EPISCOPIA ROMÂNULUI

III 193.322

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
III 193322

C 330 | 83

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EPISCOPIA ROMANULUI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREOT SCARLAT PORCESCU

EPISCOPIA ROMANULUI

TIPĂRITĂ CU BINECUVÎNTAREA
PREA SFINȚITULUI

EFTIMIE

EPISCOPUL ROMANULUI ŞI HUŞILOR

263072
B.C.U. - IASI

BCU IASI - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EDITATĂ DE EPISCOPIA ROMANULUI ŞI HUŞILOR
1984

19 OCT 1985
Alc 601.305
262.12(498.3 Roman)(02.063)=53
BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY
1/3

CUVÎNT ÎNAINTE

După ce, în anul 1869, a apărut masivul volum, Chronica Huşilor, rodul străduaniilor cărturăreşti ale fericitului întru pomenire Melchisedec episcopul, atunci al Dunării de Jos, în anul 1874 a văzut lumina tiparului cel dintîi volum, iar în 1875 cel de-al doilea întitulate Chronica Romanului şi a episcopiei cu asemenea numire.

În eparhia Huşilor, vrednicul ierarh lucrase ca profesor şi rector al seminarului din oraşul de reşedinţă, alcătuise cîteva manuale didactice spre a fi folosite de tinerii seminarişti, condusese această eparhie, în calitate de locotenent de episcop, mai întîi ca arhimandrit (1861—1862), apoi ca arhiereu pînă la 1864, cu titlul de Tripoleos, şi, tot acolo, se remarcase prin stăruitoarea sa activitate patriotică închinată unirii Principatelor Române, rostind cuvîntări înflăcărate în catedrala episcopală — între timp publicate — şi reprezentînd clerul din Huşi, ca deputat ales, în divanul ad-hoc al Moldovei, care avea să discute şi să se pronunţe în legătură cu viitoarea organizare a ţării.

Timp de 8 ani, cît a îndeplinit diferite misiuni la Huşi, Melchisedec, preocupat de trecutul bisericesc, a adunat documente, a făcut cercetări, a consultat ceea ce se tipărise pînă atunci, de altfel, prea puţin, şi fără îndoială, a redactat vastul material care avea să fie publicat în anul 1869.

În această lucrare monografică, Chronica Huşilor, cea dintîi de acest fel publicată la noi, pe cît ştim, consacrată unei eparhii, autorul s-a referit, cum, de altfel, era firesc, la întemeierea şi evoluţia istorică a oraşului Huşi şi, într-o largă măsură, la diferite laturi ale istoriei poporului nostru. Amintim, în această ordine de idei, că o bună parte a cărţii are caracter enciclopedic deoarece cuprinde informaţii şi explicaţii amănunţite în legătură cu instituţii, funcţiuni şi forme de viaţă socială economică şi politică de altădată.

Istoria propriu-zisă a episcopiei Huşilor este expusă după modelul vechilor letopiseţe, adică an cu an. Publicînd documentele referitoare la această episcopie, cunoscute pe vremea sa, în ordinea lor cronologică, Melchisedec se ocupă de ierarhii care, rînd pe rînd, au păstorit în acest scaun episcopal, cum şi de unele aspecte ale vieţii bisericeşti. În

același timp, cînd este cazul, el dă unele lămuriri de ordin lingvistic referitoare la numele de locuri și de persoane.

Chiar dacă istoria episcopiei Hușilor nu este expusă în forma unei sinteze, totuși, cartea pe care, folosind un termen de epocă, apare ca un magazin istoric, *constituie un foarte bun mijloc, aproape singurul pînă în zilele noastre, de cunoaștere, a trecutului istoric al acestei episcopii.*

Folosind tot metoda celor dintîi alcătuiri a letopisețelor moldovenești, episcopul Melchisedec a întocmit și redactat și cea de-a doua monografie istorică, în două volume, Chronica Romanului *și a episcopiei* cu asemenea numire, *pe care le-a publicat în anii 1874 și 1875. La apariția acestei monografii, el păstorea tot în scaunul episcopal al Dunării de Jos. Rămînînd de la el cîteva caiete manuscrise, păstrate acum, la biblioteca centrală «M. Eminescu» din Iași, cu materiale referitoare la istoria mitropoliei Moldovei și Sucevei, reiese limpede că învățatul ierarh a plănuit, încă de pe cînd îndeplinea misiunea de profesor, rector de seminar, locotenent de episcop la Huși, apoi de episcop eparhiot al Dunării de Jos, publicarea unor monografii istorice asupra celor trei eparhii ale Moldovei. N-a izbutit să tipărească însă, decît* Chronica Hușilor *și* Chronica Romanului.

În cel dintîi volum al Chronicii Romanului, Melchisedec a reprodus cîteva păreri, formulate de istorici de mai înainte, în legătură cu originea și vechimea orașului Roman, s-a ocupat de organizarea bisericească a Moldovei, în lumina corespondenței dintre moldoveni și patriarhia constantinopolitană, descoperită, între timp, și publicată, apoi, în baza documentelor, cunoscute pe vremea sa, a înșirat episcopii care au păstorit la Roman dînd, potrivit acestor documente, unele informații în legătură cu viața și cu înfăptuirile lor.

Unii dintre episcopi nu sînt amintiți, de pildă, Teoctist (1500—1508) și Filotei *(1600) deoarece Melchisedec n-a avut la îndemînă documentele și mărturiile literare descoperite ulterior care, arată, neîndoielnic, că aceștia au păstorit la Roman. Chiar unele din ipotezele sale, între altele, aceea referitoare la vechimea și importanța scaunului episcopal, cum și aceea referitoare la păstoria lui* Visarion, *pomenit în pretinsa corespondență dintre Ștefan cel Mare și arhiepiscopul Dorotei al Ohridei, nu au acoperire documentară.*

Scrisă și tipărită acum mai bine de un secol, Chronica Romanului *și-a păstrat, totuși, caracterul unei opere cărturărești. Ea este căutată și citită, cu interes, de cercetători ; unele dintre interpretările și ipotezele pe care le-a formulat episcopul autor sînt judicioase și întemeiate. Plecînd el de la unii termeni folosiți în documentele istorice referitoare la episcopia Romanului și la ierarhii care au păstorit în scaunul ei vlă-*

dicesc sau de la unele sintagme gramaticale, Melchisedec a dat interesante lămuriri de ordin istoric, semantic și lingvistic care măresc valoarea acestei cărți.

Între timp, s-au descoperit însă documente istorice de mare importanță, săpăturile arheologice au scos la lumină vestigii interesante, istorici și cercetători ai trecutului nostru au ajuns la concluzii deplin întemeiate în legătură cu istoria noastră, în general, și cu istoria Bisericii Ortodoxe Române și a episcopiei Romanului, în special, care trebuie reliefate și popularizate. În afară de aceasta, Melchisedec s-a oprit cu relatarea evenimentelor istorice bisericești din eparhia Romanului, la anul 1868 ; prin urmare, cel ce dorește să cunoască aspecte mai noi, din viața acestei eparhii, anume acelea din a doua jumătate a secolului trecut și acelea din primele opt decenii ale secolului nostru nu are la îndemînă o lucrare de sinteză.

La începutul secolului nostru, preotul Alexandru Cristea a publicat două lucrări privitoare la episcopia Romanului. Cea dintîi — Episcopia Romanului — *prezentată ca teză de licență în Teologie, iar a doua* — Episcopia Romanului în secolul al XIX-lea — *sînt, în mare parte, rezumate după* Chronica Romanului, *scrisă de Melchisedec, după scrierile lui C. Diculescu despre Melchisedec și după relatările unora dintre contemporanii săi. În anul 1941, preotul Scarlat Porcescu a publicat o lucrare* — Episcopia Romanului în secolul XV, întemeiere și organizare — *ținînd seama, este drept, de bibliografia istorică de pînă atunci și de documentele descoperite, între timp, dar, cum arată însuși titlul, referitoare numai la faza de început a acestei eparhii.*

O monografie istorică asupra acestei vechi eparhii, scrisă pe baza izvoarelor documentare, la zi, apărea absolut necesară. Numeroși îndrăgiți de drumeție sau cercetători care vin la Roman, străveche așezare urbană moldovenească, astăzi un oraș în care clocotește viața cea nouă, se îndreaptă și spre catedrala episcopală din localitate, ctitorie voievodală, monumental locaș de artă bisericească. În această monografie se găsesc răspunsuri la întrebările pe care, în mod firesc, atît drumețul, cît și cercetătorul și le poate pune : Cînd și în ce împrejurări a fost întemeiată eparhia Romanului ? Ce motive au condus la hotărîrea de a înființa și organiza această eparhie ? De ce a fost ales Romanul ca oraș de reședință al titularului eparhiei ? Care a fost locul episcopului în desfășurarea vieții social-culturale în trecut ? Care a fost teritoriul asupra căruia se întindea autoritatea jurisdicțională a episcopului de la Roman ? Care dintre întîistătătorii în acest scaun vlădicesc s-au remarcat prin pietate, prin înfăptuiri cărturărești sau gospodărești ? Cînd și cine anume, a înălțat catedrala episcopală a Romanului ? Care sînt particularitățile ar-

tistice dominante, de ordin arhitectural, ale acestui impunător locaș? Cînd a fost pictată biserica și prin ce se remarcă această pictură? Care a fost numărul slujitorilor bisericești, în decursul timpului, în această eparhie și în ce fel a fost organizată și a funcționat cancelaria eparhială? Ce manuscrise, cărți și obiecte liturgice valoroase se mai păstrează la reședința episcopală a Romanului? În această lucrare s-au dat răspunsuri la întrebările de mai sus folosindu-se izvoarele istorice. Dacă n-au fost posibile răspunsuri întemeiate, s-au formulat ipoteze, s-au făcut interpretări și s-au schițat propuneri ținînd seama de contextul condițiilor istorice, de faptele asemănătoare și de anumite împrejurări. Sperăm că această lucrare va reîmprospăta și înmulți cunoștințele celui ce o va citi.

De mai bine de trei decenii, titulatura eparhiei pe care o păstorim este Eparhia Romanului și Hușilor *după ce o bună parte a teritoriului fostei episcopii a Hușilor a fost afiliat episcopiei Romanului. Monografia istorică tipărită acum privește numai fosta episcopie a Romanului în configurația ei istorică. Nădăjduim că, într-o bună zi, se va găsi cercetătorul care va putea întocmi, în lumina izvoarelor istorice existente, monografia fostei episcopii a Hușilor care a ființat mai mult de trei secole.*

Binecuvîntînd străduințele P. C. Pr. Scarlat Porcescu, avem convingerea că monografia Episcopia Romanului *este bine venită.*

† EFTIMIE
EPISCOPUL ROMANULUI ȘI HUȘILOR

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PRO MEMORIA

Episcopul Romanului Macarie cronicarul (1531–1548, 1551–1558), „căpetenie a preoților și învățător al Moldovei" (Eftimie); „un om avînd rîvnă pentru Hristos, îndrăzneț în predici, meșteșugit și iscusit în cuvinte și foarte învățat ca nimeni altul" (Azarie).

*

Episcopul Romanului Dosoftei (1660 – 1671), apoi Mitropolit al Moldovei și Sucevei, stihuitorul psalmilor, „prea învățat, multe limbi știa: elinește, lătinește, slovinește și alte. Adînc din cărți știa și deplin călugăr și cucernic și blînd ca un miel" (Ion Neculce).

*

Episcopul Romanului Melchisedec (1879–1892), „fără îndoială, bărbatul cel mai cu știință dintre prelații noștri contemporani" (B. P. Hașdeu); „una dintre figurile episcopatului român și o podoabă a țării sale" (Const. C. Diculescu).

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Prea Fericitul Patriarh Iustin, pe cînd păstorea în scaunul mitropolitan al Moldovei şi Sucevei, a diriguit Episcopia Romanului şi Huşilor, ca locţiitor de Episcop, începînd din iulie 1958 pînă în noiembrie 1961.

*

Înalt Prea Sfinţitul Teoctist, Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, a diriguit Episcopia Romanului şi Huşilor, ca locţiitor de Episcop, începînd din ianuarie pînă în aprilie 1978.

BCU IAŞI - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Prea Fericirea Sa

I U S T I N

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Înalt Prea Sfinţia Sa

T E O C T I S T

Mitropolitul Moldovei şi Sucevei

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Prea Sfinția Sa

EFTIMIE

Episcopul Romanului și Hușilor

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I

TÎRGUL ROMANULUI

Tema acestei monografii este *Episcopia Romanului.* Sprijinindu-mă pe documentele istorice cunoscute și, cît a fost posibil, cercetînd literatura de specialitate, mă ocup în această lucrare de începuturile, organizarea și desfășurarea istorică a vieții religioase creștine-ortodoxe la Roman și în regiunea în care este situată această așezare urbană. Întemeierea unei episcopii, centru bisericesc de mare importanță, în acest tîrg, ridică, firesc, unele întrebări: De cînd ființează acest tîrg, cine l-a întemeiat și în ce împrejurări!? este, oare, vorba de un personaj istoric eponimic care a dat viață și nume acestei așezări? sau a apărut și s-a dezvoltat, preluînd această denumire într-o vreme pe care n-o cunoaștem? Care era importanța politică-economică a tîrgului, la începutul secolului al XV-lea, adică, atunci, cînd, potrivit documentelor de care dispunem și tradițiilor, între timp, notate, a fost întemeiată episcopia Romanului? De ce, în sfîrșit, a fost ales tocmai Romanul pentru scaunul de reședință al unui episcop a cărui autoritate jurisdicțională trebuia să se întindă peste jumătatea de sud a Moldovei, adică asupra clericilor și credincioșilor ortodocși din această regiune?

La aceste întrebări încerc să răspund, cu totul sumar, ținînd seama de ceea ce pun la dispoziția celui ce dorește să cunoască trecutul Romanului, atît arheologii care au săpat în zonă, cît și istoricii care, în diferite lucrări, s-au referit la acest oraș. Trebuie să mărturisesc, stăpînit de unele sentimente de amărăciune, că, deși mulți arheologi și istorici s-au ocupat în opere științifice consacrate orașului Roman ori, numai, s-au referit, în treacăt, în scrierile lor, la această veche așezare, cu toate acestea, nu avem răspunsuri deplin concludente la întrebările de mai sus; sîntem, încă, în fața unor afirmații înflăcărate ale vechilor călători străini care au trecut prin Roman, unor ipoteze în legătură cu originea și vechimea orașului, formulate fie pe baza tradiției și, într-o măsură oarecare, a documentelor istorice, fie pe baza vestigiilor arheologice și a mărturiilor literare interpretate în mod diferit de istorici [1].

1. Unii călători străini care au trecut prin Roman s-au referit, în însemnările lor, și la originea orașului. Astfel, Nicolo Barsi care a călătorit în Moldova, prin 1633—1639, scria «...mai e și orașul Roman numit astfel dela Roma, primii întemeie-

Temeiuri puternice conduc la concluzia că Romanul este o așezare ale cărei origini se pierd în adîncurile istoriei poporului român. Vestigiile descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice din ultimile decenii, efectuate în diferite zone ale Moldovei, unele chiar în preajma orașului Roman, arată convingător că, la est de Carpați, au existat numeroase așezări omenești, din cele mai vechi timpuri. Arheologi și istorici, pe baza materialelor descoperite, cred că davele dacice notate de Ptolomeu în harta sa erau situate, unele în stînga Siretului — Zarcidava, Tamasidava, Carsidava și Piroburidava — iar altele, în zona colinară a Carpaților răsăriteni — Petrodava și Utidava [2]. S-au descoperit, apoi, urme de cultură materială și spirituală dacice și romane în mai multe localități din Moldova [3].

Vestigiile arheologice descoperite, în această zonă geografică a patriei noastre, care atestă forme de cultură materială și spirituală, sînt indicii care arată că spațiul în care este situat Romanul a fost leagănul unei vechi așezări omenești. Pămîntul pe care se află orașul este foarte bun pentru cultura cerealelor, legumelor și pomilor fructiferi ca și pen-

tori ai acestuia fiind romanii...» *(Călători străini despre țările române,* vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București 1973, p. 75); o însemnare similară a lăsat și călătorul Bandini care a vizitat Moldova în intervalul 1644—1647: Romanul este «o nouă Romă, numită astfel de către colonii aduși din Italia, în Dacia, deoarece păstrează numele acela» (Codex Bandinus, de V. A. Urechia, în «Analele Academiei Române», tom. XVI/1894 p. 236). Reproduc după lucrarea episcopului Melchisedec *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman,* partea întîia, București, 1874, p. 3—5, părerile unor cărturari anteriori acestui învățat ierarh, în legătură cu originea și vechimea Romanului: 1. Dionisie Fotino, în cartea sa, *Istoria generală a Daciei* (trad. de G. Sion) scria că numele orașului Roman vine de la o colonie romană adusă de împărații Claudiu sau Caracala și așezată «pe lîngă Siret în Moldova» spre a lupta contra goților — orașul Roman s-ar fi numit Pretoria Augusta (Melchisedec adaugă că Fotino a făcut unele confuzii); 2. Andreas Wolff, în cartea se *Beträge zur einer statistisch — historischen Beschreibung der Fürstenthums Moldau,* vol. I—II, Sibiu 1805), întemeiat pe Bonfinius care l-a însoțit pe Matei Corvin în 1467, cînd acesta a invadat Moldova, duce originea Romanului (Forum Romanorum) pe vremea lui Traian; 3. Huru, în relatările sale despre întemeierea Moldovei, spune că înainte de Dragoș Vodă, erau, în această regiune, mai multe cnezate dintre care unul purta numele de «Județul Roman» în care se afla orașul de reședință Roman.

2. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria Românilor, I, București, 1974, p. 63—64; Radu Vulpe, Getul Burebista conducătorul tuturor geto-dacilor (III) în «Luceafărul» nr. 21/1978; Vasile Ursachi, Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului, în «Memoria antiquitatis» I/1968; Gostar N., Cetăți dacice în Moldova, București 1969, p. 9—22; Căpitanu V. și Ursachi V., O nouă cetățuie dacică pe valea Siretului, în «Carpica» II/1968, p. 93—129 etc.

S-a formulat ipoteza că și Smeredova sau Smerodava situată la 5 km de Roman, peste Siret, ar fi fost o davă dacică (Melchisedek, op. cit., I, p. 12); cercetările arheologice de acum cîțiva ani n-au adus, se pare, confirmarea acestei păreri deși unii istorici afirmă că, acolo, a fost o așezare veche.

3. În apropiere de Roman, la Simionești, s-a descoperit un tezaur de monede romane, compus din 120 piese emise între 69—178 e.n., fapt ce atestă o veche așezare (Vasile Ursachi, Mic îndreptar turistic Roman, București 1977, p. 12—13); în țarina vechiului sat Moldoveni (Porcești), la 15 km de Roman, spre sud, în zona numită Gabără, s-a descoptrit o așezare carpo-dacică (Iulian Antonescu, Materiale și cercetări arheologice, VI/1959, p. 473—483.

tru creşterea vitelor; în afară de aceasta, pădurile învecinate dădeau omului lemnul de care avea nevoie şi, în acelaşi timp, îi ofereau mult vînat; apele — Moldova şi Siret — erau bogate în peşte; comunicaţiile se puteau face uşor spre sud, nord şi nord-vest pe văile acestor ape; dealurile, mai cu seamă, cele din stînga Siretului, erau potrivite pentru organizări defensive în caz de nevoie.

Existau, într-adevăr, condiţii prielnice pentru aşezări omeneşti pe platoul încins la vest, sud şi est de cele două rîuri; s-au găsit urme care atestă existenţa unor aşezări [4] dar nu avem nici un document istoric prin mijlocirea căruia s-ar putea cunoaşte precis vechimea şi forma acestora. Cel dintîi document moldovenesc cunoscut, în care este menţionat Romanul, poartă data de 30 martie 1392 [5].

Dat fiind faptul că, în apropiere de confluenţa celor două ape, erau condiţii bune de viaţă şi tot aici se încrucişau drumurile sau mai bine-zis văile pe care se făceau uşor transporturile, înainte de întemeierea Moldovei, fără îndoială, mult înainte, într-o vreme care nu poate fi precizată limpede, s-a dezvoltat, în zonă, mai întîi o aşezare rurală în care s-au stabilit agricultori, crescători de animale şi vînători, apoi meşteşugari şi negustori, unii străini, îndeosebi, saşi şi armeni; treptat, s-au organizat ateliere şi a început schimbul de produse; cu alte cuvinte, a luat naştere o aşezare de tip urban care, în condiţiile timpului, a fost înconjurată de o întăritură civilă, din pămînt şi lemn. Un stăpîn feudal sau un cneaz [6] a construit o fortificaţie militară, din piatră pe locul mai înalt pe care este situată, acum, o parte a complexului episcopal. Sameşul ţinutului Roman, printr-un raport înaintat visteriei Moldovei, în mai 1838, făcea cunoscut că, în dosul «grajdului sfintei episcopii din acel tîrg al Romanului se află o mare şi foarte învechită movilă numită cetăţuia în care movilă văzîndu-se eşite colţuri de piatră, după arătările dichiului acelei episcopii către preosfinţitul episcop au poruncit preosfinţia sa să se sape şi dînd de pietre au şi scos cîteva spre oarecari întrebuinţări dar apoi aflînd ziduri groase, bolovani mari, scări de întregi pietre, bolte, canaluri cu oasă de oameni înăuntru, s-au

4. Materiale arheologice care atestă existenţa unor aşezări omeneşti, în primul mileniu al erei noastre, s-au descoperit chiar în vatra oraşului — zona spitalului unificat, str. Jora, str. Anton Pann — şi în apropierea sa — Simioneşti, Cordun, Cartierul N. Bălcescu (V. Ursachi, op. cit., p. 12—13).

5. Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. I întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, p. 4: писан(ъ) сеі листъ въ градѣ нашем(ъ) 8 рѡмана воєвод(ъі) въ шасто тисѧщноє пол (по ѯ сотъ) -a scris această carte în cetatea noastră, a lui Roman voievod, în şase mii (nouă sute) deplin).

6. De pildă, un cercetător rus J. Bromberg, credea — sîntem în faţa unei ipoteze — că «numele oraşului Roman ar veni de la unul din principii (cnezii) galiţieni cu acest nume» (după Constantin C. Giurescu, Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldoveneşti, Bucureşti 1967, p. 263).

oprit săparea și după o așa descoperire episcopia făcînd cunoscut isprăvniciei» [7].

Reiese din actele păstrate că isprăvnicia, după ce însuși ispravnicul a văzut ce se descoperise în preajma episcopiei, s-a adresat cîrmuirii Moldovei care, la rîndul ei, a dispus «să se facă cele mai de temei cercări pentru cele ce s-ar găsi acolo îngropate» [8]; nu se știe dacă s-au făcut săpături deoarece actele păstrate nu sînt concludente în această privință. Melchisedec nota, că, episcopul Meletie, potrivit amintirilor pe care le aveau locuitorii bătrîni ai tîrgului Roman ar fi făcut săpături cu autorizarea guvernului dar nu s-a găsit decît un lagum profund în direcția răsărit [9].

Negreșit, în jurul acestei întăriturii care avea rostul de a apăra, în primul rînd, așezarea omenească învecinată, cum și formația politică feudală din zonă, s-au stabilit apărători înarmați și dregători cu anumite îndatoriri în administrarea și conducerea acestei formațiuni. Arheologii Mircea D. Matei și Lucian Chițescu au descoperit, cu prilejul săpăturilor, urmele fortificației militare construită în scopuri defensive [10]. Această așezare, din jurul întăriturii, s-a dezvoltat tot mai mult. Pe timpul lui Roman I (1391 ?—1394), «marele singur stăpînitorul domn Io Roman Voievod al Țării Moldovei de la munți pînă la țărmul mării» [11], care a reconstruit sau consolidat cetatea (городѣкъ) de la Roman, și a urmașilor săi în scaunul țării, atît sub aspect economic-comercial, cît și sub aspect strategic, orașul s-a mărit devenind unul dintre tîrgurile importante ale Moldovei.

Pornind de la Miron Costin care în scrierea sa *Poema polonă* menționa că sub Roman Vodă «s-a ridicat orașul Roman care-i poartă numele, așezat la vărsarea Moldovei în Siret» [12], s-a susținut că orașul a fost întemeiat de Roman I. Unii istorici, înșuși marele N. Iorga [13], P. P. Panaitescu [14] ș.a., cum și unii cercetători ai trecutului nostru bise-

7. Arhivele statului Iași, fond «Secretariatul de stat», dosar 439/1838.
8. Ibidem.
9. Chronica Romanului, I, p. 10.
10. Mircea D. Matei, Lucian Chițescu, Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și cu așezarea orășenească de la Roman, în «Studii și materiale de muzeografie și istorie militară», 1/1968, p. 51—52.
11. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria Românilor, 2, București, 1976, p. 44; Gorovei Șt. S., *Mușatinii*, București, 1976, p. 35—36.
12. Miron Costin, Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească (1684), ediție și traducere, P. P. Panaitescu, București, 1929, p. 116.
13. N. Iorga, în opera sa Geschichte des rumänischen Volkes, vol. I, Gotha, 1905, p. 158 și urm. menționa că «Baia este o fundație a sașilor ardeleni din scaunul Bistriței» iar Romanul a avut o administrație similară cu cea de la Baia și «apare ca o copie a împrejurărilor ardelene».
14. P. P. Panaitescu, Viața feudală în Țara Românească și Moldova, București, 1957, p. 414.

ricesc, N. Dobrescu[15], Simion Reli[16] ş.a. au mers pe linia cronicarilor opinînd că tîrgul Romanului a fost întemeiat de Roman I; oraşul însă exista pe vremea acestui voievod.

Tîrgul Roman, susţinea istoricul C. C. Giurescu, «este unul dintre cele mai vechi oraşe moldovene; mai vechi decît se crede îndeobşte»[17]. Melchisedec, unul dintre cei dintîi istorici care s-a ocupat de trecutul acestui oraş şi a episcopiei Romanului, luînd în considerare termenii slavoni градъ sau городъ prin care erau denumite, îndeosebi, cetăţile sau fortificaţiile şi termenul тръгъ sau търгъ care denumea un oraş sau un tîrg, conchidea că voievodul Roman I a construit sau consolidat la Roman o fortăreaţă dar oraşul exista pe vremea sa[18]. Fără a se referi direct la acest oraş, istoricul A. D. Xenopol susţinea că în tîrgurile Moldovei, deci şi la Roman, se stabiliseră saşi înainte de întemeierea Moldovei[19]. Pornind de la cetatea menţionată de Grigore Ureche sub numele de Smedorova, zidită de Ştefan cel Mare pe malul stîng al Siretului[20], la vreo 5 km de actualul oraş, cum şi de la tradiţia consemnată de D. Cantemir, potrivit căreia, acolo «a fost întemeiat cel dintîi oraş şi cu mult mai mare»[21], istoricul Ilie Minea credea că oraşul Roman, în secolul al XIII-lea, s-a numit Sînmedru (Sf. Dumitru)[22]. Aceeaşi părere a susţinut-o ulterior şi N. Grigoraş[23].

Referindu-se la tîrgul Romanului, D. Cantemir, convins că, la sfîrşitul secolului al XIV-lea, acest oraş exista, scria cele ce urmează: «Părerea multora este că ai noştri reîntorcîndu-se (din Transilvania după ce tătarii care invadaseră teritoriul ţării noastre au fost izgoniţi) aici şi-au stabilit prima aşezare dar părerea aceasta nu este primită de toţi»[24], adaugă el, pentru că «ţi se arată nu departe de acolo pe malul de răsărit al Siretului alt loc numit de locuitori Smedorova şi acolo a fost întemeiat primul oraş; ceea ce este sigur, continuă Cantemir, este că acesta a fost reclădit, mult mai tîrziu, de Ştefan cel Mare şi adus la vechea lui strălucire dar după cîteva zeci de ani a fost din nou risipit,

15. N. Dobrescu, Din istoria Bisericii române, secolul al XV-lea, Bucureşti, 1910, p. 111.
16. Simion Reli, Istoria vieţii bisericeşti a românilor vol. I, Cernăuţi, 1924, p. 287.
17. C. C. Giurescu, Tîrguri..., p. 261.
18. Melchisedek, op. cit., I, p. 7.
19. A. D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia traiană, vol. III, ediţia a III-a, Bucureşti, fără an, p. 192—194.
20. Letopiseţul, ediţia a III-a, Constantin C. Giurescu, Craiova, p. 44.
21. Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei, ediţia Gh. Guţu, Maria Holban, N. Stoicescu, Bucureşti, 1973, p. 75.
22. Ilie Minea, Despre cel mai vechi nume al oraşului Roman în «Cercetări istorice», X—XII/1934—1936, p. 346.
23. N. Grigoraş, Cetatea «Smedorova» şi cetatea nouă (Novograd) de la Roman, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi, Bucureşti, 1965, p. 239 şi urm.
24. Dimitrie Cantemir, op. cit., p. 75.

nu știm din ce pricini, de către Petru ce-i zice Rareș și că locuitorii au primit poruncă să se strămute în orașul Roman [25]. Unii istorici cred că Ștefan cel Mare, în locul cetății pe care o construise sau consolidase Roman I, incendiată de Matei Corvin, în anul 1467, cînd a invadat Moldova [26], a zidit alta menționată în documente, sub numele de *cetatea nouă* [27]; zidurile descoperite, în anul 1838 [28], erau ale cetății Roman I — Ștefan cel Mare.

Oricare ar fi adevărul istoric privitor la cele două cetăți, trebuie reținută tradiția că, aici, s-au întors locuitorii originari din aceste părți plecați sau izgoniți de tătari cu prilejul invaziei acestora în anul 1241. Potrivit acestei tradiții, înainte de catastrofala invazie, exista o așezare pe locul unde se află astăzi orașul Roman, deci în secolul al XIII-lea, cu mult înainte de Roman I, iar după alții, în stînga Siretului, la Smedorova.

Altă tradiție este păstrată de armenii imigrați în Moldova, începînd din secolul al XI-lea pînă în cel de al XV-lea [29]. Unii armeni, în acest răstimp, s-au așezat și la Roman. Comunitatea armenilor din acest tîrg ar fi cumpărat, se spune, o biserică de lemn, de la sași, în anul 1355, pe care au refăcut-o, ulterior, din piatră [30]. Dacă această tradiție are la originea ei, un fapt real, înseamnă că vinderea și cumpărarea bisericii s-au întîmplat în contextul condițiilor în care se închega statul moldovean, deci înainte de Roman I.

Este adevărat, tradițiile n-au puterea de a convinge dacă nu sînt confirmate de documente sigure. Aceste tradiții, însă, care, între altele, cuprind indicații referitoare la vechimea orașului Roman nu trebuie înlăturate. În această ordine de idei, apar elocvente considerațiile și opi-

25. Ibidem.

26. Grigore Ureche și Simion Dascălul, Letopisețul Țării Moldovei, ediția a III-a, Constantin C. Giurescu, Craiova, p. 31.

27. Miron Costin, Istoria în versuri..., op. cit, p. 101.

28. Vezi nota 7.

29. D. Dan, Armenii orientali din Bucovina, Cernăuți, 1891, p. 3, după preotul armean Minas Păjikian; H. D. Siruni, Armenii în viața economică a țărilor române în «Balcania», II—III, p. 110; Vlad Bănățeanu, Armenii în istoria și viața românească, București, 1938, p. 16—17; V. Mestugean, Istoria armenilor întocmită după noile cercetări istorice, vol. I, București, 1932, p. 162 și vol. II, București, 1936, p. 39; B. P. Hașdeu, Armenii în România, în «Columna lui Traian» I, nr. 30/1870, p. 3; N. Iorga, Armenii și românii o paralelă istorică în «Analele Academiei Române», memoriile secției istorice, S. 2. t. XXXVI (1913—1914), p. 1—38; N. Iorga, Patru conferințe despre Armenia, și Les Armeniens de Roumanie, București, 1929, după C. C. Giurescu, Tîrguri..., p. 88.

30. Grigore Goilav, Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei, în «Revista de istorie arheologie și filologie», vol. X fascicola pe trim. II/1909. p. 15.

niile judicioase ale istoricului Gh. I. Brătianu privind tradiția istorică, într-o carte a sa reeditată în anul 1980 [31].

Atît tradiția, consemnată de învățatul Dimitrie Cantemir la începutul secolului al XVIII-lea, în valoroasa operă *«Descrierea Moldovei»*, cît și aceea păstrată de armeni, sînt întărite, într-o oarecare măsură, de două fapte cu acoperire documentară. Astfel, orașul Roman este menționat într-o listă rusă a orașelor, între care și cele «Volohe» adică românești, care a fost întocmită în intervalul 1387—1392, deci înainte de domnia lui Roman I. Menționarea orașului Roman, în această listă, în forma Романовъ торг на Молдове (Tîrgul lui Roman pe Moldova), arată că nu este vorba de o așezare nouă, întemeiată chiar atunci, la începutul domniei lui Roman [32] ci de una care, deja, exista.

În sfîrșit, alt fapt care dovedește vechimea acestei așezări «este vechiul sigiliu al orașului, cu legenda în limba latină : + S(igillum) civium de foro Romani (sigiliul cetățenilor din tîrgul lui Roman)», aplicat pe diferite acte de la începutul secolului al XVII-lea [33]. «Pornind de la acest sigiliu, Emil Vîrtosu credea că numele orașului nu reprezintă» numele întemeietorului său presupus, Roman voievod și că, la mijloc, este o simplă coincidență. Atît legenda în limba latină a sigiliului, întocmai ca aceea de pe sigiliul orașului Baia, cît și factura gotică a literelor acestei legende, iarăși ca la Baia, ne fac să credem că sigiliul *originar* al Romanului, a fost mai vechi decît sfîrșitul secolului al XIV-lea. Dacă acest sigiliu originar s-ar fi alcătuit în timpul lui Roman, mai normal ar fi fost să aibă o legendă în slavă [34]. Prezența unui cap de mistreț în acest sigiliu — în unul mai vechi cu gura deschisă și cu doi colți puternici, plasat în cîmpul unui scut de forma unei inimi, iar în altul, mai nou, plasat într-un cerc — ca emblemă a orașului, are la bază, se crede, o legendă privind vînarea unui astfel de animal chiar în zona în care s-a întemeiat orașul [35].

Luînd în considerare tradițiile referitoare la vechimea orașului Roman, cum și faptele documentare amintite se poate ajunge la următoarea concluzie. Tîrgul Roman este întemeiat înainte de domnul Roman I

31. Gheorghe I. Brătianu, Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești, București, 1980, p. 9—48.

32. Constantin C. Giurescu, Tîrguri..., p. 263; Al. Andronic, Orașele moldovenești..., în «Romanoslavica» XI/1965, p. 210; C. Cihodaru, Începuturile vieții urbane în Iași, în «Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași», istorie, tom. XVIII/1971, fasc. 1, p. 31 și urm. Lista, potrivit studiului temeinic scris de învățatul sovietic M. N. Tihomirov, a fost sigur întocmită în intervalul 1387—1392, după C. C. Giurescu, Tîrguri..., p. 263.

33. Emil Vîrtosu, Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești, p. 476, după C. C. Giurescu, Tîrguri..., p. 263.

34. Constantin C. Giurescu, Tîrguri..., p. 263.

35. N. Grigoraș, Orașul Moldovenesc în epoca de formare a statului feudal, în «Studii și cercetări istorice științifice», istorie, anul XI, fasc. 1, 1960, p. 91.

(1391 ?—1394) ; nu se poate preciza, anume, cînd şi în ce împrejurări a luat naştere această aşezare urbană. Cred că sîntem în faţa unui fapt istoric care s-a petrecut într-un timp mai îndelungat, cum afirmă istoricul C. C. Giurescu, înainte de întemeierea statului independent moldovean [36]. Numele aşezării vine, negreşit, de la un personaj, erou eponim, cu numele Roman ; o coincidenţă, aşadar, cu numele domnului Roman I. Un cnez local avea reşedinţa în această localitate şi din nevoia de a apăra formaţia politică pe care o conducea, a construit o cetate. Roman I a reconstruit şi consolidat această cetate.

Treptat, începînd de la finele secolului al XIV-lea, tîrgul s-a întins dincolo de cetate, spre nord, vest şi est. Arheologii care au săpat la Roman au surprins urme ale cetăţii militare din imediata vecinătate a episcopiei şi, în acelaşi timp, o fortificaţie civilă, în jurul oraşului, constînd «dintr-un şanţ de apărare întărit cu palisade simple de lemn» [37].

Pe vremea domnului Roman I şi a urmaşilor săi, oraşul devine un centru administrativ-politic important. În anul 1403, era, deja, un «Vornic de tîrgul Romanului» [38]. Acest tîrg, în unele documente, este menţionat sub numele de Tîrgul de Jos (Долнего трѣга) [39].

A fost Romanul, de timpuriu, şi un centru bisericesc ortodox ?

La această întrebare se răspunde în cele ce urmează.

36. Constantin C. Giurescu, Tîrguri..., p. 264.
37. Mircea D. Matei, Lucian Chiţescu, op. cit., p. 37.
38. Documenta... I, p. 24—25.
39. Ibidem, p. 56 ; documente ulterioare arată că Tîrgul de Jos este Romanul (Documenta... I, p. 178, 185, 240, 273).

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

II

ÎNTEMEIEREA EPISCOPIEI ROMANULUI

Totdeauna și pretutindenea, mai ales, după ce creștinismul a fost decretat religie de stat, o eparhie a luat naștere cînd un număr mare de credincioși, răspîndiți pe un teritoriu întins, trebuiau catehizați, îndrumați, călăuziți și, în genere, serviți prin mijlocirea cultului și a tainelor sfinte de către slujitorii ierarhiei bisericești cărora li se cerea să cunoască temeinic învățăturile și rînduielile statornicite de Biserică. O astfel de organizație, în fruntea căreia a fost rînduit un slujitor pregătit, vrednic și înțelept, un episcop, s-a impus ca o necesitate spre a nu fi cu nimic știrbită unitatea de credință și de disciplină bisericească. Localitatea în care se afla scaunul episcopal, deci sediul administrației eparhiale, era, de obicei, un oraș. Ierarhul care conducea o eparhie cu sediul într-o metropolă istorică a căpătat numele de arhiepiscop, mitropolit, patriarh sau papă. Episcopii, cu timpul, s-au grupat în jurul ierarhului din metropolă (capitală) recunoscînd întîietatea și autoritatea sa.

Învolburarea pricinuită, deseori, de dispute și controverse teologice, de unele abateri de la unitatea de credință și disciplină bisericească a constituit motivul pentru care episcopii au fost convocați de către mitropoliți pentru a frămînta împreună problmele în discuție și a lua hotărîri care, cu timpul, erau acceptate de întreaga Biserică. În astfel de condiții s-a dezvoltat sistemul ordinei sinodale.

Apariția statelor a condus, în răsăritul ortodox, la constituirea Bisericilor naționale autocefale organizate în cadrul fomațiilor statale. Deși separate teritorial și prin unele particularități de ordin administrativ, Bisericile Ortodoxe au rămas, cu toate acestea, surori, părți ale aceluiași corp mistic, mlădițe ale unei familii unitare, mărturisind toate, aceeași credință și păstrînd aceleași norme de disciplină, în duh ecumenic.

Pînă la această oră, nu s-a descoperit un act de întemeiere a episcopiei Romanului ; poate, autoritatea de stat, adică domnia și autoritatea bisericească superioară nici n-a emis vreun act de întemeiere a episcopiei de la Roman. De aceea, nu se știe precis cînd, anume, își începe viața această eparhie, cine a întemeiat-o și în ce împrejurări. Lipsa docu-

mentelor istorice care ar cuprinde ştiri lămuritoare a lăsat loc părerilor şi ipotezelor. Înainte de a lua în discuţii aceste ipoteze cu privire la începutul eparhiei au fost utile cîteva consideraţii, cîteva date referitoare la oraşul de scaun al episcopului.

Cele expuse în capitolul precedent au arătat că Romanul era, la finele secolului al XIV-lea, o localitate veche. Cea dintîi aşezare de pe vatra oraşului, din zilele noastre, avea particularităţi de tip rural. Treptat, în contextul condiţiilor economico-sociale din secolul XIV, localitatea aceasta a căpătat înfăţişarea unui oraş care, pentru un timp, a avut o importanţă politică mai deosebită. Oraşul era apărat de o fortificaţie militară care, pe vremea domnului Roman I (1392—1394), potrivit vestigiilor arheologice descoperite, a fost reconstruită şi consolidată. De reţinut faptul că oraşul oferea condiţii prielnice organizării şi funcţionării unui centru eparhial.

Cum aminteam, la începutul acestui capitol, alt factor care cerea o administraţie eparhială şi un episcop este turma sau numărul credincioşilor şi firesc al preoţilor. Dacă, aşa cum se va arăta, în continuare, la începutul secolului al XV-lea, s-a întemeiat o episcopie la Roman, pentru regiunile sudice ale Moldovei, fără discuţie, în această zonă geografică a ţării noastre, erau numeroase sate şi tîrguri a căror locuitori, din punct de vedere religios, erau fii ai Bisericii Ortodoxe.

Săpăturile arheologice din ultimele decenii au scos la iveală urme materiale şi spirituale privind prezenţa aşezărilor omeneşti la est de Carpaţi în primul mileniu al erei noastre, cum şi în secolele XI—XIV [1]. La vestigiile arheologice se adaugă şi probe istorice care arată continuitatea neîntreruptă a locuitorilor în această regiune [2]. Unele documente se referă la vlahi, vlaşi, valahi, volohi, blaci, Woloszyna [3], care nu sînt decît strămoşii noştri. Istoricii au stabilit că, înainte de secolul al XIV-lea, existau formaţiuni politice — cnezate sau voievodate — pe toată aria geografică locuită de români [4]. În Moldova existau tîr-

1. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, Cercetări arheologice în oraşul Iaşi şi împrejurimi, în «Studii şi cercetări ştiinţifice» anul VII/1956, fasc. 2; Victor Spinei, Moldova în secolele XI—XIV, Bucureşti 1982; a se vedea şi studiile publicate, în ultimele două decenii, de arheologii Radu Popa, Mircea Matei, Lucian Chiţescu, Ad. şi Lia Bătrîna, Al. Andronic, D. Teodor, Stela Cheptea, N. Puşcaşu ş.a.

2. Istoria României, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 165; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria Românilor 1, Bucureşti 1974, p. 133.

3. Istoria României, II, p. 160; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu op. cit., p. 113—115; Vasile Maciu, Semnificaţia denumirii statelor istorice române, în «Revista de istorie nr. 9/1975, p. 1305; Mircea Rusu, Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie, în «Revue Roumaine d'histoire», nr. 3—4, 1982, p. 353.

4. Gheorghe I. Brătianu, op. cit., p. 85—186; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, op. cit., 1, p. 221—227; Acad. Ştefan Pascu, Epoca lui Gelu, Glad şi Menumorut, în «Contemporanul» nr. 18 din 5 mai 1978; în Moldova erau astfel numitele: «ţara românilor» (Bolohovenilor), «ţara Cîmpulungului moldovenesc», «ţara Vrancei» (Brodnicilor), «ţara Tigheciului» (Chighecilor); Victor Spinei, op. cit., p. 77—90,

guri în care se făceau schimburi comerciale și, de asemenea, cetăți de apărare construite înainte de întemeierea statului [5].

Motive temeinice conduc la concluzia că locuitorii formațiilor teritoriale de la est de Carpați, de altfel, ca și cei de la sud și cei din podișul transilvănean erau creștini ortodocși. Astfel, de mare însemnătate este scrisoarea trimisă, în anul 1234, de papa Grigore al IX-lea prnicipelui de coroană, Bela. Scrisoarea cuprinde referiri la «schismaticii» de pe teritoriul patriei noastre, mai precis din episcopatul cumanilor (episcopatul romano-catolic al Milcoviei) a cărui jurisdicție se întindea și în regiunile sudice ale Moldovei, potrivit concluziilor la care au ajuns cercetătorii, adică la ortodocși, la «pseudo-episcopi de ritul grecesc», sau «episcopi schismatici», la Walași (români) care au rituri și obiceiuri deosebite, la «falșii creștini» din aceste părți [6]. Scrisoarea aceasta, pe care aș numi-o document de referință, arată elocvent că pe teritoriul patriei noastre existau, în secolul al XIII-lea, credincioși ortodocși, preoți, episcopi și, fără îndoială, forme de viață bisericească ortodoxă.

În vederea aplanării conflictului dintre patriarhia constantinopolitană și moldoveni, deoarece aceștia, trecînd peste scaunul ecumenic, au rînduit, ca mitropolit al Moldovei, pe Iosif despre care s-a spus că era rudă cu mușatinii, domnul Alexandru cel Bun, în primele luni ale anului 1401, a trimis la patriarhia din Constantinopol, o delegație din care făceau parte și «ieromonahi», fapt care atestă, pe de o parte, existența călugărilor în Moldova, iar pe de alta că ei erau bine pregătiți din moment ce li se încredințau misiuni diplomatice. Scrisoarea patriarhului, cu data de 26 iulie 1401, către Alexandru cel Bun se referă, între altele, la «clerul», «monahii» și ««ieromonahii» care viețuiau în Moldova [7]. Menționarea clericilor, monahilor și ieromonahilor alături de «marele voievod și de toți boierii lui», nu este numai o simplă formalitate protocolară de cancelarie. Negreșit, patriarhul și marele sinod cunoșteau temeinic realitățile bisericești din Moldova.

Documente istorice moldovenești pun în lumină faptul că, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în primii ani ai celui de al XV-lea, existau în Moldova, mai multe mănăstiri : Probota, Bistrița, Neamț, Moldovița,

143—156, 188—191 ; C. Cihodaru, Date istorice și toponimice privind existența populației romanice din regiunea carpato-dunăreană în secolele III—XI, în «Analele Universității Al. I. Cuza», Iași, t. XV (1969), fasc. 1.

5. Istoria României, II, p. 159—172 ; Constantin C. Giurescu, Tîrguri... p. 12 ; N. Grigoraș, Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal, în «Studii și Cercetări Științifice», Istorie, anul XI, fasc. 1/1960, p. 84—85.

6. Documente privind istoria Transilvaniei. C. vol. I (1075—1250), București 1951, doc. nr. 230, p. 275.

7. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, vol. XIV/1, București 1915, p. 32—35 ; Fontes Historiae Daco-Romanae, București, 1982, (Actele patriarhiei de Constantinopol, T. Teotesi), p. 267 și urm.

Homor, Horodnic [8]. Mănăstirile acestea n-au apărut spontan. Fiind atît de multe, nu se poate admite că au fost întemeiate într-un răstimp de cîţiva ani.

Din diferite «cărţi» domneşti se deduce logic că, în Moldova, cu mult înainte de sfîrşitul secolului al XIV-lea, existau mănăstiri şi schituri. Citez, doar, cîteva care erau situate în regiunea peste care avea să păstorească episcopul Romanului: într-o «carte» din 8 martie 1407 sînt referiri la «călugării din Dumbravă» (situată la sud de Roman) [9]; toponimele «la popi» şi «lunca vlădicăi», păstrate pînă astăzi în zona din dreapta Siretului, la 5 km. sud de Roman, vin, probabil, de la aşezarea călugărească din această zonă sau de la faptul că satul lîngă care se afla Dumbrava a fost dăruit episcopiei Romanului; la 6 iunie 1410, se precizează că «mănăstirea de la Bohotin va asculta de această mănăstire» (Bistriţa) [10]; într-o «carte» de la 6 februarie 1431 se află o referire la «mănăstirea Sf. Nicolae unde a fost Huba pe Nechid» [11].

Săpăturile arheologice efectuate în ultimii ani — Voroneţ, Neamţ, Putna, Bogdan Vodă — Rădăuţi ş.a. — au confirmat ceea ce spun în unele cazuri, cronicile şi ceea ce păstrează tradiţia orală, că actualele biserici de piatră au fost înălţate în locul unor biserici de lemn ale căror origini se pierd în negura vremurilor. Fără îndoială, în jurul vechilor biserici se aflau preoţi şi călugări care-şi îndeplineau îndatoririle lor bisericeşti. Atîtea şi atîtea mănăstiri despre care este vorba în «cărţile» moldoveneşti cunoscute, emise în secolele XIV—XV, atîtea şi atîtea toponime — «Mănăstirea», «Mănăstiri», «Dealul mănăstirii», «Chilii», «Călugăreni», «Călugăriţa» ş.a. — de asemenea, pomenite în documente vechi, atestă existenţa călugărismului în Moldova şi a altor forme de viaţă religioasă ortodoxă în ţara noastră.

La marginea oraşului Roman, spre răsărit, «cu ocazia unor lucrări efectuate în anul 1973, s-a descoperit un mormînt de înhumaţie, cu un bogat inventar arheologic care datează din secolele IV—V e.n.» [12]. Astfel de morminte din aceeaşi vreme, s-au descoperit şi la Gabără, comuna Moldoveni, la 15 km sud de Roman [13]. Întreb, cum s-au întrebat dife-

8. Documenta... I, p. 7, 8, 29—30, 57—58, 62—63, 279—280.
9. Ibidem, p. 31.
10. Ibidem, p. 42.
11. Ibidem, p. 150.
12. Vasile Ursachi, op. cit. p. 13.
13. Iulian Antonescu, op. cit., p. 473—483; Cu prilejul săpăturilor arheologice din ultimii ani s-au descoperit engolpioane — cruci relicvare pectorale avînd pe o parte răstignirea Mîntuitorului iar pe cealaltă Maica Domnului cu pruncul în mîna stîngă — pe teritoriul actual al episcopiei Romanului sau în apropierea acestuia: la Ruseni-Căbeşti jud. Vaslui, Codăeşti jud. Vaslui, Cîndeşti jud. Neamţ, care au circulat prin secolele XII—XIII (Victor Spinei şi Gabriela Coroliuc, Date cu privire la

riți cercetători, dacă mormintele de înhumație din marginea Romanului ca, de altfel, și altele de acest fel, descoperite pe teritoriul patriei noastre nu se datoresc înrîuririi creștinismului cunoscut, peste tot, la noi în secolele IV—V e.n.

Interpretînd critic scrisorile papale care cuprind referiri la o viață bisericească ortodoxă în regiunile locuite de români, documentele istorice în care este vorba de așezări călugărești, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, firește, organizate cu mult înainte, toponimele vechi care, neapărat, trebuie legate de existența unor schituri și mănăstiri, dispărute între timp, mormintele de înhumație care, într-o oarecare măsură, sînt urmări ale pătrunderii învățăturilor și riturilor creștine în spațiul carpato-ponto-dunărean, în sfîrșit, termenii latini din lexicul limbii noastre referitori la credința și cultul creștin, cu o evoluție și o cristalizare fonetică, specifică regiunilor locuite de daco-romani cum a demonstrat D. Stăniloae[14], ajungem la concluzia că strămoșii noștri erau creștini care direct sau prin mijlocirea unor centre bisericești de la Dunăre și din regiunea în care se află Dobrogea, depindeau de patriarhia din Constantinopol[15].

Corespondența dintre moldoveni și patriarhia constantinopolitană, cîtă s-a păstrat, în legătură cu trecerea mitropolitului Iosif în scaunul mitropolitan al Sucevei, fără asentimentul patriarhului ecumenic, pune în lumină o realitate de ordin canonic — bisericesc și anume, dependența Bisericii Ortodoxe din Moldova de scaunul patriarhal constantinopolitan. Expresiile «biserica mea care se află în țara ta» (scrisoarea către domnul Ștefan I) sau «ați răpit o biserică... și o țineți și ați alungat pe mitropolitul cel binecuvîntat de mine» (Scrisoarea a doua de excomunicare a ierarhilor moldoveni, Iosif și Meletie)[16], demonstrează grăitor că Moldova depindea canonic de patriarhia constantinopolitană. Nu avem, deocamdată, alte documente care ne-ar ajuta să cunoaștem, mai lămurit, împrejurările și condițiile în care autoritatea jurisdicțională a patriarhiei ecumenice s-a întins și asupra teritoriilor românești. Accentul tonic al expresiilor amintite mai sus, fermitatea cu care patriarhia dezvăluia și apăra pozițiile ei jurisdicționale bisericești asupra strămoșilor noștri, scot în lumină faptul că scaunul ecumenic s-a

circulația unor obiecte de cult din sec. XII—XIII, în «Studii și cercetări de istorie veche și arheologie» nr. 3/1976, p. 321; Ghenuță Coman, Noi cercetări arheologice în jumătatea sudică a Moldovei cu privire la secolele V—XI, în «Acta Moldaviae Meridionalis», I, Vaslui, 1979, p. 93; Dan Gh. Teodor, Obiecte de cult din sec. XII—XIII pe teritoriul Moldovei, în «M.M.S.» nr. 1—2/1975, p. 82.

14. D. Stăniloae, Vechimea și spiritualitatea termenilor români..., în «Biserica Ortodoxă Română» nr. 3—4/1979 p. 563—590.

15. Milan Șesan, Mitropolia Celținei și importanța ei, în volumul «De la Dunăre la Mare», Galați, 1979, p. 146—148; Ioan Rămureanu, Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ținuturile românești în volumul «De la Dunăre...», p. 149—169.

16. Hurmuzaki, op. cit., p. 32—35; Fontes... IV, p. 267 și urm.

ocupat de credincioșii creștini din țările noastre cu mult, mult înainte de anul 1400, poate de pe vremea cînd Bizanțul era în plină expansiune.

Expunerea sumară care a arătat că Moldova era locuită înainte de întemeierea statului moldovean, mai mult decît atît, care a arătat că locuitorii ei — am în vedere pe cei din sudul acestei regiuni a țării noastre, îndeosebi, din episcopatul Milcoviei — erau creștini ortodocși, a scos în relief a doua premisă sau a doua condiție fără de care nu se poate întemeia un centru eparhial.

Mai departe, va fi adus în discuție și un alt motiv care a grăbit, cred, întemeierea episcopiei Romanului și anume, necesitatea de a apăra credința ortodoxă și rînduielile tradiționale ale Bisericii Ortodoxe în fața activităților prozelitiste ale romano-catolicismului.

Scrisoarea din anul 1234, trimisă principelui de coroană Bela, de papa Grigore al IX-lea, cuprinde, cum s-a arătat, știri privitoare la unele realități bisericești din episcopatul cumanilor (al Milcoviei), care se întindea și în regiunile sudice ale Moldovei [17]. Din acest document de o covîrșitoare importanță reiese că în această zonă geografică a țării noastre locuiau valahi (Walați), din punct de vedere papal, «schismatici», adică ortodocși, printre care activau «pseudoepiscopi»; negreșit, «pseudoepiscopii» (episcopii ortodocși) își desfășurau misiunea în cadrul formațiunilor politice [18], anterioare statului moldovean, unele dintre ele pe teritoriul Moldovei.

Închegarea statului centralizat al Moldovei, «implica și organizarea unei ierarhii bisericești»; nu se poate admite că Bogdan I (întemeietorul) și urmașii săi, n-au avut la curtea lor și o față bisericească mai înaltă, un episcop care să hirotonească preoți, să sfințească noile locașuri de rugăciune și să împlinească alte îndatoriri bisericești [19]. S-a formulat ipoteza plecînd de la acest raționament — organizarea statală precede și determină organizarea bisericească — de la prezența unor «pseudoepiscopi» dincoace de Carpați, despre care sînt referiri în scrisoarea papală din anul 1234, cu mult înainte de întemeierea statului moldovean — și de la menționarea unor ierarhi — *Ioan* și *Samuil* — în pomelnicul mănăstirii Bistrița [20], cum și *Nicolae, Ștefan, Lavrintie, Grigorie* și *Sava*, într-un pomelnic de la Rădăuți retranscris la finele secolului XVIII după altul străvechi [21], că pe vremea celor dintîi domnitori ai Moldovei, s-ar fi întemeiat o episcopie transformată în mitro-

17. Gheorghe I. Moisescu, Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV, București, 1942, p. 21—23.
18. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. I, București 1980, p. 230.
19. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, op. cit., p. 44.
20. Damian P. Bogdan, Pomelnicul Mănăstirii Bistrița, București 1941, p. 30, 51, 87.
21. Petru Rezuș, Contribuție la istoria orașului Rădăuți, 1975 p. 57.

polie, la Rădăuți, care, ulterior, a fost strămutată în noua capitală a țării, Suceava[22]. Ipoteza nu are însă o acoperire documentară temeinică. Domnind mai mult și avînd, deci, răgaz pentru înfăptuiri mai deosebite, Petru I (1375—1391) este domnul care a întreprins cele dintîi acțiuni pentru așezarea episcopului Iosif, hirotonit de Antonie întîistătător al eparhiei Haliciului, în împrejurări necunoscute — problema dependenței bisericești a Moldovei de Halici nu este întemeiată — și care a fixat scaunul mitropolitan al țării la Suceava. În vîltoarea străduaniilor pentru organizarea bisericească a Moldovei, cum și a neînțelegerilor cu patriarhia ecumenică pe această temă, care au durat aproape două decenii, mitropolia Moldovei este pomenită alături de a Vidinului într-un act patriarhal datat septembrie 1386[23].

Afirmam, mai înainte, că lipsa documentelor istorice care ar cuprinde referiri, deplin concludente, în legătură cu întemeierea episcopiei Romanului, a croit drum ipotezelor. Înainte de a mă opri la aceste ipoteze, amintesc că, pentru prima dată, eparhia al cărei scaun se află la Roman este pomenită într-o «carte» domnească din 30 septembrie 1445 de la domnul Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun. În acel an, domnul a «...dat Prea Sfințitului Mitropolit[24] Chir Calist al Romanului un tatar anume Pașca...»[25]. Din «cartea» aceasta reiese limpede că eparhia Romanului exista, de fapt, în anul 1445. Nu avem însă nici o indicație, în acest document, cu privire la vechimea ei. Nici anul 1445 nu este anul întemeierii deoarece «cartea» domnului Ștefan nu are caracterul unui act de fondație.

Cel dintîi istoric român care a formulat o ipoteză în legătură cu întemeierea episcopiei Romanului este episcopul Melchisedec. Pornind de la «Acta patriarchatus Constantinopolitani»[26], în care sînt referiri la viața și istoria bisericească a Moldovei de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, el susținea că episcopia Romanului fusese întemeiată cu mult timp înainte de Alexandru cel Bun. «Mitropolitul țării, credea pururea

22. Ibidem, p. 54; între alți istorici care au susținut acest punct de vedere —, se pare că este cel dintîi de la care a pornit această părere —, se numără și D. Dan, Cronica Episcopiei de Rădăuți, 1912, p. 14; Mircea Păcurariu, op. cit., p. 258—259, preluînd argumentarea prof. Petru Rezuș, susține categoric că la Rădăuți, a fost reședința celui dintîi episcop sau mitropolit al Moldovei.

23. V. Laurent, Aux origines de l'Eglise Moldave, în «Revue des Etudes Byzantines», Tom. V. București 1947, p. 163; Mircea Păcurariu op. cit. p. 260; Augustin Bunea (Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria, Blaj 1904) afirma că mitropolia Moldovei s-a înființat în anul 1374 dar fără a indica documentele pe care se bazează.

24. Despre titulatura ierarhului care conducea eparhia Romanului se va trata într-un capitol următor al acestei lucrări.

25. Documenta... I, p. 367.

26. Publicate de J. Miklosich și J. Müller, 2 volume, Viena 1860—1862; actele privind istoria bisericească a românilor, cuprinse în aceste volume, au fost publicate de C. Erbiceanu în «Biserica Ortodoxă Română», XII/1889, p. 116—119, de E. Hurmuzaki, op. cit., p. 32—35 și de Academia R.S.R., Fontes..., op. cit.

pomenitul episcop, fără nici un temei istoric, își avusese reședința sa la Roman, pentru care această episcopie mult timp a purtat numele de mitropolie, uneori spre deosebire de mitropolitul Sucevei»[27]. Regretatul ierarh admitea că Alexandru cel Bun a organizat și sprijinit, în condițiile timpului, episcopiile Romanului și Rădăuțului fixînd reședințele întîistătătorilor și, totodată, limitele geografice ale eparhiilor, apoi înzestrîndu-le cu moșii spre a le asigura mijloacele prin care aceste eparhii își puteau îndeplini rosturile[28]. Mergînd mai departe, el presupunea că *episcopul Meletie*, menționat în corespondența patriarhului din Constantinopol alături de *episcopul Iosif*, ar fi fost arhiepiscopul eparhiei Romanului la sfîrșitul secolului XIV[29].

Firește, dacă teritoriul Moldovei era locuit, dacă locuitorii acestei regiuni, potrivit scrisorilor papale, erau creștini «schismatici», din unghi de vedere romano-catolic, dacă între ei erau «pseudoepiscopi», adică ierarhi ortodocși, dacă, între timp, au luat ființă tîrguri în care se puteau fixa reședințe chiriarhale, dacă în diferite acte vechi (pomelnice) apar nume de ierarhi neidentificați, pînă acum, se poate ajunge la concluzia, este drept, deocamdată, neîntemeiată pe documente istorice deplin convingătoare, că, în Moldova, în cadrul formațiunilor politice prestatale, erau episcopi. Nu s-ar putea preciza, însă, cu siguranță, localitățile în care aveau ei, să zicem, administrații eparhiale, după cum, de altfel, nu s-ar putea preciza nici tîrgurile de reședință ale cnezilor sau voievozilor anteriori statului moldovean. Se poate presupune că o astfel de căpetenie politică, cum s-a afirmat mai înainte, avea scaunul de reședință la Roman și tot în acest tîrg se afla, poate, un episcop din categoria «pseudoepiscopilor» la care se referea scrisoarea papală din 1234. Fac această presupunere cu rezervă.

După Melchisedec s-a formulat altă ipoteză referitoare la întemeierea episcopiei Romanului plecînd de la tradiția istorică cum și de la unele fapte cu acoperire documentară și anume că această episcopie a fost întemeiată de Alexandru cel Bun. Tradiția este consemnată, pentru întîia oară, în Letopisețul țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595), cunoscut sub numele de Letopisețul lui Grigore Ureche[30], prin

27. Melchisedek, op. cit. p. 197; Această opinie a susținut-o și Alexandru Cristea, Episcopia Romanului, București, 1901, p. 13—17; O ipoteză asemănătoare, cu privire la eparhia Rădăuților, a formulat istoricul D. Dan afirmînd că episcopia din acel oraș s-a numit mitropolie și a luat ființă cu mai multe decenii înainte de începutul secolului al XV-lea, apoi a fost mutată la Suceava (op. cit, p. 14); Petru Rezuș (op. cit. p. 53 și urm.) și Mircea Păcurariu (op. cit. p. 340 și urm.) au același punct de vedere ca și D. Dan; Eusebiu Popovici (Istoria Bisericii Universale, cartea a doua, ediția II-a, București 1927, p. 74) consideră această părere cu totul neîntemeiată.

28. Melchisedek, op. cit. p. 106.

29. Ibidem, p. 111.

30. Cronicile României sau letopisețele, ediția Michail Kogălniceanu, tom. I, ediția a doua, București, 1872, p. 137.

fraza : «Mai făcut-a (Alexandru) și al doilea episcop, după mitropolit, la sfînta mănăstire, în oraș, în Roman, și i-au dat eparhie o parte din ținuturi pe sub munte în gios».

Marea majoritate a istoricilor plecînd de la această tradiție și de la anumite fapte întemeiate documentar, care vor fi amintite, în continuare, a ajuns la concluzia că episcopia Romanului a fost întemeiată de Alexandru cel Bun. Manolache Drăghici [31] : Alexandru «a adus încă și doi episcopi, pe a Romanului căruia i-a dăruit țara de jos spre munți și a Rădăuților dîndu-i țara de sus spre hotarul țărei leșești...» ; C. Erbiceanu [32] : «...episcopiile de la Roman și Rădăuți tot în vremea lui Alexandru s-au întemeiat» ; N. Iorga [33] : «...după Alexandru cel Bun, episcopia de Roman se arată ca un fapt cunoscut și deoarece în luptele ce izbucniseră după moartea sa, fiii săi nevrednici numai răgaz pentru așezămintele nouă bisericești n-aveau, trebuie să se admită că întemeietorul episcopiei din Roman a fost Alexandru cel Bun» ; D. Onciul [34] : «...Alexandru înființă episcopiile de Roman și Rădăuți la mănăstirile, ce erau acolo» ; N. Dobrescu [35], referindu-se la actul de danie făcut la anul 1408 bisericii «Sfînta Vineri» de Alexandru cel Bun, menționează că, la această dată nu exista «episcopie» la Roman ; grija acestui domn pentru biserica de la Roman ar fi un indiciu că el s-a interesat și mai departe de viața bisericească din acest oraș întemeind ceva mai tîrziu și episcopia de aici ; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu [36] : «Cît privește cealaltă episcopie de la Roman, nu avem nici un act de la Alexandru care s-o amintească. Cunoaștem numai dania pe care o face el la 16 septembrie 1408 bisericii «Sfînta Vineri» din tîrgul Romanului «unde odihnește sfînt răposata maica noastră cneaghina Anastasia». Nici un cuvînt, nici o aluzie la existența vreunei episcopii în acest centru. Faptul însă, că sub fiul său, Ștefan al II-lea, este amintit la 30 septembrie 1445, «prea sfințitul mitropolit Chir Calist al Romanului», fără ca un cuvînt al documentului să arate o întemeiere recentă, ne îndreptățește să admitem că, după toate probabilitățile și această instituție a existat pe vremea lui Alexandru cel Bun. Cred că acest voievod este întemeietorul ei ; faptul că, aici, la Roman, era îngropată mama sa, Anastasia, a fost un argument, mai mult, pentru înălțarea la rangul de episcopie a acestui centru, tot așa cum se făcuse și cu biserica gropniță domnească de la Rădăuți. De altfel, chiar întinderea țării impunea o

31. Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani, Iași 1857, p. 117.
32. Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei, București, 1888, p. LV.
33. Istoria Bisericii Românești, vol. I, ediția a II-a București, 1929, p. 78—79.
34. Din istoria României, Biblioteca pentru toți, nr. 361—362, București, 1914, p. 51.
35. Din istoria Bisericii Române, secolul al XV-lea, București, 1910, p. 111—112.
36. Istoria Românilor, 2, București, 1976, p. 106.

nouă episcopie pentru părțile dinspre miazăzi. Prin urmare, Alexandru cel Bun poate fi socotit, pe drept cuvînt, ca *organizatorul ierarhiei bisericești moldovene*; Eusebiu Popovici [37] a afirmat că atît episcopia Romanului cît și aceea a Rădăuților au fost întemeiate între anii 1408—1413, deci în timpul domniei lui Alexandru cel Bun; Simion Reli [38] consideră ca întemeietor al acestei episcopii pentru «țara de jos» pe Alexandru cel Bun; Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa și Alexandru Filipașcu [39], plecînd de la tradiție și de la documentele istorice existente cred că «episcopia Romanului a fost înființată de Alexandru cel Bun. Jurisdicția ei se întindea, de bună seamă, peste toată Moldova de Jos»; Alexandru I. Gonța [40] susține că episcopia Romanului a fost înființată «îndată după anul 1408, concomitent cu aceea de la Rădăuți»; Mircea Păcurariu [41] socoate că întemeierea episcopiei a avut loc în jurul anului 1408, pe vremea lui Alexandru cel Bun, domnul statornicind «condiții favorabile pentru organizarea mitropoliei cu două episcopii sufragane». Consensul istoricilor, aș spune chiar, unanimitatea, în legătură cu înființarea episcopiei Romanului pe vremea lui Alexandru cel Bun, poate fi considerat un argument care întărește convingerea cercetătorilor trecutului nostru bisericesc privind întemeierea episcopiei.

În sprijinul tradiției istorice, consemnată în Letopisețul Țării Moldovei, vin și cîteva mențiuni documentare din care reiese că, într-adevăr, Alexandru cel Bun este ctitorul episcopiei din Roman; astfel, prin «cartea» domnească, cu data de 16 septembrie 1408, asupra căreia se va reveni în cele ce urmează, domnul dărui «bisericii Sfînta Vineri care-i în tîrgul Romanului unde odihnește sfîntă răposata maica noastră, cneaghina Anastasia» două sate [42]. «Cartea» aceasta în care este vorba de o biserică în Roman nu cuprinde nici o referire la un scaun episcopal în acest oraș. Prin urmare, în anul 1408, cred, episcopia nu fusese, încă, întemeiată. Spre deosebire de alte cărți, în aceasta din 16 septembrie 1408 este introdus și «patriarhul ecumenic» ca autoritate religioasă, ca martor prin care se asigura durabilitatea daniei făcute. Dacă la Roman ar fi fost, la acea dată, o episcopie s-ar fi făcut, într-un fel o mențiune referitoare la ea în această carte. Printr-o «carte» din 12 aprilie 1458 [43], Ștefan cel Mare a dat și «întărit mitropoliei noastre din tîrgul Roman unde este hramul sfînta muceniță Parascheva cele două

37. Istoria Bisericii Universale, cartea a doua, ediția II-a, București, 1927, p. 74.
38. Istoria vieții bisericești a românilor, vol. I, Cernăuți, 1942, p. 278—279.
39. Istoria Bisericii Române, I, București 1957, p. 239.
40. Alexandru I. Gonța, Mitropolia și Episcopiile Ortodoxe românești în secolul al XV-lea, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei» nr. 1—2/1958, p. 33.
41. Istoria Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, p. 335.
42. Documenta... I, p. 32—34.
43. Documenta... II, București, 1976, p. 103—104.

sate; prin altă «carte» din 20 aprilie 1488 [44], același domn întărește și împuternicește «sfintei noastre biserici mitropoliei din tîrgul Roman, unde este hramul sfînta și preacuvioasa maica noastră Parascheva» să stăpînească satele care fuseseră dăruite bisericii «Sfînta Vineri» de Alexandru cel Bun. Dacă în anul 1408 cînd biserica din Roman a primit dania domnească ar fi fost o catedrală episcopală sau mitropolitană, negreșit, domnul s-ar fi referit în «cartea» sa de danie la acest fapt.

Cele trei «cărți» domnești, cum se vede, oferă posibilitatea de a ajunge la concluzia că domnul Alexandru cel Bun a întemeiat episcopia Romanului dar nu înainte de anul 1408. Dintr-o «carte» domnească, cu data de 7 ianuarie 1403, prin care domnul Alexandru cel Bun dăruiește mitropoliei Moldovei două moșii situate în apropierea Sucevei reiese că, în țară, exista o singură eparhie [45]; în această «carte» nu avem nici o referire la altă eparhie sau la alte eparhii ale țării.

Rațiuni și motive deosebit de importante au condus la hotărîrea luată de Alexandru cel Bun de a înființa alte eparhii:

1. Țara Moldovei pe vremea acestui domn se întindea «de la Ceremuș la limanul Nistrului și de la Milcov pînă la Hotin. Încă de la începutul domniei, el are Cetatea Albă... din 1426 înainte stăpînește și celălalt mare port și antrepozit comercial, Chilia. Înspre Țara Românească, hotarul era chiar pe Milcov dar de la satul Florești spre est, pe vechiul curs al rîului, dinspre miazănoapte, nu pe cel nou de astăzi» [46]. O țară atît de mare din punct de vedere geografic cu o populație covîrșitoare ortodoxă, cu multe schituri și mănăstiri, nu putea fi condusă și administrată bisericește de un singur ierarh.

Prin urmare, întemeierea altor eparhii, una pentru regiunile sudice ale Moldovei iar a doua pentru regiunile nordice era cerută, oarecum, de limitele geografice ale țării. De altfel, acest motiv este surprins și în Letopisețul Moldovei [47].

2. Alt motiv pe care Alexandru l-a avut în vedere la întemeierea unei episcopii pentru regiunile de sud ale Moldovei și pentru așezarea scaunului de reședință a întîistătătorului ei în orașul Roman a fost, de

44. Documenta... III, București, 1980, p. 71—72. Referitor la denumirea diferită a Sfintei Paraschiva în cele două documente se va reveni.

45. Documenta... I, p. 24; «...am dat sfintei noastre episcopii din țara noastră, Moldova, două sate...». Mitropolia în această «carte» este denumită episcopie; la mijloc nu-i decît o confuzie; în anul 1402, întîistătătorul din scaunul chiriarhal al Sucevei este numit «arhiepiscop» (C. Marinescu, Înființarea mitropoliilor în Țara Românească și Moldova, București, 1924, p. 21).

46. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, op. cit., 2, p. 95.

47. «Mai făcut-a Alexandru și al doilea episcop după mitropolit la sfînta mănăstire ce este în oraș, în Roman, și i-au dat eparhie o parte din ținuturi de sub munte în gios» (op. cit., p. 137). «Mai făcut-a și al treilea episcop la mănăstirea Rădăuți și eparhie i-au dat ținuturile din partea de sus despre țara leșească» (op. cit., p. 137).

bună seamă, legătura ce o avea cu biserica «Sfînta Vineri», ctitoria tatălui său, Roman I și a lui însuși, cum se va arăta în alt capitol, înmormîntînd în acest sfînt locaș pe «sfînta răposata maica (sa) cneaghina Anastasia» [48]. Spre a cinsti memoria mamei sale, Alexandru a întemeiat episcopia Romanului ridicînd, totodată, biserica din oraș, înălțată de tatăl său și de el însuși, la rangul de catedrală episcopală, cum, de altfel, a cinstit memoria unor înaintași ai săi în scaunul Moldovei, întemeind episcopia Rădăuților a cărui întîistătător și-a îndeplinit misiunea în preajma și în biserica «Sfîntul Nicolae» zidită de Bogdan I (1359—1365).

3. În sfîrșit, alt motiv, care a putut grăbi organizarea Bisericii Ortodoxe din Moldova, pe vremea lui Alexandru cel Bun, prin întemeierea celor două episcopii, a Romanului și a Rădăuților, pare a fi și tendința romano-catolicismului, mai stăruitoare în a doua jumătate a secolului XIV și la începutul celui de al XV-lea, de a cîștiga poziții și adepți în Moldova ortodoxă.

Alexandru cel Bun a dat sprijin Bisericii Ortodoxe, spre a fi o instituție de bază în stat, intervenind pentru aplanarea conflictului cu patriarhia ecumenică și înzestrînd mănăstirile — Bistrița, Neamț, Moldovița, Probota și Homor — ca să poată fi, în condițiile timpului, vetre de cultură. Cu scopul de a preîntîmpina romano-catolicismul, mai precis, de a apăra ortodoxia, domnul, pe lîngă alte măsuri, a luat-o și pe aceea de a întemeia episcopiile Romanului și Rădăuților.

Neavînd încă documente care ar conține indicații sigure în legătură cu anul cînd a fost întemeiată episcopia Romanului, oricare cercetător se poate întreba: cînd a luat naștere această eparhie? Spre a da un răspuns la o astfel de întrebare, mă refer la altă episcopie, aceea a Rădăuților, care este pomenită într-o «carte» domnească cu data de 6 iulie 1413 [49]. Arătam mai înainte, ceea ce susțin unii, că însuși Bogdan I ar fi înființat o episcopie la Rădăuți, unde era și capitala țării, al cărei titular slujea în biserica «Sfîntul Nicolae», zidită de acest domn; o particularitate arhitectonică a acestei ctitorii, anume, prispa din interiorul absidei răsăritene, ar fi un argument, s-a spus, care ar dovedi că locașul a fost înălțat cu destinația de a fi catedrală episcopală; îndată, apoi, episcopia ar fi fost ridicată la rangul de mitropolie și mutată la Suceava, odată cu capitala Moldovei. Neavînd acoperire documentară, majoritatea istoricilor n-au acceptat însă această părere.

48. Documenta... I, p. 63—64.
49. Documenta... 1, p. 50.

Nicolae Iorga credea că biserica «Sfîntul Nicolae»—Rădăuți căreia Alexandru cel Bun îi dăruise 50 de sate [50] era o mănăstire cu o poziție deosebită. Egumenul acestei mănăstiri avea «drepturi de stăpînire unite cu oarecare privilegii arhierești» [51]. Ștefan cel Mare, spre a lega Snyatinul și Colomeia — primite de Alexandru cel Bun pentru un împrumut de bani de la poloni — de Moldova, prin ierarhia bisericească a țării, a întemeiat o nouă episcopie (episcopia fusese, deja întemeiată) cu scaunul chiriarhal la Rădăuți. Cel dintîi episcop al acestei eparhii a fost Ioanichie [52]. N. Dobrescu afirma, la rîndul său, că scaunul egumenesc de la Rădăuți avea, încă din timpul lui Alexandru cel Bun, o *situație quasi-episcopală* care a încetat odată cu întemeierea episcopiei de către Ștefan cel Mare [53]. Aceeași părere o avea, în legătură cu întemeierea episcopiei de Rădăuți, și Simion Reli [54].

Adevărul istoric privind începutul acestei eparhii pare a fi altul. Mai întîi, o puternică tradiție care trebuie luată în atenție deoarece este consemnată în Letopisețul lui Grigore Ureche, cu sute de ani în urmă, pune începutul episcopiei Rădăuților, de altfel, ca și al celei a Romanului, pe vremea domnului Alexandru cel Bun : «...Mai făcut-a (Alexandru Vodă) și al treilea episcop la mănăstirea Rădăuți și eparhie i-au dat ținuturile din partea de sus despre țara leșească» [55]. Tradiția aceasta este întregită și confirmată de un document istoric. Astfel, Alexandru cel Bun prin «cartea» din 6 iulie 1413, dăruia doamnei Anastasia, soacra sa, «satul Coțmanul Mare cu toate cătunele ce țin de el, anume Suhoverhul, Hliveşti, Davidăuți cu toate locurile ce țin de ele... iar după trecerea ei din viață, toate acestea mai sus numite sate să fie în stăpînirea episcopiei de Rădăuți a Sfîntului Nicolae...» [56]. Din această «carte» reiese clar că, în anul 1413, episcopia Rădăuților exista. Într-adevăr, nu este pomenit titularul acestei eparhii — cel dintîi episcop documentar este Ioanichie, pomenit la 25 aprilie 1472 [57] — dar existența ei, de fapt, nu poate fi tăgăduită. Poate în acel timp, scaunul era vacant, poate unul dintre arhiereii înșiruiți în pomelnicul de la Rădăuți — *Nicolae, Ștefan, Lavrintie, Grigorie* sau *Sava* [58] — era întîistătător al eparhiei dar n-a fost pomenit în «cartea» de la 6 iulie 1413.

Din cele expuse trebuie reținut faptul că, în anul 1408, episcopia Romanului nu fusese, încă înființată. Despre ea avem atestare documentară

50. Documenta... I, p. 135—139.
51. N. Iorga, op. cit., p. 96.
52. Ibidem, p. 97—98.
53. N. Dobrescu, op. cit., p. 119—120.
54. Simion Reli, op. cit., p. 283—286.
55. Cronicile României sau Letopisețele..., p. 137.
56. Documenta... I, p. 49—50.
57. Documenta... II, p. 272—273.
58. Petru Rezuș, op. cit., p. 57.

abia în 30 septembrie 1445. În anul 1413, însă este pomenită episcopia Rădăuților, deci această eparhie fusese întemeiată, între timp. Notam mai înainte, că alături de marea majoritate a istoricilor, cred că Alexandru Cel Bun a dat viață eparhiei din Roman. Din moment ce eparhia Rădăuților este pomenită în anul 1413, prin urmare pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun, foarte probabil, tot acest domn a întemeiat și eparhia din nordul Moldovei.

S-ar putea ivi, însă, o obiecțiune. De ce se afirmă și se susține că episcopia Romanului a luat naștere pe vremea lui Alexandru cel Bun din moment ce ea este pomenită, în documente, mult mai tîrziu.

Tradiția istorică, cum și unele realități, unele aspecte ale vieții bisericești, — mă refer, îndeosebi, la relațiile intereparhiale și anume la întîietatea episcopului de Roman față de al Rădăuților — fără îndoială, cu rădăcini în vechile așezăminte canonico-juridice, arată limpede că episcopia Romanului nu este mai nouă decît a Rădăuților. Astfel, după felul în care este redată tradiția istorică în Letopisețul lui Grigore Ureche, deducem că, totdeauna, Romanul a fost un centru eparhial mai important. Ocupîndu-se de ierarhia bisericească în Moldova, Dimitrie Cantemir observa că, în această țară, sînt trei scaune eparhiale: Roman, Rădăuți și Huși; «dintre acestea numai celui de Rădăuți și Huși i s-a dat titlul de episcop pe cînd cel de Roman s-a chemat arhiepiscop fiindu-i îngăduit ca, la liturghie, să poarte mitră; totuși asupra celorlalți colegi ai lui nu are nici o jurisdicție și nu le este superior decît prin întîietate» [59]. Era, apoi, datina ca, în scaunul vacant al mitropoliei să treacă episcopul Romanului, la Roman al Rădăuților iar la Rădăuți al Hușilor; alegerea se făcea pentru acest din urmă scaun [60]. Această datină însă, nu s-a păstrat cu rigoare și, în cele din urmă, a fost părăsită cu totul [61]. La solemnitățile religioase care aveau loc în catedrala mitropolitană episcopul de Roman ședea alături de mitropolit în strănile din dreapta iar episcopii de Rădăuți și Huși în cele din stînga [62]. În ajunul Bobotezei episcopul de Roman săvîrșea serviciul religios în biserica de la curte iar mitropolitul venea la curte după ieșirea de la catedrala mitropolitană ca să dea domnului crucea spre a o săruta și

59. Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei, ediția Gh. Guțu, Maria Holban, N. Stoicescu, Vintilă Mihăilescu, Ioana Constantinescu, D. M. Pippidi, București, 1973, p. 351; mai înainte, Miron Costin referindu-se în scrierea sa «Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească» (1684), text de P. P. Panaitescu, București, 1929, p. 114, la ierarhii moldoveni, nota că după mitropolitul țării urmează episcopul Romanului.

60. Cronicile României sau Letopisețele..., editate de Michail Kogălniceanu, tom. III, ediția a doua, București p. 325; Dan Simonescu, Literatura românească de ceremonial, Condica lui Gheorgachi, 1762, București, 1930, p. 145.

61. Melchisedek, op. cit., p. 109.

62. Cronicile României..., III, p. 300.

spre a-l stropi cu agheazmă [63]. Din vechime numai episcopii din Roman aveau dreptul de a purta pateriţe (cîrje) ferecate cu argint, pe cînd ceilalţi purtau pateriţe negre [64].

Conferind episcopului Ghedeon dreptul de a purta «pateriţa cu cornurile şi legăturile ferecate în argint», domnul Moldovei Grigore Ghica, subliniază, în actul cu data noiembrie 7247 (1739), că episcopia Romanului este «mai veche şi mai cinstită decît alte episcopii ale acestei ţări, al doilea scaun după mitropolitul ţării» [65].

Întîietatea de onoare pe care o avea episcopul Romanului faţă de ceilalţi episcopi ai Moldovei decurge canonic, din faptul că acest scaun, ori a fost întemeiat înaintea celui de Rădăuţi, ori dacă ambele au luat naştere în acelaşi timp, cel de la Roman, în viziunea domnului, a mitropolitului şi dreptcredincioşilor, adică a factorilor care au avut de spus un cuvînt în legătură cu necesitatea şi, în cele din urmă, cu întemeierea acestei eparhii, era, fără nici o îndoială, un centru mai important.

Sintetizînd cele expuse, am convingerea că domnul Alexandru cel Bun a luat în considerare necesitatea celor două eparhii, apoi le-a întemeiat, în intervalul 1408—1413, după ce, în ţară, statornicise condiţii de ordine şi stabilitate şi după ce aplanase neînţelegerile cu patriarhia ecumenică. Cum s-a remarcat, «Alexandru cel Bun pe drept cuvînt, poate fi considerat *organizatorul ierarhiei bisericeşti moldovene*».

63. Ibidem, p. 315.
64. Melchisedek, op. cit., p. 110.
65. Ibidem.

III

TITULATURA SCAUNULUI EPARHIAL DE LA ROMAN EPISCOPIE SAU MITROPOLIE ?

În capitolul precedent s-au înşiruit motivele care, la începutul secolului al XV-lea — în intervalul 1408—1413 — au condus la întemeierea eparhiei ortodoxe de la Roman, pentru regiunile sudice ale Moldovei. Totodată, s-a scos în lumină ceea ce a păstrat tradiţia şi ceea ce reiese din documente istorice în legătură cu începuturile acestei eparhii, acceptîndu-se că întemeietorul ei este Alexandru cel Bun, domn care în timpul îndelungatei sale domnii, a schimbat faţa Moldovei prin înfăptuiri remarcabile.

Analizînd şi interpretînd ceea ce a păstrat tradiţia, cum şi referirile documentare în legătură cu întemeierea şi organizarea eparhiei din Tîrgul de Jos, cercetătorul trecutului istoriei noastre bisericeşti este contrariat cînd vede că acelaşi scaun poartă uneori titulatura de *episcopie,* alteori de *mitropolie,* iar arhipăstorul care-şi îndeplinea misiunea în acest scaun, uneori, poartă denumirea de *episcop,* alteori de *mitropolit.*

Cînd gîndesc la diversitatea sub care este denumită, în documente, eparhia Romanului, timp de două secole, şi la diversitatea titlului sub care apare chiriarhul ei, fac chiar, de la început, mărturisirea că o soluţie definitivă, convingătoare, nu se poate da în legătură cu această problemă. Nu se poate, adică, răspunde categoric că la Roman a fost mitropolie ; de asemenea, că ierarhul din acest oraş a fost mitropolit şi nu episcop.

Cum era firesc, cercetătorul trecutului acestei eparhii luînd cunoştinţă de diversitatea sub care apar, în documente, eparhia şi ierarhul de la Roman s-a simţit obligat să caute sau să dea un răspuns la întrebările : Ce a fost acolo, mitropolie sau episcopie, mitropolit sau episcop ? Cel dintîi răspuns, cea dintîi soluţie, la această problemă, a dat-o episcopul Melchisedec care, mai mult ca toţi istoricii, s-a ocupat de episcopia Romanului. El, făcînd abstracţie de faptul că documentele istorice cunoscute, nu sînt concludente, mergea atît de departe încît credea că, la Roman, înainte de Alexandru cel Bun, mitropolitul Mol-

dovei avea reşedinţa în acest oraş ; prin urmare, cea dintîi mitropolie a ţării, conchidea episcopul cărturar, ar fi fost la Roman. Aplanîndu-se neînţelegerile dintre patriarhia constantinopolitană şi moldoveni, cu privire la canonicitatea mitropolitului Iosif, chiar la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, şi după ce, cum credea şi afirma episcopul Melchisedec, mitropolia de la Roman ar fi fost strămutată la Suceava, unde era capitala ţării, în Tîrgul de Jos ar fi rămas o episcopie care, pînă în primele decenii ale secolului XVII, a purtat titulatura de mitropolie [1]. Mitropolitul Sucevei, credea Melchisedec, a preluat pentru el însuşi, titulatura de mitropolit, rămînînd pentru ierarhul de la Roman aceea de episcop. Pururea pomenitul episcop cărturar lua în sprijinul acestei afirmaţii o menţiune din *Pravila cea mare românească* referitoare la mitropoliţii din Moldova ; potrivit acestei menţiuni, în «Moldovlahia» sînt doi mitropoliţi şi un al treilea la Galaţi [2]. El credea că un mitropolit este cel de la Suceava «principalul şi realul mitropolit al Moldovei», al doilea este episcopul Romanului care purta titlul tradiţional de mitropolit şi al treilea mitropolitul Proilavei care, «pe timpul cînd s-a tipărit pravila, avea reşedinţa, provizorie, la Galaţi» [3]. Mitropolitul Proilaviei, adaugă Melchisedec, în continuare, a cărui jurisdicţie se întindea asupra unor teritorii din bazinul inferior al Dunării, ocupate de turci, depindea, însă direct de patriarhia ecumenică şi nu avea nici o relaţie canonică cu mitropolia Moldovei [4], aşa dar nu era un ierarh al Moldovei.

Episcopul Melchisedec încerca să-şi susţină punctul de vedere şi pe faptul că ierarhul de la Roman s-a bucurat, între timp, de unele distincţii şi de unele atenţii faţă de ceilalţi colegi ai săi de la Rădăuţi şi Huşi [5].

Ipoteza formulată de Melchisedec, însă, nu este întemeiată după cum neîntemeiată este ipoteza cercetătorilor care au afirmat că, înainte de a fi strămutată la Suceava, mitropolia Moldovei avea reşedinţa la Rădăuţi [6]. Menţiunea din Pravila cea Mare nu redă situaţia, de fapt, a Bisericii moldoveneşti. Pe timpul cînd a fost editată această carte, adică în anul 1652, în Moldova, erau patru eparhii : mitropolia Moldovei şi Sucevei şi episcopiile Romanului, Rădăuţilor şi Huşilor. Amintesc, din nou, apoi, că, în corespondenţa patriarhului din Constantinopol cu moldovenii, cum s-a arătat mai înainte, nu este nici o referinţă la vreun ierarh care ar fi avut scaunul la Roman iar în «cartea» cu

1. Melchisedek, op. cit., I, p. 106 şi urm.
2. Pravila de la Dealu, tipărită în anul 1652, fila 402.
3. Melchisedek, I, p. 106.
4. Ibidem.
5. Ibidem, p. 108 şi urm.
6. Vezi paginile 22—23.

data de 16 septembrie 1408, este vorba de o biserică «Sfînta Vineri» din orașul Roman dar nici o aluzie la o eparhie a cărei reședință se află în acest oraș. Deci în acel an, nu exista o episcopie sau o mitropolie la Roman.

Eparhia Romanului, într-adevăr, apare în unele documente, cu numele de *mitropolie* — se va arăta, îndată, din ce motive și în ce împrejurări a putut fi considerat acest centru eparhial ca atare — dar cu începere de la jumătatea secolului al XV-lea, deci mai tîrziu decît etapa istorică pe care o avea în vedere Melchisedec. Faptul era cunoscut, fără îndoială, autorului mențiunii din Pravila cea Mare și, probabil, el s-a gîndit la Roman cînd nota că, în Moldova, sînt doi mitropoliți.

Nici unul dintre istoricii de după Melchisedec n-au preluat opinia și demonstrația sa în legătură cu o mitropolie la Roman, înainte de anul 1400. Referindu-se, în scrierile lor, la episcopia Romanului, toți au remarcat diversitatea oferită de documente cu privire la titulatura scaunului eparhial de la Roman dînd răspunsuri și explicații. Astfel, N. Iorga, comentînd documentele care cuprind referiri la întemeierea episcopiei Romanului, afirma, într-o scriere a sa [7], că, la sfîrșitul secolului XV, în preajma bisericii Prea Cuvioasa Paraschiva din Tîrgul de Jos nu mai este o *mitropolie* ci o *episcopie* de Jos, iar în altă operă a sa [8], ocupîndu-se de Ștefan cel Mare care, sprinten și fără boieri, alerga cînd la Bistrița, cînd la Roman, numind *episcopia* de acolo *mitropolie*, dezvăluie părerea sa că, în acest oraș, totdeauna, a fost o episcopie. Constantin C. Giurescu [9] nu vede la Roman o mitropolie cu toate că Tarasie, care păstorea acolo, este menționat, în unele documente, *episcop al mitropoliei de Jos*; el este numai episcop, inferior mitropolitului Sucevei, însă față de episcopul din Rădăuți, deși ambii aveau același grad ierarhic, avea întîietate. N. Dobrescu, plecînd de la titulatura de *mitropolie* și aceea de *mitropolit* care se dădea episcopiei Romanului și episcopului de acolo, afirmă că nu este vorba de o *mitropolie* în adevăratul sens al cuvîntului. Nu este decît o confuzie de termeni. Cei ce redactau sau scriau actele de cancelarie, — logofeți, dieci, grămătici, pisari — îndeosebi laici, nu cunoșteau destul de bine terminologia bisericească. Dacă episcopului de Roman i s-a spus și mitropolit, aceasta s-a făcut numai în semn de cinste, episcopia Romanului fiind cea mai veche eparhie după mitropolia Moldovei și Sucevei [10]. Aceeași părere o au Simion Reli [11] și Mircea Păcurariu [12]. Acesta din urmă, după ce afirmă că, într-

7. Istoria Bisericii românești I, ed. a II-a, p. 95.
8. Istoria Românilor, vol. IV, București, 1937, p. 127.
9. Istoria Românilor, vol. II 1, București 1937, p. 89.
10. Din istoria Bisericii Române, secolul XV, București 1910 p. 113.
11. Istoria vieții bisericești a românilor, vol. I Cernăuți 1942, p. 279.
12. Istoria Bisericii Ortodoxe Române, 1, București 1980, p. 336.

un anumit context de împrejurări politice, pe care le voi aduce în discuție îndată, episcopia Romanului era considerată mitropolie, crede, totuși, că nu se cunoșteau bine titulaturile onorifice, apoi adaugă, alte exemple de termeni a căror valoare semantică n-a fost precizată: «pînă în sec. XV, și mai apoi pînă în prima jumătate a secolului nostru, s-au folosit în același înțeles, deși au sensuri diferite, termenii de autonomie și autocefalie [13] bisericească. Autorii manualului de Istoria Bisericii Române, 1957, luînd în considerare faptul că fiii lui Alexandru cel Bun, au împărțit Moldova în două, Ilie domnind în Țara de Sus cu capitala la Suceava, iar Ștefan în Țara de Jos cu capitala într-un oraș din sud, probabil Vaslui, cred că acesta din urmă «va fi atribuit episcopului Romanului titlul de mitropolit, la fel cu al celui de la Suceava» [14]. Mircea Păcurariu, la rîndul său, presupune că domnul Ștefan al II-lea «va fi ridicat pe episcopul de Roman la rangul de mitropolit pentru ca să crească și în acest fel prestigiul «Țării de Jos» peste care domnea» [15].

Pe baza părerilor și răspunsurilor date de istoricii amintiți, referitoare la titulatura eparhiei Romanului și la aceea a întîistătătorului ei, nu se poate afirma cu certitudine, că această eparhie a purtat, cîndva, titlul de mitropolie. Cum reiese din ceea ce spun unii, la mijloc, nu-i decît o confuzie de termeni, în timp ce alții admit că, totuși, la Roman a fost o cvasimitropolie dar numai pentru cîțiva ani.

Din capul locului, trebuie să afirm că este imposibil de formulat o părere limpede, convingătoare, în baza materialului documentar pe care-l avem la dispoziție referitor la titulatura eparhiei Romanului. «Cărțile» domnești cunoscute, pînă acum, emise în intervalul de timp 1445—1617 [16], care cuprind referiri la titulatura centrului eparhial de la

13. Ibidem.

14. Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa și Alexandru Filipașcu, București 1957, p. 239.

15. Istoria Bisericii..., 1. p. 336.

16. Reproduc după colecțiile de documente publicate: Documenta Romaniae Historica, vol. I București, 1975, vol. II București 1976 și vol III București, 1980 (30 septembrie 1445 — 17 noiembrie 1502) și Documente cu privire la Istoria Românilor, A. Moldova, secolul XVI, vol. I, București, 1953, vol. II, București, 1951, vol. III București, 1951, vol. IV, București, 1952, secolul XVII, vol. I București, 1952, vol. II, vol. III, vol. IV, București, 1956 (1502—1617), «cărțile» domnești în care, într-un fel sau altul, este vorba de centrul eparhial al Romanului și de ierarhul locului; nu indic paginile unde se găsesc aceste «cărți»; cercetătorul le poate verifica avînd la îndemînă, pentru Documenta... indicele de nume și locuri, iar pentru D. I. R. înșirarea lor cronologică: 30 septembrie 1445 (Prea Sfințitul mitropolit chir Calist al Romanului), 12 aprilie 1458 (mitropolia noastră din Tîrgul Roman), 12 septembrie 1464 (episcopul chir Tarasie de Tîrgul de Jos), 13 decembrie 1465 (mitropolia noastră din Tîrgul de Jos), 13 martie 1466 (mitropolitul chir Tarasie de Tîrgul Roman), 9 iulie 1466 (mitropoliții noștri chir Teoctist de Suceava și chir Tarasie de Roman), 2 octombrie 1470 (mitropolitul nostru chir Teoctist... episcopul nostru chir Tarasie de Tîrgul Roman), 8 februarie 1470 (mitropolitul nostru chir Teoctist și episcopul nostru chir (Tarasie mitropolitul Țării de Jos și Ioanichie episcop de Rădăuți), 14 octombrie 1473 Tarasie de Tîrgul de Jos (la fel ca în documentul precedent), 5 iunie 1470 (la fel),

Roman și la ierarhul din fruntea acestei eparhii, sînt atît de variate, încît cel ce le are înaintea ochilor este, de-a dreptul, surprins. De pildă, unele sînt confuze : «Tarasie episcopul Romanului, mitropolit de jos», «Tarasie episcop de mitropolia de jos», «mitropolia din Tîrgul Roman, episcop chir Vasilie», «episcopul mitropoliei de jos din Tîrgul Roman chir Teoctist», «Anastasie cînd a fost episcop la mitropolia Romanului», «rugătorul nostru episcop de Roman... sfînta mitropolie a Romanului», «arhiepiscopul Macarie de Roman», «episcopia de Roman... sfînta mitropolie de Roman» etc., în timp ce altele cuprind mențiuni corecte, adică, în care titlul de mitropolie și de mitropolit nu se confundă cu cel de episcopie sau episcop : «Prea Sfințitul mitropolit chir Calist al Romanului», «al nostru mitropolit chir Tarasie de la Tîrgul Romanului», «mitropolia noastră din Tîrgul de Jos», «episcopul nostru chir Tarasie de Tîrgu Roman», «Macarie episcopul Romanului», «Agaton episcop de Roman» etc.

---

10 august 1470 (mitropolitul nostru chir Teoctist, mitropolitul domniei mele de Tîrgul Roman chir Tarasie), 10 septembrie 1471 (mitropolitul nostru chir Teoctist, episcopul nostru chir Tarasie), 25 aprilie 1472 (mitropolitul nostru chir Teoctist de Suceava și episcopii noștri chir Tarasie de Tîrgul de Jos și Ioanichie de Rădăuți, 7 mai 1473 (Tarasie mitropolitul Țării de Jos și Ioanichie episcop de Rădăuți), 14 octombrie 1473 (mitropolitul nostru chir Teoctist de Suceava, episcopii noștri chir Tarasie episcop de mitropolia de Jos, Ioanichie episcop de Rădăuți), 20 aprilie 1488 (mitropolia din Tîrgul Roman, episcop chir Vasilie), 15 octombrie 1488 (mitropolia din Tîrgul Roman, episcop Vasilie), 31 august 1499 (chir Vasilie episcop de la mitropolia de Jos de la Tîrgul Romanului), 17 noiembrie 1502 (mitropolitul de Suceava chir Gheorghe, episcopul mitropoliei de Jos din Tîrgul Roman, chir Teoctist, episcopul de Rădăuți, chir Ioanichie), 8 decembrie 1514 (Macarie episcopul de Roman), 7 octombrie 1517 (mitropolia noastră de jos din Tîrgu Romanului unde este episcopul nostru Chir Macarie), 16 ianuarie 1528 (Prea Sfinților episcopi chir Dorotei de Tîrgul Romanului și chir Teofan de Rădăuți), 17 martie 1529 (chir Dorotei episcop de la mitropolia de jos din Tîrgul Romanului), 15 aprilie 1546 (Mitropolia de jos din Tîrgul Romanului unde este episcop chir Macarie), 12 mai 1546 (la fel), 2 martie 1548 (la fel), 25 aprilie 1552 (chir Macarie episcop de la episcopia din Tîrgul Roman), 31 august 1556 (Prea sfințitul mitropolit chir Grigore, arhiepiscopul Macarie de Roman și Gheorghe de Rădăuți), 20 august 1560 (chir Grigore mitropolit de Suceava, chir Eftimie episcop de Rădăuți și chir Anastasie episcop de Roman), 28 ianuarie 1569 (chir Anastasie episcop de Roman, chir Macarie episcopul Romanului), 2 aprilie 1569 (chir Anastasie episcop de la mitropolia de jos din Roman), 18 aprilie 1576 (Anastasie mitropolit de Suceava, Istrate episcop de Roman), 8 iulie 1577 (la fel), 22 februarie 1578 (chir Teofan mitropolit de Suceava, Istrate episcop de Roman), 4 iulie 1578 (la fel), 6 octombrie 1578 (Eustație episcop de Roman, sfînta mitropolie din Tîrgul Romanului), 3 aprilie 1579 (Teofan mitropolitul Sucevei, Eustatie episcop de Roman, Gheorghe episcopul Rădăuților), 5 februarie 1580 (Eustatie episcopul de Roman), noiembrie 1582 — august 1583 (Teofan mitropolitul de Suceava, Agaton și Gheorghe episcopi de Roman și Rădăuți), 6 ianuarie 1583 (la fel), 1 august1583 (la fel), 6 august 1583 (la fel), 25 august (1583 (la fel), 14 ianuarie 1584 (Teofan mitropolit de Suceava, Gheorghe episcop de Rădăuți, Agaton episcop de Roman), 13 ianuarie 1586 (Dionisie dicheiu la mitropolia de Roman), 5 mai 1587 (Anastasie cînd a fost episcop la mitropolia Romanului), 27 mai 1593 (sfînta mitropolie a Romanului, chir Mitrofan episcopul Romanului), 14 mai 1613 (rugătorul nostru episcop de Roman, sfînta mitropolie a Romanului); 28 decembrie 1616 (episcopiei de Roman... sfintei mitropolii de Roman); 10 ianuarie 1617 (sfînta mitropolie de Roman unde este hramul prea cuvioasei maicii noastre Parascheva ...chir Atanasie episcop de Roman).

Mai bine cu patru decenii în urmă, afirmam, într-o lucrare cu privire la episcopia Romanului că, «la Roman, s-a întemeiat şi totdeauna a fost numai episcopie» [17]. Între timp, reconsiderarea şi interpretarea evenimentelor politice care au avut loc, în Moldova, după domnia lui Alexandru cel Bun, evenimente care au înrîurit viaţa bisericească a ţării, justifică, oarecum, teza că eparhia din oraşul de la confluenţa Siretului cu Moldova, întemiată între 1408—1413, ar fi purtat, cîţiva ani, titulatura de mitropolie. În realitate, însă, cum se va vedea, în continuare, n-a fost ceea ce obişnuit se înţelege printr-o mitropolie, adică de ridicarea episcopului local la o poziţie ierarhică superioară.

Care sînt evenimentele în vîltoarea cărora s-ar fi acordat ierarhului de la Roman titulatura de *mitropolit* şi episcopiei aceea de *mitropolie*? «După moartea lui Alexandru cel Bun... fiii săi legitimi şi nelegitimi se luptau pentru moştenirea părintească în dorinţa lor de a ocupa scaunul domnesc» [18]. Setea de domnie a deschis drum tuturor ambiţiilor şi tuturor compromisurilor [19]. Faptul că Alexandru, înainte de a muri, a asociat la domnie, pe fiul său Iliaş, care curînd avea să rămînă singur stăpînitor, în Moldova, a nemulţumit şi iritat pe fratele său Ştefan despre care se spune că era mai îndrăzneţ şi mai hotărît, deci superior. După certuri cu aspecte dramatice, cei doi fraţi au ajuns la o înţelegere hotărînd: «să domnească amîndoi în acelaşi timp fiecare într-o parte a ţării: Iliaş luă partea de miazănoapte, cu Suceava şi Iaşi, iar Ştefan pe cea de miazăzi... linia de despărţie (fiind) pe la nord de Vaslui care rămînea lui Ştefan» [20]. Cu alte cuvinte, Iliaş era domn al Ţării de Sus iar Ştefan al Ţării de Jos. Împăcarea celor doi fraţi şi hotărîrea lor de a împărţi Moldova a avut loc, foarte probabil, în vara anului 1435. Timp de şapte ani, adică între 1435—1442, au fost în Moldova doi domni. Capitala lui Iliaş era Suceava de unde au fost emise cele mai multe «cărţi» domneşti, iar a lui Ştefan, într-un oraş din sud, Roman sau, mai probabil, Vaslui. Din Tîrgul de Jos au fost emise, în acest interval, doar, trei «cărţi» fapt care ar arăta că nu numai Romanul era capitala lui Ştefan, cum au crezut unii cercetători. De altfel, potrivit afirmaţiei făcută de Dan Bădărău şi Ioan Caproşu «noţiunea de capitală nu putea avea accepţiunea de astăzi într-o epocă în care peregrinarea continuă a domnilor împreună cu întreaga lor curte constituia o obişnuinţă în întreaga lume feudală» [21].

17. Scarlat Porcescu, op. cit., p. 45.
18. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, op. cit., 2, p. 132.
19. Ibidem.
20. Ibidem, p. 134.
21. Dan Bădărău, Ioan Caproşu, Iaşii vechilor zidiri, Iaşi 1974, p. 57.

Deoarece la Suceava se afla reşedinţa mitropolitului ţării, prin urmare în capitală, s-a presupus, s-a formulat, adică, ipoteza că «Ştefan va fi ridicat pe episcopul de Roman — singurul episcop din Ţara de Jos — la rangul de mitropolit pentru ca să crească şi în acest fel prestigiul ţării peste care domnea» [22]. El luase, probabil, ca exemplu, Ţara Românească, unde din anul 1371, se mai întemeiase un scaun mitropolitan. Atribuind ierarhului de la Roman titulatura de mitropolit şi centrului eparhial local pe aceea de mitropolie, spre a nu fi mai pe jos decît fratele său care avea, în Ţara de Sus, mitropolia Moldovei, cu reşedinţa la Suceava, Ştefan a avut în vedere consideraţiuni de ordin politic.

Ridicarea eparhiei Romanului la rangul de mitropolie este atestată şi de unele mărturii contemporane care, însă, sînt discutabile. Astfel, la 30 iulie 1437, un medic bavarez menţiona, într-un raport, că «în Moldova existau, pe atunci, doi arhiepiscopi» [23]; la sinodul din Ferrara—Florenţa, nota medicul bavarez, în acelaşi raport, Biserica Ortodoxă a Moldovei a avut doi reprezentanţi: «pe grecul Damian al Sucevei şi pe protopopul Constantin «locţiitor al Moldovlahiei»; acesta din urmă, se crede, ar fi fost reprezentantul eparhiei Romanului care fusese ridicată, în împrejurările menţionate, la rangul de mitropolie [24].

În sfîrşit, altă mărturie în legătură cu aşa numita mitropolie a Romanului: Jean Darrauzée, succesorul lui V. Laurent în fruntea Institutului francez de Studii bizantine, a publicat, nu de mult, «un manual epistolar bizantin în uz în cancelaria patriarhală din Constantinopol la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi în cursul celui următor, care urcă pînă la anul 1387» [25]. Printre informaţiile din acest manual este una păstrată de un manuscris vienez — Vindobonensis historiens graecus — care, între altele, arată că, în Moldova, «...nu de mult timp, a fost aşezat un alt mitropolit la Tîrgul Roman care se intitulează mitropolit de Roman» [26]. Acest preţios amănunt, apreciază bizantinologul francez «privind Romanul şi mitropolitul său este o notă explicativă adăugată de un copist» în contextul în care este vorba de întemeierea mitropoliilor Vidinului, Moldovei şi Haliciului [27].

Cu scopul «de a se pune ordine în această dezbatere», pornindu-se de la tradiţia istorică notată în Letopiseţul Grigore Ureche, potrivit căreia Alexandru cel Bun a întemeiat episcopia Romanului, de la împărţirea Moldovei între cei doi fii domneşti — Iliaş şi Ştefan — în interva-

22. Mircea Păcurariu, op. cit., p .336; Gheorghe I. Moisescu ş.a., op. cit., p. 241.
23. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 336.
24. Ibidem.
25. Petre S. Năsturel, Un témoignage byzantin sur la métropole de Roman (Moldavie), în «Revue des etudes roumaines» XV, Paris 1975, p. 198—202.
26. Ibidem.
27. Ibidem.

lul 1435—1442, — de la lespedea descoperită la mănăstirea Neamț, care a acoperit mormîntul «arhiepiscopului și mitropolitului Calist»[28] și de la menționarea acestuia în «cartea» din 30 septembrie 1445[29], s-a afirmat că acest ierarh n-a fost urmașul mitropolitului Damian în scaunul mitropolitan al Sucevei, care a luat parte la lucrările sinodului de la Ferrara—Florența, acceptînd, silit, unirea, alături de alți reprezentanți ai răsăritului ortodox, ci întîistătător în scaunul mitropolitan al Romanului[30]. Protopopul Constantin, care, de asemenea, silit, a semnat actul de unire cu Roma, în calitate de locotenent al mitropolitului Moldovlahiei, nu era un reprezentant al mitropolitului de la Suceava, fiindcă la sinod participa chiar titularul acestui scaun, Damian, ci reprezentantul mitropoliei din Țara de Jos[31]. În acest caz, ambele mitropolii ale țării, au acceptat, prin reprezentanții lor, unirea care, de fapt, n-a fost, acceptată de moldoveni.

Dacă, într-adevăr, domnul Ștefan al II-lea, în intervalul 1435—1442, cît a domnit singur în Țara de Jos, a ridicat scaunul episcopal din Roman la rangul de mitropolie pentru a avea o instituție bisericească asemănătoare cu a fratelui său Iliaș, măsura sa, în acest caz, a fost cu totul circumstanțială, dictată adică de anumite motive și considerațiuni politice de moment. Scaunul eparhial de la Roman, în contextul acestor condiții, a devenit de sine stătător, independent de cel de la Suceava, învestit, adică, cu autoritate mitropolitană. Decenii de-a rîndul, apoi, cum s-a arătat, titulatura de mitropolie și aceea de mitropolit va apare în documente istorice.

Nu se poate, însă, susține, cu hotărîre, pe baza documentelor ce le avem, pînă acum, la dispoziție, că, la Roman, într-adevăr, eparhie veche și întinsă din punct de vedere teritorial, am avut o mitropolie întemeiată potrivit canoanelor și rînduielilor statornicite, în trecut, în Biserică. Motive și considerațiuni logice pe care le înșir, în cele ce urmează, con-

28. Despre această lespede, de fapt, numai o parte a ei și despre ierarhul Calist, au scris Ilie Georgescu, Un ierarh necunoscut al Moldovei: Calist arhiepiscopul și mitropolitul (1445—1447), în «Biserica Ortodoxă Română», 5—6 (1969, p. 562—572 și Ivan Ioan, Un ierarh moldovean cu numele de Calist, înmormîntat la Mînăstirea Neamț, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», 1—2 (1970, p. 66—75; Ilie C. Georgescu crede și susține, ca și C. Erbiceanu (Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași, București 1888, p« LV—LIX), că ierarhul cu numele Calist ar fi trecut din scaunul eparhiei Romanului în acela al mitropoliei Sucevei și ar fi păstorit doi ani (1445—1447); Ivan Ioan demonstrează că acest Calist a păstorit la Roman unde i s-a conferit titlul de arhiepiscop și mitropolit de către Ștefan al II-lea în timp ce era domn al Țării de Jos.

29. Documenta..., I, p.

30. Petre S. Năsturel, Un témoignage..., p. 198—202; Ivan Ioan, op. cit., p. 73—74; Mircea Păcurariu, op. cit., p. 323.

31. Un témoignage..., Mircea Păcurariu are același punct de vedere în legătură cu misiunea protopopului Constantin la Ferrara-Florența, op. cit., p. 323.

duc la concluzia că, la Roman, n-a fost o mitropolie în adevăratul înțeles al cuvîntului.

1. Mitropolia Moldovei și Sucevei întemeiată, de fapt, în ultimile decenii ale secolului XIV și recunoscută, de drept, în primii ani ai celui următor, cu o singură excepție, pe cît știm, amintită, în continuare, apare, în documente, cu numele de mitropolie iar conducătorul ei cu numele de mitropolit. Astfel, în «cartea» cu data de 7 ianuarie 1403, primul document intern în care este vorba de o eparhie în Moldova, Alexandru cel Bun a «dat sfintei noastre episcopii, din țara noastră, Moldova, două sate» (Averăuții și Hrețca)..., «aceasta să fie uric, cu tot venitul, sfintei episcopii, în vecii vecilor» [32]. Sîntem, fără îndoială, în fața unei erori de redactare explicabilă, într-o oarecare măsură, deoarece laicii din cancelaria domnească, însărcinați cu misiunea de a redacta și copia actele, nu cunoșteau și nu stăpîneau, la acea dată, terminologia bisericească. Dacă la Roman, ar fi existat, realmente, o mitropolie, n-am avea, în documente, o diversitate, atît de izbitoare, cu privire la titulatura eparhiei Romanului și a întîistătătorului ei.

2. Episcopia Rădăuților, întemeiată în aceeași vreme cu a Romanului [33], apare în două «cărți» domnești cu titulatura de mitropolie : «mitropolia noastră de la Rădăuți, unde este hramul sfîntului arhierarh și făcător de minuni Nicolae și unde este episcop... chir Ioanichie» — una cu data de 30 august 1479 și a doua din 23 august 1481 [34]. S-ar putea obiecta că, în aceste «cărți», este vorba de biserica «Sfîntul Nicolae» Rădăuți, care, cum cred unii cercetători, ar fi fost, în secolul XIV, mitropolie [35]. De multe ori, însă, în «cărțile» domnești apar mențiuni asemănătoare cînd este vorba de mitropolia Moldovei și Sucevei sau de episcopia Romanului. De pildă, — citez, doar, cîteva — într-o «carte» din 31 mai 1453, este o referire la mitropolia din Suceava a Sfîntului Gheorghe, în alta, din 15 februarie 1469, de mitropolia Sucevei cu hramul mucenicului Gheorghe, iar în alta, cu data de 13 decembrie 1465 de mitropolia noastră din Tîrgul de Jos unde este hramul Sfînta Parascheva [36].

Modul sau, mai la obiect, neclaritatea în care sînt menționate, în «cărțile» la care m-am referit, mai înainte, centrele eparhiale ale Moldovei

32. Documenta... I, p. 24—25. Într-o copie de la sfîrșitul secolului XVIII sau începutul secolului XIX, după inventarul documentelor mitropoliei Moldovei, care se aflau în Polonia, alcătuit în anul 1783, ianuarie 3, la Zolkiev, este și «cartea» cu data de 18 aprilie 1444. Prin «cartea» aceasta, Ștefan cel Mare a scutit un «sat al mitropoliei din Suceava de toate obligațiile, de toate robotele dinspre toate părțile și cu toate scutirile dinspre toți dregătorii ca numai singur episcopul (mitropolitul) sau protopopul acestuia să aibă a face cu acești oameni» (Documenta..., I, p. 348—349).

33. Vezi p. 25—33.

34. Documenta..., II, p. 334—335, 365—366.

35. Vezi p. 22—23.

36. Documenta..., II, p. 42, 232, 185.

— Suceava, Roman și Rădăuți — este o dovadă, în plus, că redactorii și copiștii laici ai documentelor nu cunoșteau temeinic terminologia bisericească.

3. Dacă se admite, împreună cu Melchisedec că, la Roman, a fost, în secolul XIV, mitropolie sau cu alți istorici care susțin că, în intervalul 1435—1442, eparhiei de aici i s-a atribuit această titulatură, cum se explică faptul că *Tarasie*, al doilea ierarh, cunoscut, în acest scaun, apare cînd cu titlul de *mitropolit* cînd cu acela de *episcop*. Nici într-un caz, nu se poate crede că acest ierarh a păstorit, în scaunul Romanului, alternativ, cu titlul de mitropolit sau cu cel de episcop. Acest ierarh apare în Pomelnicul de la mănăstirea Bistrița, scris de un slujitor bisericesc care cunoștea bine terminologia bisericească, cu titlul de *arhiereul Tarasie* [37]; în același pomelnic, sînt menționați cu titulatura de arhierei *Ioanichie și Pahomie* care au păstorit la Rădăuți. Realitățile bisericești din Moldova erau clare în conștiința slujitorilor ortodocși din această țară.

4. În documentele interne moldovenești, din vremea lui Ștefan cel Mare, primul episcop care apare între martori, alături de mitropolitul Sucevei, este, începînd, din anul 1464, *Tarasie* al Romanului. Tot pe vremea lui Ștefan apar, ca martori, în documente, *Vasilie* și *Teoctist*, urmașii lui *Tarasie* [38]. Atît Tarasie, cît și urmașii săi în scaunul Romanului, Vasilie și Teoctist, au fost personalități de mare prestigiu în ierarhia bisericească a Moldovei. Slăvitul domn a dat toată atenția Bisericii Ortodoxe a Moldovei spre a-l sprijini în activitatea sa de conducător al țării. Alături de oamenii săi de credință, de sfetnicii săi apropiați, de martorii care apar în documente, sînt și titularii eparhiilor Moldovei care apar în documente, nu numai pentru că reprezentau biserica țării căreia îi dădea el atenție ci, negreșit, și pentru motivul că aceștia erau ierarhi remarcabili, cu pregătire adîncă, dobîndită, după toate probabilitățile, la vatra cărturărească de la mănăstirea Neamț. Plasarea episcopilor Romanului, în actele domnești, alături de mitropolitul Sucevei, a putut fixa în conștiința celor ce redactau și scriau «cărțile» domnești că eparhia pe care o conduceau ei era tot o mitropolie ca și aceea de la Suceava.

5. Este foarte adevărat, redactorii și copiștii laici ai documentelor interne moldovenești, au comis multe erori și confuzii în legătură cu titulatura eparhiei Romanului și a ierarhului din fruntea ei dar, pe măsură ce ei se edificau în această problemă a terminologiei bisericești, erorile și confuziile apar tot mai rar.

37. Damian P. Bogdan, op. cit., p. 51.
38. In cîteva «cărți» domnești, apare între martori și Ioanichie episcopul Rădăuților.

Începînd, chiar, din ultimele decenii ale secolului XV, întîistătătorul eparhiei Romanului poartă, invariabil, în documente, titulatura de episcop, — o singură dată, la 31 august 1556, Macarie este numit «arhiepiscop» — eparhia însă, va mai apare cu titulatura de mitropolie dar, cum s-a spus, mai rar, pînă în primele decenii ale secolului XVII.

La întocmirea și transcrierea actelor privind afacerile externe ale Moldovei, însă, se vede o grijă deosebită spre a nu se strecura astfel de confuzii. De pildă, tratatul de pace încheiat de domnul Ștefan cu regele Ioan Albert al Poloniei, la 12 iulie 1499, este redactat fără erori în ceea ce privește terminologia bisericească, fapt ce demonstrează că redactorii cunoșteau realitățile bisericești din Moldova. Iată cum sînt menționați, între sfetnicii domnești care au făgăduit «...pe credința creștinească, împreună, cu susnumitul domn (Ștefan), că vor păstra cu tărie și neschimbate toate lucrurile mai sus scrise din cuvînt în cuvînt», ierarhii Moldovei: «Noi Gheorghe Arhiepiscopul Sucevei și al țării Moldovei, Vasilie episcop al Romanului, Ioanichie episcop al episcopiei de Rădăuți» [39]. Așadar, ei sînt înșiruiți în ordinea poziției lor canonice cu titulatura corespunzătoare.

Dacă, în cancelaria domnească, redactorii laici au comis erori cînd a fost vorba de titulatura eparhiei Romanului și a ierarhului de acolo, cronicarii clerici, care, de bună seamă, cunoșteau treptele ierarhiei bisericești, n-au săvîrșit astfel de erori în scrierile lor. În Letopisețul de la Putna nr. 1, scris în primele decenii ale secolului XVI se spune că, la 20 august 1470, sfințirea mănăstirii Putna s-a săvîrșit «cu mîna preasfințitului mitropolit chir Teoctist și a episcopului Tarasie» [40]. O informație asemănătoare avem și în Letopisețul de la Putna nr. 2, scris în aceeași vreme cu cel amintit mai înainte [41]. Macarie care a păstorit, ca episcop, la Roman (1531—1548, 1551—1558) se referă, în cronica sa, la Teoctist «episcop în Tîrgul de Jos» [42] iar despre el însuși scrie: «roata bisericii învîrtindu-se de la unii la alții, m-a ajuns și pe mine smeritul, întorcîndu-se în sus și m-a așezat pe scaunul episcopiei a părții de jos a țării aprilie 23» (1531) [43]. Eftimie, în cronica sa, informează că «chir Macarie episcop de Roman» a fost îndepărtat din scaun [44]. În sfîrșit, Azarie,

39. Hurmuzaki, II, 2, p. 144; I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II, București, 1913, p. 434 («Nos Georgius arhiepiscopus Sociaviae et terrae Moldaviae, Basillius episcopus Romanae, Ioannicius episcopus dioecesis Radowiciensis...» (Hurmuzaki, II, 2, București 1981, p. 444); altă versiune: «Et nos Georgius archiepiscopus Szoczaviensis et terre Moldaviensis, Bassilius episcopus de Romano foro Ioanisius episcopus Radowecziensis...» (Hurmuzaki, II, 2 p. 723).

40. Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI ediția P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 50.

41. Ibidem p. 60.

42. Ibidem p. 95.

43. Ibidem p. 98.

44. Ibidem p. 120.

ucenicul lui Macarie, scrie, în cronica sa, că în anul 7066 (1558 ianuarie 1) «prea alesul între filosofi, mai sus spusul episcop Macarie... şi-a dat sfîrşitul... el a împodobit scaunul episcopiei de jos de la Roman 27 de ani» [45]. Dacă la Roman ar fi fost, realmente, mitropolie, autorii Letopiseţelor Putna 1 şi 2, cronicarii Macarie, Eftimie şi Azarie, toţi clerici, care au trăit la jumătatea secolului XVI, n-ar fi trecut cu vederea această realitate. Pentru ei era limpede că, în acest oraş, a fost o episcopie în fruntea căreia a stat un episcop.

6. Atît mitropolia Ungrovlahiei cît şi aceea a Moldovei şi Sucevei au fost înzestrate şi cu moaşte ale unor sfinţi, marcîndu-se astfel, însemnătatea acestor centre eparhiale : la Curtea de Argeş moaştele Sfintei Filoteia, iar la Suceava ale Sfîntului Ioan cel Nou. Dacă la Roman n-au fost aduse moaşte — de altfel urmaşii lui Alexandru cel Bun n-aveau timp pentru astfel de treburi — în acest oraş crede Ivan Ioan, «nu a putut fi mitropolie propriu-zisă» [46].

Recapitulînd ceea ce s-a spus în legătură cu eparhia Romanului şi a întîistătătorului ei, cred, sprijinindu-mă pe documentele cunoscute, pînă acum, şi pe opiniile istoricilor care s-au ocupat de această problemă, că Alexandru cel Bun a întemeiat în Tîrgul de Jos o episcopie. În intervalul de timp 1435—1442, episcopia Romanului fiind singura eparhie din sudul Moldovei, peste care domnea Ştefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, i s-ar fi atribuit titulatura de mitropolie, fără a fi recunoscută, ca atare, de o autoritate bisericească superioară, spre a nu fi Ţara de Jos inferioară, sub acest aspect, faţă de Ţara de Sus în care se afla scaunul mitropoliei Moldovei şi Sucevei. Ridicarea episcopiei Romanului, cu totul circumstanţială, la treapta de mitropolie şi învestirea ierarhului ei cu titlul de mitropolit, a dăinuit, mai cu seamă, în memoria redactorilor şi copiştilor de «cărţi» domneşti laici ; pe măsură ce aceştia au cunoscut mai bine terminologia bisericească, în actele cancelariei domneşti nu mai apare titulatura de mitropolie şi aceea de mitropolit. Faptul că slujitorii bisericeşti — autorii Letopiseţelor Putna 1 şi 2, Macarie, Eftimie şi Azarie, cum şi autorii interpolaţiilor la Letopiseţul lui Ureche — folosesc, invariabil, termenii de episcopie şi de episcop, cînd se referă la episcopia Romanului şi la întîistătătorului ei, este un indiciu că, în Tîrgul de Jos, a fost o episcopie ca şi aceea de la Rădăuţi.

45. Ibidem p. 141.
46. Ivan Ioan, op. cit., p. 72.

IV

TERITORIUL DE JURISDICȚIE AL EPARHIEI ROMANULUI

Deoarece nu avem documente istorice cu referiri deplin concludente nu cunoaștem bine zona geografică asupra căreia se întindea autoritatea jurisdicțională a episcopiei Romanului îndată după întemeierea ei. La sfîrșitul secolului al XIV-lea, hotarul de nord al Moldovei era Ceremușul și Hotinul, cel de vest Carpații, iar cel de sud și sud-est Vrancea, Dunărea și marea Neagră. Domnul Roman I (1391 ?—1394) se intitula «singur stăpînitor... de la munți pînă la țărmul mării»[1]. Autoritatea jurisdicțională a mitropolitului Iosif, — cel dintîi mitropolit al Moldovei, cunoscut —, se întindea asupra regiunilor — documentele însă nu arată clar — de la mijlocul țării începînd de la Carpați pînă la hotarele răsăritene istorice ale Moldovei. Episcopul Meletie sau vreunul dintre ierarhii menționați în pomelnicul de la Bistrița[2] își desfășurau activitatea lor chiriarhală, probabil, în regiunile sudice ale statului moldovenesc dar nu se știe unde le era reședința.

Notam, în altă parte[3] că, pe baza izvoarelor istorice de care dispunem, nu se poate fixa data la care a fost întemeiată episcopia Romanului și nici teritoriul de jurisdicție al întemeietorului ei. Puternica tradiție pe care o include în Letopisețul Ureche, mai tîrziu, unul dintre interpolatori, deschide calea pe care se poate ajunge la cunoașterea motivelor care au condus la întemeierea acestei eparhii, la timpul cînd a fost ea înființată, cum și la regiunea geografică asupra căreia cîrmuitorul ei avea autoritate jurisdicțională. «Mai făcut-o (Alexandru cel Bun) și al doilea episcop după mitropolit, la sfînta mănăstire, în oraș, în Roman, și i-au dat eparhie o parte din ținuturi pe sub munte în gios»[4].

Potrivit acestei tradiții, întemeietorul episcopiei Romanului este Alexandru cel Bun, iar teritoriul în care întîistătătorul ei își îndeplinea misiunea arhipastorală era situat «sub munte în gios». O referire la terito-

1. Documenta ... I, p. 3—6.
2. Vezi p. 22.
3. Damian P. Bogdan, op. cit., p. 30, 51, 87.
4. Vezi p. 25.

riul eparhiei Romanului, păstrată într-o cronică tîrzie, completează, într-o oarecare măsură, interpolarea la Letopisețul Grigore Ureche, deoarece arată că ținuturile «de sub munte în gios» erau : Roman, Bacău, Putna, Tecuci, Tutova și Vaslui. Documentele ulterioare confirmă că, într-adevăr, aceste ținuturi — în plus Covurlui, cum se va arăta, în continuare, — făceau parte din eparhia Romanului. Pecetea acestei episcopii, aplicată pe documente din vremea episcopului Ioanichie (1747—1769) și de mai înainte este deplin concludentă în legătură cu apartenența Galaților la eparhia Romanului dar de cînd, anume, nu se știe. Probabil, episcopul Romanului, încă de la începutul secolului al XV-lea, avea autoritate jurisdicțională asupra regiunii în care era situat orașul Galați dar după ce mitropolitul Proilavei, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul celui următor, presupunea Melchisedec [5], urmărea să-și întindă autoritatea asupra acestei regiuni, ierarhul de la Roman a înscris pe sigiliul său : «*Pecetea sfintei episcopii a Romanului și Galaților*» [6].

Modificările privind hotarele Moldovei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea, ca urmare a înțelegerilor și convențiilor încheiate între puterile mari înconjurătoare, au condus și la delimitarea teritorială a eparhiilor țării. Astfel, după anexarea Bucovinei, în anul 1775, la imperiul habsburgic, cu tot protestul domnului Grigore Ghica, ucis în 1777, din cauza acestei cutezătoare atitudini [7], s-a schimbat configurația teritorială a arhiepiscopiei Iașilor, iar după ce ținuturile «dintre Prut și Nistru au intrat în hotarele Rusiei», cum se stabilise la pacea de la București din anul 1812 [8], s-au schimbat și hotarele celorlalte eparhii din Moldova. Pînă în anul 1812, cea mai mare parte a eparhiei Hușilor se afla în stînga Prutului. După hotărîrea luată în 1812, luna mai, la București, potrivit căreia Moldova rămînea numai cu ținuturile dintre Prut și Carpați, ținutul Vaslui care pînă atunci aparținea eparhiei Romanului, a trecut la eparhia Hușilor [9].

Altă schimbare în configurația geografică a eparhiei Romanului a survenit în anul 1852. La 23 februarie, acel an, divanul obștesc al Moldovei a votat «legiuirea pentru împărțirea ținuturilor pe eparhii», «Spre a se împărți deopotrivă — statornicea forul legislativ — povara între amîndoi episcopii eparhioți și spre a se face o netăgăduită înlesnire po-

5. Melchisedek..., II, p. 29.
6. «Uricarul», X, Iași, 1888, p. 236.
7. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, București, 1971, p. 456.
8. Ibidem, p. 459.
9. Melchisedek, Cronica Hușilor și a episcopiei, București, 1869, p. 404.

porănilor, se alăturează către eparhia episcopiei de Huși care astăzi se alcătuiește din ținuturile Fălciu și Vaslui și ținuturile Tutova și Covurlui» [10]. Eparhia Romanului rămînea cu ținuturile Roman, Bacău, Tecuci și Putna. O însemnare cu privire la împărțirea ținuturilor pe eparhii a apărut în «Manualul administrativ al Moldovei» [11]; potrivit acestei însemnări, ținuturile Roman, Bacău, Tecuci și Putna aparțineau, din punct de vedere bisericesc, de eparhia Romanului. Această configurație teritorială avea să dăinuiască aproape un secol [12]. În legea pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți [13], se prevedea, prin art. 25, că episcopul Romanului are reședința la Roman, fără a se arăta ținuturile care făceau parte din eparhia sa.

După contopirea eparhiilor Romanului și Hușilor, survenită în anul 1949, prin decizia patriarhală nr. 45/1949, averea fostei episcopii a Hușilor era împărțită eparhiilor Romanului și Dunării de Jos; o parte din averea mobilă a fost atribuită episcopiei Dunării de Jos, altă parte a rămas mănăstirii Sf. Apostoli Petru și Pavel din Huși iar averea imobilă a trecut în patrimoniul eparhiei Romanului și Hușilor [14]. Două dintre județele fostei episcopii a Hușilor — Vaslui și Fălciu — trecuseră la eparhia Romanului iar județul Tutova la aceea a Dunării de Jos. Contopindu-se, apoi, eparhiile Dunării de Jos și a Constanței, Adunarea Națională Bisericească, în februarie 1850, a aprobat hotărîrea Sf. Sinod, luată în aceeeași lună de a trece județul Tutova la episcopia Romanului și Hușilor [15].

Survenind împărțirea administrativă a teritoriului țării în regiuni, Sf. Sinod, în ședința din 4.X.1950, luînd drept criteriu împărțirea administrativă a teritoriului țării, a repartizat arhiepiscopiei Iașilor regiunile Suceava, Botoșani și Iași iar eparhiei Romanului și Hușilor regiunile Bacău și Bîrlad [16]. Luîndu-se în considerație un referat al arhiepiscopiei Iașilor, în care se invocau motive și rațiuni istorice, Sf. Sinod, în ședința din 14.VI.1952, a hotărît următoarele: «Protopopiatele raionale: Piatra Neamț, Ceahlău și Tg. Neamț (regiunea Bacău) trec sub jurisdicția

10. Buletin «Foaea publicațiilor oficiale», nr. 53 din 6 iulie 1852; ulterior, ținutul Covurlui avea să treacă la eparhia Dunării de Jos, înființată în anul 1864 («Monitorul oficial» nr. 261 din 21.XI.1864, Legea pentru autorizarea înființării unei eparhii ortodoxe în România. Episcopia Dunării de Jos).

11. Tomnul I, Iași, 1855, p. XIV.

12. Pînă în anul 1949, cînd s-a hotărît contopirea eparhiilor Romanului și Hușilor sub numele de «Episcopia Romanului și Hușilor cu reședința la Roman».

13. Sancționată la 14.XII.1872 și publicată în «Monitorul Oficial» nr. 28 din 19.XII.1872.

14. «Biserica Ortodoxă Română» nr. 7—10/1949, p. 71.

15. Ibidem, nr. 3—6/1950, p. 290, 303.

16. Ibidem nr. 10/1950, p. 550.

canonică a Sf. Arhiepiscopii a Iașilor. Protopopiatele raionale Negrești și Codăiești (regiunea Iași) trec sub jurisdicția canonică și administrativă a episcopiei Romanului și Hușilor» [17].

Înființarea județelor, în anul 1968 [18], a condus și la schimbarea configurației geografice a eparhiei Romanului, ca, de altfel, și a altor eparhii. Sf. Sinod, ca urmare, a hotărît trecerea județelor Bacău și Vaslui în întregime și a unei părți din județul Neamț, echivalentă cu suprafața geografică a fostului raion Roman, la episcopia Romanului și Hușilor. De la această dată n-a mai intervenit nici o schimbare în componența teritoriului peste care se întinde autoritatea canonică — administrativă a episcopiei Romanului și Hușilor. Astăzi, eparhia are următoarele protopopiate : Roman, Bacău, Vaslui, Bîrlad, Huși, Moinești și Tg. Ocna. În total, în episcopia Romanului și Hușilor, sînt, acum, 503 parohii.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

17. Ibidem, nr. 6—8/1952, p.
18. Legea nr. 2/1968 privind împărțirea și organizarea administrativă a teritoriului R.S.R. pe județe (Buletinul Oficial nr. 17—18, din 17.II.1968).

V

BISERICA EPISCOPALĂ DE LA ROMAN

1. Biserica «Sfînta Vineri»

Cel dintîi document dintre cele cunoscute, pînă acum, în care este vorba de o biserică în tîrgul Romanului, provine de la domnul Alexandru cel Bun şi poartă data de 16 septembrie 1408. Prin acest document, domnul făcea cunoscut că a dăruit «bisericii Sfînta Vineri, care este în tîrgul Roman, unde zace sfîntrăposata mamă a noastră, cneaghina Anastasia... două sate în ţara noastră, în Moldova, unde este Leucusăuţii lui Brătianu şi cu moara care este la fîntînă, iar altul este peste Moldova unde a fost Bratul. Şi am dat aceleeaşi biserici vadul de la Moldova care este mai jos de tîrgul Roman şi lăturaşii din această voloste. Toate acestea le-am dat acestei biserici, Sfînta Vineri, uric, cu tot venitul în vecii vecilor» [1].

Din această «carte» domnească reiese limpede că, în anul 1408, exista, la Roman, un locaş de închinare cu hramul «Sfînta Vineri» с(вѫ)тои пѧтиницѣ [2].

Într-un document din 12 aprilie 1458, hramul bisericii din Roman este menţionat astfel с(вѫ)тои м(ѕ)ч(е)н(н)ци Параскеви «Sfînta muceniţă Parascheva» [3] iar în alt document, din 13 decembrie 1465, după cum urmează: с(вѣ)тои Параскеви «Sfînta Parascheva» [4]. Într-un document din 20 aprilie 1488, emis de cancelaria domnească, fireşte, ca şi precedentele documente, hramul bisericii din Roman este notat prin aceste cuvinte: с(вѫ)тѣи и прѣпод(о)бнѣи м(а)т(е)ри нашеи Параскеви

1. Documenta..., volumul I, p. 32—34. Leucusăuţii este satul Leucuşenii de lîngă Săhăoani şi Gherăeşti jud. Neamţ, iar cel «unde a fost Bratul» nu mai există dar era situat între rîul Siret, rîul Moldova şi Moldova seacă (Melchisedek, Chronica..., I, p. 105), zonă care a păstrat numele de Pănceşti — Dragomireşti (M. Costăchescu, Documente dinainte de Ştefan cel Mare, vol. I, Iaşi, 1931, p. 63—64).

2. Cuvintele greceşti ἡ ἁγία παρασκεβή au fost traduse în slavonă prin света петка (пятка) şi сѫтои пѧтиницѣ iar în româneşte prin «Sfînta Vineri»; cuvintele с(вѫ)тои пѧтиницѣ apar şi pe un clopot dăruit de Ştefan cel Mare bisericii din Roman, la anul 6985 (1478).

3. Documenta..., volumul II, p. 103—104.

4. Ibidem, p. 185.

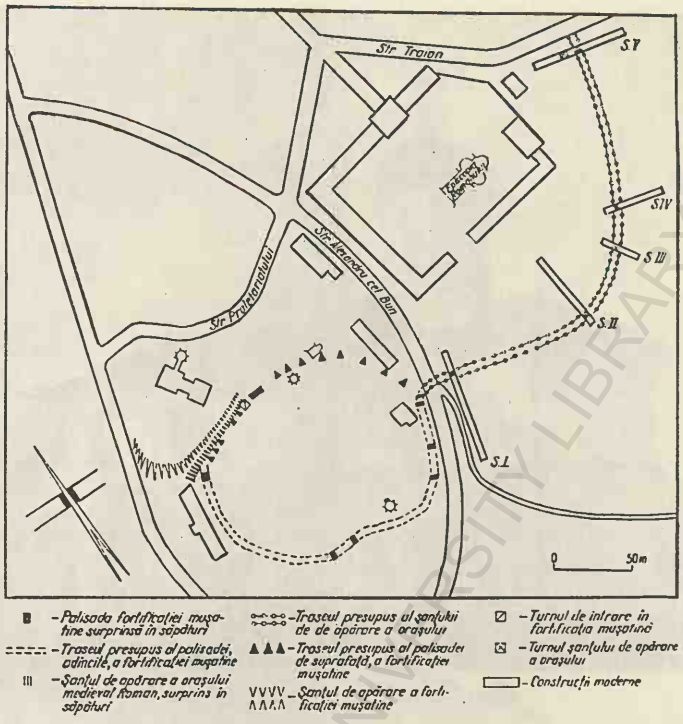

Planul schematic al fortificației muşatine de la Roman şi al şanțului de apărare a orașului (sec. XIV – XV), după Mircea Matei şi Lucian Chițescu

S(igillum)civium de foro Romani. Pecetea orașului Roman mai veche, probabil, de sfîrşitul secolului XIV

Biserica episcopală a Romanului

Pisania bisericii episcopale din Roman

Biserica episcopală – turla

BCU ... UNIVERSITY LIBRARY

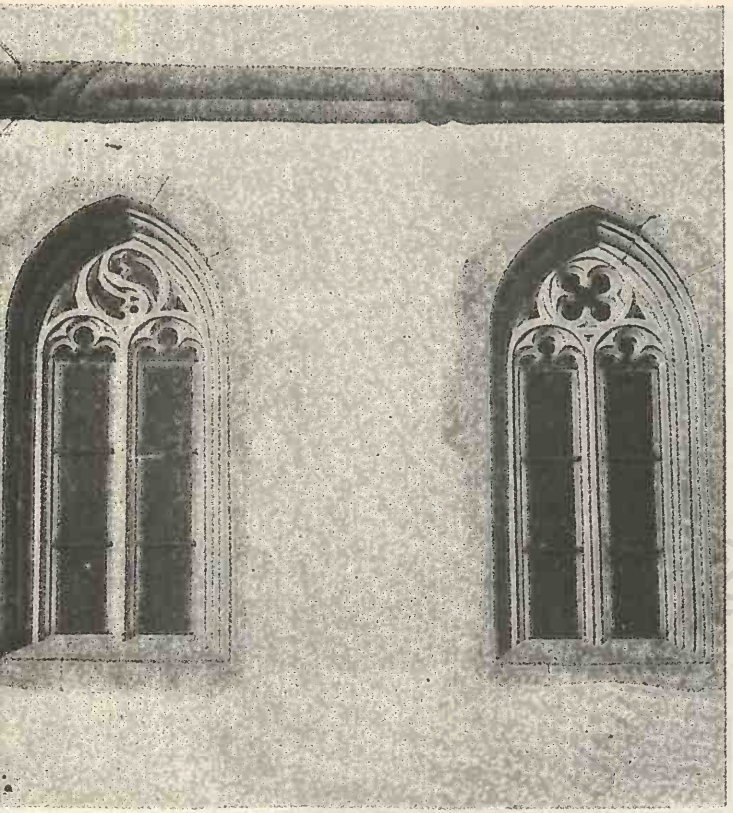

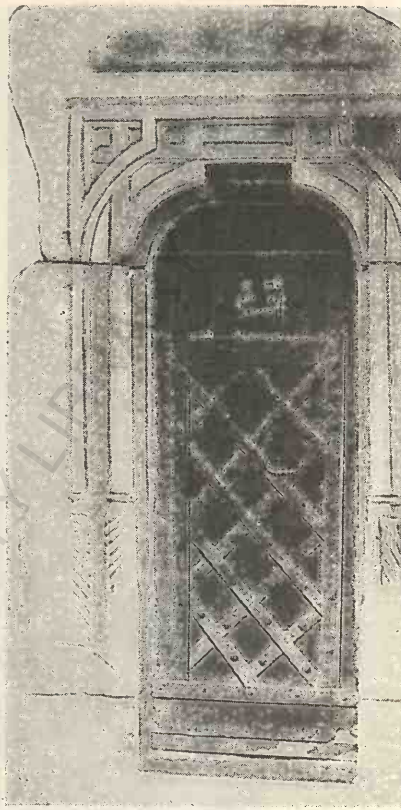

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIB

Ancadramente de ferestre şi fragment din brîul în torsadă

Uşa de la faţada nordică a bisericii fixa
de episcopul Leon Gheuca (1781)

Frescă în pridvor – Descoperirea moaştelor Prea Cuvioasei Parascheva

Frescă în pridvor – Aducerea moaştelor Prea Cuvioasei Parascheva la Tîrnova

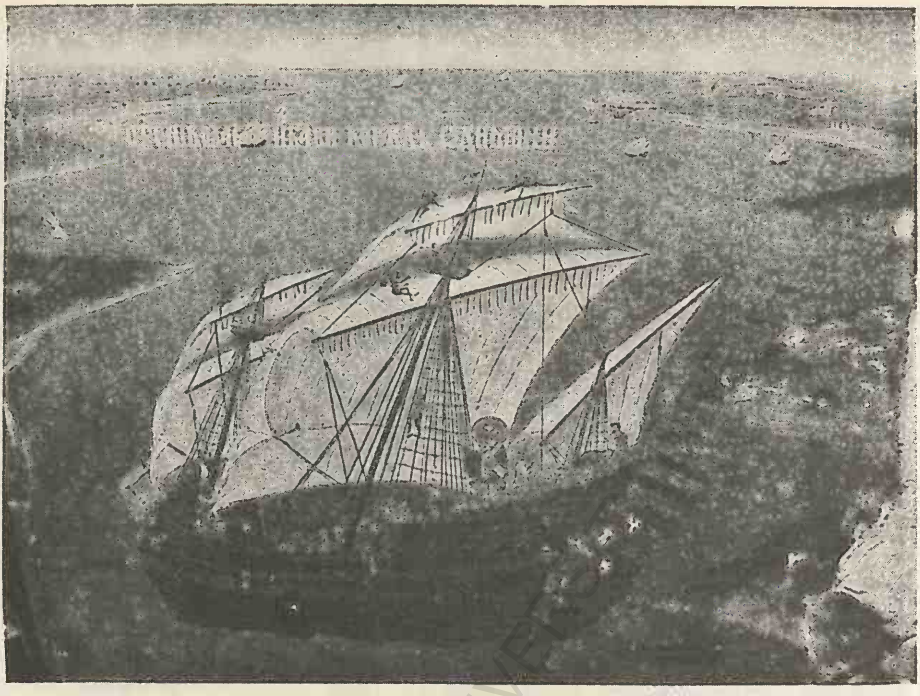

Frescă în pridvor – Sf. Nicolae în corabie rugîndu-se

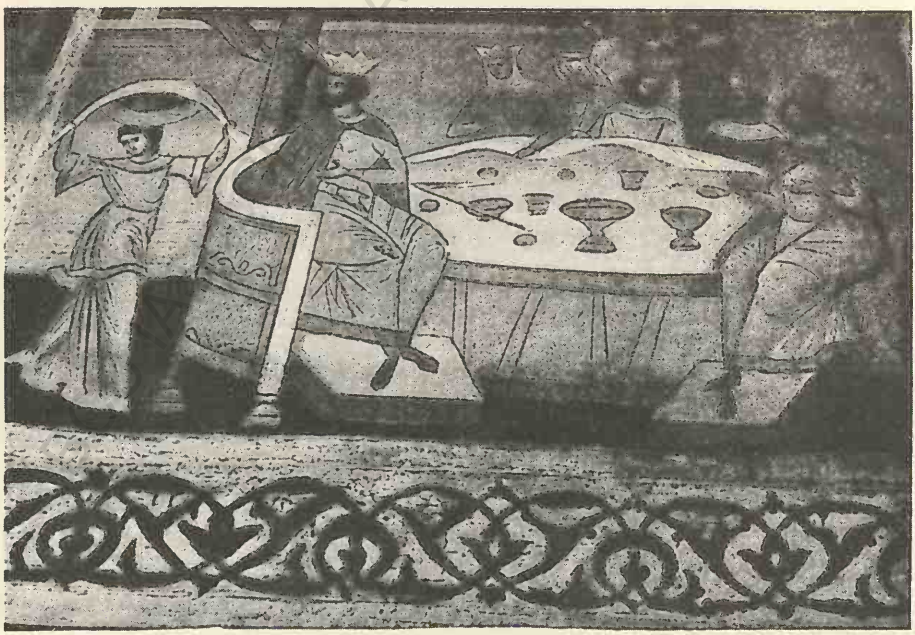

Frescă în pridvor – Dansul Salomeei

Frescă în pridvor – Aducerea moaştelor Sf. Ioan cel Nou la Suceava

Frescă în pronaos – Aducerea moaştelor Sf. arhidiacon Ştefan

Frescă în pronaos – Sfînta Fecioară rugîndu-se

BCU IASI / CENTRAL UNIVE

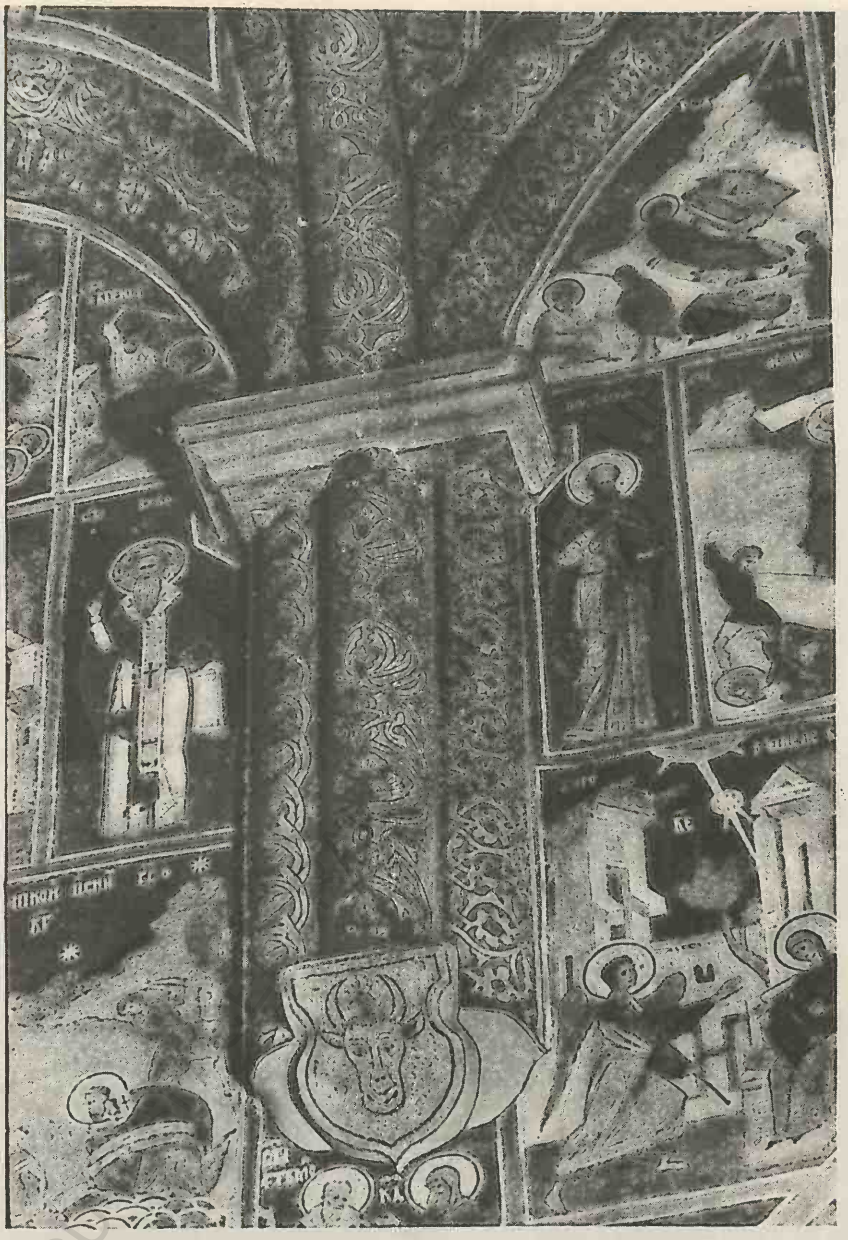

Pronaos – Detalii arhitectonice şi fresce

Frescă în naos – sfinți ostași

Frescă în naos – Schimbarea la Față

Frescă în naos – Coborîrea la iad

Frescă în altar – Impărtăşirea apostolilor

Frescă în altar – sfinţi ierarhi

Frescă în altar – „Auzit-au păstorii pre înger ”

Frescă în altar la proscomidiar – Pomelnicul zugravilor

BCU IASI / CENTRAL UNIV

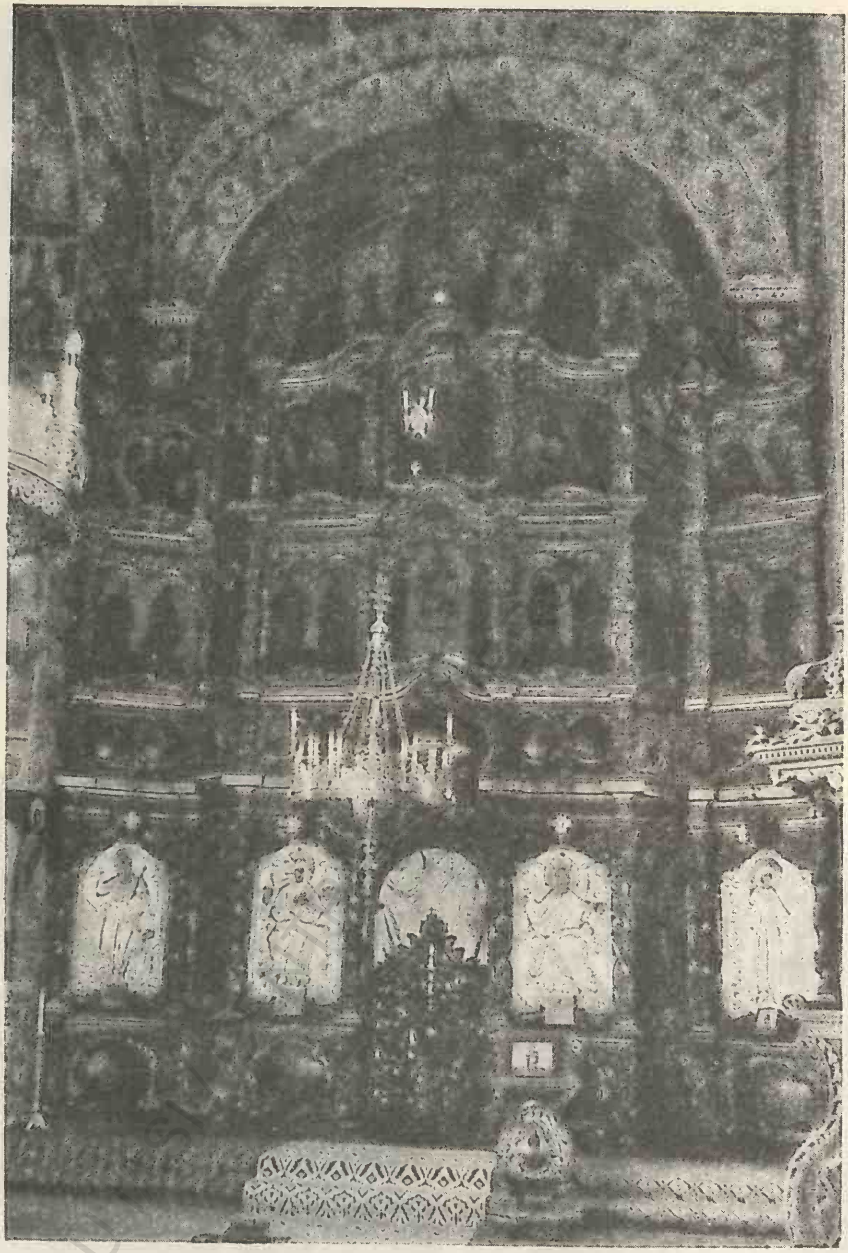

Catapeteasma

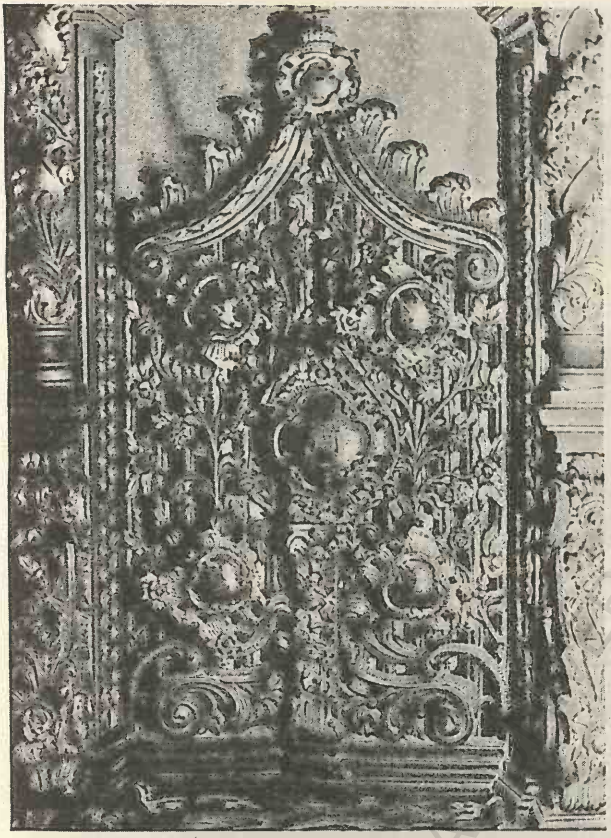

Catapeteasma – Uşile împărăteşti

Turnul clopotniţă şi laturile dinspre nord şi est ale incintei episcopale

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

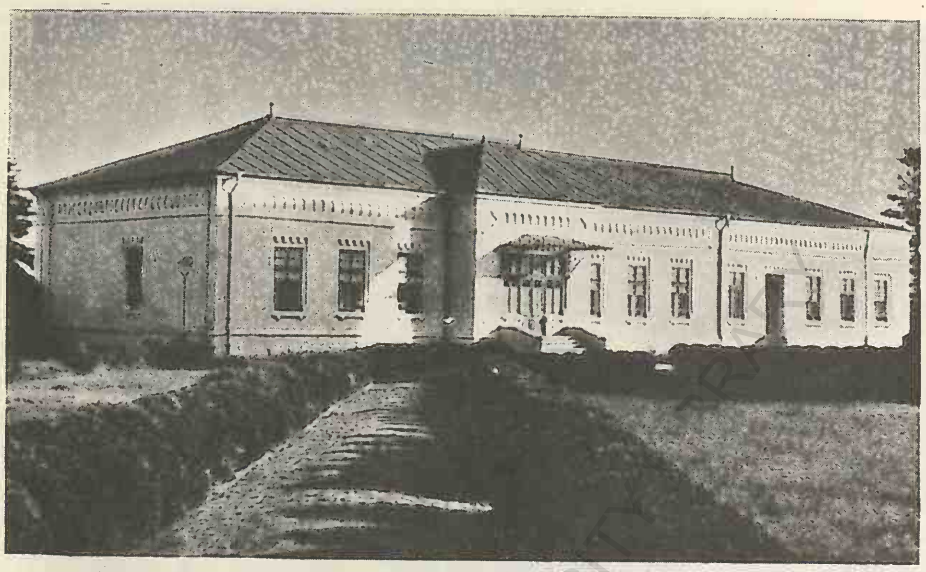

Reşedinţa episcopală

Clădirea de pe latura vestică a incintei episcopale

Casa zidită de mitropolitul Veniamin Costachi pe cînd era episcop al Romanului.

«Sfînta şi prea cuvioasa maica noastră Parascheva[5]. Începînd din acest an, biserica din Roman, încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun, biserică episcopală, apare, în documente, cu hramul «Prea Cuvioasa Parascheva».

Alternanţa privind hramul bisericii din Roman, în documente din secolul XV, dă naştere unei întrebări. Care a fost sfînta patronimică a acestui vechi locaş? O sfîntă muceniţă Parascheva sau Prea Cuvioasa Parascheva? Mai întîi, înainte de a da un răspuns, cîteva cuvinte în legătură cu numele Parascheva: În limba greacă Παρασκεβή înseamnă *pregătire*; pregătire în vederea plecării unei corăbii, pregătire pentru o sărbătoare, pregătire pentru sîmbătă; ziua a cincia a săptămînii se numeşte la greci, Παρασκεβή. În al doilea rînd, trebuie luat în seamă faptul că, în calendarul bisericii ortodoxe, sînt mai multe sfinte care poartă numele Parascheva: Sfînta Parascheva care a suferit moarte martirică pe vremea împăratului Nero, sărbătorită la 26 februarie, Sfînta muceniţă Parascheva care a trăit în secolul II, în jurul Romei, sărbătorită la 26 iulie, Sfînta mare muceniţă Parascheva, cunoscută, în Biserica Ortodoxă Rusă, sub numele de Piatniţa, care a fost martirizată pe vremea împăratului Deocleţian, sărbătorită la 28 octombrie, Sfînta Parascheva de la Poloţc, — Praxeda — care a trăit în secolul XIII, sărbătorită de credincioşii ruşi[6], în sfîrşit, Prea Cuvioasa Parascheva, sărbătorită, în toată ortodoxia, la 14 octombrie.

Vieţile sfintelor Parascheva, sărbătorite la 26 februarie, 26 iulie şi 28 octombrie, au fost scrise pentru întîia oară, de autori necunoscuţi, în limba greacă. Traducătorul sîrb sau bulgar a tradus pe ἡ ἁγία Παρασκεβή cu СВЕТА ПЕТКА (ПѢТКА). În Biserica Ortodoxă Rusă, Sfînta Parascheva, sărbătorită la 28 octombrie, poartă numele ПѢТНИЦИ «Piatniţa». În limba română, înainte de anul 1600, ПЕТКА şi ПѢТНИЦИ au fost traduse prin «Sfînta Vineri»[7]. Se poate crede că scriitorul documentului din 16 septembrie 1408, anume Bratei Iogofătul, a fost înrîurit de vreo copie ruteano-rusă.

La întrebarea, în cinstea căreia dintre Paraschevele sinaxarului ortodox a fost înălţată, la finele secolului XIV sau începutul secolului XV, biserica din Roman, ajungem la concluzia următoare: Hramul acestui locaş, notat, în documentele cunoscute, începînd din aprilie 1488, *Prea*

5. Documenta..., volumul III, p 71—72.

6. Milan Şesan, Cinstirea Cuvioasei Parascheva, în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», nr. 3/1975, p. 130.

7. Plecînd de la sinaxarul Sfintei Parascheva, sărbătorită la 26 iulie şi de la acela al sfintei mare muceniţe Parascheva, sărbătorită la 28 octombrie, un credincios cu imaginaţia înflăcărată de lecturile aghiografice a scris *Legenda Sfintei Vineri* care, în jurul anului 1600, a fost tradusă şi în limba română (N. Cartojan, Cărţile populare în literatura română, I, Bucureşti, 1929, p. 161.

Cuvioasa Parascheva, puternica tradiție, păstrată în acest oraș, cum și faptul că, în pridvorul bisericii episcopale, zidită între 1542—1550, este pictată viața Prea Cuvioasei Parascheva născută în Epivat-Tracia și unele momente din istoria moaștelor ei (strămutarea lor la Constantinopol, Tîrnova și Belgrad), sînt temeiuri pentru răspunsul că sfînta la care s-au gîndit ctitorii și credincioșii de odinioară n-a putut fi alta decît Prea Cuvioasa Parascheva sărbătorită la 14 octombrie, cunoscută, mai cu seamă, în Moldova, sub numele de «Vinerea Mare».

Alternanța de grafie privind hramul bisericii episcopale din Roman, pe care o găsim în documente, nu este decît o confuzie de termeni. Pe măsură ce, prin mijlocirea cărților de cult, care au circulat sub formă de manuscrise și tipărituri, s-a fixat terminologia bisericească, nu s-au mai făcut astfel de confuzii.

Trebuie reținut, în sfîrșit, faptul că, în limba română, s-a încetățenit termenul grecesc *Parascheva* și nu cei slavoni Piatca, Petca sau Piatnița, care, cu totul sporadic, apar în unele documente.

Nu avem nici un document istoric, deplin lămuritor, cu privire la ctitorul bisericii «Sfînta Vineri» din tîrgul Romanului. Cred, însă, că lucrările de construcție ale acestui locaș au fost începute de Roman I Mușat «voievod al Țării Moldovei de la munți pînă la țărmul mării» (1392—1394) [8], în locul unei biserici, mai vechi, de bună seamă, din lemn, ce fusese clădită fie de un cneaz local, fie de un stăpînitor feudal, înainte de întemeierea statului moldovean. Lucrările, în mod sigur cele de pictură, au fost continuate de fiul lui Roman, Alexandru cel Bun domn al Moldovei (1400—1432).

Cum se cunoaște bine, Bogdan I, întemeietorul, a zidit, la Rădăuți, biserica «Sf. Nicolae» care avea să devină necropolă domnească apoi biserică episcopală; Petru I a zidit biserica «Înălțarea Domnului» din mănăstirea Neamț pe care a ales-o, se crede, locaș de odihnă veșnică. Ceva mai tîrziu, Alexandru Cel Bun a zidit biserica mănăstirii Bistrița unde se află mormîntul său și cel al soției sale Ana. Întocmai ca acești domni, Roman I, întinzîndu-și stăpînirea pînă la «țărmul mării» și-a îndreptat privirile spre tîrgul Romanului (Tîrgul de Jos), care se contura ca un centru mai deosebit al regiunilor din sudul Moldovei, consolidînd fortificațiile de pe colina pe care era situat tîrgul și zidind o biserică din piatră în imediata apropiere a fortificației, spre răsărit, în care avea să fie înmormîntată soția sa și mama lui Alexandru cel Bun «cneaghina Anastasia» [9]. Înmormîntarea Anastasiei în biserica «Sfînta Vineri» con-

8. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria Românilor, 2 București, 1976, p. 44.

9. Termenul «Cneaghina» ar fi derivat din «Kniga», adică, soțiile celor care au căpătat «carte» (D. Ciurea, Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova

stituie un temei, o dovadă că acest locaş este zidit de Roman I. Din moment ce Alexandru cel Bun a luat hotărîrea de a împodobi cu picturi o biserică din Roman, cum se va arăta în continuare, care nu poate fi alta decît biserica «Sfînta Vineri», înseamnă că acest voievod a dus la bun sfîrşit lucrările locaşului în care a fost înmormîntată mama sa.

Următoarele cîteva consideraţiuni conduc la concluzia că biserica «Sfînta Vineri» din tîrgul Romanului a fost un edificiu clădit din piatră şi cărămidă care, firesc, îi asigurau trăinicia. Domnitorii, soţiile lor şi unii demnitari erau înmormîntaţi, de obicei, în biserici înălţate din materiale durabile. Prin urmare, biserica «Sfînta Vineri» din Roman care în viziunea şi preocupările ctitorilor ei, Roman I şi Alexandru cel Bun, era o necropolă domnească, trebuia să fie o construcţie din piatră spre a asigura adăpost mormintelor domneşti.

În intervalul de timp 1414—1419, Alexandru cel Bun, printr-o «carte» domnească, a dăruit zugravilor Nichita şi Dobre «...în Moldova două sate pe Drăsliviţa, anume Crăiniceşti şi alt sat, anume Leucoşeşti, să le fie lor uric, cu tot venitul... Iar ei vor zugrăvi, pentru aceste două sate, două biserici, una din Tîrgul de Jos şi alta care va fi voia noastră, afară de bisericile de la Rădăuţi...» [10]. Nu încape nici o îndoială că Tîrgul de Jos era oraşul Roman, menţionat, ca atare în documente istorice, iar biserica din acest tîrg ce urma să fie zugrăvită de Nichita şi Dobre era biserica «Sfînta Vineri», ctitoria domnilor Roman I şi Alexandru cel Bun. Picturile, totdeauna şi peste tot, cu foarte puţine excepţii, au fost efectuate în biserici de piatră. Cred, aşadar, că biserica din Roman, ca şi «bisericile din Rădăuţi» dintre care una, fără îndoială, biserica «Sfîntul Nicolae», ctitoria lui Bogdan I, care urma să fie pictată, era un locaş zidit din materiale durabile. Unele investigaţii şi săpături arheologice în jurul actualei biserici episcopale din Roman, ar scoate, probabil, la iveală şi unele fragmente de pictură aşa cum s-au găsit «pe pereţii din grop-

în secolele XV—XVIII, în «Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol», XVII, 1980, p. 170). Melchisedec credea că Anastasia a fost fiica lui Laţcu Vodă (Chronica Romanului, I, p. 104); deoarece mormîntul acesteia se află în biserica «Sfîntul Nicolae» din Rădăuţi, înseamnă că Anastasia, soţia lui Roman I şi mama lui Alexandru cel Bun, este alt personaj; N. Iorga credea că ea a fost fiica Anastasiei lui Laţcu Vodă (Istoria Bisericii Româneşti, vol. I, Bucureşti 1929, p. 96).

Tradiţia păstrată la Roman atribuie biserica episcopală domnului Alexandru cel Bun; această tradiţie a fost notată şi de Paul de Alep, în însemnările sale, la anul 1656, cînd vizita oraşul şi firesc biserica episcopală, dar gazdele l-au informat greşit; biserica vizitată de el era ctitoria lui Petru Rareş înălţată în locul bisericii «Sfînta Vineri» care fusese zidită de Romann I şi de Alexandru cel Bun; (Călători străini despre ţările române vol. VI, îngrijit de M. M. Alexandrescu Dersca — Bulgaru, N. Stoicescu şi Mustafa Ali Mehmed, Bucureşti, 1976, p. 156).

10. Documenta ... I, p. 55—56.

niţa şi din naosul» ctitoriei domnului Alexandru cel Bun, de la Moldoviţa, astăzi un morman de moloz [11].

Slăvitul domn Ştefan a zidit biserici în unele tîrguri din Moldova — Iaşi, Vaslui, Huşi, Piatra Neamţ, Hîrlău, Baia (?), Botoşani, Dorohoi, Bacău (biserica zidită de fiul său Alexandru) — în afară de acelea zidite în diferite sate sau de mănăstiri. De remarcat că, potrivit izvoarelor istorice cunoscute, pînă acum, Ştefan nu şi-a legat numele, prin vreo ctitorie, de tîrgurile: Rădăuţi, Siret, Suceava — săpăturile arheologice efectuate în anii '60, ai secolului nostru, în jurul bisericii «Sfîntul Dumitru» din vechea capitală a Moldovei au condus la concluzia că au mai fost biserici din piatră în acest oraş anterioare domniei lui Ştefan cel Mare [12], — şi Roman, deoarece în aceste oraşe erau, deja, biserici înălţate de domnii de mai înainte. La Rădăuţi se afla biserica «Sfîntul Nicolae», ctitoria lui Bogdan, în care odihneau cei dintîi domni ai Moldovei pe mormintele cărora Ştefan cel Mare a aşezat lespezi cu inscripţii, artistic lucrate [13]. La Siret era biserica «Sfînta Treime» zidită de un urmaş al domnului Bogdan, la Suceava biserica Mirăuţi, catedrală mitropolitană, care fusese înălţată în acelaşi secol, al XIV-lea, de un domn în scaunul Moldovei, iar la Roman biserica «Sfînta Vineri», ctitoria domnilor Roman şi Alexandru cel Bun. Dacă la Roman n-ar fi existat o biserică din piatră, zidită înainte de Ştefan cel Mare, negreşit, acest mare domn ar fi înălţat una şi în acest tîrg, aşezare economică, politică şi strategică importantă.

Am reliefat, mai înainte, temeiurile [14] care m-au condus la concluzia că episcopia Romanului a fost întemeiată de Alexandru cel Bun în intervalul 1408—1413. Biserica episcopală din Roman, «Sfînta Vineri», cum s-a arătat, ctitorie domnească, în care a slujit şi lîngă care şi-a îndeplinit misiunea întîistătătorul eparhiei Romanului trebuia să fie o biserică din piatră, deosebită de alte locaşuri ale vremii, atît prin dimensiuni cît şi prin valoarea sa artistică, deoarece în interiorul ei se desfăşurau slujbe religioase şi ceremonii solemne. O astfel de biserică, dacă ne referim numai la Moldova, a fost biserica Mirăuţi, din Suceava, în care slujea sau asista la slujbe mitropolitul cînd se afla în capitală, cum şi biserica «Sfîntul Nicolae» din Rădăuţi în care şi-a împlinit misiunea arhierească episcopul Rădăuţilor. Ambele locaşuri erau ctitorii domneşti, clă-

11. Virgil Vătăşianu, Istoria artei feudale în Ţările Române vol. I, Bucureşti, 1959, p. 394.

12. Mircea D. Matei, Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava, Bucureşti 1963, p. 82; Mircea D. Matei, Două descoperiri întîmplătoare de la Suceava şi implicaţiile lor istorice, în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», nr. 1—2/1972, p. 35—48.

13. Detalii în monografiile: Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova, de N. Grigoraş şi I. Caproşu, Bucureşti, 1968, p. 9—15, cum şi în Contribuţii la istoria oraşului Rădăuţi de Petru Rezuş, Bucureşti, 1975, p. 42—51.

14. Vezi p. 27—31.

dite din piatră, mai impunătoare, fără îndoială, decît alte biserici.

Biserica «Sfînta Vineri» din tîrgul Romanului, între timp catedrală episcopală, trebuia să fie, ca și bisericile din Suceava și Rădăuți, în condițiile vremii, un edificiu mai deosebit. Ar fi greu de admis că ierarhii care au înscris pagini de cinste în istoria scaunului chiriarhal de la Roman ca *Tarasie, Vasilie, Teoctist și Macarie* în timpul căruia s-a zidit actuala catedrală episcopală, să se fi mulțumit ca să liturghisească într-o biserică din lemn.

Considerațiunile și punctele de vedere în legătură cu biserica «Sfînta Vineri» din Roman — cea dintîi biserică din acest oraș pe care o menționează documente cunoscute pînă acum — conduc, logic, la concluzia că acest locaș, ctitorie domnească, aproape un secol jumătate catedrală episcopală, a fost o clădire cu înfățișare cerută de înalta sa destinație.

2. Biserica episcopală zidită de Petru Rareș

Fiind neîncăpătoare — între timp orașul Roman se mărise — și fără îndoială, șubrezită de dintele necruțător al vremii [15], ctitoria domnilor Roman I și Alexandru cel Bun, din Roman, în primele decenii ale secolului al XVI-lea, nu mai îndeplinea condițiile care se cereau unei biserici episcopale ; de aceea, domnul Petru Rareș a luat hotărîrea de a zidi o biserică impunătoare prin proporții și înfățișare artistică. Lipsind documentele istorice, cum și unele indicații oferite, eventual, de cercetările și descoperirile arheologice nu se poate preciza dacă acest voievod a zidit biserica alături de cea veche sau în locul aceleea.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, pe vremea lui Ștefan cel Mare, se închegase stilul arhitectonic bisericesc moldovenesc de o mare originalitate [16]. Meșterii care, în această etapă istorică, au construit zeci de biserici, au plecat «de la formula simplă a planurilor elaborate anterior», au adoptat «cupola pe pandantivi» și au imprimat arhitecturii bisericești «originalitate a formelor structurale, logică constructivă și acurateță în execuție, plastică decorativă bogată și de bun bust, în sfîrșit, o foarte atrăgătoare policromie» [17].

15. Matei Corvinul, cu prilejul expediției din anul 1467, în Moldova, a ars Romanul cu cetatea sa din lemn (Constantin C. Giurescu, Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene, București, 1967, p. 265); incendiul va fi pricinuit stricăciuni și bisericii care se afla în spațiul încins de fortificații. Cred că și catastrofalul cutremur din anul 1471, la care se referea cronicarul Grigore Ureche, în Letopisețul său, va fi zdruncinat biserica episcopală din Roman.

16. Grigore Ionescu, Istoria arhitecturii în România, I, București 1963, p. 206.

17. Ibidem, p. 217.

Cel mai reprezentativ monument de artă bisericească din vremea domniei lui Ştefan cel Mare este, potrivit aprecierilor făcute de specialişti, biserica «Înălţarea Domnului» din mănăstirea Neamţ care, privită, în ansamblu, apare «ca un rezultat al unei interesante sinteze» [18]. Planimetria acestei biserici, arhitectura, plastica monumentală şi decoraţia faţadelor sînt îmbinate într-un tot unitar armonic [19].

Pentru mulţi constructori din prima jumătate a secolului XVI ctitoria de la Neamţ este un model, un prototip. Biserica «Sfîntul Gheorghe» — mitropolia — de la Suceava, de pildă, zidită de domnii Bogdan al III-lea şi Ştefan cel Tînăr este, aproape o replică a celei de la Neamţ. Unele dintre ctitoriile lui Petru Rareş, între care şi biserica episcopală din Roman, deşi, cum se va arăta mai departe, a pierdut înfăţişarea ei de la început, din cauza unor modificări, sînt asemănătoare cu biserica «Înălţarea Domnului» din mănăstirea Neamţ.

Lucrările de construcţie ale bisericii episcopale, care se înscrie ca o dominantă în peisajul urbanistic al Romanului, au început în anul 1542 şi s-au încheiat în 1550. Inscripţia votivă în slavonă săpată în piatră, prinsă deasupra uşii de intrare în pridvorul bisericii, este încărcată şi înflorită cu expresii nefolosite, pînă atunci, în lucrări de felul acesta :

«*Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvîrşirea Sfîntului Duh, închinătorul Treimii şi credinciosul Io Petru Voievod din mila lui Dumnezeu Domnul Ţării Moldovei cu de Dumnezeu încoronata noastră Doamna Elena şi cu de Dumnezeu dăruitele lor odrasle... Ştefan şi Constantin a început această sfîntă biserică, de la ultimile temelii în numele Prea Cuvioasei maicii noastre Parascheva în anul 7050. Dar neajungînd pînă la sfîrşit a adormit întru Domnul cu somnul cel lung aşteptînd învierea cea de obşte. Veşnica lui pomenire. După sfîrşitul lui, pururea pomenitul şi iubitul fiu al său ... din mila lui Dumnezeu luînd sceptrul şi scaunul şi cu iubitoarea de Hristos maica sa Elena şi cu preaiubiţii săi fraţi Ştefan şi Constantin a zidit şi terminat întru pomenirea sa şi a părinţilor săi şi a fraţilor. Iar prin porunca şi încrederea binecredincioasei lor hotărîri s-a încredinţat îngrijirea pentru terminarea ei mie smeritului întru cei sfinţiţi episcopi Macarie al ocrotitorului de Dumnezeu acestui ... Şi acestea s-au scris aici. Iar toate acestea s-au săvîrşit în anul de la zidirea lumii care se va dobîndi adunînd la mia înşeptită şi la cinci încincite şi iarăşi la cinci simple încincite şi durata însărcinării de opt ani. Iar de la naşterea lui Hristos 1550 luna ...* [20]. Chenarul plăcii cu inscripţia, în formă de frînghie, porneşte din două vase aşezate la bază, la stînga şi la dreapta.

18. Ibidem, p. 253.
19. Ibidem.
20. Melchisedek, I, p. 183—184.

Asemănarea izbitoare între cronica alcătuită de episcopul Macarie și inscripția votivă de la biserica episcopală a Romanului, în ceea ce privește caracterul ei narativ și stilul retoric, conduce la concluzia că autorul ei este însuși episcopul Macarie căruia i se încredințase îngrijirea lucrărilor de terminare a bisericii episcopale.

Din cuprinsul inscripției se vede limpede că Petru Rareș, Doamna Elena și fiii lor Ștefan și Constantin sînt ctitorii catedralei. Unul dintre fiii lui Petru, anume Iliaș, al cărui nume fusese săpat alături de ceilalți ctitori ai bisericii, a fost, ulterior, șters deoarece părăsise credința ortodoxă trecînd la islamism. Macarie, în cronica sa, stigmatizează pe Iliaș, folosind cuvinte usturătoare atît pentru motivul că acest vlăstar domnesc părăsise credința strămoșilor cît și pentru faptul că după ce a luat «sceptrul și scaunul» a numit în locul său, alt «ispravnic» pentru continuarea lucrărilor la catedrală.

Citind inscripția votivă se poate pune următoarea întrebare: cum de s-a lucrat opt ani pentru înălțarea acestei biserici, știindu-se că, multe din bisericile al căror ctitor este Ștefan cel Mare, au fost zidite, unele în cîteva luni, iar altele în 2—3 ani? O singură biserică, anterioară celei de la Roman, a fost înălțată în opt ani: «Sfîntul Gheorghe din Suceava» (biserica mănăstirii Sfîntul Ioan cel Nou), un timp, catedrală a mitropoliei Moldovei și Sucevei. Lucrările la această biserică au fost începute în anul 1514 de Bogdan al III-lea dar încheiate, după moartea sa, de fiul și urmașul său în scaunul Moldovei, Ștefan cel Tînăr, în anul 1522 [21].

Întîrzierea lucrărilor de construcție ale bisericii episcopale din Roman a fost pricinuită de o situație cu totul specială. Scrisoarea lui Petru Rareș, din 9 februarie 1546, către bistrițeni, pune în lumină faptul că domnul insista pe lîngă ei ca să-i trimită pe *Ioan zidarul* care fusese în Moldova, primise 1500 de florini sau 1800 de aspri pentru a face o biserică din piatră la Suceava dar fugise pentru a scăpa de pedeapsă deoarece edificiul început de el se prăbușise. Deoarece scrisoarea n-a avut efect, după 4—5 săptămîni, domnul cere din nou, pe *Ioan zidarul*, de data aceasta, pentru a-i face o biserică la Roman (negreșit, biserica din Roman nu poate fi decît catedrala episcopală), nu ca să lucreze el efectiv, ci «ca să arate celorlalți pentru că ai noștri nu știu să clădească după obiceiul de la voi». Refuzînd să revină în Moldova, *Ioan zidarul* a fost acționat în judecată de către Petru Rareș. După moartea acestui domn, survenită chiar în toamna anului 1546, procesul împotriva lui *Ioan zidarul* a fost continuat de domnii Iliaș Rareș și Alexandru Lăpușneanul. Dintr-o scrisoare, datată 11 aprilie 1548, adresată bistrițenilor de Iliaș,

21. I. Caproșu, Biserica Sfîntul Gheorghe din Suceava, București, 1969, p. 3; același, Vechea Catedrală mitropolitană din Suceava, Iași, 1980, p. 38—39.

reiese că acesta își arăta nemulțumirea deoarece, de data aceasta, meșterul zidar *Luca* nu voia să vie ca să termine «biserica noastră din Roman» [22].

Interpretînd scrisorile care se cunosc adresate de Petru Rareș și Iliaș bistrițenilor, se poate ajunge la următoarea concluzie în legătură cu desfășurarea lucrărilor de construcție ale bisericii episcopale din Roman: în anul 1542, cum menționează inscripția votivă, au început lucrările care, foarte probabil, erau efectuate de meșteri locali. Ivindu-se unele dificultăți tehnice, care nu puteau fi rezolvate cu mijloace locale, s-a apelat, în anul 1546, la bistrițeni pentru a trimite pe *Ioan zidarul*, apoi pe *Luca* după ce primul refuzase să vină. Meșterul *Luca* a venit la Roman, a condus, cîtva timp, lucrările dar, din cauza unor neînțelegeri cu episcopul Macarie, a părăsit șantierul. Fiind chemat, prin scrisoarea din 11 aprilie 1548, se presupune că a revenit spre a continua lucrările «lăsate în seama unui boier» și a stat la Roman pînă în anul 1550, adică pînă la încheierea acestora.

Plecînd de la faptul că turla bisericii episcopale din Roman se înalță numai pe o singură bază, patrată, procedeu neobișnuit în vechea arhitectură a bisericilor cu turle, cum și de la forma boltei altarului, de asemenea, neobișnuită în secolele XV—XVI, G. Balș susținea că atît turla cît și bolta altarului au fost refăcute la finele secolului XVII sau în secolul XVIII dîndu-li-se înfățișarea pe care o au acum [23].

Domnul Petru Rareș a zidit mai multe biserici dintre care unele — «Sfîntul Dumitru» Suceava, «Sfîntul Dumitru» Hîrlău, Moldovița, Rîșca ș.a. — de proporții mai mici, dacă le comparăm cu bisericile zidite, doar cu 3—4 decenii mai înainte (biserica mănăstirii Neamț și biserica «Sfîntul Gheorghe» din Suceava), iar altele — Probota și biserica episcopală din Roman — mai înalte și mai spațioase. Motivele pentru care cele două biserici au dimensiuni mai mari sînt ușor de găsit. Probota fusese destinată de ctitor ca necropolă a familiei sale, de aceea între pronaos și naos apare încăperea mormintelor, iar locașul de la Roman trebuia să fie catedrală episcopală [24].

22. Hurmuzaki, XV, 1, documentele 833 și 874; Al. Lapedatu, Cercetări Istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din secolul XVI, în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», VI/1912, p. 23.

23. Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea, București 1928, p. 96 și 103; nu s-a descoperit, pînă acum, nici un document, nici o însemnare, referitoare la o eventuală prăbușire a turlei și a boltei altarului. Ar fi mai acceptabilă părerea că nu s-a așteptat prăbușirea ei, din cauză că atît turla cît și bolta absidei răsăritene erau șubrede, ci s-a procedat la desfacerea apoi la refacerea lor în forma în care apar acum. Probabil, aceste lucrări s-au săvîrșit pe vremea episcopilor Ioanichie (1747—1769) și Leon Gheucă (1769—1786), de numele căruia sînt legate și alte lucrări.

24. În ziua de 21 octombrie 1641, orașul Roman era vizitat de Petru Bogdan Baksic. Iată ce a notat el despre biserica episcopală: «Este o mănăstire a Sf. Parascheva

Monument important de arhitectură, biserica episcopală din Roman este un edificiu de plan treflat. Abisidele laterale înscriu în ansamblul planului, semicercuri; absida răsăriteană, însă, se înscrie în forma unui poligon. Soclul, din piatră aparentă, se încheie, la limita sa superioară, printr-o profilatură în piatră de talie. Contraforturile, zvelte, sînt amplasate cîte două la colţurile dinspre nord-vest şi sud-vest ale edificiului, cîte unul de o parte şi de alta a absidelor (acolo unde apasă greutatea turlei) şi un picior de contrafort în axul absidei altarului.

Un brîu în formă de frînghie — brîul de torsadă — împarte faţada bisericii în două cîmpuri egale. Referindu-se la acest element de arhitectură, G. Balş credea că, la biserica episcopală din Roman, el a fost fixat în secolul al XVII-lea [25]. Deoarece brîul de torsadă apare la aceeaşi biserică şi în jurul pietrei pe care a fost săpată inscripţia votivă şi chiar pe bolta pronaosului, înclin pentru părerea că datează chiar din timpul ctitorului, adică de cînd a fost zidită biserica.

Cele două şiruri de ocniţe ce înconjoară pridvorul şi pronaosul — şirul de sus mai mici, iar cel inferior, mai mari, — apar întocmai ca la biserica «Sfîntul Gheorghe» din Suceava. Şirul de ocniţe mici continuă la Roman şi pe faţadele absidelor laterale. Firidele alungite — elemente decorative specifice absidelor — sînt tăiate de brîul de torsadă prin mijlocul lor, rezultînd, în cîmpul inferior, dreptunghiuri, iar în cel superior ocniţe alungite, dar numai la absidele laterale. Pentru decorarea absidei răsăritene s-au adoptat elemente pe care nu le întîlnim în vechea arhitectură moldovenească. Astfel, în locul vechilor ocniţe, apare un şir de scobituri rotunde (ove), iar în locul firidelor originare apar opt firide trilobate la nivelul superior, despărţite prin coloane, angajate în structura zidului.

---

sau Sf. Vineri cu o biserică mare cu două turle şi această biserică este a episcopului sau vlădicăi cum spun ei şi episcopul locuieşte în mănăstire împreună cu călugării lui» (Călători străini despre ţările române, vol. V, îngrijit de M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Maria Holban şi Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1973, p. 243). Nu există nici un document istoric relativ la un al doilea turn şi nici un indiciu arhitectonic care ar conduce la concluzia că biserica a mai avut încă o turlă în afară de aceea care se ridică deasupra naosului.

Cred că acest călător a văzut turla bisericii şi probabil un turn clopotniţă în locul căruia episcopul Leon Gheucă (1769—1786) a început construcţia actualului turn terminat de episcopul Melchisedec în anii 1881—1882.

Cîţiva ani, mai tîrziu, în 1656, Paul de Alep, care trecea prin Roman, nota în jurnalul său de călătorie: «A doua zi am ajuns la oraşul numit Roman, unde se află mai multe biserici de piatră şi o mănăstire minunată cu hramul Sf. Parascheva, o clădire foarte frumos ridicată de răposatul Alexandru Voievod, şi reşedinţa episcopală» (Călători străini despre ţările române, vol. VI, îngrijit de M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, N. Stoicescu şi Mustafa Ali Mehmet, Bucureşti 1976, p. 156). Paul de Alep care avea un dezvoltat spirit de observaţie ar fi remarcat, negreşit, particularităţile arhitectonice ale acestei biserici.

25. G. Balş, op. cit., p. 91.

Cîte trei firide de forma aceasta au fost plasate și în cîmpul inferior al absidei răsăritene, de o parte și de alta, a ferestrei din ax.

Cornișa constînd din profilaturi drepte și dintr-un șir de denticuli este asemănătoare celei de la Dragomirna, deci tîrzie.

Biserica este luminată prin mai multe ferestre de dimensiuni mari: două în peretele de vest al pridvorului, două în cel de sud, una în cel de nord însă astupată de pridvorașul adăugat, probabil în secolul al XIX-lea, cîte două în pereții de sud și de nord ai pronaosului și cîte una în axul fiecărei abside. Cu prilejul lucrărilor de restaurare efectuate în ultimele decenii, ferestrele au redobîndit, în mare parte, ancadramentele și ornamentațiile de factură gotică pe care, negreșit, le-au avut la început.

La nord, peretele dintre absida laterală și altar a fost străpuns, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, fixîndu-se o ușă de lemn ferecată cu vergele de fier pe care se află următoarea însemnare: «Leon ep(isco)p Rm. 1781». Această străpungere, ușa și însemnarea sînt indicii care conduc la concluzia că, pe vremea episcopului Leon (1769—1786), s-au săvîrșit importante lucrări de refacere a bisericii episcopale. Chenarul de factură gotică al intrării acesteia este, potrivit, aprecierilor pe care le-au făcut specialiștii, foarte vechi. Părerea că el ar fi încadrat, mai înainte, intrarea din pridvor în pronaos sau pe aceea din pronaos în naos, desființată odată cu pereții care separau aceste încăperi, nu poate fi acceptată deoarece această operațiune a avut loc, în anul 1805, pe vremea episcopului Gherasim, deci după străpungerea de pe fațada nordică săvîrșită în anul 1781. Acest ancadrament ar putea proveni de la biserica zidită de Roman I și Alexandru cel Bun. Dimensiunile sale mici arată, în acest caz, că biserica veche a fost o clădire de dimensiuni reduse.

Acoperișul actual al bisericii — cel vechi va fi fost fragmentat pe corpuri (pridvor-pronaos, abside laterale, altar) ca la alte ctitorii din secolele XV-XVII — constituit din două șarpante suprapuse, cea de jos marcată printr-o retragere, este de formă tîrzie.

Singura turlă a bisericii se înalță deasupra naosului, cum s-a arătat mai înainte, pe o bază pătrată — nu și pe una sau chiar două baze poligonale ori stelate, obișnuite în secolele XV—XVII — înecată, în parte, în acoperiș. Ea este de formă octogonală, asemănătoare turlelor de epocă, dar acoperișul ei cum și unele elemente decorative, aplicate pe fațade, provin dintr-o epocă tîrzie.

Cîteva însemnări în tencuiala ocniților de pe fațadele bazei patrate a turlei, de bună seamă, aceea originară, învelită de actualul acoperiș, pe care ni le-a comunicat cercetătorul științific Doru Mihăescu, demonstrează că, într-adevăr, turla așa cum se vede astăzi este tîrzie, adică

refăcută; într-o ocniță de pe latura sudică a bazei patrate a turlei se află însemnarea: «*Toader ficior Orsului Tichie l(ea)t 7275*» (probabil Ursului, 1767); în altă ocniță de pe aceeași latură: «*Ștefan leat 7286 august 11*» (1778)... *Grigore...* 1777; într-o ocniță de pe latura nordică a bazei turlei se află altă însemnare importantă: «*Ca sî să știe de cîndu m-am suitu aicea episcop Leon la leat 1776*». Datele acestor însemnări sînt dovezi în plus care arată că lucrările de refacere ale turlei, boltei care acoperă absida răsăriteană și acoperișului bisericii s-au săvîrșit între anii 1765—1781 pe vremea episcopilor Ioanichie și Leon Gheuca.

Bisericii episcopale i s-a adăugat, probabil, în secolul al XIX-lea, poate pe vremea episcopului Gherasim Clipa care a înlăturat pereții interiori ce separau pridvorul de pronaos și această încăpere de naos, un pridvoraș, în partea de nord—vest, cu fronton încoronat de trei turnulețe, de bună seamă pentru protejarea intrării în pridvorul bisericii. Tot la începutul secolului al XIX-lea, potrivit tradiției s-a adăugat și pridvorașul de la biserica «Sf. Gheorghe» (mănăstirea Sf. Ioan cel Nou) din Suceava. La anul 1856, în partea de sud a absidei răsăritene a fost adăugată o vești mîntărie pe care se află următoarea inscripție: «*Această veșmîntărie s-a făcut de Prea Sfinția Sa Nectarie Hermeziu episcop în vremea cînd a ocupat postul de locotenent la acest scaun al Romanului anul 1856*».

Deși cele două adaosuri nu se încadrează în unitatea de ansamblu a monumentului, ele nu-i știrbesc prea mult măreția.

Intrarea principală în biserică se face pe ușa fixată în peretele nordic al pridvorului. Această intrare, acoperită, acum, de pridvorașul adăugat, este încadrată de un chenar în stilul Renașterii la care întîlnim arcul în acoladă.

În interior se disting încăperile clasice ale unui locaș de cult ortodox: pridvorul, pronaosul, naosul și absida răsăriteană — altarul — mai ridicată cu două trepte. Altă dată, între pridvor și pronaos, ca și între pronaos și naos, existau ziduri de separare, trecerea dintr-o încăpere în alta făcîndu-se prin uși fixate în axul acestor pereți. În anul 1805, episcopul Gherasim a îndepărtat pereții de separare, pentru a mări spațiul interior al bisericii, lucrare apreciată mai tîrziu de episcopul Melchisedec ca un act de vandalism [26]. Acum, trecerea dintr-o încăpere în alta este acoperită de arcuri în plin cintru. Din pereții de separare au rămas, în afară de părțile lor superioare, porțiuni de zid în forma unor pilaștri neoclasici cu capitele tot în stil neoclasic [27], legați struc-

26. Melchisedek..., I, p. 186.
27. G. Balș, op. cit., p. 92.

tural de pereții laterali ai bisericii. Ca și biserica «Sfîntul Gheorghe» din Suceava, înălțată spre a fi catedrală mitropolitană, biserica episcopală din Roman nu are o încăpere a mormintelor.

Pridvorul, spre deosebire de al altor biserici clădite în secolul al XVI-lea, este o încăpere de plan patrat, acoperită de o boltă semisferică înălțată pe două arcuri longitudinale și pe arcuri piezișe, încetățenite în arhitectura bisericească din Moldova.

Pe suprafața inferioară a pereților pridvorului sînt numeroase sgrafite, dintre care unele descifrate de Doru Mihăescu. Notez pe cele mai importante: *«1796 mai 17 vineri la 4 ceasuri au murit episcopul Antonie în Eși»*; *«Trandafir preot»* (peretele dinspre răsărit); *«Hic fuit Iohanes... Anno Domini 1600»* (peretele dinspre vest); *«Ștefan diac ot Gîdinți vleat зрмд» (1643)*; *«Leat зрат meseț iulie»*; *«Kosma arhidiacon ... Dumitru diac»*; *«Gligoraș diac din tîrg din Roman»*; *Toader Tichie vătav la școala Romanului Vleat зсок april 26»*; *«Erodiacon Gheorghe ... sta episcopie Romanski leat 7173» (1665)*; *«Stanisla(v) Pavlo(v)ski Anno 1611»*; *«Kasper Liohonsky A(nno) D(omini) 1600»* peretele dinspre sud.

Pronaosul, de asemena, de plan patrat, este împărțit în două printr-un arc transversal median. Acest arc — asemănător brîului exterior — și nervurilor, la fel, transversale — anticipînd pe cele de la Dragomirna — fixate în unghiurile înscrise pe pereții de separare ai pridvorului și naosului, sînt sprijinite pe pilaștri trimulurați iar aceștia, la rîndul lor, deasupra ferestrelor, se sprijină pe console în formă de scut pe care apar zugrăvite, fie stema Moldovei fie cîteva stele [28]. De-a lungul pereților, pilaștrii sînt legați între ei prin arhivolte compuse din nervuri care formează, ca la biserica «Înălțarea Domnului» din mănăstirea Neamțu și biserica «Sfîntul Gheorghe» din Suceava, frumoase arcade oarbe [29].

Ca și în pridvor, pe pereții pronaosului, îndeosebi pe acela din sud, sînt însemnări (sgrafite): *«Lavrentie — зсг ноє к» (1695)*; *«Popa Ilie ot Putna leat . . . . . (1711)*; *«Hic fuit Hermolaus Tyronsky A(nn)o D(omini) 1611»* ș.a.

---

28. G. Balș credea că nervurile, pilaștrii și consolele în formă de scuturi de la sistemul de boltire al pronaosului, cum și bolta altarului, neobișnuită în vechea arhitectură moldovenească, ar fi adaosuri și refaceri ulterioare. Considerînd, însă, că, din punct de vedere constructiv, ar fi greu de făcut aceste adaosuri în structura unui zid, am putea ajunge la concluzia că biserica episcopală din Roman este un exemplu de monument moldovenesc la care apar pentru prima oară aceste elemente de arhitectură. Se vede limpede că meșterii au căutat soluții constructive noi (op. cit., p. 91—96).

29. I. Caproșu, Biserica Sfîntul Gheorghe din Suceava, București 1969, p. 16; același, Vechea catedrală..., p. 62.

Naosul sau sînul bisericii este boltit după sistemul clasic moldovenesc. Arcurile piezișe recad pe console de un profil simplu, iar arcurile mari pe console profilate [30].

Absida răsăriteană este acoperită de o boltă neobișnuită în arhitectura moldovenească. În locul unui sfert de sferă, ca la cele mai multe biserici, boltirea altarului este realizată din intersecția a doi cilindri [31].

În peretele dinspre miazănoapte al absidei răsăritene a fost construită, chiar de la început, nișa proscomidiarului, iar în cel dinspre miazăzi s-a săpat o străpungere în care a fost fixată ușa de trecere în vestmîntăria adăugată în anul 1856.

Nu numai prin arhitectură ci și prin o parte din picturile ei — îndeosebi cele păstrate în pridvor și pronaos — biserica episcopală, de asemenea, face parte din grupul bisericilor pictate pe vremea marelui Ștefan și a urmașilor săi din secolul al XVI-lea. Ea este, evident, mai aproape, sub aspectul acesta, de bisericile pictate în vremea lui Petru Rareș. Picturile acestor biserici pun în lumină silința pictorilor de a reda «fastul și monumentalitatea, de a umaniza figurile», de a amplifica narațiunea, de a introduce detalii pitorești, de a reda căldura sentimentelor omenești [32].

Școala moldovenească de pictură bisericească existentă, încă pe vremea lui Alexandru cel Bun, s-a dezvoltat sub Ștefan cel Mare ajungînd la o culme uimitoare pe vremea lui Petru Rareș, cînd pictura acoperă și fațadele bisericilor. Frescele din interiorul bisericilor dar, mai cu seamă, cele din exterior, realizate pe vremea sa și după el, cîteva decenii, îndreaptă privirile tuturor la zugravii artiști, în majoritatea cazurilor necunoscuți, a căror lucrări stau cu cinste alături de creațiile vestiților pictori bizantini, ruși sau occidentali. Ei s-au distanțat mult de înaintașii lor. Survenise un salt calitativ vădit de aspectul artistic al creațiilor păstrate la diferite biserici, de tematica lor variată, de planul iconografic îmbogățit prin reprezentarea unor scene — «Judecata de apoi», «Arborele lui Iesei», «Scara dreptilor», «Imnul acatist», «Cinul» ș.a. — la scară mare.

În primul rînd, frescele sînt realizări de adîncă semnificație prin tematica lor. În plus, ca opere de artă, ele reflectă ingeniozitatea și măiestria artistică a creatorilor, adică a zugravilor. Mai mult decît atît, picturile din secolele XV—XVI sînt documente istorice grăitoare. Prin mijlocirea lor, cunoaștem realități, manifestări, aspecte din viața înaintașilor noștri. Fundalurile de arhitectură, de pildă, pun în lumină siluetele cetăților, caselor și bisericilor de odinioară; în cîmpul tablourilor

30. G. Balș, op. cit., p. 96.
31. Ibidem.
32. I. Caproșu, op. cit., p. 19.

sînt introduse elemente din mediul înconjurător românesc: cuimi, arbori, flori — garoafe, clopoței — și diferite plante; în costumație se disting cojocul, iia ornată cu motive florale, cingătoarea, năframa, ștergarul; Eva toarce din furcă întocmai ca o gospodină din zilele noastre; Adam, avînd înfățișarea unui țăran, ară cu plugul de lemn tras de boi, Abel, lîngă turma sa de oi, pare un păstor carpatin; proorocul Ilie, stă în coșul unui car românesc; casnicii stăpînului din parabola fiului neascultător, sînt prinși într-o horă țărănească; femei despletite petrec, jelind, un mort spre locul de veci așa cum se întîmplă și astăzi în satele noastre; armele, care apar în diferite picturi sînt acelea pe care le foloseau oștenii noștri în vremurile cînd au fost create frescele: arcul cu săgeți, sulița, scutul ș.a.; animalele — căprioara, mistrețul, lupul, veverița, ursul, cerbul, păstrăvul ș.a. — sînt aceleași care au trăit și trăiesc în țara noastră; în picturi apar lavițele și jilțurile, ferăstrăul încordat, instrumentele muzicale — cobza, fluierul și buciumul — folosite de strămoșii noștri.

Atît arhitectura, cît și pictura oglindesc ideile, sentimentele, concepțiile despre lume și viață, cum și tehnica, procedeele prin care înaintașii noștri realizau operele de artă; cu alte cuvinte, sînt capitole de istorie din care cunoaștem și înțelegem etape ale trecutului nostru.

Nici o urmă și nici un document istoric nu lasă să se înțeleagă că biserica episcopală din Roman a fost pictată și în exterior, ca atîtea alte locașuri din Moldova. De asemenea, nu există pînă acum, nici un document, nici o mărturie sigură, care să înlesnească unele concluzii în legătură cu timpul cînd au fost efectuate picturile interioare de la Roman sau cu pictorii care au lucrat la înveșmîntarea cu picturi a bisericii episcopale. O privire de ansamblu asupra picturilor pridvorului bisericii «Sfîntul Gheorghe» din Suceava — asemănătoare sub aspect arhitectonic cu biserica «Prea Cuvioasa Parascheva» din Roman — și asupra picturilor pridvorului acesteia din urmă, arată că tematica picturilor este mai bogată și mai variată. Tendința de a amplifica narațiunea este, aici, mai accentuată.

Într-o oarecare măsură, sub aspect tematic, pictura pridvorului de la Roman se apropie de pictura pridvorului de la Sucevița (finele secolului XVI). Acest fapt a condus pe unii cercetători și critici de artă la formularea ipotezei că pictura de la Roman este realizată la începutul secolului al XVII-lea [33].

33. Sorin Ulea, Autorul ansamblului de pictură de la Rîșca, în «Studii și cercetări de istoria artei», tom. 15, anul 1968, p. 168.

Biserica episcopală era terminată în anul 1550 și cred că pictura a fost săvîrșită la sfîrșitul deceniului al cincilea sau în primul deceniu al celei de a doua jumătăți a secolului XVI. Portretul medalion al cuviosului Macarie egipteanul, de la glaful de jos al ferestrei dinspre nord-vest a pridvorului, ar putea arăta că lucrările de pictură s-au încheiat în vremea acestui episcop care a dorit să apară, într-un loc mai ferit privirilor, chipul cuviosului Macarie, sfîntul său patronimic. Dacă aproape toate ctitoriile lui Petru Rareș au fost pictate pe vremea sa, unele dintre ele și în exterior, cum ar fi putut rămîne fără picturi tocmai o biserică episcopală ca aceea de la Roman. Reprezentarea iconografică a istoriei bisericești ortodoxe într-un locaș de închinare nu s-a făcut numai cu scopul de a da frumusețe artistică locașului respectiv ci și cu o preocupare instructiv-didactică. Într-o vreme cînd textele religioase circulau, mai ales, sub formă de manuscrise, într-o vreme cînd nu existau școli de teologie, credincioșii aveau la îndemînă, în afară de slujbele religioase, picturile prin mijlocirea cărora ei căpătau diferite cunoștințe. O biserică episcopală nu putea rămîne, în contextul condițiilor în care a fost zidită, atît de multă vreme fără picturi.

În sfîrșit, se observă că pictorii de la Roman au amplificat narațiunea spre deosebire de cei care au lucrat la Sucevița dînd o mai mare extensiune compozițiilor de ansamblu, îndeosebi, registrelor în care sînt reprezentate *viața Sfîntului Ioan cel Nou și viața Sfîntului Nicolae*. De pildă, scena strămutării moaștelor Sfîntului Ioan cel Nou de la Cetatea Albă la Suceava este, la Roman, mai cuprinzătoare decît la Sucevița, iar unele fapte din viața Sfîntului Nicolae sînt redate, plastic, la Roman, cu mai multe detalii. Comparînd, doar, cele două registre, ajungem la concluzia că pictura de la Roman, unde abundă amănuntele, unde, cu alte cuvinte, este amplificată narațiunea, a fost săvîrșită mai înainte, iar aceea de la Sucevița unde se remarcă simplificarea, repet, numai la registrele menționate, este săvîrșită ulterior.

Pictura care apare, acum, la biserica episcopală din Roman, înaintea ochilor, nu este, însă, în întregime, din secolul al XVI-lea. Pridvorul și pronaosul acestei biserici păstrează picturile originare dar pe unele porțiuni ale pereților s-au efectuat picturi noi.

Astfel, potrivit concluziilor la care a ajuns pictorul restaurator Viorel Grimalschi, anumite zone ale calotei și sistemului de boltire a pridvorului (pandantive, arce, intradosuri) sînt repictate, în ulei și tempera. De asemenea, peretele de est nu mai are decît parțial și risipite pe în-

treaga suprafață rămășițe din fresca secolului XVI, unele ascunse sub straturile de tencuială repictate ulterior. Prin diferite procedee tehnice aceste picturi au fost scoase în lumină. În pronaos sînt picturi din secolul XVI dar pe peretele de vest ca și pe cel de est unele zone au fost acoperite de picturi noi. Cu prilejul lucrărilor din 1981—1982 au fost îndepărtate tencuielile și straturile de pictură în ulei și tempera scoțîndu-se la iveală rămășițele de pictură din secolul al XVI-lea. Naosul și altarul, în afară de unele scene din secolul XVI, oferă o pictură mai nouă cu legendele în limba greacă și chiar în limba română. Care este explicația?

Biserica a fost pictată, peste tot, în interior, cum s-a menționat, îndată după înălțarea ei. Ce s-a întîmplat însă, în decursul timpului? În secolul al XVIII-lea, cum s-a arătat mai sus, au fost refăcute turla și bolta altarului. Porțiunile de zidărie refăcute au fost pictate trecîndu-se legendele în limba greacă. Tot atunci, peste unele picturi originare care mai rămăseseră în naos și altar, neafectate de lucrările care au avut loc, s-au efectuat picturi noi tot cu legende în limba greacă [34].

După îndepărtarea pereților de separare din interiorul bisericii, în secolul al XIX-lea, s-a aplicat peste tot, un nou strat de pictură, de data aceasta, cu legende în limba română.

Cu prilejul lucrărilor de curățire a picturilor, săvîrșite în anii 1926—1927, au fost scoase la iveală, în pridvor și în pronaos, picturile din secolul al XVI-lea, prin îndepărtarea stratului adăugat în secolul XIX. Operațiunea de curățire din naos și altar a scos la lumină, în parte, picturi săvîrșite în secolul XVIII și ceea ce mai rămăsese din pictura originară efectuată după terminarea lucrărilor de construcție ale bisericii [35], dar au fost păstrate multe picturi săvîrșite în secolul XIX.

Făcînd o comparație critică, atît în privința desenului cît și a coloritului, se observă că picturile săvîrșite în secolul XVIII, cu legendele în limba greacă și ceea ce mai rămăsese din picturile săvîrșite în secolul XIX, cu legendele în limba română, din naos și altar se deosebesc de picturile din secolul al XVI-lea, prin tendința de a renunța la linia hieratismului tradițional. În afară de aceasta, picturile din secolul XVI, adică acelea originare, sînt însoțite de legende în limba slavă.

Zugravii din secolul XVI care au pictat biserica episcopală din Roman — poate Marcu, Dragoșin, Toma sau Andrei, Gheorghe ori A-

34. G. Balș, op. cit., p. 96 și 103.
35. Paul Molda, Descoperirile picturale de la catedrala episcopală din Roman, în «Cronica Romanului», IV (1927), nr. 2.

drian, cum presupun unii cercetători[36], — au ținut seama de tradiția iconografică și de indicațiile erminiilor referitoare la conturarea portretelor ca și la redarea peisajelor și compozițiilor de ansamblu. Ei au izbutit, vădind spontaneitate și libertate, să realizeze o pictură de înaltă valoare artistică. Cu prilejul lucrărilor efectuate în 1981—1982, s-au descoperit cîteva nume, probabil ale unor pictori, înscrise pe picturile boltei pronaosului.

Sub aspect tematic, cum s-a afirmat mai înainte, pictura din pridvor este mai bogată și mai variată. Unele teme care la alte biserici apar în pronaos sau în exterior, la Roman apar în pridvor. În această încăpere sînt mai multe registre care cuprind diferite momente din viața și faptele unor sfinți, grupate în două cicluri, despărțite de un registru în care sînt reprezentate cele șapte sinoade ecumenice. Ciclul inferior cuprinde trei registre. Primul, începînd de sus în jos, redă *viața și patimile Sfîntului Ioan cel nou* care se încheie cu strămutarea moaștelor mucenicului la Suceava; al doilea, *viața și faptele Sfîntului mucenic Gheorghe* și al treilea, *viața și faptele minunate ale Sfîntului ierarh Nicolae*. Ciclul superior are două registre. Primul, tot de sus în jos, cuprinde *viața Prea Cuvioasei Parascheva*, iar al doilea *viața Sfîntului Ioan Botezătorul* care se încheie cu dramaticul episod al dansului Salomeei.

Firește, privind registrul în care sînt reprezentate sinoadele ecumenice și registrele în care apar Sfîntul Ioan Botezătorul, Sfîntul Ierarh Nicolae, Sfîntul Gheorghe, Sfîntul Ioan cel Nou și Prea Cuvioasa Parascheva, oricine ar putea cere lămuriri în legătură cu motivele teologice care au fost luate în considerație de ctitori și zugravi la întocmirea planului iconografic. La o astfel de întrebare s-ar putea da următorul răspuns: Sinoadele ecumenice sînt foruri bisericești în care s-a cristalizat, în care s-a formulat doctrina bisericii și în care s-au luat hotărîri în legătură cu viața și disciplina bisericească; Sfîntul Ioan Botezătorul este ultimul și cel mai mare dintre proorocii Vechiului Testament care a pregătit calea Domnului; viața Sfîntului ierarh Nicolae era foarte bine cunoscută pe pămîntul românesc — dovadă multe din locașurile zidite în secolele XV și XVI îl au ca hram sau sfînt patronimic — prin mijlocirea misionarilor greci și în genere a corăbierilor greci creștini care-l aveau la mare cinste; Sfîntul Gheorghe era patronul Moldovei și din acest motiv, îl întîlnim, aproape, în toate ansamblurile de picturi bisericești vechi din Moldova; Sfîntul Ioan cel Nou pătimise pe pămîntul strămoșesc și moaștele sale se aflau acum, la Su-

36. I. D. Ștefănescu, L'évolution de la peinture religieuse în «Orient et Byzance» VI, Paris, 1929, p. 52.

ceava, capitala țării; în sfîrșit, Prea Cuvioasa Parascheva era sfînta patronimică a bisericii episcopale din Roman.

Pe arcurile boltei pridvorului apar chipuri de *sfinți*, pe suprafețele pandantivelor, *scene biblice*, între care se remarcă *Scara lui Iacob*, apoi pe suprafețele arcurilor piezișe, *cete îngerești*, iar pe suprafața calotei *Iisus Emanuel*, în veșmînt sclipitor de aur, cu o privire de infinită bunătate; în jurul său, plutesc cete de îngeri, serafimi și coruri de heruvimi.

Atenția oricui este reținută de registrele în care sînt reprezentate momente și diferite laturi ale vieții Sfîntului ierarh Nicolae, Sfîntului mucenic Ioan cel Nou, Prea Cuvioasei Parascheva și Sfîntului Ioan Botezătorul.

În fața registrului în care apar secvențe cu momente din viața *Sfîntului ierarh Nicolae*, impresionează o frescă în care, în prim plan, este reprezentată o corabie — caravelă tip mediteranian [37] — amenințată de furia valurilor. Între călătorii de pe această corabie se află și Sfîntul ierarh Nicolae. Zugravul redă cu măiestrie atmosfera de panică de pe corabia aflată în mare primejdie. «Unii călători urmăresc încordați lupta ce se dă pentru alungarea duhurilor rele care împresoară corabia, alții trag îngroziți de funii spre a strînge vintrilele; cîțiva caută să se arunce într-o barcă legată de corabie» [38], spre a se salva. În timp ce toți sînt neliniștiți, Sfîntul Nicolae este calm. Cu figura-i blîndă, încadrată de barba albă, cu capul aureolat, purtînd omoforul, cu mîinile îndreptate spre cer, sfîntul se roagă pentru risipirea primejdiei. În planul superior al tabloului, în perspectivă, un peisaj pitoresc de toată frumusețea. Artistul a știut să redea, în culori care-și păstrează prospețimea, țărmurile dantelate care par a fi ale strîmtorii Bosfor, «înălțimile de un verde albăstrui, cu arbori azurii, ce se pierd în zarea adînc transparentă..., un port în care mișună corăbii..., floricelele multicolore smălțuind verdele crud, tineresc al pajiștei... albastrul nemărginit al mării brăzdată de cîteva corăbii cu pînzele lor albe umflate de vînt» [39].

Scena strămutării moaștelor *Sfîntului Ioan cel Nou* de la Cetatea Albă, din registrul cu viața sfîntului, este o pagină de cronică, un tablou amplu, care pune în lumină aspecte din trecutul Moldovei. Totodată, fresca aceasta, care oglindește o atmosferă sărbătoreacsă este o emoționantă operă de artă. Zugravul a intuit, pînă în adîncuri, stările sufletești prilejuite de acest moment festiv ale domnului Alexandru cel Bun, ale doamnei Ana, ale clerului, curtenilor și credin-

37. Ioan Teștiban, Dintr-un pridvor cu fresce, Roman, 1938, p. 11.
38. Ibidem.
39. Ibidem, p. 12.

cioșilor, exprimîndu-le, cu măiestrie artistică, prin mijlocirea penelului. Compoziția stă alături de scenele celebre ale vechii noastre picturi bisericești.

Registrul care cuprinde *viața și faptele Prea Cuvioasei Parascheva* cuprinde, între altele, procesiunea mutării moaștelor Prea Cuvioasei Parascheva în biserica «Sfinții Apostoli» din Epivat, defășurată însă pe un spațiu mai limitat. Realizarea plastică a frescei este minunată. Chipurile își păstrează prospețimea de parcă nu de mult au ieșit de sub penelul artistului. Ele exprimă un sentiment de cucernicie adîncă, dînd scenei un caracter propriu vieții religioase. Notațiile pictorului, pînă la detalii — lumînările aprinse, fumul cădelnițelor etc. — pun în lumină spiritul său de observație. În afară de aceasta, el izbutește să redea portrete de un realism psihologic și anatomic remarcabile [40].

Din registrul cu viața *Sfîntului Ioan Botezătorul*, scena care dezvoltă profunde emoții artistice este aceea cu jocul Salomeei în fața lui Irod, a mamei sale și a oaspeților.

Cum relatează Sfîntul evanghelist Matei [41], Sfîntul Ioan Botezătorul a mustrat, cu asprime, în public, pe regele Irod pentru că se căsătorise cu frumoasa soție a fratelui său Filip. Acesta a căutat «o zi cu bun prilej» pentru a se răzbuna. La un ospăț oferit de rege, la aniversarea zilei sale de naștere, Salomeea, fiica ei, a jucat atît de artistic în fața oaspeților, încît Irod i-a făgăduit cu jurămînt că-i va da orice va cere, pînă la jumătate din regatul său. Îndemnată de mama sa, Irodiada, tînăra Salomeea a cerut pe tipsie capul lui Ioan Botezătorul; dorința i-a fost îndeplinită de regele a cărui chip vădește zbucium sufletesc și întristare.

Personajul principal al scenei este «jucătoarea», uimitor de frumoasă și de grațioasă. Îmbrăcămintea ei «de culoare roz, cu trena-i discretă ca și decolteul», mișcările ei vaporoase, aeriene, «sugerează minunat frumusețea ei de prințesă» [42]. Zugravul redînd portretul ei, cu multe amănunte — «capul micuț cu fața feciorelnică», «ochii negri sfredelitori răspîndind farmec», «părul castaniu roșcat», «nasul puțin acvilin», «sprîncenile mefistofelice», «aplecarea grațioasă a capului», — a izbutit să creeze o ființă vie, fermecătoare. Prin mișcarea ei, întocmai ca «o ușoară fulguire», dansatoarea trădează sangvinitate și porniri diavolești, subjugîndu-i pe cei din jur. Regele, tatăl ei vitreg, «soarbe păgînește ritmul elegant al mișcărilor» [43] ei, mama o privește liniștită, împăcată dar neliniștitoare întrezărind, în sfîrșit, pedepsirea lui Ioan care

40. Ibidem.
41. Matei, XIV, 4.
42. Ioan Teștiban, op. cit., p. 23.
43. Ibidem, p. 29.

a mustrat-o neiertător, oaspeții gustă cu voluptate măiestria dansului, slujitorii stau în loc, vrăjiți, parcă, de farmecul mișcărilor.

Unii cercetători găsesc că fresca de la Roman este superioară frescelor cu această tema de la alte biserici din Moldova și chiar din străinătate. Deși «compoziție în care apar personaje multe, începînd de la rege pînă la cel din urmă slujitor, cu roluri variate în ierarhia social-politică, cu profil și trăsături psihice proprii, totuși creatorul frescei a izbutit să exprime, cu măiestrie artistică prin mijloacele liniilor și culorilor, atmosfera dintr-o reședință regală în care perversiunea, sadismul și viclenia diabolică erau particularități dominante și, în același timp, să surprindă trăsăturile caracteristice ale fiecărui personaj.

Registrul în care sînt prezentate *sinoadele ecumenice*, este, acum, incomplet. Două din aceste mari soboare ale Bisericii au fost redate pe fața dinspre vest a peretelui care despărțea pridvorul de pronaos. Odată cu îndepărtarea acestui perete, în anul 1805, au dispărut și picturile. Unele urme din scenele sinoadelor se mai pot vedea pe porțiunile lăturalnice ale zidului. Cîte două sinoade apar, în continuare, pe peretele dinspre miazăzi și pe peretele dinspre vest; pe peretele dinspre nord, registrul se încheie cu ultimul sinod ecumenic și cu scena *Filoxenia*.

Atît tematic, cît și sub aspectul realizării artistice, scenele sinoadelor sînt asemănătoare. În mijlocul fiecărei adunări se află un jilț impunător, ocupat de împăratul bizantin îmbrăcat în veșminte somptuoase. Imediat, în spatele său, stau sfetnicii imperiali, în ținută de ceremonie de o vădită înrîurire moldovenească, iar în planul următor, garda imperială ce poartă arme obișnuite în Moldova, la mijlocul secolului al XVI-lea. De o parte și de alta a jilțului imperial stau, pe bănci, patriarhi și mitropoliți, iar în spatele acestora, reprezentanții bisericilor, toți îmbrăcați în veșminte strălucitoare.

Împăratul, sfetnicii și ostașii sugerează rigiditate, monotonie și chiar răceală. Ei participă la lucrări ca organe ale autorității politice, ca factori care asigură buna lor desfășurare. Dimpotrivă, slujitorii bisericești lasă impresia că sînt adînc preocupați, pătrunși de răspunderea care apasă asupra lor. Ei chibzuiesc, gîndesc concentrat, se consultă unii cu alții dar cu maturitatea și cuviința pe care le cere momentul. Prin mișcările care exprimă agitația lor sufletească, gama de idei și sentimente care-i stăpînește, tablourile au farmec și viață.

Mai mult decît alte fresce, scenele în care apar sinoadele ecumenice au și valoare documentară în afară de valoarea lor artistică. Etnografii și, în genere, cercetătorii trecutului nostru, cunosc costumația

de epocă, armele și îmbrăcămintea ostașilor, înfățișarea pe care o aveau sfetnicii domnești de odinioară.

Frescele din pronaos sînt, în cea mai mare măsură, asemănătoare, sub aspectul coloritului și al desenului, cu acelea din pridvor. În registrul inferior al picturilor sînt reprezentați, îndeosebi, *apostoli* și *cuvioși* prin factura lor artistică, iar în cele superioare apar *sfinții calendarului* Bisericii Ortodoxe.

Cu prilejul lucrărilor de curățire, efectuate în 1927—1928 și în 1981—1982, straturile de pictură nouă au fost îndepărtate.

În această încăpere, ceea ce reține privirea și impresionează este portretul, realizat cu înaltă ingeniozitate artistică, *Fecioara rugîndu-se* ținînd la piept pe Mîntuitorul Hristos prunc, din cupola de vest. «Cea mai cinstită decît heruvimii și mai mărită fără de asemănare decît serafimii», «cea mai înaltă decît cerurile», ținînd la piept, ocrotitor, pe Fiul ei și Mîntuitorul nostru, plutește în înălțimele de sus cu mîinile ridicate în semnul crucii pentru rugăciune. Portretul Sfintei Fecioare realizat de zugravul care, se vede, are aleasă și remarcabilă vrednicie, sugerează, deopotrivă, chipul neprihănirii feciorelnice și sensibilitatea duioasă a maicii. Privind acest tablou, Prea Curata Fecioară apare, cum glăsuiește imnul acatist, «scaun împăratului», «acoperămînt lumii», «ușă mîntuirii». Acest minunat și impresionant portret stă alături de operele vestiților maeștri ai Renașterii.

Tematica îmbogățită, ordinea iconografică deosebită, oarecum de aceea din vechile biserici și, mai cu seamă, legendele în slavonă, greacă și română, cum s-a amintit, de altfel, mai înainte, conduc la concluzia că în naos și altar avem trei straturi de picturi [44]. Un strat realizat în secolul XVI din care se mai păstrează, potrivit opiniilor pictorului restaurator Viorel Grimalschi, unele porțiuni pe pereții de nord și sud ai altarului, imediat după catapeteasmă; un alt strat de pictură din care a rămas aceea din altar și o parte din aceea a naosului datează iconografic și stilistic din secolul al XVIII-lea; în sfîrșit, o parte a picturii din naos și altar este databilă în secolul al XIX-lea [45].

Picturile efectuate în secolele XVIII și XIX se disting prin aspectul lor general de prospețime, prin coloritul lor viu și prin liniile desenului care oglindesc libertatea de creație a zugravilor. Aceștia, zugravii, aveau simțul compozițiilor, vădit în realizarea detaliilor la fundalurile de arhitectură și la mișcările naturale ale personajelor în grup [46].

44. I. D. Ștefănescu, op. cit., p. 53.

45. Ibidem; I. D. Ștefănescu afirma că scenele *Schimbarea la Față* din conca absidei dinspre miazăzi, *Învierea Domnului* din conca absidei dinspre miazănoapte, *Împărtășirea Apostolilor* din altar, Sfîntul *Petru al Alexandriei* și alte cîteva portrete ar fi din secolul al XVI-lea.

46. Ibidem.

În nișa proscomidiarului se păstrează o însemnare pe o placă de marmoră, în română, cu chirilice: «*Pomenește Doamne pe robul tău Ioan zugrav și cu tot neamul lui, Gheorghe, Ioan cu tot neamul lui, Miriuță cu tot neamul lui, Ioan, Anastasie*». Negreșit, zugravul Ioan și ceilalți pomeniți alături de el sînt autorii picturilor efectuate în secolul al XVIII-lea sau a celor din secolul al XIX-lea.

Pe suprafața centrală a cupolei naosului, în locul pantocratorului, aproape peste tot la bisericile vechi, apare compoziția *Sfînta Treime*; *Cel vechi de zile* ține în mîna sa atotstăpînitoare globul, *Mîntuitorul Hristos* evanghelia, iar *Sfîntul Duh* plutește în zbor.

În trei registre desfășurate pe suprafața interioară a turnului apar: *îngeri, serafimi, profeți, patriarhi*; *Liturghia cerească* este redată plastic în al patrulea registru la nivelul inferior al turlei; jertfelnicul se află la vest iar de o parte și de alta, îngeri în zbor, dichere, trichere, făclii și potirul. La baza cupolei pe intradosurile arcurilor, serafimii încadrează portretele bust: *Cel vechi de zile, Iisus Emanuel, Pantocratorul și Sfîntul Ioan Botezătorul*; pe suprafețele timpanelor sînt reprezentate patru scene în care figurează *Mîntuitorul arhiereu* în mijlocul apostolilor, iar ale pandantivelor sînt ocupate de evangheliști. În conca absidei dinspre miazănoapte întîlnim scena maiestuoasă *Învierea Domnului* iar în conca dinspre miazăzi scena *Schimbarea la Față*.

Cinci registre cuprinzînd diferite minuni săvîrșite de Mîntuitorul Hristos și unele momente din viața sa, ocupă cea mai mare parte a pereților naosului.

Pe suprafața inferioară a pereților dinspre miazăzi și miazănoapte se desfășoară registrul care cuprinde chipurile unor sfinți în picioare, între care mulți militari; la sud: *Gheorghe, Procopie, Artemie, Teodor Tiron, Teodor Stratilat, Eustațiu, Savatie*, a căror înfățișare exprimă hotărîre și bărbăție; tot la sud, în zona scaunului arhieresc apar *Sfîntul Constantin cel Mare* și sfintele *Elena, Ecaterina, Varvara, Parascheva* și *Irina*; la nord: alți sfinți militari dar nu se știe anume care deoarece nu au legende, cuvioșii *Antonie* și *Sava*, cum și sfinții *Cosma* și *Damian*.

Fără îndoială, pe suprafața estică a peretului care separă pronaosul de naos, în afară de scenele care cuprindeau minuni de ale Mîntuitorului, va fi fost, ca la toate bisericile vechi, tabloul votiv, în care apăreau ctitorii, dispărut în 1805, odată cu o bună parte a acestui perete.

În ambrasura ferestrei sudice a naosului, pe partea sa inferioară, sînt pictați sfîntul *Onufrie* (la est) și sfîntul *Petru* (la vest), iar în ambrasura ferestrei nordice sfîntul *Macarie* (la vest) și sfîntul Οεηοφητης Ilie (la est). Pictura este nouă, de bună seamă, săvîrșită la sfîrșitul se-

colului al XVIII-lea sau începutul celui de al XIX-lea, în locul picturilor originare. Zugravii au păstrat tematica picturii vechi.

Cred că prezența acestor sfinți are menirea de a aduce înaintea credincioșilor ctitorii bisericii episcopale. Ctitorii acestui locaș, s-a arătat mai sus, sînt potrivit pisaniei, domnul Petru Rareș (1529—1538), (1541—1546), soția sa doamna Elena și fiii lor, domnul Iliaș (1546—1551), domnul Ștefan (1551—1552) și Constantin care n-a domnit. Întîistătătorul eparhiei, episcopul Macarie, s-a ocupat de buna desfășurare a lucrărilor, deci și el este ctitor. Lucrările de construcție au durat opt ani între 1542—1550 pe cînd au domnit Petru și Iliaș. Sfinții pomeniți mai sus — Petru, Ilie, Macarie — sînt patronii ctitorilor; alături, pe peretele sudic al naosului, sînt zugrăviți sfinții Constantin și Elena, patronii doamnei Elena și a fiului Constantin, ambii menționați în pisanie. Nu este exclus ca zugravul catedralei sau ctitorul picturii noi să fi purtat numele Onofrei și de aceea au ținut ei să se zugrăvească chipul sfîntului Onufrie. Numele lui Iliaș, ulterior, a fost șters din pisanie deoarece a trecut la credința islamică. Din moment ce în ambrasura ferestrei nordice a naosului apare chipul lui Ilie cu titulatura de Οενοφηνης cred că pictura originară a fost săvîrșită pînă în 1551, cînd s-a încheiat domnia lui Iliaș Rareș și cînd, de fapt s-a turcit. Dacă pictura ar fi fost săvîrșită după această dată, în mod sigur, chipul lui Ilie n-ar fi fost pictat.

Pe bolta altarului, în ax, începînd de la vest spre est, apar patru tablouri: *Domnul Savaot* binecuvîntînd, *Sfînta Fecioară, Iisus Emanuel* și *Încoronarea Fecioarei* iar de o parte și de alta cîteva scene cu teme din Vechiul Testament: *Moise primind tablele legii, Vițelul de aur, Sfinții Ioachim și Ana* ș.a. Urmează apoi, de sus în jos, două registre cu *Imnul acatist al Maicii Domnului* în douăzeci și patru de tablouri, un registru cu *Împărtășirea apostolilor*, un registru cu busturile unor sfinți, în sfîrșit, registrul cuprinzînd chipurile *Ierarhilor*, în picioare, și ale unor *diaconi*, de asemenea, în picioare. La proscomidie sînt zugrăviți *Mîntuitorul binecuvîntînd, Iisus prunc în potir, Sf. Petru al Alexandriei* (ar aminti de principalul ctitor Petru Rareș), *sf. arhidiacon Ștefan*, serafimi și îngeri, iar la diaconicon sfinții *Haralambie, Metodie* și îngerii.

Actuala catapeteasmă a bisericii episcopale este lucrată, zugrăvită, poleită și așezată pe vremea episcopului Gherasim, în anul 1805. Sculptorul care a dăltuit în lemn catapeteasma cu bogatele și variatele motive decorative nu este cunoscut. În schimb, dintr-o însemnare în limba greacă, de pe catapeteasmă, este cunoscut zugravul. Iată cuprinsul acestei însemnări: «*Prin multele cheltuieli ale Prea Sfințitului Episcop*

domn domn Gherasim s-a zugrăvit și s-a înfrumusețat această dumnezeiască și sfîntă tîmplă, de Eustație Altini, zugrav 1805, august 25».

Pictorul Eustațiu Altini a trăit la finele secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. De la acest pictor, au rămas numeroase lucrări de artă care îi pun în lumină virtuozitatea de artist: portrete, catapetesme (biserica «Sfîntul Spiridon» din Iași, biserica Banu din Iași, biserica «Sfîntul Gheorghe» — catedrala mitropolitană — din Iași ș.a.).

Catapeteasma bisericii episcopale din Roman, potrivit unor păreri ale cercetătorilor, «prezintă unele contradicții care nu se pot explica decît prin intervenția celui care a comandat artistului lucrarea» [47], adică episcopul Gherasim, om de cultură, admirator al picturilor mai vechi. «În icoanele împărătești, Altini urmează îndeaproape tipuri iconografice anterioare, fără a adăuga nimic de la sine. Fără semnătura de pe catapeteasmă, cu greu i le-am putea atribui. Maica Domnului și Mîntuitorul Hristos sînt reproduceri ale unor modele care au circulat la noi în secolul al XVIII-lea. Același spirit conservator a condus pe artist cînd a pictat apostolii care, față de cei de la biserica Banu din Iași, au un aspect arhaic. Altini se regăsește pe sine în cîteva dintre figurile de profeți, adevărate portrete [48].

Pornind de la unele trăsături — tinerețea, cum indică vechile erminii, «privirea pătimașă și tristă, nasul puternic și gura cărnoasă» — din portretul profetului Daniel, s-a formulat ipoteza că pictorul, dacă n-a redat prin mijlocirea penelului propriile sale trăsături, le-a redat pe ale unui personaj din jurul său [49].

«Icoanele narative din catapeteasma bisericii episcopale, așezate sub cele împărătești, ca și cele din seria praznicarelor sînt ...inspirate din gravuri apusene. În predica Sfîntului Ioan Botezătorul, punctul de plecare este, astfel, o gravură de Weigel, din culegerea folosită cu două decenii înainte de zugravul Nicolae în icoanele de la Huși. Tușa largă a acestei interpretări care, prin unele detalii, are, mai degrabă, aspectul unei schițe de atelier romantic decît al unei opere finite, pune în evidență, o dată mai mult, temperamentul artistului» [50].

S-a afirmat că actuala catapeteasmă de la biserica «Sfîntul Nicolae» din Roman ar fi fost strămutată de la episcopie, la începutul secolului trecut, după ce, în anul 1805, s-a lucrat pentru catedrala episcopală catapeteasma actuală [51]. O însemnare cu litere latine, tîrziu înșiruită

47. Remus Niculescu, Eustație Altini, în «Studii și cercetări de istoria artei», 1/1965, p. 29.
48. Ibidem, p. 30.
49. Ibidem, p. 30.
50. Ibidem, p. 31.
51. Melchisedek ...II, p. 178.

pe catapeteasma bisericii «Sfîntul Nicolae» : «*Catapeteasma bisericii a fost dăruită de către Prea Sfinţitul Gherasim al Romanului în anul 1816*», a fost luată ca argument în sprijinul tradiţiei privind strămutarea ei de la episcopie la biserica «Sfîntul Nicolae». Fără nici o îndoială, episcopul Gherasim a putut dărui o catapeteasmă, în anul 1816, cum arată însemnarea. Dimensiunile catapetesmei, însă, mai mici decît spaţiul aferent de la catedrala episcopală, sculptura asemănătoare cu aceea a catapetesmei episcopale — ambele lucrate, probabil, de aceiaşi meşteri — pictura, la fel asemănătoare, efectuată, se pare de un ucenic al pictorului Altini care pictase catapeteasma episcopiei, cum şi numele unor persoane, — poate credincioşi sau zugravi — cu indicarea anului 1816, înscrise la poalele unor icoane [52], conduc la concluzia că actuala catapeteasmă de la biserica «Sfîntul Nicolae» n-a fost mai înainte a catedralei episcopale. La poalele icoanei Sfîntului Ioan Botezătorul, între alte nume, este şi Eustaţie. Numele de botez al pictorului Altini era Eustaţiu ; el murise în aprilie 1815 [53]. Nu cumva unul dintre ucenicii săi care a pictat catapeteasma bisericii «Sfîntul Nicolae» a trecut, în semn de cinstire, între alte nume, şi pe acela al maestrului său? Adăugînd şi faptul că, în catedrala episcopală se păstrează cîteva icoane, între care a Mîntuitorului Hristos, a Maicii Domnului şi a Prea Cuvioasei Parascheva, care par a proveni dintr-o veche catapeteasmă a acestei biserici, am convingerea că actuala catapeteasmă de la biserica «Sfîntul Nicolae» nu provine de la catedrala episcopală ci a fost lucrată şi dăruită prin osîrdia episcopului Gherasim.

52. *Ioan, Zaharia,* la poalele icoanei Maica Domnului ; *Vasile, Vasile, Paraschevi, Nicolae,* pe ale icoanei Sfîntul Nicolae ; «*Sfinte Ioane să fii rugător la Hs. pentru ertarea păcatelor sale, Ioan, Manole, Paraschevi, Eustaţie cu tot neamul 1816*», pe ale icoanei Sfîntul Ioan Botezătorul.

53. Remus Niculescu, op. cit., p. 32.

VI

CLĂDIRILE DIN JURUL BISERICII EPISCOPALE

În jurul bisericii «Sfînta Vineri» care, în vremea lui Alexandru cel Bun, a devenit catedrală episcopală, s-au clădit, fără nici o îndoială, o casă sau o reședință episcopală, chilii călugărești și alte imobile pe care le cerea o administrație eparhială. Biserica și clădirile erau ocrotite, ca toate mănăstirile vechi de o împrejmuire solidă, de un zid de incintă. Planimetria spațiului și a clădirilor din jurul bisericii nu se cunoaște cu exactitate deoarece nu avem nici un fel de documente istorice care ar conține referiri lămuritoare. Dacă s-ar efectua săpături arheologice, s-ar descoperi elemente și vestigii concludente. Cred că spațiul din jurul ctitoriei voievodale, a reședinței episcopale și a chiliilor călugărești avea forma unui dreptunghi, spre est cu latura frîntă, și nu depășea suprafața încinsă, acum, de zidurile și de clădirile adosate zidurilor înconjurătoare.

Cele dintîi știri documentare în legătură cu o reședință episcopală și, bineînțeles, cu alte clădiri din jurul bisericii datează din secolul al XVII-lea, deci la un interval de două sute de ani și mai bine de cînd fusese întemeiată episcopia. Astfel, în anul 1641, călătorul Petru Bogdan Baksic nota, în însemnările sale, că episcopul Romanului *«locuiește în mănăstire (Biserica Sfînta Parascheva sau Sfînta Vineri)* împreună cu călugării săi» [1], iar Paul de Alep, cîțiva ani mai tîrziu, în 1656, observa că, lîngă *«mănăstirea minunată cu numele Sf. Parascheva»* se află *«și reședința episcopală»* [2]. Cred că atît reședința, cît și casele în care locuiau călugării și alți slujitori eparhiali, fuseseră clădite chiar pe vremea lui Alexandru cel Bun, apoi, între timp, refăcute și mărite, mai cu seamă, pe vremea lui Petru Rareș, ctitorul actualei catedrale episcopale.

Cronicarul Miron Costin notează, în cronica sa, că Gheorghe Ștefan, în anul 1653, *«s-a așezat la episcopie»* [3], adică în casele episcopale, în timpul acțiunii sale împotriva domnului Vasile Lupu. Dacă viitorul

1. Călători..., *op. cit.*, vol. V, p. 243.
2. Călători..., *op. cit.*, vol. VI, p. 156.
3. Miron Costin, *Opere*, ediție critică, P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 164.

domn, în drumul său spre Iași, cetatea de scaun a Moldovei, s-a stabilit, provizoriu, în toamna anului 1653, la episcopie, împreună cu unii dintre oamenii săi credincioși, înseamnă că reședința episcopală era o clădire spațioasă și confortabilă.

Cu prilejul trecerii sale prin Roman, în luna noiembrie 1653, patriarhul Macarie al Antiohiei s-a întîlnit, la reședința episcopală, cu Gheorghe Ștefan, viitorul domn al Moldovei, cum relatează Paul de Alep însoțitorul ierarhului antiohian [4]. Despre zidurile care înconjoară catedrala episcopală a Romanului, despre «locuința episcopului împreună cu chiliile aflătoare acolo de o întindere spațioasă» a lăsat cîteva impresii și doctorul Andreas Wolf [5] care a trăit mai multă vreme în Moldova.

Părți din vechiul zid al incintei se mai păstrează, pînă astăzi, pe laturile dinspre răsărit și miazăzi. Dimensiunile acestui zid și materialul din care a fost clădit, conduc la concluzia că biserica episcopală și celelalte edificii erau apărate împotriva răufăcătorilor dar această împrejmuire n-a constituit nicidecum o fortăreață. Reședința episcopală și chiliile mănăstirești remarcate de unii călători străini care au trecut prin Roman, descrise cu totul sumar, de Wolf, nu se mai păstrează în forma pe care o aveau la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În locul acelora, zdruncinate și șubrezite, îndeosebi, de cutremurele de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, au fost clădite altele. Ierarhii care au luat în atenție problema aceasta a reședinței episcopale și a celorlalte clădiri, ridicînd altele în locul celor vechi, au fost mitropolitul Veniamin Costachi pe cînd era episcop al Romanului, episcopii Gherasim Clipa, Isaia Vicol și Melchisedec.

Edificiul care atrage și reține, cu prioritate, privirile oricui este impunătorul turn clopotniță, în discordanță izbitoare cu ansamblul monumental și îndeosebi cu ctitoria lui Petru Rareș, amplasat pe latura de nord a incintei. Lucrările de construcție ale acestui turn au început în anii 1780—1786, pe vremea episcopului Leon Gheucă și s-au terminat în penultimul deceniu al veacului trecut, pe cînd, la Roman, păstorea episcopul Melchisedec. Noul turn clopotniță era clădit în locul altuia mai vechi [6], șubrezit sau necorespunzător la finele secolului al XVIII-lea.

---

4. Călători..., *op. cit.*, vol. VI, p. 103—104.

5. Melchisedek, II, p. 151; reproduce scurta descriere a ansamblului episcopal făcută de doctorul Andreas Wolf în Beträge zur einer statistisch-historischen Beschreibung der Fürstenthums Moldau, vol. I—II, 1805, Sibiu.

6. Călătorul Petru Bogdan Baksic a observat la «mînăstirea Sf. Parascheva sau Sf. Vineri din Roman» două turle (Călători, V, p. 243). Probabil, unul dintre ele era turnul clopotniță.

Partea inferioară a turnului este o clădire de plan dreptunghiular cu două nivele : parterul în mijlocul căruia se află gangul cu o boltă semicilindrică sprijinită pe arcade puternice și etajul. Atît spre miazănoapte, cît și spre miazăzi, marginea circulară a gangului este încadrată de un brîu în formă de frînghie, dispus în trepte. Turnul gigant, la rîndul său, cu două nivele și un acoperiș format cupolă poligonată, se înalță deasupra gangului și a părții centrale a clădirii de plan dreptunghiular. Un fronton care încoronează gangul și încăperea de deasupra sa, adică de la etaj, atît pe latura dinspre miazănoapte, cît și pe aceea dinspre miazăzi, cum și cîteva motive decorative, între care ocniţele înșirate pe fațadele celor două nivele ale turnului atrag atenția celui ce le privește.

Pe peretele dinspre miazăzi a clădirii pe care se înalță turnul, chiar deasupra gangului, a fost fixată placa de marmoră cu următoarea inscripție : *«Această clopotniță s-a început în zilele Episcopului Leon (1769—1786). Atunci s-a pus temelia și s-a zidit partea inferioară pe care stă clopotnița și acolo deasupra porții au stat clopotele pînă la anul 1881—1882 cînd s-a zidit și isprăvit precum se vede, sub Prea Sfințitul Episcop Melchisedek».*

În două încăperi de la parterul clădirii pe care se înalță turnul clopotniță, la dreapta și la stînga gangului, au fost amenajate, de curînd, colecția de obiecte bisericești de cult cu valoare istorică și artistică, cum și cartea rară — manuscrise și tipărituri vechi — păstrate, pînă acum, în biblioteca eparhială sau la diferite biserici din protopopiatul Roman. Asupra acestor înfăptuiri se va reveni mai departe. În încăperile de la etajul clădirii se păstrează biblioteca eparhială a cărei organizare a început pe vremea episcopului Lucian Triteanu.

Pe un eșafodaj din lemn de stejar, la terminarea lucrărilor de zidire, adică în anul 1882, în încăperea de la nivelul întîi al turnului clopotniță au fost fixate cinci clopote mari, cu diferite însemnări votive importante și cîteva clopote mici. Unul dintre ele, cel mai mare — păstrează următoarea inscripție în versuri : *«Spre a lui Dumnezeu slăvire / Este mie alcătuire / Apoi sunetul din mine / Tîlcuiește și alt bine / De aminte aducător / Tot omului muritor / De-a veni în deșteptare / Spre a vieții îndreptare / A petrece cu-ngrijire / Și-a fi pururea-n gătire / De a vieții sfîrșit / La tot omul hotărît».* Aceste versuri de factură școlărească, scot în evidență rostul unui clopot în viața credinciosului creștin. În continuare, se citește următoarea inscripție în proză : *«Acest clopot s-au făcut de Preosfințitul Meletie Episcopul Romanului, în vremea ocîrmuirii marelui împărat Rosiei Nicolae Pavlovici protectorul*

Principatului Moldovlahiei, și în zilele Preosfințitului Mitropolit Moldaviei Kirio Kirio Veniamin la anii de la Christos 1831».

Alt clopot are următoarea inscripție: «*Acest clopot s-au făcut de Ștefan cel Bătrîn. Vecinica lui pomenire. Și s-au înoit de Agaton Episcopul Romanului în zilele blagocestivului Io Petru Voievod* — Petru Șchiopul — *anii de la zidirea lumii 7093 iar de la Christos 1585. Acum iarăși stricîndu-se s-au prefăcut din nou de Preosfințitul Episcopul acesteiași Episcopii Kirio Kirio Gherasim, mai adăugînd peste suma de 360 încă . . . . . spre vecinica pomenire Preosfinției Sale și a tot neamul în zilele binecredinciosului domn Io Scarlat Alexandru Calimache voievod, la anii de la Christos 1817, iunie 30*». Nu se cunoaște inscripția votivă veche de pe clopotul dăruit de domnul «Ștefan cel bătrîn», — dacă s-ar fi păstrat, am ști anul și, în acest caz, ctitorul ar putea fi identificat ușor — înnoit ulterior și returnat în anul 1817. Alte două clopote provin tot de la domnul Ștefan.

Plecînd de la numele ctitorului «Ștefan cel Bătrîn» înscris pe clopotul înnoit și returnat ulterior, se poate admite că domnul care l-a dăruit este Ștefan I (1394—1399), urmașul lui Roman I, ctitorul bisericii «Sfînta Vineri» din Roman — dăruirea unui clopot la o biserică zidită de predecesorul său în scaun, care ar fi fost frate cu el sau un nepot de-al său [7] apare ca un fapt cu totul firesc — sau Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun care, în urma înțelegerii cu fratele său Iliaș a domnit peste regiunile sudice ale Moldovei și se pare, locuia și la Roman. Prin acest clopot, dacă provine de la Ștefan al II-lea, el a cinstit memoria bunicului său, Roman I și a tatălui său Alexandru cel Bun, amîndoi ctitori la Roman și, totodată, biserica «Sfînta Vineri», ridicată, apoi, probabil, la poziținea de catedrală mitropolitană.

Alte două clopote, provin de la Ștefan cel Mare. Pe unul scrie în slavonă «*Ioan Ștefan Voievod domn țării Moldovei*», fără menționarea anului, iar pe celălalt: «*Ștefan Voievod cu mila lui Dumnezeu domn țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a făcut acest clopot la mitropolia din tîrgul Romanului cu hramul Sfintei Vineri la anul 6895 (1477).*

Cu toate că Ștefan cel Mare n-a zidit o biserică la Roman, așa cum a făcut în alte tîrguri ale Moldovei, deoarece în acest oraș — s-a arătat mai înainte — exista biserica înălțată de Roman I și de fiul său Alexandru cel Bun, totuși a cinstit acest sfînt locaș, și, în același timp, pe înaintașii săi în scaunul Moldovei, ctitorii bisericii episcopale, dăruind cele două clopote.

7. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, 2, 1976, p. 45—46. Gorovei Șt. S., *op. cit.*, p. 36—37.

În sfîrșit, al cincilea clopot, de dimensiuni mari, a fost turnat, în anul 1881, pe vremea episcopului Melchisedec. Patru clopote mici, turnate în penultimul deceniu al secolului trecut, au fost dăruite de episcopul Melchisedec, arhimandritul Valerian Ștefănescu, preotul Ioan Stupcanu și preotul Vasile Stupcanu.

În încăperea de la al doilea nivel al turnului, la încheierea lucrărilor de construcție în anul 1882, a fost așezat ceasul cu patru cadrane orînduite în ferestrele din axurile clădirii. Ceasul a fost lucrat la o fabrică din Hildescheim — Hanovra — Germania [8].

Trecînd prin gang, înaintea ochilor apare o curte larg deschisă în mijlocul căreea domină, maiestos, catedrala episcopală. De jur împrejur, sînt amplasate clădiri care dau complexului monumental aspectul unei așezări mănăstirești.

Astfel, pe latura de nord, la vest de turnul clopotniță, și pe latura de vest a incintei, se află, adosate zidului de împrejmuire, clădiri cu terasă-prispă și coloane. Clădirea de pe latura nord-vest, cu mai multe încăperi pentru birourile administrației episcopale, potrivit inscripției de pe o placă de marmoră, a fost zidită pe vremea episcopului Melchisedec : *«Aceste încăperi s-au construit în 1883 sub arhipăstoria Preasfințitului Episcop Melchisedec fiind ministru de culte D. Petru Aurelian. Prin sîrguința și osteneala arhimandritului Ieronim, au costat 16000 lei noi»*. Pe latura de vest a incintei, altă clădire cu încăperi, în parte pentru birouri, în parte pentru personalul clerical al catedralei, potrivit inscripției de pe placa de marmoră prinsă pe fațada estică a clădirii, a fost zidită tot pe vremea episcopului Melchisedec : *«Arhipăstorind Preasfințitul Melchisedec Episcopul Romanului. Fiind ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice D. Dimitrie Sturza s-au zidit aceste încăperi în anul 1884 și au costat 34.000 lei noi»*. Cum se vede, strădaniile episcopului Melchisedec s-au concentrat, deopotrivă, și la problemele cărturărești și la cele administrativ-gospodărești. Pe latura de răsărit, au fost amplasate două clădiri : una asemănătoare, ca înfățișare arhitectonică, cu acelea de la nord-vest și vest, zidită pe vremea episcopului Partenie Ciopron în anul 1967, pentru arhiereul vicar, iar cealaltă în anii '50, zidită de arhiepiscopul Teofil Herineanu, pe cînd se afla în fruntea episcopiei Romanului.

Tot pe latura estică a incintei, în dreptul catedralei episcopale, se înalță o clădire de plan dreptunghiular, cu-n singur nivel, proporționată din punct de vedere arhitectonic, cunoscută sub numele de reșe-

8. Scarlat Porcescu, *Biserica episcopală din Roman*, București, 1970, p. 24.

dința sau casa episcopală. Deși nu există o schiță planimetrică, un plan de situație a vechilor clădiri din jurul catedralei episcopale și deși nu s-au făcut sondaje arheologice care ar conduce la concluzii sigure, cu toate acestea, se admite că reședința episcopală a fost totdeauna în acest loc. Deoarece la reședința episcopilor Romanului a locuit pentru cîtva timp, în anul 1653, Gheorghe Ștefan, viitorul domn al Moldovei și deoarece au găsit aici spațiu corespunzător înalți oaspeți de peste hotare [9], sînt motive să se creadă că ierarhii din fruntea acestei episcopii au locuit într-o casă spațioasă și confortabilă, clădită de vreun episcop care a păstorit aici.

Pe vremea episcopului Gherasim (1803—1826) exista o casă episcopală, cu două etaje, zidită probabil de episcopul Ioanichie (1747—1769), ierarh întreprinzător și destoinic gospodar. Gherasim a mai clădit o casă ori pentru episcop ori pentru slujitorii catedralei [10]. Prin 1852—1853, în timp ce la Roman era locotenent de episcop Iustin Edesis, ministerul Cultelor în fruntea căruia se afla Grigore Cuza, a cheltuit 2000 de galbeni pentru «dărîmarea caselor vechi episcopale» cu intenția de a construi o reședință mai spațioasă și mai corespunzătoare dar planul său n-a fost adus la îndeplinire, ba, mai mult, materialele recuperate s-au deteriorat cu totul [11]. Abia în jurul anului 1870, cînd în scaunul episcopal se afla locotenentul de episcop Isaia Dioclias Vicol, începînd din 1873 episcop titular, s-a clădit reședința în forma în care se vede ea acum. O inscripție pe o placă de marmoră, fixată într-o încăpere a reședinței are următorul cuprins: «*Pomenire neuitată și vrednică de laudă Fericitului Episcop de Roman Isaia Vicol decedat la 1878 iunie 20 carele a hărăzit Sf. Episcopii suma de 32.592 lei n. cu care după dorința sa s-au reedificat din fundament această casă episcopală la zidirea căreia s-a întrebuințat și materialul rămas de la casele stricate în 1852 iară grinzile necesare s-au dat de Minister din pădurile statului. Tot din acea sumă s-au reparat fîntînile, s-a zidit foișorul și temnicul din grădină, două hrube la beci, reparîndu-se grajdul și toate atenansele casei iar lucrarea s-a săvîrșit în același an, luna octombrie*». Lucrările, cum reiese din această inscripție, s-au încheiat după moartea sa; textul inscripției a fost alcătuit de episcopul Melchisedec care a urmat în scaun după Isaia Vicol. În timpul episcopului Partenie Ciopron, cu asistența tehnică a Direcției Monumentelor Istorice, casa episcopală a fost mărită, printr-o anexă spre miazăzi, atît de perfect asamblată

9. Melchisedek..., VI, p. 151.
10. *Ibidem*, p. 220.
11. *Ibidem*, p. 221.

clădirii vechi încît cine o privește rămîne cu impresia că a fost înălțată în secolul trecut.

Pe latura de sud-est a incintei, o clădire modestă de plan dreptunghiular ale cărei încăperi sînt destinate, acum, treburilor gospodărești, sub care se află un beci spațios, a fost zidită, potrivit tradiției, de mitropolitul Veniamin Costachi pe cînd păstorea la Roman ca episcop (1796—1803). O inscripție în versuri din anul 1800 — «*Viața cea omenească / Avînd scurtare firească / Este dator orișicine / Fiindu-i cu înlesnire / Nemuritor să se facă / În acest veac ce-a să treacă / Ideia dar și pe mine / Îndemnîndu-mă în lume / Adică prin cunoștință / Să jertfesc a me putință / Mărturii aduc văzute / Aceste zidiri gătite / Iulie în 30 de zile / Cu muncă prin osîrdie / Nu m-am cruțat și-s făcute / În leatul o mie opt sute*» — a fost atribuită acestui ierarh [12].

Pe vremea episcopului Partenie, în afară de incinta episcopală, spre sud-vest, s-au clădit o turnătorie de lumînări, magazii și încăperi gospodărești. Zidul de incintă, pe alocuri deteriorat de vreme, a fost restaurat.

12. Melchisedek..., II, p. 173; Veniamin Costachi a mai alcătuit poezii dintre care s-au păstrat: *Plîngerea lui Veniamin* (Colincăuți 1821) și *Tînguirea mitropolitului Veniamin* (Slatina 1842); Vezi Ilie Gheorghiță, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, mănăstirea Neamț, 1946, p. 232—234; atribuirea versurilor de la Roman marelui Veniamin este, prin urmare, îndreptățită.

VII

AVEREA DE ODINIOARĂ A EPISCOPIEI ROMANULUI PRIVILEGIILE EPISCOPULUI ȘI ALE PERSONALULUI CLERICAL

Negreșit, episcopia Romanului, la întemeierea ei, a fost înzestrată cu diferite bunuri materiale producătoare de venituri necesare traiului zilnic al întîistătătorului ei, sfetnicilor săi, personalului administrației eparhiale și slujitorilor catedralei episcopale, cum și susținerii activităților social-culturale pe care, în condițiile timpului, trebuia să le îndeplinească o eparhie. Ulterior, domni, clerici și dreptcredincioși au înmulțit averea episcopiei, îndeosebi, prin donații și ajutoare ocazionale. În afară de bunurile materiale producătoare de venituri, eparhia și, mai cu seamă, biserica episcopală au dobîndit bunuri liturgice sau de cult — res sacra — fără de care nu se puteau săvîrși slujbele religioase : cărți, odăjdii, epitafe, vase etc. Despre aceste bunuri va fi vorba în alt capitol al lucrării.

În categoria bunurilor materiale care aduceau venituri anuale intrau moșia tîrgului, terenul din jurul bisericii episcopale (grădina), satele cu moșiile înconjurătoare, fînețele, pășunile, prisăcile, heleșteiele, livezile și viile dăruite în decursul timpului. În contextul condițiilor social-politice de altă dată, episcopiei și întîistătătorului ei li s-au acordat unele privilegii de pe urma cărora realizau venituri ; atît episcopia și, uneori, chiar, episcopul au primit și oameni, cu alte cuvinte, forță de muncă necesară la buna desfășurare a treburilor gospodărești. În cele ce urmează, vor fi înșirate, mai mult enunțiativ, pe baza izvoarelor istorice, cunoscute, pînă acum, proprietățile din fondul funciar al episcopiei și privilegiile care-i aduceau venituri.

1. Moșii, sate, fînețe, prisăci

Înainte de întemeierea și organizarea episcopiei Romanului, privirile domnilor moldoveni au fost ațintite la biserica «Sfînta Vineri» din Tîrgul Roman care avea să devină catedrală episcopală. Fie că este ea ctitoria unui cneaz local, necunoscut, fie că este zidită de domnul Roman I (1391—1394) și de fiul său Alexandru cel Bun (1400—1432), fără

nici o îndoială, acest sfînt locaș, de lîngă fortificația care avea menirea de a apăra așezarea de la confluența rîurilor Moldova și Siret, era înconjurat de o grădină în care se puteau cultiva legume și se puteau planta pomi fructiferi. Cred — considerațiuni istorice temeinice conduc la această concluzie — că biserica «Sfînta Vineri», în afară de grădina din jurul ei, avea în proprietate, două-trei sate din preajma tîrgului care-i fuseseră hărăzite de binevoitori.

Primul document istoric, cunoscut, care atestă existența bisericii «Sfînta Vineri» din Roman și în care este vorba de unele sate dăruite acesteia este «cartea» din 16 septembrie 1408. La această dată, Alexandru cel Bun a înzestrat această biserică cu două sate... «unul este Leucușăuții lui Brătianu și cu moara care este la fîntînă, iar altul este peste Moldova unde a fost Bratul, care este mai jos de Tîrgul Roman și lăturașii din această voloste» [1]. Dacă, la această dată, ar fi existat, la Roman, episcopie, Alexandru cel Bun s-ar fi referit, de bună seamă, la ea. Întemeindu-se, îndată după 1408, episcopia, biserica devine catedrală episcopală iar cele două sate au revenit episcopiei. Concludentă, în această privință, este «cartea» din 12 aprilie 1458 de la Ștefan cel Mare. Domnul a dat și întărit, acum, «mitropoliei noastre din tîrgul Roman» satele anume «Leucușanii, mai sus de tîrg și Dragomirești cu pod umblător ; iar Leucușani cu moara și podul umblător sînt pe Moldova...» [2]. Același mare domn, prin «cartea», datată 20 aprilie 1488, «a întărit și împuternicit și a dat acestei sfinte biserici a noastre, mitropoliei de tîrgul Roman, dania bunicului nostru, Alexandru voevod, două sate anume Leucușanii, mai sus de tîrgul Roman... și Dragomireștii mai jos de tîrgul Roman, peste Moldova și cu podul umblător care este pe Moldova» [3]. Atît în «cartea» din 12 aprilie 1458, cît și în aceea din 20 aprilie 1488, sînt înșirate alte danii care au revenit episcopiei, cum și unele pivilegii despre care va fi vorba mai departe.

La cele două sate dăruite episcopiei de Alexandru cel Bun, urmașii săi în scaunul Moldovei au adăugat altele înmulțind, astfel, fondul funciar al episcopiei. Ștefan cel Mare «a întărit», cum s-a arătat mai sus, dania «bunicului» său și, pe deasupra, la 15 octombrie 1488, «a întărit, împuternicit și dat» episcopiei satele «...Negoiești cu iazuri și cu mori — satul fusese dăruit episcopiei de un domn de mai înainte al cărui nume nu este cunoscut ; în anul 1466, cum arată «cartea» din 13 martie,

1 Documenta... I, p. 32—34 ; în documente Leucusăuți apare și sub numele de Lecușani (M. Costăchescu, documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, Iași, 1931, p. 63).

2. Documenta... II, p. 103—104. Din această carte se vede că satul unde se afla Bratul, peste Moldova, mai jos de Tîrgul Roman, se numea Dragomirești.

3. Documenta... III, p. 71—72.

acel an, aparţinea episcopiei [4] — şi jumătate din Gostileşti şi Poiana cu amîndouă judeciile unde au fost cnejii Băloş şi Danciul şi Ţibeştii cu mori şi partea lui Botăş...» [5]. Acelaşi domn, la 31 august 1499, a dat — nu episcopiei ci episcopului — satul «Muntenii Scutaşi unde au fost judeţ(i) Itu şi Şărban rugătorului şi duhovnicului nostru chir Vasilie [6]... cum şi dresurile ce am avut în mîinile noastre de la Vasutca, fiica Cozmii, de la moşul nostru Alexandru Voievod pe acel sat» [7].

Prin «cartea» sa, cu data de 7 octombrie 1517, domnul Ştefan cel Tînăr a întărit dania făcută «mitropoliei noastre de jos, din Tîrgul Romanului unde este episcopul nostru chir Macarie» de «sluga noastră Giurgiu Strahoe», anume satul «Azăpeni şi cu moara şi din patru părţi din Catarha trei părţi» [8].

Domnul Petru Rareş, chiar în primii ani ai domniei sale, a înzestrat episcopia din Roman cu sate. Prin «cartea», cu data de 17 martie 1529, el a dat şi întărit «mitropoliei de la Tîrgul Romanului» satul «în ţinutul Neamţului, anume Păncești cu moară...» [9]. Acest sat fusese dăruit episcopului Dorotei al Romanului (1518 ?—1531 ?) — actul de danie nu s-a păstrat — de rudele lui Panco ; episcopul dăduse, în schimb, «un sat pe Bîrlad anume Idești mai sus de gura Lozova [10]. Zidind biserica episcopală, domnul Petru Rareş a dăruit la 15 aprilie 1546, «mitropoliei de jos, din Tîrgul Romanului, unde este hramul prea cuvioasei maicii noastre Parascheva şi unde este episcop rugătorul nostru chir Macarie, jumătate de sat din Cepeşti care este în Olteni pe Bîrlad cu gîrlele şi cu a patra parte din iezerul Lozova» [11]. Pentru partea aceasta de sat, domnul dăduse, în schimb, jumătate de sat din Glodeni [12]. Prin «cartea», datată 12 mai 1546, Petru Rareş a mai dăruit episcopiei Romanului, pe lîngă «jumătate de sat la Olteni pe Bîrlad anume Cepeşti cu gîrlele şi cu a patra parte din iezerul Lozova», «un loc pentru oi anume Lozoviţa, lîngă hotarul Cepeştilor... un loc de prisacă în braniște la obîrşia Bohotinului şi «a patra parte din Seliştia lui Coman» [13]. Ulterior, tot satul Cepeşti a ajuns în stăpînirea episcopiei Romanului dar nu se ştie cînd şi în ce împrejurări deoarece nu există, pînă acum, un document deplin

4. Documenta... II, p. 190.
5. Ibidem..., p. 76—80.
6. Cum reiese din acest document, satul Munteni Scutaşi a fost dăruit episcopului Vasilie al Romanului şi nu episcopiei. Neexistînd nici o referire în documentele ulterioare ale eparhiei în legătură cu acest sat, cred că, într-adevăr el n-a aparţinut episcopiei.
7. Documenta..., II, p. 418.
8. Mihai Costăchescu, Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă Voevod (1517—1527), Iaşi, 1943, p. 1—3.
9. D.I.R. Moldova, secolul XVI, vol. I (1501—1550), Bucureşti, 1953, p. 307—308.
10. Ibidem.
11. Ibidem, p. 463—464.
12. Ibidem.
13. Ibidem, p. 501—502.

grăitor. Printr-un uric din 26 octombrie 1682, domnul Gheorghe Duca, după ce sînt menţionate hotarele satelor Braniştea şi Cepeşti, statorniceşte următoarele : «...pentru aceia de acum înainte să-şi ţie sfinţia sa (episcopul Ioan al Romanului) tot hotarul satului Braniştii şi a Cepeştilor din semn în semn şi din hotar pe unde scrie uricul cel de danie de la Petru voevod şi pe unde a ţinut sfînta episcopie din veac» [14]. Reiese din uricul de la anul 1682 că întregul sat Cepeşti a trecut în proprietatea episcopiei Romanului pe vremea lui Petru Rareş.

Episcopia Romanului a stăpînit, în afară de satele menţionate mai sus, altele, intrate în patrimoniul acestei eparhii în împrejurări care nu-s cunoscute bine. În categoria aceasta sînt următoarele sate : Bîrleşti cu două «cuturi şi cu iazuri şi cu mori» situat în ţinutul Sucevei. Acest sat fusese cumpărat de episcopul Macarie «din privilegiul de cumpărătură» ce-a avut el de la domnul Petru Rareş cu «douăzeci şi cinci mii de aspri gata» pentru episcopia de Roman. Din «cartea» cu data de 28 ianuarie 1569, de la domnul Bogdan Lăpuşneanu, se vede că, în acel an, episcopul Anastasie al Romanului a dat domniei satul Bîrleşti primind în schimb, «două sate în ţinutul Romanului, anume Scheuleţii şi Bogdăneştii... pe Siret», în stînga acestui rîu, ambele domneşti [15]. O «carte» asemănătoare, cu data de 2 aprilie 1569 a fost emisă de acelaşi domn, în legătură cu acest schimb ; în acest document, alături de episcopul Anastasie care a acceptat schimbul sînt menţionaţi, fără a fi nominalizaţi, «toţi călugării care se află acolo» [16], adică la episcopie. Includerea călugărilor de la biserica episcopală şi centrul eparhial, ca parte, alături de episcop, într-o «carte» domnească de schimb arată, mai întîi, că un centru eparhial, cum era cel de la Roman, avea forma unei mănăstiri cu mai mulţi vieţuitori, iar în al doilea rînd că adoptarea unor hotărîri gospodăreşti importante, cum a fost, de pildă, acel schimb de sate, erau luate de toată obştea vieţuitorilor călugări de la centrul eparhial.

La 28 decembrie 1616, episcopul Atanasie al Romanului s-a plîns domnului Radu (Mihnea) că oamenii episcopiei nu pot pescui într-o gîrlă formată de rîul Siret, la hotarul moşiei Scheuleţii, fiind opriţi de proprietarii învecinaţi. Domnul a cerut pîrcălabului de Neamţ ca să pună în vedere proprietarului învecinat moşiei Scheuleţi şi oamenilor săi să nu oprească oamenii episcopiei cînd vor ei să pescuiască în gîrla Siretului [17]. Domnul Radu (Mihnea) prin «cartea» sa, cu data de 3 ianua-

14. Catalogul documentelor moldoveneşti din direcţia arhivelor centrale, vol. IV (1676—1700) Bucureşti, 1970, doc. 669, p. 162.
15. D.I.R. Moldova, Secolul XVI, vol. III, p. 183.
16. Ibidem, p. 189—190.
17. Catalogul documentelor, moldoveneşti din arhiva istorică centrală a statului, vol. I (1387—1620), Bucureşti, 1957, doc. 1718, p. 388.

rie 1617, a împuternicit pe episcopul Atanasie ca să stăpînească și să apere satele Scheuleți și Bogdănești, iar prin uricul de la 10 ianuarie același an a întărit dreptul de proprietate al episcopiei asupra acestor sate [18].

În anul 1756, proprietarul moșiei Hălăucești, vel paharnicul Constantin Sturdza, a făcut un pod umblător peste Siret. Dincolo de rîu, la răsărit, se aflau satele Scheuleți și Bogdănești, ambele ale episcopiei Romanului. Proprietarul moșiei Hălăucești s-a înțeles, în prealabil, cu episcopul Ioanichie al Romanului, în legătură cu acest pod, consimțind să nu aducă nici un fel de daune episcopiei care avea proprietățile, amintite, la răsăritul rîului [19].

Episcopia, începînd de pe vremea lui Alexandru cel Bun, cînd a fost ea întemeiată, și în secolele care au urmat, în împrejurările și în contextul condițiilor social-politice de altă dată, a mai primit alte sate și moșii mai întinse sau mai reduse ca suprafață, cum și alte bunuri despre care va fi vorba în continuare.

Astfel, o zonă pe care este situat municipiul Roman mărginită, pe laturile vestică, sudică și în parte sud-estică, de rîul Moldova iar pe latura nordică de fosta uliță a lui Borș sau Borșova [20] a aparținut episcopiei ; de asemenea, o suprafață considerabilă de teren, mărginită de satul și moșia Trifești la vest, Gîdinți la răsărit, dincolo de Siret, satele «unde a fost Bratul» care, probabil, s-a numit, ulterior, Dragomirești și Păncești. Vatra tîrgului, situată între limitele amintite, cum și terenul din jurul acestei vechi așezări urbane, apar, în diverse documente istorice, sub numele de «moșia episcopiei». Ulița Borșovei pe care se intra în tîrg, dinspre Trifești adică dinspre vest, și sfîrșea, la răsărit, spre Siret și Gîndinți, mărginea moșia episcopiei, numai în zona tîrgului, spre nord. Nu se știe precis care dintre domnii Moldovei a dăruit episcopiei zona tîrgului, învecinată catedralei episcopale, și moșia din jurul acestui oraș. Să se fi întins moșiile satelor «unde a fost Bratul» (Dragomirești) și Păncești, dăruite, cum s-a amintit de domnii din secolele XV—XVI, care, sigur, erau situate mai jos de Roman, pînă la rîul Moldova și, în acest caz, împreună cu zona din jurul catedralei, formau așa numita «moșie» a episcopiei ? Nu se poate da un răspuns categoric. Să fie o moșie aparte al cărui donator nu-l cunoaștem pentru că nu s-a păstrat «cartea» de danie ? Nu putem ști.

18. Ibidem, doc. 1721, p. 388.
19. Condica moșiilor episcopiei Romanului (Arhivele statului Iași, ms. 19, fila 54).
20. Nu cumva este o denaturare a toponimului *brașovenilor ?* se știe că la Roman s-au stabilit negustori originari din Brașov ; de la ei vine numele cartierului brașovenilor ; tot ei sînt ctitorii bisericii Sf. Nicolae din acel cartier.

Cîteva documente istorice — «scrisori» și «cărți» domnești — de la începutul secolului al XVII-lea, pot înlesni unele concluzii în legătură cu această moșie episcopală. La 24 august 1612, domnul Ștefan (Tomșa) II scria pîrcălabului Dumitru de Roman că «episcopul Mitrofan și tot soborul de la sfînta episcopie de acolo» s-au «jeluit» că această episcopie «are un sat lîngă tîrgul Roman unde se cheamă Poslușnicii sfintei episcopii [21] și sînt oameni adunați ...din zilele de demult ...și toți au ascultat de sfînta episcopie pînă acum, iar acum îi tulbură șoltuzul și pîrgarii și vor să-i tragă să fie cu tîrgul, cum n-au fost ei niciodată» [22]. Domnul dispune o cercetare și dacă se va afla că vreun om din tîrg a fugit cu cîțiva ani în urmă la Poslușnici, «tîrgoveții să aibă a-l lua pe acela îndărăt, iar dacă va fi mai de demult să aibă a-l lăsa în pace» [23]. Același domn, Ștefan (Tomșa) II, prin «cartea» cu data de 9 septembrie 1612, scria pîrcălabilor din Roman că «locul pînă la ulița Borșului» din tîrgul Roman unde sînt Poslușnicii, cum i-a arătat episcopul Mitrofan, «este danie și miluire a sfintei episcopii de la alți domni de mai înainte» [24]. Aceste «cărți» domnești cuprind, așadar, indicații care conduc la concluzia că o zonă a tîrgului Roman și, de bună seamă, părți din moșia învecinată fuseseră dăruite episcopiei de domni de mai înainte. Ar rezulta din anumite documente mai noi, cum se va vedea în cele ce urmează, că episcopia a primit de la unii domni locuri învecinate mărindu-se, astfel, moșia pe care o avea, din vechime, în tîrg și împrejurimi.

Între autoritățile orașului Roman, pe de o parte, și episcopia Romanului, pe de alta, s-au ivit, deseori, discuții și neînțelegeri pentru soluționarea cărora atît fruntașii tîrgului cît și cancelaria eparhială au intervenit la scaunul domnesc al Moldovei. Cei dintîi voiau să impună poslușnicilor, adică oamenilor episcopiei, sarcinile fiscale și îndatoririle pe care le aveau «tîrgoveții», în timp ce episcopia arăta că aceștia — poslușnicii — nu locuiau pe teritoriul tîrgului și, ca atare, ei nu au nici un fel de obligații față de acest tîrg [25].

Deoarece tîrgoveții cereau stăruitor unele drepturi asupra poslușnicilor, cu alte cuvinte, deoarece continuau neînțelegerile cu privire la zona teritorială care aparținea episcopiei și aceea care era a tîrgului,

21. Pîrcălabii, șoltuzul și pîrgarii tîrgului Roman înaintaseră domniei, cu cîteva luni mai înainte, un «catastih» adică o statistică din care reieșea că tîrgoveții sînt mai puțini iar poslușnicii mai mulți (D.I.R. Moldova, veacul XVII, vol. III (1611—1615), p. 89; așezarea poslușnicilor se afla în zona sud-vestică a vetrei tîrgului.

22. D.I.R. Moldova, vol. III (1611—1615), p. 97—98.

23. Ibidem.

24. Ibidem, p. 100.

25. La 5 noiembrie 1613, domnul Ștefan (Tomșa) II cerea pîrcălabilor, șoltuzului și pîrgarilor din Roman să nu fie tulburați poslușnicii episcopiei; ei vor da numai «dabilă» dar vor fi scutiți «de toate angheriile și de podvoade» (D.I.R. Moldova, veacul XVII, vol. III (1611—1615), p. 145.

episcopul Ioanichie, în septembrie 1752, a intervenit la domnul Constantin Racoviță să rînduiască hotarnici «spre a stabili hotarele moșiei episcopiei de lîngă tîrg care se împresoară de tîrgoveți»[26]. Hotarnicii rînduiți au stabilit, pe baza mărturiilor că moșia episcopiei «se întindea de la hotarul ținutului Neamț[27], prin tîrgul Roman spre Siret, pînă la moșia Gîdinților»[28]. Hotarnica mai arată că ulița lui Borș, care acum se numea «ciubotărească» și trecea prin «mahalaoa brașovenilor», despărțea moșia episcopiei de a tîrgului[29]. La 29 mai 1754, domnul Matei Ghica, la cererea episcopului Ioanichie al Romanului, a emis un «hrisov» prin care se recunosc drepturile episcopiei asupra poslușnicilor și prin care erau ei apărați «de căminari, bezmenari și brănișteri»; în același «hrisov» se arată că moșia episcopiei merge pînă la ulița lui Borș»[30].

În anul 1844, după ce în scaunul episcopal a fost ales Veniamin Roset, comunitatea orășenească a adus la cunoștința noului episcop procedeele și atitudinile neomenești ale arendașilor moșiei episcopale. Cîțiva delegați — Grigore Done, Dumitru Strat și Cristea Ovanes — au expus episcopului toate necazurile îndurate de locuitorii tîrgului din cauza lăcomiei arendașilor și au propus răscumpărarea moșiei de către comunitatea orășenească oferind, în schimb, pentru episcopie două moșioare: Cordeni pe Crasna, ținutul Tutova, și Goșmani, ținutul Neamț[31]. Prin acest schimb, înfăptuit în deceniul cinci al secolului XIX, s-a pus capăt unei situații care a generat neînțelegeri și discuții păgubitoare atît pentru tîrgoveți cît și pentru episcopie.

Episcopia a stăpînit și alte sate, moșii sau mici întinderi de pămînt, răzășii, prisăci, pășuni etc., care, treptat, au intrat în patrimoniul ei material; despre unele se știe cînd și în ce împrejurări, dar despre altele nu sînt știri sigure[32].

---

26. Condică..., f. 3 r, 3 v, 4 r, 4 v, 5 r, 5 v, 6 r, 6 v.
27. Hotarul era în apropiere de satul Trifești situat la vreo 5—6 km de Roman spre vest.
28. Condică..., f. 3 r — 6 v.
29. Ibidem.
30. Ibidem..., f. 11 r, 11 v, 12 r, 12 v, 13 r.
31. Melchisedek..., II, p. 161.
32. Ibidem, p. 173, 201—202, 204, 206; Condică..., f. 57 r, 72 v, 73 r, 73 v, 74 r, 74 v, f. 76 v, f. 73 r — 76 v, 77 r — 78 v; Melchisedek..., I, p. 97; Îndrumător în Arhivele Statului, vol. I, partea I întocmit de Maria Soveja, Iulia Gheorghian și Marcel Dumitru Ciucă, București, 1971, p. 271; D.I.R. Moldova, secolul XVII, vol. I (1601—1606), p. 225; D.I.R. Moldova, veacul XVI, vol. III, p. 99; La 14 mai 1613, Ștefan (Tomșa) II voievod a dat și întărit episcopiei «o prisacă și un loc de fînaț care este în hotarul satului Gîdinți» (D.I.R. XVI, III, p. 138); de asemenea la 20 iulie 1626, Miron Barnovschi (Catalogul, II, doc. 314, p. 79), la 26 august 1633 ,Moise Movilă (Catalogul II, doc. 892, p. 192), la 25 octombrie 1648, Vasile Lupu (Catalogul II, doc. 2051, p. 400), la 22 martie 1678, Antonie Ruset (catalogul IV, doc. 258, p. 78); D.I.R. Moldova, veacul XVI, vol. III, p. 417; D.I.R. Moldova, veacul XVI, vol. IV, p. 33; D.I.R. Moldova, veacul XVII, vol. I, p. 27—28, p. 118; D.I.R. Moldova, veacul XVII, vol. II, p. 97—98; Condică..., f. 7 r; Catalogul... vol. IV (1676—1700), doc. 633, p. 154; doc. 651, p. 158; condică..., f. 2 v, f. 29 r, f. 58 v, f. 9 r, f. 8 v, f. 100 v, f. 98 v.

Unele proprietăți au fost dăruite episcopiei cu anumite condiții : de pildă, niște răzeși din Săcăleni au dăruit, la 9 august 1881, răzășia lor cu condiția ca episcopia să clădească acolo o «mănăstire» [33], adică o biserică de piatră, iar alți răzeși din Giurgeni au hărăzit episcopului Ghedeon, la 17 octombrie 1738, răzășiile lor din sat, «ca să aibă sfinția sa a-și face schiticel în moșia aceasta» [34].

2. Privilegii acordate episcopiei și episcopului Romanului

Domnii Moldovei au acordat episcopiei Romanului unele privilegii în satele și pe moșiile cu care fusese ea înzestrată, unele drepturi și imunități fiscale, unele reduceri sau scutiri de dări, care îi produceau anumite venituri. Astfel de privilegii erau acordate unor proprietari feudali, unor mănăstiri mari și eparhiilor. De pildă, prin «cartea», cu data de 12 aprilie 1458, de la Ștefan cel Mare, erau înșirate privilegiile și drepturile pe care episcopia Romanului le avea în satele Leucușani și Dragomirești : «cine va trăi în aceste sate — se menționează în această «carte» — să nu plătească nici iliș, nici dare, nici podvoadă, nici la morile noastre să nu lucreze..., să nu umble între ei nici judecători, nici globnici, nici pripășari, nici osluhari, nici pererubți, nici nimeni din slugile noastre, nici să nu judece și nici să nu ia gloaba de la ei și nici tretina și nici nimic altceva, nici pentru faptă mare, nici pentru mică... de asemenea dăm mitropoliei noastre morile care sînt pe Moldova, mai jos de Tîrgul Romanului și cu șteze... acești oameni din aceste sate să nu plătească nici vamă din tîrguielile lor, nici din pește, nici din varză. Și, de asemenea, pe oricîți oameni ascultă de mitropolie să nu-i judece nici șoltuzii și nici pîrgarii, nici să nu ia gloabe de la ei, nici dregătorii tîrgului, nici pentru ceartă, nici pentru ziua Sfîntului Ilie, și nici vameșii să nu le ia vamă, nici dare să nu dea cu alți tîrgoveți, nici podvoadă, nici la morile noastre să nu lucreze» [35].

Din această «carte» reiese limpede că, locuitorii satelor menționate erau scutiți de unele obligații fiscale dar ei aveau anumite îndatoriri față de episcopie. Oamenii din aceste sate, potrivit «cărții» domnești, nu plăteau «nici vamă din tîrguielile lor, nici din pește, nici din varză». Totodată, se stipula că dregătorilor tîrgului și slugilor domniei nu le era îngăduit ca «să umble între ei» [36], adică între locuitorii acestor sate spre a-i judeca sau spre a le pretinde anumite dări.

33. Catalogul... IV (1676—1700), doc. 648, p. 157.
34. Condică..., f. 58 v.
35. Documenta..., vol. II, p. 104.
36. Este vorba de obroace de diferite tipuri, potrivit clasificării făcută de Henri H. Stahl în lucrarea sa : Contribuții la studiul satelor de vălmașe românești, vol. III, p. 77 și urm., București, 1965.

Prin «cartea» cu data de 20 aprilie 1488, Ştefan cel Mare întărea episcopiei aceleaşi sate : Leucuşani «cu deseatina din varză din acel sat» şi Dragomireşti «cu podul umblător care este pe Moldova şi cu deseatina din peşte proaspăt pe care îl vor pescui oamenii din Dragomireşti, acolo, la ei... iar vameşii de la Tîrgul Roman să nu aibă treabă la acea vamă, ci să ia acea vamă episcopul care va fi la sfînta noastră mitropolie din Tîrgul Roman...» [37]. Moşiile acestor sate şi privilegiile pe care le avea episcopia, acordate de domni, aduceau venituri materiale prin mijlocirea cărora episcopul şi administraţia eparhială îşi puteau îndeplini msiunea.

Episcopia Romanului a beneficiat şi de alte privilegii, de alte drepturi, acordate în secolele următoare, care-i aduceau unele venituri [38]. Aceste venituri, fie din satele şi moşiile cu care fusese ea înzestrată, fie de pe urma privilegiilor şi drepturilor ce i s-au acordat, erau utilizate pentru buna întreţinere a bisericii episcopale şi a tuturor clădirilor — casa episcopală, chilii, acareturi, grădina — din jurul acestui monumental edificiu ; biserica, de pildă, a fost reînnoită şi restaurată, s-a clădit un turn clopotniţă, s-a mărit casa episcopală în care au fost primiţi oaspeţi aleşi etc. Episcopia, apoi, a acordat, din veniturile ei, bani, mai ales în secolul al XVIII-lea, şi în primele decenii ale celui de al XIX-lea, pentru buna funcţionare a şcolilor înfiinţate pe lîngă eparhii, pentru procurarea cărţilor tipărite, cum şi pentru spitalul care, la finele secolului al XVIII-lea, fusese înfiinţat lîngă biserica «Precista Mare» şi pentru multiplicarea, prin copiere, a unor opere cu caracter moral-religios ; din aceste venituri, în sfîrşit, se asigura întreţinerea episcopului, a sfetnicilor eparhiali şi a clerului catedralei ; preoţi, diaconi, cîntăreţi etc. Participarea eparhiei la rezolvarea problemelor cu caracter umanitar-social, pe care le punea şi le cerea, tot mai mult vremea, era, negreşit, dictată de conştiinţa înaltei misiuni pe care o are biserica în lume.

3. Oameni (slujitori) dăruiţi episcopiei

În condiţiile orînduirii feudale-medievale, episcopia Romanului, ca alte eparhii, ca unele mănăstiri şi ca mulţi demnitari feudali, a primit şi oameni — îndeosebi, tătari şi ţigani — cu ajutorul cărora se efectuau muncile pe domeniile ei [39]. Alături de locuitorii satelor episcopale, nu-

37. Documenta..., vol. III, p. 71—72.

38. D.I.R. Moldova, veacul XVII, vol. II, p. 291 ; Condică..., f. 29 r, 31 r, 27 r, 27 v, 28 r, 29 r, 29 v, 30 r, 30 v, 31 r, 9 r, 9 v, 10 r, 10 v, 29 r ; Melchisedek..., II, p. 19 (un hrisov al domnului Constantin Racoviţă datat 1752) ; p. 44 ; Condică..., f. 24 v, 25 r, 25 r, 25 v, 26 r, 26 v ; Melchisedek..., II, p. 21 ; Condică..., f. 9 r, 28 v, 16 v ; Melchisedek..., II, p. 72, 84, 161, 172 ; «Ion Neculce», fasc. 3/1923, p. 128.

39. Domnul Ştefan al II-lea, la 30 septembrie 1445, a dat «preasfinţitului mitropolit chir Calist al Romanului un tatar anume Paşca, din tatarii noştri de la Neamţ şi cu

miți «vecini», aceștia — poslușnicii episcopiei — stabiliți într-o zonă a tîrgului Roman, situată în apropierea catedralei episcopale, spre sud-vest, împreună cu preoți, călugări și alți slujitori bisericești, lucrau terenurile agricole și, firește, îndeplineau și alte munci. Relațiile dintre acești oameni și episcopie erau cele statornicite de vechiul drept românesc.

«Vecinii» (în Muntenia «rumînii» iar în Transilvania «iobagii»), locuitori de pe moșiile episcopale, aparțineau de drept și de fapt episcopiei. Ei erau alipiți pămîntului pe care trăiau și nu aveau voie să-l părăsească. Deoarece unii «vecini» ai episcopiei, ademeniți de proprietarii din împrejurimi, plecau din sate, s-au ivit neînțelegeri [40].

Poslușnicii episcopiei, servitori scutiți de bir, care locuiau în apropierea catedralei, erau originari din diferite regiuni ale țării; unii dintre ei erau, chiar, străini, imigrați, în Moldova, din cauza condițiilor grele de viață pe care le aveau ei acasă.

Îndată ce erau primiți de episcopie, ca servitori, se stabileau în cartierul ce le fusese destinat alcătuind un fel de sat subordonat, în întregime, administrației eparhiale. Starea lor socială nu se deosebea de a vecinilor despre care s-a vorbit mai înainte. Satul acesta al poslușnicilor era despărțit de tîrg, doar, de o uliță numită a Borșoaiei — dar nu-

---

sălașele sale și cu averea lui ori cîtă va avea... iar după moartea lui, sau îl va lăsa bisericii sau îl va da cuiva sau îl va slobozi el este volnic. Iar întru aceasta noi nu avem nici un amestec. Iarăși dacă îl va ierta (elibera) unde va trăi el în țara noastră, să trăiască acolo slobod, după legea românească iar nimeni să nu îndrăznească să-i amintească de robie și să nu-l poată lua» (Documenta..., I, p. 367); Ștefan cel Mare, la 12 aprilie 1458, a dat episcopiei «două sălașe de țigani anume Cernat și Caba» (Documenta..., II, p. 103—104); tot Ștefan cel Mare, la 13 decembrie 1465, a întărit episcopiei «țiganii ei proprii anume: Măscat cu copiii săi și cu sălașul și Calia cu copiii săi și cu sălașul și Coste cu copiii săi și cu sălașul și Babul ... și Bîzdîga ... și Carfina... și Nan... pe care i-a dat sfintei Parascheva pan Isaia pîrcălab de Chilia (Documenta..., II, p. 185); în sfîrșit, tot Ștefan cel Mare, la 20 aprilie 1488, a dat «tătarii anume: Baciul cu sălașul și Coica cu sălașul și fratele lui Ninga holteiul și țiganii anume: Boia cu sălașul și Dodul cu sălașul și Guținea cu sălașul și Carfina holteiul...» (Documenta..., III, p. 71—72); Petru Rareș, la 12 mai 1546, a dat «un țigan anume Bordea și femeia lui și cu sălașul lui...» (D.I.R., Moldova, veacul XVI, vol. I, p. 501—502); Petru Șchiopul, la 10 iunie 1587, a dat și întărit episcopiei «drepții ei robi țigani, anume: Grigore cu femeia și cu copiii și Ivan Cocoș cu femeia și cu copiii și Dumitru Cocoș cu femeia și cu copiii și Ioan Șengar cu femeia și cu copiii și Efrem cu femeia și cu copiii și Vasile cu femeia și cu copiii și Ionașco holteiul, fiul lui Mărteală și Simion holteiu, fratele lui și Șteful Tipiriga și Salomia sora lui Borcea și Măriica fiica Șolomiei și copiii ei Barbu și Arapul holtei și Maxim nepotul Borcei...» (D.I.R. XVI, vol. III, p. 362); Aron Vodă, la 27 mai 1593, a întărit episcopiei toți țiganii cîți au fost mai înainte, să fie robi (D.I.R. XVI, vol. IV, p. 85); Ieremia Movilă, la 30 iunie 1598, a întărit țiganii anume: «Ionel cu fratele său Maxim cu copiii ca să fie sfintei mănăstiri episcopiei de Roman robi»; țiganii fuseseră dăruiți de episcopul Agaton (D.I.R. XVI, vol. IV, p. 233); episcopul Leon, viitor mitropolit al Moldovei și Sucevei, în 1787, a preluat de la un preot, Șerban din Roman, contra unei plăți, o familie de țigani, venită din Muntenia, împreună cu un călugăr, Cosma, fost dichiu al episcopiei (Melchisedek..., op. cit., II, p. 112).

40. Condică..., f. 33, 34 v.

mai în zona nord-vest. Uneori, tîrgoveții, adică locuitorii tîrgului Roman, spre a scăpa de unele sarcini pe care le impuneau autoritățile tîrgului, fugeau la poslușnici, după cum unii dintre aceștia din urmă erau atrași de tîrgoveți «ca să fie cu tîrgul». Astfel de cazuri au pricinuit discuții și neînțelegeri [41].

Treptat, pe măsură ce procesul istoric de emancipare socială pătrundea tot mai adînc în lume, pe măsură ce ideea de libertate și aceea de egalitate a tuturor oamenilor în fața legilor își croiau, tot mai mult, drum, s-au împuținat, într-o oarecare măsură, și cauzele care au generat discuții și neînțelegeri ca acelea despre care a fost vorba pînă acum. Pe deasupra, satul poslușnicilor și-a pierdut caracterul de așezare rurală, de bună seamă sub înrîurirea, tot mai vie, a stilului de viață urbană din Roman. Locuitorii acestui sat erau atrași, cu fiecare zi ce trecea, de ateliere meșteșugărești, de comerț și, în genere, de viața economică în dezvoltare. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor, așezarea poslușnicilor era, doar, o «mahala», un «cartier» mărginaș al tîrgului care, între timp, și-a pierdut numele încît, astăzi, nu se mai pomenește nimic despre această așezare. După ce «tîrgoveții», la jumătatea secolului trecut, au preluat moșia episcopiei, oferindu-i, în schimb, două moșioare situate departe de Roman, litigiul dintre administrația eparhială și locuitorii acestui oraș, uneori, cu laturi regretabile, a rămas o problemă a istoriei.

4. Venituri întîmplătoare mobiliare

Pe lîngă bunurile imobiliare acordate de domni și de diferiți credincioși, de asemenea, de anumite privilegii producătoare de venituri, episcopia Romanului a primit bunuri mobiliare, în categoria cărora intrau, în primul rînd, banii. Consider sumele de bani, dăruite, de obicei, cu destinații votive, venituri întîmplătoare, ocazionale. Printre «daniile» de felul acesta, mai importantă deoarece vine de la un domn, este aceea făcută de Bogdan al III-lea (1504—1517), fiul și urmașul lui Ștefan cel Mare. Prin «cartea», cu data de 8 decembrie 1514, el dăruia «sfintei noastre mitropolii din tîrgul Romanului, unde este hramul Prea Cuvioasei maicii Parascheva, în mîinile episcopului nostru chir Macarie, 800 de zloți tătărești» [42]. Clauza votivă inclusă în actul de danie, expresia ideilor și sentimentelor religioase ale domnului este redactată astfel: «...toți episcopii să aibă a face slujbă, în toată viața noastră, pînă cînd

41. D.I.R. Moldova, veacul XVII, vol. III, p. 98, 99—100, 145.
42. Mihai Costăchescu, Documentele Moldovenești de la Bogdan Voevod (1504—1517), București, 1940, p. 338—339.

ne va da Dumnezeu să fim vii, în fiecare an, în Duminica Mironosițelor, la vecernie, să ne slujească cinstitul paraclis iar după utrenie liturghie cu toți popii și diaconii, cîți dintre ei vor fi în mitropolie. Iar după viața noastră, cînd ne va da Dumnezeu sfîrșit, ei, în fiecare an, să ne facă slujbă, pentru mîntuirea noastră, la vecernie, paraclis iar după utrenie liturghie» [43].

În aceeași zi a anului 1514 domnul dăruia mitropoliei din Suceava [44], mănăstirii Moldovița [45], mănăstirii Putna [46], mănăstirii Dobrovăț [47], iar în anul 1515, în aceeași zi de 8 decembrie, «mitropoliei» din Rădăuți, tot cîte 800 zloți tătărești, cu aceeași destinație votivă, adică pentru rugăciuni de pomenire la Duminica Mironosițelor. Faptul că acești bani au fost dăruiți eparhiilor și unor mănăstiri din Moldova, în ziua de 8 decembrie, dar în ani diferiți, conduce la concluzia că această zi avea o importanță deosebită pentru acest domn.

5. Venituri mobiliare chiriarhale

În afară de veniturile înșirate, pînă acum, episcopia mai avea altele care, probabil, erau numai ale chiriarhului, ale episcopului : 1. *Banii cîrjei* pe care fiecare episcop îi încasa, cu prilejul instalării sale în scaunul episcopal, de la preoții și diaconii eparhiei. Nu se știe de cînd au început episcopii să încaseze această «dare», cum se proceda la strîngerea ei, de asemenea, nu se știe dacă numai clericii erau datori să o achite îndată ce un episcop își prelua îndatoririle arhipastorale deoarece nu s-au păstrat acte. Referindu-se la abuzurile săvîrșite de episcopul Iacob grecul (1786), îndată după trecerea sa în scaunul episcopal, «o adevărată calamitate pentru episcopia Romanului și pentru Biserică», Melchisedec a notat că acest ierarh, a rînduit în toate funcțiunile episcopale numai «greci», apoi «aduna *banii cîrjei,* de prin eparhie» [48] și alte sume de bani cu care trebuiau să contribuie, anual, credincioșii și clericii. Din această scurtă notă cunoaștem că «banii cîrjei» se dădeau o singură dată în timpul arhipăstoriei unui episcop, îndată după înscăunarea sa, «spre a-i veni în ajutor după cheltuielile cu care era însoțită ridicarea la această treaptă care totdeauna era costisitoare» [49]. Nesăbuirea cu care era încasată această «dabilă» și altele pe vremea episcopului Iacob grecul «a adus la disperare pe bieții preoți și diaconi încît mulți tăindu-și

43. Ibidem.
44. Ibidem, p. 340.
45. Ibidem, p. 328—329.
46. Ibidem, p. 334—335.
47. Ibidem, p. 336—337.
48. Melchisedek..., II, p. 119.
49. Ibidem.

pletele s-au lepădat de preoție preferînd a fi simpli țărani» [50]. 2. Altă «dare» pe care preoții și diaconii eparhiei o achitau anual era *«poclonul»*. Prea mult nu se știe nici despre această dare. O «carte» cu data de 16 martie 1710, de la domnul Nicolae Mavrocordat, dă împuternicire episcopului Pahomie să ia «poclon de la toți preoții și diaconii din eparhie după obiceiul de mai înainte» [51]. Episcopul, statornicește «cartea» domnească, «să fie volnic cu cartea domniei mele aș lua poclonul episcopiei de la toți preoții cîți se vor afla în eparhia sfinției sale, după obiceiul cel vechi, și nici un preot scutelnic să nu fie, ci și preoții cei domnești de prin tîrguri, de pe la bisericile cele domnești și de prin satele cele domnești și boierești, toți să aibă aș da poclonul, măcar de li s-a înoit și cărțile domnești iar ei tot să dea poclonul, după obicei, căci părintele episcopul are cărți și de la alți domni și are multe cheltuieli venind cu treburile sfintei episcopii — și cu a țării la Iași după obicei — deci de la toți să-și aibă a lua poclonul și de la preoți și de la diaconi» [52]. Așadar, poclonul era plătit numai de clerici — preoți și diaconi — nu și de credincioși. De plata acestei dări nu erau scutiți clericii de la «bisericile cele domnești și de prin satele cele domnești și boierești», deoarece ei erau hirotoniți și rînduiți la aceste biserici și la aceste sate, firește, cu acordul proprietarilor feudali, de către episcopi. Nu numai clericii ortodocși erau obligați să achite episcopului «poclonul» ci și clericii armenești. O «plîngere», din anul 1757, a episcopului Ioanichie către domnul Constantin Racoviță este lămuritoare în această privință [53]. Luînd cunoștință din «plîngerea» episcopului că preoții armenești din Focșani, de cîtva timp, s-au sumețit, nu se supun reprezentantului episcopiei de acolo și nu dau la episcopie pocloanele obișnuite, precum dau preoții armenești din alte părți, domnul prin «cartea», datată 1757, stabilește următoarele: «...de la o vreme încoace preoții armenești ce sînt acolo (în Focșani) s-ar fi arătat cu oarecare semeție și nesupunere, către omul sfinției sale episcopului ce are rînduit acolo și n-ar fi dînd pocloanele obișnuite după cum dau și alți preoți armenești de la alte tîrguri și pentru aceasta cerînd sfinția sa episcopul dreptate, iată că i-am dat volnicie sfinției sale și omului sfinției sale prin această carte a domniei mele, ca să aibă a supune pe preoții armenești împlinind de la dînșii toate pocloanele ce este obicei de dau și alți preoți peste an» [54]. Din «cartea» aceasta cunoaștem clar cîteva lucruri: 1. Orașul Focșani și, natural, regiunile sudice ale Moldovei aparțineau bisericește de episcopia Romanului; 2. Preoții armenești din acest oraș și din «alte tîrguri» dădeau

50. Ibidem.
51. Melchisedek..., I, p. 331—332.
52. Ibidem.
53. Ibidem..., II, p. 80.
54. Ibidem.

episcopiei ca și preoții ortodocși, obișnuitul «poclon» dar de cînd și în ce împrejurări fusese ei obligați la această «dare» nu se știe ; în orice caz acest fapt dezvăluie o realitate și anume întreținerea unor legături prietenești între ortodocși și armeni chiar dacă mărturiseau ei învățături religioase deosebite ; 3. «Poclonul» se achita anual de către preoți și diaconi, cu alte cuvinte, nu era o «dare» ca aceea a «cîrjei» care era încasată numai cu prilejul înscăunării ierarhilor în fruntea eparhiilor.

6. Privilegii acordate personalului clerical

În contextul condițiilor social-politice feudale, clericii — episcopul, preoții și diaconii — catedralei episcopale, cum și cei de la bisericile din Roman, au beneficiat, spre deosebire de alți locuitori, de unele privilegii, dîndu-li-se, prin aceste atenții, pe de o parte, poziții alese, de clasă, iar pe de alta scutind, indirect, administrația eparhială de sarcina de a întreține acești slujitori bisericești ca să poată ei răspunde îndatoririlor sacerdotale. Pe vremea orînduirii feudale, locuitorii satelor libere, tîrgoveții, boierii de rang inferior, marii proprietari, eparhiile și mănăstirile, indiferent dacă aveau sate sau nu, începînd, mai cu seamă, din secolul al XVI-lea, aveau îndatorirea de a contribui la acoperirea cheltuielilor statului [55]. Domnitorul Iliaș, fiul lui Petru Rareș, pe la 1550—1551, spre a asigura plata anuală a sumelor impuse de opresorii otomani, «a scris pe toți boierii mari și mici la birul cel mare și tot sfatul dar și vătafilor toți în toată țara și de la cei dintîi pînă la cei din urmă le-a poruncit să dea și mitropolitului și episcopilor, a scris încă și toate mănăstirile cîte sînt în Moldovlahia la haraciul cel mare și cîți popi și diaconi sînt în granițele moldovenești» [56].

În secolele XVI—XVII, s-au acordat clericilor, prin «cărți» domnești, anumite scutiri de sarcini fiscale, cu alte cuvinte, au dobîndit ei, față de alți locuitori, diferite privilegii dar nu se știe cînd și care dintre domni au acordat scutiri clericilor. Din «cartea» cu data de 23 octombrie 1706, de la domnul Antioh C. Cantemir prin care se confirmă și se reînnoiesc scutirile preoților și ale altor slujitori bisericești de la episcopie și din Roman de dările către domnie și către autoritățile tîrgului, reiese că astfel de scutiri au fost acordate mai înainte. Reproduc pasaje din această carte prin mijlocirea cărora se cunosc privilegiile acordate clericilor : «Adică domnia mea m-am milostivit de am întărit și am înnoit cu această carte a domniei mele rugătorilor noștri preoților și diaconilor de la toate bisericile din tîrg din Roman. Aceștia toți să fie în pace de

55. N. Grigoraș, Instituții feudale din Moldova, București, 1971, p. 110.
56. Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, ediția P. P. Panaitescu, București 1959, Cronica lui Eftimie, p. 120.

dajdie împărătească şi de zloţi şi de galbeni de casă sau de fum ori pe scrisoare şi de desetină de stupi şi gorştină de mascuri şi de gorştina de oi, cîte ar avea, şi de cai de olac şi de podvezi şi de toate să fie în pace precum scriu cărţile şi de la alţi domni ce-au fost mai înainte de noi. Aşişderea şi cîte un ţîrcovnic ce ar fi pe la sfintele rugi încă să fie în pace... precum a fost din veac...» [57]. Cum se vede, clerul s-a bucurat de scutiri substanţiale de dări care, într-adevăr, îl plasa între priveligiaţi. La intervenţia episcopului Gheorghe, domnul Mihai Racoviţă, prin «cartea» din 20 aprilie 1718, a confirmat şi reînnoit scutirile acordate mai înainte în forma în care sînt ele specificate în actul domnesc din 23 octombrie 1706 [58]. De asemenea, scutirile au fost recunoscute şi întărite preoţilor şi slujitorilor bisericeşti din Roman de către domnul Grigore Ghica la 19 ianuarie 1727 [59]. Domnul Constantin Mavrocordat, în anul 1742, dă «în ştiinţă tuturor» că i s-a «părut un lucru prea necuvios» ca «oamenii bisericeşti nu numai preoţii şi încă şi sfinţii arhierei» să fie supăraţi cu dăjdii. De aceea, el a hotărît să ridice aceste dăjdii pentru ca «sfinţii arhierei şi toţi preoţii şi diaconii să petreacă nesupăraţi». În schimb, slujitorii bisericeşti «care învaţă pe oameni tainile credinţei» să se ocupe «numai de grija sfintelor biserici, să aibă a urma porunca sfintei pravile şi curaţi şi fără prihană să petreacă şi cu tot felul de învăţături împodobiţi luminînd vrednicia lor precum se cade» [60]. Alţi domni ai Moldovei au recunoscut scutirile acordate clerului. De pildă, Mihai Racoviţă la 20 aprilie 1718 [61]. Apoi fiul său, Constantin Racoviţă, la 26 martie 1750, desigur, la intervenţia episcopului Ioanichie, s-a milostivit pentru patru preoţi şi doi diaconi ce vor fi de slujba bisericii la sfînta episcopie; i-au iertat de dajdie împărătească şi de alte angării oricîte ar fi pe preoţi. Aşişderea şi de desetina de stupi şi de gorştina de mascuri şi de gorştina de oi, pe cîte bucate vor avea şi să fie în pace de cai de olac şi de podvezi şi de alte de toate : [62] Prin «cartea» sa, domnul Constantin Racoviţă porunceşte «tîrgoveţilor de Roman să nu-i amestece (pe preoţi) la nici o havalea comunală» [63]. Acelaşi domn porunceşte, la 12 februarie 1752, «copilului de casă sau altor zapcii ce vor merge la episcopia de Roman pentru banii hatişerifului [64], ca să lase pe episcop în pace, nici să-i ia de la mînă acea carte de apărare ci să stea la sfinţia sa, ca să-i fie de îndreptare» [65]. În sfîrşit, încă un hrisov dom-

57. Melchisedek..., I, p. 321.
58. Ibidem..., II, p. 3.
59. Condică..., f. 31 r.
60. Ibidem..., f. 17 r — 18 v.
61. Melchisedek..., II, p. 3.
62. Ibidem..., II, p. 34.
63. Ibidem.
64. Ibidem, p. 40.
65. Ibidem.

nesc în legătură cu scutirile de care se bucurau clericii, poartă data de 12 mai 1756 și este emis de Constantin Racoviță. Spre deosebire de documentele menționate din care se vede că numai preoții catedralei episcopale și cei din tîrgul Roman erau scutiți de sarcini fiscale și de anumite îndatoriri, hrisovul, datat 12 mai 1756, stabilește că și preoții din sate aveau astfel de privilegii. Domnul era informat că preoții și diaconii se aflau «la mare supărare și neodihnă despre cei ce merg și țin gazdă la casele lor ...boiernașii... oamenii domnești care merg cu porunci ...slugi boierești... străini» [66]. Aceștia după ce «intră în sate nu vor să meargă la casa vornicului sau vătămanului de sat să ție gazdă și să-i găzduiască ci merg la casa preotului ori a diaconului de le fac mare supărare și neodihnă» [67]. «Am socotit domnia mea, menționează hrisovul, în continuare, că este necuvios și fără de cale și fără de orînduială și nu este cu dreptul a fi casele preoților și a diaconilor gazdă boierilor și altor slujbași și a se supăra cu cai de olac, cu podvezi, cu trăsuri de vite și cu altele ca acestea» [68]. Reliefîndu-se înalta misiune a preotului de «vas ales, slujitor Domnului și împăratului a toată făptura și jertfitor de cele sfinte», domnul, în hrisovul amintit, a hotărît ca «de acum înainte în toate ținuturile și la toate satele în țara aceasta casele preoților și a diaconilor să fie în pace să nu se supere cu găzduitul a boierilor slujbași sau a altora... (ci) să ție gazdă la casa vornicului sau a vatamanului de sat și să fie preoții și diaconii în pace de cai de olac, de podvezi și de alte angării ce ar fi pe țară, cît și vitele lor, trăsuri, pentru rămășița satului să nu se ia și ei ca niște părinți și slujitori ce se cheamă Domnului Dumnezeu să păzească toate cele rînduite ale preoților și necontenit să roage pe milostivul Dumnezeu pentru starea și întemeierea țării aceștia și mai vîrtos pentru starea noastră a celor greșiți și păcătoți ...așișderea și pentru mîncările și alte cheltuieli a satului, la zlotaș, să n-aibă treabă preotul» [69]. Am reprodus mai mult din acest hrisov, cu scopul de a aminti că preoții și diaconii pe lîngă ceea ce primeau ei de la episcopie dacă slujeau la catedrala episcopală sau de la comunitatea credincioșilor dacă își împlineau misiunea la enorii, aveau gospodării proprii care le dădeau cele necesare traiului. Sub aspect social, preoții, de la sate nu se deosebeau mult de țărani. Dacă, uneori, în casele lor erau găzduiți trimiși domnești sau străini, înseamnă că aveau condiții mai bune decît ale țăranilor dar în ochii autorităților sătești — vornicul și vatamanul — ei erau pe aceeași treaptă cu majoritatea covîrșitoare a locuitorilor din sate.

66. Ibidem, p. 74—76.
67. Ibidem.
68. Ibidem.
69. Ibidem.

VIII

EPISCOPIA ROMANULUI ÎN VIAȚA SOCIAL-CULTURALĂ A CREDINCIOȘILOR

Biserica are în vedere și urmărește, cu prioritate, fericirea veșnică a credincioșilor dar, în același timp, lucrează și stăruie pentru viața pașnică și mulțumită a tuturor fiilor ei, acum și aici. Ca înalt slujitor al Bisericii, ca arhipăstor, episcopul Romanului s-a ocupat de viața duhovnicească a celor peste care a fost rînduit întîistătător propovăduind evanghelia, înălțînd rugăciuni, călăuzind credincioșii pe calea care duce la Dumnezeu. Țelurile de căpetenie ale misiunii sale sînt, așadar, fericirea vremelnică, mîntuirea și fericirea veșnică ale tuturor fiilor Bisericii.

Spre a via, spre a-și putea, adică, împlini lucrarea sa, Biserica, pe vremea orînduirii feudale, a fost înzestrată cu surse producătoare de venituri, i s-au acordat privilegii și imunități. Episcopiei Romanului, ca și celorlalte eparhii și unor mănăstiri mari, li s-au dăruit sate, moșii, păduri, heleștee, prisăci, pășuni etc.; totodată, episcopului i s-au acordat drepturi și privilegii. Prin bunurile primite, prin sursele producătoare de venituri, prin drepturile și privilegiile acordate, eparhia Romanului a dobîndit poziția unui proprietar stăpînind «un mare domeniu feudal», care asigura ierarhilor din fruntea ei «influență în mecanismul statului feudal» [1]. Adevărul istoric nu poate fi tăinuit nici ocolit. Biserica, în genere, ca instituție, deci și episcopia Romanului, a fost înrîurită, într-o oarecare măsură, de structura social-economică, a orînduirii feudale, ba, chiar, a împrumutat din stilul și particularitățile ei.

Este adevărat, în vîltoarea evenimentelor sociale-economice-politice, de altă dată, episcopii Romanului au avut atitudini și orientări de factură feudală, au fost, cu alte cuvinte, înrîuriți de condițiile și orientările timpului. Totuși, în acest context de condiții și împrejurări, episcopii din fruntea acestei eparhii, aducînd la îndeplinire înaltul mesaj creștin au privit și întîmpinat cu atenție strădaniile credincioșilor mun-

1. Istoria dreptului românesc, vol. I, colectiv, București, 1980, p. 370.

citori de a se organiza în asociații, în bresle, a sprijinit și patronat aceste grupări frățești care aveau ca țel binele personal și cel de obște; ei s-au ocupat pe cît a fost posibil, de instruirea și luminarea fiilor lor duhovnicești; în mod deosebit, au avut ei în vedere buna pregătire a celor ce doreau să intre în ierarhia bisericească; cu viziuni și răspunderi umane, s-au îndreptat ei spre cei împovărați de nevoi și suferințe întemeind instituții pentru îngrijirea sănătății; potrivit privilegiilor și drepturilor dobîndite, ei au îndeplinit alt rol, acela de judecători ai locuitorilor din satele care intrau în domeniul feudal al episcopiei, al slujitorilor bisericești — cîntăreți (țîrcovnici), monahi, diaconi, preoți — și chiar a familiilor acestora.

În cele ce urmează, amintesc, sumar, activitățile social-umane ale episcopilor Romanului pe vremea și în condițiile orînduirii feudale.

1. Episcopia Romanului și breslele din Roman

Nu am intenția de a mă ocupa de istoria breslelor în țările Române, de cauzele și împrejurările în care au apărut aceste alcătuiri cu caracter social-obștesc la noi, nici de organizarea și scopurile pe care le aveau. Ceea ce trebuie reținut, este faptul că moldovenii, de pildă, au cunoscut, din cele mai vechi timpuri, acest sistem al breslelor de la meșteșugarii și negustorii străini care treceau pe drumurile comerciale moldovenești sau își desfăceau mărfurile în tîrgurile și satele noastre potrivit privilegiilor comerciale ce li se acordau. Cele dintîi asociații moldovenești cu caracter de breaslă au apărut la sfîrșitul secolului al XVI-lea [2]; specialiștii însă, le numesc *frății* sau *bratstave*, constituite cu scopul de a apăra, în primul rînd, credința și Biserica strămoșească [3]. Ele erau deci, în prima fază, «alcătuiri pur spirituale», în care putea intra orice credincios al Bisericii «indiferent de profesie». Treptat, frățiile au devenit asociații cu caracter economic-social, care aveau menirea de «a ocroti și promova o meserie sau un negoț» [4]. Din aceste asociații «nu puteau face parte decît meșteșugari sau negustori» [5]. Avînd această menire breslele apar «ca elemente stabile» prin mijlocirea cărora se «păstrau vechile obiceiuri sau privilegii» și «se apărau interesele colective». Ele sprijineau activ biserica, aveau în vedere «nevoile celor necăjiți», se îngrijeau ca să fie asigurate «piața cu cele trebui-

2. Eugen Pavlescu, Economia breslelor în Moldova, București, 1939, p. 25.
3. Ibidem, p. 59.
4. Ibidem.
5. Ibidem.

toare unei vieți economice înlesnite dar și cu întemeierea unei industrii și a unui negoț curat moldovenesc» [6].

Luînd în atenție modul în care erau organizate și în care se manifestau breslele, cum și țelurile urmărite de aceste asociații — mă refer, doar, la breslele din Moldova, remarc unele din trăsăturile lor caracteristice, reliefate de cei care le-au studiat. Printre acestea, în primul rînd, aspectul sau *caracterul lor religios*, preluat și păstrat de la vechile frății. Diferite practici ca, de pildă, «*întărirea*» catastifelor — un fel de statute ale breslelor — de către mitropoliți sau episcopi, uneori și de înalți ierarhi din orient, cum se va arăta îndată, care vizitau țările noastre, sărbătorirea *hramului* pe care-l avea breasla printr-o slujbă deosebită la o biserică, urmată de un praznic sau de o «masă creștinească», *ajutorarea* bisericii «cu toate cele trebuitoare slujbelor dumnezeiești», *înzestrarea* acestei biserici cu diferite obiecte de cult [7], depunerea *făcliei* — o lumînare de mari proporții — și păstrarea ei la locașul sfînt căruia îi fusese închinată breasla, *repararea* bisericii prin contribuția și munca membrilor breslei, chiar *zidirea* unor biserici de către unele bresle, *respectarea* duminicilor și sărbătorilor, *judecarea* unor membri ai breslelor în anumite cazuri de către episcop, pun grăitor în lumină *caracterul religios* al breslei. Conținutul catastifelor arată clar că breslele erau asociații a căror activitate urmărea țeluri morale. Călăuziți de sentimente umane, de solidaritate socială, membrii breslelor aveau îndatorirea de a ajuta pe cei bătrîni dintre ei, pe cei bolnavi sau împresurați de nevoi; erau, apoi, cu desăvîrșire oprite practicile nesănătoase, necinstite, privind producția, tendințele de speculă sau de falsificare a mărfurilor; breslele, deci, erau asociații care urmăreau statornicirea ordinei morale. Bineînțeles, ele aveau și *caracter economic*, rezultat «din însuși scopul» de a produce și distribui bunuri economice și, în sfîrșit *caracter național* oglindit de preocuparea «de-a întemeia și proteja meșteșugurile și negoțul moldovenesc» și de a opri «cu desăvîrșire, intrarea în breaslă a oricărui străin de credința» strămoșească. Breslele s-au manifestat ca asociații cu caracter național, mai cu seamă, cînd pe piețele orașelor apăreau mărfuri provenite de la armeni și evrei. Cu vremea, stabilindu-se, în Moldova, mai ales, în secolul al XIX-lea, meșteșugari și negustori străini care produceau și ofereau fel de fel de mărturi, cu toată împotrivirea breslelor, procesul de destrămare a «acestor creștinești alcătuiri în dauna și a credinței strămoșești și a economiei naționale» [8] n-a mai putut fi oprit.

6. Ibidem, p. 397.
7. Ibidem, p. 400.
8. Ibidem, p. 397—432.

Expunerea, cu totul sumară, referitoare la apariția frăților, care, treptat, s-au transformat în bresle, la organizarea, caracterele și țelurile acestor alcătuiri sociale s-a făcut cu scopul de a se cunoaște unele aspecte ale realităților social-economice de altă dată. În cele ce urmează, mă voi referi, tot sumar, la breslele din Roman, reliefînd rolul îndeplinit de episcopii locali în viața, evoluția și manifestările acestora. «Cartea» cu data de 12 aprilie 1458, de la domnul Ștefan cel Mare, prin care s-au întărit «mitropoliei noastre din tîrgul Roman» satele anume «Leucușani mai sus de tîrg și Dragomirești cu pod umblător» și prin care s-au acordat episcopului diferite privilegii, mai cuprinde, între altele, următoarele: «...de asemenea, toți săracii să asculte de mitropolia noastră și alt judecător să nu-i judece afară de mitropolit sau de protopopul lui sau de dregătorul lui, fie prin tîrguri, fie prin sate» [9]. Plecînd de la acest pasaj, Melchisedec afirma că «în orașul Roman exista, din vechime, o asociație a săracilor, sub denumirea de «breasla mișeilor» [10]. Eugen Pavlescu, care a studiat temeinic, din diferite unghiuri de vedere aceste asociații, a susținut că acest pasaj nu conduce la concluzia că s-ar fi constituit chiar pe vremea lui Ștefan o «frăție a mișeilor», adică a celor săraci și a celor infirmi. Aceștia, nu numai din Leucușani și Dragomirești ci și acei care trăiau «atît prin tîrguri cît și prin sate», — или по тръгом или по селом — a susținut acest cercetător, au fost predați în grija episcopiei [11], întrucît era o instituție care trebuia, între altele, să ajute și să ocrotească pe acești oropsiți ai soartei.

Deși breasla mișeilor din Roman este discutabilă, cu toate acestea reiese din unele documente că ea exista. Astfel, episcopul Melchisedec nota că un catastif al breslei mișeilor, cu data de 21 ianuarie 1704, în timp ce în Moldova domnea a doua oară Mihai Racoviță iar la Roman păstorea episcopul *Lavrentie*, era păstrat în «arhiva episcopiei» [12]. Acest document (catastif) ar putea fi considerat o copie rezumativă după altul mai vechi ceea ce înseamnă că breasla fusese înjghebată mai înainte dar nu se știe cînd și în ce împrejurări, iar la data de mai sus fusese întărit de episcopul Lavrentie.

Fiind, în cuprinsul acestui act, referiri la «obiceiul cel vechi» și înșiruiți fiind în pomelnicul din catastif domni și ierarhi care au miluit și protejat breasla mișeilor, cred că, de fapt, breasla exista; episcopul Lavrentie, ca autoritate bisericească superioară, a luat cunoștință de statutul acestei bresle și l-a întărit. Reproduc, în parte, ceea ce a sem-

9. Documenta... II, p. 103—104.
10. Melchisedek... I, p. 315.
11. Eugen Pavlescu, p. 291—293.
12. Melchisedek... I, p. 316.

nat acest episcop la 21 ianuarie 1704; «mișei din tîrgul Romanului, orbi, șchiopi, ciungi, cu porunca domnului Mihai Racoviță, a mitropolitului Misail și a episcopului Lavrentie și-au făcut «întăritură» și au hotărît să facă «praznic la hramul prea Cuvioasei Parascheva în tot anul după obiceiul pravoslavnicilor creștini»; și-au pus «staroste cu mare blestem ca să nu strice nimeni breasla»; breslașii erau iertați «de toate dările și angariile, de zloți și de galbeni și de dajdie și de alte mărunte de toate»; «nimeni din judecătorii lumești... să n-aibă voie a judeca sau a globi sau a certa pe staroste, nici pe mișei, fără numai singur preasfințitul părintele de la sfînta episcopie de Roman» [13]. Despre pomelnicul în care apar domni, mitropoliți, episcopi și alți făcători de bine se va vorbi în altă parte. Din această notă, subscrisă de Lavrentie, în care apar anumite prevederi incluse în statutul breslei mișeilor, reiese rolul pe care-l avea episcopul în lucrarea de propovăduire a cuvîntului evanghelic, ca și acela de factor de stabilitate în viața socială a tîrgului.

Catastiful breslei mișeilor a fost înnoit și întărit, doar, după trei ani, la 21 ianuarie 1707, în zilele aceluiași domn Mihai Racoviță, de către episcopul Pahomie, adăugîndu-se, în cuprinsul său, dispoziția ca, «la praznic să dea toți mișeii cîte un ort să fie de treaba praznicului» [14]. Călătorind în Moldova, patriarhul Hrisant al Ierusalimului a vizitat și episcopia Romanului. La rugămintea «mișeilor» din tîrg, el a confirmat statutul acestei bresle la 15 ianuarie 1715 subscriind o notă care statornicește că orice om cuminte și cu atît mai mult creștinii au datoria de a face bine celor săraci și de a-i ajuta»: de aceia și pe săracii care se află în prea sfînta episcopie a Romanului care se numesc calici pe care i-au miluit cei după timp domni preaevsevioși... cu desăvîrșită scutea-lă prin cărțile lor domnești, aceasta întărind-o și noi am adeverit-o ca să rămînă acest dar al lor scuteală stabil și neclătit pe viitor» [15].

Alt patriarh care a vizitat episcopia Romanului a fost Samuil al Alexandriei. La 8 iunie 1721, cînd se afla el la Roman, mișeii din oraș l-au rugat să le întărească așezămîntul, ceea ce el a făcut. «Binefacerile — nota el — făcute din milă și compătimire săracilor aflați în orașul Roman și în episcopia Romanului de către preaevsevioși și luminați domni prin cărțile lor domnești de scuteală și de plină libertate... smerenia noastră le întărește și cere de la Dumnezeu prin rugăciuni răsplătiri însutite» [16].

13. Ibidem... I, p. 316—317.
14. Ibidem... I, p. 322.
15. Ibidem... II, p. 2; I. Ivan, Patriarhii ortodocși în Moldova, în «M.M.S.» nr. 9—12/1975, p. 695.
16. Ibidem p. 5; I. Ivan, op. cit., p. 682.

La Roman au luat ființă, probabil, în secolul al XVI-lea sau mai înainte, frăţii ale blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abagerilor şi cojocarilor; în prima jumătate a secolului al XVII-lea, dacă nu mai înainte, aceste frăţii s-au unit închegînd breasla blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abagerilor şi cojocarilor care, treptat, a căpătat caracteristicile specifice unei bresle. Înnoind şi întărind catastiful acestei bresle, la 8 decembrie 1724, episcopul Atanasie al Romanului subscrie următoarele: «Venit-au înaintea noastră Tofan starostele şi cu toată breasla de tîrg de Roman, blănarii, croitorii, bărbierii, abagerii şi cojocarii, fiind ei învoiţi între dînşii precum arată legătura lor mai sus. Deci noi, din mila lui Dumnezeu fiind oblăduitorul sfintei episcopii şi a toată eparhia noastră, le-am înnoit şi le-am întărit catastiful acesta, ca să aibă a asculta toată breasla de starostele lor şi precum scrie mai sus, să-i certe ciniş, după vina sa iar carele ar vrea să strice breasla precum s-au aşezat, aceia să rămîi sub blestem. Iar noi poftim pe cine Domnul Dumnezeu ar alege a fi oblăduitor la această sfîntă episcopie şi alţi fraţi arhierei, în urma noastră, ca să aibă a întări întru veşnică pomenire, ca să nu strice breasla aceasta căci că şi noi am aflat catastiful breslei acesteia fiind învechit sau înnoit; aflînd acel răsipit carele a cîţiva arhiereilor iscăliturі s-au găsit: Benedict episcopul Roman, Ioan episcop Roman, Anastasie şi Dositei episcopi, acestora urmînd şi noi am iscălit, Atanasie episcop Romanului»[17]. Cel dintîi dintre episcopi, pomenit în acest catastif este Benedict care a păstorit prin 1633—1644[18]. Aceasta înseamnă că, pe vremea sa breasla meşteşugarilor din Roman exista dar de cînd, anume, nu se poate preciza. Cred, cum, de altfel, am menţionat mai sus, că, într-o primă fază, meseriaşi care practicau aceeaşi meserie au fost organizaţi, mai întîi, în frăţii apoi, aceste frăţii unindu-se au pus bazele breslei meşteşugarilor din Roman a căror catastif a fost, rînd pe rînd, înnoit şi confirmat de episcopii locali. Înnoind şi întărind catastiful ce i se adusese, episcopul Ioanichie (1747—1769) se referă la «aşezarea breslelor din tîrgul Romanului»[19]. Aş lua în sprijinul acestei păreri dar cu oarecare rezervă un aspect din istoria frăţiilor şi breslelor din Moldova. De pildă, patronul blănarilor din Botoşani era Sfîntul Ilie; acelaşi prooroc era patronul blănarilor din Bîrlad, Suceava şi Iaşi[20]. Pentru buna desfăşurare a hramului şi, mai cu seamă, a praznicului care urma după slujbă, fiecare «frate» contribuia cu bani sau alimente. Cred că şi frăţia blănarilor din Roman avea ca sfînt pa-

17. Eugen Pavlescu, op. cit., p. 96; Melchisedek ... II, p. 14—15.
18. Mircea Păcurariu, Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române, în «B.O.R», nr. 3—4/1975, extras p. 16; E. Pavlescu plasează eronat păstoria lui Benedict între 1641—1642, p. 97.
19. Melchisedek... II, p. 16.
20. Eugen Pavlescu, op. cit., p. 398.

tronimic tot pe sfîntul Ilie care, cum se știe, a lăsat blana sa proorocului Elisei. La 28 martie 1758, starostele breslelor (unite) din Roman, Ioan Ghedeonescu, a dat 43 dramuri de argint lui Zota blănarul staroste, ca să facă o candelă din venitul breslei. O însemnare în legătură cu acest fapt este concludentă: «Și s-a făcut candela prin osteneala Zotei blănarul staroste, cu care s-au cheltuit 33 lei 4 pot., în care au încăput 118 dramuri de argint lămurit și s-a dat la sfînta episcopie a Romanului să stea și cînd se va întîmpla a se săvîrși vreunul din breslași, volnic să fie starostele a lua candela, împreună și cu făclia, și să o ducă la capul mortului să ardă pînă se va îngropa și iarăși să se ducă la episcopie. Și deosebit s-a mai făcut de breasla blănarilor o făclie de 16 oca (de) ceară și s-a dat la biserica din sus, unde să prăznuiește adormirea Precistei și s-a pus dinaintea lui Sfet Ilie» [21]. Reiese că breslele (unite) din Roman aveau un staroste, adică o conducere centrală —, la 1758 Ioan Ghedeonescu, — dar și fostele frății din marea familie a breslei aveau, la rîndul lor, un staroste; la acea dată, starostele blănarilor era Zota blănarul; această frăție, foarte probabil, cu un număr de membri mai mare decît a celorlalte — a croitorilor, bărbierilor, abagerilor și cojocarilor — și-a păstrat vechiul ei hram — Sfîntul Ilie — din moment ce făclia făcută prin osteneala lor a fost așezată înaintea unei icoane a sfîntului Ilie din biserica Precista Mare (Adormirea Maicii Domnului). Hramul sau patronul, cum «s-au îndemnat și s-au învoit toți frații», adică frățiile de meșteșugari din Roman, se vede din catastiful înnoit și întărit de episcopii Romanului, erau sfinții arhangheli Mihail și Gavriil sărbătoriți la 8 noiembrie, fără îndoială, la biserica sfinții Voievozi (albă) din oraș.

Melchisedec redă în cartea sa Chronica Romanului întregul cuprins al catastifului breslei meșteșugarilor din Roman. Catastiful, în fond, un statut, în care se găsesc prețioase știri cu privire la unele laturi ale vieții sociale de altă dată era înnoit și întărit de către episcopul din locali-

21. Melchisedek..., II, p. 10; Eugen Pavlescu, op. cit., p. 400 (numai o parte din această însemnare). În «cartea» datată 12 aprilie 1458, de la Ștefan cel Mare, se află următorul pasaj: «Și, de asemenea, pe oricîți oameni ascultă de mitropolie (episcopie) să nu-i judece nici șoltuzii și nici pîrgarii, nici să nu ia gloabe de la ei, nici dregătorii tîrgului, nici pentru ceartă, nici pentru ziua (sfîntului) Ilie, și nici vameșii să nu le ia vamă, nici dare să nu dea ca alți tîrgoveți, nici podvoadă, nici la morile noastre să nu lucreze» (Documenta... II, p. 103—104). Prin «cartea» aceasta, Ștefan a întărit episcopiei satele Leucușani și Dragomirești fixînd privilegiile pe care administrația eparhială le are asupra locuitorilor; totodată, sînt menționate unele drepturi ale episcopiei asupra altor oameni care ascultă de ea, i se acordă două sălașe de țigani și se hotăra ca «toți săracii să asculte de mitropolie... fie prin tîrguri, fie prin sate». Melchisedec credea că în ziua sfîntului Ilie era un iarmaroc la Roman cu prilejul căruia anumiți locuitori achitau diferite taxe: Mă întreb dacă, nu cumva era în secolul al XV-lea o «frăție» a meseriașilor, între care blănarii, care aveau ca hram pe sfîntul Ilie, la sărbătorirea căruia se organiza tradiționalul praznic fără contribuția bănească a celor din cadrul breslei sau al frăției.

tate, ca înaltă autoritate cu atribuții și răspunderi spirituale. Astfel, începînd din anul 1633, catastiful a fost întărit de următorii episcopi care au păstorit la Roman: Benedict (1633—1634), Anastasie (1644—1658) Ioan (1674—1685), Dosoftei (1660—1671), Atanasie (1725—1729 și 1733—1734), Ioanichie (1747—1769), Leon Gheucă (1769—1786) și Antonie (1787—1796) [22]. Textul subsris de Atanasie, păstrat pe foile catastifului, oglindește rolul educativ-moral pe care-l avea episcopul în tîrg și, negreșit, în toată eparhia: «...le-am înoit și le-am întărit catastiful acesta ca să aibă a asculta toată breasla de strostele lor...» [23]; de asemenea, cel subscris de Ioanichie; informat că, în această asociație sînt unele manifestări, neîngăduite de statut, el înnoiește și întărește catastiful «ca să aibă a urma și asculta toți meșterii de starostele lor» cum se arată în acest act [24]. La 20 mai 1770, episcopul Leon întărea «catastiful breslei meseriilor unite din Roman» prin nota următoare: «Precum au întărit alți frați arhierei care au fost mai înainte de noi și au legat în testamentul acesta a blănarilor, abăgerilor, a croitorilor, a bărbierilor și a cojocarilor de aicea din tîrgul Romanului întărim și noi și legăm și blagoslovim pe cei ce vor ține breasla aceasta». La 18 iulie 1793, episcopul Antonie întărește, la rîndul său, catastiful breslei subscriind o notă asemănătoare cu acea a episcopului Leon [25].

Altă breaslă organizată, din vechime, la Roman, cu statut care se înnoia și se întărea de episcopii locali, a fost aceea a cioclilor. Breasla aceasta număra, doar, 30 de membri, toți holtei. La 22 martie 1700, domnul Antioh Cantemir, de bună seamă, la intervenția episcopului Misail, printr-un hrisov, scutea breasla de unele dăjdii [26]. Scutirile acordate breslei au fost înnoite și întărite, la rugămintea episcopului Gheorghe de domnul Mihai Racoviță prin «cartea» cu data de 20 aprilie 1718: «Nimenea să nu le ia cai de olac, nici carele lor cu boi de podvezi, nici la alt lucru a domniei mele să nu lucreze. Așișderea și părcălabii de acel ținut și alți globnici, nimeni întru nimic să nu se amestece în ciocli, nici a-i judeca nici a-i globi, fără cît sfinția sa părintele chir Gheorghe episcopul de Roman să aibă a-i judeca și a-i certa fiește pe carele după vina lui, pentru aceia nici tîrgoveții cu șoltuzul să nu s-amestece întru nimic la dînșii [27]: Deoarece, la începutul anului 1729, cioclii din orașul Roman se risipiseră din cauză că unul dintre ei ucisese un armean și, ca urmare a acestei crime erau toți răspunzători, episcopul Atanasie și starostele breslei cioclilor au primit de la domnul Gri-

22. Melchisedek ... II, p. 15—16; Eugen Pavlescu, op. cit., p. 160.
23. Melchisedek ... II, p. 15.
24. Ibidem, p. 16.
25. Eugen Pavelescu, op. cit., p. 160.
26. Ibidem, p. 287.
27. Melchisedek... II, p. 4.

gore Ghica «carte» prin care erau împuterniciți «de a căuta și a aduce la urma lor pe toți cioclii ce fugise». Cum reiese din «cartea» cu data de 25 ianuarie 1735, de la domnul Constantin Mavrocordat, breasla ciocîlor din Roman, ca și aceea a mișeilor din același oraș, fusese întărită și binecuvîntată printr-un «testament» de patriarhii Hrisant al Ierusalimului, în ianuarie 1715, și Samuil al Alexandriei, în iunie 1721, împreună cu arhiereii Moldovei[28] dar nu se cunoaște ceea ce au lăsat ei scris în catastiful acestei bresle. Numărul cioclilor din Roman, cu vremea, a fost redus de la 30 la 15 cum se vede în «cartea» domnească, cu data ianuarie 1751, de la domnul Constantin Racoviță dar, ca și pînă atunci, numai episcopul — în scaun se afla atunci Ioanichie — avea asupra acestei bresle drepturile acordate de domnii de mai înainte.

La biserica «Sfîntul Nicolae» din Roman se păstrează o făclie (lumînare) de mari dimensiuni care, negreșit, a aparținut unei bresle ce-și organiza, probabil, «hramul» anual la această biserică. Pe temeiul unui catastif care ar data din 1706, dar cu autenticitate îndoielnică, publicat într-o monografie asupra acestei biserici[29], s-a formulat ipoteza că, în Roman, s-ar fi constituit o breaslă a fierarilor țigani care-și păstra făclia la acest sfînt locaș. Deoarece biserica «Sfîntul Nicolae» cel sărac din Iași era sprijinită de breasla lăcătușilor și caretașilor[30], deci de o breaslă a meșterilor fierari, se poate crede că, și la Roman, a putut exista o astfel de breaslă, care era închinată bisericii «Sfîntul Ncolae». Neexistînd documente lămuritoare, nu se poate ști dacă episcopii Romanului aveau asupra acestei bresle drepturi și atribuții ca asupra celorlalte din oraș. Din moment ce episcopul Gherasim a dăruit, în anul 1816, acestei biserici o catapeteasmă[31], cred că sîntem în fața unui semn care dovedește că și breasla fierarilor legată de această biserică s-a bucurat de oblăduire episcopală.

Semnalam, mai înainte, cîteva din caracteristicile asociațiilor de meșteșugari, negustori, ciocli, oameni sărmani și loviți de neputință, care au purtat denumirea de bresle. «Statutele» păstrate în «catastife», pecetluite cu girul autorităților locale — domnia — și bisericești — episcopul sau mitropolitul — oglindesc limpede ceea ce erau, de fapt, breslele și ceea ce urmăreau. Expresii ale sentimentelor de solidaritate umană, de unitate, ele erau înjghebări sociale. Breslele urmăreau de

28. Ibidem.... p. 22.
29. Gheorghe Zaharescu, Biserica Sf. Nicolae din orașul Roman, Roman 1933, p. 26—32.
30. Eugen Pavlescu, op. cit., p. 409.
31. Însemnarea votivă: «Catapeteasma bisericii a fost dăruită de către Prea Sfințitul Episcop Gherasim al Romanului în anul 1816», este deplin concludentă în ceea ce privește proveniența ei.

la caz la caz, dacă membrii acestora erau meşteşugari ori negustori, producerea unor mărfuri de bună calitate şi desfacerea lor în pieţe, pentru ca populaţia tîrgurilor şi satelor să fie mulţumită, protejarea unor drepturi naţionale, respectarea disciplinei şi a ordinei morale, atît în interiorul breslei cît şi în relaţiile cu autorităţile şi locuitorii tîrgurilor şi satelor. Fiecare statut de breaslă, în această ordine de idei, cuprinde norme de purtare obligatorii pentru toţi breslaşii şi, totodată, sancţiunile de care sînt pasibili cei ce încalcă normele morale. Într-un cuvînt, în încrengătura evenimentelor politice-economice-sociale din trecut, breslele erau asociaţii de afirmare, de protejare şi apărare a drepturilor celor ce, într-un fel sau altul, munceau pentru condiţii bune de viaţă, atît pentru fiecare breslaş, cît şi pentru întreaga colectivitate şi, în acelaşi timp, pentru respectarea ordinei morale.

Episcopul Romanului, înaltă autoritate bisericească, era cum s-a arătat, un factor de mare însemnătate în organizarea breslelor şi în manifestările acestor asociaţii. El înnoia şi întărea catastifele breslelor din Roman, a căror membri erau credincioşi ortodocşi, cu alte cuvinte. aceste asociaţii aveau binecuvîntarea Bisericii; totodată, judeca, potrivit pravilelor, pe acei dintre breslaşi care nu ascultau şi nu respectau ordinea de drept statornicită. Prezenţa sa activă în desfăşurarea treburilor sociale era dictată de însăşi misiunea pe care o are el în lume. El era chemat să propovăduiască şi să păstreze unitatea de credinţă; unele manifestări cu caracter religios ale breslelor, despre care s-a amintit, la timp, aveau, ca scop, între altele, tocmai păstrarea credinţei şi datinilor strămoşeşti, ceea ce, în calitatea sa de păstor, urmărea şi episcopul. De asemenea, el are rolul de a apropia pe oameni, de a-i uni, de a-i înfrăţi; breslele urmăreau statornicirea unor relaţii sociale întemeiate pe sentimente de solidaritate umană, ceea ce doreşte şi biserica. Episcopul apără principiile morale creştine, ordinea canonică, potrivit vechilor pravile, şi, de aceia îşi împlinea înalta sa misiune cînd era chemat să judece şi, eventual, să sancţioneze pe acei care comiteau greşeli. Aşadar, activitatea episcopului de la Roman, ca şi a celorlalţi ierarhi ai bisericii, nu era numai harismatică-spirituală, ci şi socială-umană fiind el chemat să-şi spună cuvîntul, să-şi exprime opiniile în legătură cu manifestările individuale şi obşteşti ale credincioşilor pe care-i păstorea.

2. Episcopii Romanului şi şcolile

Deşi, pînă acum, nu s-au descoperit mărturii deplin convingătoare în legătură cu anumite activităţi culturale-artistice, la Roman, în secolul al XIV-lea, cu toate acestea, logica lucrurilor conduce la concluzia că, şi aici, în această aşezare, unde s-a întemeiat şi organizat un centru

eparhial au existat astfel de activități ca la Suceava unde se afla scaunul domnesc și mitropolia țării, ca la Bistrița, Neamț, Probota, Moldovița și ca la alte schituri și mănăstiri moldovenești. Pentru înălțarea bisericii «Sfînta Vineri» din acest tîrg, de pildă, foarte probabil, un edificu, de piatră[1], domnii Roman I și Alexandru cel Bun vor fi adus meșteri din alte părți, cu pregătire deosebită, pe lîngă care au lucrat muncitori și meseriași din localitate. Arhitectura unui locaș de piatră și, îndeosebi, arhitectura decorativă — ancadramente, nișe, ocnițe, cornișe etc. — au atras atenția localnicilor îndreptînd privirile lor spre ceea ce este o operă de artă. Cei doi zugravi — Nichita și Dobre — care au primit două sate[2] pentru ca, în schimb, să picteze ei două biserici, dintre care «una în Tîrgul de Jos (Roman), care nu putea fi decît «Sfînta Vineri», împreună cu ucenicii lor, au contribuit la închegarea și dezvoltarea unui climat cultural-artistic în acest oraș. Desfășurarea cultului, în condițiuni corespunzătoare, mai cu seamă, la o catedrală episcopală,cerea clerici cu pregătire mai deosebită. Nu se poate face afirmația că, în secolele XV—XVII, exista pe lîngă episcopia Romanului, o școală clericală, o instituție de învățămînt organizată scolastic la care se formau viitorii slujitori ai bisericilor, deoarece în documente cunoscute, nu este nici o referire la așa ceva. Nu se poate admite însă, că acești slujitori — psalți, ipodiaconi, diaconi și preoți — erau chemați la această misiune fără o pregătire. Neapărat, ei trebuiau să cunoască psaltichia, rînduielile liturgice, pravilele și adevărurile de credință ale Bisericii Ortodoxe. Dacă nu funcționa o școală bisericească, în sensul clasic al cuvîntului, erau, negreșit, «școli de chilie» sau școli «de ucenici», în care clerici învățați, «dascăli» mireni sau călugări, pregăteau pe cei care voiau să slujească, într-un fel sau altul, biserica. Existența unui astfel de învățămînt este o formă de cultură. Utilizarea, în practica cultului, a cărților, a vaselor liturgice, a veșmintelor și epitafelor, presupune strădanii pentru căutarea și procurarea acestora. N-or fi fost, la Roman, ateliere de feronie sau de broderie dar copiști de cărți religioase, de bună seamă, au fost. Multiplicarea cărților de cult prin copiere era, în fond, o activitate cărturărească. Nu s-au păstrat texte sau cărți copiate, la Roman, în secolele XIV—XV, dar nu se poate concepe un cult, o activitate liturgică fără cărți.

În capitolul *Episcopii Romanului* vor fi amintiți, în ordine cronologică, toți ierarhii care au păstorit în scaunul episcopal din acest vechi oraș. Unora dintre ei care au depus o activitate mai deosebită, care s-au remarcat prin strădanii și înfăptuiri culturale li s-au consacrat mi-

1. Vezi p. 51—53.
2. Documenta I, p. 55—56.

cromonografii. Printre ei *Vasilie* (? — 1500), *Teoctist* (1500—1508) fixat în conștiința ucenicilor săi ca «dascălul Moldovei»[3], *Macarie* (1531—1548, 1551—1558) cronicarul, *Dosoftei* (1660—1671), *Leon Gheucă* (1769—1786), *Veniamin Costachi* (1796—1803), *Gherasim Clipa* (1803—1826), *Melchisedec* (1879—1892) ș.a. Acești ierarhi, am în vedere, mai cu seamă, pe acei care au viețuit și păstorit, în secolele XV—XVII, cînd, încă, nu existau, la Roman, școli publice organizate, au dat, fără îndoială, celor care se aflau în preajma scaunului episcopal, din cunoștințele și experiența lor cărturărească, au statornicit, cu alte cuvinte, o atmosferă, un climat, în care, la loc de cinste, se aflau și preocupări de ordin cultural.

Pe cînd, în Moldova, domnea Alexandru cel Bun, s-au desfășurat lucrările sinodului de la Constanta (1414—1418) la care s-au purtat discuții și s-au luat hotărîri în legătură cu schisma papală[4], cu învățăturile eterocatolice propovăduite de John Wiclif și Jan Hus, cum și cu unirea Bisericilor Ortodoxă și Romano-catolică. La acest sinod au luat parte delegați ai împăratului din Constantinopol, Manuil al II-lea[5], cum și ai regelui Vladislav al Poloniei și al regelui Vitold al Lituaniei[6]. Cronicarul sinodului, Ulrich von Richenthal, relatează că, cu cîteva săptămîni înainte de începerea lucrărilor (aprilie 1418) au sosit la Constanța și au luat parte la ședințele acestui sinod și reprezentanți laici ai unor orașe din Moldova printre care și Romanul[7]. La o astfel de adunare la care, între altele, urma să se discute unirea Bisericilor, o problemă atît de importantă, participanții trebuiau să fie reprezentativi, să cunoască, adică, problemele de care era frămîntată, atunci, lumea creștină. Dacă în Roman s-au găsit delegați reprezentativi înseamnă că acest oraș, unde, cu cîțiva ani înainte, fusese întemeiată episcopia, unde prin urmare, se afla un ierarh ortodox, era, deja, un centru în care se înfiripase o atmosferă culturală.

La sinodul de la Ferrara-Florența (1438—1439) au luat parte și reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe din Moldova: mitropolitul Damian,

3. P. P. Panaitescu, Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI București, 1959, p. 95.

4. În acea vreme erau trei papi: la Roma, la Avignon și la Pisa.

5. Ioan Zugrav, Încercările de unire dela Conciliul din Lyon (1274) pînă la cel din Florența (1439), Cernăuți, 1922, p. 79—80; potrivit relatărilor cronicarului Ulrich von Reichenthal (Richenthal) — «Chronik des Constanzer Concils» — «au venit și doi duci din Tropi din Grecia în misiune de la împăratul din Constantinopol» (Filip și fiul său Mihail) împreună cu 6 cavaleri, în ianuarie 1415; potrivit altui izvor, în aprilie 1416, a sosit la Constanța, o altă ambasadă cu delegați ai poporului și clerului grec»; din alt izvor reise că ambasada împăratului bizantin consta din 21 persoane».

6. Ioan Zugrav, op. cit., p. 81; în frebruarie 1418 a sosit o altă delegație din partea regelui Vladislav al Poloniei și a fratelui său Vitold (din Lituania) constînd din 19 episcopi în frunte cu noul mitropolit al Kievului, Grigorie Țamblac.

7. Ioan Zugrav, op. cit., p. 81; Mircea Păcurariu, op. cit., p. 321.

logofătul Neagoe și protopopul Constantin. La presiunile împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul și a patriarhului Iosif al II-lea al Constantinopolului, delegații moldoveni au semnat decretul pentru unire pe care clericii și credincioșii ortodocși din Moldova nu l-au acceptat niciodată [8]. S-a susținut că protopopul Constantin era delegat al scaunului chiriarhal de la Roman [9]. Dacă, într-adevăr, protopopul era delegat al Romanului înseamnă că, în acest oraș, se aflu clerici reprezentativi.

În același secol, al XV-lea, și, negreșit, în cele următoare, tineri din Moldova, unii din Roman, învățau la universitatea din Cracovia [10] Aceștia, înainte de a pleca peste hotare, dobîndeau diferite cunoștințe, cu alte cuvinte, învățau carte la mănăstiri sau în propriile lor familii de la dascăli particulari.

Din hrisovul, cu data de 25 decembrie 1747, subsris de domnul Grigore Ghica, de mitropolit și episcopi, cum și de boierii divanului domnesc, document important, de referință, în legătură cu școlile, cu învățămîntul public, se vede că «mai înainte vreme a se ținea școale de învățătură» nu se obișnuia dar «și cei puternici, ce cu puterea lor ținea dascăli pentru copiii lor, încă cu învățătura cea desăvîrșită nu se procopsea» [11]. Înmulțirea meșteșugurilor în orașe, deci și la Roman, de asemenea, a schimburilor comerciale, cum și necesitatea pregătirii diecilor, pisarilor, grămăticilor și slujbașilor domniei și ai ținuturilor, impuneau, cu fiecare zi, dezvoltarea învățămîntului particular, în familiile celor «puternici» sau pe la mănăstiri și centre eparhiale unde, fără îndoială, se aflau clerici luminați în jurul cărora se adunau tineri spre a învăța carte. Concludente sînt, în această ordine de idei, însemnările de pe cărțile vechi de cult și chiar de pe zidurile bisericilor. Cei mai mulți dintre tinerii care se instruiau în felul acesta îndeplineau, apoi, diferite îndatoriri în viața de stat sau la ținuturi iar alții, dar foarte puțini, plecau la învățătură peste hotare pentru desăvîrșirea lor cărturărească.

Școală, în adevăratul înțeles al cuvîntului, la Roman, la a cărei organizare și întreținere, episcopul local a putut avea partea sa de contribuție, a luat ființă, probabil, la începutul secolului al XVIII-lea. Astfel, în timpul celei dintîi domnii în Moldova (1726—1733), Domnul Gri-

8. Gheorghe I. Moisescu ș.a., op. cit., p. 230; Ștefan S. Gorovei, Mușatinii, București, 1976, p. 51; Mircea Păcurariu, op. cit., p. 324, după Silvestru Syropulos, Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos sive concilii Florentini, Haga 1660.

9. P. S. Năsturel, Un temoignage byzantin sur la métropole de Roman (Moldavie), în «Revue des Etudes roumains», IV, Paris, 1975, p. 198—202.

10. R. Manolescu, Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a sec. XV, în «Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare», București, 1964, p. 80—81; în anul 1464 era un student cu numele Andreas Nicolai de Romany.

11. V. A. Urechia, Istoria școlilor de la 1800—1864, Tomul I, București, 1892, p. 16.

gore Ghica a început acțiunea de organizare a școlilor în Moldova [12] dar nu se cunoaște nici un document în legătură cu o școală la Roman. Același domn, Grigore Ghica, pe cînd domnea în Moldova a patra oară (1747—1748) a hotărît să se «așeze» școală și în acest oraș [13]. Înainte de a relata pe larg ceea ce a făcut Grigore Ghica în această direcție, amintesc că alt domn, Constantin Mavrocordat (1741—1743) a hotărît, în anul 1741, printr-un «așezămînt al țării Moldovei», «să fie la mitropolie și la episcopii și la toate mănăstirile dascăli și copii la învățătură fiecare după putința sa. Mitropolitul și episcopii la eparhiile lor, pe la tîrguri și pe la sate mari să așeze preoți de ispravă să învețe copiii și întîiași dată să-i învețe ruga și credința» [14]. Printr-un hrisov din anul 1742, același domn a cerut călugărilor să păzească vechile pravile iar clericilor să fie «curați și fără prihană să petreacă și cu tot felul de învățături împodobiți luminînd vrednicia lor precum se cade» [15]; în vederea instruirii și formării lor, preoții vor merge la întîistătătorul eparhiei de care depind ei «ca să le dea soroc pînă în 40 de zile sau cum vor socoti fiștecăruia după putința lui să învețe înțelesul tainei bisericești, care înțeles se cade a-l ști tot cinul preoțesc. Și cei ce vor vrea să se preoțească, iarăși întîi să meargă (la arhiereul eparhiot) să se ispitească și întîi să se facă țîrcovnic și ipodiacon și diacon, apoi avînd rîvnă de preoție să se facă preot. Și care se vor sili cu învățătura făcîndu-se preoți iscusiți și cu totul vrednici, unii ca aceia vor avea și mai multă milă, iar care nu vor urma poruncii sfintei pravili sau sfinților arhierei și nu vor învața înțelesul pînă la sorocul ce li se dă se vor «pedepsi» [16]. Sîntem, cum se vede, în fața unei măsuri prin care se urmărea îndrumarea și luminarea clerului. Timpul de instruire și pregătire a candidaților la preoție nu se limita, numai, la 40 de zile. Fără îndoială, aceștia, înainte de a ajunge în fața conducătorului eparhiei, spre a cere intrarea în cler, erau inițiați și pregătiți, pe cît se putea, de către unii călugări și preoți mai luminați și chiar de către unii dascăli de biserică.

Despre instruirea și luminarea preoților urmărită de Constantin Mavrocordat avem referiri la cronicarii moldoveni. I. Neculce nu are în vedere clerul, este adevărat, dar amintește în Letopisețul său că acest domn a «întărit școlile cele elinești și slavonești. Așișderea, au dat știre tuturor mazililor în toată țara ca să-și aducă copiii la învăță-

12. Ibidem, p. 15.
13. Ibidem, p. 17; «Uricarul», vol. I, ediția a II-a, Iași, 1871, p. 65—66; Melchisedek.... II, p. 32.
14. «Uricarul» partea a patra, Iași, 1857, p. 400—401.
15. «Ioan Neculce», fasc. 5/1925, p. 315—318; Melchisedec ... II, p. 26—27.
16. Ibidem.

tură la școală»[17]. Enache Kogălniceanu scoțînd în lumină sprijinul acordat de domn învățămîntului scrie că acesta «s-a apucat de capul preoților să-i învețe carte»; mai mult, el a poruncit ispravnicilor să cerceteze dacă preoții sînt pregătiți sau nu; de asemenea, a încredințat unor preoți mai luminați misiunea de a umbla să vadă cum slujesc preoții în biserici încît, adaugă acest cronicar, «nu putem scrie ce frică trăgeau bieții preoți, că se apuca la bătrînețe să învețe carte»[18].

Cel dintîi document în care este vorba de «așezarea», adică de înființarea unei școli «slavonești și românești», pe lîngă episcopia Romanului, subscris de domnul Grigore Ghica, de ierarhii Moldovei și de boierii din divan, poartă data de 25 decembrie 1747. Am numit acest document, act de referință, deoarece cuprinde știri concludente în legătură cu o școală în orașul Roman.

Printr-o metaforă sugestivă, introdusă în document, se scoate în lumină faptul că școala este «ca o fîntînă din care se adapă obștescul norod cu îndestularea învățăturii și a înțelepciunii care învățătură-l face pe tot omul a cunoaște dumnezeirea, a pricepe legea cea pravoslavnică, a procopsi pe oameni cu înfrumusețarea vorbirii și practica cuvintelor, a învrednici a se face preoți iscusiți și dascăli învățați de la care curge mult folos, atît bisericesc cît și politicesc». Între altele, în același document, domnul Grigore Ghica amintește de încercarea sa din prima domnie de a organiza «patru școli cu patru dascăli, una elinească și alta grecească și alta slavonească și alta românească» urmînd a fi întreținute din dajdia ce se va lua de la preoți și diaconi cîte un galben pe an de la fiecare. Succesorii săi în scaun, Constantin Mavrocordat și Ioan Mavrocordat, căutînd alte formule pentru întreținerea acestor școli, «au stricat» ceea ce așezase el. Revenind pentru a patra oară în fruntea Moldovei, Grigore Ghica, cum arată hrisovul din 25 decembrie 1747, «n-a suferit» a vedea orașul Iași «fără școli de învățătură» și, ca urmare, le-a «tocmit» și «așezat» cum hotărîse el în prima sa domnie. Odată cu «școlile» din capitală, luau ființă încă trei școli pe lîngă episcopiile țării din Roman, Rădăuți și Huși[19].

La Roman, de altfel, ca și în celelalte orașe în care se aflau scaune chiriarhale, școala a fost dată în grija episcopului local. «Socotindu-se

17. Letopisețele României, III, p. 198. S-ar putea admite, însă fără temei, că o astfel de școală (slavonească, elinească) funcționa și la Roman. Constantin Mavrocordat deși grec de neam, cu toate acestea, din moment ce a hotărît înlocuirea ieromonahilor greci de la mănăstiri cu preoți de mir moldoveni și din moment ce a hotărît să fie «aduse cărți pe înțeles în Țara Românească, înseamnă că a avut în vedere și școlile românești, în care, eventual, se pregăteau acești preoți. (V. A. Urechia, op. cit., p. 15).

18. Letopisețele României, III, p. 198.

19. «Uricarul», Iassy 1871, vol. I, ediția a II-a, p. 65—66; V. A. Urechia, op. cit. p. 17.

că unele ținuturi fiind depărtate — se spune în acest hrisov — nu pot ajunge locuitorii cu copii la școlile de la Iași și mai vîrtos cei săraci fără putință și pentru ca să cuprindă să se împărtășească toți de această milă, s-au socotit la trei episcopii a țării să se mai așeze trei școli slavonești și românești, la trei episcopii: la Roman, Rădăuți și Huși. Pentru care să aibă purtare de grijă sfinţiile sale episcopii a găsi dascăli învățați de slavonie ori și la românie, ori din cei ieșiți din școlile de la Iași, ori dintre alții, și să se așeze la fiecștecare episcopie cîte o școală de învățătură copiilor și acei trei dascăli de la aceste trei școli să fie datori a se sili cu învățătura copiilor, atît cu sîrbia cît și cu românia și leafa lor s-au rînduit cîte 80 lei de dascăl pe an, care bani să ia pe jumătate la sfîntul Gheorghe și pe jumătate la Sfîntul Dumitru. Însă sfinția sa părintele mitropolitul să dea acei bani din banii preoților, ce arată mai sus, la mîna episcopilor și episcopii să plătească dascălilor și acei dascăli să aibă și scuteală de birul vistieriei, nici un ban să nu dea, numai să păzească slujba lor grijindu-se de învățătura copiilor și iarăși sfinţiile sale episcopiii să facă necontenită cercetare școlilor, adesea luîndu-le sama, cum învață copiii și la ce se sporesc, ca și dascălii să se silească și copiii să se procopsească cu învățătura lor» [20]. Domnul a fixat și veniturile din care vor fi plătiți dascălii acestor școli: «Pînă la acea vreme preoții plăteau dajdie cîte patru galbeni pe an»; acum s-a hotărît «ca să nu dea ei altă dajdie, fără numai cîte un galben de preot și de diacon, numai o dată într-un an școlilor» [21]. Ei deci, aveau îndatorirea de a contribui pentru buna funcționare a școlilor.

Hrisovul din 25 decembrie 1747, poate fi considerat, în procesul de dezvoltare și organizare a învățămîntului, ca act de naștere a celei dintîi școli publice la Roman. Această școală trebuia să funcționeze cu două secții: una «sloveană» și alta «românească». De ce, se poate întreba cineva, era inclusă în școala de la Roman, o secție «slovenească». La jumătatea secolului al XVIII-lea, cînd ia naștere această școală, aproape, peste tot, în locașurile de închinare, se slujea în limba română. Din moment ce s-au tipărit, în decursul acestui secol, mai ales, în prima jumătate a sa, cărți de cult în limba slavă, pentru trebuințele clericilor din Moldova, înseamnă că, această limbă era, încă, folosită în biserici. Unii dintre absolvenții acestei școli puteau lucra în biserici în calitate de slujitori dar ea nu avea caracter clerical, nu era, adică, o școală care pregătea numai viitoare cadre bisericești. Secția «slovenească» a școlii era cerută de necesitățile cancelariilor din acea vreme. Covîrșitoarea majoritate a documentelor vechi moldovenești fuseseră redactate în

20. Ibidem.
21. Ibidem.

limba slavă ; pisaniile de la ctitoriile de mai înainte, cum și unele însemnări votive de pe cărți, icoane, broderii, vase liturgice și clopote, de asemenea, erau redactate în limba slavă deși exprimau sentimente și idei curat românești ; în etapa istorică prin care treceau țările noastre, toate aceste documente trebuiau tălmăcite ; pentru această treabă cărturărească se cereau tălmăcitori ; unul dintre scopurile secției «slovenești» de la școala din Roman, natural și de la celelalte școli similare, era și acela de a forma cunoscători ai limbii slave, care să poată tălmăci documentele și însemnările redactate în această limbă.

Școala, potrivit documentului, trebuia să funcționeze sub înaltul patronaj al episcopului. Chiriarhul de la Roman avea îndatorirea de «a găsi dascăli învățați de slovenie și de românie», de a retribui acești dascăli ai școlii cu ceea ce mitropolitul țării îi dădea «la mînă», de a o cerceta necontenit, luînd «sama de modul cum învață copiii și la ce se sporesc», de a veghea dacă dascălii se silesc etc [22].

Deși nu avem nici o mărturie documentară în legătură cu această școală, cu locul în care funcționa ea, cu dascălii care predau, cu toate acestea cred că școala a funcționat, că i s-a oferit spațiul necesar în vre-o clădire din jurul catedralei episcopale spre a fi în ochii episcopului. Dintr-un contract datat 1 aprilie 1823, prin care un dascăl se învoia să predea la această școală, casele în care a funcționat ea după evenimentele din 1821 erau la biserica Sfinții Voievozi din localitate [23].

Hrisovul, cu data de 25 decembrie 1747, fusese semnat și de titularul scaunului episcopal de la Roman, Ioanichie ; pentru acest ierarh care s-a remarcat, mai cu seamă, prin strădanii și înfăptuiri gospodărești, negreșit, semnătura implica o răspundere, o obligație. Dacă privim în spirit hotărîrea din 2 iunie 1750 a domnului Constantin Racoviță, ajungem la concluzia că episcopul înființase, deja, școala dar din lipsă de documente nu se știe în ce condiții funcționa. O notă (sgrafit) de pe peretele de răsărit al pridvorului catedralei : «Toader Tichie, Vătav la Școala Romanului vleat 7272, april 20» (1764) ar fi un indiciu că școala funcționa pe vremea episcopului Ioanichie. El s-a plîns domnului că preoții de la bisericile domnești și boierești «nu vor să dea banii sco-

22. În ziua de 6 iulie 1749, mitropolitul Nichifor al Moldovei lua hotărîrea să se facă «izvod» de «copiii prostimei din trei ani în sus», din jurul unor biserici ieșene, ca «să meargă să învețe carte» ; copiii «care vor fi de mazil, de neguțător și de alte bresle de cinste, să meargă să învețe, însă de vîrsta de la 3 ani în sus pînă la 12 ani și mai sus, iar care or fi feciori de preoți să învețe pînă la 20 ani și mai sus» (V. A. Urechia, op. cit., p. 20). Se poate crede că mitropolitul avea în vedere copiii din Iași dar, tot așa de bine, se poate crede, din moment ce este vorba, în hotărîrea sa, de mazili și de feciori de preoți că se gîndea la toată Moldova. În etapa aceasta de iluminism, de renaștere culturală, inițiativa aceasta apare cu totul firească.

23. V. A. Urechia, op. cit., p. 110.

lilor», cum se hotărîse, în anul 1747, mergînd pînă acolo încît «unii din boieri s-au ispitit să bată și slugile Sf. Sale» însărcinate cu strîngerea acestor bani. Domnul a dat episcopului «volnicie să apuce cu mare tărie pe popii domnești și boierești și afară de cei ce ar fi avînd cărți de scuteală... numaidecît să plinească banii școlilor. Într-alt chip să nu fie» [24]. Peste cîțiva ani, 1757, domnul Scarlat Ghica, prin hrisovul din 12 iunie, scutește preoții din Moldova de dajdia domnească și de poclonul vlădicesc cum se hotărîse mai înainte, în schimb, ei vor plăti dajdia școlilor [25]. Hotărîrea domnului, luată, de bună seamă, la cererea ierarhilor moldoveni, atestă existența școlilor înființate cu un deceniu mai înainte. Un hrisov, datat 1751, emis de domnul Teodor Calimache, cuprinde unele referiri la școlile moldovenești și slavonești din țară fără a numi localitățile unde funcționau ele [26]. În suretul datat 1766, de pe uricul școlilor de la domnul Grigore A. Ghica (1747) sînt referiri la școlile de pe lîngă episcopii printre care și aceea de la Roman [27].

Unele măsuri privind funcționarea școlii din Iași cum și a celor din țară, luate de acest domn, au fost «întărite de patriarhul Samuil al Constantinopolului» [28].

Cum s-a arătat, prin hrisovul din 25 decembrie 1747, domnul Grigore A. Ghica a dat viață școlilor, elinească, grecească, slovenească și românească de la Iași, ca și celor de pe lîngă cele trei episcopii — Roman, Rădăuți și Huși — la care, însă, se învăța numai slavonește și românește. Ulterior, în aceste școli, s-a învățat și carte elinească; unii domni fanarioți au încurajat chiar și sprijinit elenismul.

În intervalul 1769—1774, Moldova a fost ocupată de oști rusești. Dintr-o anafora a mitropolitului Gavriil Calimache datată aprilie 1771, către comandantul oștilor care ocupau Moldova, reiese că, din cauza «vremilor și din boala ciumei împrăștiindu-se atît dascălii cît și ucenicii, au rămas școlile fără lucrare, neputîndu-se scoate banii de la preoți, tot din aceste pricini» [29]. Așadar, școlile n-au funcționat în acest timp.

Cu intenția de a organiza școlile din Moldova, mitropolitul Gavriil a propus «să se reducă lefile dascălilor greci», iar Leon, episcopul Ro-

24. V. A. Urechia, op. cit., p. 23; Melchisedek ...II, p. 34.
25. V. A. Urechia, op. cit., p. 25.
26. Ibidem, p. 26.
27. Ibidem, p. 33; «Uricarul», XIII, Iassi, 1889: «S-au orînduit dascăl nu numai la această academie ce-am zidit aici în Iași ce și în toată țara la fiecare eparhie și ținut, cîte un dascăl, ca toți creștinii țării aceștia mireni și copiii preoților să se procopsească cu învățătura și cu fapte bune» (p. 188); «...la 3 dascăli moldovenești ce sînt rînduiți la 3 episcopii a Romanului, a Rădăuților și a Hușilor, fiecăruia cîte 80 lei» (p. 191).
28. Ibidem, p. 57—58.
29. Ibidem, p. 34.

manului, cerea să «se suprime limba elină din școală deoarece..., copiii n-au învățat nimic de la dascălii greci». Constatarea aceasta o făcuse el, probabil, la școala de la episcopia din Roman la care pe lîngă «slavonește» și «românește» se învăța, între timp, și «elinește». Comandantul oștilor de ocupație n-a aprobat aceste propuneri deoarece, a motivat el, o mare parte a cărților bisericești sînt scrise în această limbă și mai mult decît atît, ea se învață «și la alte academii» [30].

Deși, din nefericire, nu avem știri sigure privind viața școlii de pe lîngă episcopia Romanului, în ultimile decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui de al XIX-lea, cu toate acestea, unele motive și considerațiuni întemeiate, logice, ar arăta existența ei. Astfel, episcopul Leon Gheucă (1769—1786), ierarh care avea o mare bibliotecă, care s-a impus prin vasta sa cultură, care a sprijinit tineri trimiși, în străinătate, la învățătură, care, cum s-a menționat mai sus, dorea și propunea, chiar, suprimarea limbii eline, deoarece nu erau «dascăli» corespunzători, se va fi ocupat și de școala de pe lîngă episcopie ; de asemenea, Veniamin Costachi care, după ce va trece în scaunul mitropolitan al Moldovei, va da cuvenita atenție problemelor culturale, cît timp a păstorit la Roman (1796—1803), va fi avut între preocupările sale, pe lîngă spitalul de la biserica Precista Mare și școala. Alt fapt care ar dovedi că școala funcționa în acest răstimp este așa-numita (dajdie) pentru școli pe care o achitau preoții și diaconii. Această dajdie se încasa după cum se stabilise de domnii de mai înainte. Cu fondurile adunate se asigura funcționarea școlilor din Iași, capitala țării, și, firește, a celor de la episcopii [31]. Unul dintre episcopii Romanului, Iacob «grecul», care a păstorit, doar, cîteva luni, în 1786, a cheltuit, în alte scopuri «banii școlilor» [32], pricinuind, fără îndoială, prin această nesăbuită atitudine, tulburări în desfășurarea învățămîntului. În sfîrșit, apariția celor dintîi, să zicem, manuale didactice, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ar fi, încă, indicii privind funcționarea școlilor. Mitropolitul Iacob Putneanul tipărea, în anul 1755, *Bucvar sau începerea de învățătură* și *Alfavita sufletească spre folosul de obște*, ambele, cărți cu caracter didactic, destinate, în primul rînd, cred, elevilor care învățau carte românească. În anul 1756, apărea *Gramatica românească* de Dimitrie Eustatievici care, probabil, circula printre elevi [33]. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în anul 1795, apăreau căr-

30. Ibidem, p. 35.
31. Ibidem, p. 44—74.
32. Melchisedek ...II, p. 119.
33. Teoctist, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, În slujba ortodoxiei românești, a năzuințelor de unitate națională și de afirmare a culturii române, Mitropolitul Iacob Putneanul, anul 1719—1778, M-rea Neamț, 1978, p. 14—29 ; D. Eustatievici, Gramatica

țile episcopului Amfilohie Hotiniul: *Gramatica teologhicească*, transpunere din latină după Platon Levșin, *Elementi aritmetice arătate fireşti* și *De obște gheografie*, evident, cu scopul de a fi folosite în școli. S-a opinat dar fără temeiuri că operele lui Amfilohie, în fond prelucrări după autori străini, au circulat sub formă de manuscrise [34].

Timp de cîțiva ani (1787—1792), o parte a teritoriului Moldovei a fost ocupat de oști habsburgice, iar altă parte de oști țariste. Probabil, că, în acești ani, ca și între 1769—1774 — precedenta ocupație — școala de pe lîngă episcopia Romanului n-a funcționat. După retragerea oștilor străine, domnul Alexandru C. Moruzi, în prima sa domnie (1792), a înființat sau reorganizat la episcopiile din Roman și Huși, cîte o «școală de limbile elinească și moldovenească» pe care le-a «întărit» cu hrisovul din 24 mai 1803, în a doua domnie a sa [35]. Cît timp a funcționat școala și în ce condiții nu se cunoaște. În anul 1806 a izbucnit un nou război ruso-turc. Țările Române au fost iar ocupate, populația a fost bîntuită de epidemii, în anul 1821 au loc evenimente tragice pricinuite de mișcarea eteristă, domniile nu aveau durată, prin urmare, o atmosferă cu totul neprielnică școlilor și activităților culturale. Știm că, prin strădania mitropolitului Veniamin, a fost înființat un seminar, la mănăstirea Socola de lîngă Iași care a funcționat, cu mici întreruperi, aproape un secol și jumătate. Nu se știe, cum și în ce condiții a funcționat școala de la Roman, dacă a funcționat în aceste vremuri tulburi. Ceea ce ar veni în sprijinul opiniei potrivit căreea școala de la Roman a funcționat, totuși, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, pînă la 1821 — în legătură cu învățămîntul după această dată avem mai multe știri — este prezența în scaunul episcopal, mai întîi, a vrednicului ierarh Veniamin Costachi (1796—1803), apoi, cu o întrerupere pricinuită de acțiunile eteriștilor, a altui ierarh valoros, Gherasim Clipa (1803—1826). Veniamin s-a ocupat de spital, a dat atenție treburilor gospodărești dar își va fi îndreptat privirile și la școala care funcționa sub înaltul patronaj al episcopiei. Gherasim a învățat carte la școala de la Putna, ar fi fost trimis de episcopul Leon Gheucă, protectorul său, la Leipzig, pentru studii, a cunoscut mai multe limbi, a închegat legături cu iluminiștii moldoveni, ar fi tradus el însuși cărți și ar fi dat sprijinul său unor «dascăli» spre a tălmăci, în limba noastră, opere pe care le considera utile; peste tot, în Moldova, și

românească, 1757. Prima gramatică a limbii române, îngr. și introducere N. A. Ursu, București, 1969.

34. V. A. Urechia, op. cit., 42.

35. Nicolae K. Dragomir, Prima școală primară publică din Roman, în «M.M.S.» nr. 8—9/1957, p. 692.

dincolo de granițele ei, Gherasim era cunoscut ca om de cultură [36]. Formația cărturărească a episcopului și rîvna sa în acțiunea de culturalizare a contemporanilor, ca și lucrările efectuate prin grija sa la catedrala episcopală, care pun în lumină o altă trăsătură a sa — gustul artistic — sînt temeiuri care arată că, în timpul îndelungatei sale păstorii la Roman, el nu putea să lase la o parte școala. El apare alături de mitropolitul Veniamin al Moldovei, de episcopul Meletie al Hușilor și de boierii divanului printre cei care au «întărit», cu mărturia lor, hrisovul domnului Alexandru Moruzi, din octombrie 1803, prin care se hotăra înființarea seminarului de la Socola [37]. Episcopia Romanului, potrivit unui «jurnal» încheiat în anul 1832, de cei trei ierarhi din fruntea eparhiilor moldovene — mitropolia, episcopia Romanului și episcopia Hușilor — trebuia să contribuie anual pentru seminarul Socola cu 23.000 lei [38]. Prin legea votată de Obștească Adunare, în martie 1840, contribuția anuală a episcopiei Romanului pentru seminarul Socola a fost ridicată la suma de 40.000 lei [39].

O scrisoare din 1 aprilie 1823, deci, de cînd, în Moldova, începea o etapă nouă, de emancipare socială și spirituală, semnată de Teodor Verescu, prin care accepta misiunea de dascăl la școala de care purta grijă episcopia Romanului, constituie, în sfîrșit, dovada, întru totul concludentă, cu privire la existența învățămîntului public organizat în orașul Roman. Reproduc unele pasaje din această importantă scrisoare: «Prin această scrisoare eu cel mai jos iscălit adeverez cum că la școala românească de la biserica sfinților mai mari voievozi sînt rînduit dascăl din porunca P. S. Stăpîn Kirio Kir Gherasim episcop, unde sînt îndatorat a paradosi următoarele învățături: 1. Cetirea regulată, 2. Scrierea, 3. Gramatica românească, 4. Catehisis cel Mare, 5. Cartea Facerii tîlcuită, 6. Hristoitia, 7. Aritmetica, 8. Tîlcuirea psalmilor, 9. Cîntările și rînduielile bisericești, după cuviință. După săvîrșirea acestor învățături, mă îndatorez a paradosi și altele mai nainte, după priceperea și starea ucenicilor. Ucenicii care vor începe aceste învățături să fie statornici în școală în vreme hotărîtă prin zapis de 4 ani de zile.

Într-această ishola (?) sînt îndatorat a primi copii cîți vor voi a veni, îndatorindu-mă și pentru învățarea clericilor din eparhie, ce au să se hirotonisească, învățîndu-i toate cele trebuitoare pentru catehisiri. Eu pentru paradosirea în numita școală am rînduit leafă 600 lei pe an,

36. Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900, București, 1979, p. 194—195, dacă nu este vorba de alt Gherasim (Gherasim ierodiaconul sau Gherasim Bucovineanul).

37. V. A. Urechia, op. cit., p. 95; Gh. Adamescu, Istoria seminarului Venaimin, București, 1904, p. 43—47.

38. V. A. Urechia, op. cit., p. 265.

39. Ibidem, tom. II, p. 197.

din porunca P. S. Stăpîn Kirio Kir Gherasim episcop și începerea învățăturilor va urma cu anul acesta 1823, aprilie 1, adică la facerea contractului cel bine adeverit prin a mea iscălitură» [40].

Acest act atestă clar existența unei școli publice la Roman patronată de episcopie. Dacă interpretăm ad-litteram acest act, «începerea învățăturilor», adică întemeierea școlii s-a produs în anul 1823; pentru motivele arătate mai sus, cred că școala fusese întemeiată la jumătatea secolului al XVIII-lea dar a funcționat cu întrerupere. În 1821—1822, episcopul Gherasim din cauza tulburărilor pricinuite de mișcarea eteristă a pribegit în Bucovina; mitropolitul Veniamin, de asemenea, a plecat peste hotarele Moldovei. Lipsind păstorul, școala și-a întrerupt activitatea, așa cum se întîmplase în 1769—1774, 1787—1792, 1806—1812. Una dintre preocupările episcopului Gherasim după ce a revenit în scaun, a fost găsirea unui dascăl și redeschiderea acestei școli care, în contextul condițiilor politice și ideologice, se impunea ca o necesitate.

Școala publică din Roman a fost redeschisă în anul 1823, cu sprijinul episcopului Gherasim Clipa, într-o clădire de la biserica «Sf. Voievozi» din localitate. Să fi funcționat și mai înainte în preajma acestei biserici !? O întrebare la care nu se poate da un răspuns. În cîteva acte din anul 1777, în legătură cu un litigiu între comunitatea armenească din Roman și biserica Albă — «Sfinții Voievozi» — iscat din cauză că armenii pretindeau teren care, de drept, nu le aparținea, sînt referiri la niște case care, altă dată, înconjurau ctitoria domnului Ștefan Tomșa; aceste case menționate în acte sub numele de *chilii*, erau în acel an ruinate [41]. Cred că, între timp, se vor fi clădit alte case în care a fost instalată școala sau, în preajma acestei biserici — spre nord, sud sau est — mai existau alte clădiri care puteau fi folosite în anul 1823.

Din moment ce dascălul Teodor Verescu era rînduit și plătit de episcopie, cu 600 de lei pe an, înseamnă că această școală, la care trebuia să funcționeze el, se afla, indiscutabil, sub înaltul patronaj al episcopului. Gherasim Clipa, ierarh cu pregătire cărturărească temeinică, îndeplinindu-și misiunea, va fi chemat un dascăl cu pregătire cărturărească corespunzătoare. Neexistînd alte documente referitoare la școală și la acest dascăl, nu știm de unde era originar, unde învățase și cît timp a stat el la Roman.

Un zapis la care se referă dascălul Teodor, în scrisoarea despre care a fost vorba mai sus, de bună seamă, un act întocmit, probabil, la epis-

40. V. A. Urechia, II, p. 110; autorul mărturisește, în lucrarea sa, că a văzut contractul în arhiva episcopiei.
41. Melchisedek... II, p. 98—109.

copie, între el și episcop, sau o simplă declarație, semnată de fiecare ucenic, stabilea că la această școală, cursurile durau 4 ani. La absolvire, școala dădea, probabil, celor ce au învățat și au fost «statornici», un act, o adeverință în baza căreea puteau ei solicita slujbe în Biserică sau în afară de ea. Programa de studii era bogată și variată. Se predau (paradoseau), în școală, învățături, să spunem, de inițiere — citirea și scrierea — învățături cu caracter laic — gramatica și aritmetica — și învățături cu caracter teologic — bisericesc — catehismul, istoria Vechiului Testament (Facerea), hristoitia, tîlcuirea psalmilor, muzica și practica bisericească. Materiile de învățămînt teologic — bisericesc erau precumpănitoare, fapt care demonstrează că sîntem în fața unei școli, cu caracter bisericesc. Se poate admite că prin această particularitate ea prefața școala catehetică locală care avea să se înființeze peste două decenii. În afară de materiile specificate în scrisoare, dascălul se obliga să predea, în timpul celor 4 ani de studii, altele ținînd seama de «priceperea și starea ucenicilor».

Dascălul Teodor Verescu nota că, va «primi copii cîți vor voi a veni» ceea ce înseamnă că spațiul de la biserica «Sfinții Voievozi» destinat școlii era încăpător. El se mai obliga încă, să activeze și «pentru învățarea clericilor din eparhie ce au să se hirotonească învățîndu-i toate cele trebuitoare pentru catihisiri». Pare probabil, interpretînd cuvintele de mai sus, că, pentru pregătirea candidaților care doreau să se hirotonească dascălul ținea și cursuri speciale sau numai «ispitea», adică examina, într-un timp mai scurt sau mai îndelungat, de la caz la caz, pe cei care, în vederea preoției, învățau carte de la preoți și chiar de la cîntăreți bisericești.

Documentul, datat 1 aprilie 1823, despre care a fost vorba mai sus, referitor la școala de pe lîngă episcopia Romanului, este o dovadă care pune în lumină prezența activă a episcopului local în procesul istoric, de desfășurare a învățămîntului. În condițiile vremii, episcopia contribuia, cu mijloacele ei materiale la întreținerea caselor în care funcționa școala, la plata «lefei» cuvenită dascălului și, în același timp, se ocupa, probabil, de întocmirea programei de învățămînt.

Dascălul Teodor Verescu n-a stat prea mult la Roman. În anul 1828, deja, el funcționa, ca profesor, la «școlile naționale» de la biserica «Sfinții Trei Ierarhi» din Iași, pentru cursuri elementare: citirea și scrierea. În iunie 1835, lua parte la deschiderea cursurilor academiei Mihăilene, iar în anul școlar 1835—1836 preda, ajutat de N. Simionescu, limba română și limba latină, la școala normală de la biserica Sfinții Trei Ierarhi «din capitală» [42]. Probabil că el a plecat din Roman,

42. V. A. Urechia, op. cit., p. 149, 203, 244, 286, 292, 294, 296.

în anul 1826, după moartea episcopului Gherasim. Lipsind documentele, nu se știe în ce condiții a funcționat școala mai departe și nici dascălii care au predat învățăturile prevăzute în programă. Un fapt care, totuși, arată că școala din Roman a funcționat, în continuare, s-a produs în anul 1827. Potrivit unei note publicate de Epitropia Învățămînturilor Publice din Moldova, sardarul Chiriac din Roman, în anul 1827, «însuflețit de simțuri creștinești și patriotice», a dăruit prin «diată» în folosul obștei suma de 30.000 lei, așezînd-o de veșnic capital la episcopie, cu condiția ca, din dobînda banilor, să se ție doi profesori spre «învățătura fiilor sărmani sau din părinți scăpătați»; sardarul a mai dăruit 2500 lei pentru zidirea unui local de școală «în această politie» (Roman). Epitropia a hotărît să se zidească o casă pentru școala publică în care scop se vor cheltui cei 2500 lei dobînda pe 6 luni a capitalului dăruit de sardarul Chiriac și alte patriotice dăruiri [43].

Potrivit prevederilor Regulamentului organic, s-au înființat, în cursul anilor 1831—1834, școli publice în capitalele unor ținuturi. La Roman, o astfel de școală, a fost înființată în anul 1832 [44]. Epitropia Învățăturilor Publice din Moldova a trimis, în primăvara anului 1832, la Roman, ca profesor pe Ioan Nanu care urmase un curs special la Iași [45]. «Organicescul regulament» statornicea numirea unui inspector sau efor, la fiecare școală publică, cunoscut prin a sa «plecare pentru sporirea bunelor învățături a tinerimii». Epitropia a rînduit, în anul 1832, în această «cinstitoare vrednicie», adică de efor sau inspector al școlii din Roman pe episcopul Meletie păstrîndu-și însă dreptul de a-i împărtăși întru acestea povățuirile cuviincioase» [46]. La 4 noiembrie 1832, profesorul Ioan Nanu înainta un raport epitropiei prin care făcea cunoscut că s-a «înfățișat» episcopului locului (Meletie) ca «efor al școalei orașului Roman» și celorlalți dregători locali. El anunța că a găsit «casele pentru școală, nu numai gătite, dar și cu totul stricate, avînd numai o odaie pentru a paradosi»; prin sîrguința episcopului și a ispravnicului, această casă «s-au pus în lucrare de a se meremetisi». «După gătirea caselor după rînduială, împodobindu-se cu mobiliere potrivite școalei după proba celor aflătoare în școala din Eși... la 2 noembrie s-au serbat pios începerea școalei». În prezența episcopului, a «boierimii» și «negutătorilor» s-a săvîrșit sfințirea apei după care el însuși, ca profesor, a rostit un cuvînt; apoi episcopul Meletie «a rostit alt

43. «Buletinul Oficial» din 14 februarie 1834, nr. 2, p. 131; N. Gr. Stețcu, Notițe cu privire la Școala publică din Roman, în «Cuvîntul dăscălesc» nr. 4—5/1941, p. 26.
44. N. Gr. Stețcu, Școli particulare și profesionale la Roman, în «Cuvîntul dăscălesc», nr. 9—10/1941, p. 11.
45. N. Dragomir, Prima școală primară publică din Roman, în «M.M.S.» nr. 8—9/1957, p 692.
46. V. A. Urechia, op. cit., p. 201.

cuvînt cuprinzător de bun început... lăudînd bunăvoința ocîrmuirii și a epitropiei asupra învățăturilor, sfătuitor pentru învățător și școleri împodobit de moral și îndemnător către obștime de a trimite pe tineri la școală» [47].

Ulterior, misiunea de inspector al școlii publice din Roman a fost încredințată doctorului în filosofie și medicină, Al. Teodori [48]. La încheierea semestrului întîi, în ziua de 10 martie 1834, a anului școlar 1833—1834, au fost de față, între alții, la școală, arhimandritul Atanasie, delegatul episcopiei și arhimandritul Macarie egumenul mănăstirii Precista Mare. Cel dintîi a dăruit 80 de lei copiilor săraci silitori iar al doilea 96 de lei tot pentru astfel de copii [49].

Daspre participarea episcopului de Roman la viața școlii publice din localitate sînt referiri în presa vremii: astfel, la 1 august 1837, școlarii au fost examinați în fața episcopului Meletie și a altor «fețe» din oraș. Acum era profesor I. Vitzu «în locul trecutului din viață pitarul Ioan Nanu» [50]. «P.S.S. au adresuit către tinerime felurite întrebări, care toate s-au răspuns spre mulțumirea P.S.S și a obștei. Acest vrednic arhiereu a rostit, apoi, un cuvînt prin care a făcut cunoscută toată mulțumirea cuvenită epitropiei pentru părinteasca îngrijire ce hărăzește în folosul creșterii fiilor patriei... P.S.S. a binevoit a încuraja pe școlari și a le înfățișa a sa binecuvîntare împărțind și prezenturi la acei mai vrednici întru a lor sporire la învățătură» [51]. Episcopul Meletie a fost de față și la examinarea din iarna anului 1838. Elevii, s-a adus la cunoștința Epitropiei învățăturilor publice printr-un raport, «au răspuns la așteptarea îngrijirii cu care se norocește acest așezămînt din partea P. S. Episcop eparhiot și D. doctor A. Teodori care dovedește în acest ram o rîvnă vrednică de toată lauda. P.S. Episcop a dăruit la acel prilej la acei săraci școlari 200 lei» [52]. În ziua de 18 martie 1839, episcopul Meletie, în calitate de efor al școlii din Roman «și acei întîi ai politiei au fost martori sîrguinței care școlarii au făcut la învățătură. P.S.S. a binevoit a împărți 300 lei între cei mai sîrguitori și nevoiași tineri» [53]. Prin anaforaua nr. 33 din 25 ianuarie 1847 a Epitropiei școlilor se stabilește că în comitetul de inspecție al școlii publice din ținutul Roman va fi și episcopul local [54]. La Roman, păstorea, în acea vreme, Venia-

47. N. Dragomir, op. cit., p. 694; după dosarul 119/1832, fila 4, păstrat la Arhivele Statului București.
48. «Buletinul Oficial», nr. 18, anul 1834, p. 192; N. Gr. Stețcu op. cit., p. 26.
49. Ibidem.
50. «Albina Românească» nr. 37 din 13 mai 1837.
51. «Albina românească» nr. 63 din 12 august 1837; V. A. Urechia, op. cit., p. 374.
52. V. A. Urechia, op. cit., tomul II, p. 49.
53. «Albina românească» nr. 50 din 25 iunie 1839; V. A. Urechia op. cit., tomul II, p. 118.
54. Ibidem, p. 324.

min Roset ; dacă, atunci cînd conducea el, ca egumen, mănăstirea Dolheşti a întemeiat o şcoală pentru călugări din mănăstire şi pentru tineri din acel sat, cu atît mai mult, acum, cînd era în fruntea eparhiei Romanului, ca şi predecesorii săi, va fi dat atenţie şi va fi sprijinit şcoala publică din Roman [55].

Treptat, mai cu seamă, după ce revoluţia din anul 1848 a zdruncinat orînduirea feudală şi a deschis calea ideilor de libertate, egalitate şi fraternitate, numărul şcolilor publice s-a înmulţit. Flacăra înnoirilor, într-un cuvînt, a înfăptuirilor social-umane, călăuzea, la mijlocul secolului trecut, pe mulţi dintre fiii poporului nostru. Acum, au apărut publicaţii periodice cu caracter militant ; în această etapă s-a lucrat pentru afirmarea limbii naţionale, pentru înlăturarea discriminărilor, prejudecăţilor şi inegalităţilor sociale, pentru redescoperirea şi cunoaşterea temeinică a trecutului istoric, a particularităţilor noastre specifice, pentru luminarea tuturor prin carte, pentru unirea românilor, pentru o ordine nouă.

Desfăşurarea învăţămîntului în şcoli publice care, cu fiecare zi se înmulţeau, impunea instituirea unor foruri centrale de coordonare şi conducere. Aceste foruri — mai întîi Epitropia învăţăturilor publice din Moldova, apoi Departamentul averilor bisericeşti şi al învăţăturilor publice şi mai tîrziu, Ministerul Cultelor şi al Instrucţiunii publice — stabileau norme cu privire la programa de studii, la durata procesului de învăţămînt, la recrutarea şi plata profesorilor. Pe măsură ce autorităţile de stat conduceau şi controlau şcolile publice, episcopatul, în genere, n-a mai îndeplinit, în această privinţă, un rol de prim ordin. Episcopul, Biserica, rămînea totuşi, factor important în procesul de organizare şi funcţionare a şcolilor la care se pregăteau viitorii slujitori bisericeşti.

În luna decembrie 1843, epitropia seminarului din Iaşi, din care făceau parte mitropolitul Moldovei şi vornicul Departamentului averilor bisericeşti şi al învăţăturilor publice, preocupată de buna pregătire a candidaţilor la preoţie, cum şi a celor ce doreau să urmeze cursurile seminarului ieşean, a propus înfiinţarea unor şcoli catehetice în capitalele ţinuturilor. La aceste şcoli urmau să funcţioneze, ca profesori (cateheţi) şi conducători, absolvenţi ai seminarului din Iaşi. Domnul Mihail Sturdza a aprobat această propunere [56], spre a se pune capăt u-

55. În anul 1840, pe cînd se afla în fruntea mănăstirii Dolheşti, ţinutul Roman, Veniamin Roset, atunci arhimandrit, a înfiinţat pe lîngă acea mănăstire o şcoală la care preda profesorul Ioan Cart («Albina românească», nr. 42/1840) ; potrivit unei însemnări din «sinodicul mănăstirii Dolheşti», şcoala aceasta funcţiona, încă din anul 1820 (Ath. Vasilescu, Monografia mănăstirii şi comunei Dolheşti din judeţul Roman, Roman, 1930, p. 91).

56. Gheorghe Adamescu, Istoria seminarului «Veniamin», Bucureşti, 1904, p. 83.

nor practici nesănătoase, unor abuzuri, chiar, în ceea ce privește hirotoniile. Astfel de școli au luat naștere, în anul 1845 și în orașele capitale de ținuturi — Roman, Bacău, Focșani, Galați, Tecuci și Bîrlad — care făceau parte din punct de vedere bisericesc din eparhia Romanului [57]; (cîtva timp școala catehetică a ținutului Bacău a funcționat la Tg. Ocna). Mitropolitul Meletie al Moldovei a rînduit, în calitate de cateheți, la unele școli catehetice din eparhia Romanului, prin adrese către episcopul Veniamin Roset, absolvenți ai seminarului din Iași după ce au depus ei un examen public la mitropolie [58].

Îndeosebi, față de școala de cateheți din Roman, episcopul Veniamin Roset, în timpul căruia se organizase această școală, cum și urmașii săi, locotenenții de episcop Iustin Edesis și Nectarie Hermeziu Sotiriupoleos, pînă în anul 1859 cînd ea a fost desființată, au arătat înțelegere și bunăvoință [59]. Episcopul Veniamin a primit și o adresă, în martie 1846, de la mitropolitul Meletie prin care i se făceau unele recomandări: «Fiindcă de la 1 a viitoarei luni aprilie, au a se rîndui cateheți pe la ținuturi, apoi, noi din partea epitropiei seminariei poftim pe Frăția Ta să binevoiești a încuviința pe protoiereii ținuturilor din eparhia acelei episcopii ca și ei să facă cunoscut preoților, diaconilor și dascălilor din cuprinsul ținuturilor lor ca fieștcare să-și dea pe fiii lor la școala catehismului din acel ținut (iar acei ce pentru ținutul lor nu li s-au rînduit cateheți încă din deosebite împrejurări să-i dea la școala catehetului ținutului megieș) mai înainte de a-i căsători, spre a nu se îngreuia la vremea trebuitoare de hirotonie de îndoite griji precum de ale familiei și de ale învățăturei» [60]. În afară de măsurile luate, la recomandarea mitropolitului, privind chemarea la aceste școli, în primul rînd, a fiilor de slujitori bisericești, episcopul a oferit spații pentru desfășurarea învățămîntului într-o casă de la reședința episcopală [61].

Școlile catehetice au fost înființate, în anul 1845, cu scopul de a pregăti, cît de cît, pe acei tineri care doreau hirotonie. Deși autoritățile centrale au hotărît, atunci cînd au luat ființă aceste școli, să nu mai fie hirotoniți decît absolvenți ai seminarului din Iași sau ai școlilor catehetice ținutale, cu toate acestea, conducătorii eparhiilor motivînd că au

57. Au fost rînduiți cateheți la aceste școli următorii: Pr. Gh. Budescu la Bîrlad, Pr. Gh. Dumitriu la Tecuci, Pr. D. Matcaș la Roman, Pr. Ioan Halunga la Tg. Ocna, Pr. Ioan Miloș la Focșani (Acta corespondenților seminariei Veniamină pentru candidați și rînduirea cateheților la districtele din eparhia Romanului, precum și ordinele urmate către cateheți, 1844 martie 29; dosarul păstrat între manuscrisele episcopiei Romanului).

58. N. Dragomir și Silviu N. Dragomir, Pregătirea preoților în eparhia Romanului, în «M.M.S.», nr. 9—12/1975, p. 752.

59. Melchisedek..., II, p. 205.

60. N. Dragomir, Silviu N. Dragomir, op. cit., p. 754.

61. Melchisedek..., II, p. 205.

nevoie de preoți hirotoneau și tineri fără studii. Chiar mitropolitul Meletie și, mai cu seamă, episcopul Veniamin Roset al Romanului nesocotind legiuirile au hirotonit tineri fără atestate de studii [62], atitudine care a pricinuit «murmure și defăimări» [63].

Pînă în anul 1858, școala catehetică a funcționat la episcopie — într-o casă din oraș, prin strădania catehetului Dimitrie Matcaș, fusese organizat, în anul 1854, un internat pentru 30 de elevi [64] — dar «în odăi necorespunzătoare». Deoarece, la episcopie, fuseseră dărîmate unele case cu scopul de a înălța altele [65], în anul 1858, serdarul Gheorghe Melidon a intervenit, printr-un raport înaintat Ministerului cultelor și instrucțiunii, pentru mutarea acestei școli în altă parte. Ministerul a dispus, întîi, mutarea acestei școli într-o odaie de la școala publică, apoi a decis să fie mutată «în chiliile de la biserica Sf. Gheorghe» [66], unde n-a funcționat decît un an, adică pînă în toamna anului 1859 cînd a fost ea contopită cu școala publică din Roman [67]. Potrivit ordinului nr. 11233, trimis de minister la 15 decembrie 1859, «școlarii desființatelor școli catehetice, urmînd cursul primar, vor avea aceleași drepturi și beneficii ca pînă acum, fiindcă în școlile primare pot învăța, în orele libere și benevole, obiectele speciale ale programului catehetic, precum: liturghia, tipicul, cîntările etc. [68]. Desființarea școlilor catehetice, în anul 1859, se datorește și faptului că, între timp, fuseseră înființate seminariile de la Roman și Huși.

La Roman, prin strădania vornicului Grigore Done, cu sprijinul, mai mult moral al episcopului Veniamin Roset, se înființează, în anul 1846, o «școală particulară de cîntări bisericești», care a funcționat pînă în anul 1856, cînd vornicul ctitor a încetat din viață [69]. O astfel de școală, cu caracter profesional, cu menirea de a pregăti cîntăreți bisericești, a fost în atenția ierarhilor și a cancelariilor eparhiale. De pildă, în primii ei ani de existență, la 21 februarie 1852, locotenentul de episcop Iustin Edesis a asistat la examenul de iarnă a elevilor aducînd mulțumiri fondatorului [70].

62. Vezi p. 280.
63. Melchisedek..., II, p. 205.
64. N. Dragomir, Silviu N. Dragomir, op. cit., p. 755.
65. Melchisedek..., II, p. 220.
66. Ibidem; la 4 iulie 1858, iconomul Gh. Stamatin, catehet, scria că, deși a primit ordin «de a strămuta școala din ograda episcopiei» în chiliile de la biserica «Sf. Gheorghe» din oraș, cu toate acestea din cauza unor neînțelegeri n-a putut aduce la îndeplinire acest ordin; în cele din urmă, școala a fost mutată dar a funcționat numai un an, adică pînă în 1859 (Neculai Gr. Stețcu, vornicul Grigore Done, Roman, 1942, p. 24).
67. N. Gr. Stețcu, Școli particulare..., p. 14.
68. «Monitorul Oficial al Moldovei» nr. 61/1859; V. A. Urechia, op. cit., III, p. 164.
69. N. Gr. Stețcu, Școli particulare..., p. 12; același, Vornicul..., p. 18.
70. Neculai Gr. Stețcu, Vornicul..., p. 21.

Două sînt motivele care au condus la hotărîrea de a desființa școlile catehetice. Cel dintîi, a fost creșterea numărului de candidați la hirotonie și, firește, imposibilitatea de a-i folosi pe toți ; al doilea, era nevoie de preoți cu bună pregătire, fiind ei, în condițiunile de odinioară, factori valoroși de îndrumare și de luminare ; în etapa de înnoire în care intrase poporul nostru, preotul trebuia să fie un fruntaș, printre semenii săi, din toate punctele de vedere, deci și cultural. Seminariile, cu profesori buni, cu o programă de învățămînt îmbogățită, cu o durată de școlarizare mai îndelungată, pe deasupra, ajutate și ocrotite de ierarhii eparhioți — Roman și Huși ; nu amintesc de Iași unde seminarul fusese înființat la începutul secolului — erau, negreșit, școli care puteau să formeze candidați la preoție pe care-i cerea timpul. Înființarea seminariilor a fost hotărîtă, printr-o lege specială, adoptată de divanul Moldovei în iulie 1851. Printre altele, legea prevedea seminarii eparhiale, cu un curs de 4 ani, la Roman și Huși ; cursul învățăturilor la seminarul Socola dura 8 ani cu clauza că elevii care termină 4 ani pot candida la ocuparea parohiilor, pe viitor nu se vor mai hirotoni tineri fără studii ; ierarhii din fruntea eparhiilor în care se aflau seminariile intrau, de drept, în epitropia care administra aceste școli.

Seminarul de la Iași fusese înființat de mitropolitul Veniamin Costachi în anul 1803 iar cel de la Huși a căpătat viață la cîtva timp după apariția legii, iulie 1851. Cel de la Roman a fost întemeiat, abia, în anul 1858. Întîrzierea cu care s-au adus la îndeplinire prevederile legii rămîne de neînțeles. Cred că nu este, la mijloc, un act de potrivnicie sau de rea-voință. Ani de-a rîndul, începînd din 1851, episcopia Romanului a avut în frunte locotenenți de episcopi [71] care, stăpîniți de sentimentul provizoratului, n-au pornit la treburi, cu implicații, pentru care se cereau sume mari de bani. Din moment ce, episcopul Veniamin Roset apoi, hirotonise mulți tineri fără studii, cu alte cuvinte, după ce trimisese el în sate și tîrguri mai mulți preoți decît era necesar, nu se simțea nevoia unei școli teologice pentru pregătirea candidaților la preoție. Seminarul din Roman își deschidea porțile în toamna anului 1858, la stăruința ministerului Cultelor și, se pare a mitropolitului Sofronie Miclescu. Aducînd la îndeplinire dispoziția telegrafică, din 12 aprilie 1858, a ministerului, locotenentul de episcop Nectarie Hermeziu și preotul D. Matcaș care avea să fie numit rector al seminarului, au găsit un local potrivit și au luat cele dintîi măsuri cu caracter administrativ-gospodăresc. În august, același an, au fost aleși profesori, prin concurs, ținut la seminarul din Iași iar pe ziua de 1 septembrie s-au deschis cursurile cu o festivitate ocazională la care au luat parte «boieri, întregul cler și

71. Vezi p. 284—294.

un numeros popor». Locotenentul de episcop «a sfinţit apa» şi «după citirea sfintelor rugăciuni au adresat prea cucerniciei sale iconomului D. Matcaş un discurs la care prea cucernicia sa a răspuns prin alt discurs» [72]. La 23 noiembrie 1859 s-a deschis în Roman şi o şcoală publică de fete ; serviciul religios a fost săvîrşit de însuşi locotenentul de episcop Nectarie Hermeziu care a rostit şi un cuvînt ocazional [73].

Unirea Ţărilor Române, înfăptuită la 24 ianuarie 1859, a deschis, în istoria poporului şi ţării noastre, o nouă etapă. În toate domeniile de activitate şi-a croit drum, cu fiecare zi, spiritul înnoitor. Reformele şi aşezările cu caracter social-politic din vremea domnului Alexandru I. Cuza şi, firește, toate înfăptuirile ulterioare, pun capăt mentalităţii feudale ce a dominat, la noi, secole de-a rîndul. Şcoala a intrat şi ea, în contextul condiţiilor noi, pe un nou făgaş. Dacă la jumătate secolului trecut funcţionau, în Moldova, doar, cîteva zeci de şcoli, treptat, au luat fiinţă, în tîrguri şi sate, multe altele. Odată cu întemeierea şcolilor, odată cu înmulţirea lor, s-a introdus obligativitatea învăţămîntului. Desfăşurarea procesului de instruire, odată cu înmulţirea şi diversificarea şcolilor, a trecut pe seama autorităţii centrale de stat care le asigura întreţinerea şi se ocupa de uniformizarea programelor de studii, a metodelor de învăţămînt şi de pregătirea personalului didactic.

În istoria învăţămîntului bisericesc pentru pregătirea cadrelor clericale, s-a deschis şi conturat, la jumătatea secolului al XIX-lea, de asemenea, o etapă nouă. Prin organizarea seminarului de la Iaşi, ca şi prin înfiinţarea celor de la Roman şi Huşi — mă refer numai la ceea ce s-a întîmplat în Moldova — s-a urmărit oprirea unor practici care contrastau cu spiritul nou din ţară. Este vorba de hirotonisirea unor tineri fără şcoală, care, îndeosebi, la Roman, luase proporţii dăunătoare atît pentru stat cît şi pentru Biserică. Spre a avea clerici care puteau aduce contribuţii remarcabile, în noile condiţii social-politice instaurate, autorităţile de stat, la mijlocul secolului trecut, făceau următoarea recomandare : «este cu dinadinsul oprit, de a se mai primi în tagma preoţească alţi candidaţi, decît numai pe acei ce vor fi îndeplinit cursul învăţăturilor teologiceşti» [74]. Ca şi în învăţămîntul public al statului, şi în cel teologic, se impunea o programă de studii unitară, întocmită de o autoritate centrală. Problema aceasta a materiilor de învăţămînt, ca şi aceea a repartiţiei pe ani, a numirii profesorilor şi a întreţinerii şcolilor, după ce multe din proprietăţile instituţiilor bisericeşti — eparhii şi mănăstiri — au trecut, prin expropriere, în patrimoniul statului, au fost preluate de

72. V. A. Urechia, op. cit., III, p. 165 ; N. K. Dragomir, Silviu N. Dragomir, Pregătirea preoţilor în Eparhia Romanului II, în «M.M.S.», nr. 1—2/1978, p. 109—110.
73. «Monitorul Oficial al Moldovei», nr. 50/1859.
74. V. A. Urechia, op. cit., III, p. 167.

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, adică de instituția de resort a țării.

Seminarul din Roman, a cărui înființare a fost hotărîtă prin lege, a fost așezat, de la început, pentru buna desfășurare, îndeosebi, a treburilor gospodărești, sub autoritatea unei epitropii în fruntea căreia se afla episcopul local. La 29 octombrie 1859, cu adresa nr. 9406, ministerul comunica episcopiei că epitropia se desființează. Seminarul, ca urmare, va sta sub «nemijlocita administrare» a ministerului. Rolul episcopului sau participarea sa la viața seminarului, în noile condiții, sînt tot mai limitate[75]. Cu timpul, ministerul, avînd în vedere caracterul bisericesc al seminarului, a început a cere avizul episcopului înainte de a numi profesorii și personalul educativ, mai cu seamă, după ce la cîrma episcopiei se afla episcopul Melchisedec distins cărturar. Deoarece localul în care funcționa seminarul era cu totul necorespunzător, la stăruința acestui episcop, ministerul a cumpărat, în anul 1883, o casă, în vecinătatea episcopiei destinată acestei școli[76]. Această casă însă, nu oferea spațiul necesar unui număr mai mare de elevi de aceea, chiar, în același an, 1883, s-a constituit un comitet de construcție sub președinția episcopului Melchisedec care i-a adăugat două aripi, una spre nord și cealaltă spre sud. Pe o placă de marmoră, fixată într-un perete al clădirii, se află următoarea însemnare privind această construcție: «*Arhipăstorind Prea Sfințitul Melchisedec, episcopul Romanului, fiind ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice Petre Aurelian, s-a zidit acest seminar, în anul 1884. A costat 172.000 lei noi împreună cu locul și casele vechi. Arhitect Alexandru Orăscu senator*». La scurt timp apoi, în 1887, cele două aripi au fost legate printr-o clădire amplasată la răsărit, construită în cărămidă aparentă. În fruntea comitetului de construcție era și de data aceasta, tot episcopul Melchisedec. Consultat, în aprilie 1884, cu privire la patronul care trebuia dat seminarului, episcopul Melchisedec a recomandat să se dea acestei școli patronul «Sfîntul Gheorghe»[77]. Acest distins ierarh, în timpul celor 13 ani de păstorire la Roman, nu s-a ocupat numai de problemele gospodărești-administrative ale seminarului din localitate ci și de cele didactice-pedagogice. În tinerețe, el activase ca inspector (spiritual) și profesor la seminarul din Iași, apoi ca profesor și rector la seminarul din Huși, alcătuise și publicase manuale didactice pe care elevii seminariști le-au folosit ani de-a rîndul, avea, prin urmare, o bogată experiență. Foști elevi ai seminarului din

75. N. K. Dragomir, Silviu N. Dragomir, op. cit., II, p. 113.
76. Constantin C. Diculescu, Episcopul Melchisedec, București, 1908, p. 74; Eftimie episcopul Romanului, Episcopul Melchisedek, Roman, 1982, p. 50.
77. N. K. Dragomir..., p. 114—115.

Roman, pe cînd păstorea, ca episcop, Melchisedec, își amintesc și au cuvinte de mare prețuire pentru grija necontenită și pentru atenția acordate de acest episcop școlii, profesorilor și elevilor. S. Mehedinți, de pildă, se referă la strădaniile episcopului de a organiza un internat pentru toți elevii «în care să domnească ordine și o statornică îndrumare sufletească», de a căuta și folosi profesori pregătiți, însuflețiți de duh pedagogic, de a introduce uniforme școlare, de a înființa bibliotecă, de a înjgheba un cor al seminariștilor [78].

Între preocupările episcopului Melchisedec a fost și o școală de cîntăreți bisericești pe care n-a înființat-o dar pentru care a lăsat, prin testament, fondurile necesare. Un urmaș, al său în scaun, Ieronim Ionescu, a înființat-o.

Alt episcop al Romanului care s-a ocupat, îndeaproape, de seminar a fost Ioanichie Flor. El activase, la această școală, ca profesor (1861—1893) și director (1882—1897). Unele probleme de ordin didactic-pedagogic și de ordin administrativ-gospodăresc ale învățămîntului seminarial se discutau în conferințe la care se întîlneau toți directorii acestor școli. O astfel de conferință s-a ținut în ziua de 3 decembrie 1894, la seminarul «Central» din București, sub președinția arhiereului Ioanichie Flor Băcăoanul, director al seminarului din Roman [79]. Între timp, Ioanichie Flor fusese ridicat la treapta de arhiereu cu titlul de Băcăoanul, iar între 1897—1899 a condus eparhia Romanului în calitate de episcop. Legat, prin activitatea sa de-o viață de acest seminar, Ioanichie Flor trece printre episcopii care s-au ocupat cu duh părintesc de bunul său mers.

În a doua sa etapă de existență (1919—1948), seminarul «Sf. Gheorghe» din Roman a fost privit cu atenție de episcopii Teodosie Atanasiu și Lucian Triteanu. Urmare Statutului, din 1948, pentru funcționarea și organizarea Bisericii Ortodoxe Române, învățămîntul teologic a trecut sub conducerea Sf. Sinod și a eparhiilor în care sînt școli teologice. Seminarul Mitropoliei Moldovei și Sucevei, cu sediul la mănăstirea Neamț, s-a bucurat de sprijinul ierarhilor care au păstorit la Roman: Teofil, Partenie și Eftimie, acordîndu-se burse elevilor și alocîndu-se mari sume de bani pentru mărirea și modernizarea localului, pentru mobilier corespunzător, îmbogățirea bibliotecii, procurarea materialului didactic și întreținerea acestei școli în condițiuni optime.

78. S. Mehedinți, Episcopul Melchisedec, amintiri, p. 8—10, fără an.

79. «B.O.R.» 1894/1895, p. 926—931; la această conferință au participat arhim. Pimen Georgescu, viitor mitropolit al Moldovei, directorul seminarului «Central», arhim. Varlaam Răileanu, directorul seminarului din Iași, și preotul I. Petrescu, directorul seminarului din R. Vîlcea; au mai fost astfel de conferințe dar n-au fost semnalate în «B.O.R.».

3. Episcopii Romanului și sănătatea publică

Împlinindu-și îndatoririle și mesajul ei, Biserica a avut în atenție, cu prioritate, îndrumarea spirituală a fiilor ei în vederea mîntuirii lor dar, în același timp, pe cît a fost posibil, în împrejurările și ambianța social-politică de altă dată, privirile ei au fost îndreptate, deopotrivă, la viața acestor fii ai ei, la condițiile în care trăiesc ei, la sănătatea lor trupească. Unul dintre ierarhii ei, de pilduitoare vrednicie, Sf. Vasile cel Mare «a înființat (în eparhia sa) instituții de asistență socială: azil, ospătărie, casă pentru reeducarea fetelor căzute, spital (și de leproși); toate aceste așezăminte au căpătat numele de *Vasiliada*. El a luptat pentru alinarea suferințelor celor mulți și a criticat pe cei bogați» [1]. Nu cunoaștem prea multe amănunte referitoare la modul în care și-a îndeplinit Biserica, la noi, acest rol de instituție care a ocrotit pe cei împovărați de necazuri, pe cei loviți de infirmități, pe cei bolnavi. Știm, doar, că pe lîngă unele mănăstiri au ființat, de timpuriu, bolnițe, unele dintre ele transformate, ulterior, în spitale organizate. Existența acestor bolnițe, sînt mărturii care arată că Biserica, în limitele posibilităților ei și în contextul condițiilor social-politice ale orînduirii feudale-medievale, a avut în vedere și sănătatea trupească a credincioșilor.

La Roman a funcționat, probabil, la începutul secolului al XVIII-lea o astfel de bolniță, pe lîngă biserica «Sf. Voievozi» în preajma căreea erau chilii mănăstirești [2]. Dacă despre bolnița de la «Sf. Voievozi» nu avem știri concludente, în schimb, despre aceea care a funcționat pe lîngă mănăstirea «Adormirea Maicii Domnului» — Precista Mare — din oraș, nu se îndoiește nimeni. În continuare, se vor da cîteva detalii cu privire la bolnița și spitalul — bolnița, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a căpătat formă de spital — de la Precista Mare, cu acoperire documentară, și cu privire la rolul îndeplinit de episcopii Romanului în organizarea și funcționarea acestora.

Mai întîi, cîteva cuvinte despre o instituție patronată, sprijinită și condusă de episcopia Romanului. Ștefan cel Mare, cum s-a arătat mai înainte, prin «cartea» cu data de 12 aprilie 1458, a hotărît ca «toți săracii — mișeii — să asculte de mitropolia (episcopia) noastră și alt judecător să nu-i judece afară de mitropolit sau de protopopul lui sau de dregătorul lui fie prin tîrguri, fie prin sate» [3]. Spre deosebire de Melchisedec care credea că o breaslă a mișeilor a luat naștere chiar pe vremea lui Ștefan cel Mare, Eugen Pavlescu care s-a ocupat de apariția, evoluția și manifestările breslelor din Moldova, a susținut că săracii din tîrguri

1. Ioan G. Coman, Patrologie, București, 1956, p. 164.
2. Epifanie Cozărescu, Începuturile asistenței medicale în Roman, în Spitale vechi și noi, extras, București, 1976, p. 93.
3. Documenta..., II, p. 103—104.

și sate — adică din întreaga eparhie a Romanului —, au fost predați în grija eparhiei ca instituție care, între altele, trebuia să ajute și să ocrotească pe cei sărmani [4]. Printre acești mișei vor fi fost mulți betegi, victime ale necontenitelor războaie purtate de Ștefan cel Mare; aceștia erau încredințați eparhiei ca să trăiască din milosteniile credincioșilor [5] și, firește, din ajutoarele acordate de episcopie.

Catastiful breslei mișeilor care, între timp, a luat ființă, la Roman, conține unele referiri în legătură cu membrii acestei bresle. Se spune, anume, că «s-au îndemnat mișei de târg de Roman, orbi, șchopi, ciungi... și au făcut întăritură" [6]. Prin urmare, din această breaslă făceau parte, îndeosebi, cei neputincioși, cei care, practic, nu puteau munci, care, adică, nu-și agoniseau cele trebuincioase vieții cu propriile lor mîini. S-a formulat ipoteza că aceștia viețuiau într-un fel de azil, într-un institut de ocrotire organizat de episcopie în preajma ei [7], pornind de la textul subscris de patriarhul Hrisant al Ierusalimului, la 15 ianuarie 1715, de întărire a catastifului breslei mișeilor care, între altele, cuprinde aceste cuvinte: «...săracii care se află în prea sfînta episcopie a Romanului...» [8], cum și de la cel subscris de patriarhul Samuil al Alexandriei, la 8 iunie 1721, de asemenea, de întărire, în care întîlnim cuvintele: «...binefacerile făcute din milă și compătimire săracilor aflați în orașul și în episcopia Romanului...» [9]. Folosind termenul episcopie, cei doi patriarhi, se poate crede, au avut în vedere eparhia în ansamblu, ai cărei «mișei» erau ocrotiți și ajutați de episcop dar nimic nu ne împiedică să admitem că, în apropiere de catedrala episcopală, se afla un azil, un «stabiliment», cum l-a numit Melchisedec, în care erau adăpostiți infirmii și neputincioșii. Fie că a funcționat sau nu la episcopia Romanului, un astfel de azil, o astfel de instituție de ocrotire, fie că este vorba de «mișeii» din satele și orașele eparhiei, Biserica, în cazul nostru, episcopul Romanului, înalt slujitor al ei, a avut ocazia și posibilitatea de a ocroti și ajuta pe cei sărmani, pe cei loviți de infirmități.

În anul 1756, era rînduit domn în scaunul Moldovei, pentru a doua oară, Constantin Racoviță. În drum spre Iași, pentru a-și lua tronul, domnul s-a oprit la Focșani trei zile. Aici a ascultat Sf. Liturghie săvîrșită la biserica «Sf. prooroc Samuil», ctitorită de el în prima sa domnie. Sosind la Roman, noul domn a fost primit solemn la episcopie de episcopul Ioanichie. A doua zi, 25 martie, sărbătoarea «Bunei Vestiri», domnul a asistat la Sfînta Liturghie săvîrșită în biserica «Adormirea Maicii

4. Eugen Pavlescu, op. cit., p. 291—293.
5. Ibidem.
6. Melchisedek..., I, p. 316.
7. Melchisedek..., II, p. 5; Epifanie Cozărescu, op. cit., p. 95.
8. Melchisedek..., II, p. 2.
9. Ibidem..., II, p. 5.

Domnului» — Precista Mare — rezidită de episcopul Ioanichie, în anul 1753, cu ajutorul domnului oaspete, în locul altei ctitorii a doamnei Ruxandra Lăpușneanu, care se risipise. Atît biserica «Sf. prooroc Samuil» din Focșani, cît și biserica Precista Mare din Roman au fost dăruite, ca metoace, bisericii «Sf. Spiridon» din Iași în jurul căreea luase ființă un spital. Referindu-se la trecerea domnului Constantin Racoviță prin Focșani și prin Roman și la cele două metoace, înzestrate cu moșii și alte bunuri, Melchisedec afirmă, într-o notă, că domnul și episcopul, amîndoi ctitori, au luat hotărîrea de a se organiza în jurul acestor locașuri «infirmerii pentru săraci» [10]. Învățatul ierarh de la Roman scriind cronica orașului și a episcopiei locale, a consultat, negreșit, documente istorice, dintre care unele, din nefericire, s-au pierdut, pe baza cărora a făcut el această afirmație sau, poate, tradiția era atît de puternică și atît de grăitoare încît s-a simțit obligat s-o preia și s-o includă în opera sa. Unele înfăptuiri care au căpătat viață, aproape, simultan, la jumătatea secolului al XVIII-lea : înființarea spitalului «Sf. Spiridon» la Iași [11], cum și organizarea unor institute de ocrotire a infirmilor, la Roman și Focșani, erau imperios cerute de timp, de spiritul nou care-și croia drum în lume. Domnul Constantin Racoviță și episcopul Ioanichie, luînd în considerație un deziderat, o nevoie obștească, au dat viață unor instituții pentru ocrotirea sănătății, cel dintîi, în calitatea sa de domn iar al doilea ca păstor, ca slujitor chemat să ajute și să ocrotească pe semenii săi în suferință, pe credincioși. Cred, prin urmare, că «infirmeriile» de la Roman și Focșani, organizate în preajma unor biserici, cu binecuvîntarea și sprijinul episcopului Ioanichie, ierarh cu înclinații și aptitudini gospodărești, au fost, în fapt, bolnițe, în primul rînd, pentru săraci, pentru infirmii care-și duceau zilele într-un fel de azil. Episcopul Ioanichie a menționat în testamentul său, întocmit în anul 1769, că a zidit biserica Precista Mare cu ajutorul domnului Constantin Racoviță și a construit în jurul ei pivnițe, cuhnii, fîntînă, case egumenești, chilii ș.a. [12]. Atît de multe lucrări săvîrșite prin sîrguința episcopului, la o mănăstire la care nu erau prea mulți călugări, ar proba că unele din clădirile menționate erau destinate sărmanilor și oamenilor bolnavi. Însuși faptul că bisericile pe lîngă care funcționau bolnițele fuseseră dăruite, ca metoace, bisericii «Sf. Spiridon» din Iași, pe lîngă care se organizase un spital, demonstrează că și la Roman și la Focșani erau instituții de ocrotire socială.

10. Melchisedek..., II, p. 65.
11. V. Răscanu, Gh. Gh. Năstase, St. Birsan, Gh. Băileanu, Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași, vol. I, București, 1956, p. 26.
12. Melchisedek..., II, p. 151 ; Epifanie Cozărescu, op. cit., p. 95.

Infirmeria sau bolnița de la biserica Precista Mare din Roman, destinată, în prima sa fază, pentru oamenii «sărmani», a fost transformată, prin sîrguința egumenului Gherasim Putneanul, în 1787—1789 într-un spital cu cîteva paturi menit să acorde îngrijire locuitorilor bolnavi ai tîrgului.

Pe vremea episcopului Veniamin Costachi (1796—1803), ulterior mitropolit al Moldovei, spitalul de la Roman trece într-o etapă nouă. Deși tînăr, noul episcop, cu toate acestea, s-a remarcat, atît prin pregătirea sa cărturărească deosebită, cît și prin experiența gospodărească dobîndită, în parte, ca egumen al mănăstirii «Sf. Spiridon» din Iași în preajma căreea funcționa cunoscutul spital ieșan. Printre înfăptuirile sale, din vremea păstoriei la Roman, este și zidirea unui local pentru spitalul care luase ființă cu cel puțin un deceniu înainte. O mărturie contemporană este edificatoare în acest sens : «În anul 1798 (Veniamin) a zidit în Roman un spital care a fost prevăzut cu un medic și cu o spițărie. Veniturile sale episcopale nu-i ajungeau pentru întreținerea acestei binefaceri ; el a fost silit de a se împrumuta cu 80 pungi lei pe care s-a îndatorat a-i plăti din viitoarele sale venituri» [13].

Două treimi din moșiile și sursele producătoare de venituri ale mănăstirii Precista Mare din Roman, cu începere din 1864, au fost preluate de epitropia «Sf. Spiridon» ; mai mult decît atît, pentru ceea ce-i rămăsese trebuia să achite anual unele dări. În aceste condiții, mănăstirea cu greu făcea parte față îndatoririlor ce le avea printre care întreținerea bisericii și a obștei călugărești, continuarea operei de asistență socială cum și de asistență medicală acordată populației locale [14]. Epitropia «Sf. Spiridon» va prelua întreținerea și subvenționarea spitalului din Roman abia peste cîteva decenii. În aceste condiții destul de grele de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale celui de al XIX-lea, pentru a asigura viața micului spital de pe lîngă mănăstirea Precista Mare care oferea asistență medicală populației [15], egumenul a intervenit stăruitor la epitropia ieșană dar fără rezultatele dorite. El a găsit sprijinul necesar la episcopul Veniamin care a împrumutat 40.000 de lei — 80 de pungi aur — și i-a oferit ca să se construiască un local nou pentru spital cu «spițărie» — situarea planimetrică, în preajma mănăstirii, nu poate fi indicată decît aproximativ — ca să fie încadrat la acest așezămînt personal medical pregătit și, în același timp, ca să se completeze inventarul. Aceste obiective au fost atinse. La 1 aprilie

13. Andreas Wolf, Beträge zur einer statistisch — historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau, Sibiu, 1805, p. 149 ; în 1798, spitalul era, deja, zidit, ceea ce înseamnă că lucrările începuseră mai înainte.

14. Epifanie Cozărescu, op. cit., p. 96.

15. Ibidem.

1798, medicul spitalului din Roman lua în primire, la Iași, inventarul spițeriei procurat de la Viena [16]. La veniturile anuale care asigurau funcționarea spitalului, acordate de domnie, se adăugau și acelea care proveneau direct sau indirect de la episcopie. Astfel, începînd din anul 1803, episcopul Veniamin a renunțat în favoarea spitalului la embaticul pe care mănăstirea Precista îl datora episcopiei. Ulterior s-a zidit o anexă cu patru odăi pentru spital, apoi cu strădania egumenului Macarie s-a cumpărat, în deceniul patru al secolului al XIX-lea, o casă mare, cu etaj, în care spitalul a funcționat ani de-a rîndul [17].

Pe măsură ce numărul spitalelor s-a înmulțit și întreținerea și subvenționarea acestora a fost preluată fie de stat, fie de epitropia «Sf. Spiridon», dacă acestea depindeau de instituția ieșană, rolul Bisericii, în procesul de organizare și funcționare a spitalelor a încetat. Într-o anumită etapă a istoriei noastre, cînd nu era vorba sub nici o formă, de asistență socială organizată, Biserica, în limitele posibilităților și a mijloacelor ei, a răspuns împlinindu-și înalta ei misiune. La Roman, de pildă, episcopii locali au avut în atenția lor săracii și infirmii. Mai mult decît atît, unii dintre ei — Ioanichie, Veniamin — au acordat sprijin moral și material pentru înființarea unor așezăminte de ocrotire socială : infirmeria sau bolnița, spitalul și spițeria.

.4. Episcopii Romanului judecători

Potrivit spiritului «tradiției romano-bizantine referitoare la dreptul suveranilor de a proteja Biserici și de a menține sub supravegherea lor principalele ei activități publice, domnii (români)... au confirmat prin dispoziții generale dreptul de jurisdicție al Bisericii. Concepția pe care se întemeiau (ei) ...era aceea a împăraților bizantini care se declarau protectorii Bisericii. Colaborarea domniei cu ierarhia bisericească, în interesul consolidării regimului social-politic al Țărilor Române, se reflectă puternic în domeniul justiției» [1]. «Cărțile» și «hrisoavele» domnești ce vor fi menționate, în continuare, prin care se acorda episcopilor Romanului privilegiul de a judeca, pun în lumină preocuparea domnilor de a susține și proteja Biserica. Cu intenția de a întări și sprijini această instituție, au înzestrat ei episcopia Romanului, firește, și celelalte eparhii, și tot cu aceeași intenție i-au acordat diferite privilegii între care acela de a judeca locuitorii satelor care făceau parte din domeniul său feudal, slujitorii bisericești și «robii» de sub stăpînirea sa ; deci, prin atribuțiile lor judiciare, episcopii nu se deosebesc de stăpînii de

16. Ibidem.
17. Melchisedek..., II, p. 199 ; Epifanie Cozărescu, op. cit., p. 98.
1. Istoria dreptului românesc, vol. I, colectiv, București, 1980, p. 372.

moșii sau de sate [2], fapt care oglindește una dintre trăsăturile feudale ale Bisericii. Episcopul își exercita dreptul de judecător prin vornicii, protopopul sau dregătorii săi cărora le acorda el atribuții judiciare». «Dreptul de justiție asupra satelor și tîrgurilor dependente» se acorda de domni apoi era întărit de urmași. Acest drept «a constituit o importantă sursă de venituri pentru biserică», respectiv pentru episcopia Romanului deoarece ea avea «judecata cu tot venitul» [3].

Prima «carte» domnească, cunoscută, prin care se acorda episcopului de Roman privilegiul de a judeca, poartă data de 12 aprilie 1458. Ștefan cel Mare, prin acest act, întărea «mitropoliei (episcopiei) din tîrgul Roman» satele Leucușani și Dragomirești stabilind, între altele, că nimeni dintre slugile domnești nu are dreptul să «judece» sau să ia «gloaba» de la locuitorii acestor sate; «nici șoltuzii și nici pîrgarii, nici dregătorii tîrgului», prin urmare, autoritatea locală «să nu judece pe acești oameni (care) ascultă de mitropolie», «nici să nu ia gloaba de la ei» [4]. Reiese limpede din această «carte» că locuitorii satelor dăruite episcopiei, părți ale patrimoniului feudal episcopal erau judecați de reprezentanții episcopului : un vornic, protopopul sau un dregător.

Deși unele «cărți» domnești prin care erau dăruite și întărite episcopiei diferite sate sau prin care se aprobau schimburi de sate nu cuprind prevederi cu privire la dreptul episcopului de a judeca abaterile locuitorilor, cu toate acestea, cred că el avea, implicit, acest privilegiu. Într-o «carte», cu data de 13 martie 1466, de la Ștefan cel Mare, de pildă, prin care se stabilește că oamenii care se vor așeza în satul Negoești — episcopia stăpînea acest sat dar nu știm cine i-l dăduse — sînt scutiți pe timp de cinci ani de anumite dări și obligații; ei, însă, vor fi judecați numai de «mitropolit» (episcop) — nu-i specificat dacă numai pentru cinci ani sau pentru totdeauna (cred că dreptul episcopului de a judeca nu era limitat la acest timp) — sau de «dregătorii lui» [5]. În «carte» sînt înșirate abaterile sau delictele pe care le judeca episcopul : furtul, omorul, răpirea de fată, oricare faptă «fie... mare, fie... mică» [6]. Ulterior, cum se va arăta, în continuare, hoții și criminalii nu vor mai fi judecați de episcop. Dacă episcopul — se menționează în «carte» — nu va judeca drept, cel nedreptățit «să aibă îndreptare înaintea noastră pentru a se îndrepta întru toate» [7]. Prin urmare, episcopul era o primă instanță de judecată; împricinații nemulțumiți de sentințele date puteau apela la domn pentru o nouă judecată.

2. Ibidem, p. 394—395.
3. Ibidem.
4. Documenta..., II, p. 103—104.
5. Ibidem, p. 190.
6. Ibidem.
7. Ibidem.

În cele dintîi «cărți» domnești — 24 august 1612, 9 septembrie 1612, 5 noiembrie 1613 [8] — care cuprind unele detalii cu privire la satul poslușnicilor, din apropierea catedralei episcopale, nu sînt referiri la privilegiul episcopului de a judeca locuitorii acestui sat — nu depindea sub nici o formă de tîrgul Romanului — dar cred că, între drepturile și îndatoririle conducătorului eparhiei — se va vedea limpede în «cărțile» domnești emise mai tîrziu — erau și acelea de a judeca, cînd va fi cazul, pe acești poslușnici. De pildă, la 22 mai 1674, domnul Dumitrașcu Cantacuzino a poruncit pîrcălabilor, globnicilor și deșugubinarilor din Roman să nu se amestece în chestiunile de judecată ale poslușnicilor episcopiei deoarece ei «au a fi judecați numai de părintele și rugătorul nostru Ioan episcopul de Roman» [9]. Prin aceeași «carte», se poruncește șoltuzului din Roman «ca să nu ia de la poslușnici cai de olac, nici să-i tragă la podvoade» [10]. O dispoziție asemănătoare este inclusă într-o «carte» din anul 1685 de la domnul Constantin Cantemir [11]. Întrucît pîrcălabii de Roman se amestecau în treburile de judecată ale poslușnicilor și ale unor oameni din tîrg — unii dintre ei, se pare, aparțineau breslelor din localitate — domnul Antioh Cantemir, la jeluirea episcopului Misail, prin «cartea» cu data de 28 ianuarie 1696, a poruncit acestor pîrcălabi să nu se amestece «la oamenii care sînt cu déla sfinției sale, ci să-i lase în pace să-i judece sfinția sa și să-i globească. Așișderea ei, cu meșterii și cu cioclii care sînt acolo în tîrg, să nu se amestece la județul lor, ci părintele să aibă a-i judeca și a-i globi, precum au fost obiceiul din veac» [12]. Domnul Constantin Racoviță, la 1 ianuarie 1751, rugat, probabil, de episcopul Ioanichie, a poruncit autorităților administrative din Roman «să nu se amestece în afacerile satului poslușnicilor episcopiei ci să lase toată judecata și administrarea lor episcopiei, după vechile documente ce-i dau acest drept» [13]. Același domn, la 9 iulie 1752, a confirmat dreptul mitropolitului și al episcopilor, negreșit, și a celui de Roman, de a judeca și pedepsi după canoane pe locuitorii străini care se stabileau în satele stăpînite de eparhii «fără dreptul de a le lua gloabă în bani» [14].

În sfîrșit, la o nouă intervenție a episcopului Ioanichie, domnul Matei Ghica, printr-o «carte» cu data de 29 mai 1754, recunoaște drepturile pe care episcopia le avea asupra poslușnicilor [15].

8. D.I.R. veacul XVII, A. Moldova, III (1611—1615), p. 98, 99, 100, 129.
9. Condică..., f. 16 v—17 r.
10. Ibidem.
11. Ibidem.., f. 15 r — 16 v.
12. Melchisedek..., I, p. 311—312.
13. Ibidem..., II, p. 37.
14. Istoria dreptului românesc, I, p. 374.
15. Condică..., f. 11 r — 13 r.

«La sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului următor, dreptul de jurisdicție al Bisericii s-a extins și asupra breslelor de meseriași. Reînnoind vechile privilegii ale unei bresle din Roman — breasla cioclilor — în anul 1718, domnul Mihai Racoviță poruncea dregătorilor domnești și orășenești să respecte dreptul episcopului de a judeca și globi pe membrii breslei», avînd el competența de a judeca «în apel atît procesele intentate de către «frații» meșteri starostelui lor, cît și procesele unora dintre membrii breslei [16].

Treptat, dreptul episcopului de Roman, ca și a altor ierarhi, de a judeca locuitorii laici ai satelor stăpînite de episcopie a fost restrîns. Mai întîi delicvenții pasibili de pedeapsa cu moartea erau judecați și condamnați de domni, apoi, începînd din secolul al XVIII-lea, toți laicii care săvîrșeau furturi sau omoruri erau, de asemenea, judecați numai de autoritățile centrale ale statului [17].

Dacă dreptul acordat episcopului de a judeca locuitorii laici ai satelor dăruite episcopiei a fost, treptat, restrîns și, în cele din urmă, cu totul, luat, acela de a judeca slujitorii bisericești din toată eparhia a fost mereu reînnoit și întărit. Acest drept era considerat mai mult o îndatorire a chiriarhului cu temeiuri adînci în vechile așezăminte ale Bisericii. El putea «să judece pe clerici, pe monahi și pe cîntăreți bisericești pentru orice pricini, în afară de cele de o deosebită gravitate penală, ca, de exemplu, omuciderea. Au rămas în competența juridică a Bisericii pricinile referitoare la dreptul de familie: înrudirea, adulterul, divorțul, moștenirea, filiația. Prin extindere, fiii necăsătoriți ai preoților se judecau tot de Biserică. Asemenea pricini erau judecate de mitropolit, de episcopi» [18] sau de împuterniciții acestora. De bună seamă, dreptul de a judeca abaterile disciplinare ale clericilor fusese acordat episcopului de Roman de domnii care au stat în scaunul Moldovei, îndeplinindu-se, prin aceasta, prevederile vechilor nomocanoane. Printr-o «carte», cu data de 24 februarie 1649, Vasile Lupu, de pildă, «întărea Bisericii Moldovei dreptul său de a judeca, bazat pe pravile, statornicind că, pentru infracțiuni, episcopii se judecă de către adunarea episcopilor prezidată de mitropolitul țării (sinod), că preoții, diaconii, «țîrcovnicii» și monahii se judecă de episcopul respectiv... exceptînd omuciderea, rezervată justiției domnești; toate infracțiunile clericilor se judecă de justiția bisericească. Cei asupriți sau loviți de vreun cleric sînt îndreptățiți să-l prindă și să-l ducă episcopului său» [19]. Probabil, la cererea episcopului Sava I, domnul Gheorghe Ghica, în ziua de 22 mai 1658, a

16. Istoria dreptului românesc, I, p. 373.
17. Melchisedek..., I, p. 322.
18. Istoria dreptului românesc, I, p. 373.
19. Ibidem.

întărit «cartea» lui Vasile Lupu, despre care a fost vorba mai sus, prin care se statornicea că preoții, diaconii, monahii și cîntăreții (țîrcovnicii) bisericești, sînt judecați pentru anumite infracțiuni, exceptînd omuciderea, de către episcop[20]. La 3 aprilie 1673, domnul Ștefan Petriceicu a întărit ceea ce se hotărîse înainte în legătură cu neamestecul autorităților statului în judecățile bisericești care se fac după «sfînta pravilă». Spre deosebire de «cărțile» domnești anterioare, aceasta, din 3 aprilie 1673, menționează pe cei care sînt supuși judecății bisericești; «feciorii persoanelor bisericești, năimiții și năimitele lor, toate breslele și tot clerul bisericesc»[21].

Peste un an, numai, episcopul Ioan se plîngea domnului Dumitrașcu Cantacuzino că slujitorii bisericești și cei din casele lor sînt înveluiți de autoritățile domnești și boierești «cum n-a mai fost altă dată»; mai mult decît atît, locuitorii satelor domnești și boierești — vecinii — sînt îndemnați să nu se supună dispozițiilor episcopale în legătură cu îndreptarea celor ce se abat de la ordinea morală încît «nu poate a întări legea lui Dumnezeu și se socotesc de oameni ce petrec fără de lege». Prin «cartea», cu data de 31 martie 1674, domnul poruncește să fie lăsați în pace «călugării și călugărițele și preoții mirenești și casele lor și feciorii lor care sînt neînsurați și năimiții lor»; să nu-i judece nimeni «de nici o greșeală, ci să aibă a-i judeca și a-i învăța și a-i certa, carele după dela lui, sfinția sa părintele episcopul, după cum este legea creștinească, cu sfînta pravilă... și iarăși să aibă a socoti de cuscrie, de cumetrie, de sînge — amestecat oamenii ce petrec fără lege, nime să n-aibă treabă a-i opri sau a-i judeca, ce cu judecățile lui Dumnezeu spre oameni ce vor petrece fără lege, iar sfinția sa părintele și rugătorul nostru, precum le scrie cărțile și de la alți domni ce-au fost mai înainte de noi»[22].

Acest document întărește ceea ce, potrivit pravilelor, se hotărîse înainte, anume judecarea clerului de către episcop, adică de către Biserică. Documentul cuprinde și referiri la «fărădelegile» unor oameni privind, mai cu seamă, dreptul de familie, sesizate de episcop, în calitatea sa de păzitor al «legii lui Dumnezeu», de păstor cu înaltă răspundere morală; episcopul era chemat să-și îndeplinească misiunea cum cere «legea creștinească», printre «oamenii ce petrec fără lege», să se manifeste, prin urmare, ca factor activ în acțiunea de educare a celor pe care-i păstorea și, firește, de judecare a celor care se abăteau de la ordinea morală a familiei. În această privință, sînt indicațiuni clar formulate în «cartea», cu data de 16 martie 1710, emisă de domnul Nicolae

20. Melchisedek..., I, p. 278.
21. Ibidem..., I, p. 303.
22. Ibidem, p. 304.

Mavrocordat. După ce este menționat personalul bisericesc pasibil de judecată bisericească, în acest act sînt referiri la atribuțiile episcopului privind îndatorirea de a avea în preocupări ordinea morală a familiei laice în toată eparhia sa: «Aşişderea (episcopul) să aibă a cerca şi pentru cumătrii şi pentru cuscrii şi pentru cununii şi pentru sînge amestecat în care se însoară şi şed necununaţi şi pentru toate cîte se fac afară din lege şi de-nvăţătura sfintei pravile [23], şi unde s-ar afla greşeli ca acele făcute, ori pe la mănăstiri, ori pe la tîrguri, ori pe la sate domneşti, ori prin sate boiereşti, ori prin sate călugăreşti, pe toţi să aibă a-i judeca şi a-i certa şi a-i globi, fieştecarele după vina lui, precum scrie sfînta pravilă. Iar altul nimeni treabă să n-aibă cu unii ca aceştia, nici a-l judeca, nici a-l certa, nici a-l globi precum s-au pomenit mai sus, nici boierii, nici părcălabii, nici alţi globnici, nici slugi boiereşti, nici părcălăbeşti, nici altul nimeni fără părintele episcopul şi fără protopopul, căci pentru unii ca aceştia porunceşte la sfînta pravilă să nu se judece cu judeţ mirenesc, ci să se judece cu judeţ sufletesc» [24].

Ivindu-se, probabil, neînţelegeri între autorităţile laice şi cele bisericeşti în legătură cu judecarea clerului, episcopii Romanului cereau, aproape, fiecărui domn confirmarea dreptului ce le fuseseră conferite. Astfel, la 24 decembrie 1675, domnul Antonie Ruset, la cererea episcopului Ioan, confirma ceea ce hotărîse Vasile Lupu şi alţi domni cu privire la dreptul de judecată al autorităţii bisericeşti, adăugînd că, între cei supuşi forului episcopal de judecată sînt feciorii şi fetele bisericaşilor, năimiţii şi năimitele lor, toate breslele şi ţîrcovnicii [25], la 9 ianuarie 1693, domnul Constantin Duca, rugat de episcopul Misail, confirma acest drept aşa cum apare în «cartea» lui Antonie Ruset [26]; de asemenea, la 6 octombrie 1693 [27]; domnul Ioan Mavrocordat, în anul 1746, întăreşte, la cererea episcopului Teofil, dreptul de a judeca pe clerici şi de a avea în vedere laturile morale ale familiei în eparhie; [28] la fel, domnul Constantin Racoviţă, în ziua de 5 aprilie 1750, rugat de episcopul Ioanichie [29].

Altă «carte» domnească, datată 27 martie 1758, emisă de domnul Scarlat Ghica, confirmă dreptul episcopului Ioanichie de a judeca pe clerici dar îi limitează atribuţiile privind unele abateri de la rînduielile canonice. «Cartea» opreşte pe ispravnici şi pe pîrcălabi de a se ames-

23. Domnul avea în vedere impedimentele şi condiţiile canonice la întemeierea unei familii.
24. Melchisedek..., I, p. 332.
25. Melchisedek..., p. 304—305.
26. Ibidem, p. 311.
27. Ibidem.
28. Ibidem, II, p. 28.
29. Ibidem, p. 34.

teca în chestiunile privind judecata bisericească, cuprinde unele lămuriri în legătură cu personalul bisericesc inferior — țîrcovnici, ipodiaconi, anagnoști — pe care episcopul îi poate judeca dacă săvîrșesc ei abateri de la ordinea morală și dă conducătorului eparhiei libertatea de a «certa după greșelile lor» pe toți credincioșii laici păstoriți de el, care nesocotesc prevederile canoanelor în ceea ce privește familia fără, însă a-i globi [30] — sîntem în etapa istorică dominată de fanarioți; prin clauza aceasta, așadar, episcopul rămîne numai factor de îndrumare și, cel mult, de cercetare a celor ce nu țineau seama în viața lor de familie de prevederile canoanelor.

Deoarece nu avem documente lămuritoare cu privire la procedura urmată cînd autoritatea bisericească își împlinea rolul de judecător, nu știm cum se desfășura un proces la care era chemat un inculpat laic sau cleric. Știm că judecata o făcea episcopul, direct, sau delegatul său, protopopul, cînd era vorba de abaterile disciplinare ale unui cleric sau unui laic care nesocotea prevederile canonice, cu privire la ordinea morală a vieții de familie; pentru judecarea locuitorilor din satele aservite — Leucușani, Dragomirești, Negoiești, satul poslușnicilor ș.a. — episcopul rînduia un «dregător» al său care putea să fie protopopul.

Uneori, un proces judecat de un episcop și chiar de mitropolit putea fi rejudecat de domn. «A existat deci un drept de apel împotriva hotărîrilor pronunțate de o instanță bisericească, partea nemulțumită putînd să se plîngă domnului, iar acesta putînd infirma judecata clericală» [31]. Prin rejudecarea de către domn, hotărîrea dată de instanța bisericească putea fi infirmată, reformată sau confirmată [32]. Deși prin «cărți» domnești s-a confirmat, mereu, dreptul episcopilor de a judeca pe clerici, cu toate acestea au fost cazuri cînd slujitorii bisericești infractori au fost judecați de instanțele laice și după aceea trimiși instanței bisericești spre a fi judecați și pedepsiți potrivit prevederilor canonice. Întîlnim deci în acțiunea de judecare a infractorilor separarea dar și cooperarea dintre justiția bisericească și justiția laică, practică cu rădăcini în nomocanoanele bizantine și în pravilele românești [33].

Episcopul Romanului, uneori delegații săi, judecau, pînă la jumătatea secolului al XVII-lea, atît pe laici asupra cărora, aveau drept, cît și pe clerici, după pravila folosită, în Moldova, încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun [34], probabil, *Pravila (Syntagma) lui Matei Vlastarie,*

30. Ibidem, p. 83.
31. Istoria dreptului românesc, I, p. 371.
32. Ibidem.
33. Ibidem, p. 374.
34. Liviu Stan, Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei și Sucevei, în «M.M.S.», nr. 3—4/1960, p. 170—215.

care cuprindea canoane bisericești alcătuite de Sinoade și de Sf. Părinți ai Bisericii, cum și dispoziții de drept penal și civil din legiuirile bizantine ale lui Justinian și ale urmașilor săi [35]. În anul 1472, un ieromonah, Ghervasie, a copiat, în slavonă, «pentru mănăstirea Neamț» (pentru egumenul care, la rîndul său, avea privilegiul de a judeca), Pravila (Syntagma) lui Vlastarie [36], după manuscrise care, deja, circulau, în Moldova. Tipărindu-se, la jumătatea secolului al XVII-lea, *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe (Iași 1646)*, instanțele de judecată, între care și cele bisericești, foloseau această carte.

Potrivit legislației bisericești, în vigoare, în secolele XIX și XX, clericii care se abat de la disciplina bisericească sînt judecați de către consistoriul bisericesc eparhial și central. Sentințele sînt aprobate de chiriarhi.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

35. D. V. Firoiu, Istoria statului și dreptului românesc, București, 1976, p. 61.
36. P. P. Panaitescu, Manuscrisele..., p. 158—159.

IX

EPISCOPII ROMANULUI

1. Secolul XV

Motivele și considerațiunile înșirate mai înainte, în alt capitol[1], conduc la concluzia că episcopia Romanului a fost înființată pe vremea domnului Alexandru cel Bun, în intervalul 1408—1413. Negreșit, în fruntea episcopiei, odată cu înființarea ei, a fost rînduit un conducător, un episcop, dar nu avem nici o referire în documentele, cunoscute, pînă acum, la ierarhul care a condus această eparhie, pe vremea lui Alexandru cel Bun; de aceea problema întîistătătorului episcopiei de la Roman, în cele dintîi decenii ale secolului al XV-lea, a lăsat drum deschis ipotezelor. Melchisedec, ocupîndu-se de organizarea bisericească a Moldovei, credea că episcopia Romanului a ființat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și presupunea că episcopul *Meletie*, despre care este vorba în unele scrisori din Acta patriarhatus constantinopolitani, a condus această eparhie iar mitropolitul Iosif a condus mitropolia țării[2]. În Pomelnicul de la Bistrița[3], printre ierarhi, apar arhiepiscopii *Ioan* și *Samuil* despre care nu avem alte știri documentare în legătură cu locul unde și timpul cînd au păstorit ei. Nu cumva — firește, o simplă întrebare — au condus ei mitropolia țării sau una dintre cele două episcopii — Roman și Rădăuți — înființate pe vremea lui Alexandru cel Bun? Aceeași întrebare se poate pune și în legătură cu ierarhii *Nicolae, Ștefan, Lavrintie, Grigore* și *Sava*, care apar într-un pomelnic de la Rădăuți[4]. Profesorul N. Dobrescu[5], plecînd de la un fragment dintr-un hrisov al mănăstirii Bogdănești, la care se referise I. Grigoriu[6], după ceea ce ar fi văzut el într-o lucrare a arhiereului Narcis Crețulescu, fără a indica, însă, data cînd a fost emis acel hrisov, în care era menționat un «Vlădică *Macarie* de la mitropolia de jos din tîrgul Ro-

1. Vezi p. 27—31.
2. Melchisedek..., I, p. 111; Alexandru Cristea, op. cit., p. 22—25.
3. Damian P. Bogdan, op. cit., p. 30, 51, 87; N. Iorga nu exclude păstoria acestor ierarhi în scaunul episcopal al Romanului (Istoria Bisericii Românești, I, ediția a II-a, p. 75 n. 2).
4. Petru Rezuș, op. cit., p. 57.
5. N. Dobrescu, op. cit., p. 113.
6. I. Grigoriu, Notițe istorice asupra lui Iosif I Mușat, București, 1899, p. 45.

manului», opina că acest Macarie, dacă nu se va fi greșit cu un secol [7], ar putea fi un episcop al Romanului, pe vremea lui Alexandru cel Bun, care, apoi, a trecut în scaunul mitropolitan al țării ; printre mitropoliții Moldovei este un Macarie, numit de împăratul Bizanțului, Manuil al II-lea Paleologul [8], în intervalul 1416—1428, dar nu avem nici un izvor istoric prin care s-ar putea susține păstoria unui episcop Macarie la Roman. În cele ce urmează, înșir episcopii pomeniți în documente istorice, care au păstorit în scaunul episcopal al Romanului, dînd, pe cît a fost posibil, unele informații în legătură cu viața, strădaniile și înfăptuirile lor :

Calist (pomenit într-un document din anul 1445). Prin «cartea» cu data de 30 septembrie 1445, Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, dăruia «preasfințitului mitropolit chir Calist al Romanului, un tatar, anume Pașca, din tătarii... de la Neamț și cu sălașele sale și cu toată averea lui, oricîtă va avea, să-i fie uric... Iar după moartea lui, sau îl va lăsa bisericii, sau îl va da cuiva sau îl va slobozi, el este volnic. Iar întru aceasta noi nu avem nici un amestec. Iarăși dacă îl va ierta, unde va trăi el în țara noastră, să trăiască acolo slobod, după legea românească, iar nimeni să nu îndrăznească să-i amintească de robie și să nu-l poată lua» [9]. În conjunctura politică survenită, în Moldova, după Alexandru cel Bun, despre care s-a vorbit mai înainte [10], episcopia Romanului ar fi putut avea poziția unei mitropolii iar titularul ei pe acela al unui mitropolit. Numai așa se explică titlul de mitropolit cu care apare Calist în «cartea» din 30 septembrie 1445 de la Ștefan al II-lea. Nu se știe cînd a început păstoria lui Calist la Roman și nici cînd s-a încheiat ea. Poate, fusese el rînduit ca arhipăstor după ce Ștefan al II-lea și-a început domnia prin 1433, mai întîi, singur în Țara de Jos, împreună cu Iliaș, în Țara de Sus, apoi cu Petru și, în cele din urmă, iar singur.

Cu prilejul sondajelor și săpăturilor arheologice efectuate la mănăstirea Neamț, înainte de începerea lucrărilor de restaurare din 1953—1961, s-a descoperit o parte dintr-o lespede care a acoperit mormîntul «arhiepiscopului și mitropolitului Calist». Ocupîndu-se de această lespede, Ilie Georgescu [11] a ajuns la concluzia că ea a acoperit mormîntul mitropolitului Calist care a păstorit, mai întîi, în scaunul de la Roman,

7. La începutul secolului al XVI-lea a păstorit la Roman un episcop Macarie (Mircea Păcurariu, Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române, extras «B.O.R.», nr. 3—4/1975, p. 15.
8. Ibidem, p. 13.
9. Documenta..., I, p. 367.
10. Vezi p. 37—39.
11. Un ierarh necunoscut al Moldovei : Calist arhiepiscopul și mitropolitul (1445—1447), în «B.O.R.», nr. 5—6/1969, p. 562—572.

apoi între 1445—1447 în cel de la Suceava [12]. Ioan Ivan, dimpotrivă, crede că ierarhul Calist a păstorit la Roman cu titlul de arhiepiscop și mitropolit acordat de Ștefan al II-lea în timp ce era domn al Țării de Jos [13]. Foarte probabil, Calist vieţuise ca monah la mănăstirea Neamț, se formase acolo și a dorit să fie înmormîntat unde i-a fost metania. Prin «cartea» domnească, datată 31 iulie 1451, de la Bogdan al II-lea (tatăl lui Ștefan cel Mare), s-au dat și s-au întărit mănăstirii Neamț «doi tătari, anume Pașca și Petrică, cu copiii lor... cu tot venitul, neclintit niciodată, în veci, precum i-au dat de la început fraţii noștri, Ștefan voievod și Petru voievod» [14]. Dacă tatarul Pașca, pomenit în «cartea» din 30 septembrie 1445 și tatarul Pașca, pomenit în «cartea» din 31 iulie 1451, sînt una și aceeași persoană, cum s-a admis de unii cercetători [15], înseamnă că, în anul 1447, cînd a fost decapitat Ștefan al II-lea, care dăruise acest tatar mănăstirii Neamț, evident înainte de moartea sa, Calist nu mai era în viaţă.

«Cartea», cu data de 30 septembrie 1445, pune în lumină unele aspecte ale orînduirii feudale, pe care le întîlnim și în viaţa bisericească, de pildă dreptul de proprietate pe care o persoană, în cazul nostru un ierarh, îl avea asupra altei persoane, dobîndită printr-un act de danie; de asemenea, dreptul proprietarului sau «volnicia» sa de a da libertate unei persoane care, în condiţiile vremei, era, de drept și de fapt, un bun al său. Sîntem, așadar, în fața unui act juridic «datio libertatis», cunoscut în dreptul roman sub numele de «manumissio». Persoana care-și dobîndea libertatea urma să trăiască liberă, după dreptul românesc, oriunde se va stabili în țara noastră și «nimeni să nu îndrăznească să-i amintească de robie și să nu-l poată lua».

Succesorul lui Calist, în scaunul episcopal al Romanului, credea și susţinea Melchisedec, bazat pe o corespondenţă care s-a dovedit neautentică, ar fi fost Visarion a cărui păstorie s-ar fi încheiat în anul 1456 [16]. Istoricii, în unanimitate, n-au acceptat această opinie; deoarece este vorba de episcopul cărturar Melchisedec ale cărui soluţii poartă pecetea personalităţii sale deși unele dintre ele, cum este aceea privind succesorul lui Calist în scaunul de la Roman, n-au fost acceptate și deoarece corespondenţa, considerată de el autentică, pune în discuţie

12. Această părere a susţinut-o și C. Erbiceanu (Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași, București, 1888, p. LV—LIX).

13. Un ierarh moldovean cu numele Calist înmormîntat la Mănăstirea Neamț, în «M.M.S.», nr. 1—2/1970, p. 66—75.

14. Documenta..., II, p. 14.

15. Mihai Costăchescu, Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, vol. II, Iași, 1932, p. 401; Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 337.

16. Melchisedek..., I, p. 114; Corespondenţa este redată în întregime; Alexandru Cristea, op. cit., p. 28, era convins că Visarion este urmașul lui Calist.

legăturile bisericești care ar fi existat între Ohrida și Moldova, voi insista asupra ei în cele ce urmează : Reproduc, după slavistul I. Bogdan, această pretinsă corespondență între Ștefan cel Mare și Dorotei arhiepiscopul Ohridei.

† Cu mila lui Dumnezeu Ioan Ștefan voevod, domnul țării Moldovlahiei † Preafericitul arhiepiscop al Întîiei Justinianii și al tuturor bulgarilor și sîrbilor și al țărilor dacice stăpînitor, bucurie în domnul. Află dar că mitropolitul chir Visarion a răposat și nu putem trimite acolo pe un altul, ca să-l hirotonisești, din pricina drumului celui lung și din pricina groazei și silniciei musulmanilor. Căci sîntem cuprinși de groază. Am auzit că să războiesc în părțile despre apus ; de aceia ne rugăm de Sfinția ta să ne trimiți binecuvîntarea ta și oameni care să ne puie mitropolit. Și te mai rugăm să nu disprețuiești rugăciunea noastră și fii sănătos mulți ani, amin. În anul 6964, luna aprilie, indicționul [14]».

Răspunsul

† Dorotei, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscip al Întîiei Justinianii și al tuturor bulgarilor și sîrbilor și al părților de miazănoapte și a altor (părți).

† Cucernicului și de Dumnezeu dăruitului și de Hristos iubitorului domn Ioan Ștefan, voievod a toată țara Moldovlahiei, har și îndurare și pace, să ai de la Dumnezeu Atotțiitorul și de la Domnul nostru Iisus Hristos, amin. După aceasta să știi cucernicia ta, că mi-a venit scrisoarea ta și am priceput cele ce mi-ai scris despre răposarea mitropolitului vostru. Și am voit să viu eu singur acolo sau să trimit pe oamenii mei dar diavolul care urăște binele și de la început este vrăjmașul neamului creștinesc a pornit o răsmeriță între boierii cetății noastre și clerul bisericesc ; iar împăratul și sultanul Muhamed, întorcîndu-se din țara Arbanașilor, ne-a poruncit să ne mutăm la Constantinopol, împreună cu cîțiva boieri și clerici ai Bisericii noastre. De aceia ți-am trimis cucerniciei tale o scrisoare a smereniei noastre ca să vă alegeți mitropolit după legiuitele pravili și după așezămîntul Sfinților Părinți și să-l hirotonisiți cu episcopii de-acolo, chemînd la voi și pe mitropolitul Ungrovlahiei, pe fratele și împreună slujitorul nostru chir Macarie, fiindcă și el este sub oblăduirea noastră ; pînă ce Dumnezeu va preface durerea noastră în bucurie. De altfel Domnul Dumnezeu să înmulțească anii cucerniciei tale, amin. În anul 6964 (îndreptat 6965), luna octombrie, indicționul 1» (îndreptat în 5) [17].

17. I. Bogdan, «Buletinul Comisiei Istorice a României», vol. I, București, 1915, p. 137 și urm. ; corespondența fusese publicată, cu mult înainte, în «Magazin istoric» nr. 1/1845, p. 277—278.

Mitropolitul Dosoftei (episcop al Romanului 1660 – 1671)

Mitropolitul Leon Gheucă (episcop al Romanului 1769 – 1786)

Mitropolitul Veniamin Costachi (episcop al Romanului 1796 – 1803)

Episcopul Romanului Gherasim Clipa (1803 – 1826)

BCU "AL. I. CUZA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Mitropolitul Meletie Lefter (episcop al Romanului 1826 – 1844)

Episcopul Romanului Veniamin Roset (1844 – 1851)

Episcopul Romanului Athanasie Stoenescu (1865 – 1868)

Episcopul Romanului Isaia Vicol (locotenent 1868 –1873, titular 1873–1878)

Episcopul Romanului Melchisedec Ştefănescu (1879 – 1892)

Episcopul Romanului Inochentie Moisiu (1892 – 1894)

Episcopul Romanului Ieronim Ionescu (1895 – 1896)

Mitropolitul Iosif Gheorghian (episcop al Romanului o singură zi -5 decembrie 1896)

CENTRAL UNIVERSITY

Episcopul Romanului Ioanichie Flor (locotenent 1892,1894 – 1895,1896 - 1897, titular 1897 – 1899)

Episcopul Romanului Gherasim Safirin (1900 – 1911)

Episcopul Romanului Teodosie Atanasiu (1912 – 1923)

Episcopul Romanului Lucian Triteanu (1923 – 1947)

BCU IAȘI - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

I. P. S. Arhiepiscop Teofil Herineanu (episcop al Romanului 1949 – 1957)

Episcopul Romanului Partenie Ciopron (1962 – 1978)

Arhiereul Nectarie Hermeziu (locotenent de episcop la Roman 1856 –1864)

Arhiereul Calist Băcăoanul (stratonichias), locotenent de episcop la Roman 1878 – 1879

CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Mitropolitul Conon Arămescu Donici (locotenent de episcop la Roman 1899 – 1900)

Episcopul Calist al Argeşului (1913 – 1917) locotenent de episcop la Roman (1911 – 1912)

Arhiereul Ilarion Mircea Băcăoanul, vicar al episcopiei Romanului (1923 – 1950)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

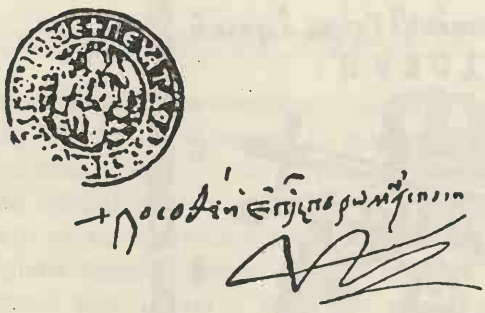

Semnătura lui Dosoftei ca episcop al Romanului(după N. Cartojan)

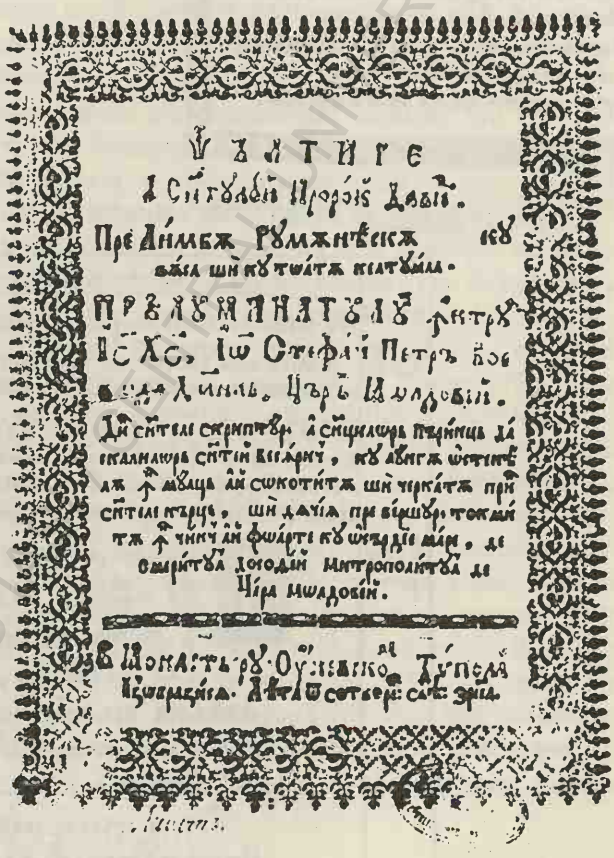

Foaie de titlu a Psaltirii în versuri (1673)

BCU CLUJ UNIVERSITY LIBRARY

Foaie de titlu a Psaltirii în versuri, verso,– stihuri la luminatul herb al Țării Moldovei

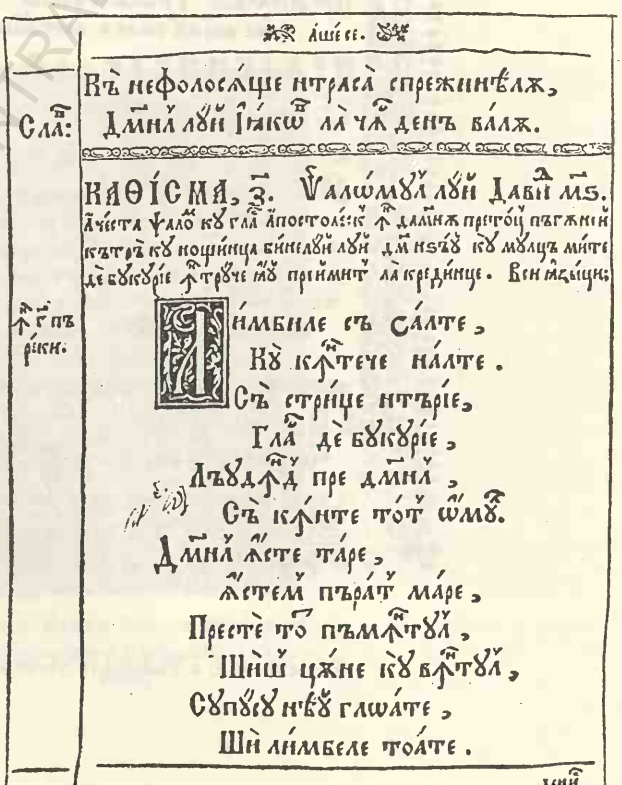

Pagina 72, v, a Psaltirii în versuri

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

«Ştefan voevod» comunică arhiepiscopului Ohridei, prin scrisoarea sa, că «mitropolitul Visarion a răposat». În mesajul pe care l-ar fi adresat Ştefan nu menţionează eparhia pe care o condusese ierarhul răposat dar face rugăminte întîistătătorului Ohridei să trimită «binecuvîntarea» sa «şi oameni» care să aşeze «mitropolit», deoarece din cauza împrejurărilor grele, nu poate trimite «acolo pe un altul» ca să fie hirotonisit. Dorotei, în răspunsul său, trimis 7 luni mai tîrziu, confirmă primirea scrisorii prin care i s-a comunicat că a murit mitropolitul; nu poate veni personal şi nici nu poate trimite oameni, scrie arhiepiscopul Ohridei, dar îl sfătuieşte pe Ştefan «să aleagă mitropolit după legiuitele pravili şi după aşezămîntul Sfinţilor Părinţi şi să-l hirotonească cu episcopii de acolo».

Melchisedec ştiind prea bine că, în scaunul mitropolitan al Moldovei şi Sucevei, încă din 1452—1453, se afla mitropolitul Teoctist I, era convins că Visarion, despre care este vorba în corespondenţa amintită, păstorise la Roman după Calist [18]. Mai mult decît atît, el credea că întîistătătorul Ohridei avea unele drepturi jurisdicţionale asupra bisericilor din ţările române.

Corespondenţa, cum s-a demonstrat ulterior, nu este autentică [19]; astfel stînd lucrurile, Visarion n-a fost, nici într-un caz, episcop al Romanului. Ea este un fals, o plăsmuire cu tendinţa de a se arăta că arhiepiscopul Ohridei îşi întindea autoritatea sa jurisdicţională şi asupra bisericilor de la noi. Cele două scrisori au fost anexate, nu se ştie, anume, cînd, unui manuscris descoperit de un învăţat rus Grigorovici. Slavistul I. Bogdan, studiind critic această corespondenţă, publicată, pentru prima oară, la noi, în «Magazinul istoric pentru Dacia» [20], a ajuns la următoarele concluzii: 1. Manuscrisul cunoscut de Grigorovici, este un fragment de 8 file scris cu semiunciala secolului al XV-lea, folosită şi de copiştii manuscriselor slave din ţările române. Primele două file cuprind: a. partea finală a unui nomocanon; b. o listă a episcopiilor dependente de patriarhia constantinopolitană; c. un glosar juridic. Celelalte şase file cuprind un epilog în care diacul Dumitru povesteşte pe larg, într-un stil înfloritor, împrejurările în care a fost adus ca să scrie, la 1466, acel nomocanon pentru biserica arhiepiscopală a Ohridei. La un loc cu aceste opt file sînt anexate încă două, scrise de altă mînă, mult mai tîrziu — probabil în secolele XVII sau XVIII — în cursivă, pe altă hîrtie şi cu altă cerneală. Aceste două file cuprind corespondenţa Ştefan — Dorotei. Ele sînt cusute — nu se ştie cînd şi de cine — şi se deosebesc complet, sub aspectul formei, de manuscrisul la care au fost

18. Melchisedek..., I, p. 116—117.
19. I. Bogdan, op. cit., p. 137 şi urm.
20. Vol. I. 1845, p. 277—278.

anexate. S-ar putea lua în considerare, opina I. Bogdan, că acest «attaché» reprezintă o copie de pe un eventual manuscris vechi însă nu l-a văzut nimeni și este mult probabil că n-a existat niciodată [21]. Scrisorile, așadar, sînt din secolele al XVII-lea sau al XVIII-lea și nu din al XV-lea. I Bogdan credea că ele au fost ticluite de un călugăr — probabil, în secolul al XVII-lea — care a dorit să arate că, între arhiepiscopatul Ohridei și bisericile românești, au fost legături strînse știind el că mitropolitul Teoctist al Moldovei a fost hirotonit de un patriarh sîrbesc. Concluziile sale nu sînt împărtășite de unii slaviști bulgari și ruși [22].

2. Un motiv în plus care a dat slavistului I. Bogdan convingerea că scrisorile sînt plăsmuite de un călugăr este marea asemănare dintre răspunsul arhiepiscopului Dorotei și cuprinsul epilogului scris la anul 1466, în care este vorba de acest arhiepiscop, de o răsmeriță «între boierii cetății... și clerul bisericesc», de trecerea sultanului prin oraș, cînd se întorcea din Albania și de porunca primită de arhiepiscop de la sultan de a se muta la Constantinopol cu cîțiva boieri și clerici [23]. Fiind vorba, în răspunsul arhiepiscopului, de aceleași fapte, I. Bogdan era convins că plăsmuitorul scrisorilor — probabil un călugăr din Muntenia care cunoștea titlul acestui ierarh — a fost inspirat de epilog [24]. Grigorovici, credea I. Bogdan, a descoperit nomocanonul, de la 1466, la mănăstirea Bistrița (Oltenia) din care a rupt cele 8 file și pe acelea cu scrisorile pe care, apoi, le-a dus la Moldova [25].

3. Data scrisorii trimisă din Moldova, demonstrează, în continuare, I. Bogdan, nu concordă cu faptele istorice. Ștefan, dacă, într-adevăr, el este autorul scrisorii, ar fi scris în aprilie 1456, indicționul 4, iar Dorotei ar fi răspuns cu șapte luni mai tîrziu, deci în același an dar este bine știut, că Ștefan cel Mare s-a urcat pe tronul Moldovei în aprilie 1457 [26]. Realitatea, însă, este cu totul alta: Cele două scrisori sînt, este drept, datate «6964, aprilie indicționul 15» și «6964, octombrie indicționul 5», adică 1456 aprilie și 1456/1457 octombrie, însă datele primitive sînt «6974 aprilie, indicționul 14» și «6975 octombrie indicționul 1», adică, potrivit erei creștine, 1466 aprilie și 1466/1467 octombrie. Între timp, deci, au

21. I. Bogdan, op. cit., p. 106 și urm.
22. Michel Lascaris, Joachim métropolite de Moldavie et les rélation de l'Eglise Moldave avec le patriarcat de Pec et l'archevêché d'Achris au XV-e siécle, în «Bulletin de la Section historique» (Academie Roumaine), tom. XIII, 1927, p. 21, extras.
23. Ibidem, p. 13; N. Iorga n-a găsit nici un izvor care să relateze ceva în legătură cu strămutarea lui Dorotei la Constantinopol (Istoria Bisericii românești, vol. I, ediția a II-a, p. 92).
24. I. Bogdan, op. cit., p. 113.
25. Ibidem; Grigorovici a descoperit la mănăstirea Bistrița și Cronograful lui Moxa.
26. Constantin C. Giurescu, Dinu Giurescu, Istoria românilor 2, București, 1976, p. 154.

intervenit unele falsificări. Astfel, la datarea scrisorii lui Ştefan, în loc de ×ѕцѳд — data originală — apare ×ѕцзд iar la aceea a arhiepiscopului Dorotei, în loc de ×ѕцѳѕ apare ×ѕцзд. Data cea dintîi a scrisorii lui Ştefan a fost ×ѕцѳд індиктіѡн аї iar la datarea celei de a doua scrisori indicţionul e greşit căci corespunde anului 1468 nu anului 1466 sau 1467; prin urmare, a fost rău calculat de plăsmuitorul corespondenţei. O altă mînă, apoi, a scris sub ×ѕцзд şi sub індиктіѡн ѳї din răspunsul lui Dorotei ×ѕцзѕ şi ѕ adică 6965 (1457), 5 an căruia îi corespunde, într-adevăr, indicţionul 5. Îndreptarea s-ar fi făcut în Muntenia, arată o însemnare a lui Grigorovici, cu scopul de a potrivi indicţionul dar nu se ştie, precis, cînd [27].

Cel care a plăsmuit această corespondenţă n-a ştiut, de bună seamă, că, în anul 1466, în scaunul mitropolitan al Moldovei se afla Teoctist iar în al Romanului Tarasie. Cei care au falsificat aceste date, au plasat această corespondenţă dincolo de cadrul istoric despre care este vorba în conţinutul ei. Ca atare, aceste scrisori nu sînt nici din 1456/1457 şi nici din 1466/1467 [28]. Expediţia turcilor contra lui Scandenberg, într-adevăr, a avut loc în 1466/1467 dar plăsmuitorul corespondenţei a putut cunoaşte acest fapt din epilogul nomocanonului de la 1466.

La demonstraţia savantă a slavistului I. Bogdan prin care a dovedit că scrisorile sînt plăsmuite tîrziu s-a adăugat şi aceea a marelui istoric N. Iorga [29] încît astăzi nici un cercetător român nu le consideră autentice.

În sfîrşit, adaug alte motive şi alte consideraţii care arată că scrisorile Ştefan — Dorotei nu sînt autentice: 1. În răspunsul său, Dorotei roagă pe Ştefan să poftească şi pe mitropolitul Macarie al Ungrovlahiei pentru sfinţirea celui ce va urma în scaunul ocupat, pînă atunci de Visarion. Cei care s-au ocupat, în mod special de istoria mitropoliei Ungrovlahiei [30], cum şi cei care s-au ocupat de istoria bisericească a românilor, în general [31], contestă existenţa unui mitropolit cu numele Macarie, la jumătatea secolului al XV-lea, adică, atunci cînd este datată corespondenţa Ştefan-Dorotei. Un mitropolit cu acest nume a păstorit în scaunul Ungrovlahiei cu începere din anul 1477; 2. Dacă analizăm critic conţinutul celor două scrisori şi îndeosebi, răspunsul arhiepiscopului Dorotei găsim lucruri care dovedesc, odată mai mult, că această cores-

27. I. Bogdan, op. cit., p. 114.
28. Ibidem, p. 112.
29. N. Iorga, op. cit., p. 91—92.
30. G. M. Ionescu, Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei, Bucureşti, 1906; Gh. Gibescu, Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei, Bucureşti, 1907.
31. N. Dobrescu, Din istoria Bisericii române, secolul al XV-lea, Bucureşti, 1910, p. 11 şi urm. Gheorghe I. Moisescu ş.a. op. cit., p. 258—259; Mircea Păcurariu, op. cit., p. 357.

pondență este o plăsmuire ulterioară : a. «...răposarea mitropolitului vostru...» ; forma singulară și felul cum este plasat cuvîntul mitropolit, în scrisoare, lasă să se înțeleagă limpede că, în Moldova, era un singur mitropolit și nu mai mulți ; b. «...și să-l hirotonești cu episcopii de acolo...» ; distincția clară între termenii mitropolit și episcop dovedește că, în Moldova, pe lîngă mitropolit erau și episcopi, respectiv cel de la Roman și cel de la Rădăuți. Dacă la Roman, ar fi fost un mitropolit, în accepțiunea canonică a cuvîntului, termenul «episcopi» în forma sa plurală, nu ar reda situația bisericească de fapt a Moldovei din epoca respectivă, deoarece ar fi rămas numai episcopul de Rădăuți ; c. «...de aceia ți-am trimis cucerniciei tale o scrisoare a smereniei noastre, ca să vă alegeți mitropolit după legiuitele pravile și după așezămîntul Sf. Părinți...» ; sfatul pe care arhiepiscopul îl dă domnului Ștefan de a-și alege mitropolit după legiuitele pravile echivalează cu recunoașterea autocefaliei bisericii din Moldova. Nu reiese din răspunsul acesta că arhiepiscopia Ohridei ar fi avut vreo jurisdicție asupra acestei Biserici.

Unele condițiuni privind forma de redactare a corespondenței noastre arată că ea nu este autentică : 1. Actele emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare, atît cele referitoare la probleme interne moldovenești cît și cele destinate străinătății, cu foarte rare excepții, indică precis locul unde și data cînd au fost redactate. Scrisoarea lui Ștefan către Dorotei nu are menționat locul de unde a fost ea trimisă și nici data destul de clar ; 2. Actele lui Ștefan cuprind, în general, data cînd au fost scrise fără a se arăta indicționul [32]. Răspunsul arhiepiscopului Dorotei, dacă scrisorile ar fi autentice, vine în Moldova prea tîrziu. Scrisoarea lui Ștefan este trimisă în aprilie, iar răspunsul vine, abia, în octombrie ; cu toate greutățile drumului, curierii puteau ajunge la Ohrida și reveni în Moldova în mai puțin timp. Veneția este situată la distanță mai mare de Moldova și cu toate acestea corespondența mergea mult mai ușor. La 24 iulie 1503, Ștefan cel Mare înștiințează pe ducele Leonardo Loredano despre sosirea și moartea doctorului Matei Muriano rugîndu-l să-i trimită un alt doctor [33]. La 15 octombrie 1503, Ștefan mulțumește ducelui pentru medicul trimis din Veneția ; acesta s-a îmbolnăvit însă, pe drum și a murit ; prin aceeași scrisoare, Ștefan roagă să-i trimită altul [34]. Deci, această corespondență s-a purtat, într-un

32. Indictionul (indictio) este un period de 15 ani ; la romani, cînd începea acest period se proceda la întocmirea unui nou cens, adică o nouă indicare a dărilor. Întregul period de 15 ani se numea indiction propriu-zis dar, în practică, fiecare an al unui period se numea indictionul întîi, al doilea, al treilea etc. Indictionul a fost probabil introdus pe vremea lui Constantin cel Mare, începînd la răsărit de la 1 septembrie 312 iar în apus de la 1 ianuarie 312 e.n. (E. Popovici, Istoria Bisericii Universale, I, p. 9).

33. I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II. București 1913, p. 467.

34. Ibidem, p. 470.

răstimp de două luni și jumătate. Șapte luni pentru corespondența Ștefan cel Mare—Dorotei al Ohridei era prea mult.

Menționez, în încheierea expunerii cu privire la pretinsa păstorie a lui Visarion, la Roman, că nici unul dintre istoricii vieții bisericești a românilor nu-l includ în șirul episcopilor din fruntea acestei eparhii.

Corespondența neautentică între Ștefan cel Mare și Dorotei al Ohridei a pus în discuție și problema jurisdicției acestui scaun chiriarhal asupra Bisericii din Moldova. Deși o astfel de problemă nu ar avea loc într-o monografie, ca aceasta, consacrată episcopiei Romanului, cu toate acestea amintesc, în treacăt, sumar, că unii istorici străini și chiar români, plecînd de la tradiția consemnată în Letopisețul Miron Costin [35] și chiar în Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir [36], au susținut că în secolele XV—XVI, Biserica din Moldova a fost dependentă de arhiepiscopatul Ohridei. În genere, istorici contemporani admit posibilitatea unor legături bisericești între Moldova și Ohrida [37], cînd Constantinopolul, împresurat de otomani, în deceniile patru-șase ale secolului al XV-lea, dorea și căuta unirea cu romano-catolicismul. În acele grele împrejurări, deoarece contactele între patriarhul constantinopolitan și mitropoliile române erau, practic, întrerupte și deoarece întîistătătorul acestui scaun al Ortodoxiei acceptase unirea la Florența, moldovenii, potrivnici unirii, s-au adresat patriarhului sîrbesc din Peci (Ipek) «care-și păstrase credința neschimbată» și unde păstorea patriarhul Nicodim, spre a sfinți pentru scaunul mitropolitan al țării pe Teoctist [38]. «Mai tîrziu, tradiția și literatura istorică au scornit că Teoctist a fost sfințit mitropolit la Ohrida de către un patriarh Nicodim, ceea ce, însă, nu este adevărat căci în veacurile XV—XVI scaunul de la Ohrida nu era patriarhie ci, doar, arhiepiscopie» [39]. Prin urmare, «pomenirea Ohridei, ca scaun de care au atîrnat cîndva Bisericile românești se datorește unei confuzii ivită la cronicarii moldoveni» [40]. Deplin concludentă în această privință este părerea bizantinologului M. Lascaris: «...jamais la Moldavie n-a été soumise, ni même en principe, à l'archevêché d'Achris; on ne peut pas non plus admettre qu'il y ait eu au XV ou

35. Miron Costin, Opere, ediție critică, P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 214, 236.
36. Dimitrie Cantemir, Descrierea Moldovei, traducere după originalul latin, de Gh. Guțu, București, 1973, p. 351.
37. Al. Elian, Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea, în volumul «Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare», București, 1964, p. 170.
38. Gheorghe I. Moisescu, ș.a. op. cit., vol. I, p. 233; Al. Elian, op. cit., p. 100; Mircea Păcurariu, op. cit., p. 327—328; N. Dobrescu, dimpotrivă, credea că Teoctist a fost hirotonit la Ohrida, op. cit., p. 100—102.
39. Gheorghe I. Moisescu ș.a. I, p. 233.
40. Ibidem.

XVI siècles de relations culturelles et littéraires étroites entre l'Église moldave et l'archevêché d'Achris...»[41].

S-a demonstrat, de curînd, pe baza unor documente turcești că scaunul Ohridei «a obținut supremația temporară asupra mitropoliilor din Moldova și Țara Românească», după ce, în 1538—1541, «țările au fost aduse sub suzeranitate otomană efectivă». Printr-un firman din 10 iunie 1544, se cerea «domnilor Petru Rareș al Moldovei și Radu Paisie al Țării Românești să ajute pe «patriarhul» Prohor al Ohridei ca să-și strîngă «restanțele» din impozitele cuvenite din cele două țări, impozite a căror colectare era oprită de mitropoliții celor două țări»; alt firman, din 16 iunie 1544, repeta aceeași poruncă; al treilea firman, din 22 septembrie 1544, cuprinde informații în legătură cu «împrejurările în care eparhiile Moldovei și Țării Românești au trecut sub jurisdicția temporară a arhiepiscopului din Ohrida». Astfel, întîistătătorul Prohor al Ohridei (1524—1550) a oferit înaltei porți «4100 de galbeni anual», cu condiția să i se încredințeze lui «patriarhatul» asupra scaunelor mitropolitane din Moldova și Țara Românească», pretextînd că, geografic, aceste mitropolii sînt mai apropiate de Ohrida decît de Constantinopol. Patriarhul Ieremia al Constantinopolului (1522—1545) s-a plîns că i s-a făcut o «nedreptate» «împotriva beratului ce-l are la mînă și contrar obiceiului din vechime»; ca urmare, a oferit și el suma de 4100 galbeni anual; sultanul Suleyman a dispus subordonarea mitropoliilor Moldovei și Țării Românești «așa cum s-a obișnuit din vechime la patriarhia numitului Ieremia». Prin două porunci, una din 22 septembrie 1544 și alta din 7 decembrie 1544, înalta Poartă oprea amestecul oamenilor «care vin din partea lui Prohor» în treburile celor două mitropolii. Aceste documente arată că, în realitate, a fost «vorba de o subordonare cu totul tîrzie (cel mult cîteva luni înainte de septembrie 1544), subordonare ce a trebuit să fie anulată de poarta otomană datorită opoziției românești și a patriarhului de Constantinopol[42].

Tarasie (înainte de 1464 —după 1473). În «cartea» cu data de 12 aprilie 1458, prin care Ștefan cel Mare a întărit «mitropoliei» din tîrgul Roman» satele Leucușani și Dragomirești[43] nu este pomenit numele episcopului care se afla, atunci, în scaun. Era, oare, în acel timp, acest scaun, vacant sau nu s-a amintit numele arhipăstorului, cum, de altfel, întîlnim și în alte acte de cancelarie!? Nu se poate da un răspuns clar. Pentru prima dată, Tarasie, al doilea episcop al Romanului despre care avem știri neîndoielnice, este pomenit, ca martor, într-o «carte» cu

41. Michel Lascaris, op. cit., p. 14.
42. Mihai Maxim, Documente ale permanenței românești în nordul Dunării, în «Contemporanul» din 23 octombrie 1981 p. 8.
43. Documenta... II, p. 103—104.

data de 12 septembrie 1464: «episcopul nostru chir Tarasie de Tîrgul de Jos»[44]. Fără îndoială, păstoria acestui ierarh începuse mai înainte dar, cînd, anume, nu se poate preciza. Pentru ultima oară, Tarasie este pomenit, tot ca martor, alături de mitropolitul Teoctist și de Ioanichie, episcop de Rădăuți, în «cartea» domnească, datată 14 octombrie 1473[45]. Firește, nu se poate afirma că păstoria sa, la Roman, s-a încheiat acum. Nici mitropolitul Teoctist nu mai apare, ca martor, după această dată, deși păstoria sa a continuat pînă în anul 1477. Remarcînd acest aspect, profesorul I. Ursu[46] credea că, după anul 1474, ierarhii moldoveni n-au mai avut influența de pînă atunci în rezolvarea problemelor, îndeosebi, interne ale statului. Ștefan cel Mare a sprijinit Biserica acordîndu-i bunuri materiale și privilegii, cu scopul de a-și consolida domnia. Atenția acestui mare domn față de biserică este vădită și de faptul că unii dintre slujitorii ei — mitropolitul Teoctist, episcopii Tarasie și Ioanichie, negreșit, personalități de mare prestigiu — apar ca «martori», alături de alți demnitari feudali, în unele acte domnești; cu alte cuvinte, ei erau sfetnici de «credință» ai domnului. Ce-a intervenit după 1474? Poate, primejdia otomană, tot mai amenințătoare, care a culminat cu luptele de la Vaslui din ianuarie 1475 și Valea Albă din iulie 1476, impuneau domnului unele precauții, în privința atitudinilor sale față de Biserică, poate, alte situații!? Nu se știe. Domnul a dat, în continuare, atenție Bisericii zidind și împodobind locașuri de închinare care pun în lumină înaltul spirit artistic al epocii sale și sprijinind mănăstirile spre a deveni focare cărturărești.

Tarasie este pomenit, în «cărțile» domnești cînd «episcopul nostru chir Tarasie», cînd «al nostru mitropolit chir Tarasie», cînd «Tarasie, episcopul Romanului, mitropolit de jos», cînd «chir Tarasie episcop de la mitropolia de Jos»[47]. Mai înainte, în cadrul capitolului: *Titulatura scaunului eparhial de la Roman, episcopie sau mitropolie*[48], s-au făcut unele considerațiuni în legătură cu diversitatea titlurilor sub care apar, în documente, atît eparhia Romanului cît și întiistătătorul ei.

La 3 septembrie 1470, împreună cu mitropolitul Teoctist egumenii tuturor mănăstirilor și a soborului preoțesc în număr de 64, episcopul

44. Ibidem, p. 177—178.

45. Documenta ...III, p. 292—293. Împreună cu mitropolitul Teoctist, episcopul Tarasie apare, ca martor, într-un act de danie făcută de Ștefan cel Mare mănăstirii Bistrița; actul, datat 13 noiembrie 1498, cum s-a dovedit este fals (Documenta ...III, p. 560).

46. I. Ursu, Ștefan cel Mare, București, 1925, p. 290.

47. Documenta ...II: 12.IX.1464, p. 178, 11.IV.1465, p. 184, 9.VII.1466, p. 197, 15.IX.1466, p. 202, 2.X.1468, p. 228, 8.II.1470, p. 240, 28.V.1470, p. 247, 5.VI.1470, p. 249, 18.VII.1470, p. 251, 10.VIII.1470, p. 253, 10.IX.1471, p. 259, 25.IV.1472, p. 272, 7.V.1473, p. 284, 14.X.1473, p. 292.

48. Vezi p. 32—43.

Tarasie lua parte la sfințirea mănăstirii Putna [49]. *În Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, printre ierarhi, apare și «arhiereul Tarasie» [50], negreșit, episcopul Romanului care, într-un fel oarecare, era ctitor la această mănăstire.

Vasile (înainte de 1484—1500). Succesorul lui Tarasie, în scaunul episcopal al Romanului, Vasile, păstorea, deja, în februarie 1484 dar cînd începuse această păstorie nu se știe. La 2 februarie, anul acela, 1484, Vasile trimetea o scrisoare mitropolitului Gherontie al Moscovei, cu următorul cuprins : «Anul 6992 (1484). Sosit-a scrisoarea de la moldoveni cu Mihail Iacovlici. Smeritul episcop moldovean din tîrgul Romanului, Vasile, către cel ce petrece întru mare cinste a Sfîntului Duh; părintele părinților, păstorul și învățătorul călugărilor și mirenilor și povățuitorul mîntuirii de Dumnezeu păzitei cetăți a Moscovei, chir-Gherontie, arhiepiscop și păstor al întregului pămînt rus. Închinîndumă smereniei tale, sfinte și cinstite părinte, plecîndu-mă pînă la pămînt.

Din nou dăm de știe marei tale sfințenii, ca păstorului nostru, că dacă se ridică o neînțelegere între tine și marele cneaz al Moscovei cu privire la sfințirea bisericii, pentru că unii zic că sfintele să se poarte după (mersul) soarelui, iar alții după cădere (îndărăt), bine să știe marea ta sfințenie, stăpîne Doamne, că în legea grecească nimic nu se face în sfînta biserică după mersul soarelui, ci tot îndărăt, fie la sfințire, fie la toacă sau orice lucrare ce se săvîrșește în sfînta biserică, toate se fac împotriva mersului soarelui. Cel ce va săvîrși după mersul soarelui în legea grecească, acela este afurisit de întîiul sobor al celor 318 purtători de Dumnezeu sfinții părinți de la Niceea. La noi, latinii (catolicii) fac așa (adică sfințesc bisericile ocolind după cum merge soarele) dar noi nu primim acest lucru.

Învrednicească-ne prea bunul Dumnezeu (a ședea) de-a dreapta sa în ziua cea grozavă și să auzim fericitul lui glas pentru rugăciunea sfinților săi.

Scrisu-s-a în mitropolia de jos a Moldovei, februarie 2.

Celui ce petrece întru mare cinste a Sfîntului Duh, arhiepiscopului Moscovei chir Gherontie» [51].

---

49. P. P. Panaitescu, Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată, București, 1959; Letopisețul de la Putna nr. I, p. 50 și Letopisețul de la Putna nr. II, p. 62; știrea este redată și în Letopisețul Grigore Ureche.

50. Ilie Minea, Pomelnicul de la Bistrița, în «Cercetări istorice», V—VII, 1929, p. 347.

51. Mircea Păcurari, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, manual pentru seminariile teologice, Sibiu 1972, p. 87 (reprodusă după Paul Mihailovici, Legături culturale bisericești dintre români și ruși în secolele XV—XX, 1932, p. 10—11); P. Constantinescu-Iași, Relațiile culturale româno-ruse din trecut, București 1954, p. 81.

Scrisoarea aceasta, document de mare valoare, atestă, în primul rînd, legăturile dintre Biserica Moscovei și aceea a Moldovei. Într-o problemă de ordin liturgic, arhiepiscopul Gherontie se va fi adresat, probabil, și celorlalți ierarhi moldoveni dar s-a păstrat numai răspunsul episcopului Vasile.

Referindu-se, în scrisoare, la riturile, adică la procedeele liturgice grecești, episcopul Vasile se dovedește ierarh cu pregătire cărturărească deosebită. Folosind, în mesajul său, expresia *din nou*, înseamnă că, pînă la acea dată, mai trimisese ierarhului de la Moscova și alte scrisori ceea ce îndreptățește presupunerea că el se afla mai de mult în fruntea episcopiei Romanului.

Episcopul Vasile este pomenit și în documentele moldovenești: Prin «cartea» datată 20 aprilie 1488, Ștefan cel Mare întărește «mitropoliei din tîrgul Roman unde este episcop rugătorul... chir Vasile, satele Leucușani și Dragomirești [52]. Prin «cartea» datată 15 octombrie 1488, același mare domn a întărit «mitropoliei din tîrgul Roman unde este episcop rugătorul nostru Vasile satele Negoești, jumătate din Gostilești, Poiana cu amîndouă judeciile și Țibeștii și partea lui Botăș» [53]. Peste mai mult de un deceniu, prin «cartea» datată 31 august 1499, Ștefan cel Mare dăruia «rugătorului și duhovnicului ...chir Vasile episcopului din mitropolia de jos, de la tîrgul Romanului», deci nu eparhiei, un sat anume Muntenii Scutași [54]. Fără îndoială, episcopul Vasile a fost martor de credință și în alte împrejurări, alături de ceilalți ierarhi ai Moldovei dar, pînă acum, se cunosc numai documentele amintite mai sus.

Împreună cu ceilalți ierarhi moldoveni și, bineînțeles, cu demnitarii statului, episcopul Vasile este amintit în textul tratatului de pace și alianță încheiat de Ștefan cel Mare, la 12 iulie 1499, cu regele Albert al Poloniei: «...Noi Gheorghe arhiepiscopul Sucevei și al Țării Moldovei, Vasile episcop al episcopiei de jos din tîrgul Romanului, Ioanichie episcop al episcopiei de Rădăuți...» [55]. În sfîrșit, Vasile este menționat și în pomelnicul mănăstirii Bistrița prin expresia «arhiereul Vasile» [56]. Deoarece în primele luni ale anului 1500, mai precis după 17 martie, la Roman era alt episcop, păstoria lui Vasile s-a încheiat, probabil, prin moartea sa, la sfîrșitul anului 1499 sau la începutul celui următor.

52. Documenta ...III, p. 71—72.
53. Ibidem, p. 78—80.
54. Ibidem... p. 418.
55. Hurmuzaki, vol. 2 p. 444 și 723; I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II, București, 1913, p. 434.
56. Ilie Minea, op. cit., p. 347.

2. Secolul XVI

Teoctist (1500—1508). Cronicarul Macarie, el însuși, mai tîrziu, păstor în scaunul episcopal al Romanului, a schițat encomiastic, într-un portret, cîteva trăsături psihologice ale episcopului Teoctist și, totodată, a dat unele informații referitoare la viața și activitatea acestui ierarh. La 15 ianuarie 1528, «a adormit întru domnul, scrie Macarie, la adînci bătrînețe, cel care ungea pe domni și învățătorul Moldovei, mitropolitul chir Teoctist ...era bărbat învățat ca nimeni altul, cele vechi și cele noi le-a învățat pînă la capăt și a îndeplinit multe înainte de plecarea lui către Dumnezeu. Din anii tineri fiind în călugărie, după cei ce mărturisesc despre el, cunoscîndu-l bine, că era un făcător de bine și a fost egumen la Neamț aproape 17 ani și ca episcop în Tîrgul de Jos a stat opt ani împliniți și în scaunul de mitropolit a împlinit nouăsprezece ani și aproape opt luni»[1]. Înainte de a fi rînduit în scunul episcopal al Romanului, Teoctist, așadar, a fost egumen al mănăstirii Neamț. Despre egumenatul său la această mănăstire, în afară de relatările cronicarului Macarie, avem știri în unele documente moldovenești interne[2] și referiri într-o notiță de pe un tetraevanghel, scris în anul 1512, «cu dania și învățătura mitropolitului Teoctist din Suceava», de grămăticul Dimitrie și dăruit, apoi, mănăstirii Neamț[3]. Potrivit notiței, Teoctist împreună «cu frații ce erau atunci», în mănăstire, au «trudit la zidirea» bisericii «Înălțarea Domnului» din această mănăstire — ctitoria lui Ștefan cel Mare — și au luat parte, alături de ctitor, la sfințirea ei săvîrșită în ziua de 14 noiembrie 1497, după ce în ziua de 26 octombrie același an, ctitorul dăduse polonilor și regelui lor Ioan Albert o lecție usturătoare în codrul Cosminului[4]. Păstoria lui Teoctist la Roman a început după luna aprilie 1500.

În condițiile timpului în care a trăit și activat, Teoctist era un om învățat. El agonisise învățătură, foarte probabil, ca ucenic, la mănăstirea Neamț, o importantă vatră de cultură bisericească din Moldova, în secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Ca stareț, apoi, la mănăstirea de metanie, episcop al Romanului și, în cele din urmă, mitropolit al Moldovei, el ajunsese un maestru, un conducător de școală în cadrul căreea s-au format mulți dintre slujitorii bisericești. Trecînd peste exagerările encomiastice — retorice ale cronicarului Macarie — «învățătorul Moldovei», «învățat ca nimeni altul» — s-ar putea spune, firești, în gîndul și pana unui ucenic față de maes-

1. P. P. Panaitescu, op. cit., p. 95.
2. Documenta ...III, 1.XI.1487, p. 30 și 17.III.1500 p. 454.
3. Melchisedek, Notiție istorice și arheologice..., București, 1885, p. 2—3; N. Iorga, Mănăstirea Neamțului, București 1925, p. 26—27.
4. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria Românilor 2, p. 172.

trul său, avem, totuşi, dovezi care pun în lumină pregătirea sa deosebită şi, mai mult, ceea ce a imprimat el şcolii cărturăreşti al căreea mentor a fost. Caracterul narativ-retoric al pisaniei de la biserica episcopală din Romna, formulată, sînt convins, de cronicarul Macarie, episcop al Romanului pe cînd se zidea această catedrală, deoarece este asemănătoare, ca stil, cu cronica slavo-română scrisă de el, este preluat de la Teoctist «părintele său sufletesc» şi «învăţătorul» său.

Pisania votivă de la biserica «Înălţarea Domnului» din mănăstirea Neamţ, ca şi aceea de la Războieni zidită în anul 1496, deci odată cu aceea de la Neamţ, spre deosebire de pisaniile altor ctitorii ale marelui Ştefan au, de asemenea, mai cu seamă, aceea de la Războieni, caracter narativ-istoric. Am convingerea că textul acestor două pisanii a fost compus de Teoctist, stareţ la Neamţ în ultimele două decenii ale secolului al XV-lea. Ucenicul său, Macarie, împrumutase de la maestrul său, dascălul său, stilul şi optica acestuia. Analizarea critică a pisaniilor de la Războieni, Neamţ şi Roman, cum şi a cronicii lui Macarie, vădesc firul care le leagă, mai concis, una din particularităţile dominante ale şcolii lui Teoctist. Aş adăuga că ucenicii şcolii de la Neamţ, printre care s-a remarcat, în preajma anului 1500, Teodor Mărişescul, ceva mai înainte mulţi alţii dintre care unii au trecut la mănăstirea Putna, fără a mai aminti pe renumitul Gavriil Uric care a trăit şi lucrat în prima jumătate a secolului XV, au copiat şi ornat cărţi bisericeşti. Preocuparea acestora a avut-o şi Teoctist. De asemenea, aş mai adăuga că biserica Sfîntul Gheorghe din Suceava, destinată a fi catedrală mitropolitană, zidită de Bogdan al III-lea şi Ştefăniţă, în intervalul 1514—1522, locaş de mare valoare artistică, este asemănătoare, aproape, o replică a bisericii «Înălţarea Domnului» de la Neamţ. Nu cumva, am putea să ne întrebăm, dacă Teoctist, acum, mitropolit al Moldovei, n-a avut şi el partea sa de contribuţie la elaborarea proiectelor şi la efectuarea lucrărilor de construcţie ale acestui impunător locaş a cărui pisanie votivă este, într-o oarecare măsură, ca acelea de la Războieni şi Neamţ? Cred că întîistătătorul Bisericii moldovene n-a fost absent la întocmirea planurilor şi la înălţarea acestei biserici.

În calitatea sa de episcop al Romanului, Teoctist apare într-un singur document intern, cunoscut. La 17 noiembrie 1502, Ştefan cel Mare a dat mănăstirii Putna «pe toţi popii care sînt în toate bisericile, prin toate satele acelei mănăstiri, peste tot, prin ţara noastră». Domnul a luat această hotărîre «cu binecuvîntarea părinţilor şi rugătorilor noştri către Dumnezeu, mitropolitul de Suceava, chir Gheorghe şi episcopul mitro-

poliei de jos din tîrgul Romanului, chir Teoctist și episcopul de Rădăuți chir Ioanichie»[5].

Trecînd în scaunul mitropolitan al Moldovei, Teoctist a păstorit aproape 20 de ani. Spre sfîrșitul vieții sale, cum scrie despre el ucenicul său Macarie, «și-a schimbat numele în mare chip îngeresc numindu-se Teodor»[6]. Potrivit, fără îndoială, dorinței sale «acest sfînt răposat părinte a fost îngropat în chip prea cuvios la Neamț în mănăstirea în care din tinerețe a fost închinat lui Dumnezeu»[7]. Nu s-a păstrat lespedea care, eventual, a acoperit mormîntul său dar pe peretele care separă pridvorul de pronaos, în colțul de sud-est se află o însemnare, tîrzie, poate, din secolul al XVIII-lea sau de la începutul secolului al XIX-lea, în chirilică : «Aici este înmormîntat mitropolitul Teoctist care a sfințit această biserică la 1497 noiembrie 14». Cînd s-a sfințit ctitoria lui Ștefan, Teoctist era egumen la Neamț, prin urmare, în această calitate a luat el parte la solemnitatea sfințirii. Ca și mitropolitul Teoctist I care a fost înmormîntat în pridvorul ctitoriei lui Ștefan de la mănăstirea Putna, mitropolitul Teoctist al II-lea, fost episcop al Romanului, a fost înmormîntat tot în pridvor — tradiția ortodoxă statornicise această practică — la Neamț.

Macarie I (1508 (?) — după 1518). La 30 septembrie 1503, Ștefan cel Mare a dat și a întărit mănăstirii Neamț unde era «egumen rugătorul ...chir popa Macarie» un sat Băiceni[8], iar la 2 februarie 1508, domnul Bogdan al III-lea întărea mănăstirii Neamț satele Telebecinți și Tristeanet; egumen, cum arată «cartea» domnească, era, atunci, la Neamț «rugătorul... Macarie»[9]. Un egumen cu numele Macarie a fost cu cîțiva ani înainte, și la mănăstirea Voroneț, menționat într-o «carte» cu data de 22 ianuarie 1497 și în alta cu data de 20 noiembrie 1499[10]. Este vorba de una și aceeași persoană ? Să fi trecut, adică, Macarie de la Voroneț la Neamț, ca egumen, iar de aici la episcopia Romanului ? Nu se poate face o precizare. Cred, alături de unii istorici ai Bisericii românești[11], că acest episcop a fost egumen la Neamț și, probabil, unul dintre ucenicii lui Teoctist. Cred că, după ce acesta, în anul 1508, a

5. Documenta ...III, p. 284—285; Melchisedec nu trece pe Teoctist printre episcopii Romanului deoarece pe vremea sa acest document nu era cunoscut; nu se descoperiseră nici cronicile moldovenești scrise în slavă de Macarie, Eftimie și Azarie, în care sînt referiri la Teoctist episcopul Romanului.
6. P. P. Panaitescu, op. cit., p. 95.
7. Ibidem, p. 96.
8. Documenta ...III, p. 521—522.
9. Mihai Costăchescu, Documentele moldovenești de la Bogdan Voevod (1504—1517), București 1940, p. 192—193.
10. Documenta ...III, p. 369 și 435.
11. Mircea Păcurariu, op. cit., 1, p. 462.

trecut în scaunul mitropolitan al țării, Macarie a fost ales episcop al Romanului.

La 8 decembrie 1514, domnul Bogdan al III-lea, dăruia «mitropoliei din tîrgul Romanului... 800 de zloți tătărăști», după ce se sfătuise cu «chir Macarie episcopul Romanului» [12]. Acest episcop se afla, încă, în scaunul episcopal, cînd printr-o «carte» cu data de 7 octombrie 1517, domnul Ștefăniță dădea și întărea «mitropoliei de jos din tîrgul Romanului» un sat Azăpeni [13]. Nu se cunoștea anul cînd a încetat păstoria episcopului Macarie I la Roman.

Dorotei (după 1518—1531). Nici un document moldovenesc, dintre cele cunoscute, pînă acum, emise în intervalul 1518—1527, nu pomenește numele episcopului de la Roman. La 16 ianuarie 1528, în actul prin care monahul Nichifor dăruiește mănăstirii Neamț satul Dolhești pe Șomuz, printre martorii acestei danii apare și episcopul Dorotei din tîrgul Romanului împreună cu episcopul Teofan de Rădăuți. Actul acesta este întocmit la mitropolie «la răposarea sfînt răposatului nostru mitropolit Teoctist» de aceea nu apare între martori și mitropolitul Sucevei [14]. Domnul Petru Rareș, prin «cartea» cu data de 17 martie 1529, a întărit «tocmeala», adică un schimb făcut de «chir Dorotei episcop de la mitropolia de jos din tîrgul Romanului», care dădea satul Idești pe Bîrlad, cu Armeanca și alte rudenii ale ei, care dădeau Pănceștii din ținutul Neamț [15]. Altă mențiune referitoare la Dorotei nu s-a aflat pînă acum. Nu se știe, așadar, cînd a început el păstoria, la Roman, dar se știe cînd a încheiat-o. Succesorul său, Macarie al II-lea, în cronica sa, spune, între altele, despre el însuși, că a fost «așezat pe scaunul episcopiei a părții de jos a țării» la 23 aprilie 1531 [16]. Dorotei mai apare, ca «fost episcop», într-o «carte», cu data de 14 iunie 1538, prin care Petru Rareș a întărit mănăstirii Neamț părți din satul Orțești, cumpărate de episcopul Teodosie al Rădăuților «cu banii lui Dorotei ce-au fost episcop» [17]. Se crede că Dorotei s-a retras din scaun la începutul anului 1531 și a viețuit ca «schivnic» pînă la sfîrșitul vieții [18], probabil,

12. Mihai Costăchescu, op. cit., p. 338—339.
13. Mihai Costăchescu, Documentele moldovenești de la Ștefăniță Voevod, Iași, 1943, p. 1—3.
14. D.I.R. veacul XVI, A. Moldova, vol. I (1501—1550) p. 246.
15. Ibidem, p. 307.
16. P. P. Panaitescu, op. cit., p. 98.
17. D.I.R. XVI, A. Moldova, vol. I, p. 391.
18. Gheorghe I. Moisescu ș.a. op. cit., p. 346. Dintr-o «carte» cu data de 2 martie 1548 de la domnul Iliaș, reiese că episcopul Macarie al Romanului a cumpărat părți din satul Orțești pe care le-a dăruit mănăstirii Neamț. În aceeași «carte» este vorba și de unele părți din acest sat cumpărate de episcopul Teodosie al Rădăuților «cu banii rugătorului ...Dorotei fost episcop de tîrgul Romanului», dăruite, de asemenea, mănăstirii Neamț. Este vorba, oare, de o altă tranzacție sau în «cartea» lui Iliaș a fost inclusă și întărită aceea din 1548?

la mănăstirea Neamț. Într-un suret de pe un ispisoc de la Bogdan al III-lea cu data de 17 decembrie 1514, este pomenit «rugătorul... Dorotei egumenul de Neamț»;[19] poate este vorba de una și aceeași persoană cu Dorotei episcopul și el unul dintre ucenicii lui Teoctist.

Macarie II (1531—1548, 1551—1558). După retragerea lui Dorotei, din motive și în împrejurări pe care nu le cunoaștem, în scaunul episcopal al Romanului a urmat Macarie al II-lea. El însuși precizează, în cronica sa, cînd a început păstoria la Roman: «amintesc că în curgerea aceluiași an (1531) roata bisericii învîrtindu-se de la unii la alții, m-a ajuns și pe mine smeritul întorcîndu-se în sus și m-a așezat pe scaunul episcopiei a părții de jos a țării, aprilie 23»[20]. Ierarh care s-a remarcat atît prin strădaniile și înfăptuirile sale administrativ-gospodărești, cît și prin cele cărturărești, Macarie este un reprezentant ales al vechii noastre culturi. Ucenicii săi l-au considerat, firește, exagerînd, «învățătorul Moldovei» și «ales între filosofi» (Eftimie și Azasie)[21]. Istorici și cercetători ai literaturii noastre vechi l-au considerat fruntaș, «ultimul reprezentant al cărturăriei celei vechi slavone»[22], priceput copist de texte slave și «autor al unor scrieri pierdute»[23] «călugăr erudit»[24], «cleric cu dăscălie»[25], «întemeietorul unei școli de slavonie în Moldova»[26], «ctitor al narațiunii istorice»[27]. Continuînd el, din poruncă, letopisețul moldovenesc început în vremea și la curtea lui Ștefan cel Mare dar într-un stil retoric, căutat, mult deosebit de cei care au scris înainte, episcopul Macarie și-a fixat un loc printre clericii cărturari și cronicari moldoveni.

Mărturisirea sa proprie că a primit învățătură de la «părintele» său, Teoctist, — «m-am hrănit cu cuvintele lui duhovnicești ca și cu lapte și am fost învățat de dînsul cu dragoste părintească» — este o dovadă că a viețuit în tinerețe la mănăstirea Neamț — o însemnare din anul 1554, în slavonă, pe un tetraevanghel, adevărește, de asemenea că el provenea de la mănăstirea Neamț[28], — unde a fost și egumen[29]. O însemnare de la sfîrșitul unui Tipic al cuviosului Sava, scris pentru

19. D.I.R. veacul XVI, A Moldova, vol. I, p. 94.
20. P. P. Panaitescu, op. cit., p. 98.
21. Ibidem, p. 120 și 141; I. Bogdan, vechile cronici moldovenești pînă la Ureche, București, 1891, p. 71.
22. N. Iorga, Istoria Bisericii Românești, vol. I. ediția a II-a, p. 243.
23. P. P. Panaitescu, op. cit., p. 74.
24. N. Cartojan, Istoria literaturii române vechi, vol. I, București, 1940, p. 38.
25. Melchisedek ...I, p. 185.
26. Ilie Minea, Letopisețele moldovenești scrise slavonește în «Cercetări istorice», nr. 1/1925, p. 253.
27. George Ivașcu, Istoria literaturii române, 1 București, 1969, p. 83.
28. Melchisedec, Manuscrisele sîrbești de la Mănăstirea Neamțu, în «Revista pentru istorie, arheologie și filologie», vol. I, București, 1884, p. 295.
29. N. Cartojan, op. cit., p. 38; P. P. Panaitescu, Cronicile... p. 74.

această mănăstire, confirmă că a fost, un timp, în fruntea ei : «Cu voința Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfîntului Duh. S-a scris acest tipic cu darea și cu porunca mitropolitului chir Teoctist, cu mîna arhimandritului chir Silvan de la Putna și l-a dat întru cinstita biserică a Înălțării lui Hristos de la Neamț ca să fie întru pomenire și rugă celui ce l-a dat și celui ce l-a scris și părinților lor, sub egumenul Macarie în anul 1523 ; iar pe cel vechi al mănăstirii l-au dus la mitropolie» [30]. Egumenia lui Macarie, la Neamț, pornind de la această însemnare, va fi început prin 1521—1522 și va fi sfîrșit în anul 1527, cînd pe tronul Moldovei s-a urcat Petru Rareș. Noul domnitor care îl cunoscuse pe Macarie direct sau din informațiile date de logofătul chir Teodor [31], gîndind că numai acest ieromonah învățat poate continua letopisețul moldovenesc, început la curtea lui Ștefan cel Mare, îi dă poruncă «să tragă lanțul cuvintelor pînă la anii și împărățiile din vremea noastră» [32], cum mărturisește însuși cronicarul. Macarie spune că, «după putere și pînă acum» se silise «cu dragoste de muncă pentru astfel de lucrări» [33]. El copiase, potrivit unei însemnări, o Psaltire, în anul 1523, pentru mitropolitul Teoctist [34]. La mănăstirea Sf. Onufrie de la Liov se păstrează un manuscris al Sintagmei (nomocanon) lui Vlastares, traducere slavonă, copiat și orînduit pe articole după alfabetul slav al episcopului Macarie. Această lucrare fusese cerută domnului Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, de către țarul Rusiei, Ivan al IV-lea, și domnul încredințase misiunea de a o copia episcopului Macarie care a terminat-o în ultimii ani ai vieții. Manuscrisul însă, n-a ajuns la Moscova [35]. El va fi copiat și alte cărți, cum s-a afirmat, care, între timp, s-au pierdut. Cînd a primit misiunea de a continua letopisețul, el era un cărturar bine cunoscut. Strădania sa de a înmulți cărțile prin copiere a continuat-o și după ce a fost trecut în scaunul episcopal al Romanului.

30. P. P. Panaitescu, Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R., vol. I, București, 1959, p. 129. Mențiunile documentare atestă că, în intervalul 1503—1528, au fost, la Neamț, următorii stareți : Macarie (30 septembrie 1503 și 2 februarie 1508), Dorotei (17 decembrie 1514), Partenie (26 decembrie 1518), Gherman (15 martie 1527), Anastasie (16 ianuarie 1528) — D.I.R. veacul XVI, vol. I, p. 37, 69—70, 94, 133, 207, 246. Cred că starețul Macarie, pomenit la 30 septembrie 1503 și 2 februarie 1508, a trecut în scaunul episcopal al Romanului și apare între conducătorii acestei eparhii sub numele de Macarie I (1508—1518).

31. P. P. Panaitescu, Cronicile..., p. 90.

32. Ibidem ; Leon Șimanschi, Restituiri istoriografice, în vol. Petru Rareș, București, 1978, p. 26.

33. Ibidem.

34. Păstrată la Academia Română sub nr. 505 ; I. Bianu, Academia Română, Analele administrative, XVII, seria II, p. 96—97. Însemnarea din această psaltire — «Această psaltire o au scris părintele Macarie părintelui său arhiepiscopului țării Moldovei chir Teoctist vleat 7031» (1523) — foarte probabil va fi publicată în Manuscrise slave din Biblicteca Academiei... (continuarea manuscrisă a volumului apărut în anul 1959).

35. P. P. Panaitescu, Cronicile..., p. 75. după A. Iațimirski.

Deşi păstoria episcopului Macarie este destul de îndelungată [36], cu toate acestea nu prea sînt menţiuni istorice referitoare la activitatea desfăşurată de el în fruntea acestei episcopii ; doar, în trei «cărţi» domneşti este el pomenit în intervalul 1531—1548 ; 15 aprilie 1546 [37], 12 mai 1546 [38], şi 2 martie 1548 [39]. La 28 iunie 1569, domnul Bogdan (Lăpuşneanu) a dăruit episcopiei Romanului două sate — Scheuleţii şi Bogdăneştii — în schimbul satului Bîrleşti din ţinutul Sucevei, care fusese cumpărat de Macarie şi dăruit episcopiei [40] dar nu se ştie în ce an nume ; faptul însă, pune în lumină spiritul gospodăresc al episcopului.

Cea mai importantă înfăptuire din vremea episcopului Macarie la Roman, într-o măsură, adusă la îndeplinire cu purtarea sa de grijă, este catedrala episcopală cu hramul «Prea Cuvioasa Paraschiva». Însăşi pisania, întocmită de acest episcop cronicar [41], înflorită cu expresii nefolosite pînă atunci, cu pronunţat caracter narativ-istoric [42], atestă acest fapt : «prin porunca şi încrederea evsevioasei lor stăpîniri [43], s-a încredinţat îngrijirea de executare mie smeritul între sfinţii episcopi Macarie». Despre modul cum s-au desfăşurat lucrările de înălţare a monumentalei catedrale şi despre valoarea sa istorică şi de artă s-a scris în alt capitol al monografiei [44]. Reproduc, acum, doar ceea ce a notat Azarie, unul dintre ucenicii săi, în cronica sa : «dacă ar voi cineva să înţeleagă mintea lui înaltă, îl va încredinţa locaşul frumos clădit pe care l-a ridicat din temelii, cu sîrguinţa sa preacuvioasei Parascheva» [45].

Din motive care nu se cunosc destul de bine, episcopul Macarie a fost îndepărtat din scaunul episcopal în anul 1548. Iată ce spune el însuşi despre îndepărtarea sa» : «Cei meşteri în rău şi în înşelăciuni au ţesut minciuni pline de clevetiri şi au aţîţat pe doamna Elena şi mai ales, pe fiul ei Iliaş şi am căzut într-o cumplită cădere, vrednică de plîns, căci am fost despoiat de scaun, ca un rob fugar şi am fost cuprins de grele încercări nenorocite şi am fost mai gol decît văzduhul, căci invidia nu se ruşinează de dragostea dintre oameni nici nu se teme de ochiul lui Dumnezeu» [46]. Cîţiva ani mai tîrziu, cronicarul Eftimie scria că Macarie «a fost alungat din scaun de Iliaş pe nedrept şi fără sobor şi fără pravilă, cu sfatul şi îndemnul mamei sale, doamna Elena (soţia

36. 1531—1548 şi 1551—1558.
37. D.I.R. XVI, I, p. 464.
38. Ibidem, p. 501.
39. Ibidem, p. 558.
40. D.I.R. XVI, II, p. 183.
41. Vezi p. 54.
42. Scarlat Porcescu, Episcopul Macarie al Romanului, în «M.M.S.», nr. 5—6/1960, p. 354.
43. A ctitorilor.
44. Vezi p. 53—73.
45. P. P. Panaitescu, Cronicile... p. 141.
46. Ibidem, p. 104.

lui Petru Rareș și mama lui Iliaș) și a lui Nour și a lui Mitrofan care a fost și episcop» [47]. S-ar putea crede că îndepărtarea lui Macarie a survenit în urma unor intrigi și, mai cu seamă, după ce se va fi auzit că îndrăzneţul ierarh aprecia și considera pe Iliaș, fiul și succesorul lui Petru Rareș, în scaun, ca pe «un om cu inimă moale și cu suflet slab» și, pe deasupra, «ascultînd sfatul fiilor lui Agar» sau plecîndu-și «urechile și inima necuratelor turcoaice», cum va portretiza el însuși pe acest domnitor în cronica sa [48].

După ce Iliaș «a lăsat toate și domnia și pe mamă... și s-a lepădat din propria lui voinţă de Hristos» ...domnia nu a rămas fără stăpîn» [49]. La 11 iunie 1551 Ștefan Rareș «cel cu inima îndrăzneaţă... cu chip bun și frumos» [50], a urmat la tron, fratelui său... «Îndată și-a întins puternica sa mînă și pe mine cel înlăturat ca un mort viu, m-a adus între cei chemaţi și cu mîna domniei sale, iarăși ne-a încredinţat cîrja» [51], spune însuși Macarie; deci, revenirea sa în scaun s-a produs în iunie-iulie 1551. La 1 ianuarie 1558, Macarie a murit și «a fost îngropat cu toată cinstea și în chip vrednic de sfinţi de către ucenicii săi, în mănăstirea Rîșca întemeiată de dînsul» [52]. În acest răstimp este pomenit, în documentele, cunoscute, emise în aprilie 1552 [53] și 31 august 1556 [54].

La actele de cancelarie în care este pomenit episcopul Macarie, la relatările sale și ale ucenicilor săi privind întîmplările din viaţa sa și laturi ale activităţii sale chiriarhale se adaugă și ceea ce a scris Grigore Ureche în letopiseţul său: «întracestași an, 7066 (1558) septembrie prestăvitus-a Macarie, episcopul de Roman [55], ziditorul și începătorul mănăstirii Rîșca, carele au fost la scaunul Romanului 25 de ani și cu cinste l-au îngropat în mănăstirea sa Rîșca» [56].

În istoria culturii noastre vechi, episcopul Macarie are un loc important fiind «întemeietorul unei școli de istoriografie» românească dar scrisă în limba slavonă. El «a continuat letopiseţul moldovenesc scris la curtea lui Ștefan cel Mare» [57], lăsînd o cronică, de obicei, cunoscută sub numele de cronica lui Macarie, unul dintre cele mai vechi izvoare

47. Ibidem, p. 120.
48. Ibidem, p. 103.
49. Ibidem, p. 121.
50. Ibidem, p. 105 și 121.
51. Ibidem, p. 105.
52. Ibidem, p. 141.
53. D.I.R. veacul XVI, II, p. 22—23.
54. Ibidem, p. 97.
55. Ucenicul său Azarie scrie, în cronica sa, că Macarie a murit la 1 ianuarie 1558 (P. P. Panaitescu, Cronicile... p. 141). Cred că Azarie era mai bine informat, fiind contemporan cu Macarie decît Ureche care a trăit mai tîrziu.
56. Letopiseţul Ţării Moldovei (Grigore Ureche și Simion Dancălul) ediţia C. C. Giurescu, ediţia a III-a, Craiova, p. 122.
57. Ilie Minea, op. cit., p. 253.

narative interne ale Moldovei. În paginile acestei scrieri este oglindită «structura feudală» a societății moldovenești în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Ca și în celelalte cronici moldovenești, scrise în limba slavonă, și în cronica lui Macarie, faptele istorice nu sînt explicate și interpretate în contextul condițiilor sociale-politice și în cauzalitatea lor, ci sînt prezentate ca împliniri ale voinței lui Dumnezeu. Deși Macarie expune faptele istorice în mod cronologic, aproape an cu an, întocmai ca alcătuitorii de mai înainte ai letopisețelor, cu toate acestea se deosebește de ei prin forma în care le prezintă, prin stilul său în care abundă expresii și construcții retorice.

Cronica scrisă de Macarie se ocupă de evenimentele istorice moldovenești începînd de la 2 iulie 1504, moartea lui Ștefan cel Mare, pînă în anul 1550, începutul domniei lui Ștefan Rareș [58]. Cronicarul a început să scrie după anul 1527, an în care a fost ales Petru Rareș ca domn al Moldovei; din porunca acestuia și a logofătului său «chir Teodor», a început «să treacă în letopiseț lucrurile ce s-au întîmplat în vremile și în stăpînirile trecute și care au ajuns pînă la noi» : numindu-se pe sine însuși «ieromonahul Macarie» înseamnă că a început să scrie înainte de a fi ales episcop al Romanului.

Într-o primă formă, Macarie expune evenimentele pînă în anul 1542, dată cu care se termină manuscrisul lui Isaia de la Slatina și de la care cronica a fost continuată de Eftimie. A doua formă, continuată, a cronicii merge pînă la 1550 începutul domniei lui Ștefan Rareș. Această formă completă se află într-un manuscris păstrat la Leningrad. Cronica a fost continuată de călugărul Azarie [59].

În afară de amintirile, observațiile și constatările proprii, Macarie s-a folosit, după cum însuși mărturisește la începutul expunerii și de izvoare : «Cele de pînă acum au fost alcătuite în chip fericit de acei scriitori care înaintea noastră s-au arătat iubitori de învățături... iar de cine au fost lucrate ne este cu totul neștiut» [60]. Erau, desigur, leto-

58. Evenimentele istorice mai importante despre care scrie Macarie sînt următoarele : împăcarea domnilor Bogdan al III-lea al Moldovei cu Radu al Munteniei prin mijlocirea mitropolitului Maxim; expediția lui Bogdan în Polonia, răscoala înăbușită a lui Trifăilă; invazia tătarilor sub domnul Ștefăniță; știri privitoare la imperiul otoman sub sultanii Selim și Suliimen; Muntenia sub Radu de la Afumați; moartea lui Luca Arbore «întiiul sfetnic» al domnului Ștefăniță; luptele lui Ștefăniță cu un grup de turci și cu domnul Radu al Munteniei; sultanul Suliimen în Ungaria; alegerea lui Petru Rareș ca domn al Moldovei (1527); moartea mitropolitului Teoctist al II-lea (1528); expediția lui Petru împotriva secuilor și polonilor; conspirația boierului Mihul și a altor dregători împotriva lui Petru Rareș (1538); pribegia lui Petru în Ardeal și la Constantinopol după ajutoare; știri privind domniile lui Ștefan Lăcustă (1538—1540) și Alexandru Cornea (1540—1541); domnia a doua a lui Petru Rareș (1541—1546); domnia lui Iliaș Rareș (1546—1550); începutul domniei lui Ștefan Rareș.

59. P. P. Panaitescu, Cronicile... p. 75.

60. Ibidem, p. 90.

piseţe pe care Macarie le-a prelucrat şi completat cu procedeele sale stilistice. Este de mirare însă, faptul că, Macarie, deşi a trăit în epoca lui Petru Rareş, cu toate acestea «n-a însemnat tot ce putea şti un contemporan» [61]. El a fost preocupat, se pare, cum s-a remarcat, mai mult de frază, de forme stilistice decît de ideea de a lăsa amănunte asupra faptelor şi personajelor din timpul său. În letopiseţul lui Ureche, scris mai tîrziu, se găsesc mai multe amănunte decît în cronica lui Macarie. Aceasta înseamnă că Ureche şi cei care au făcut adaosuri, pe lîngă tradiţie, au avut la îndemnă, cum credea Ilie Minea şi alte izvoare mai complete decît cronica lui Macarie [62].

Continuînd letopiseţul început la curtea lui Ştefan cel Mare, Macarie foloseşte, în cronica sa, forma encomiastică-panegirică. El are cuvinte de laudă faţă de înfăptuirile politice ale domnului Petru Rareş, personajul central al letopiseţului său; se vede silinţa sa de a ridica şi a întări prestigiul acestui domn luînd atitudine împotriva boierilor care nu ascultau de el. Bunele sentimente faţă de Petru Rareş şi resentimentele pe care Macarie le avea faţă de Iliaş, micşorează, fără îndoială, valoarea cronicii sale.

Cum au remarcat toţi cercetătorii, cronica lui Macarie se deosebeşte de celelalte lucrări de genul acesta prin stilul său, prin mulţimea epitetelor ornante şi prin folosirea unor «imagini îndrăzneţe». Modelul pe care l-a folosit a fost hronograful scris, cu multă vreme înainte, de călugărul bizantin Constantin Manasse [63]. Ilie Minea credea că Macarie, înainte de a se apuca de scris, a împrumutat din opera lui Manasse «epitete şi fraze poetice» pe care, apoi, «le-a împărţit cu dărnicie evenimentelor şi personajelor politice din vremea lui Petru Rareş şi a urmaşilor săi» [64]. Atît Ilie Minea [65], cît şi Ioan Bogdan [66] au stabilit măsura în care cronicarul moldovean a fost înrîurit de Manasse. Unele expresii şi figuri de stil, de pildă, folosite de cronicarul bizantin spre a descrie războiul troian le găsim în episoadele în care este vorba de unele lupte dintre Petru Rareş şi poloni; peregrinările domnului moldovean prin munţii Neamţului şi fuga sa spre Ardeal sînt redate de Macarie cu expresiile şi podoabele stilistice folosite de Manasse în de-

61. Ilie Minea, op. cit., p. 258.
62. Ibidem, p. 280—285.
63. Călugăr care a trăit în atmosfera «de erudiţie şi rafinament literar» a Bizanţului. La alcătuirea hronografului său care prezintă evenimentele istorice începînd de la facerea lumii pînă la împăratul Nichifor Botniates (1081), Manasse s-a folosit de hronografe anterioare, de unele scrieri aprocrife şi de unele legende populare bizantine. Spre deosebire de alcătuitorii altor hronografe bizantine, Manasse, în opera sa, a folosit cuvinte pompoase, răsunătoare, metafore şi imagini ditirambice.
64. Ilie Minea, op. cit., p. 260.
65. Ibidem.
66. I. Bogdan, Vechile cronici... Bucureşti, 1891.

scrierea vînătorii pe care împăratul Marcian a făcut-o în munții Balcanici. Tot de la Manasse sînt împrumutate atribute pompoase alăturate faptelor sau personajelor din vremea sa, diferite comparații cum și unele exclamații sau aprecieri morale asupra oamenilor și faptelor istorice. Iată cîteva dintre imaginile și comparațiile preluate de la Manasse : «acest mare între viteji și înfuriat ca leul în bătălii» (Petru), «rob fugar» (Petru), «cel mare la suflet și cu inima îndrăzneață» (Petru), «domn cu suflet luminat, cu chip bun și frumos» (Ștefan Rareș), Petru Rareș și-a sărutat copiii «asemenea unui vultur care acoperă cu aripile sale pe vulturașii săi fără pene», domnul Alexandru Cornea «și-a uns gura cu mierea stăpînirii» ș.a. Retorismele prin care portretizează unele personaje, ca și referințele la diferite evenimente din istoria altor popoare le datorește, fără îndoială, lui Manasse.

Utilizarea unor motive și a unor exemple împrumutate din Biblie vădește pregătirea sa teologică : Dumnezeu se îndură și miluiește pe unii dar pedepsește cu asprime pe alții ; doamna Elena îl îmbrățișă pe soțul ei (Petru) «din toată inima nu ca Dalila ucigătoarea de Samson» ; refugiindu-se în cetatea Ciceu, (Petru) «a scăpat de potopul care le înghite pe toate ca un nou Noe» ; Dumnezeu încearcă pe unii «precum a ispitit pe Iov».

Macarie se referă și la personaje ale istoriei universale, fapt care arată că a folosit hronografele și, poate, alte cărți de istorie : Tyndarida, pe care o citează alături de Dalila, este Clitemenstra fiica lui Tindar ce și-a ucis bărbatul «eroul cel viteaz» care este Agamemnon ; regele lacom, Ioan Zapolya al Ungariei, este comparat cu Gelimer, regele vandalilor, care s-a urcat pe tron în Africa de Nord prin uciderea predecesorului și binefăcătorului său Hilderich [67].

Izvoarele istorice pe care le avem la îndemînă nu ne ajută să stabilim autenticitatea letopisețului scris la curtea lui Ștefan cel Mare. Autorul, cum cred cei mai mulți cercetători, a fost un demnitar domnesc laic. Continuatorul acestui letopiseț este un «ieromonah» ajuns episcop al Romanului, negreșit, cu pregătire cărturărească. Faptul că a primit porunca domniei ca să continuie letopisețul dovedește că, Macarie, într-adevăr, era un călugăr luminat. De altfel, cum s-a mai arătat, ucenicii săi se întrec folosind expresii sunătoare spre a-l caracteriza : «învățător al Moldovei», «luceafăr», «suflet mare în toate», «meșteșugit și iscusit în cuvinte și foarte învățat ca nimeni altul» [68].

În cronica sa, Macarie spre deosebire de autorii letopisețelor de mai înainte, face un salt în ceea ce privește modul de expunere și descriere a

67. P. P. Panaitescu, Cronicile... p. 95.
68. Ibidem, p. 120 și 141.

faptelor istorice. Nu se mulţumeşte să le înşire cronologic după metoda analelor ci le apreciază şi le trece prin filtrul conştiinţei sale cărtuăreşti. Prin catedrala episcopală a oraşului, la înălţarea căreea Macarie a adus contribuţia sa şi prin cronica sa el trece printre ierarhii distinşi care au păstorit la Roman.

Mitrofan (1548(!) — 1550(?) **Gheorghe I** (1550 (?) — 1551). În anul 1548, probabil, prin aprilie-mai, episcopul Macarie a fost îndepărtat din scaun de către domnul Iliaş «pe nedrept şi fără sobor şi fără pravilă» [69]. Urmaşul lui Iliaş, domnul Ştefan Rareş, în vara anului 1551, probabil, prin iulie, i-a încredinţat din nou cîrja [70]. Nici Macarie însuşi, nici ucenicul său Eftimie nu scriu nimic în legătură cu cel ce a condus episcopia Romanului în acest interval 1548—1551. Deşi nu se cunoaşte nici un document privitor la episcopul din acest răstimp, cu toate acestea este greu de crezut că n-ar fi fost, acum, un arhipăstor. Cine a fost deci, rînduit în scaun după îndepărtarea lui Macarie? Mitrofan, care, împreună cu doamna Elena şi cu Nour, a sfătuit pe Iliaş să-l «despoaie» pe Macarie cronicarul de scaun!? [71]. Eftimie cronicarul menţionează că Mitrofan «a fost şi episcop» [72] dar nu spune unde a păstorit el, deci nu s-ar putea susţine că a păstorit la Roman. Un episcop cu numele Mitrofan a păstorit, în intervalul 1550—1552, la Rădăuţi. Să fi fost el rînduit, mai înainte, adică, în 1548, episcop la Roman, cum au presupus Nicolae Iorga [73] sau Gheorghe Moisescu [74], apoi a trecut, în 1550, la Rădăuţi, poate, chiar, la intervenţia sa deoarece uneltise pentru înlăturarea ierarhului cu mare prestigiu, Macarie, al cărui ucenic probabil, a fost!? [75]. Condamnat de clerici şi credincioşi pentru fapta sa, se poate crede că a cerut trecerea sa la Rădăuţi. Lipsa documentelor nu îngăduie un răspuns clar ci lasă drum deschis ipotezelor.

Mircea Păcurariu presupune că după înlăturarea lui Macarie, în scaunul Romanului, a fost rînduit Gheorghe «de postrig» din mănăstirea Bistriţa. După ce tronul Moldovei a fost ocupat de Ştefan Rareş, în anul 1551, Gheorghe ar fi trecut în scaunul mitropolitan al Moldovei, ca urmaş al mitropolitului Grigorie Roşca «paterisit sau înlăturat» [76].

69. Ibidem, p. 120 şi 104.
70. Ibidem, p. 105.
71. Ibidem, p. 120.
72. Ibidem.
73. N. Iorga, Istoria Bisericii Româneşti, I, ed. a doua, p. 161.
74. Gheorghe I. Moisescu ş.a. op. cit., p. 350.
75. Ibidem.
76. Mircea Păcurariu, Contribuţii la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul a. XVI-lea, în «M.M.S.», nr. 3—4/1975, p. 232.

Prin urmare, al doilea mitropolit, cu numele Gheorghe, în scaunul mitropolitan al țării, după Gheorghe David † 1508 [77].

După ce Ștefan Rareș a fost asasinat, la 1 septembrie 1552, tronul Moldovei a fost ocupat de Alexandru Lăpușneanu. Noul domn a pedepsit o serie de boieri, partizani ai Răreștenilor, care-l voise în scaun pe Joldea. În vîltoarea evnimentelor, a pierit și doamna Elena, văduva lui Petru Rareș, mama lui Ștefan. Mitropolitul Gheorghe și episcopul Mitrofan de Rădăuți au fost înlăturați din scaun fiind ei oameni de încredere ai domnului asasinat [78]. Faptul că nici Macarie și nici Eftimie nu amintesc, în scrierile lor, numele episcopului care a păstorit la Roman, în 1548—1551, crede Mircea Păcurariu — sîntem, prin urmare, în fața unei ipoteze — denotă că Gheorghe era încă în viață cînd cei doi cronicari și-au redactat cronicile. «Avînd amîndoi resentimente față de el din moment ce a ajuns episcop», în condițiile și împrejurările amintite, au preferat «să-i treacă cu vederea numele» [79].

Pomelnicele adăugate la catastifele breslelor din Roman, a mișeilor și a meseriașilor [80], în care, printre episcopi apare un Gheorghe — în catastiful breslei mișeilor sînt menționați doi episcopi cu acest nume — l-a condus pe Melchisedec la concluzia că, într-adevăr, la Roman, a păstorit un episcop, Gheorghe, dar învățatul ierarh credea că acesta a urmat în scaun după Anastasie, ales mitropolit al Moldovei, în anul 1572. Gheorghe ar fi fost rînduit în scaunul episcopal al Romanului, apoi ar fi fost învestit de domnul Ioan cel Viteaz [81]. Plecînd de la aceste pomelnice și de la informația dată de Azarie în cronica sa și de la aceea din letopisețul Grigore Ureche, Melchisedec susținea că, Gheorghe, care a fost ars de viu din porunca domnului Ioan cel Viteaz, a fost episcop al Romanului. Mircea Păcurariu crede că ierarhul care a fost ars de viu este însuși mitropolitul Gheorghe. În sprijinul acestei păreri, el, aduce cîteva argumente care, totodată, dovedesc că, pe vremea lui Ioan Vodă cel Viteaz n-a fost un episcop cu numele Gheorghe la Roman: 1. Azarie nota, în cronica sa, că Ioan Vodă «a aruncat și pe episcopul Gheorghe în focul atotmistuitor, căci și acesta era lacom și foarte zgîrcit și a pus mîna pe averea lui care era mare» [82]. Referindu-

77. Matei Corugă, Gheorghe al II-lea și Grigore de la Neamț doi mitropoliți necunoscuți ai Moldovei din secolul al XVI-lea, în «B.O.R.» nr. 11—12/1971, p. 1230—1243; Gheorghe I. Moisescu ș.a., op. cit., p. 338.

78. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 232; așa se explică faptul că, prin anul 1555, fostul mitropolit Gheorghe și alți mari boieri, nemulțumiți de Alexandru Lăpușneanu cereau din Polonia, înlăturarea acestuia (Hurmuzaki... II, p. 299; N. Bejenaru, Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu, Iași 1935, p. 84.

79. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 232.

80. Melchisedek... I, p. 319 și II, p. 18.

81. Ibidem, p. 205.

82. P. P. Panaitescu, op. cit., p. 149.

se la același fapt, Grigore Ureche scria următoarele: «Băgat-au în foc de viu pe vlădica Gheorghe, de au ars, dîndu-i vină de sodomie auzind că are strînsură de avuție»[83]. Unul folosește cuvîntul *episcop* iar celălalt cuvîntul *vlădică* dar nici unul nici altul nu arată eparhia în care păstorea Gheorghe, fapt, aproape, neobișnuit în scrierile vechi. Diversitatea terminologiei și nemenționarea scaunului în care a păstorit Gheorghe ar fi un indiciu că, atunci, cînd a fost el ars de viu, nu era în fruntea unei eparhii; 2. «Cartea» cu data iulie 1583 de la domnul Petru (Șchiopul) arată că două surori ale «lui Gheorghe ce-au fost mitropolit Sucevei» și un strănepot al lor «au pîrît... călugării de la... Bistrița încă din zilele domniei mele cei dintîi» pentru niște sate»[84]. Aceste sate erau «cumpărătura lui Gheorghie ... încă din zilele lui Ștefan voievod (Rareș) și le-au dat pentru sufletul lui sfintei mănăstiri Bistrița»[85]. Din cuprinsul «cărții» se deduce că Gheorghe murise cu puțin înainte de prima domnie a lui Petru Șchiopul (1574—1578) din moment ce surorile sale doreau să intre în stăpînirea fostelor sale proprietăți dăruite mănăstirii Bistrița; 3. Din «cartea» cu data iulie 1583, ca și din alta cu data 1 decembrie 1581, de la domnul Iancu Sasu reiese că, într-adevăr Gheorghe (în «cartea» aceasta el este numit episcop) era proprietarul unei mari averi ceea ce demonstrează că Azarie și Ureche n-au exagerat; 4. Ioan vodă cel Viteaz despre care s-a spus că «au fost fecior de armean»[86] a încercat, pentru prima oară, să ocupe scaunul domnesc pe vremea lui Ștefan Rareș. S-a formulat ipoteza că persecuția împotriva armenilor a fost dezlănțuită în urma acțiunii neizbutite a lui Ioan[87]. Deoarece, mitropolitul Gheorghe a fost omul lui Ștefan Rareș și, în vreun fel oarecare, a sprijinit persecuția dezlănțuită, în 1552, contra armenilor, a fost cu asprime pedepsit, în 1572—1574, de către domnul Ioan Vodă cel Viteaz[88].

Deși nu avem documente istorice prin care am putea cunoaște, sigur, cînd, anume, a păstorit episcopul Gheorghe la Roman, cu toate acestea, argumentele sau, mai corect, considerațiile logice pe care le face Mircea Păcurariu, conduc la concluzia că un episcop cu acest nume ar fi fost rînduit în fruntea episcopiei sau în anul 1548, după înlăturarea lui Macarie, sau în 1550, după ce Mitrofan a trecut în scaunul de la Rădăuți, apoi, în 1551, pentru scurt timp, a trecut în fruntea mitropoliei.

83. Letopisețul (Grigore Ureche, Simion Dascălul, ediția C.C. Giurescu ed. a III-a Craiova, fără an, p. 154.
84. D.I.R. XVI, III, p. 221.
85. Ibidem.
86. Letopisețul Grigore Ureche... ediția C. C. Giurescu, p. 151.
87. Dinu C. Giurescu, Ioan Vodă cel Viteaz, București 1963, p. 25.
88. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 233—235.

Diversitatea sub care este pomenit Gheorghe în vechile cronici și în unele documente — «episcop» (1575), «vlădică» (Grigore Ureche, mai tîrziu), «fost episcop» (1582), «fost mitropolit» (1583) — fără a se adăuga timpul cînd a păstorit și scaunul în care a păstorit, este un semn că el a fost, pe rînd, episcop și mitropolit dar nu-și fixase un loc în conștiința postertății. Cînd este pomenit, era, deja, un om al trecutului.

Anastasie (1558—1572). Potrivit celor scrise de Azarie, în cronica sa, episcopul Macarie a murit în luna ianuarie 1558. Urmașul său a fost Anastasie, ales, probabil, la cîtva timp după vacantarea scaunului episcopal. Azarie îl portetizează astfel: «bărbat blînd, liniștit, plin de înțelepciune, de asemenea, împodobit cu deșteptăciune smerită, avînd pe față și în inimă florile binefacerii. În călugărie a fost de seamă, a cîrmuit bine și în chip plăcut lui Dumnezeu turma lui Hristos timp de 14 ani, după aceia a fost ridicat să cîrmuiască la cel mai înalt scaun mitropolitan al preaslăvitei cetăți a Sucevei»[89]. La 20 august 1560, domnul Alexandru Lăpușneanu, împreună cu «chir Grigore mitropolit de Suceava și chir Eftimie episcop de Rădăuți și chir Anastasie episcop de Roman» au hotărît să fie așezate la mănăstirea Slatina moaștele aduse de călugării de la mănăstirea Vatoped»[90]. Grigore Ureche informează că Anastasie, împreună cu mitropolitul Moldovei (Grigore al II-lea) și episcopul de Rădăuți (Eftimie sau Dimitrie), în anul 1561, «au cetit molitva de domnie» a lui Despot vodă[91]. Într-un act, cu data de 31 august 1556, prin care Alexandru Lăpușneanu dăruia mănăstirii Putna «o sută de zloți unguresti galbeni», este pomenit «egumenul chir Anastasie și cu toți călugării de la Putna»[92]. Deși nu știm în ce mănăstire a viețuit Anastasie, înainte de a fi el ales episcop, cu toate acestea, se crede că urmașul episcopului Macarie a fost egumen al Putnei[93]. În calitatea sa de episcop al Romanului, Anastasie este pomenit în cîteva documente moldovenești[94]. Luînd ca temei informația cronicarului Azarie privind timpul cît a păstorit Anastasie la Roman, înseamnă că el a condus episcopia pînă în anul 1572, cînd a fost ales mitropolit al Moldovei, în locul

89. P. P. Panaitescu, Cronicile... p. 141; Letopisețul Ureche, Giurescu, p. 122.
90. D.I.R. XVI, II, p. 155.
91. Ibidem, p. 125.
92. D.I.R. XVI, II, p. 97.
93. Gheorghe I. Moisescu, ș.a. op. cit., I, p. 348; Mircea Păcurariu, Contribuții... p 326.
94. 20 august 1560, 28 ianuarie 1569, 2 aprilie 1569 — D.I.R. XVI, II, p.

lui Teofan care «n-ar fi ieșit întreg de dînsul (de domnul Ioan cel Viteaz), de nu ar fi fugit prin munți de groaza lui» [95].

Odată cu sfîrșitul păstoriei episcopului Anastasie, s-a încheiat șirul întîistătătorilor în scaunul vlădicesc al Romanului, din prima etapă a existenței sale, care s-au remarcat prin valoarea și meritele lor ca și prin durata păstoriei. În etapa 1572—1644 s-au rînduit în acest scaun 15—16 episcopi. Unii cum se va arăta, în continuare, au stat în fruntea eparhiei timp mai îndelungat alții, însă, foarte puțin. S-a confirmat astfel, că stabilitatea vremurilor și a domniilor aduce stabilitate și în viața Bisericii. În acest răstimp s-au rînduit în scaunul Moldovei peste 20 de domni. Schimbarea domniilor și învolburarea evenimentelor au pricinuit, în viața eparhiilor, instabilitate și tulburare, ierarhii fiind siliți, uneori, să adopte hotărîri care nu erau după dorința și voia lor.

Eftimie ? Nicanor ? (1572—1575). Lipsind izvoarele, nu se poate cunoaște, cu certitudine, urmașul lui Anastasie. Melchisedec plecînd, îndeosebi, de la pomelnicul în care sînt menționați episcopii Romanului fără, însă, a se indica timpul cînd au păstorit ei, adăugat la catastiful breslei mișeilor [96] și de la acela adăugat la catastiful breslei meseriașilor [97], ambele din Roman, includea, în șirul episcopilor Romanului, după Anastasie, pe Gheorghe I, ars de viu de către Ioan Vodă cel Viteaz, apoi pe Eftimie. Episcopul Gheorghe I a păstorit la Roman dar, probabil, în 1550—1551 — argumentele și considerațiunile menționate mai sus conduc la această concluzie — și nu în 1572—1574. Admițînd că a păstorit el cu începere de la 1572, înseamnă că a fost învestit în această demnitate de Ioan vodă, deci, cu asentimentul său. Putea, oare, acest domn să pedepsească atît de crunt un ierarh care trecea printre oamenii săi de încredere ? Gheorghe a fost ars de viu din porunca domnului «dîndu-i vină de sodomie, auzind că are avuție» [98], dar el nu mai era în fruntea unei eparhii ci retras la o mănăstire, probabil, Bistrița de unde era «de postrig».

Trecînd pe Eftimie printre episcopii Romanului, după Gheorghe I, Melchisedec se baza tot pe pomelnicele despre care s-a vorbit mai sus [99]. Alt document referitor la un episcop cu acest nume în scaunul

95. Letopisețul Ureche..., Giurescu, p. 154.
96. Melchisedek..., I, p. 319.
97. Ibidem... II, p. 18.
98. Letopisețul Ureche... Giurescu, p. 154.
99. Melchisedek... I, p. 209; Eftimie a fost episcop la Rădăuți între 1558—1561; înainte fusese egumen al mănăstirii Homor; este pomenit într-o inscripție din biserica Sf. Nicolae Rădăuți, cu data de 30 iunie 1559; apare și în «cartea» domnească datată 20 august 1560; în toamna anului 1561, împreună cu ceilalți ierarhi moldoveni, citea molitva de domnie lui Despot Vodă (Mircea Păcurariu, op .cit., p. 332); N. Iorga, Ștefan Meteș, Gh. Moisescu și alți istorici cred că Eftimie a păstorit la Roman.

Romanului nu se cunoaște. Cum s-a remarcat, pomelnicele nu redau, cu exactitate, episcopii care au păstorit la Roman [100]. Unii dintre ei au fost omiși iar alții — Isaia și Efrem, trecuți în pomelnicul breslei mișeilor [101] — au păstorit fie la Rădăuți, fie la Huși. Mă întreb, totuși, cum se explică includerea acestora în pomelnicele de la Roman; au trecut ei, cumva, prin acest tîrg și mișeii au cerut, cum se obișnuia, binecuvîntarea acestor ierarhi oaspeți, vor fi săvîrșit ei vreun act de milostenie și breasla, recunoscătoare, i-a trecut în pomelnic, vor fi avut ei vreo legătură cu Romanul și aceasta era cunoscută localnicilor? Întrebări care așteaptă răspuns.

Mircea Păcurariu crede că după ce Anastasie a fost ales, în anul 1572, mitropolit, în scaunul episcopal al Romanului a fost rînduit Nicanor «de postrig» din mănăstirea Agapia, sprijinindu-se pe un act, datat 4 ianuarie 1586, de la Petru (Șchiopul), în care Nicanor apare ca «fost episcop» [102], fără a se indica eparhia pe care a condus-o, și pe alt act, datat 5 octombrie 1590, de la același domn, în care Nicanor apare ca «fost episcop la Roman» [103]. Cele două acte sînt dovezi incontestabile care adeveresc că Nicanor a fost episcop la Roman chiar dacă unul dintre ele nu menționează eparhia dar nu sînt concludente în ceea ce privește timpul cînd a păstorit el în acest scaun episcopal. Pe cît se știe, nu există nici un document care atestă păstoria lui Nicanor pe vremea lui Ioan vodă cel Viteaz, adică, în 1572—1574; în acest caz, pun sub semnul întrebării trecerea sa printre episcopii Romanului după Anastasie. Se știe sigur că Nicanor, în 1581—1582, cînd în Moldova domnea Iancu Sasul, fiul lui Petru Rareș [104], a fost locotenent de mitropolit. Foarte probabil, el era titular în scaunul Romanului [105], în același timp, locțiitor al mitropolitului Teofan care fugise în Polonia de frica lui

100. Mircea Păcurariu, Contribuții... p. 327.

101. În pomelnic, Efrem apare imediat după Filotei care a păstorit la Roman în vara anului 1600, pe cînd, în Moldova, se afla Mihai Viteazul. Printre ierarhii care au luat parte la un sinod ocazional a fost și un Efrem de Habrul. Nu cumva a trecut el prin Roman și mișeii l-au înscris în pomelnicul catastifului lor!?

102. Melchisedek... I, p. 217—218; prin acest act, Petru dădea fostului episcop Nicanor dreptul de a stăpîni ceea ce cumpărase.

103. D.I.R. XVI, III, p. 466; este un ispisoc de întăritură «lui Nicanor ce-au fost episcop la Roman și tuturor călugărilor de la mănăstirea Agapia pe a șasea parte din satul Dănești».

104. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria Românilor 2, p. 310.

105. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 241; într-un document cu data de 9 septembrie 1597, de la domnul Ieremia Movilă, se menționează că monahii de la mănăstirea Secu spre a dovedi că această mănăstire nu este pe locul agapenilor, cum pretindeau aceștia și Nicanor care viețuia la Agapia «n-au voit să se lase pe uricul cunoscut de la Iancu Voevod, pentru că l-a făcut cum i-a fost voia, fără hotarnic și fără nimeni, fiindcă în acea vreme el a fost mitropolit și era stăpîn atunci să facă cum i-a fost voia și a luat locul mănăstirii Secului și mult loc» (D.I.R. XVI, IV, p. 179).

Iancu [106]. Cred, aşadar, că menţiunea «Nicanor fost episcop la Roman», din documentele datate 4 ianuarie 1586 şi 5 octombrie 1590, se referă, mai curînd, la păstoria acestui episcop, în intervalul 1581—1582, — în fapt, prima sa păstorie — decît la aceea, ipotetică, din 1572—1574.

Deşi nu avem referiri documentare la un episcop Eftimie cu toate acestea, păstoria de scurtă durată a unui ierarh cu acest nume, la Roman, în intervalul 1572—1574, îmi apare probabilă. La întrebarea, dacă episcopul Eftimie este una şi aceeaşi persoană cu cronicarul Eftimie — problemă neclarificată — încă nu se poate da un răspuns clar.

Eustatie (1575 a doua jumătate — 1580 prima jumătate). În documente apare Istratie, Eustatie, Eustafie, Evstatie. Într-un act de miluire, de la Petru (Şchiopul), cu data de 30 martie 1575» [107], este menţionat ca egumen al mănăstirii Putna «chir Eustatie». Foarte probabil, egumenul cu acest nume a fost ales, în lunile care au urmat, episcop al Romanului. În calitatea aceasta este menţionat el în cîteva documente moldoveneşti din vremea lui Petru (Şchiopul) [108]. Aducînd la îndeplinire porunca episcopului Eustatie, «ritorul şi scolasticul» Lucaci de la Putna, a alcătuit o Pravilă, una dintre cele mai vechi opere juridice din ţara noastră [109]. Păstoria lui Eustatie s-a încheiat în anul 1580 fiind înlocuit, de domnul Iancu Sasul, cu Nicanor. S-a afirmat că s-a retras la Putna, mănăstirea sa de metanie, unde a îmbrăcat schima luînd numele de Eremia [110].

Nicanor (1580 a doua jumătate — 1582 toamna). Păstoria lui Nicanor, în intervalul 1572—1574, cum s-a arătat, este ipotetică; este sigur că el a păstorit — prima sa păstorie la Roman — între 1580—1582. Pe vremea domnului Iancu Sasul, Nicanor a condus, un timp (1581—1582), ca locotenent, şi mitropolia Moldovei [111].

Agaton (1582 septembrie-octombrie — 1591). În unele documente el apare cu numele Agafton. Printre ierarhii pomeniţi într-un pomelnic de la mănăstirea Secu, este un Agafton «ot Rîşca»; deoarece în istoria Bisericii moldoveneşti nu este cunoscut un alt ierarh cu acest nume, s-ar putea crede că Agaton al Romanului era de metanie de la mănăs-

106. G. Ştrempel, Manuscrise româneşti aflate la Leningrad şi Kiev, în «Studii şi cercetări de bibliografie», XII/1972, p. 32.

107. D.I.R. XVI, III, p. 47.

108. 18 aprilie 1576, 9 iulie 1577, 22 februarie 1578, 1 iulie 1578, 4 iulie 1578, 6 octombrie 1578, 3 aprilie 1579, 5 februarie 1580 (D.I.R. XVI, III, p. 66, 88, 92, 99, 100, 102, 106, 130).

109. Nicolae N. Smochină şi N. Smochină, Pravilă românească din veacul al XVI-lea «Pravila Sfinţilor Părinţi după învăţătura lui Vasile cel Mare» întocmită de ritorul şi scolasticul Lucaci în 1581, în «B.O.R.», nr. 11—12/1965, p. 1043—1062; I. Rizescu, Pravila ritorului Lucaci, 1581, Bucureşti 1971.

110. Mircea Păcurariu op. cit., p. 328.

111. Vezi p. 170.

tirea Rîșca. Episcopul Agaton este menționat în multe documente moldovenești [112]. Pe clopotul al doilea al catedralei episcopale se află o inscripție din care reiese că a fost făcut de Ștefan cel Bătrîn apoi, înnoit de Agaton episcopul Romanului în anul 1585 [113]. Nu cumva acest clopot — mă întrebam și mai înainte — [114] provine de la domnul Ștefan I care este trecut în pomelnicile din catastifele breslelor și meseriașilor din Roman [115], sub numele de Ștefan cel Bătrîn (стефан воевwда стараго), ceea ce n-ar fi tot una cu Șefan (al III-lea) cel Mare, cel Bun (стефан воевода дwбраго)[116]. Dacă acest clopot provine de la Ștefan I (1394—1399), înseamnă că biserica «Sfînta Vineri», apoi biserică episcopală, fusese înălțată înainte de acest domn, poate de Roman I (1391—1394) sau chiar mai înainte. Agaton s-a retras sau a fost înlăturat din scaun pe vremea domnului Aron Tiranul (1591—1595, cu o întrerupere de 2—3 luni în anul 1592).

Mitrofan (1591 sfîrșit sau 1592 început — 1594 prima jumătate a anului). El este pomenit într-un document cu data de 27 mai 1593 de la Aron Tiranul [117]. Un episcop cu acest nume apare în pomelnicile adăugate la catastifele breslelor mișeilor și meseriașilor din Roman. Mitrofan va fi ales în prima jumătate a anului 1594, mitropolit al Moldovei, de bună seamă, prin bunăvoința lui Aron.

Nicanor a doua oară (1594 prima jumătate — 1595 a doua jumătate). În scaunul episcopal a fost readus Nicanor care mai păstorise la Roman în 1580—1582. Cîtva timp, prin 1581—1582, el a condus ca locotenent mitropolia țării. Se spune că Mitrofan era «un om cu mai multă învățătură și cu mai multă prestanță decît Nicanor». Aron Vodă cunoscînd valoarea acestuia a făcut un schimb trecînd, adică la Roman, pe Nicanor care conducea mitropolia, iar pe Mitrofan de la Roman trecîndu-l în scaunul mitropolitan. Cred că a procedat ca atare, spre a-l trimite pe Mitrofan, în calitate de mitropolit, într-o misiune la împăratul Rudolf al II-lea al Germaniei (1576—1612) pentru a-l încredința că aderă la «Liga sfîntă» împotriva turcilor, care luase naștere chiar în acea vreme [118]. O astfel de misiune diplomatică, însă, ar fi putut-o îndeplini Mi-

112. 1582 noiembrie — 1583 august, 6 ianuarie 1583, 1 august 1583, 6 august 1583, 25 august 1583, 14 ianuarie 1584, 30 august 1584, 1585—1590, 1 septembrie 1585—31 august 1586, 26 februarie 1586, 26 februarie 1587, 5 mai 1587, 20 decembrie 1588, 23 mai 1589, 20 ianuarie 1589, 10 iulie 1589 (D.I.R. XVI, III, p. 193, 199, 223, 227, 228, 238, 261, 267, 287, 305, 338, 353, 411, 423, 431, 438).

113. Melchisedek... I, p. 219 și II, p. 186.

114. Vezi p. 77.

115. Melchisedek... I, p. 318 și II p. 17.

116. Ștefan cel Mare este pomenit totuși, în unele documente sub numele de Ștefan cel Bătrîn.

117. D.I.R. XVI, IV, p. 85.

118. Mircea Păcurariu, Contribuții..., p. 248; Hurmuzaki, Documente, XII, p. 24.

trofan și din poziția de episcop al Romanului dacă, într-adevăr, era el un ierarh cu însușiri remarcabile. În istoria noastră se cunosc episcopi care au primit astfel de misiuni. De aceea cred că Nicanor, în perioada 1591—1594, n-a fost decît locotenent de mitropolit, după ce titularul, Gheorghe Movilă se retrăsese sau fusese îndepărtat din scaunul mitropolitan de Aron Tiranul, după cum mai fusese și în 1581—1582.

Rînduit pentru a doua oară în scaunul episcopal al Romanului, Nicanor, apare în cîteva documente[119]. El este menționat și într-un act de danie făcută bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului[120].

Revenind în scaunul domnesc al Moldovei, în anul 1595, domnul Ieremia Movilă, ierarhii care părăsiseră scaunele sau fuseseră îndepărtați de Aron Tiranul — mitropolitul Gheorghe Movilă și episcopul Agaton al Romanului — au revenit în fruntea eparhiilor la care erau ei titulari. Nicanor, retras la mănăstirea Agapia, a reapărut, cum se va arăta în cele ce urmează, pe scena vieții bisericești, în vara anului 1600, pe vremea cînd Mihai Viteazul înfăptuise unirea celor trei țări românești dar nu va mai juca un rol important. El a murit în anul 1607 și a fost înmormîntat la Agapia.

Agaton a doua oară (1595 toamna — 1600 mai). Revenit în scaunul episcopal, Agaton apare în mai multe documente moldovenești cunoscute[121]. Dintre acestea atrage atenția cel cu data de 3 martie 1597, emis de domnul Ieremia Movilă prin care se acordă mănăstirii Stavronichita de la sfîntul Munte Atos, sărăcită și apăsată «din pricina tulburării agarenilor» cîte patru mii aspri în fiecare an». Fapta de milostivire a domnului Ieremia Movilă, ca atîtea altele săvîrșite de voievozii de odinioară, pune în lumină atenția și mărinimia strămoșilor noștri față de vetrele ortodoxiei împresurate de nevoi și de primejdii.

A doua păstorire a episcopului Agaton încetează în luna mai 1600, cînd, Mihai Viteazul a intrat în Moldova. Deși urmașul acestui episcop n-a păstorit decît trei luni, cu toate acestea date fiind implicațiile prilejuite de înfăptuirea unirii celor trei țări românești, insist, în cele ce urmează, asupra evenimentelor bisericești din Moldova, îndeosebi, a celor de la episcopia Romanului.

Filotei (15 iunie 1600 — septembrie 1600). Prin eroica acțiune a temerarului voievod Mihai, în vara anului 1600, s-a săvîrșit, de fapt, ceea

119. 10 august 1594, 3 septembrie 1594, 12 decembrie 1594 (D.I.R. XVI, IV, p. 113, 115, 117).

120. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 247, după Radu Tempea, Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului, Brașov, 1899, p. 97, 100 și 173—175.

121. 5 mai 1595, 8 ianuarie 1597, 3 martie 1597, 6 aprilie 1597, 12 iulie 1597, 19 septembrie 1597, 20 aprilie 1598, 22 aprilie 1598, 6 mai 1598, 30 iunie 1598, 15 decembrie 1598 (D.I.R., XVI, IV, p. 140, 154, 158, 167, 175, 180, 214, 216, 223, 233, 240).

ce acest strălucit fiu al poporului nostru «pohtise» : unirea românilor. Fiind, acum, «din mila lui Dumnezeu, Domn Țării Românești, Ardealului și Moldovei» [122], Mihai a luat măsuri pentru buna cîrmuire a celor trei țări. Privirile sale au fost ațintite, cum era și firesc, și asupra Bisericii. În scaunul mitropolitan păstorea mitropolitul Gheorghe, fratele domnului Ieremia Movilă, la Roman păstorea episcopul Agaton, la Rădăuți Teodosie Barbovschi iar la Huși — episcopie de curînd întemeiată — Ioan. După ce Mihai a intrat, cu oștile, în Moldova, Ieremia Movilă, mitropolitul Gheorhe și mai mulți boieri mari au plecat la Hotin [123], iar de acolo la Camenița. Episcopii de Roman și Rădăuți au părăsit și ei scaunele plecînd în Polonia [124]. Din documente nu reiese dacă ei au însoțit pe Ieremia la Hotin și Camenița. Se știe însă, sigur, că erau în Polonia [125].

Situația survenită în viața bisericească a Moldovei nu era normală. Plecarea ierarhilor din scaunele vlădicești echivala fără îndoială, cu o nesupunere, cu o înfruntare a voievodului care dorea unirea. De aceia, el trebuia să facă ordine, întrucît Biserica, în contextul condițiilor din vremea aceea, era o instituție de a cărui sprijin avea absolută nevoie. Așa cum s-a adresat marilor boieri chemîndu-i să revină în țară, tot astfel s-a adresat și ierarhilor care părăsiseră scaunele îndemnîndu-i «să se întoarcă cu bine la bisericile lor» [126] și asigurîndu-i că vor fi repuși în scaune. Ei, însă, nu s-au mai întors. Văzînd că nu vin în țară, Mihai a trimis un protopop, anume Teodor, cu misiunea de a-i ruga «să se reîntoarcă și să nu mai petreacă în străinătate» [127] dar ei n-au ascultat sfatul trimisului domnesc. Neizbutind să-i convingă să se întoarcă în Moldova, Mihai a hotărît constituirea unui sinod al ierarhilor care l-au însoțit în campania sa în această țară — unii veniseră în țările române cu speranța că Mihai va izbuti să izgonească pe otomani din sudul Dunării — sau se aflau, deja, în Moldova, spre a discuta cazul celor ce părăsiseră scaunele cum și alegerea altor titulari. El a rînduit pe *Dionisie Ralli*, mitropolit al Tîrnovei, sfetnic apropiat al său, ca locțiitor de mitropolit al Moldovei, apoi s-a constituit sinodul ocazional din care făceau parte următorii ierarhi : *Nectarie*, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop al celei întîi Justiniane, al Ohridei și a toată Bulgaria, Serbia

122. St. Nicolaescu, Documente de Mihai Vodă Viteazul, București 1916, p. 9, 15, 17, 20, 24, 25, 27 ; D.I.R. XVI, IV, p. 289, 353, 356, 295, 296, 299, 300.
123. P. P. Panaitescu, Documente privitoare la Mihai Viteazul, București, 1936, p. 105—106.
124. Hurmuzaki, XIV, 1. p. 109—111 ; N. Iorga, Studii și documente ... IX, București, 1905, p. 29—32 ; St. Nicolaescu, op. cit., p. 11—14.
125. Ibidem.
126. Ibidem.
127. Ibidem.

... *Dionisie (Ralli)*, smeritul cu mila lui Dumnezeu mitropolit de Tîrnova și locotenent al Moldovlahiei, *Gherman*, smeritul mitropolit al Cezareei lui Filip, *Teofan*, smeritul mitropolit al Vodenei; deoarece semnăturile celor patru ierarhi sînt în limba greacă s-a presupus că toți erau greci de neam; *Petronie*, smeritul episcop de Muncaci, *Efrem* smeritul episcop de Habrul, *Nicanor* fost episcop al Romanului și mitropolit al Moldovei [128]. Sinodul a luat în discuție spinoasa chestiune a ierarhilor care părăsiseră scaunele vlădicești. Actul, redactat în ziua de 2 iunie 1600, cuprinde, în legătură cu această problemă, între altele, următoarele: «Deoarece Ieremia voivod, mișcat fiind de pizmă și de reavoință împotriva preacucernicului Mihai voievod și cu sfatul lui Gheorghe mitropolitul Moldovei și a episcopilor de sub el, Agaton de Roman și Teodosie de Rădăuți și Ioan de Huși au întărit și statornicit prin jurămînt gîndul și planul de a îndepărta și de a nimici cu totul prin război pe preacucernicul Mihail voievod și scaunul său și țara sa, ca să vorbim lămurit, caută să cucerească toată stăpînirea lui și să o dea frăține-său lui Simion... ci mitropolitul acela al Moldovei Gheorghe și episcopii care erau cu el, fără nici o nevoie ori silă, părăsindu-și eparhiile, au fugit, urmînd de bună voia lor pe acel Ieremia voievod, iar preaevlaviosul Mihail voievod fiind iubitor de oameni și păzind pacea bisericească, a așteptat cu mărinimie ca episcopii care au părăsit scaunele lor împotriva cuviinței să se întoarcă, după cum cere cuviința, la Bisericile lor. Dar, nu numai că a așteptat să se întoarcă acei neascultători, ci a trimis și pe protopopul Teodor rugîndu-i a veni îndărăt și a nu mai sta în străinătate. Iar răzvrătiții n-au ascultat nicidecum să se întoarcă și să vie în pace la eparhiile lor și să păstorească turmele ce li s-au încredințat, precum au fost așezați după canoanele cele sfinte și dumnezeiești, ci, acolo fiind, adică în țara leșească, n-au încetat de a se gîndi iarăși la lucruri rele și de a pricinui scandal ... Deci preacucernicul domn Mihail voievod a hotărît și a orînduit ca noi, arhiereii, ce ne găsim aici, să hirotonisim alți episcopi în locul acelora la eparhiile lor (sînt înșirați ierarhii pomeniți mai sus) ... cei întru Duhul Sfînt frați și împreună slujitori ai noștri, și cercetînd destul în sobor, într-o singură părere am socotit că este nedrept ca să rămînă Bisericile fără arhierei și turma lui Dumnezeu fără păstor și cîrmuitor, lipsită de orice îngrijire și îndreptare de capul ei ... drept aceea mărturisim în sinod că ei sînt căzuți din scaunele lor și neiertați și am dat voie preasfințitului mitro-

128. Detalii în legătură cu acești ierarhi la St. Nicolaescu, op. cit.; Hurmuzaki XIV, 1, p. 109; N. Iorga, Mitropolitul Dionisie Ralli, în «Revista istorică», nr. 5/1929, p. 26—35; Demostene Russo, Studii istorice greco-române, vol. I, București, 1939, p. 5, 10, 108 (Dionisie Ralli fusese îndepărtat din scaun fiindcă simpatiza cu Mihai Viteazul).

polit al prea sfintei mitropolii a Tîrnovei, chir Dionisie, care e și prea cinstitul exarh a toată Bulgaria și πρόεδρος [129] al prea sfintei mitropolii a Sucevei, ca să hirotonisească alți episcopi la episcopii, cu alegerea arhiereilor, cum orînduiește datoria și așezămîntul Bisericii. Deci și spre mărturia și siguranța acestui lucru, s-a făcut și scrisoarea noastră sinodicească aceasta și s-a așternut în cea de față dumnezeiască condică a sfintei mitropolii a Sucevei și a toată Moldova în anul 7108 (1600), luna iunie în 2, fiind a 13-a indicție» [130].

Nu se știe bine unde s-a ținut acest sinod — ori la Iași ori la Suceava — și nici cum s-a procedat la alegerea noilor episcopi dar s-a păstrat o declarație semnată de *Filotei* al Romanului din care redau cele ce urmează: «Pe lîngă acestea sînt dator să primesc și sfintele și obștești șapte soboare, ce s-au adunat pentru paza dreptelor dogme și să mărturisesc poruncile lor; mi se cuvine să păzesc pravila și sfintele porunci ce s-au orînduit după multe vremi și ani; toate cîte le-au primit aceia, le primesc și eu și de cîte s-au lepădat, mă lepăd și eu; și mai mărturisesc că în Biserică voi păstra și nu voi gîndi nici voi face împotrivă-i toată viața; în urma acestora mă supun credinciosului domn Io Mihail voievod, și celui de Dumnezeu încununatului fiu al său Io Nicolae voievod, cărora nu voi fi niciodată nesupus și neascultător, ci din toată inima și din tot sufletul îi voi iubi pe ei în toată viața mea; și pe lîngă acestea voi urma și voi asculta pe preasfințitul domn și stăpînitor mitropolit sfintei mitropolii de Dumnezeu mîntuitul, al cetății Sucevei [131] și a întregii țări a Moldovei, chir Dionisie; făgăduiesc cu frica lui Dumnezeu și cu bunătate dumnezeiască și cu dreaptă înțelegere a păstori bine turma încredințată mie și a o feri de orice rău, a mă ține curat din toată puterea mea, apoi prin socotința ce am primit-o de la Dumnezeu, mă curăț de păcatul lui Simon, cel al mitei, atît înainte de hirotonie, cît și după hirotonie, ceea ce fără vicleșug și fără fățărnicie am făgăduit. Pe lîngă toată urmarea și ascultarea, făgăduiesc cu frica lui Dumnezeu că nu voi face nimic nici silit, nici de frica împăratului, nici a domnului, de m-ar amenința chiar cu moartea dar nici primind mită de la cineva; nici afară de stăpînirea încredințată mie nu voi îndrăzni între străini a pune mîinile fără porunca mitropolitului; nu numai că eu nu voi lua plată sau dare dar nici cei ce vor fi pe lîngă mine; și dacă nu voi păstori așa, fără mită, turma lui Hristos, să fiu lipsit de cinul meu căci se va vedea că în zadar l-am primit.

129. N. Iorga traduce cuvîntul πρόεδρος cu *vechil* iar St. Nicolaescu cu *președinte*.

130. Hurmuzaki, op. cit., p. 109—111; N. Iorga, op. cit., p. 33—34; St. Nicolaescu, op. cit., p. 13—14; D.I.R. XVI, IV, p. 291—292.

131. Am avea un indiciu care arată că sinodul s-a ținut la Suceava.

S-au scris acestea cu mîna mea, Filotei, din mila lui Dumnezeu episcop ales al sfintei episcopii a Romanului, în anul 7108 (1600) și indicționul 13 luna lui iunie 15 zile în ziua pomenirii sf. prooroc Amos părintele lui Isaia proorocul. Filotei episcop de Roman» [132].

Noul episcop al Romanului a fost arhimandrit și a condus probabil înainte de a fi ales și rînduit în scaunul episcopal, mănăstirea Galata. El apare în această calitate, într-un document, cu data de 9 septembrie 1597, de la domnul Ieremia Movilă [133]. Negreșit, el îndeplinea condițiile care se cereau pentru treapta arhierească. În afară de aceasta, el păsise pe calea deschisă de Mihai Viteazul.

Anastasie (Crimca) ales, de același sinod, episcop al Rădăuților a semnat un act asemănător.

Declarația celor doi episcopi amintește o veche practică bisericească, întîlnită la alegerea și înscăunarea ierarhilor. Prin această declarație, ei făceau o scurtă mărturisire de credință și, în același timp, făgăduiau că nu se vor abate de la «dreptele dogme» că «vor păzi pravila», vor fi supuși domnitorului țării, în cazul nostru lui «Io Mihail voievod», și vor asculta de mitropolitul Moldovei. În chip deosebit, ei afirmă că atunci cînd vor rîndui și hirotoni preoți în sate, se vor feri de păcatul simoniei «atît înainte de hirotonie cît și după hirotonie». Sublinierea faptului că fiecare este «episcop ales» s-a făcut cu intenția de a se cunoaște că ei au fost rînduiți în scaunele episcopale cu respectarea prevederilor canonice.

Ordinea bisericească, instituită în Moldova pe vremea lui Mihai Viteazul, a dăinuit pînă în luna septembrie 1600, adică pînă cînd vrăjmașii marelui și temerarului voievod au izbutit să-l înlăture. Mihai a stat în Moldova pînă la sfîrșitul lunii iulie 1600 apoi s-a retras în Transilvania unde lucrurile nu erau bune [134]. După retragerea sa, cancelarul polon Zamoyski a adunat oaste pe cheltuiala sa și a mobililor din Galiția și Polonia care-l sprijineau, a luat cu el pe fugarul Sigismund Bathori pe care urmărea să-l reinstaleze în Transilvania, pe Ieremia Movilă însoțit de pribegii moldoveni și a pornit spre Moldova [135]. În septembrie 1600, armatele lui Zamoyski treceau apa Nistrului pe la Ustia — moșia Movileștilor; la 6 septembrie, după cîteva lupte, armatele polone intrau în Cernăuți; la 15 septembrie începea asediul Sucevei; la 27 aceiași lună, cetatea era predată iar Ieremia Movilă redobîndea tronul Moldovei [136].

132. N. Iorga, Studii și documente ... IX, p. 34.
133. D.I.R. XVI, IV, p. 179.
134. N. Iorga, Istoria Românilor, vol. V, p. 359.
135. P. P. Panaitescu, op. cit., p. 228—229.
136. Ibidem.

Odată cu revenirea lui Ieremia în scaunul domnesc, se năruia ceea ce Mihai Viteazul înfăptuise cu îndrăzneală, în condiții grele : unirea politică a Munteniei, Transilvaniei și Moldovei. Mitropolitul Gheorghe Movilă revenea în scaunul mitropolitan al țării, episcopul Agaton revenea la Roman, iar episcopul Teodosie Barbovschi la Rădăuți ; Ioan al Hușului revenise, se crede, mai înainte. Ulterior, Anastasie (Crimca) avea să fie ales episcop al Romanului, apoi mitropolit al Moldovei și Sucevei iar Filotei episcop al Hușului. Arhiepiscopul Dionisie (Ralli), mitropolitul Gherman al Cezariei și episcopul Filotei, la 26 iulie 1600 — au întărit o «carte» de despărțire a unor soți, dată de episcopul Ioan al Hușului, după ce au judecat cazul ; actul nu este semnat de Filotei [137]. În cîteva documente, Filotei, înainte de a fi ales episcop al Hușului, în 1605, apare ca «fost episcop».

La Roman, Filotei a păstorit, doar 3—4 luni ; el este trecut în pomelnicele adăugate la catastifele breslelor meșeilor și meseriașilor din Roman [138].

3. Secolul XVII

Agaton, a treia oară (1600 septembrie — 1606 martie ?). Cîteva documente moldovenești cunoscute arată că Agaton, în timpul celei de a treia păstorii, a fost printre martorii măsurilor și hotărîrilor luate de domnul Ieremia Movilă [1]. În documentele, datate : 29 iulie 1604, 16 octombrie 1604, și 20 aprilie 1605 care cuprind referiri la unele neînțelegeri ce surveniseră între viețuitorii de la mănăstirile Agapia și Secul, apare și Nicanor fostul mitropolit (locotenent) ?, retras la Agapia ; el lua parte activă la conducerea treburilor mănăstirești.

Episcopul Agaton a păstorit la Roman, în trei rînduri, aproape două decenii. Pentru ultima oară, el este pomenit într-un document datat 20 ianuarie 1606. Deoarece în documente emise în luna mai 1606 apare alt episcop al Romanului, anume Anastasie (Crimca), se presupune că Agaton a murit în februarie-martie același an [2]. În anul 1605, potrivit unei inscripții de pe un clopot Agaton a sfințit biserica din satul Dulcești situat în apropiere de Roman, spre vest [3].

Anastasie (Crimca) 1606 martie-aprilie — 1607 toamna). La Sinodul constituit ocazional în iunie 1600, în timp ce Moldova și celelalte două

137. D.I.R. XVI, IV, p. 298.
138. Melchisedek ... I, p. 320 și II, p. 18.
1. D.I.R. sec. XVII, vol. I (1601—1605), București, 1952, p. 28, 80, 98, 118, 173, 176, 182, 183, 233, 236, 242, 245. La 20 ianuarie 1606, Agaton și ceilalți ierarhi ai țării apar în actul prin care mănăstirea Golia a fost închinată mănăstirii Vatoped din Sf. Munte (Melchisedek ... I, p. 237).
2. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 329.
3. G. Balș, Bisericile moldovenești din veacurile XVII—XVIII, București, 1933, p. 39.

țări românești se aflau sub sceptrul viteazului voevod Mihai, Anastasie (Crimca) a fost ales episcop al Rădăuților dar n-a păstorit decît 2—3 luni deoarece a revenit în scaun Teodosie Barbovschi care, în freamătul evenimentelor, plecase în Polonia. Se crede că după înlăturarea sa din scaunul Rădăuților, Anastasie s-a retras la Dragomirești, lîngă Suceava, unde avea o proprietate ce-i fusese dăruită de domnul Petru Șchiopul, la 12 aprilie 1587, pentru că se remarcase, ca oștean, în luptele contra cazacilor [4]. În documentul de danie, el apare cu numele de Ilie — numele său de botez — Crimcovici diac. S-a călugărit la mănăstirea Putna [5] unde, negreșit, a primit învățătură teologică și unde s-a format ca miniturist și caligraf de slavonie devenind «ultimul reprezentant al cărturăriei celei vechi slavone» [6]. Nu scot în relief, acum și aici, activitatea cultural-artistică, adusă la îndeplinire de Anastasie Crimca după ce el a ajuns în scaunul mitropolitan al țării. Subliniez, numai, că s-a remarcat atît la copierea și ornarea textelor sacre, cît și la ctitorirea locașurilor de închinare ca artist ingenios și iscusit. Pe moșia Dragomirești, «chir Anastasie Crimca, fost episcop de Rădăuți», împreună cu rudeniile sale, Lupu și Simion Stroici, au zidit o bisericuță «de forma unui chivot», pentru bolnița sau cimitirul mănăstirii, care va fi cunoscută, în istoria vieții noastre religioase, sub numele de Dragomirna. Bisericuța impune prin proporțiile și prin caracteristicile ei arhitecturale alături de impunătoarea catedrală pe care Anastasie avea s-o înalțe peste cîțiva ani.

După moartea episcopului Agaton, prin februarie-martie 1606, Anastasie a fost ales episcop al Romanului. Păstoria sa, însă, a fost scurtă; în toamna anului 1607, el trecea în scaunul mitropolitan. În calitate de episcop al Romanului, el este pomenit în mai multe documente moldovenești [7]. Sub numele de Anastasie Crimcovici, el este trecut și în pomelnicul inclus în catastiful breslei meseriașilor din Roman [8].

Mitrofan II (1607—1612 sfîrșit). Succesorul lui Anastasie Crimca în scaunul episcopal al Romanului, Mitrofan al II-lea era, de metanie, din mănăstirea Secu. El apare în cîteva documente [9]. Episcopul Mitrofan a intervenit la autoritățile de stat pentru respectarea privilegiilor pe care episcopia le avea asupra satului poslușnicilor [10]. În anul 1610, el a cum-

4. D.I.R. XVI, III, p. 350.
5. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Române, Manual pentru Seminarii, Sibiu, 1972, p. 105; nu sînt documente convingătoare privind egumenia lui Anastasie Crimca la Galata ;se pare că este vorba de un alt Anastasie.
6. N. Iorga, Istoria Bisericii Românești, vol. I, ediția a II-a București, 1929, p. 243.
7. D.I.R., XVII, II (1606—1610), București, 1953, p. 40, 45, 55, 65, 98, 98, 120.
8. Melchisedek ... II, p. 18.
9. D..R., XVII, II, p. 157, 337; D.I.R., XVII, III, București, 1954, p. 66, 77, 98, 100.
10. Vezi p. 135.

părat o carte de psaltichie în care alternează textele grecești cu cele slavonești pe care a dăruit-o ucenicului său Varlaam, probabil, viitorul mitropolit al Moldovei. Iată însemnarea votivă în traducere românească : «În anul de șapte ori o mie, de zece ori cinci de două ori și nouă iarăși de două ori (1718) a cumpărat această carte de cîntări chir Mitrofan, episcop de Roman și a dat-o ucenicului său, ieromonahul Varlaam, să fie lui pentru slăvirea în cîntece a lui Dumnezeu cel într-o Treime slăvit, pînă ce el va fi în acest trup muritor. Și cui va vrea să o dea și iarăși să o vîndă, să-i fie cu bună voie, iar cine l-ar amenința sau l-ar dojeni, acesta să cadă pe capul lui și să fie neiertat de Domnul. Anii soarelui atunci scăzîndu-i, numărul mai sus scris și la a doua adunare se va cunoaște lămurit» [11]. «Smeritul Mitrofan episcop», împreună cu ieromonahul Varlaam, egumenul mănăstirii Secu, și cu alți ieromonahi din această mănăstire, într-un act fără dată dar, sigur, din 1608—1612, deoarece în timpul celei de-a doua păstorii a lui Mitrofan la Roman (1634—1639), Varlaam era, deja, mitropolit al Moldovei, adeveresc care sînt hotarele moșiei mănăstirești» despre mănăstirea Neamțului» [12].

Retrăgîndu-se din scaun sau fiind îndepărtat, episcopul Mitrofan s-a stabilit la mănăstirea Secu. La 25 iulie 1614, călugării sinaiți care locuiau la Iași în metocul lor Sfînta Parascheva, dădeau un act prin care mărturiseau că episcopul chir Mitrofan «proin al Romanului» a cheltuit pentru ca să se facă o chilie în acel metoc, «întîi să fie pentru mîntuirea sufletului său și al doilea, cînd se va întîmpla să vie părinții de la mănăstirea Secului să găzduiască întru această casă» [13]. La începutul anului 1616, Mitrofan trecea în sacunul episcopal al Hușului. La această eparhie el a păstorit în trei rînduri (1616—1619, 1620—1622, 1626—1634) [14], apoi a revenit la Roman. El este menționat în pomelnicele breslelor din acest oraș, printre episcopii care au păstorit în scaunul episcopal al Romanului, dar nu în ordine cronologică.

Pavel (1613 început — 1615 a doua jumătate sau 1616 prima jumătate). În pomelnicul din catastiful breslei meseriașilor, el apare sub numele de «Pavel ot Neamțu» [15], fapt care conduce la concluzia că era, de metanie, din mănăstirea Neamț. La 11 martie 1613, episcopul Pavel pretinde satul Băloșești de la mănăstirea Agapia în baza unor documente. Ca urmare, domnul Ștefan Tomșa a chemat în judecată egumenul și

11. P. P. Panaitescu, Manuscrisele slave din biblioteca Academiei ... București, 1959, p. 378.
12. Melchisedek ... I, p. 249.
13. D.I.R. XVII, III, p. 174.
14. Mircea Păcurariu, Contribuții la istoria episcopiilor Romanului, Rădăuților și Hușilor, în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, în «M.M.S.», nr. 1—2/1979, p. 61—62.
15. Melchisedek ... II, p. 18.

soborul Agapiei [16]. Episcopul este pomenit în mai multe documente moldovenești [17]. În cele mai multe dintre documentele acestea sînt referiri la mănăstirea Solca, zidită de Ștefan Tomșa, și la înzestrarea ei. Nu se cunosc împrejurările în care episcopul Pavel a plecat din scaunul episcopal. Se crede că el s-a retras la mănăstirea sa de metanie, adică, la Neamț. Spre deosebire de Melchisedec care afirma că Pavel a rămas la Neamț, pînă la sfîrșitul vieții, Mircea Păcurariu susține că el ar fi păstorit, în două rînduri, la Huși (1619—1620, 1622—1626), numit, poate ca «locțiitor de episcop» [18]. Dintr-un document, emis în anul 1624, de domnul Radu (Mihnea), reiese că acesta, în domnia sa cea dintîi 1616—1619 a rînduit pe «rugătorul său Pavel episcopul» și pe spătarul Ionașcu ca să hotărnicească un loc ce urma să fie dăruit mănăstirii Secu [19]. Nespecificîndu-se dacă Pavel era un fost episcop și nefiind menționată eparhia pe care o conducea el, documentul nu este deplin concludent în legătură cu ceea ce a urmat în viața acestui ierarh după ce, în 1615—1616, a plecat de la Roman. Un act întocmit la 20 ianuarie 1639 arată că fostul vornic Tănase s-a învoit cu episcopul Pavel, cu egumenul Ioachim și cu soborul mănăstirii ca să facă un schimb de proprietăți [20]. Dacă acest episcop Pavel este una și aceeași persoană cu Pavel care a păstorit la Roman, apoi, în două rînduri, la Huși, înseamnă că el a murit după 1639 și a fost înmormîntat în biserica «Înălțarea Domnului» din mănăstirea Neamț. Pe piatra care a acoperit mormîntul său, se citea bine, pe vremea lui Melchisedec, inscripția în slavonă : «... *o făcu sie Pavel episcop fost al Romanului în zilele evseviosului și de Hristos iubitorului* ...» [21] ; nici o referire la presupusa păstorie a sa la Huși. Se pune, cum este firesc, întrebarea dacă episcopul Pavel al Romanului a păstorit la Huși.

Atanasie (1616 jumătatea anului — 1629 primele luni). Este menționat în pomelnicul ierarhilor din catastiful breslei mișeilor sub numele de «Atanasie mit(ropolit)» [22], în pomelnicul scris în anul 1844, care se păstra, altădată, la episcopie [23], printre episcopi, dar nu apare în catastiful breslei meseriașilor. El fusese egumen la mănăstirea Bistrița apoi, din toamna anului 1613 pînă în vara anului 1616, episcop al Rădăuților. Potrivit unei practici îndătinate în viața bisericească a Moldovei, de a

16. Melchisedek ... I, p. 251.
17. D.I.R. XVII, III, p. 125, 129, 143, 179, 196, 198, 203, 207, 217, 222.
18. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 61.
19. Melchisedek ... I, p. 151.
20. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 62.
21. Melchisedek, Notițe istorice și archeologice de pe la 48 mănăstiri și biserici antice, București, 1885, p. 5.
22. Melchisedek ... I, p. 320.
23. Melchisedek ... II, p. 203.

trece în scaunul de la Rădăuți, cînd era vacant, episcopul Hușilor, în cel de la Roman al Rădăuților iar în scaunul mitropolitan, al Romanului, Atanasie a trecut de la Rădăuți la Roman după plecarea episcopului Pavel. Spre deosebire de alți ierarhi, el a păstorit, neîntrerupt, 13 ani. S-au păstrat numeroase documente în care este menționat Atanasie ca episcop al Romanului [24]. În unele acte, episcopul Atanasie apare printre martori; în altele, prin care sînt întărite unele proprietăți sau unele privilegii ale episcopiei, el este menționat ca arhipăstor în acest scaun episcopal. La 21 aprilie 1629, Atanasie era, deja, mitropolit al Moldovei urmînd lui Anastasie Crimca. El a murit la 13 iulie 1632 și a fost înmormîntat în pridvorul mănăstirii Bistrița. Pe piatra care acoperă mormîntul său se află următoarea inscripție: *«Această piatră a făcut-o și înfrumusețat-o pe groapa preasfințitului părintelui nostru Atanasie arhiepiscop și mitropolit al Sucevei care a răposat în zilele binecredinciosului domn Io Alexandru Voevod (Iliaș) în anul 7140, luna iulie în 13 zile» (1632)* [25].

Dionisie (1629 primele luni — 1633 retras după luna august). El fusese doi ani episcop al Rădăuților. Deoarece dintr-un document, cu data de 18. IV. 1639, reiese că Dionisie «fost episcop» s-a stabilit la Dragomirna [26], se presupune că era de metanie din această mănăstire, unde, probabil, a și fost înmormîntat. Este trecut în pomelnicul din catastiful breslei meseriașilor din Roman [27]. În mai multe documente moldovenești apare, aproape, totdeauna, împreună cu ceilalți ierarhi moldoveni [28]. Nu se cunosc motivele care au determinat retragerea sa din scaunul episcopal.

Benedict (1633 sfîrșit — 1634 retras). Documentele cunoscute nu îngăduie o concluzie limpede în legătură cu păstoria episcopului Benedict la Roman. El este trecut între episcopii din catastiful breslei meseriașilor din Roman, după Dionisie; la 28 decembrie 1725, episcopul Atanasie al II-lea al Romanului nota, în catastiful acestei bresle, între altele, următoarele: «...căci că și noi am aflat catastiful breslei aceștia fiind învechit s-au înoit, aflînd acela risipit întru carele a cîțiva arhiereilor iscălituri s-au găsit. Benedict episcopul Roman, Ioan episcop Roman,

24. D.I.R. XVII, IV (1616—1620), București, 1956, p. 21, 74, 75, 78, 132, 133, 192, 250, 261, 319, 325, 431, 469; D.I.R., XVII, V., București, 1957, p. 6, 86, 110, 134, 204, 217, 231, 244, 256 294, 304, 336; Melchisedek ... I, p. 254.

25. Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974 (Mănăstirea Bistrița, micromonografie scrisă de C. Turcu), p. 203—210; Melchisedek, Notițe..., p. 64.

26. Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a statului, vol. II (1621—1652), București, 1959, p. 279.

27. Melchisedek ... II, p. 18.

28. Catalogul II, p. 112, 114, 119, 129, 130, 145, 156, 184, 191, 193.

Anastasie și Dositei episcopi. Acestora urmînd și noi am iscălit» [29]. S-a afirmat că la 23 ianuarie 1634, fără a se face precizări, Benedict se plîngea domnului, Moise Movilă, că pîrcălabii din Roman făceau necazuri posluşnicilor episcopiei [30]. La 12 mai 1632, în mănăstirea Sucevița «era episcopul Venedict» [31] iar la 19 mai 1636 (?), în aceeași mănăstire, se afla «Venedict fost episcop» [32]. Mircea Păcurariu afirmă că Benedict a fost episcop al Vadului prin 1631—1633 [33]; în anul 1631 el se afla în satul Budișor (Buduș), în părțile Bistriței transilvănene, iar în 1632 ar fi venit la Dragomirna, susține Ștefan Meteș [34]. Întrebări privind identitatea acestui episcop și păstoria sa la Roman, așadar, apar cu totul firești.

Cred că după retragerea episcopului Dionisie, spre sfîrșitul anului 1633, Benedict, care se afla la Sucevița a fost rînduit în calitate de locțiitor de episcop în scaunul episcopal al Romanului, dar n-a păstorit decît cîteva luni. În luna iulie 1634 este atestat documentar episcopul Mitrofan. Benedict s-a retras la mănăstirea Sucevița, unde probabil, i s-au sfîrșit zilele și unde va fi fost înmormîntat.

Mitrofan II a doua oară (1634 mai-iunie — 1639 înainte de luna iulie). În pomelnicul din catastiful breslei mișeilor apar doi episcopi cu numele Mitrofan [35]. Cel dintîi atestat documentar, a păstorit în 1592—1594 [36]. Alt Mitrofan își începea păstoria la sfîrșitul anului 1607 sau începutul lui 1608 și a stat în scaun pînă în 1612; printre episcopii Romanului, acesta este cunoscut sub numele de Mitrofan al II-lea.

Urmașul lui Benedict, probabil, locțiitor de episcop, retras la mănăstirea Sucevița, a fost Mitrofan revenit în scaun pentru a doua oară. El este menționat, acum, într-un document care poartă data de 11 iulie 1634 [37]; foarte probabil, el a trecut în fruntea episcopiei Romanului cu sprijinul mitropolitului Varlaam, unul dintre ucenicii săi, care, cu cîtva timp înainte, fusese ales în cel dintîi scaun chiriarhal al țării, adică mitropolit. El mai apare și în alte documente [38]. În iulie 1639 era, la Roman, deja, alt episcop ceea ce înseamnă că Mitrofan s-a retras din scaun fiind bătrîn. Sînt motive ce se vor arăta, îndată, care îndreptățesc părerea că el s-a retras la mănăstirea Secu, unde a murit și unde a fost în-

29. Melchisedek ... II, p. 15.
30. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 51.
31. Catalogul ... II, p. 167.
32. Ibidem, p. 243.
33. Mircea Păcurariu, Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române», în «B.O.R.», nr. 3—4/1975, extras p. 26.
34. Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania, vol. I, ediția a II-a, Sibiu, 1935, p. 337.
35. Melchisedek ... I, p. 319—320.
36. Vezi p. 172.
37. Catalogul ... II (1621—1652), p. 213.
38. Ibidem, p. 213, 220, 233, 250, 287.

mormîntat. El mai apare în două documente [39], din care reiese că a mai trăit după ce s-a retras din scaun; de asemenea, într-un document în care este menționat ca «fost episcop de Roman» [40].

Întemeindu-mă pe opinia prof. Mircea Păcurariu, notam mai înainte, că episcopul Mitrofan (al II-lea), după ce, la sfîrșitul anului 1612 sau începutul lui 1613, a părăsit scaunul episcopal al Romanului, în împrejurări care nu se cunosc bine, s-a stabilit la mănăstirea Secu. Pînă în anul 1634, cînd revine, pentru a doua oară, în fruntea episcopiei, Mitrofan a păstorit, în trei rînduri (1616—1619, 1620—1622 și 1626—1634) la Huși. Deși s-ar părea că păstoria unui episcop, în cinci rînduri, la două episcopii, într-un interval de 32 de ani, este, de fapt, o imposibilitate — Melchisedec credea că au fost doi episcopi cu acest nume, unul la Roman, în două rînduri, iar celălalt la Huși, în trei rînduri [41] — cu toate acestea, cred, alături de Mircea Păcurariu [42], că este una și aceeași persoană, adică, un singur Mitrofan, cu metania de la mănăstirea Secu, care a păstorit și la Roman și la Huși; iată motivele și considerațiile care conduc la această concluzie: 1. «Părinții sinaiți» de la metocul Sfînta Parascheva din Iași, zidit de Nestor Ureche — în treacăt amintesc că Nestor Ureche este ctitorul bisericii «Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul» din mănăstirea Secu — primesc să se zidească cu cheltuiala lui chir Mitrofan fost episcop de Roman o chilie la acest metoc în care să fie găzduiți călugării de la Secu [43]; 2. În anul 1617, domnul Radu (Mihnea) întărea mănăstirii Secu satul Brătulești, ținutul Neamț, cumpărat de Mitrofan episcopul Hușului de la Vasile Aronescu [44]; 3. În intervalul 1617—1622, împreună cu «Varlaam ieromonah și egumen și tot soborul mănăstirii Secul» Mitrofan episcop — nu este indicată episcopia în care păstorea, poate, pentru motivul că nu era în scaun sau, poate, fusese la Roman și la Huși, între timp, și, în acest caz, redactorul a preferat formula «Mitrofan episcop» — întocmeau un act — o hotarnică — în care erau menționate hotarele dinspre Neamț ale moșiei mănăstirii Secu [45]; 4. În anul 1635, Vasile Lupu întărea lui «Mitrofan episcop de Roman, satul Brătulești, ținutul Neamț, cumpărat de la Vasile Aronescu — este vorba, firește, de satul Brătulești — pentru care a avut pricină cu diferiți «boieri» [46]. Sîntem în fața unei situații care apare ne-

39. Ibidem, p. 311, 316 (deoarece prezintă interes pentru identificarea acestui episcop, notez că obiectul documentului din septembrie — decembrie 1641 este o judecată pentru hotarul satului Brătulești).
40. Ibidem, p. 425.
41. Melchisedek ... I, p. 257.
42. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 52.
43. Catalogul ... I (1387—1620), București, 1957, p. 371.
44. Ibidem, p. 403.
45. Ibidem, p. 407.
46. Catalogul ... II, p. 233.

clară: în 1617, domnul Radu întărea mănăstirii Secu satul Brătulești cumpărat de Mitrofan episcopul Hușului iar în 1635, domnul Vasile Lupu întărea lui Mitrofan, episcop de Roman, același sat. Ce s-a întîmplat? Cred că, în anul 1617, Mitrofan cumpărase acest sat și hotărîse, cu întăritură domnească, să rămînă mănăstirii Secu dar, probabil, își păstrase dreptul de a-l stăpîni personal cît va fi în viață; deoarece mai mulți «boieri» contestau dreptul episcopului Mitrofan asupra acestui sat, în anul 1635, tot cu întăritură domnească, s-a recunoscut că el este proprietar. Documente ulterioare arată că satul Brătulești aparținea mănăstirii Secu[47]. Din unele reiese că Varlaam, fostul mitropolit, lăsase, cu limbă de moarte, satul Brătulești mănăstirii Secu[48]. Să fi revenit Mitrofan asupra hotărîrii sale din anul 1617 — atunci dăruia mănăstirii Secu satul — lăsîndu-l, în 1635—1639 — pe cînd era episcop al Romanului — mitropolitului Varlaam, fostul său ucenic, cu clauza de a-l testa, la rîndul său, mănăstirii? Nu se cunoaște adevărul dar se știe sigur că, multă vreme, prin voința episcopului Mitrofan, acest sat a aparținut mănăstirii Secu; 5. Documentele la care m-am referit, pînă acum, sînt concludente în ceea ce privește mănăstirea de metanie a episcopului Mitrofan; el provenea de la mănăstirea Secu cu care a avut, mereu, legături; la această mănăstire, lîngă temelia bisericii «Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul», pe latura de nord, se află mormîntul acestui episcop — singurul episcop cu acest nume înmormîntat la această mănăstire; 6. Cele cinci păstorii ale episcopului Mitrofan, la două eparhii, pot duce la întrebarea: cum de s-a întîmplat așa ceva!? O privire de ansamblu asupra frămîntărilor politice, din Moldova, care au avut loc în primele decenii ale secolului al XVII-lea înlesnesc găsirea unui răspuns. Mitrofan s-a bucurat de bunăvoința și sprijinul domnilor din familia Movilă, a lui Miron Barnovschi, Radu Mihnea, în prima sa domnie și Vasile Lupu dar n-a fost tolerat în scaunele episcopale de Ștefan Tomșa al II-lea, Gaspar Grațiani și în a doua sa domnie de Radu Mihnea.

Dosoftei I (1639 iunie — 1641 ianuarie-februarie). În pomelnicul «fericiților ctitori»[49], scris în anul 1844, pe care Melchisedec l-a văzut, apar doi episcopi cu acest nume; ei nu sînt trecuți în ordinea în care au păstorit dar adevărul istoric acesta este: în scaunul episcopal al Romanului au fost doi episcopi cu numele Dosoftei. Cel dintîi, urmașul lui Mitrofan, a fost egumen la mănăstirea Tazlău. Un egumen la această mănăstire, cu numele Dosoftei, este pomenit într-un document, datat 1627, dar fără indicarea și a lunii, pe cînd în Moldova domnea Miron

47. Catalogul ... vol. III, București, 1968, p. 33, 65, 119, 244.
48. Ibidem, p. 77, 78.
49. Melchisedek ... II, p. 203.

Barnovschi [50]. În anul 1639 — ziua și luna nu sînt menționate — Dosoftei, episcopul Romanului, cu călugării de la mănăstirea Tazlău dădeau o mărturie în legătură cu o vie [51]. În calitatea sa de episcop al Romanului, el mai apare în alte documente moldovenești [52]. Se crede că episcopul Dosoftei I a murit pe cînd se afla în scaunul episcopal.

Evloghie (1641 februarie — 1644 mai-iunie). Metania acestui episcop a fost mănăstirea Solca zidită de domnul Ștefan Tomșa al II-lea. Prin bunăvoința acestui domn, Evloghie, la începutul anului 1623, a fost ales episcop al Rădăuților. La această episcopie, el a păstorit în două rînduri (1623—1627 și 1629—1639) [53]. În scaunul episcopal al Romanului, el a fost ales, probabil, în luna februarie 1641 în timp ce, în Moldova, domnea Vasile Lupu. Evloghie este menționat în mai multe documente cunoscute [54]. El, se pare, și-a dat obștescul sfîrșit în luna iunie 1644. Împreună cu Anastasie, episcopul Rădăuților, Evloghie a întîmpinat moaștele Preacuvioasei Parascheva, în ziua de 13 iunie 1641, la intrarea acestora în țară, în portul Galați [55]. Cei doi ierarhi au însoțit moaștele pînă la Iași, unde au fost primite cu mare solemnitate și așezate în monumentala ctitorie a domnului Vasile Lupu, biserica «Sf. Trei Ierarhi». Majoritatea istoricilor și a teologilor, plecînd de la faptul că Evloghie, alături de ceilalți ierarhi : mitropolitul Varlaam, episcopii Anastasie al Rădăuților și Gheorghe al Hușilor [56], au semnat *scrisoarea* de mulțumire adresată domnului Vasile Lupu, precedată de *condamnarea* mărturisirii răsăritene atribuită lui Chiril Lucaris și publicată în forma unei «foi volante», la 20 decembrie 1542, au afirmat că, ei au luat parte la lucrările sinodului de la Iași, din 15 septembrie — 27 octombrie 1642, care s-a ocupat de *Mărturisirea ortodoxă de credință* scrisă de mitropolitul Petru Movilă. Condamnarea însă, fusese hotărîtă, în luna mai 1642, la Constantinopol și adusă la Iași, de delegații patriarhiei ecumenice, iar printr-o «meșteșugire» a lui Meletie Sirigul, semnată de Petru Movilă, ierarhii din «Rusia Mică» și de cei din Moldova. *Condamnarea* lui Chiril, tipărită în fruntea scrisorii de mulțumire, la Iași, la 20 decembrie 1642, n-a fost hotărîtă de sinodul de la Iași ; acest sinod a discutat și aprobat numai *Mărturisirea* întocmită de Petru Mo-

50. Catalogul ... II, p. 91.
51. Ibidem ... p. 287 ; Dionisie Udișteanu, Un episcop de Roman necunoscut, în «Studii Teologice», nr. 7—8/1956, p. 533—534.
52. Ibidem, p. 285, 301.
53. Mîrcea Păcurariu, op. cit., p. 57.
54. Catalogul... II, p. 307, 309, 332, 332, 344.
55. Hurmuzaki, partea I (1320—1714), București, 1915, p. 138, 191 ; inscripția în piatră de la nișa din biserica «Sf. Trei Ierarhi» Iași în care au fost așezate moaștele Cuv. Parascheva.
56. Melchisedek....I, p. 259 ; N. Iorga, Istoria Bisericii, I, ediția a II-a 1929, p. 310.

vilă și trimisă la Iași prin delegații săi [57]. Participarea ierarhilor moldoveni la unele ședințe festive, de pildă, aceea de deschidere, a fost posibilă, dar o prezență a acestora la dezbaterile zilnice ale sinodului este a problemă asupra căreea planează semne de întrebare.

Anastasie (1644 mijlocul anului — 1658 primele luni). Deoarece a fost înmormîntat în pridvorul deschis al mănăstirii Moldovița, fără îndoială, această așezare călugărească era metania sa. Înainte de a trece la Roman, el fusese mai bine de cinci ani (1639—1644) episcop al Rădăuților. Deși, spre deosebire de alți episcopi, Anastasie a păstorit, la Roman, 14 ani, cu toate acestea el apare numai în cîteva documente din seria celor publicate pînă acum. Prin actul datat 28 noiembrie 1646, în care este menționat între alții, și Anastasie, domnul Vasile Lupu întărea «fratelui» său, Matei Basarab, domnul Țării Românești, un loc anume Soveja, în ținutul Vrancea ca să-și facă mănăstire [58]. El este trecut printre episcopii Romanului, în toate pomelnicele cunoscute. Împreună cu alți ierarhi, la 23 martie 1646, a hirotonit în biserica «Sf. Trei Ierarhi» din Iași, pe egumenul grec Paisie de la Galata ca patriarh al Ierusalimului [59], iar la 8 martie 1657, tot în aceeași biserică, pe Lazăr Baranovici ca episcop al Cernigovului [60].

În primele zile ale lunii noiembrie 1653, orașul Roman era vizitat de patriarhul Macarie al Antiohiei. Noul domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, care, în drum spre Iași, pentru a înlătura din scaunul domnesc pe Vasile Lupu, își stabilise reședința provizorie la reședința episcopală din acest oraș, a primit pe înaltul ierarh antiohian. După liturghia săvîrșită în catedrala episcopală, la 8 noiembrie — Sfinții arhangheli Mihail și Gavriil — domnul a oferit oaspetelui un ospăț iar acesta «i-a dat patru daruri». «La sărbătoarea (sf. Ioan) Gură de Aur, a notat diaconul Paul de Alep, fiul patriarhului, a fost o mare solemnitate. Episcopul titular (Anastasie) s-a îmbrăcat cu felonul sfîntului Ioan Gură de Aur, zis polistavrion, așa cum îl îmbrăca în fiecare an la slujba din ziua sărbătoririi sfîntului [61]. Patriarhul Macarie a revenit la Roman în ziua de 9 octombrie 1656. Deoarece Paul de Alep s-a referit, în însem-

57. Mărturisirea Ortodoxă, ediția București 1942, pregătită de Preotul Niculae M. Popescu și Diac. Gheorghe I. Moisescu, p. XXVIII—XXIX; Gheorghe I. Moisescu ș.a., Istoria Bisericii Române, II, București, 1958, p. 21—22; P. P. Panaitescu, L'influence de Pierre Mogila dans les principautés roumaines, în «Melanges de l'école roumaine en France», 1926, première partie, Paris, p. 68—71.

58. Catalogul... II, p. 353, 372, 378, 379, 384, 423; Catalogul... III, p. 68, 79.

59. I. Ivan, op. cit., p. 691.

60. Melchisedek... I, p. 277.

61. Călători străini despre țările române, vol. IV, București, 1976, îngrijit de M. M. Alexandrescu Dersca — Bulgaru, N. Stoicescu, Mustafa Ali Mehmet și Aurel Decei, p. 103—104; asupra felonului care se păstrează la episcopia Romanului se vor face unele considerații în alt capitol.

nările sale, la catedrala episcopală și la «reședința episcopilor» [62], înseamnă că, și de data aceasta, înaltul ierarh antiohian a fost primit de episcopul Anastasie.

Secolul al XVII-lea a cunoscut vii controverse și dispute interconfesionale și, chiar, unele încercări ale romano-catolicilor și protestanților de a atrage credincioși care aparțineau Bisericii Ortodoxe. Cum era firesc, s-au luat măsuri și s-au adoptat hotărîri pentru apărarea unității de credință ortodoxă. La începutul secolului, de pildă, sub numele patriarhului constantinopolitan, Chiril Lucaris, a apărut o mărturisire de credință în care s-au strecurat învățături calvine [63]. Idei și învățături calvine erau răspîndite și în țările române, îndeosebi, în Transilvania, între altele, prin mijlocirea catehismului publicat în anul 1640 [64]. Între clericii și credincioșii ortodocși din Polonia și Ucraina, înrîurirea romano-catolică era atît de susținută încît chiar unii ierarhi kievieni înclinau să accepte punctul de vedere romano-catolic în legătură cu momentul liturgic al transsubstanțiației darurilor [65]. În vederea atragerii ortodocșilor la romano-catolicism, papalitatea a recurs în secolul al XVII-lea la metoda «uniației» [66]. Măsurile de răspuns n-au întîrziat în Biserica Ortodoxă. Mărturisirea de credință, de pildă, atribuită patriarhului Chiril Lucaris a fost cercetată și condamnată de patriarhia constantinopolitană în 1638 și 1642. Învățatul teolog Meletie Sirigul, scrisese, chiar, o carte intitulată *Antirrisis* împotriva acestei mărturisiri înrîurită de calvinism [67]. Mitropolitul Petru Movilă al Kievului a alcătuit un catehism care, la sinodul de la Iași a devenit *«Mărturisirea de credință»* în Biserica Ortodoxă [68]. Patriarhul Dositei al Ierusalimului a scris o mărturisire de credință sub numele de *Pavăza Ortodoxiei* [69]. Patriarhul Ioachim al Moscovei și unii teologi din jurul său au luat

62. Ibidem, p. 156.

63. P. P. Panaitescu, L'influence... p. 68—70; N. Cartojan, op. cit, p. 95; Gh. Moisescu ș.a. II, p. 5, 20.

64. Ibidem.

65. Iustin Moisescu, În legătură cu Mărturisirea Ortodoxă, în «B.O.R.», nr. 5—8/1948, p. 357—358; Gh. I. Moisescu, Despre pomenirea sinodului de la Iași și a mitropolitului Petru Movilă, 1642—1942, în «B.O.R.», nr. 60/1942, p. 478—488; Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe 1642, traducere de Alexandru Elian, București 1981, p. 15—49.

66. Redacția, Cinci ani de la reîntregirea Bisericii Ortodoxe Române, în «Ortodoxia», nr. 4/1953, p. 505; D. Stăniloae, Uniatismul din Transilvania, încercare de dezmembrare a poporului român, București, 1973, p. 11.

67. Mărturisirea Ortodoxă, ediția Niculae M. Popescu, Gh. I. Moisescu, p. XXVIII; Mărturisirea... Al. Elian, p. 7; Antonie Plămădeală, Dascăli de cuget și simțire românească, București, 1981, p. 164.

68. Iustin Moisescu, op. cit., p. 357—362.

69. Hr. Andrutsos, Simbolica, trad. de Iustin Moisescu, Craiova, 1955, p. 39; N. Chițescu, Isidor Todoran, I. Petreuță, Teologia dogmatică și simbolică, vol. II, București, 1958, p. 218; D. Stăniloae, Viața și activitatea patriarhului Dositei al Ierusalimului, Cernăuți, 1929; Istoria bisericească universală, vol. II (Teodor M. Popescu, p. 144; N. Cartojan, op. cit., p. 124.

atitudine împotriva celor ce înclinau pentru unele puncte de vedere neortodoxe [70]. Renumitul cărturar Nicolae Milescu, la cererea cercurilor janseniste de la Port-Royal, care doreau să cunoască învățătura ortodoxă în legătură cu transsubstanțiația și cu alte chestiuni teologice asupra cărora erau controverse, a scris «*Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens*» în care a expus modul cum înțelege ortodoxia unele probleme teologice [71]. Mitropolitul Varlaam, la un sinod ținut în anul 1645, la Iași, la care au luat parte ierarhi moldoveni și munteni, a semnalat primejdia pe care o reprezenta, pentru «Biserica noastră pravoslavnică», catehismul calvinesc ce apăruse în anul 1640 și a hotărît întocmirea unui răspuns care a și fost tipărit în anul 1645 [72]. La sinodul de la Iași, din anul 1645, a luat parte și episcopul Anastasie al Romanului, dar, probabil, la deschiderea sa.

Dovezi grăitoare care conving că Anastasie era de metanie din mănăstirea Moldovița sînt și daniile pe care le-a făcut el bisericii «Buna Vestire» din această mănăstire: un *pomelnic triptic* pe care se află următoarea însemnare votivă: «*Acest mare pomelnic l-a făcut smeritul și mult păcătosul chir Anastasie, episcop de Rădăuți care este în sfînta mănăstire Moldovița, unde l-a închinat lui Dumnezeu întru pomenire sieși și părinților săi veșnica lor pomenire, în zilele binecinstitorului domnului nostru Vasile voevod domnul țării Moldovei în anul 7152, luna iulie 5*» (1644); tot el a dăruit un *analog* pe care se află o însemnare asemănătoare: «*Acest analoghion l-a făcut părintele nostru chiar Anastasie episcop de Roman în anul 7156*» (1648). Pe lespedea care acoperă mormîntul său din pridvorul deschis al bisericii, se mai poate citi: «*Acest mormînt este al preasfințitului nostru părinte chir Anastasie episcop de Roman 7160, ianuarie*» (1652).

Sava I (1658 prima jumătate — 1659 sfîrșitul anului sau 1660 primele luni). În scaunul episcopal al Romanului au păstorit trei episcopi cu acest nume: Sava I, înainte de a trece în fruntea acestei episcopii, păstorise la Huși (1653—1656) și la Rădăuți (1656—1658). Ca episcop de Roman, el apare în cîteva documente cunoscute [73]. În luna aprilie 1660, el se afla, deja, în scaunul mitropolitan al țării. La 19 ale acestei luni el primea o scrisoare de la fostul domn Vasile Lupu care se afla la

70. Șt. Ciobanu, Dosoftei mitropolitul Moldovei, tard. de Șt. Berechet, Iași, 1918, p. 144; N. Cartojan, op. cit., p. 124.

71. Al. I. Ciurea, Mărturisirea de credință a spătarului Nicolae Milescu..., în «Ortodoxia», nr. 4/1958, p. 511—538; Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 164.

72. N. Chițescu, Trei sute de ani de la «Răspunsul la catehismul calvinesc» al lui Varlaam al Moldovei, în «B.O.R.», nr. 11—12/1945.

73. Catalogul... III, p. 91, 92, 93, 108.

Constantinopol — răpuns la cartea scrisă de mitropolit în 17 martie 1660 — rugîndu-l să poarte de grijă «spre folosul fiului nostru (Ştefăniţă) ca un ocîrmuitor», căruia să-i spună să facă urice de întărire pentru satele ce le-a dăruit mănăstirii de la cetatea Neamţ [74]. Mitropolitul Sava, fost, rînd pe rînd, episcop la Huşi, Rădăuţi şi Roman (aproximativ doi ani), a murit la 5 ianuarie 1664 şi a fost înmormîntat la mănăstirea Secu, probabil, metania sa.

Dosoftei II (1659 sfîrşit sau 1660 început — 1671 iulie). S-a susţinut, în istoriografia mai veche, plecînd de la existenţa unor particularităţi dialectale macedo-române din scrierile sale şi de la numele părinţilor Leontie Barila şi Maria Misira — antroponime întîlnite, de obicei la aromâni — că Dosoftei ar avea origine sud-dunăreană [75]. Deoarece, cum atestă documentele, în Suceava, locuiau fraţi de-ai săi [76], iar unele rudenii ale sale se aflau în Transilvania [77] şi altele în Polonia, şi deoarece el însuşi s-a referit în diferite ocazii, la originea sa moldovenească [78], mulţi istorici şi cercetători susţin că el era un fiu al Moldovei, născut, probabil, în jurul anului 1624, primind la botez, numele Dumitru. El s-a călugărit la mănăstirea Probota, faţă de care, cînd va ajunge episcop, va avea o deosebită solicitudine, luînd numele Dosoftei; a slujit ca ierodiacon la Iaşi, a învăţat, se crede, la «colegiul» de la biserica «Sf. Trei Ierarhi» şi la şcoala Frăţiei «Adormirea Maicii Domnului» din Lwow [79], apoi a fost ales episcop al Huşilor în anul 1658. Trecînd la sfîrşitul anului 1659 sau începutul anului 1660, în scaunul episcopal al Romanului, Dosoftei, în această calitate, este pomenit, pînă la 4 iulie 1671, cînd trece ca mitropolit al ţării, în mai multe documente moldoveneşti [80]. Nu se cunosc înfăptuiri gospodăreşti de-ale sale la Roman dar sînt temeiuri care adeveresc că acest ierarh a avut, cît a stat în fruntea acestei eparhii, preocupări cărturăreşti încununate de opere valoroase. Dosoftei a mers pe calea deschisă de Varlaam, tălmăcind cărţi bisericeşti în limba română pentru îndrumarea clericilor şi credincioşilor şi, în

74. Ibidem, p. 128.

75. George Ivaşcu, Istoria literaturii române, 1 Bucureşti, 1969, p. 199; Al. Piru, Istoria literaturii române... Bucureşti, 1977, p. 147.

76. Eugen Pavlescu, Economia breslelor în Moldova, Bucureşti, 1939, p. 510—511.

77. Iustin, Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, Ctitoria mitropolitului Dosoftei, în «M.M.S.», nr. 9—12/1974, p. 731; T. Bodogae, Un autograf din 1687 al mitropolitului Dosoftei, în «M.M.S.» nr. 11—12/1958, p. 884—885.

78. Iustin..., op. cit., p. 733.

79. Ibidem, p. 730; P. Constantinescu-Iaşi, Relaţiile culturale româno-ruse din trecut, Bucureşti, 1954, p. 134.

80. Catalogul... II, p. 131, 131, 210, 223, 233, 263, 275, 303, 315, 335, 338, 340, 357, 372, 418; Catalogul... III, p. 220, 229, 407, 439; Catalogul, supliment I... (1403—1700) Bucureşti, 1975, p. 255, 270, 289.

același timp, stăruind pentru utilizarea limbii române în biserică [81]. Varlaam, se pare, părintele său duhovnicesc, alcătuise și cîteva stihuri la stema țării; Dosoftei, cu mult mai mult, a versificat psalmii și a scris alte versuri, fapt pentru care cercetători ai culturii noastre vechi îl trec printre ctitorii literaturii române, printre cei dintîi poeți ai noștri [82]. El a fost numit chiar, «întîiul mare liric românesc» [83], «părintele poeziei române» [84].

Activitatea cărturărească a ierarhului Dosoftei, bogată și variată, operele sale literare, în majoritate tălmăcite — unele săvîrșite, altele începute pe cînd se afla el în scaunul episcopal al Romanului — pun în lumină pregătirea sa intelectuală. Aprecierea: «nu era prost de felul lui», din portretul schițat de Ion Neculce, privește starea sa socială din moment ce continuă cu afirmația: «și era neam de mazil». Expresia «prost», adică, simplu, modest, era folosită, adesea, în secolele XVI—XVII, cu referire la starea socială a cuiva. Neculce, întrebuințînd, antitetic, după expresia «prost» pe aceea de «mazil» a avut în vedere origina mai deosebită a ierarhului. Fiind mazil însemna că strămoșii săi aveau rădăcini adînci în istoria poporului nostru.

Din același portret reiese că Dosoftei era «prea învățat, multe limbi știa: elinește, latinește, slavonește și altă carte adîncă». În afară de limbile menționate în portret, el cunoștea, sînt temeiuri sigure, rusa, polona și ucraineana. Unele însemnări și corecturi făcute de el însuși în manuscrisele sale vădesc erudiția sa, cunoștințele sale de gramatică. Predosloviile unor cărți traduse și tipărite de el, demonstrează că avea cunoștințe bogate de istorie [85]. Intervențiile și contribuțiile sale în clarificarea unor probleme controversate de teologie, îndeosebi, dogmatice, arată pregătirea sa profundă. Versurile laice, cum și psalmii

81. P. P. Panaitescu, Începuturile și biruința scrisului în limba română, București 1965, p. 187; Iustin Moisescu, Mitropolitul Moldovei și Sucevei. Cuvînt înainte la Dosoftei, Psaltirea în versuri, Iași, 1974, pag. XV—XVIII; Teoctist, Arhiepiscop și Mitropolit, Mitropolitul Dosoftei ctitor al limbajului liturgic românesc, studiu introductiv la Dosoftei, Dumnezeiasca Liturghie 1979, Iași, 1980, p. XXII și urm.

82. În această ordine de idei, amintesc că Vasile Pop în prefața la psaltirea în versuri a lui Ioan Prale, relieîînd importanta operă a mitropolitului Dosoftei, versificarea psaltirii, scria: «începătura poeziei întru adevăr singur moldovenilor se cuvine».

83. Dan Zamfirescu, Contribuții la istoria literaturii române vechi, București, 1981, p. 125.

84. Ibidem, p. 123.

85. Dosoftei a avut bibliotecă personală; D. Russo, Studii istorice greco-române, vol. I, București, 1939, p. 90; Alexandru Elian, Bizantinologia în preocupările teologiei ortodoxe românești, în «Studii teologice», nr. 5—6/ 1971, p. 347; Dan Simonescu, Cronici și povestiri românești versificate, București, 1967, p. 49—53; D. Vacariu, O tipăritură veche cu mare valoare documentară, în «M.M.S.» nr. 1—2/1970, p. 79; N. A. Ursu, Dosoftei necunoscut, în «Cronica», nr. 6/1976, p. 4—6; Dan Zamfirescu, op. cit., p. 121—122.

versificați de el dovedesc că avea vaste și serioase cunoștințe de prozodie și retorică.

Pentru a cunoaște contribuția lui Dosoftei în procesul istoric de introducere și utilizare a limbii române în cult, socot binevenită o privire de ansamblu asupra împrejurărilor și cauzelor care au condus la începuturile scrisului în limba română. În perspectivă istorică, stăruința și roadele activităților ieromonahului moldovean, în această direcție, vor ieși mai grăitor în relief, vor fi mai bine cunoscute.

Gîndind și interpretînd această problemă în contextul transformărilor social-economice din vremea feudalismului, lingviștii și istoricii literaturii române vechi au ajuns la concluzia că textele românești, de altădată, cunoscute astăzi, sînt de două feluri: a. netraduse — scrisori particulare, însemnări zilnice, acte oficiale și juridice de natură variată (cumpărări, vînzări, donații, rapoarte, catagrafii, condici de socoteli etc.) și b. traduse — anumite cărți biblice (Psaltirea, Evanghelia, Apostolul), de îndrumare moral-religioasă, de slujbă bisericească, de legi etc. Apariția textelor românești, netraduse, în marea lor majoritate laice, are la origine anumite transformări sociale din țările române [86], în timp ce «traducerea în românește a cărților religioase este un act revoluționar» [87], explicabil prin necesitatea internă de a înțelege tot ceea ce se scria și se citea, cum și printr-o înrîurire din afara hotarelor românești.

Procesul de traducere a textelor religioase și de utilizare a limbii române în cult a fost lent și îndelungat. Limbile ebraică, mai întîi, apoi greaca, latina și slavona, prin mijlocirea cărora s-au răspîndit și au circulat învățăturile religioase-creștine, erau considerate «limbi sacre», deci limbi de mare prestigiu. Încercarea de a le înfrunta și umbri prin limbi fără tradiție literară cum era, de pildă, limba română, constituia un act de îndrăzneală, deci un adevărat act revoluționar. Utilizarea limbilor naționale în locul limbilor «sacre», adînc înrădăcinate în diferite zone ale creștinătății, echivala, în ambianța condițiilor cărturărești din secolele XV—XVII, cu o abatere de la însăși doctrina și practica liturgică.

Specialiștii care s-au ocupat de istoria limbii române au arătat că una dintre cauzele care au condus la apariția celor dintîi texte în limba română, traduse, a fost o înrîurire din afară; deci este vorba de o cauză externă. Ei n-au fost însă, de acord, cu determinarea și identifi-

86. Al. Rosetti, Istoria limbii române, București, 1968, p. 465—466; P. P. Panaitescu, Începuturile..., p. 57—58.

87. Al. Rosetti, B. Cazacu, Istoria limbii române literare, vol. I, București, 1961, p. 42.

carea acestei cauze. Unii au susținut că bogomilismul sau husitismul au fost mediul favorabil apariției celor dintîi texte traduse în limba română; alții, dimpotrivă, au crezut că luteranismul a stat la originea acestor texte; în sfîrșit, au fost învățați care au considerat catolicismul drept cauză externă a acestui proces [88].

În treacăt, amintesc că sînt temeiuri care justifică opinia că impulsul a venit, îndeosebi, de la husitism [89]. De pildă, în cuvîntarea (cazania), pentru sărbătoarea Cincizecimii (Pogorîrea Duhului Sfînt) din Cazania lui Varlaam, Iași 1643, sînt menționați între «noroadele» venite la Ierusalim, cu prilejul acestei prăznuiri, «sîrbi», «cehi», «nemți» și «spînioli», alături de, sau în locul noroadelor amintite în Faptele Apostolilor II, 9—11. Menționarea sîrbilor, cehilor, nemților și spîniolilor în textul cazaniei este deosebit de importantă în clarificarea problemei privind înrîurirea din afară sau cauza externă a celor dintîi traduceri românești. Husiții, cehi sub aspect etnic, refugiați în Transilvania și Moldova, iar, mai tîrziu luteranii, care aveau anumite legături cu populații transilvănene de origine germană, militînd, între altele pentru utilizarea limbilor naționale în cult, au propovăduit că la Ierusalim, de ziua Cincizecimii, adică atunci cînd a luat ființă Biserica, au fost de față, printre alte noroade, «sîrbi», «cehi», «nemți» și «spînioli», care auzeau cuvîntarea Sf. apostol Petru în limba lor. Introducînd în textul cazaniei neamurile amintite, autorul ei sau, poate tălmăcitorul, de bună seamă, un adept al husitismului sau luteranismului, a urmărit să arate că cehii, în cazul acesta el însuși ceh, sau nemții, dacă el era un luteran, sînt popoare egale cu cele amintite în Faptele apostolilor II, 9—11, iar limba pe care fiecare o vorbește are aceeași valoare cu «limbile sacre». Pomenind pe «sîrbi» și pe «spînioli», autorul sau tălmăcitorul cazaniei va fi gîndit, probabil, la limba slavonă, cunoscută și sub numele de sîrbească și la limba latină din care a evoluat spaniola care, în concepția sa, sînt egale cu limbile cehă și germană. Românii, înrîuriți de adepți ai husitismului și luteranismului, au ajuns, fără îndoială, la convingerea că și limba română, limba lor maternă, poate fi utilizată în cult, poate fi și ea un mijloc de exprimare a ideilor și sentimentelor religioase.

Ceea ce a constituit un factor decisiv în procesul de introducere și utilizare a limbii române în cult, a fost necesitatea internă, adică, dorința vie a credincioșilor români de a înțelege tot ceea ce auzeau ei în locașurile de închinare» [90]. S-a spus că «în privința cărților bisericești,

88. Al. Rosetti, op. cit., p. 470—474; N. Cartojan, Istoria literaturii române vechi vol. I, București, 1940, p. 48; G. Ivănescu, Istoria limbii române, Iași, 1980, p. 504-510.

89. I. C. Chițimia, Probleme de bază ale literaturii române vechi, București, 1972, p. 106: «Textele din Maramureș par totuși să se fi născut sub un impuls husit».

90. Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 70 și urm.; între cei care au susținut că necesitatea internă a fost factorul esențial care a contribuit la introducerea și utilizarea

inovația de a le traduce în românește nu putea veni de la Biserica Ortodoxă Română păstrătoarea tradițiilor slavonești moștenite»[91]. Unele aspecte ale vieții bisericești de altădată, însă, sînt de foarte mare importanță în problema aceasta. Au fost, se știe, ierarhi ortodocși, mai cu seamă greci, care au călătorit și viețuit în țările române, în care aveau proprietăți afierosite de pietatea strămoșilor noștri. Aceștia considerau ortodoxia, ca o expresie a spiritului grecesc și, prin concesie, a celui slav. În viziunea unora dintre ei, cultul în limba națională, adică în limba altor popoare constituia o abatere de la dreapta credință, o încălcare a rînduielilor tradiționale. Mărturie, în această privință, sînt îndrumările date de patriarhul Dositei al Ierusalimului, mitropolitului Atanasie Anghel, în anul 1698: «trebuie, arhieria ta, slujba bisericii, adică octoihul, mineele și alte cărți ce se cîntă duminicile și sărbătorile și slujba de toate zilele să te nevoiești cu deadinsul să se citească toată pe limba slavonească sau elinească iar nu românește sau într-alt chip»[92]. Sfatul acesta era motivat și de alt fapt: silința romano-catolicilor de a dobîndi adepți în lumea ortodoxiei prin metoda *uniației*. Dositei credea că înlăturarea limbilor greacă și slavonă din cult echivala cu un prim pas în acceptarea catolicismului. Patriarhul Calinic al II-lea al Constantinopolului, în aceeași ordine de idei, scria lui Constantin Brîncoveanu să nu barbarizeze elenismul prin traducerea unor cărți religioase în limba poporului[93].

Au fost și ierarhi români ortodocși care au împărtășit acest punct de vedere. Mitropolitul Simion Ștefan, de pildă, în predoslovia psaltirii tipărită de el în limba română, la 1651, scria: «Apa totu-i mai curată si mai limpede în izvor decît în păraie, că de se departă apa de izvor, totu-i mai întunecată și mai tulbure; așa-i și izvoditu Scripturii sfinte, totu-i mai curată în limba ce-a grăit Duhul Sfînt»[94]. Mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei tipărea, în anul 1680, la București, *Liturghierul* în care indicațiile tipicale apar în românește iar rugăciunile în slavonește. Această carte apărea la un an de la Liturghia tipărită de Dosoftei mitropolitul, în limba română, la Iași. În predoslovia semnată de Teodosie, la Liturghierul său, după ce spune că îndrumările tipicale au fost date în românește, apare această frază: «...iară Liturghia toată a o prepune pe limba noastră și a o muta, nici am vrut, nici am cutezat»[95].

limbii române în cult este și Milan P. Șesan (Originea si timpul primelor traduceri românești ale Sfintei Scripturi, Cernăuți, 1939).

91. Al. Rosetti, B. Cazacu, op. cit., p. 41.

92. I. G. Sbiera, Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1717, 1897, p. 21.

93. Hurmuzaki, XIV, p. 329—332.

94. N. Cartojan, Istoria literaturii..., vol. III, București, 1945, p. 234.

95. Bibliografia românească veche, I București, p. 234.

S-a procedat astfel, se arată, în continuare, «pentru scurta limba noastră ce este: o am făcut și pentru lipsa dascălilor ce nu sînt întru ticălos rodul nostru și pentru neînțelegerea noroadelor, tainele ce sînt și se înseamnă și pentru obiceiul Bisericii noastre ce pînă astăzi s-au ținut» [96]. Din această predoslovie reiese că limba noastră, în viziunea lui Teodosie, era «scurtă», adică săracă, neavînd termeni potriviți pentru noțiunile teologice abstracte. Deși Teodosie scrie, cu amărăciune, «că neamul românesc se împrumută și de carte și de limbă și de învățătură» [97], cu toate acestea el n-a îndrăznit să se abată de la obiceiul înrădăcinat în biserică de a se sluji în limbi neînțelese de popor. Era, fără îndoială, mentalitatea impusă de așa-numitele limbi «sacre».

Între ierarhii fruntași care au lucrat stăruitor pentru drepturile limbii române, o importantă și s-ar putea spune hotărîtoare contribuție a adus mitropolitul Dosoftei. Nu se exagerează dacă se afirmă că în procesul de traducere a scrierilor religioase în limba vorbită de popor și de utilizare a acestei limbi în cult, el a fost un îndrăzneț. Fiu al poporului căruia i-a păstrat o aleasă cinste, distins cărturar, cunoscător al unor limbi clasice și al unor limbi moderne, înzestrat cu talent poetic, Dosoftei a adus contribuții însemnate la dezvoltarea culturii noastre vechi. El a tradus, mai întîi, Psaltirea, carte de căpetenie în cultul ortodox, evident, în proză, a pornit, apoi, la versificarea ei pe cît «a putut mai frumos», trudind «vreme-ndelungată», cinci ani. Munca sa pune în lumină «pasiunea artistului pentru desăvîrșirea formei», «conștiința sa artistică» și, în același timp, meticulozitatea sa în căutarea mijloacelor de exprimare. Găsind termeni în limba română pentru a reda sugestiv ideile și sentimentele superioare ale psalmistului deci nuanțe și subtilități psihice, tîlcuind în românește «pe stihuri cu număru tocma înslovenit», cum spune el însuși, adică mlădiind limba după regulele artei prozodice, Dosoftei dovedește că ajunsese la convingerea că limba română nu este «scurtă», cum avea să afirme contemporanul său, Teodosie, în predoslovia Liturghierului tipărit în anul 1680, nu este o limbă săracă, ci o limbă cu lexic bogat și variat, cu resurse sintactice mari. O astfel de limbă, în concepția sa, trebuia să intre în drepturile ei, putea, deci, să fie utilizată în cult.

Este adevărat, într-o oarecare măsură, traducerea cărților de cult în română se explică printr-o înrîurire din afară dar, într-o foarte mare măsură, și printr-o necesitate internă: *nevoia de a înțelege*. Necunoscînd limbile cărturărești, scolastice, poporul, credincioșii ortodocși români doreau să asculte slujbele și cazania în limba maternă. Necesi-

96. Ibidem.
97. Ibidem.

tatea de a înțelege ce se citește și ce se cîntă la biserică, prin utilizarea limbii române, se înscrie, în ambianța condițiilor pishologice, politice, sociale și religioase din secolele XV—XVII ca un deziderat național. Dosoftei a intuit acest fapt, a înțeles, ca nimeni altul, că limbile «cărturărești» sînt un nonsens și de aceea s-a străduit mai mult decît înaintașii săi și decît unii dintre urmașii săi să traducă și să editeze cărți pentru poporul dreptcredincios al cărui fiu era.

«Scrisoarea către Duca Vodă», semnată de Dosoftei, din «Psaltirea de-nțăles», slavo-română, tipărită la Iași, în anul 1680, este o adevărată perorație în legătură cu limba națională. Scriptura sfîntă, într-o limbă neînțeleasă, este, cum scrie acest ierarh, ca o «grădină încuiată», ca o «fîntînă pecetluită»; în continuare, el parafrazează textul clasic din I Corinteni XIV, deplin lămuritor în legătură cu rostul limbii în cult: «...rîvniți cele sufletești și mai vîrtos ca să... spuneți de-nțăles... cela ce proorocește adecă spune dențăles oamenilor..., grăiește zidire și mîngîiere... că în biserică mai voia mi-i cinci cuvinte înțelese ca să învăț și pe alții decît zece mii de cuvinte într-altă limbă ... pentru aceia și noi am silit și am scos pre înțeles românesc această sfîntă carte» [98].

Cred că Dosoftei a fost îndemnat să traducă și să tipărească unele cărți de cult în limba română și de considerațiuni de ordin confesional. Ramurile protestantismului aveau tot mai mulți adepți în Transilvania: acțiunile prozelitiste ale acestor noi confesiuni au găsit sprijin la căpeteniile politice de peste munți și chiar din Muntenia și Moldova. Noile orientări religioase puteau genera semne de întrebare în lumea ortodoxă, cum s-a și întîmplat. Catolicismul care-și croia drum în răsărit prin metoda «uniației», reprezenta, de-a dreptul, o primejdie pentru unitatea ortodoxiei. Ca urmare, cărțile de îndrumare religioasă, de pildă, «cazania», «viețile sfinților», cum și cărțile de cult trebuiau, în mod necesar, traduse în limba română și tipărite, spre a îndeplini un rost de ordin didactic. Credincioșii dar, mai cu seamă, clericii aveau posibilitatea de a cunoaște și a înțelege subtilitățile teologice ortodoxe, prin aceste cărți de cult românești și de a se apăra atunci cînd se încerca, eventual, abaterea lor de la credința ortodoxă.

Ca și Varlaam, mai înainte, care, în «Cazania» 1643, și în lucrarea «Răspuns la Catehismul Calvinesc» luase atitudine împotriva confesiunilor creștine apusene, Dosoftei, cred, a urmărit și acest scop: apărarea ortodoxiei. În concepția sa, participarea pasivă a unui credincios la un serviciu religios nu era o treabă prea potrivită. Neînțelegînd limba în care se săvîrșea cultul respectiv, el nu putea înțelege nici doctrina cuprinsă implicit în cărțile de cult. Deci, acest luminat ierarh știind că

98. Ibidem, p. 224.

întregul cult are un rost didactic, că, prin cărțile românești «creștinii înțeleg sfintele taine», a tradus aceste cărți pentru a oferi credincioșilor, care participau la serviciile religioase, mijlocul de a cunoaște învățăturile, de a le înțelege și, în același timp, de a le apăra dacă va fi nevoie.

Pînă la Dosoftei, în Moldova, nu apăruse nici o carte de cult. Varlaam tipărise, în 1643, «*Cazania*», în 1645, «*Răspuns la Catehismul Calvinesc*», cu sprijinul său se tipărise «*Cele șapte taine*», toate, cărți de îndrumare religioasă. Negreșit, aceste cărți au contribuit, pe de o parte, la instruirea celor ce le citeau, iar pe de alta, ele au constituit un pas înainte în procesul de utilizare a limbii naționale. Meritul lui Dosoftei, în această privință, este mult mai important. El a tradus și tipărit cele mai uzuale cărți de cult, culminînd cu «*Molitvenicul*» și «*Liturghierul*», cărți de căpetenie în biserică, «adică principalele cărți de slujbă ale Bisericii Ortodoxe, acelea care cuprind toate serviciile religioase ce însoțeau pe om de la naștere pînă la mormînt» [99].

Prin mijlocirea cărților de cult tipărite de Dosoftei, se puteau oficia slujbele solicitate de credincioși, cum și Liturghia. Traducerea și tipărirea Liturghierului încununează opera sa. Dacă Teodosie, mitropolitul Ungrovlahiei, contemporanul lui Dosoftei, n-a vrut și n-a cutezat să traducă rugăciunile din Liturghier, pentru motivele arătate mai înainte, ierarhul moldovean a îndrăznit înfruntînd o tradiție, o mentalitate statornicită în țările române de autoritatea limbilor «sacre». El s-a dovedit ierarh învățat, cunoscător al limbii poporului său, limbă în care găsise termeni potriviți pentru redarea noțiunilor teologice abstracte cuprinse în Liturghier, cuvinte care înlesneau celor ce ascultau «să-și înțeleagă pre limbă, sfînta și dumnezeiasca liturghie» [100], «să-nțeleagă creștinii sfintele taine» [101], mai mult, el s-a dovedit un ierarh de curaj.

De ce a tipărit, însă, Dosoftei, în 1680, *Psaltirea de-nțăles*, în slavonă și română și de ce atît de tîrziu ? S-a spus că din anumite necesități didactice [102]. Susținătorii slavonismului urmăreau să vină în ajutorul celor ce învățau această limbă punînd alături de textul slav și pe cel românesc. La această motivare adaug alta : o bună parte a cultului ortodox este constituită din psalmi ; utilizarea lor în limba română era, negreșit, criticată de adversarii acestei inovații, adică, de susținătorii limbilor «sacre». Pentru a dovedi că psalmii traduși în limba română sînt aceiași cu psalmii în limba slavonă, Dosoftei i-a tipărit pe două coloane. Versiunea slavonă, alături de cea română, era, așadar,

99. George Ivașcu, Istoria literaturii române, București, 1969, p. 207.
100. Bibliografia..., I, p. 224.
101. Ibidem, p. 262.
102. N. Cartojan, Istoria literaturii..., vol. III, București, 1945, p. 223—224.

dovada evidentă că psalmii nu sînt denaturaţi prin traducerea lor în limba înţeleasă de popor. Cu alte cuvinte, Sfînta Scriptură nu era ştirbită cu nimic. Tot cu acelaşi scop, tipărise Coresi, în anul 1577, *«Psaltirea slavo-română»*.

Dosoftei este unul dintre ierarhii care «a deschis drumul limbii româneşti către altarul bisericii» [103]. El a lucrat în această direcţie, dintr-o înaltă conştiinţă de ierarh ortodox, adică, cu convingerea că nu se abate de la dreapta credinţă, de la ceea ce este esenţial şi, în acelaşi timp, dintr-o înaltă conştiinţă românească deoarece urmărea să fie înţeles tot ceea ce se aude în locaşurile de cult. «Prea învăţat», cum l-a portretizat Neculce, el a făcut un pas înainte şi în procesul de dezvoltare a limbii române literare. El, prin urmare, n-a stăruit numai pentru folosirea limbii naţionale în biserică, ci a lucrat pentru statornicirea şi răspîndirea aspectului ei literar, pentru cultivarea şi unitatea ei. Circulînd în toate regiunile locuite de români, utilizate, mai cu seamă, în biserici, fiind cărţi de cult, deci cu autoritate normativă, cărţile tipărite de Dosoftei, au fost mijloace de îndrumare religioasă dar, în acelaşi timp, mai mult decît scrierile în manuscris, cu circulaţie restrînsă, au contribuit la dezvoltarea limbii literare şi la unitatea ei.

Nu este cazul să înşir, acum şi aici, operele tipărite de Dosoftei în intervalul 1673—1686, cînd cu o întrerupere de un an a stat în scaunul mitropolitan al Moldovei. Despre viaţa, strădaniile şi operele acestui ierarh s-a scris mult. Atît istoricii vieţii religioase a românilor, cît, mai cu seamă, istoricii literaturii şi culturii române, în studii de sinteză, monografii, comentarii critice sau recenzii, au scos în evidenţă importanta sa contribuţie la îmbogăţirea literaturii noastre vechi, cum şi la închegarea limbii literare române. Două dintre operele sale — *Psaltire a sfîntului prooroc David... cu lungă osteneală în mulţ a(n) i socotită şi cercată prin svintele cărţi şi de-acia pe versuri tocmită în cinci a(n)i foarte cu osîrdie mare*, cum şi *Preacinstitul acatist şi paraclis al Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu* — au fost tipărite la Uniev în anul 1673, deoarece tipografia înfiinţată, la Iaşi, cu trei decenii înainte, de domnul Vasile Lupu şi mitropolitul Varlaam era dezorganizată. Celelalte opere ale sale — *Dumnezăiasca Liturghie*, ediţia I, 1679, şi a II-a 1683, *Psaltirea de-nţeles* (slavo-română) 1680, *Molitvănic de-nţăles* 1681, *Viaţa şi petrecerea svinţilor* (proloagele) 1682—1686 şi *Paremiile peste an*, 1683 — au fost imprimate în tiparniţa de la Iaşi primită de la patriarhul Ioachim al Moscovei.

Cînd a trecut în scaunul mitropolitan al ţării, Dosoftei avea, aproximativ 47 de ani; era, deci, un om matur, în plină putere; la Roman

103. Ibidem, vol. II, Bucureşti, 1942, p. 125.

păstorise 11 ani. Se știe bine că vîrsta la care un om poate munci cu spor de roade este 25—50 de ani. Dacă Dosoftei n-avea gata de tipar operele menționate mai sus, cînd a fost el ales mitropolit, sigur unele dintre ele — *Psaltirea în proză, Psaltirea în versuri, Preacinstitul acatist și Liturghierul* le scrisese pe cînd păstorea, ca episcop, la Roman sau mai înainte. Mai mult decît ca mitropolit, cu numeroase și variate îndatoriri, ca episcop, la Roman, putea să lucreze în liniște cu mai mult spor.

Prin traducerea și tipărirea cărților de cult, Dosoftei a oferit credincioșilor mijloacele prin care ei puteau înțelege ceea ce se citea și se cînta în locașurile de închinare ; prin tipărirea proloagelor, el a urmărit să fixeze, mai temeinic, în conștiința credincioșilor ortodocși cultul sfinților care, în lumea protestantă, era pus sub semnul întrebării. Cu ce scop, se poate întreba oricine, a versificat și tipărit el Psaltirea ?

Mai întîi, s-ar putea spune, este la mijloc un impuls al conștiinței sale artistice, o înclinație a sa de a turna idei și sentimente în stihuri. Unii cercetători plecînd de la stihurile (originale sau traduceri) cu tematică laică scrise de Dosoftei [104] și presărate în diferite opere de-ale sale, au afirmat că acest ierarh este cel dintîi poet laic al nostru care a dat prioritate unor criterii estetice. În afară de versurile laice, el a scris multe versuri religioase, rimate și fără rimă, pe care le întîlnim, îndeosebi, în *Vlața și petrecerea svinților* și în alte opere ale sale și a versificat, cu măiestria poetului autentic, Psaltirea, opera sa de căpetenie.

Pentru cercetătorii culturii și literaturii noastre vechi, versificarea psalmilor de către un ierarh ortodox român, în contextul condițiilor epocii sale, a constituit și constituie, încă, o temă. Unii, criticii de artă, au studiat psalmii versificați de Dosoftei prin unghiul valorilor artistice, alții, filologii, s-au ocupat de limba psalmilor, în sfîrșit, istoricii literari, au emis diferite ipoteze în legătură cu modelele pe care acest ierarh le-a utilizat la versificarea psalmilor.

Trecînd peste valoarea poetică-artistică a psalmilor și peste limba în care Dosoftei a exprimat gîndirea și sensibilitatea psalmistului, am în vedere, în cele ce urmează, sumar, modelele care, eventual, au stat în fața sa, motivele pentru care el, ierarh ortodox, a versificat psalmii, cum și veșmîntul românesc al acestor nemuritoare creații poetice.

Este sigur că Dosoftei, avînd în față izvodul Sf. Ieronim, elinesc, latinesc și evreiesc, a tradus Psaltirea, mai întîi, în proză, pe care o va tipări împreună cu textul slavon în anul 1680 [105]. În legătură cu factorii

104. Al. Elian, Dosoftei poet laic, în «Contemporanul», nr. 21/1967.

105. George Ivașcu, op. cit., p. 201 ; St. Ciobanu, op. cit., p. 121 ; N. Iorga, Studii și documente cu privire la istoria românilor, vol. VII, București, 1904, p. CLXXXIV ; într-o notă din Psaltirea de-nțeles, Dosoftei mărturisește că «s-a folosit la tălmăcirea

care l-au condus pe Dosoftei la hotărîrea de a versifica psalmii, s-a spus că el ar fi primit îndemnul de a porni la această lucrare de la cronicarul Miron Costin de care era legat printr-o prietenie «adîncă și nezdruncinată» [106]. S-a spus apoi, că versificarea psalmilor ar fi o imitație a unor lucrări de genul acesta : D. Russo susținea, între altele, că Dosoftei ar fi cunoscut în Polonia traducerea grecească a Psaltirii în versuri, de Gheorghe Palamed, din care s-ar fi inspirat [107]. Ladislau Galdi, «fără să intre în amănuntele unei lungi discuții», cum afirmă el însuși, a adoptat «teza lui Ioan Bianu, după care principalul model al versificației lui Dosoftei a fost traducerea polonă a lui Jan Kochanowski, «Psalterrz Dawidow» (1579), pusă pe muzică de N. Gomolka» (1580) [108].

Fără a exclude Psaltirea versificatorului polon dintre izvoarele sau modelele folosite de Dosoftei, N. Cartojan susținea că «ierarhul moldovean» a luat de la Kochanowski formele de versificație, în general, căci în amănunte măsura versurilor lui nu corespunde cu măsura versurilor poetului polon [109].

«Fondul traducerii, adăuga istoricul literar român, a rămas neatins de influența polonă» [110]. Autorii tratatului de *Istoria literaturii române* afirmă că Dosoftei a cunoscut Psaltirea versificată a poetului polon dar fiind ortodox «nu se putea ține prea îndeaproape de un model catolic... El s-a străduit să dea o tălmăcire proprie» [111]. George Ivașcu subliniază că «Psaltirea în versuri ... opera lui Dosoftei ... nu-i nici o traducere a cărții lui Kochanowski și nici măcar o imitație servilă a ei, ci o operă complexă și originală pentru care poetul s-a inspirat din surse multiple, pe care le-a tratat cu o deplină libertate artistică» [112]. Al. Andreescu,

---

psalmilor de izvodul Sf. Ieronim carele-i elinește și latinește și evreiește» (Bibliografia..., I, p. 23).

106. I. Bianu, în *Introducerea* operei *Dosoftei, Psaltirea în versuri*, București, 1887, p. XXIII ; Al. Elian, Poetul Dosoftei, în «Almanahul literar», 1973, p. 102 ; potrivit afirmațiilor bizantinologului Al. Elian, Miron Costin «se încercase și în traduceri versificate din psaltire», p. 102.

107. D. Russo, op. cit., p. 90.

108. Ladislau Galdi, Introducere în istoria versului românesc, București, 1971, p. 81—82 ; I. Bianu, op. cit., p. XXVIII ; a se vedea și Henryk Misterski, Izvoarele psaltirii în versuri a lui Dosoftei, în «Romanoslavica» 1970, p. 251—259 ; Al. Elian, Poetul Dosoftei, p. 102 ; Augustin Z. N. Pop și L. Galdi, afirmă Dan Zamfirescu, «au demonstrat că Dosoftei a cunoscut profund Psaltirea în versuri a genialului poet polon din secolul al XVI-lea, ultimul arătînd și cît de perfect se mulează pe modelul polon unele din cele mai populare dintre ritmurile lui Dosoftei ! Dar tot el a constatat că numai 15 din 150 de psalmi, deci 10% imită ritmul și măsura psalmilor din modelul polon ; «în rest ... Dosoftei folosește după inspirație proprie împrumuturile din tehnica de versificație a predecesorului polon ... (însă) rămân numeroase forme poetice care nu-și găsesc corespondentul în Psaltirea lui Kochanowski» (Dan Zamfirescu, Contribuții..., p. 129).

109. N. Cartojan, Istoria..., II, p. 111.

110. Ibidem.

111. Istoria literaturii române, vol. I, București, 1964, p. 442 ; Al. Piru are aceeași părere (Istoria literaturii române de la origini pînă la 1836, București 1977, p. 151).

112. George Ivașcu, op. cit., p. 201.

reluînd problema, într-un amplu studiu, afirmă că «se pot aduce prea puține probe în sprijinul influenței exercitate de poetul polon asupra poetului român. În schimb, apare în evidență legătura dintre psaltirea în versuri a mitropolitului Dosoftei și toate psaltirile românești anterioare... Dosoftei îmbogățește patrimoniul nostru cultural cu versiunea poetică a psalmilor, independent de Kochanowski, deși cunoștea psaltirea versificată de acesta și i-a folosit unele scheme prozodice» [113]. Prin urmare, aproape toți cercetătorii și istoricii literari români cred că Dosoftei a cunoscut Psaltirea lui Kochanowski, cum și psalmii versificați înainte de el de către diferiți versificatori dar n-a imitat servil aceste modele. Opera sa poartă pecetea personalității sale.

Înainte de a schița motivele pentru care Dosoftei a versificat psalmii, pare utilă o privire de ansamblu referitoare la versificarea psaltirii. Cei dintîi psalmi versificați aparțin lui Calvin [114]. S-a afirmat că, mai înainte, însuși Martin Luther ar fi «versificat psalmi» [115]. După căpeteniile protestantismului, numeroși adepți ai *reformei* și chiar unii romano-catolici — francezi, germani, elvețieni, cehi, unguri, poloni, italieni, englezi, suedezi, olandezi, finlandezi, spanioli etc. — au versificat psalmi și chiar toată psaltirea. Printre cei mai cunoscuți versificatori, sînt în prima jumătate a secolului al XVI-lea, Clement Marot și Theodor Bèza, iar spre sfîrșitul acestui secol Jan Kochanowski [116].

Moda versificării psalmilor s-a ivit, în lumea protestantă, din motive de ordin liturgic. Cultul romano-catolic se oficia, cum se știe, în limba latină, de aceea mulți dintre ascultători nu înțelegeau ceea ce ei auzeau. Ca un protest împotriva rînduielii considerate anacronice, protestanții cereau, între altele, săvîrșirea serviciilor religioase în limbile naționale. Contestînd tradiția, ei au proclamat numai Sfînta Scriptură ca izvor al învățăturilor și practicilor din biserică. Susținîndu-se că textele rugăciunilor trebuie să fie luate numai din Biblie, s-a ajuns la un cult al psalmilor care, în fond, sînt rugăciuni, «mărturisiri, imnuri, tînguiri, în care se află tot sufletul omenesc în întoarcerea lui asupra sa însuși și în avîntul plin de sfială și de temere către puteri mai mari decît dînsul» [117]. Ca formă și ca expresie, psalmii sînt efuziuni lirice, poezii încărcate de farmec și frumusețe artistică. Autorii psalmilor versificați ur-

113. Al. Andreescu, Studiu introductiv la cartea Dosoftei, Opere, ediție critică de N. A. Ursu, București, 1978, p. XLI.

114. I. Bianu, op. cit., p. XXVI; N. Cartojan, op. cit., p. 117; Istoria literaturii române, I, p. 442; Gheorghe I. Moisescu ș.a., op. cit., II, p. 77.

115. Augustin Z. N. Pop, Glosări la opera mitropolitului Dosoftei, Cernăuți, 1944, p. 5.

116. Ibidem; sînt menționați în această lucrare numeroși autori de psalmi versificați.

117. N. Iorga, Studii și documente..., p. CLXXXXIV.

mărind, pe de o parte, desfătarea spirituală a celor ce ascultau aceste creații în timpul cultului, iar pe de alta, fixarea în conștiința lor a unor idei, a unor principii, a unor norme etice, prin mijlocirea figurației poetice, au adoptat procedeul ritmului, adică al orînduirii silabelor accentuate și neaccentuate în fraze muzicale. Pentru a antrena pe credincioși la o participare activă în timpul cultului, la o rugăciune a întregii comunități, protestanții au statornicit utilizarea lor sub forma melodiilor. Romano-catolicismul considera moda aceasta ca o abatere de la rînduielile liturgice tradiționale, ca o atitudine nesănătoasă. Ca urmare, principial, ea a fost condamnată iar unii dintre versificatorii romano-catolici ai psalmilor au fost obligați, cîteodată, să se dezvinovățească în fața autorităților ecleziastice [118]. În lumea romano-catolică s-au versificat psalmi, este adevărat, dar literatura de acest gen, rod al unor inițiative particulare a rămas un mijloc de agrement, de desfătare duhovnicească.

Unii versificatori protestanți n-au tălmăcit și versificat psalmii gramatical-literal. Imaginația și avîntul lor poetic i-a îndepărtat atît de mult de textele originale încît psalmii versificați de ei nu mai aveau coloratură biblică. În decursul timpului, aceste versuri au fost adoptate în cult, dar se deosebeau, într-o mare măsură, de nemuritoarele creații ale psalmiștilor.

În Biserica Ortodoxă, moda versificării psalmilor a fost privită ca o inovație, deși în unele versiuni ale Bibliei, chiar în unele ediții ale Septuagintei, psalmii apar în forma ritmică a stihurilor. Versificatorii ortodocși — Gheorghe Palamed [119], Dosoftei și călugărul rus Simeon Polotchi [120] — au transpus psalmii în versuri nu la o cerință sau un îndemn al Bisericii, ci dintr-un imbold personal. Prin psalmii versificați însă, autorii — îndeosebi Dosoftei — au urmărit, într-un fel oarecare, slujirea și apărarea ortodoxiei. Cum ? În secolele XVI—XVII, creștinătatea ortodoxă, în anumite regiuni, între care și Transilvania, putea fi afectată de moda rugăciunilor versificate. Aceste rugăciuni, deși inspirate din psalmi, puneau în umbră textele biblice cu autoritate canonică, cum și rînduielile liturgice tradiționale. În cazul acesta, Psaltirea și, natural, întreaga Biblie, apărea ca un izvor de credință a cărui autoritate era discutabilă. Spre a feri pe credincioșii ortodocși din ținuturile de peste

118. Augustin Z. N. Pop, op. cit., p. 6—25; I. D. Lăudat, Dosoftei poetul, în «Mitropolia Banatului», nr. 7—9/1973, p. 464; Conducerea Bisericii romano-catolice «a anatematizat la început pe cei care cîntau psalmi versificați, pe motiv că aceasta ar însemna o concesie protestantismului».

119. D. Russo, op. cit., p. 90.

120. Augustin Z. N. Pop, op. cit., p. 26; psaltirea a mai fost versificată, în limba română: de Teodor Corbea, la începutul secolului al XVIII-lea, de Ioan Prale la începutul secolului al XIX-lea și de alții.

munți și, fără îndoială, pe cei păstoriți de el însuși, de versurile religioase care circulau tot mai mult, Dosoftei s-a apucat să versifice psalmii. Versificînd aceste rugăciuni folosite în cult — psalmii sînt, doar, rugăciuni — el, ca ierarh dreptcredincios al Bisericii, a avut mereu în vedere textul original, textul biblic, spre a nu fi interpretată opera sa ca o inovație, ca o abatere dăunătoare. Într-o oarecare măsură, el s-a lăsat «furat de ritmul ușor, săltăreț, vioi, al cîntecului popular [121], dar n-a știrbit aroma «biblică» a psaltirii, cu alte cuvinte, n-a falsificat textul biblic [122]. Iată exemple deplin grăitoare :

Psalmul 101, 4—10

Că s-au stins ca fumul
zilele mele și oasele mele
Ca uscăciunea s-au făcut,
Rănită este inima mea și
s-a uscat ca iarba.

Ajuns-am ca bufnița din
dărămături. Priveghiat-am
și am ajuns ca o pasăre
singuratică pe acoperiș

Că cenușă am mîncat în
loc de pîine și băutură
cu plîngerea am amestecat-o
(*Biblia*, ediția 1968)

Că-mi trec zilele ca fumul
Oasăle mi-s răci ca scrumul
Ca nește iarbă tăiată
M-este inema săcată

Și ca corbul cel de noapte
Îmi petrec zilele toate
Ca o vrabie rămasă
În supt streașină de casă

Am mîncat pîne de zgură
Și lacrimi în băutură
(*Psaltirea în versuri*, Dosoftei, ediția 1673)

Psalmul 102, 15—16

Omul ca iarba; zilele lui
Ca floarea cîmpului; așa va
înflori. Că vînt a trecut
peste el și nu va mai fi.
și nu se va mai cunoaște
încă locul său.
(*Biblia*, ediția 1968)

De ne-ar hi zîlele multe
Ca iarba tot ar hi scurte
Și ca floarea ce va trece
De soare și de vînt rece
De se destramă cu totul
Și nu-și mai cunoaște locul
(Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediția 1673)

Tudor Arghezi, în tinerețe, impresionat de valoarea poetică a psaltirii, a versificat psalmul 1 și l-a trimis prietenului său Gala Galaction de la care primise, se pare, îndemnul de a transpune în versuri, aceste creații biblice. Reproduc trei versete ale acestui psalm, iar alături aceleași versete versificate de Arghezi și de Dosoftei.

121. N. Iorga, Studii, p. CLXXXVI.

122. Istoria literaturii române, I, p. 445; Al. Piru, op. cit., p. 203; Niculae Șerbănescu, O sărbătoare a cărții românești..., în «B.O.R.», nr. 11—12/1973, p. 1233.

Psalmul I

1. Fericit barbatul care
n-a umblat în sfatul
necredincioşilor şi în
calea păcătoşilor nu a
stat şi pe scaunul hulitorilor n-a şezut.

2. Ci în legea Domnului
e voia lui şi la legea lui
Va cugeta ziua şi noaptea

3. Şi va fi ca un pom răsădit
lîngă izvoarele apelor,
care rodul său va da la
vremea sa;
şi frunza lui nu va cădea
şi toate cîte va face va spori.
(*Biblia*, ediţia 1968).

1. E fericit acel bărbat pe care al
făr-de legei sfat nu-l ispiteşte
Şi liniştit îşi scrie-a lui cărare
deasupra minţii batjocoritoare
şi de păcat şi-o îngrădeşte.

2. Gîndirea-n Iehova i se îngroapă
de legea lui-ca de-o lumină;
un limpeziş de apă,
în care salcia s-adapă,
e inima lui plină.

3. Ca pomul răsădit lîngă izvoare
care-şi desprinde roadele la vreme,
a cărui frunză-i pururea vioaie;
aşa el nu se frînge şi-ncovoaie
supt flacăra seninei diademe.
(*Versiunea* Tudor Arghezi)

1. Ferice de omul ce n-a merge
în sfatul celor fără de lege
şi cu răii nu va sta-n cărare
nici a şedea-n scaun de pierzare

2. Ce voia lui va fi tot cu Domnul,
şi-n legea lui ş-a petrece somnul
de să va-nvăţa de zî, de noapte,
să-i deprinză poruncile toate.

3. Şi va fi ca pomul lîngă apă,
carele de roadă nu să scapă
şi frunza sa încă nu-ş va pierde,
ce pre toată vremea va sta verde.

(Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673) [123]

Diferenţa este evidentă; în timp ce versurile lui Arghezi sînt libere, ale lui Dosoftei sînt foarte apropiate de textul original. De altfel, chiar Gala Galaction, referindu-se la versificarea făcută de Arghezi, remarca: «Aceste strofe mărturisesc cu forţă o mînă de poet, pentru oricine le-ar citi cu dinadins dar ce folos! ele sînt o creaţiune... proprie şi aproape de loc tîlcuirea psalmului din fruntea psaltirii. Theo (Arghezi) a făcut o încercare liberă (mai mult a hatîrului meu decît de plăcerea lui) dar capul lui are alte gînduri, inima lui alte coarde decît harfa şi cugetul psalmistului» [124].

Versificînd psalmii, Dosoftei a folosit imagini poetice personale, dar nu şi-a îngăduit să denatureze textul scripturistic. Atitudinea aceasta este un act de pietate al unui ierarh ortodox; ea vădeşte grija pentru

123. Versurile lui Dosoftei sînt reproduse după ediţia N. A. Ursu, Iaşi, 1973.
124. Gala Galaction, Jurnal, I, Bucureşti, 1973, p. 439.

textul original. Atitudinea aceasta apare ca un act teologic de slujire leală a ortodoxiei.

Dosoftei, cînd a început versificarea psalmilor, a avut în vedere alt fapt de ordin teologic, cum se desprinde din cuvîntul către «prea luminatul şi prea cinstitul» voievod. Plecînd de la învăţătura dreapta a Bisericii în legătură cu rugăciunea, ierarhul moldovean scrie că trebuie să ne ferim de lucrurile «care fac rugii sminteală», cum «ne învaţă Sfînta Scriptură». Amintind, în continuare, că un credincios creştin trebuie să se roage ca Mîntuitorul nostru Iisus Hristos, ca «toţi svinţii apostoli şi urmaşii svinţiilor lor» din «legea nouă», precum aflăm «în svintele cărţi», el a vizat inovaţiile care nesocoteau Sfînta Tradiţie. De bună seamă, el vedea că rugăciunile versificate, adoptate, în anumite regiuni, sînt îndepărtate de psalmi şi de rînduielile statornicite de Sfinţii Părinţi ai Bisericii. În sfîrşit, ocupîndu-se în *cuvîntul către cetitor* de «înţelesurile Sfintei Scripturi», adică de căile pe care se ajunge la adevăratul înţeles al Bibliei, ţinînd seama de patru principii ermineutice: θετικὸς (principiul istoric); ’ηθικὸς (principiul obiceiului sau al tradiţiei), ἀλληγορικὸς (principiul parabolic) şi μεταφορικὸς (principiul comparaţiei), despre care îi scrisese patriarhului Dositei al Ierusalimului, firește, la rugămintea şi cererea sa [125] — apelase, cum se vede, la o autoritate ortodoxă de primul rang tocmai pentru a reliefa poziţia ortodoxiei în ceea ce priveşte valoarea Sfintei Scripturi — Dosoftei dorea să arate cititorilor Psaltirii transpusă, prin osîrdia sa, în versuri, că el a ţinut seama de aceste principii cînd a tălmăcit şi versificat psalmii, că n-a denaturat textele sacre, chiar dacă, în aparenţă, unii psalmi sînt mai îndepărtaţi de prototip.

Fiind o operă care, în literă şi în spirit, redă fidel, în versuri, înţelesul psalmilor, oglindind, adică, respectul ierarhului moldovean pentru izvoarele sfinte ale ortodoxiei, ea a fost mult căutată, îndeosebi, de dreptcredincioşii de peste munţi sau răspîndită printre ei cu scopul de a-i feri, prin mijlocirea ei, de rugăciunile versificate care circulau în Transilvania. Ea n-a fost utilizată în locaşurile de cult, pentru că disciplina tradiţională ortodoxă nu îngăduia aşa ceva dar, în schimb, fragmente din diferiţi psalmi, de pildă: psalmii 46 (Limbile să salte), 48 (Veniţi cu toţii dimpreună), 94 (Auziţi acestea toate), 98 (Domnul stătu crai în ţară), sînt izvoarele unor colinde pe care copiii le cîntă în noaptea de Crăciun «purtînd steaua soliei vesele a naşterii lui Hristos» [126]. «Din cîntecele de stea, psalmii lui Dosoftei au fost introduşi mai departe în ţesătura dramei religioase a Vicleimului... cu deosebire psalmii 94 şi

125. Bibliografia..., I, p. 212.
126. N. Iorga, Studii..., p. CLXXXVI; St. Ciobanu, op. cit., p. 122; I. Bianu, introducere..., p. XXXIII; N. Cartojan, op. cit., II, p 120.

98...». Cîţiva psalmi au coborît astfel în sufletul poporului amestecîndu-se în cîntările şi năzuinţele lui [127]. Aşadar, prin mijlocirea Psaltirii în versuri, opera unui ortodox român, s-a adus o însemnată contribuţie la păstrarea neştirbită a ortodoxiei.

Apucîndu-se de versificarea psalmilor, Dosoftei şi-a îndeplinit o obligaţie religioasă, aceea a unui bun păstor. În acelaşi timp, el s-a străduit să dea psalmilor versificaţi o formă literar-artistică. Fraza: «Pentr-aceea cu multă trudă şi vreme-ndelungată, precum am putut mai frumos, am tălcuit şi-am scris precum au vrut Dumnezeu, să poată trage hirea omului către cetitul ei» [128], dezvăluie silinţa sa de a da cititorilor o carte de valoare deosebită. Munca sa îndelungată, cu «osîrdie mare», vădeşte «o pasiune de artist pentru desăvîrşirea formei», «o conştiinţă artistică» [129], o frămîntare cărturărească, deci un act important de cultură.

Pentru a realiza versuri izbutite, atît ca formă, cît şi din punctul de vedere al conţinutului, Dosoftei, cum s-a menţionat mai înainte, s-a folosit de versiunea, în proză, a Psaltirii tradusă de el însuşi, de la care a luat «motivele dominante», a cercetat lucrările unor cărturari şi negreşit, Psaltirea «leşească-slavonească», aceea versificată de J. Kochanowski, de la care a luat ideea versuirii, uneori schemele psalmilor, fără însă, a-i copia.

Prin meşteşugul său artistic, prin tehnica versificaţiei, Dosoftei este, cum au remarcat unii critici literari, cel dintîi poet cult al nostru. Mulţi psalmi versificaţi de el, apar ca poezii în care chinul creaţiei este evident dar stihurile sale au forma şi fizionomia versurilor orale populare, ritmica melodică a acestora, de aceea poporul le-a primit cu mare interes, întrucît erau ale sale dintru ale sale. Îndeosebi, psalmii versificaţi în metrică hexasilabică sînt aidoma cu doinele, baladele sau urăturile create de popor. De pildă, stihurile: Limbile să salte / Cu cîntece înalte / Să strige-n tărie / Glas de bucurie / Pre vîrfuri de munte / S-aud glasuri multe / De bucine mare / Cu naltă strigare / (psalmul 46) sau: «Din măgura sfîntă / Ce stă fără smîntă / Cetate frumoasă / De piatră vărtoasă /

127. N. Cartojan, op. cit., 121; Al. Alexianu, Călătoriile psalmilor lui Dosoftei, în «Glasul Bisericii», nr. 11—12/1966, p. 1125—1142; Anton Pann a compus melodii pe notaţie psaltică pentru unii psalmi: 46, 48, 94, 95 (versuri muzicești ce să cîntă la Naşterea Mîntuitorului nostru Iisus Hristos şi în alte sărbători ale anului, Bucureşti, 1830, p. 16, 17, 20, 21).

128. Bibliografia..., I, p. 212; I. Bianu, op. cit., p. 4—5; Fraza este închisă în cuvîntul către Prea luminatul şi preacinstitul... Gheorghe Duca, între timp, domnul Moldovei. Silinţa ierarhului moldovean de a da o carte de valoare artistică se desprinde şi din pagina de titlu, a Psaltirii în versuri: «Din svintele Scripturi a svinţilor părinţi dascălilor svintei biserici, cu lungă osteneală în mulţi ai socotită şi cercată prin svintele cărţi şi de acia pre versuri tocmită în cinci ai cu osîrdie mare».

129. George Ivaşcu, op. cit., p. 200; I. Chiţimia, Probleme de bază..., p. 441.

Bine-ntemeiată / De Domnul gătată / (psalmul 47) au factura prozodică a stihurilor *Mioriței*; iar cele în metrică octosilabică: Lăudați cu glasuri nalte / De bucine ferecate / Lăudați-l în lăute / În psaltiri pe versuri multe / Lăudați pre toate locuri / Cu timpane și cu giocuri / Lăudați-L să răsune / În organe tinse-n strune / Lăudați cu bune viersuri / De chimvale într-alesuri / Lăudați și-L strigați tare / În țimbale de strigare / (psalmul 150) sau: «Cîntați Domnului în strune / în cobuz de versuri bune / Și de ferecate surle / Viersul de psalomi să urle / Cu bucin de corn de bour / Să răsune pînă-n nour / A mișei să țineți parte / în giudeț cu dereptate / Strîmbilor să nu dați voe /Și mișeilor nevoie (psalmul 81), sînt asemănătoare orațiilor poporului.

Dosoftei, în multe cazuri, a venit cu amplificări, cu unele imagini și comparații de inspirație locală pe care i le-a oferit epoca și țara sa, cu ceea ce au numit unii cercetători «autohtonizare» [130]. Veșmîntul românesc al psalmilor este vădit de anumite cuvinte pe care le întîlnim la cronicari și în diferite acte moldovenești și de numeroase referiri la unele aspecte și realități din vremea sa. Comparațiile: «necurați ca pleava» (psalmul 1), «cum zac pologii» (psalmul 17), «ca cerbul pre dealuri peste măguri nalte» (psalmul 17), «di-ar sta ca pologii capete căzute» (psalmul 67), «purtîndu-i ca oile-n pășune» (psalmul 78), «ca otava ce se trece» (psalmul 89), «ca albina ce șade pe faguri» (psalmul 117), sînt deplin sugestive în legătură cu diferite laturi ale ocupațiilor de căpetenie pe care le aveau moldovenii. Expresiile cronicărești: «Se vorovesc cu sfaturi» (psalmul 2), «Domnul mi-este ocină direaptă» (psalmul 15), «că moșia mea este stlăpită de pe uric în semne-ntărită» (psalmul 17), «giudețele tale-s adîncime lată» (psalmul 35), «și le-a dat cu vecii uric pe moșie» (psalmul 36), «că mi l-ai dat cu uric» (psalmul 59) aduc în conștiința cititorului aspecte ale rînduielilor social-politice locale; menționarea unor arme și a unor mijloace de apărare din vremurile în care s-au tălmăcit și versificat psalmii: «arcul întins în coardă, arma-i strălucește» (psalmul 7), «și iată păgînii încordară arce / pun săgeți în tolbe să grijesc de lance» (psalmul 19) sau: «nime nu mă va-ntiri să fug la cetăți / cu șanțuri, cu tare străji, cu porți cu lăcăți (psalmul 59) oglindesc aspecte ale vieții militare moldovenești; cuvintele «bogătași» (psalmul 12), «meser» (psalmul 12), «mișei» (psalmul 67), «breaslă» (psalmul 88), «megieșii» (psalmul 77), «moșnenii tăi» (psalmul 121), denumesc diferite categorii sociale feudale din vremea cînd a trăit și a scris Dosoftei; instrumentele muzicale moldovenești — «bucium», «lăută», «cobuz», «surlă», «buciun de corn de bour», ca și manifestă-

130. George Ivașcu, op. cit., p. 204; Niculae Șerbănescu, op. cit., p. 1227; a se vedea și opiniile lui Dan Zamfirescu, op. cit., p. 124.

rile de mare veselie: «naltă strigare», «zicături multe», «giocuri», chiar particularităţile dialectale moldoveneşti — «ni-ţi cădea», «di-or sta», «nu mă va-ntiri», «n-a merge», «ce ţî-s ocină», «mi-i duce» etc. — pun în lumină preocuparea lui Dosoftei de a da culoare locală psalmilor săi.

Nu s-ar putea susţine că Eminescu a fost înrîurit, în vreun fel oarecare, de Dosoftei, în ceea ce priveşte arta şi măiestria artistică. Se ştie bine, însă, că genialul nostru poet a urmărit arta prozodică a ierarhului. El a văzut că poezia orală a poporului nostru, îndeosebi, aceea exprimată în metrică hexasilabică şi octosilabică, a fost preluată şi trecută de Dosoftei prin filtrul şi procedeele artistice ale poetului cult, a văzut, cu alte cuvinte, atenţia ierarhului pentru «structura şi melodia versului popular» [131]. De asemenea, luceafărul poeziei româneşti a fost înrîurit, în unele din creaţiile sale, de metrica versului popular.

Mai cu seamă, cele două cărţi, roade ale strădaniilor lui Dosoftei, *Psaltirea în versuri* şi *Viaţa şi petrecerea svinţilor*, adevărate monumente literare, în contextul condiţiilor cărturăreşti ale secolului al XVII-lea, privite din unghiul de vedere al ortodoxiei, sînt scrieri prin care s-a urmărit îndrumarea religioasă-morală a credincioşilor în vîltoarea discuţiilor şi controverselor teologice interconfesionale ale acelui secol. Tălmăcitorul şi editorul lor, în istoria culturii noastre, s-a dovedit ierarh cu gust literar-artistic şi, în acelaşi timp, păstor şi îndrumător ortodox.

De ce s-a insistat atît de mult, se poate întreba oricine, asupra strădaniilor cărturăreşti şi asupra operelor lui Dosoftei cînd se ştie, prea bine, acest slujitor al Bisericii, a rămas fixat în istoria literaturii române sub numele de mitropolit. Pentru că, se poate răspunde, opera de căpetenie a ierarhului Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, a fost tălmăcită şi pregătită de el pentru tipar pe cînd păstorea în scaunul episcopal al Romanului. Negreşit, tot la Roman sau chiar, înainte de a ajunge episcop al Romanului, el a tălmăcit psalmii în proză, cum şi alte cărţi de cult pe care le-a tipărit mai tîrziu. Cum arată titlul Psaltirii în versuri, tipărită la Uniev în anul 1673, această operă este «...cu lungă osteneală în mulţ a(n)i socotită şi cercată prin svintele cărţ şi de acia pe versuri tocmită în cinci a(n)i foarte cu osîrdie mare...». Trecînd în scaunul mitropolitan, în anul 1671, înseamnă că, la această dată, terminase de versificat psalmii. «Manuscrisul Psaltirii în versuri, păstrat la academie şi dedicat de Dosoftei lui Duca Vodă este semnat episcop de Roman şi datează cel mai tîrziu din 1670..., (dar) opera de versificare începuse prin 1665 [132]. Prin urmare, aveam dovada evidentă că o bună parte a ac-

131. I. C. Chiţimia, op. cit., p. 441.
132. Dan Zamfirescu, op. cit., p. 123; Melchisedek ...I, p. 283.

tivității literare a renumitului ierarh Dosoftei a fost adusă la îndeplinire pe cînd păstorea la Roman. În acest oraș avea el liniște și condiții prielnice strădaniilor cărturărești. Dacă se ia, cu atenție, în considerare limba și, în genere, coloratura locală a Psaltirii în versuri se poate vedea limpede că multe din particularitățile graiului și multe referiri la forme de viață din Moldova de mijloc și de jos, adică din regiunea de jurisdicție a episcopului de Roman, apar în această operă. Fără îndoială, zona greografică în care Dosoftei a viețuit și activat mai mult de 11 ani a constituit o sursă din care a preluat el expresii dialectale și în care a putut cunoaște, îndeaproape, îndeletnicirile moldovenilor.

Pentru ultima dată, Dosoftei este pomenit, în calitate de episcop al Romanului, ca martor, într-un act din 4 iulie 1671 [133]. La 28 iulie 1671, el apare, într-un act, ca martor, în calitate de mitropolit al Sucevei [134], ceea ce înseamnă că, în acea lună, trecuse în scaunul mitropolitan al țării.

Teodosie (1671 a doua jumătate — 1674 început). Cîtva timp, a păstorit, pînă la trecerea sa în scaunul de la Roman, ca episcop al Rădăuților. În noua sa calitate este pomenit în cîteva documente cunoscute [135]. El apare și în pomelnicul episcopilor Romanului din catastiful breslei meseriașilor din oraș cu adausul ot Bogdana [136], dar după Ioan, în realitate, urmașul său; cum se vede, el era de metanie din mănăstirea Bogdana-Bacău. După ce mitropolitul Dosoftei a plecat în Polonia, împreună cu domnul Ștefan Petriceicu, în primele luni ale anului 1674, Teodosie a fost ridicat de noul domn Dumitrașcu Cantacuzino în scaunul mitropolitan [137].

Ioan (1674 martie-aprilie—1685 iunie-iulie). El viețuise la mănăstirea Secu, cum reiese din pomelnicul adăugat la catastiful breslei meseriașilor [138] și păstorise vreo șapte ani ca episcop la Huși. În documente, în calitate de episcop al Romanului, apare începînd de la 15 aprilie 1674 și pînă în anul 1682 [139]. Pentru ultima oară este menționat într-un act din 28.XI.1685 dar nu s-ar putea trage concluzia că la această dată era în viață [140]. Două documente din ultimul deceniu al secolului al XVII-lea cuprind referiri la «răposatul episcop Ioan» [141]. Împreună cu vornicul Moțoc din Odobești, episcopul Ioan al Romanului a pus piatra funda-

133. Catalogul ...III, p. 438—439.
134. Ibidem, p. 440.
135. Ibidem, p. 463, 463, 469, 477, 478.
136. Melchisedek ...II, p. 18.
137. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Române, vol. 2, București, 1981, p. 115.
138. Melchisedek ...II, p. 18.
139. Catalogul ...III, p. 490, 516; Catalogul ...IV (1676—1700), București 1970, p. 44, 103, 116, 117, 147, 150, 157, 158, 162, 164, 176.
140. Catalogul ...IV, p. 216.
141. Ibidem, p. 352, 427.

mentală a mănăstirii Mera, din ţinutul Vrancea, pe care a terminat-o domnul Constantin Cantemir şi fiul acestuia Antioh [142]. Episcopul Ioan a fost înmormîntat la mănăstirea Secu, unde îşi avea metania, pe latura dinspre nord a bisericii. Se mai păstrează şi acum fragmente din inscripţia de pe lespedea care acoperă mormîntul său [143].

Sava II (1685 august — 1689 prima jumătate). Potrivit pomelnicului din catastiful breslei meseriaşilor, Sava avea metania la mănăstirea Putna [144]. Cel dintîi document, cunoscut, în care este el menţionat, ca episcop de Roman, este datat 25 august 1685; domnul Constantin Cantemir şi ierarhii moldoveni au luat, atunci, hotărîrea de a trece mănăstirea din cetatea Neamţ «sub ascultarea mănăstirii Secu şi egumenul de la Secu să pună egumen acolo» [145]. Deoarece mitropolitul Dosoftei, care, în toamna anului 1686, plecase pentru a doua oară în Polonia, de unde n-a mai revenit, domnul Constantin Cantemir a trecut în locul său, de-abia, în 1689, pe Sava de la Roman.

Misail (1689 prima jumătate — 1701 început), de metanie din mănăstirea Secu [146]; el păstorise patru ani la Rădăuţi. Ca episcop de Roman, este pomenit în cîteva acte domneşti prin care erau întărite unele proprietăţi sau se acordau episcopiei Romanului diferite scutiri, în calitate de membru în divanul domnesc şi ca martor [147]. O hotărîre luată la 1 martie 1698, cu implicaţii sociale de mare importanţă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, care poartă şi semnătura episcopului Misail, ca membru al divanului, este desfiinţarea văcăritului; atunci a fost supus unui înfricoşător blestem acela care ar reintroduce acest bir făcînd «silă» către toţi locuitorii şi săracii ţării» [148]. La începutul anului 1701, Misail a fost trecut în scaunul mitropolitan al Moldovei păstorind pînă la începutul anului 1708. El a fost înmormîntat la mănăstirea Secu lîngă biserică [149].

4. Secolul XVIII

Lavrentie (1701 început — 1707 probabil ianuarie), de metanie de la mănăstirea Bogdana, cum este menţionat în pomelnicul din catastiful breslei meseriaşilor [1], şi ucenic al fostului episcop şi mitropolit Teodosie

142. Ion Neculce, op. cit., p. 227; G. Balş, Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea, Bucureşti, 1933, p. 214—215.
143. Melchisedek ...I, p. 310; acelaşi, Notiţe... p. 22.
144. Melchisedek ...II, p. 18.
145. Catalogul ...IV, p. 211, 226, 254; Catalogul, supliment, I, p. 305, 314.
146. Melchisedek ...II, p. 18.
147. Catalogul ...IV, p. 472; Melchisedek ...I, p. 311—314.
148. Melchisedek ...I, p. 311—314.
149. Melchisedek, Notiţe... p. 22; Mircea Păcurariu, Listele cronologice..., p. 14.
1. Melchisedek ...II, p. 18.

tot de la aceeași mănăstire [2]; înainte de trecerea sa în scaunul episcopal al Romanului, el a păstorit mai mult de doi ani și jumătate la Rădăuți. Numele său apare în mai multe documente moldovenești, din perioada 1702—1706 [3]. El este menționat ca «fost episcop de Roman» în alte două documente, cunoscute, unul datat 16.IV.1707 și celălalt 18.IV.1710, împreună cu «Pahomie episcop de Roman» [4]. Fiind bine știut că, în ianuarie 1707, Pahomie fusese ales și hirotonit episcop al Romanului, înseamnă că Lavrentie s-a retras, probabil, la sfîrșitul anului 1706 sau în ianuarie 1707 din motive care nu se cunosc. Din moment ce, i s-a încredințat misiunea diplomatică de a pleca în Polonia spre a stărui pe lîngă unii boieri refugiați ca să se întoarcă în Moldova [5], s-a formulat ipoteza că Lavrentie a fost un ierarh cu tact și pregătire mai deosebită.

La 21 ianuarie 1704, episcopul Lavrentie a subscris catastiful breslei mișeilor din care făceau parte orbii, șchiopii, ciungii și săracii din orașul Roman. Breasla era așezată sub înaltul patronaj al episcopului de Roman. Detalii referitoare la această asociație și la rolul pe care-l avea ierarhul din scaunul episcopal al Romanului în desfășurarea acțiunilor breslei se găsesc în *Chronica Romanului...* scrisă de episcopul Melchisedec [6]. Amintesc, acum, doar, că, în acest catastif s-au adăugat «pomelnicul domnilor», «pomelnicul mitropoliților și episcopilor» și «pomelnicul unor boieri moldoveni» [7]. Deși unii domni și unii ierarhi nu sînt înșirați în ordine cronologică, unii sînt, chiar, omiși, cu toate acestea pomelnicile au valoarea unor documente istorice.

Episcopul Lavrentie a fost vizitat, în decembrie 1706, de ieromonahul Ipolit Visenski din Cernigov care călătorea spre Ierusalim. «Trecînd Siretul, am venit la orășelul Roman. Acolo trăiește episcopul Lavrentie și ne-am ploconit lui; ne-a primit cu dragoste și ne-a dat drumul cu toate cele de trebuință și ne-a binecuvîntat» [8].

Pahomie (1707 ianuarie—1714 martie). Viața și activitatea acestui episcop, spre deosebire de a altora, care au păstorit în secolele XV—XVII, sînt mai bine cunoscute, deoarece s-au păstrat însemnări autobiografice, însemnări lăsate de unii dintre contemporanii săi, cum și mai multe acte domnești privind, îndeosebi, desfășurarea treburilor eparhiale și

2. Mircea Păcurariu, op. cit., 2, p. 115.
3. Catalogul ...V (1701—1720), București, 1975, p. 29, 34, 38, 47, 51, 59, 69, 78, 88, 93, 107, 113, 133; Melchisedek ...I, p. 320—321.
4. Catalogul ...V, p. 167, 250.
5. Ion Neculce, Cronica, vol. I, ed. Al. Procopovici, Craiova, 1942, p. 193; Melchisedek ...I, p. 315.
6. Vezi p. 100—101.
7. Melchisedek ...I, p. 318—320.
8. Gheorghe G. Bezviconi, Călători ruși în Moldova și Muntenia, București, 1947, p. 79.

rezolvarea unor chestiuni personale[9]. Potrivit documentelor istorice și scrierilor referitoare la acest ierarh, știm că s-a născut în satul Gledin din ținutul Năsăudului la anul 1674; el era fiul unui preot Iftimie Pencu.

Un ierarh originar din Transilvania, într-un scaun episcopal din Moldova, pune în lumină legăturile strînse dintre românii transilvăneni și acei care se aflau la răsărit și sud de Carpați. O însemnare de pe o cruce dăruită de mitropolitul Iacob Stamate schitului Pocrov arată că Pahomie a fost moșul acestui mitropolit. Trecînd el în Moldova s-a așezat la mănăstirea Neamț unde, prin anul 1697, a îmbrăcat haina monahală și a fost hirotonit ierodiacon. Evenimentele «cumplite» de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cauzate de războiul turco-austriac, l-au silit să se adăpostească împreună cu o parte dintre vieţuitorii mănăstirii Neamț și cu odoarele valoroase ale mănăstirii la schitul Strîmba din ținutul Tutova unde a stat pînă după pacea încheiată la Carlovitz în anul 1699. Revenit la Neamț a fost hirotonit ieromonah și fiind el «iscusit în iconomii» i s-a încredințat ascultarea de mare eclesiarh, apoi, în 1702, stăreția mănăstirii. «Fratele Pahomie, nota episcopul Ioanichie, urmaș al său în scaunul episcopal al Romanului, a ajutorit mănăstirea Neamțului cu multe de toate, cu acoperămîntul mănăstirii, cu catapeteasma, cu strane, cu mori, cu vii și cu de altele» [10].

Adept al orientărilor mistice-contemplative, atras de Sf. Dimitrie, mitropolitul Rostovului, scriitor și predicator vestit, cunoscut sub numele de «un nou Gură de Aur», care lucra stăruitor pentru spiritualizarea vieții credincioșilor, Pahomie s-a retras, în anul 1704, de la stăreția mănăstirii și a plecat în Rusia. Cîtva timp a petrecut la lavra Pecerska din Kiev unde, cum a notat el însuși, s-a închinat în fața moaștelor păstrate acolo printre care și ale lui «sviati Grigorie Țamblac» [11]; în preajma Sf. Dimitrie al Rostovului și a altor ierarhi ruși, Pahomie a cunoscut diferite laturi ale vieții religioase ruse. De la unii și de la alții, el a primit în dar sau a cumpărat cărți de slujbă și de îndrumare creștină. Printre cărțile aduse din Rusia se află și un Molitvenic în manuscris care cuprinde, între altele, rînduiala caterisirii preotului. Revenind în Moldova, la începutul anului 1706, ieromonahul Pahomie, cu încuviin-

9. Detalii, întemeiate pe izvoare contemporane, referitoare la originea lui Pahomie, la unele laturi ale vieții sale, la ascultările pe care le-a avut și la înfăptuirile sale gospodărești și duhovnicești se găsesc la: Melchisedek ...I, p. 322—352; Irineu Crăciunaș, Episcopul Pahomie al Romanului, în «M.M.S.», nr. 9—12/1959, p. 627—635; Constantin Voicescu, Viața și activitatea episcopului Pahomie al Romanului, în «B.O.R.», nr. 5—6/1972, p. 596—611; C. Bobulescu, Pocrovul, Craiova, 1943, p. 66; Catalogul ...V, p. 168, 190, 215 (Pahomie este numit «episcop» apoi «arhiepiscop», fără îndoială, o eroare), 223, 233, 238, 239, 240, 245, 260, 270, 273, 274, 286, 296, 301, 304, 317; într-un document, Pahomie apare cu adausul «fost episcop al Romanului», p. 329.

10. Melchisedek ...II, p. 64.

11. P. P. Panaitescu, Manuscrisele slave din biblioteca Academiei... vol. I, București, 1959, p. 248, 250.

ţarea stareţului Macarie de la Neamţ, s-a retras într-o poiană de la poalele muntelui Chiriac, unde a pus bazele unei aşezări călugăreşti, cunoscută sub numele de Pocrov, care se conducea după regulile Sf. Dimitrie al Rostovului. Printre ucenicii săi se aflau Sofronie, Mardarie, Lazăr, Dosoftei, Ioanichie şi alţii, unii moldoveni iar alţii transilvăneni. Remarcîndu-se prin cunoştinţele sale, prin pietate, ca şi prin aptitudini gospodăreşti, Pahomie a fost propus de către cîţiva demnitari şi slujitori domneşti, domnului Mihai Racoviţă şi mitropolitului ţării, Misail, spre sfîrşitul anului 1706, pentru demnitatea de episcop al Romanului. Neluîndu-se în seamă tradiţia potrivit căreia, în acest scaun, trecea episcopul Rădăuţilor, la 18 decembrie 1706, ieromonahul Pahomie a fost ales arhipăstor al Romanului. Se trecuse şi altă dată peste această tradiţie cînd a fost ales, în anul 1653, pentru scaunul mitropolitan arhimandritul Varlaam de la Secu avîndu-se, negreşit, în vedere însuşirile sale deosebite. Ca şi marele mitropolit, Pahomie a trecut din poziţia de ieromonah în aceea de episcop al Romanului.

În calitatea sa de episcop, Pahomie este trecut în pomelnicul episcopilor din catastiful breslei meseriaşilor cu adaosul că era de la Neamţu. La 21 ianuarie 1707, deci, îndată după înscăunarea sa la Roman, el a înnoit şi întărit catastiful breslei mişeilor [12]. Episcopul Pahomie, la 8 noiembrie 1711, a săvîrşit, la Iaşi, în biserica «Sfîntul Nicolae», ceremonia ungerii ca domn al Moldovei, pentru a doua oară, a lui Nicolae Mavrocordat; mitropolitul ţării, Ghedeon, căzuse în dizgraţie deoarece fusese alături de domnul Dimitrie Cantemir cînd acesta a încheiat o alianţă cu Petru cel Mare, ţarul Rusiei; fiind ei înfrînţi, de turci, la Stănileşti mitropolitul a stat, un timp, retras [13]; în aceste împrejurări, ceremonia ungerii a fost săvîrşită de episcopul Pahomie, al doilea ierarh în ierarhia bisericească a Moldovei.

S-a afirmat că Pahomie, date fiind structura sa sufletească şi înclinaţiile sale, s-a ocupat, cu predilecţie, ca episcop, de problemele duhovniceşti ale eparhiei pe care a condus-o. Nu avem indicii sigure privind astfel de preocupări dar se cunosc mai multe acte care demonstrează că el n-a neglijat treburile gospodăreşti-economice ba, chiar, a stăruit pentru rezolvarea şi buna lor desfăşurare. Astfel, el a intervenit la domnie pentru apărarea şi respectarea drepturilor de proprietate ale episcopiei, cum şi a surselor generatoare de venituri şi a cumpărat o casă la Iaşi pentru găzduire [14]. Deşi grijile şi strădaniile sale erau aţin-

12. Melchisedek ...II, p. 18 şi II, p. 322.

13. Ion Neculce, Cronica, ediţia Al. Procopovici, Craiova, 1942, p. 286, 295.

14. Irineu Crăciunaş, op. cit., p. 631; la 5 octombrie 1728, Teofil egumenul mănăstirii Neamţ, cu tot soborul, a vîndut hatmanului Ion (Neculce) «o casă cu loc cu tot... la uliţa Feredeilor care casă au rămas de la părintele Pahomie episcopul iar părintelui i-au fost cumpărătură de la Safta lui Efrim Plavetul, femeia lui Vasile

tite asupra episcopiei pe care o conducea, cu toate acestea, n-a uitat mănăstirea Neamț. Cum este scris în pomelnicul schitului Pocrov, ctitoria sa, «întru aceste cumplite vremi... acest iubitor de Dumnezeu episcop văzînd mănăstirea nu numai de tot lipsită ci încă și descoperită, în tot chipul s-au sîrguit și au acoperit-o, asemenea și clopotnița și toate stranele în mănăstire din nou le-au făcut și cu multe cărți bisericești o au înzestrat și șapte pogoane de vie la Țifești cumpărînd, cu cramă și cu toate vasele cîte trebuiesc și bine îngrădindu-le le-au dăruit mănăstirii» [15].

Pe cînd Pahomie păstorea la Roman, un arhimandrit, cu același nume, Pahomie, nepot al fostului mitropolit, Dosoftei, și probabil ucenic al episcopului, a plecat în Rusia unde a vizitat Kievul, Moscova și alte localități. În anul 1709, arhimandritul Pahomie, printr-o scrisoare adresată țarului, Petru cel Mare, făcea, între altele, rugămintea de-a interveni pe lîngă regele Poloniei, ca să înapoieze moaștele Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava, care fuseseră luate, cînd Ioan Sobieski s-a retras din Moldova, în anul 1686, de mitropolitul (Dosoftei) «unchiul» său [16]. Rămînînd în Rusia, arhimandritul Pahomie a ajuns mitropolit al Voronejului de unde trimitea diferite ajutoare în Moldova [17].

Pahomie, după ce a purtat cîrja episcopală a Romanului 7 ani și 3 luni, cum mărturisește el însuși, s-a «prostit de bună voie socotind că trece lumea și toate ale lumii ca umbra» [18]. Știindu-se că el a fost ales episcop al Romanului, în decembrie 1706, dar hirotonit în ianuarie 1707, ar însemna că păstoria sa a luat sfîrșit prin februarie 1714. Într-un act datat 20 decembrie 1713 însă, este menționat ca episcop al Romanului Sava [19]. S-ar putea deduce că Pahomie s-a retras din scaun spre sfîrșitul anului 1713 și tot atunci a fost ales Sava. Unul dintre ucenicii săi de la Pocrov a notat în pomelnicul schitului că episcopul «au făcut paretisire de episcopie ...cu înțelepciune». El n-a părăsit scaunul «ca un fricos și mic la suflet ci în vreme de pace... aducîndu-și aminte de dorita sa liniște». Deși retras din scaunul episcopal, Pahomie, se pare, a mai stat la Roman, dar nu ca titular, apoi, cum este notat în pomelnicul Pocrovului, «au ieșit din episcopie la 10 aprilie 1714 după Paști» [20]. Menționînd că a păstorit 7 ani și 3 luni, Pahomie a avut în vedere și cele 3 luni pe

ce-au fost diac de visterie iar lor le-au fost cumpărătură de la preoții de sfetii Gheorghe, anume Savin și Vasilie...» («Ion Neculce», fascicola 5/1925, p. 164).

15. Melchisedek ...I, p. 348—349.

16. Silviu Dragomir, Contribuții la relațiile Bisericii române cu Rusia în veacul XVII, București, 1912, p. 70—71.

17. Ibidem.

18. Melchisedek ...I, p. 325.

19. Catalogul ...V, p. 324.

20. Melchisedek... I, p. 349.

care le-a petrecut la Roman, după ce a paretisit. Peste cîteva zile, numai, la așezarea de «sub muntele ce se cheamă Chiriac», «s-a urzit», adică au început lucrările de construcție ale bisericii cu hramul «Acoperămîntul Maicii Domnului» de la schit (Pocrov) [21]. El obținuse de la domnul Nicolae Mavrocordat o «carte» prin care se recunoștea completa neatîrnare a așezării călugărești a Pocrovului. În iulie 1715, la încheierea lucrărilor de construcție, Pahomie, mergînd la Iași, a rugat pe Samuil, patriarhul Alexandriei, care se afla în Moldova, ca «să-i întărească schitul și toate ale schitului cu carte patriarhicească. Printr-o «scrisoare» datată 15 iulie 1715, patriarhul a întărit neatîrnarea recunoscută de domnul Nicolae Mavrocordat. «Să nu aibă a se amesteca, acolo, la acel schit — este menționat în scrisoarea patriarhală — călugării de la mănăstire de la Neamț, nici egumenul, nici călugării, nici alții dintre mireni, nici să se supere sau să le ceară sau să le ia din cele ce le sînt lor date acolo sau din ce li se va da de-acum înainte» [22]. Ctitorul Pocrovului se străduise să introducă la schitul său un stil călugăresc deosebit, care ar putea fi numit isihastic, stil care a precedat paisianismului; totodată, prin intervențiile sale la domnul Moldovei și la un patriarh al Alexandriei, în viziunea sa, un factor de mare autoritate, a obținut neatîrnarea acestei așezări călugărești.

În vîltoarea evenimentelor din Moldova de la sfîrșitul anului 1716 și începutul anului 1717, care au afectat și liniștea schitului Pocrov, pricinuite de încercarea austriecilor de a înlătura din scaunul domnesc pe Mihai Racoviță prin «catanele» conduse de François d'Ernaut [23] — căpitanul Frenț — Pahomie a luat drumul pribegiei trecînd în Transilvania, iar de acolo în Polonia, la Lwow, unde a sărbătorit Paștele. Întrucît se îmbolnăvise din cauza drumului greu, el a fost tratat de medicii locali, apoi, prin luna mai 1717, a revenit la Pocrov. Bănuit de domnul Mihai Racoviță că ar fi dat sprijin boierilor moldoveni răzvrătiți și «catanelor» care au ajuns la Iași, unde au fost înfrînte, Pahomie, în cele din urmă, lăsînd schitul în grija ieromonahului Sofronie, a plecat la Kiev stabilindu-se la lavra Pacerska, unde a stat pînă la moartea sa, în anul 1724 [24].

De la Kiev, Pahomie a trimis la Pocrov, printr-un diacon, ucenic de-al său, «așezămîntul» sau «testamentul» în care sînt fixate principiile, rînduielile și dispozițiile sale după care se va conduce acest schit, printre care, mai importante, sînt următoarele: să nu fie înstrăinate cărțile și alte lucruri «de la mare pînă la mic» dăruite de el schitului; de ase-

21. Ibidem, p. 350.
22. Catalogul ...V, p. 362.
23. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, București, 1971, p. 353—354.
24. Melchisedek ...I, p. 352.

menea, chiliile făcute de el; slujitorii bisericești care vor veni la Pocrov nu vor putea săvîrși sfînta Liturghie în biserica schitului pînă cînd «frații» de acolo nu se vor convinge că sînt hirotoniți de ierarhi ortodocși canonici; «diecii» de țară sau străini «care vor pofti» să trăiască și ar dori să se călugărească, să fie primiți frățește «însă după ce se vor ispiti nu mai puțin de trei ani, după sfînta pravilă, precum scrie»; egumenul și viețuitorii din mănăstirea Neamț «care sînt acum și care vor fi înainte» să nu privească «cu scîrbă sau cu pizmă, cu zavistie sau cu vreo răutate» spre a strica ceea ce a rînduit el acolo; viețuitorii din schitul Pocrov să se roage pentru domn și pentru dreptcredincioși, să pomenească pe mitropolit și pe egumenul mănăstirii Neamț; cît va fi el în viață, să fie pomenit în rugăciunile care se fac în biserica schitului [25]. În «așezămîntul» episcopului Pahomie, ulterior, un călugăr zelos, găsind un spațiu liber, a adăugat un paragraf în care este prevăzut că sihaștrii Pocrovului nu au voie să mănînce carne, ouă, lapte și brînzeturi; autorul acestui paragraf mai notează că nu este îngăduită intrarea femeilor în acest schit. Interpolația pricinuind printre viețuitorii schitului unele stări de neliniște sufletească, fiind ei obligați, în conștiință, să respecte aceste reguli de purtare, a trebuit să intervină peste cîteva decenii starețul Paisie, cu autoritatea sa și mitropolitul Moldovei, Gavriil Calimache, cu puterea ierarhică de a dezlega, ca să le demonstreze că, în realitate, este vorba de un adaos. Mitropolitul Gavriil, la 25 februarie 1785, scria starețului Paisie, printre altele, următoarele: «Drept aceia scriem Preacuviosiei Tale, de vreme ce acei părinți, cu nacealnicul lor (de la Procov) se află tot sub ascultarea și sub povățuirea Prea Cuviosiei Tale, să-i chemi și să le arăți din partea noastră, că au ei de la noi voie și blagoslovenie, ca, în zilele slobode să se împărtășească, fără de nici o îndoială, de fructul cel rînduit părții călugărești, căci oprirea aceia deși se vede că este adăugată pe urmă de altă mînă dar chiar și de răposatul ctitor de ar fi hotărîtă, Biserica are putere de a lega și dezlega cele ce după vremi găsește cu cale» [26].

Episcopul Pahomie s-a ocupat și de problemele gospodărești ale eparhiei Romanului și ale schitului Pocrov dar privirile sale au fost îndreptate, prioritar, la problemele duhovnicești, îndemnat, pe de o parte, de conștiința sa mistică, iar pe de alta, de orientările de genul acesta ale Sfîntului Dimitrie al Rostovului.

Sava III (1713 decembrie—1718 început). Pomelnicul adăugat la catastiful breslei meseriașilor din Roman arată că Sava a avut metania la mănăstirea Pîngărați. Înainte de trecerea sa în scaunul Romanului,

25. Ibidem, p. 338—345.
26. Ibidem, p. 344—346.

el a fost episcop al Hușilor. Fiind menționat într-un document datat 20 decembrie 1713, se poate conchide că el a trecut la Roman spre sfîrșitul acestui an, după ce Pahomie s-a retras din scaun, rămînînd, cum s-a arătat mai sus, acolo, încă 4 luni, pînă «a ieșit din episcopie». Ca episcop al Romanului, Sava este pomenit în cîteva documente moldovenești, cunoscute [27], referitoare la unele evenimente, dintre care amintesc, doar, pe cele ce urmează : Domnul Nicolae Mavrocordat, la 9 mai 1714, cu sfatul ierarhilor Moldovei, a înnoit și întărit schitului Halchi, situat în apropiere de Constantinopol, daniile făcute de domnii de mai înainte «măcar că ne aflăm în țara noastră într-aceste vremi cumplite la mare slăbiciune» [28]. La începutul anului 1715, episcopia Romanului a fost vizitată de patriarhul Hrisant al Ierusalimului. Cu acest prilej înaltul oaspete a întărit statutul sau «așezămîntul» breslei mișeilor din Roman [29]. Împreună cu mitropolitul Ghedeon, cu episcopii Calistru al Rădăuților și Iorest al Hușilor, episcopul Sava a subscris, la 19 iulie 1715, alături de domnul Nicolae Mavrocordat și de sfetnicii săi, documentul prin care mănăstirea Hangu este închinată patriarhiei din Alexandria, cu prilejul vizitei pe care întîistătătorul ei, patriarhul Samuil, a făcut-o în Moldova [30].

Spre sfîrșitul anului 1716 și în anul 1717, Moldova a trecut prin situații grele. Pe de o parte, austriecii, sprijiniți de unii moldoveni răzvrătiți, au ocupat țara pînă la Siret ; unii dintre ei... «catanele», conduse de căpitanul Frenț au ajuns la Iași, în primele zile ale anului 1717, cu intenția de a prinde pe Mihai Racoviță ; izbutind, cu ajutorul tătarilor să înfrîngă, lîngă mănăstirea Cetățuia, pe cei care urmăreau să-l înlăture, domnul a pornit la acțiunea de izgonire a invadatorilor trecînd chiar dincolo de Carpați, în regiunea Bistrița [31]. În contextul acestor împrejurări de nesiguranță, episcopul Sava al Romanului a luat hotărîrea de a adăposti la mănăstirea Păngărați — a ales, probabil, această mănăstire deoarece era metania sa — «ce a fost mai bun a sfintei episcopii» («veșminte», «argintării», «urice» ș.a.), dar «intrînd carele în apa Bistriței s-au prăvălit și s-au înecat» [32], pierzîndu-se astfel o bună parte din bunurile istorice și de artă ale episcopiei. Întîmplarea este neexplicabilă ; Felonul Sfîntului Ioan Gură de Aur se păstrează la Roman, ceea ce înseamnă că, ori n-a fost încărcat cu destinația Păngărați, ori episcopul Sava a venit cu acest pretext pentru a obține de la domnie acte

27. Catalogul ...V, p. 324, 328, 332, 333, 339, 342, 352, 367, 374, 376, 380, 381, 386, 395, 397, 408.
28. Ibidem, p. 332—333.
29. Melchisedek... II, p. 2.
30. I. Neculce, Cronica, 1942, p. 487 ; Melchisedek... II, p. 3
31. I. Neculce, Cronica 1942, p. 368.
32. Melchisedek...II, p. 6.

de înnoire și de întărire a unor proprietăți și a unor privilegii; într-adevăr, la intervențiile episcopilor Romanului, s-au emis acte de înnoire și întărire, a proprietăților și privilegiilor de mai înainte.

Episcopul Sava este pomenit pentru ultima dată, ca episcop al Romanului, într-un document datat 19 septembrie 1717; domnul Mihai Racoviță a scris, la acea dată, episcopului ca să oprească pentru episcopie viile de la Țifești, care au fost ale lui Pahomie, de cumpărătură sau de danie [33]. Fie la sfîrșitul anului 1717, fie la începutul celui următor, episcopul Sava se va fi retras din scaun sau va fi murit.

Gheorghe II (1718 martie—1725 sfîrșit). La sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, în timp ce la Roman păstorea episcopul Misail, cum se menționează într-o hotarnică întocmită la 3 septembrie 1751, Gheorghe, la această dată mitropolit, a fost preot slujitor la episcopie [34]. În pomelnicul din catastiful breslei meseriașilor se arată că el era cu metania de la mănăstirea Neamț [35]. Cel dintîi document, cunoscut, în care Gheorghe apare pomenit ca episcop al Romanului este o «carte» cu data de 20 aprilie 1718, prin care se acordau unele scutiri slujitorilor bisericești din Roman și se amintea că episcopul singur trebuie să judece cioclii din oraș grupați într-o breaslă [36]. La 24 aprilie 1718 episcopul Gheorghe este pomenit, alături de ceilalți ierarhi moldoveni într-o «carte» de la domnul Mihai Racoviță, prin care ținutul Sucevei se scutește pentru totdeauna de darea «solăritului» [37], deoarece «cămărașii de ocne» comiteau unele abuzuri în acel ținut. Gheorghe apare și în alte documente moldovenești [38]. În luna iunie 1721, episcopia Romanului și arhipăstorul ei primeau vizita patriarhului Samuil al Alexandriei. Rugat de starostele breslei mișeilor din Roman, patriarhul a întărit, cu semnătura sa, așezămîntul acestei bresle, avînd cuvinte de prețuire pentru actele de binefacere față de săraci și cerînd să se respecte tot ceea ce este prevăzut în statutul breslei [39]. Ca și alți înaintași ai săi, el a trecut în scaunul episcopal din poziția de simplu ieromonah, ceea ce demonstrează că însușiri deosebite îl recomandau pentru această înaltă demnitate.

În anul 1722, el a primit pe ieromonahul rus Silvestru care mergea spre Constantinopol. «Continuîndu-ne drumul, a notat el, am mers

33. Catalogul...V, p. 408.
34. Melchisedek... II, p. 43; Condică... f. 7. r.
35. Ibidem, p. 18.
36. Ibidem, p. 3.
37. Catalogul... V, p. 423.
38. Catalogul... V, p. 440, 457; Melchisedek... II, p. 5—7.
39. Melchisedek... II, p. 5.

prin satele voloșești spre orașul Roman ; în acel oraș locuiește vlădica Gheorghe».[40]

Spre sfîrșitul anului 1725, episcopul Gheorghe a trecut în scaunul mitropolitan al țării după ce păstorise la Roman mai bine de șapte ani.

Atanasie II (1725 decembrie—1729 a doua jumătate). Pomelnicul adăugat la catastiful breslei meseriașilor arată că el era din mănăstirea Putna[41]. Ca și predecesorul său imediat, el a trecut în scaunul episcopal din poziția de ieromonah. La 28 decembrie 1725, Atanasie reînoia catastiful breslei meseriașilor, document de mare importanță, publicat de Melchisedec[42], prin care cunoaștem cum erau organizați, altădată, meseriașii din orașul Roman. Despre bresle ca organizații sociale și despre rolul pe care-l avea episcopul Romanului, în bunul lor mers s-a scris, mai pe larg, în alt capitol al acestei lucrări. Deoarece catastifele cuprind pomelnice în care, sînt înșirați domnii Moldovei, mitropoliți și episcopi, cum și diferite referiri la evenimente din viața Bisericii noastre, ele au valoarea unor documente istorice.

Episcopul Atanasie este pomenit în cîteva acte emise, în intervalul 1726—1729, de domnii Mihai Racoviță și Grigore al II-lea Ghica, prin care erau reînnoite și întărite, negreșit, la intervenția sa, unele scutiri și privilegii acordate episcopiei de domni de mai înainte[43]. Numele său nu mai apare în nici un document între 1 aprilie 1729—1 aprilie 1733. El este întîlnit, totuși, în acest răstimp, o singură dată ca martor, într-un act de cumpărare, datat 26 august 1731, dar în forma aceasta : «Atanasie proin episcop Roman»[44]. Cum se va vedea, în continuare, el a mai fost episcop al Romanului, pentru a doua oară, în 1733—1734. Ce s-a întîmplat ? S-a retras de bună voie sau a fost înlăturat din scaun ? Melchisedec crede că a putut fi înlăturat în urma intervenției mitropolitului Gheorghe, fost, la rîndul său, episcop al Romanului, deoarece îl vrăjmășea pe Atanasie pentru că n-a ținut seamă de unele hotărîri pe care le luase el pe cînd se afla în fruntea episcopiei Romanului[45]. Știind însă, că păstoria mitropolitului Gheorghe a luat sfîrșit în toamna anului 1729, prin urmare, cam în aceeași vreme ca întîia păstorie a episcopului Atanasie la Roman, opinia episcopului Melchisedec apare neîntemeiată.

40. Gheorghe I. Bezviconi, op. cit., p. 102.
41. Melchidesek... II, p. 28.
42. Ibidem... II, p. 11—18.
43. Ibidem, p. 19—20.
44. Ibidem, p. 20 ; în actul datat 26 august 1731, este vorba de cumpărarea unei părți din satul Nemesceni de către mitropolitul Antonie de la stolnicul Ilie Șeptilici
45. Melchisedek... II, p. 20.

Daniil (1729 sfîrșit ?—1733 început). Nu se cunosc motivele care au condus la alegerea sa și nici împrejurările în care a fost înscăunat ca arhipăstor al eparhiei Romanului. Se spune despre el în pomelnicul catastifului breslei meseriașilor că era de metanie de la Solca ; numele său apare și în pomelnicul scris în anul 1844 [46]. Acest episcop a trecut în fruntea episcopiei Romanului direct din treapta de ieromonah.

Atanasie II, a doua oară (1733 început — 1734 început). Revenind în scaun, se poate deduce că Daniil, predecesorul său, a fost înlăturat deoarece, urzise, probabil, în anul 1729, izgonirea titularului canonic și lucrase în așa fel ca să poată trece în fruntea episcopiei Romanului. A doua oară, Atanasie a păstorit numai un an ; domnul Grigore Ghica al II-lea, la 1 aprilie 1733, acorda episcopiei scutire de plata mortasipiei [47]. În primele luni ale anului 1734, păstoria episcopului Atanasie a încetat, se presupune, din cauza bătrînețelor ; de asemenea, se presupune că el s-a retras la mănăstirea Putna, metania sa [48].

Ghedeon (1734 început — 1743 a doua jumătate). Spre deosebire de înaintașii săi — în număr de opt, în perioada 1685—1734, unii păstorind mai puțin, alții mai mult — Ghedeon a purtat cîrja vlădicească a acestei eparhii timp de nouă ani. În pomelnicul catastifului breslei meseriașilor se menționează că era de metanie de la mănăstirea Secu [49]. Era al patrulea episcop de Roman, din ultima sută de ani, care se formase la Secu, fapt care demonstrează că, în această mănăstire dăinuia o ambianță cărturărească, o «școală» călugărească, statornicită acolo, la începutul secolului al XVII-lea, de starețul Varlaam, apoi vestit mitropolit al Moldovei sau, cum s-a susținut [50], cu mult mai înainte. La ceea ce dobîndise el în mănăstirea Secu s-a adăugat, între timp, și experiența pe care timp de șase ani a făcut-o ca episcop la Huși.

În calitate de episcop al Romanului, Ghedeon este pomenit în cîteva acte prin care domnia acorda diferite privilegii unor boieri, fii de boieri, boieri mazili, cum și preoților și slujitorilor episcopiei ; în unele acte el apare ca martor alături de ceilalți ierarhi ai Moldovei ; la 15 iulie 1734, el a întărit «așezămîntul» breslei mișeilor din Roman ; pe data de 17 octombrie 1738, doi răzeși din Giurgeni, Ioniță și Ioan Stahie, au hărăzit episcopului Ghedeon răzășiile lor, ca să aibă sfinția sa a-și face schiticel în moșia aceasta» [51]. Episcopul, aducînd la îndeplinire dorința

46. Ibidem, p. 21, 203.
47. Ibidem, p. 21.
48. Mircea Păcurariu, op. cit., 2, București, 1981, p. 364.
49. Melchisedek..., II, p. 18.
50. Al. Gonța, Un așezămînt de cultură de la Alexandru Lăpușneanu pe valea Secului înainte de ctitoria lui Nestor Ureche : schitul lui Zosin, în «M.M.S.», 9—12/1962, p. 694—712.
51. Melchisedek..., II, p. 22—28 ; Mircea Păcurariu, op. cit., 2, p. 364.

celor doi răzeşi, a construit pe locul donat, schitul cu hramul «Tăierea capului sf. Ioan Botezătorul», destinîndu-l a fi «metoh al episcopiei Roman» [52]. Desigur, ca expresie a recunoştinţei faţă de mănăstirea Secu, în care îmbrăcase haina monahală şi primise învăţătură, Ghedeon a ctitorit schitul Sihăstria Secului, situat în apropiere de mănăstirea sa de metanie. Lucrările au început, se pare, pe cînd era el episcop al Huşilor şi s-au terminat îndată ce a trecut la Roman. Într-o «carte» datată 28 septembrie 1741, de la domnul Grigore al II-lea Ghica (pe cînd domnea el a doua oară), se menţionează că «Sihăstria este făcută de Ghedeon episcopul Romanului, la poiana lui Atanasie, unde sînt cîţiva călugări». Pomelnicul mănăstirii Secu cuprinde următoarea menţiune, rînduită în dreptul numelui episcopului Ghedeon: «Acesta este cel mai întîi ctitor al sfintei Sihăstrii a monastirii Secului» [53]. Strădaniile sale ctitoriceşti dovedesc, cum s-a remarcat, că Ghedeon era «călugăr cu viaţa îmbunătăţită, ca şi Pahomie» [54].

Un important «hrisov», asupra căruia se va insista în alt capitol, emis de domnul Moldovei, Constantin Mavrocordat, în anul 1742, la întocmirea şi redactarea căruia va fi contribuit, probabil, şi episcopul Ghedeon, cuprinde, între altele, cîteva referiri la îndatoririle pe care le au călugării, candidaţi la preoţie şi înşişi preoţii [55].

Apreciind activitatea chiriarhală a episcopului Ghedeon, domnul Grigore al II-lea Ghica, de acord cu mitropolitul Antonie, a dat acestui episcop şi urmaşilor săi dreptul de a purta, la sfintele slujbe, atît în eparhia pe care o conduce, cît şi în capitală, pateriţă ferecată cu argint. «Testamentul», adică actul prin care s-a acordat acest drept, a fost scris la Hîrlău în noiembrie 1739. «Episcopia Romanului, se spune în acest document, fiind mai veche şi mai cinstită decît alte episcopii aceştii ţări, al doilea scaun după mitropolitul ţării şi avînd episcopul obicei a sluji, la episcopia sa, sfînta Liturghie cu mitra episcopească şi a purta în eparhia sa pateriţă cu argint, care la scaunul domniei în Iaşi n-au avut obicei a purta acea pateriţă, ci asemenea ca alţi episcopi pateriţă neagră... cunoscut-am domnia mea că se cuvine şi am mai adaus podoaba cinstirii acestei episcopii dîndu-i însumi cu mîna domniei mele pateriţa cu cornurile şi legăturile ferecate cu argint. Cu blagoslovenia sfinţii sale preacinstitului mitropolit al ţării noastre chir Antonie... cu care de acum

52. Nicolae Stoicescu, Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova, Bucureşti, 1974, p. 327 şi 344, nota 56.

53. Nicolae Stoicescu, op. cit., p. 753 şi p. 823 nota 41; C. Bobulescu, Sihăstria Secului şi Sihla din jud. Neamţ, în «Anuarul liceului Petru Rareş» din Piatra Neamţ, 1936/1940, p. 108—120; Ilie Gheorghiţă, Mănăstirea Sihăstria, în volumul «Monumente istorice bisericeşti din Mitropolia Moldovei şi Sucevei», Iaşi, 1974, p. 363.

54. Mircea Păcurariu, op. cit., 2, p. 364.

55. Melchisedek..., II, p. 25—27.

înainte episcopii de Roman să fie volnici a purta acea pateriță și la scaunul domniei...» [56]. Distincția a fost acordată episcopilor de Roman, avîndu-se în vedere impunătoarea personalitate a episcopului Ghedeon care păstorea eparhia cînd a fost ea hotărîtă. La episcopie, în colecția de obiecte bisericești, se păstrează o pateriță făcută de Ghedeon. Printre argumentele care se aduc pentru a se demonstra că episcopia Romanului este a doua eparhie a țării, după mitropolie, îndeosebi, ca vechime, se adaugă și distincția acordată întîistătătorului ei începînd din luna noiembrie 1739.

Păstoria episcopului Ghedeon s-a încheiat în a doua jumătate a anului 1743, dar nu se cunoaște cum anume. S-a formulat ipoteza că ar fi trecut la cele veșnice pe cînd se afla el în scaun și ar fi fost înmormîntat la mănăstirea Secu [57].

Teofil (1743 a doua jumătate — 1747 septembrie). Metania sa a fost, potrivit pomelnicului din catastiful breslei meseriașilor, mănăstirea Neamț [58], unde a îndeplinit cîtva timp și ascultarea de stareț. Începînd din 1735 el a păstorit, ca episcop, la Huși. Din inițiativa sa și, se spune, cu sprijinul și ajutorul acordat de el însuși, s-a clădit la mănăstirea Neamț un corp de chilii călugărești și s-a refăcut zidul împrejmuitor [59]. Probabil, la intervenția sa, domnul Ioan Mavrocordat a întărit, în anul 1746, privilegiile pe care le avea mai dinainte episcopul Romanului de a judeca slujitorii bisericești și de a «certa» și «globi», precum scrie «sfînta pravilă» pe toți cei care nu țin seama de prevederile canoanelor la încheierea căsătoriilor sau viețuiesc în concubinaj. O pecete a episcopiei pe care este înscris anul 1746, pe cînd păstorea Teofil, și cuvintele orînduite circular : «Prea Cuvioasa Parascheva pecetea sfintei episcopii a Romanului și Galaților», aplicată pe unele acte și de succesorul său în scaunul episcopal, este o dovadă convingătoare că orașul Galați și firește, întreaga regiune din sudul Moldovei aparțineau bisericește de eparhia Romanului [60]. La 1 septembrie 1747, episcopul Teofil a murit. El a fost înmormîntat în biserica «Înălțarea Domnului» din mănăstirea Neamț. Pe lespedea sa de mormînt, care se află în pridvorul bisericii, se poate citi următoarea inscripție în slavă și română : «Aici sub această

56. Ibidem, p. 24.

57. Mircea Păcurariu, Listele cronologice..., în «B.O.R.», nr. 3—4/1975, extras p. 16 ; Melchisedek, Notițe, p. 22 ; se menționează că a fost înmormîntat la Secu dar fără detalii.

58. Melchisedek..., II, p. 18 ; «Ion Neculce», fascicola 5/1925, p. 164 ; Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, Mănăstirea Neamț, Iași 1981, p.

59. Melchisedek..., II, p. 30 ; Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, op. cit., p. 148.

60. Melchisedek..., II, p. 28—29 ; detalii în capitolul «Teritoriul de jurisdicție al eparhiei Romanului», p. 44—47.

piatră odihnește. зде почивает во сто почивщаго wтца нашег кур Θеwфила епскпъ романскїи лѣт зсно мсца септемврїа а "[61].

Ioanichie (1747 septembrie — 1769 ianuarie ?). Succesorul episcopului Teofil în scaunul episcopal al Romanului a fost ieromonahul Ioanichie, cu metania de la mănăstirea Neamțu [62]. El va păstori 22 de ani. De la Macarie II nici un episcop nu păstorise atît de mult la Roman. Dintr-un act hotarnic încheiat de Vasile Buhăiescul, la 13 iulie 1755, prin care se delimitau moșiile răzeșilor din satul Tuțcani, ținutul Neamț, reiese că Ioanichie era originar din acest sat și se trăgea, cu alți frați și rudenii ale sale, din bătrînul Hasan [63]. Astăzi, sînt, în ținutul Neamț, două sate în locul celui de odinioară : Tuțcani din Vale și Tuțcani din Deal, ambele în comuna Bahna. La Tuțcani, pe vremuri, se afla un schit cu hramul «Sfîntul Nicolae» [64]. Puternica tradiție care dăinuie în satul Tuțcani din Deal, referitoare la un schit, aici, la care se adaugă toponimul Fîntîna călugărului, din apropiere, și, evident, unele mențiuni documentare dar puține, sînt dovezi, care atestă existența așezării călugărești, modeste, de altădată. Mă întreb dacă tînărul Ioanichie Hasan (probabil Ioan Hassan), n-a viețuit, un timp, în acest schit sau la mănăstirea Runcu situată la vreo 5—6 km. vest de Tuțcani și dacă n-a plecat, apoi, la schitul Slătioru de lîngă mănăstirea Neamț, iar de acolo la mănăstirea Neamț unde s-a remarcat ca viețuitor destoinic și, cîtva timp, ca stareț și de unde a trecut în scaunul episcopal al Romanului. Amintesc că din comuna Bahna este originar și Inochentie, timp de 30 de ani (1752—1782) episcop al Hușilor, deci contemporan cu Ioanichie. Poate că și acest ierarh a pornit de la schitul Tuțcani.

Ca și Pahomie, înaintașul său în scaunul de la Roman, Ioanichie, a călătorit la Kiev, nu se știe cînd anume, «pentru închinare la sfintele moaște și cu alte trebi» [65].

---

61. Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, op. cit., p. 58.

62. În pomelnicul din catastiful breslei meseriașilor el apare astfel : Ioanichie ot Neamțu» (Melchisedek..., II, p. 18).

63. Ibidem, p. 30—31 ; I. Zugrav crede că părinții lui Ioanichie au fost «ierei Tudor și preoteasa Ioana», a avut un cumnat anume «Ierei Ursu», o soră, Safta, și un frate, ieromonahul Nicolae (Un pomelnic manuscris, în «M.M.S.», nr. 9—12/1961) ; Printr-un act, datat 1758, Ioanichie stabilea următoarele : «...toate moșiile ce-am avut și baștină părintească și cumpărături părintești și osebite cîteva cumpărăturile mele și dania ce-am avut de la unii și alții din răzăși... la satele Oprișești de Sus și Oprișești de Jos și la Urăsa pe Zeletin și la Mohorăști pe pîrîul Dobrotvorului la ținutul Tecuciului și pe aiurea... le-am dăruit nepoților mei, anume feciorii fratelui nostru celui mai mare preotului Ursu (prin urmare frate și nu cumnat) și feciorii fratelui nostru preotului Tarakia și feciorii surorii noastre Saftii pe care a ținut-o preotul Mihai...» (Uricarul, vol. X, Iași, 1888, p. 234—235) ; acest document pune sub semnul întrebării localitatea din care era originar Ioanichie ; nu cumva obîrșia sa era în unul din satele menționate în acest document ?

64. Nicolae Stoicescu, op. cit., p. 886—887.

65. Ilie Corfus, Cîteva însemnări privind biserica Moldovei, în «M.M.S.», nr. 1—2/1974, p. 119—120.

Episcopul Ioanichie, în timpul îndelungatei sale păstorii, la Roman, s-a distins, mai cu seamă, prin inițiative și înfăptuiri gospodărești. El a îmbogățit patrimoniul material al episcopiei, a făcut numeroase intervenții și a stăruit pe lîngă domnii Moldovei, pentru apărarea și protejarea bunurilor materiale pe care aceasta le avea; de asemenea, s-a străduit pentru menținerea privilegiilor dobîndite de înaintașii săi. Dispoziția aceasta, pentru astfel de treburi, o moștenise, negreșit, de la moșii și strămoșii săi răzeși. Structura sa temperamentală răzășească este vădită de hărnicia și de preocupările sale, prioritar, gospodărești. Numele acestui episcop, strîns legat de atîtea și atîtea înfăptuiri, apare în numeroase documente pe care nu le amintesc — fiind prea multe — cum am procedat cînd a fost vorba de înaintașii săi.

Spre a pune detailat în lumină viața și activitatea de zi cu zi a episcopului Ioanichie, ar fi bine venit un studiu monografic. În cele ce urmează, mă refer, cu totul sintetic, la strădaniile și înfăptuirile din timpul episcopatului său. Despre direcțiile și domeniile de activitate pe care le-a avut el, preponderent, în vedere, este vorba și în alte capitole ale acestei lucrări. Stăruind necontenit, uneori în fața forurilor de judecată ale timpului, el a redobîndit sate, a apărat de încălcări moșia tîrgului care aparținea, din vechime, episcopiei, a intervenit pentru hotărnicia acestei moșii, a obținut «cărți» de întărire a unor sate, a stăruit pentru scutirea slujitorilor episcopiei «de dajdia împărătească și de alte angării», pentru scutirea episcopiei de unele dări pentru un anumit număr de vite, stupi și oi, pentru dreptul de a avea ea singură un teasc de ceară în Roman, pentru menținerea drepturilor pe care episcopul le avea asupra locuitorilor satului poslușnicilor, a apărat privilegiul episcopului de a judeca pe clerici și familiile acestora, de a lua dijmă de la cei care cultivau moșia tîrgului, proprietatea episcopiei etc. [66].

În secolul al XVIII-lea, mai ales în a doua jumătate, își croiau, tot mai mult, în Europa, drum, ideile și orientările iluministe. Se preconizau condiții umane de viață, emancipare socială, înființare de școli și instituții pentru ocrotirea sănătății. Deși în țările române erau dominante, acum, spiritul și mentalitatea fanariotă, potrivnice, într-o oarecare măsură, procesului istoric de înnoire și deșteptare a poporului român, cu toate acestea se întemeiază școli publice din inițiativa domnului Grigore Ghica și se organizează așezăminte pentru îngrijirea sănătății. Episcopul Ioanichie a subscris, alături de ceilalți ierarhi moldo-

66. Melchisedek..., II, p. 37; Melchisedek..., II, p. 30—94; Al. Cristea, în monografia sa, Episcopia Romanului, București, 1911, înșiră în anexă p. I—XVI, cîteva zeci de documente, datate între 1747—1768, păstrate la Academia Română care sînt concludente în legătură cu zelul episcopului Ioanichie în apărarea proprietăților și privilegiilor pe care le avea episcopia Romanului.

veni, la 25 decembrie 1747 «așezămîntul pentru școli» care statornicea, între altele, înființarea unei școli și la Roman [67]. Cum s-a arătat în alt capitol, episcopul Ioanichie s-a îngrijit de adunarea banilor de la clerici, inclusiv de la cei domnești și boierești, pentru școli și, probabil, a organizat o școală la Roman [68].

O mare parte a credincioșilor din eparhia Romanului, ca și din celelalte eparhii ale țării erau țărani «vecini», subordonați, cu totul proprietarilor de moșii și sate, încît starea lor social-economică era deosebit de grea. La 6 aprilie 1749, pe cînd, în Moldova domnea Constantin Mavrocordat, s-a ținut, la Iași, o adunare care a hotărît dezrobirea «vecinilor». Nu se știe sigur dacă Ioanichie a luat parte la această adunare [69]. Au fost prezenți ceilalți ierarhi moldoveni, fapt care demonstrează că Biserica și-a spus cuvîntul, într-o problemă atît de importantă. Dacă participa la adunare, Ioanichie, sigur, ar fi subscris hotărîrea alături de ceilalți ierarhi. Dacă a absentat, absența sa nu echivalează cu o atitudine contrarie hotărîrilor luate la adunarea din 1749. Deși, teoretic, s-a hotărît dezrobirea «vecinilor» cu toate acestea viața țăranilor din această categorie nu s-a schimbat. Ei, în fapt, au fost nevoiți să dea, în continuare, dijmă și să muncească pe moșiile boierilor și ale domnilor un anumit număr de zile în fiecare an. Pe deasupra, ei erau apăsați de impozite ordinare și extraordinare, încît mulți dintre ei plecau peste hotarele țării.

Fiind membru al sfatului țării, episcopul Ioanichie a participat, alături de ceilalți ierarhi ai Moldovei, la adunările care au luat măsuri privind desființarea unor dări apăsătoare. Astfel, la 25 august 1756, el a fost de față la adunarea convocată de domnul Constantin Cehan Racoviță care a hotărît desființarea «încărcăturii la dabila *vădrăritului*, cunoscută sub numele de «năpaste». El a subscris, împreună cu ceilalți ierarhi, blestemul prin care au legat pentru totdeauna această «năpaste» [70]. Deși s-au luat măsuri prin care se desființau adaosurile la darea vădrăritului, cu toate acestea, abuzurile n-au contenit. S-a introdus o dare pentru terenurile pe care se plantau vii, anume *pogonărit*, alta pe rodul viilor, anume *vădrărit*, la care vădrarii adăugau o încărcătură numită «năpaste»; tot ei, vădrarii, înlăturau vadra *domnească* și foloseau o vadră mai mică, numită *stărostească* spre a încasa mai mult [71]. Ierarhii, între care și Ioanichie, au luat parte la o nouă adunare, în anul 1764, care a hotărît desființarea abuzurilor introduse la dabila vădrăritului.

67. Uricarul, tom. I, p. 58—64.
68. Vezi p. 113—114.
69. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, București, 1971, p. 464.
70. Uricarul, partea a doua, Iași, 1852, p. 67—72.
71. Melchisedek..., II, p. 87.

Ei au subscris un blestem asupra celor ce săvîrşeau astfel de abuzuri, — «rele şi urîte obiceiuri ce erau cu nemărginită răutate spre stricăciunea săracilor» — călcînd hotărîrile domnului şi ale sfatului ţării prin care se urmărea «a le stinge de tot şi a le dezrădăcina deasupra bieţilor locuitori». În acest blestem ei cer «să nu se strămute nici să se strice o prea bună şi folositoare hotărîre ca aceasta» de către unii «poftitori de răutate asupra săracilor» ; aceştia «de la smerenia noastră să fie legaţi şi afurisiţi în veci şi iertare să nu mai afle, nici procopsală să nu mai aibă, ca nişte rîvnitori de stricăciune şi poftitori de răutate şi silitori de urîte obiceiuri a patriei lor şi, mai ales, a fraţilor noştri a creştinilor» [72].

În luna martie 1757, domnul Constantin Racoviţă şi sfatul ţării au desfiinţat altă dare apăsătoare, anume *văcăritul*. «Strîngînd pe toţi boierii ţării, scrie cronicarul Enachi Kogălniceanu, făcînd sobor cu toată partea bisericească şi boierească, au făcut legătura cu mare blestem şi au stricat acea dajdie a văcăritului [73]. Cronicarul a amintit cum a decurs slujba de la mitropolie cu prilejul căreea s-a citit blestemul, întocmit de ierarhii ţării, asupra celor ce nu vor lua în seamă hotărîrea sfatului : «Aşişderea scoţînd mitropolitul o carte a lui făcută cu toţi episcopii şi egumenii, afurisind şi pe domni şi pe boieri şi pe partea bisericească» (dacă vor continua să pretindă darea văcăritului), de care nu putem arăta cîtă bucurie au luat toată ţara după ce au auzit scriind şi cărţi pe la toţi locuitorii de mila ce au făcut Măria Sa cu ţara» [74]. O astfel de măsură în condiţiile sociale apăsătoare, din acea vreme, dădea, negreşit, simţăminte de uşurare şi de satisfacţie.

Strădaniile şi acţiunile întreprinse de «pămînteni», printre care se aflau ierarhii moldoveni eparhioţi, cu scopul de a înlătura condiţii umilitoare de viaţă, sînt expresii ale sentimentelor româneşti, proteste împotriva unor practici de-a dreptul apăsătoare, survenite în secolul al XVIII-lea, datorită, mai cu seamă, fanarioţilor : fiscalitate împovărătoare, obligaţii în natură, colectare de danii şi peşcheşuri, jefuiri şi pustiiri tătăreşti, războaie între turci şi ruşi, plecarea unor ţărani din sate, tot mai mulţi greci în viaţa statului, într-un cuvînt, aspecte şi fapte care condusese pe Ion Neculce să scrie că «săraca ţară a Moldovei» trece prin vremi cumplite şi de cumpănă [75]. Cu excepţia unui singur mitropolit grec — Nichifor (1740—1750) — impus în scaunul mitropolitan de fanarioţi şi a unui episcop de Roman — Iacob (1786), — de asemenea, impus în viaţa bisericească a Moldovei, n-au pătruns alţii. S-au întemeiat, în

72. Uricarul vol. I, ediţia a II-a Iassy, 1871, p. 299.
73. Cronicile României, tom. III, ed. II, M. Kogălniceanu, Bucureşti, 1874, p. 230—231.
74. Ibidem ; Scarlat Porcescu, Catedrala mitropolitană din Iaşi, Iaşi, 1977, p. 19—20.
75. Ion Neculce, op. cit., p. 106.

acest răstimp, școli la care au predat dascăli greci, s-a deschis drum, într-o oarecare măsură, înrîuririi grecești, dar Biserica Moldovei și-a păstrat fața ei națională. S-au înregistrat, chiar, atitudini potrivnice încercărilor de a impune ierarhi greci, ca, de plidă, aceea a «soborului» [76] la care au participat ierarhii țării, egumenii mănăstirilor neînchinate și unii boieri pămînteni [77], și care, între altele, a luat următoarele hotărîri : «...Fiind dar obicei și întru această de Dumnezeu păzită țară, mitropoliți și episcopi din străini, să nu se facă, fără numai din pămînteni, care obicei din discălicătura țării, și pînă acum, așa s-a urmat și s-a păzit și niciodată altul străin nu s-a întîmplat să fi fost primit la păstoria vreunui scaun fără numai la veleat 1740 (?) ...(atunci a fost rînduit în scaunul mitropolitan un grec anume Nichifor) — hotărîm și legăm ca fiește cînd atît în vremile cele ce vom trăi noi, cît și în cele viitoare a urmașilor noștri, ca nici de cum obiceiul țării și a sfintelor canoane a eparhiilor țării, altă dată să nu se mai calce, nici să se strămute, ci oricînd va avea trebuință țara de păstor la vreo eparhie să urmeze obiceiul țării și din pămînteni să se aleagă mitropolit ori episcop. Iar străini niciodată să nu se primească, nici să mai intre altul străin la păstoria vreunui scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar și fără bani sau măcar cu prieteni să-și isprăvească împotriva pravilei și obiceiului pămîntului. Datori să fie atît soborul bisericesc cît și politicesc, de la mare pînă la mic, ca să stea cu toți ajutor dreptății și obiceiului țării și sfînta pravilă a se călca nicidecum să nu îngăduiască, nici să primească pe un călcător ca acela...». Episcopul Ioanichie, răzeș de origină, deci fiu al pămîntului românesc, nu putea fi decît alături de Iacob Putneanul (în timpul căruia s-a ținut «soborul») și de cei care au acționat pentru stăvilirea amestecului în treburile bisericești ale Moldovei.

Potrivit unei însemnări, este drept, mai tîrzie, pe un manuscris păstrat la mănăstirea Neamț, Ioanichie ar fi trimis monahi din această mănăstire în Polonia de «au scos cu multă cheltuială de la Iași hrisoavele și documentele mănăstirii, cele răpite de ei, însă ...numitele scrisori împărătești a lui Ioan Paleologul nu le-au găsit călugării» [78]. Autorul însemnării, vagă și neconcludentă, gîndea la actele privind așa-numita neatîrnare sau autocefalie ce s-ar fi acordat mitropoliei Moldovei și

76. Unii istorici — C. Erbiceanu, Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași, București, 1888, ed. XXII, p. 26; N. Iorga, Istoria Bisericii Românești, vol. II, ediția a II-a, 1929 p. 88; Mircea Păcurariu, op. cit., 2, p. 348 — cred că acest «sobor» s-a ținut la 1 ianuarie 1752; Melchisedek..., II, p. 43 și Gheorghe Moisescu ș.a., op. cit., II, p. 263, dimpotrivă, cred că lucrările soborului s-au desfășurat în anul 1753 sau mai tîrziu.

77. Constantin Erbiceanu, op. cit., p. 24—25; Uricarul II, 1852, p. 236—241.

78. Manuscris, cota 161, Istoria fondării monastirii Neamț-Secu de arhim. Augustin, f. 15 v—16 r (comunicare pe care mi-a făcut-o Ioan Ivan).

Sucevei la începutul secolului al XV-lea, pe care moldovenii o apărau, acum, în secolul XVIII prin ierarhii lor.

La Roman, în afară de biserica episcopală, ctitoria domnului Petru Rareș, mai sînt alte locașuri ortodoxe de închinare: «*Sfinții Voievozi*» (Albă), înălțată la sfîrșitul secolului al XVI-lea de domnul Ștefan Tomșa, iar așa cum se vede, acum, în anul 1695, de vel spătarul Vasile Cantacuzino; *Precista Mare* («Adormirea Maicii Domnului»), zidită, în anul 1569, de doamna Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpușneanu; «*Sfîntul Nicolae*», zidită, cum apare ea, acum, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, alături de altă biserică de lemn, construită, în împrejurări care nu se cunosc bine, de negustori brașoveni; *Precista Mică* («Intrarea Maicii Domnului în biserică»), zidită în secolul al XIX-lea în locul unei biserici vechi de lemn; «*Sfîntul Gheorghe*», zidită, în anul 1847, alături de o biserică veche de lemn; «*Schimbarea la față*» (biserica din cimitir) la care piatra fundamentală a fost așezată în anul 1883, prin osîrdia episcopului Melchisedec; «*Sfinții Împărați Constantin și Elena*» clădită în anii 1938—1950. Pe vremea episcopului Ioanichie biserica Precista Mare fiind grav șubrezită a fost refăcută prin stăruința acestui întreprinzător ierarh. Biserica avea să fie refăcută ulterior încă de trei ori [79]. Inscripțiile în piatră — 1787 și 1883 — de la această biserică, cum și unele hrisoave din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea arată concludent că al doilea ctitor al locașului este episcopul Ioanichie. Impresionat de felul în care se prezenta biserica, pe cînd trecea el prin Roman, în martie 1756, spre Iași pentru a reocupa tronul Moldovei, domnul Constantin Racoviță a dăruit ctitoriei lui Ioanichie veșminte, candele de argint, moșii, vii ș.a. [80]. Tot el, domnul, a închinat-o mănăstirii și «spitalului Sfîntul Spiridon din Iași» [81]. La 12 ianuarie 1755, episcopul Ioanichie a cumpărat moșia Storneștii din ținutul Cîrligătura «avînd sfinția sa trebuință că să o închine zidirei sale monastirea nouă ce se numește hramul Adormirea Precistei din tîrg din Roman» [82]. Episcopul rezidise biserica, potrivit inscripțiilor menționate, în anul 1753.

Printr-un hrisov datat 20 noiembrie 1764, cum reiese dintr-o broșură editată în 1863 de epitropia «Sf. Spiridon», domnul Grigore Al. Ghica a stabilit că mănăstirea Precista este o ctitorie domnească (domnul gîndea, probabil la doamna Ruxandra) sau la Constantin Racoviță. Ca un

79. Detalii la Epifanie Cozărescu, Biserica Precista Mare din orașul Roman, în «M.M.S.», nr. 11—12/1964, p. 610—617, nr. 11—12/1965, p. 636—654, nr. 3—4/1969, p. 224—231, nr. 1—2/1972, p. 78—83.

80. Melchisedek..., II, p. 65—67.

81. Uricarul, XII, Iași, 1889, p. 384.

82. «Ioan Neculce», fasc. 4/1924, p. 32; Melchisedek..., II, p. 58; satul, la 15 mai același an, a fost dat mitropoliei în schimbul moșiei Ungurași de pe apa Orbicului.

adevărat ctitor, Constantin Racoviță, se arată în broșură, a închinat această mănăstire cu metoacele ei (Bodești și Profetul Samuil-Focșani) spitalului «Sfîntul Spiridon»; pînă la sfîrșitul vieții episcopului Ioanichie, a stabilit domnul, «mănăstirea Precista cu metoacele ei să fie în seama și păstrarea de grijă a sfinției sale ...iar după săvîrșirea vieții sale va rămîne în purtarea de grijă a epitropiei». Din aceeași broșură reiese că episcopul Ioanichie a protestat cînd a luat cunoștință de acest hrisov al domnului Grigore Al. Ghica, «sub cuvînt că mănăstirea Precista este din temelie zidită cu cheltuiala și osteneala sa și că fericitul întru amintire Constantin Racoviță (care a dat puțin) ...n-ar fi avut drit a închina această mănăstire «Sf. Spiridon» [83]. Într-un dosar cuprinzînd acte de-ale epitropiei «Sf. Spiridon», pe anii 1832—1842, se află o aprobare dată de domnul Mihail Sturdza potrivit căreia mănăstirea Precista din Roman trebuie să rămînă dependentă de mănăstirea «Sf. Spiridon» [84]. Plecînd de la cuprinsul broșurii editată în anul 1863, la care m-am referit mai sus, și de la inscripția păstrată la biserica Precista Mare, fixată în anul 1838 [85], cunoaștem că episcopul Ioanichie este cel de-al doilea ctitor al acestei biserici.

De la domnul Constantin Racoviță, Ioanichie a primit, în martie 1756, misiunea de a preface, în piatră, biserica de lemn «Profetul Samuil» din Focșani, construită de acest domn cu cîțiva ani înainte, fapt care demonstrează că episcopul era gospodar și priceput în astfel de treburi [86]. În biserica satului Vulpășești, județul Neamț, unde biserica Precista Mare avea una din moșiile ei, se păstra o evanghelie pe care se afla următoarea însemnare: «Această sfîntă dumnezeiască evanghelie s-au dat de noi la biserica noastră din Vulpășești pentru a noastră pomenire leat 7271 dec(embrie) 22. Ioanichie episcopul Romanului» [87].

Altă ctitorie a episcopului Ioanichie este biserica Vovidenia de la mănăstirea Neamț, ridicată din lemn în anul 1751, cu contribuția fratelui său «Nicolae ieromonahul» și se pare, cu sprijinul domnului Con-

83. Uricarul XII, p. 348—349; reproducerea broșurii editată de eptropia «Sf. Spiridon» în anul 1863.

84. Secretariatul de stat al Moldovei (1832—1862), București, 1966, p. 36 (nr. 157/70).

85. Melchisedek ...II, p. 199.

86. «Luînd a doua oară domnia în Moldova, Constantin Cehan Racoviță la leat 1755 după mazilirea lui Matei Ghica Vodă și ajungînd la Focșani merse și la o biserică a Măriei Sale «Proorocul Samuil» de a auzit Liturghia»; îndată după preluarea domniei, C. Racoviță «a pus de s-a zidit o biserică de piatră în locul celei de lemn însărcinînd pe episcopul Ioanichie cu supravegherea lucrărilor» (Cronicile României, Enache Kogălniceanu, editată de M. Kogălniceanu, III, ediția a II-a, București, 1874, p. 229).

87. Victor Brătulescu, Însemnări pe cărți vechi și icoane din biserica Vulpășești, în «M.M.S.», nr. 5—6/1967, p. 418.

stantin Racoviță pe cînd domnea întîia oară [88]. Un act, datat 15 august 1751, subscris de Ioanichie, cuprinde unele detalii referitoare la biserica Vovidenia, la schitul din jurul ei și la bunurile ce i-au fost hărăzite de către ctitor : «am făcut o sfîntă biserică în preajma sfintei mănăstiri a Neamțului, unde se cinstește și se prăznuiește Intrarea în biserică a Preasfintei stăpînei noastre de Dumnezeu Născătoare și pururea Fecioarei Maria, întru a noastră veșnică pomenire și a părinților noștri» [89]. Biserica Vovidenia a fost construită în locul alteia cu hramul «Sf. Spiridon» (Spirea) [90]. Episcopul ctitor a dăruit schitului Vovidenia trei pogoane jumătate de vie, patrusprezece pogoane de arătură, o hirtă pol. loc sterp îmbrăcat cu pomi, toate în Vitănești, ținutul Putna, «cu cramă și cu toate ciuveile cîte trebuiesc» ; el a mai dăruit o moară, trei prisăci, vite, cai și oi, două case cu pivniță în silișteа Gemeneștilor, aproape de Grumăzești ; de asemenea, «cărți și veșminte și vase și alte ce sînt de trebuință sfintei biserici din lăuntru» ; toate acestea, adaugă ctitorul, «sînt făcute din dreaptă osteneală și agonisita noastră ce am avut mai dinainte vreme pînă a nu veni la scaunul episcopiei Romanului» [91]. Prin acest act, Ioanichie trecea ctitoria sa sub conducerea egumenului mănăstirii Neamț, statornicind «să fie nacealnic și purtător de grijă și acestui schit» [92].

Peste trei ani, la 25 iulie 1754, Ioanichie cu preocuparea de a asigura condiții bune ctitoriei sale de la Neamț, subscrie, de data aceasta, împreună cu Dositei, episcopul Sucevei [93], Inochentie, episcopul Hușilor și Nicanor, egumenul Neamțului, un act, adeverit de mitropolitul Iacob Putneanul, în care se subliniază că locul, cu hotarele indicate în acest document, pe care se află schitul Vovidenia, a fost cumpărat de la mănăstirea Neamț «cu cele ce-am avut eu agonisite din copilărie» și «nu din veniturile episcopiei» ; totodată, a adăugat că, la schitul Vovidenia, dorește să-și petreacă bătrînețele «la vîrsta cea mai neputincioasă» ; după ce înșiră bunurile dăruite, adaugă că a închinat această așezare călugărească mănăstirii Neamț, însă «egumenii cu tot soborul ce vor veni după vremi să aibă purtare de grijă pentru schit și să puie nacealnic ori din soborul mănăstirii ori din străini sau din schit pe cine vor socoti om purtător de grijă iar de la schit nimic să n-aibă a lua

88. Melchisedek ...II, p. 81 ; hrisovul, datat 5 februarie 1757, cuprinde, între altele, următoarele : «Carele (schit) s-au făcut și s-au săvîrșit cu o domniei mele voințe».
89. Ibidem p. 39.
90. Ioan I. Ivan, Episcopul Ioanichie al Romanului (manuscris).
91. Melchisedek ...II, p. 39.
92. Ibidem.
93. În realitate, episcopul Rădăuților.

mănăstirea»[94]. Tot motive de îngrijorare și de precauție l-au îndemnat pe Ioanichie ca să asocieze în calitate de ctitor al schitului Vovidenia pe Constantin Racoviță, domnul Moldovei, gîndind că acesta, cu autoritatea sa, este o chezășie pentru viitorul așezării călugărești. Dacă domnul n-a fost ctitor de la început cum ar reieși din actul datat 5 februarie 1757, el a dobîndit această calitate după ce a acordat schitului diferite scutiri și privilegii[95].

Atenție deosebită a arătat episcopul Ioanichie mănăstirii Neamț în chiliile căreea viețuise și dobîndise pregătirea necesară pentru treapta ierarhică a arhieriei și pe care pentru scurtă vreme a condus-o ca stareț. El însuși mărturisește în actul cu data de 25 iulie 1754, despre care s-a vorbit mai sus, referitor la schitul Vovidenia și într-un act de danie, cu data de 26 mai 1760, că a dăruit mănăstirii: stupi, «cinci chilii într-un acoperămînt», niște case la Iași, cîteva pogoane de vie la Vitănești, ținutul Putna, cumpărate cu bani[96]. Catagrafii făcute în secolul al XIX-lea și mai multe însemnări pe diferite cărți de cult sînt, astăzi, singurele mărturii privind înfăptuirile episcopului Ioanichie la mănăstirea Neamț. Potrivit acestor însemnări, el a înălțat porțiuni ale zidului din jurul mănăstirii, a ridicat chilii pe latura de nord-est a incintei «despre altar», la stînga Pirgului și cu un paraclis cu hramul *«Nașterea Sf. Ioan Botezătorul»*, a făcut *catapeteasma* din biserica «Înălțarea Domnului», *un clopot* de 1800 oca, *o tochiță* de aliaj, a dat o *cruce* ferecată «ceftiș», un *policandru* mare lucrat la Lwow, în anul 1755, a făcut trei rînduri de *veșminte* și a contribuit pentru efectuarea lucrărilor din 1765 etc.[97]. La mănăstirea Agapia se păstrează un *clopot* turnat cu banii săi dar terminat în anul 1770 după moartea sa cum este menționat în inscripția votivă[98]. Ioan Ivan a semnalat și cîteva cărți tipărite — *Psaltirea*, Iași 1766, *Pravilă a dumnezeieștei Liturghii* (?), *Octoih* (?), *Penticostarion*, București, 1743, *Evanghelia*, București, 1750, *Antologhion*, Rîmnic, 1725, și cîteva manuscrise: *Cazania în vinerea cea mare* (Ioanichie Galiatovschie), *Psaltire cu tîlcuire*, *Varlaam și Ioasaf* — care au fost dăruite fie mănăstirii Neamț, fie schitului Vovidenia[99]. Episcopul Ioanichie a dat sprijin mitropolitului Iacob Putneanul la săvîrșirea lucrărilor de restaurare ale mănăstirii Putna[100]. El a zidit, în anul 1761, și biserica «Sf. Apostoli Petru și Pavel» din satul

94. Melchisedek ...II, p. 52—54; în actul din anul 1751 nu era prevăzută îndatorirea egumenului mănăstirii Neamț de a rîndui nacialnic la schitul Vovidenia.
95. Melchisedek ...II, p. 81—82.
96. Ibidem, p. 53 și 86.
97. Ioan I. Ivan ,op. cit. (manuscris).
98. Melchisedek ...II, p. 95.
99. Ioan I. Ivan, op. cit. (manuscris).
100. N. Grigoraș, Mitropolitul Iacov I Putneanul, în «M.M.S.», nr. 9—10/1958, p. 793.

Oprișeștii de Sus, ținutul Tecuci, unde avea unele proprietăți [101]. În sfîrșit, se știe că a făcut «multă milă» și «a înoit fîntîna lui Petriceicu Vodă de la mănăstirea Sf. Onufrie de lîngă tîrgul Siret [102].

La biserica episcopală din Roman se păstrează un *disc* (taler fără picior) pe care este gravată însemnarea: «*Ioanichie* episcop Romanski din Neamț 7265 apr. 4» (1757). Fără nici o îndoială, acest ierarh întreprinzător va fi dăruit catedralei din Roman și alte bunuri liturgice care, între timp, s-au pierdut. Privirile sale erau ațintite la buna rezolvare a treburilor gospodărești ale episcopiei dar, deopotrivă, el va fi avut în vedere catedrala episcopală cum și clădirile din jurul ei. Unele însemnări despre care s-a vorbit mai înainte, descoperite pe baza turlei, porțiunea de sub acoperiș [103], sînt temeiuri care arată că pe vremea episcopului Ioanichie s-au săvîrșit sau, numai, au fost începute unele lucrări de refacere sau de reparație la catedrală.

Deoarece unele documente ale episcopiei — «cărți domnești, zapise, ispisoace» ș.a. — se puteau pierde, cum, de altfel, s-a întîmplat, la începutul secolului al XVIII-lea, episcopul Ioanichie spre a avea toate aceste documente, în copie, a hotărît transcrierea lor într-o condică specială. Notez, în treacăt, că, în această etapă istorică, s-au întocmit, în Moldova, și alte condici de documente, îndeosebi, pentru mănăstiri. Lucrarea aceasta a îndeplinit-o la Roman, în anul 1756, «smeritul ieromonah Grigorie proin egumen Neamțului», «cu cheltuiala și osîrdia» episcopului Ioanichie. Deși aceste documente referitoare la proprietățile și privilegiile episcopale n-au fost copiate, cu acuratețe cărturărească, cum a remarcat învățatul episcop Melchisedec, cu toate acestea el le-a folosit la alcătuirea și redactarea cunoscutei sale opere *Chronica Romanului și a episcopiei de Roman* [104].

Este foarte adevărat, preocupările episcopului Ioanichie au fost concentrate, îndeosebi, la soluționarea problemelor administrative-gospodărești dar, într-o largă măsură, el a avut în atenție, cum s-a arătat în alte capitole ale acestei lucrări, școala și asistența socială care au luat viață în veacul său, la Roman.

Privirile sale au fost ațintite la unele schituri și mănăstiri din Moldova pe care le dorea organizate potrivit tradițiilor și rînduielilor ca-

101. Al. Cristea, op. cit., p. I anexă.
102. I. Zugrav, Un pomelnic manuscris, în «M.M.S.», nr. 9—12/1961, p. 678.
103. Vezi p. 59.
104. Melchisedek ...II, p. 78; Această prețioasă condică se păstrează la Arhivele statului din Iași, între manuscrise sub cota nr. 19. Titlul exact: Kondică care cuprinde întru sine toate scrisorile a toate moșiile sfintei episcopii a Romanului și sîrbește și romînește. Și s-au scris în zilele bl(ag)ocestivului domn Io Constantin Mihail Cehan voevod, cu osîrdia și cu toată cheltuiala Sfinției sale chiriu chir Ioanichie episcop al sfintei episcopii Romanului în anii 7265 m(ese) ța oc.10. Și s-au scris de smeritul ieromonah Grigorie proin egu(men) Nea(m)țului.

nonice. În afară de înfăptuirile sale ctitoricești, amintite mai înainte, el a subscris o «carte», în ziua de 4 septembrie 1755, prin care «face știre», că, înaintașul său în scaun, episcopul Pahomie, a întemeiat schitul Pocrov statornicind unele regule după care să se conducă «sihaștrii rugători» de acolo ; deoarece viețuitorii schitului nu aveau «pace» din partea mănăstirii Neamț, Ioanichie a semnat o «carte», probabil, la cererea și rugămintea acelor «sihaștri», amintind ceea ce a statornicit Pahomie și întărind cu mărturia sa, că ei trebuie să aibă liniște și pace [105]. Sentimentele sale de admirație pentru zona geografică a Neamțului în care se află mănăstiri și schituri și, de bună seamă, pentru călugării dintre care provenea el însuși, se văd și dintr-o inscripție săpată pe o stîncă la schitul Sihla : «*Ioanichie episcop* Romanschi 8282» (1764) [106]. Intuind, la adevăratele ei proporții, stăruința lui Paisie Velcicovschi pentru statornicirea unui spirit nou de ordine chinovitică, austeritate și rugăciune, în viața călugărească, episcopul Ioanichie, la 30 septembrie 1764, s-a adresat pravoslavnicilor creștini din eparhia Romanului îndemnîndu-i să «miluiască după cum se va îndura fiecare pe starețul Paisie de la m(ănăs)tirea Dragomirna cu toată mulțimea ucenicilor săi, neputînd a se aciua acolo (în acel an Paisie și unii dintre ucenicii săi se aflau la sfîntul Munte Athos) de îmbulzirile și supărările păgînilor» [107]. Prin urmare, episcopul Ioanichie s-a remarcat ca ierarh osîrdnic în chivernisirea treburilor administrative-gospodărești ale eparhiei pe care a condus-o dar, în același timp, a privit și a înconjurat cu atenție binevoitoare mănăstirile și schiturile spre a-și îndeplini, fiecare, menirea cultural-duhovnicească pe care acestea le aveau. O «carte» canonică a sa, din martie 1764, dată unui diacon cu numele Mihai, după ce acesta a fost hirotonit, dezvăluie cumpănirea și preocupările sale chiriarhale, întru totul întemeiate pe ceea ce au statornicit Sfînta Scriptură și canoanele. El a menționat în această carte că, mai întîi, a cercetat «cu amănuntul» candidatul care ceruse darul diaconiei luînd «încredințare» de la părintele său cel duhovnicesc, apoi l-a hirotonit dîndu-i «voie» și blagoslovenie a sluji toate cîte se cuvin diaconiei» [108].

Fiind harnic și întreprinzător, episcopul Ioanichie s-a bucurat de prețuirea contemporanilor săi. Domnii care s-au rînduit în scaunul domnesc al țării, pe cînd păstorea el la Roman, i-au încredințat, deseori, misiunea de a cerceta și aplana unele neînțelegeri dintre proprietarii de moșii și de a efectua cu alți demnitari, îndeosebi, cu Vasile Buhăescul, hotărnicii, ceea ce înseamnă că era un om de bună credință.

105. Ibidem, p. 63—64.
106. Ion I. Ivan, op. cit.
107. C. Bobulescu, Răvașe gospodărești, în «Prinos patriarhului Nicodim», București, 1947, p. 87—88.
108. Melchisedek ...II, p. 90.

Mărturiile sale hotarnice erau judicios întocmite încît, la judecată, totdeauna erau luate în seamă.

Domnul Constantin C. Racoviță, în martie 1756, trecînd prin Roman, în drum spre Iași, pentru cea de-a doua domnie a sa, impresionat de necontenita sa stăruință în rezolvarea treburilor gospodărești și de înfăptuirile ctitoricești ale episcopului Ioanichie, l-a îmbrăcat cu «feregea blănită cu samur» [109]. Mitropolitul Iacob Putneanul primea sfaturile și sugestiile totdeauna întemeiate ale episcopului «avîndu-l pentru bătrînețele sale ca un stareț» al său. Prin «diata» sa din anul 1762, Iacob, retras din scaunul mitropolitan și așezat la Putna, rînduind cele ce trebuiau îndeplinite după trecerea sa din viață, îl lua pe episcopul Ioanichie și pe ceilalți episcopi moldoveni, ca și pe starețul Sila de la Putna, plinitori și executori ai testamentului său [110]. Pe cînd se afla în scaunul mitropolitan, la 13 aprilie 1756, mitropolitul Iacob apreciind «vredniciile (episcopului Ioanichie) ce-au arătat asupra sfintei episcopii împodobind-o cu multe chipuri de podoabe și folosuri ce sînt în vedere obștii, carele cu adevărat zicem că au covîrșit cu nevoința și lucrarea pe toți alți episcopi ce-au fost mai înainte ...l-am cinstit pe frățiа sa cu acest dar care alții din episcopi nu l-au avut adică cu sacos ca să-l poarte și am dat blagoslovenie să poarte frățiа sa și mitra și sacosul și aicea la scaunul domniei și la eparhia frăției sale însă această cinste s-au dat ca s-o aibă numai frățiа sa cît va fi în viață în cinstea episcopiei iar după moartea sfinției sale alți episcopi să nu aibă a cuprinde cu obicei ca s-o urmeze, că nu s-au dat această cinste scaunului episcopiei ci numai frăției sale pentru vredniciile și nevoințele sale ce sînt știute obștii». Domnul Constantin C. Racoviță a întărit, în aceeași zi, printr-o «carte» domnească, blagoslovenia mitropolitului Iacob, dată episcopului Ioanichie, de a purta mitră și sacos atît la scaunul domniei cît și la eparhia sa deoarece «a covîrșit cu nevoința și cu lucrarea pe toți alți episcopi ce-au fost înaintea sfinției sale» [111]. Distincția acordată episcopului Ioanichie de mitropolitul Iacob și întărită de domnul Constantin C. Racoviță este o cinstire a ierarhului de la Roman, o cinstire a persoanei și nicidecum un drept acordat scaunului episcopal al Romanului sau episcopilor ce vor păstori în viitor. Această distincție este dovada elocventă care arată că, într-adevăr, episcopul Ioanichie a fost un ierarh destoinic. Spre deosebire de alți înaintași ai săi, Ioanichie n-a trecut în scaunul mitropolitan al țării, nici în 1750, după retragerea mitropolitului grec Nichifor — în timpul acela episcopul Romanului încă

109. Ibidem, p. 65.
110. Toma G. Bulat, «Diata» mitropolitului Moldovei Iacob I Putneanul, în «M.M.S.», nr. 11—12/1964, p. 606—607.
111. Melchisedek ...II, p. 69—70.

nu se remarcase — şi nici în anul 1760, după retaragerea mitropolitului Iacob Putneanul. El a rămas, cu toate acestea, în istoria bisericească a Moldovei, o personalitate remarcabilă.

După o păstorie de 21 de ani şi cîteva luni, episcopul Ioanichie şi-a dat obştescul sfîrşit la 15 ianuarie 1769 [112]. Îndeplinindu-i-se, probabil, dorinţa, el a fost înmormîntat la mănăstirea Neamţ unde vieţuise în tinereţe, dobîndise pregătirea care l-a condus la scaunul episcopal şi gospodărise pentru scurt timp, această mănăstire. El a fost înmormîntat în pronaosul bisericii «Înălţarea Domnului» unde fuseseră înmormîntaţi şi alţi episcopi ai Romanului — Pavel şi Teofil. Stareţul Dorotei, în anul 1802, deci la 33 de ani de la moartea sa, i-a acoperit mormîntul cu o lespede care poartă următoarea inscripţie : «...*chir Ioanichie episcop Romanschi ctitor sfintei monastiri Neamţu, care s-au prestăvit 7277, febr. 15, s-au săpat şi înfrumuseţat după 33 de ani a răposării preosfinţiei sale cu cheltuiala monastirei prin silinţa stariţului Dorotei în zilele prea înălţatului domn Alexandru Nicolae Şuţu voevod, la anul 1802, iun. 20*» [113]. Cu prilejul lucrărilor de pardosire a întregii biserici, cu dale de marmură, efectuate în anii 1862—1872, lespedea care acoperea mormîntul episcopului Ioanichie, ca şi alte pietre de mormînt, au fost strămutate în pridvorul bisericii. Numele episcopului Ioanichie apare în pomelnicele mănăstirii Neamţ şi ale schitului Vovidenia alături de alţi ctitori şi binefăcători. De asemenea, în pomelnicele episcopiei Romanului.

Leon Gheucă (1769 februarie — 1786 martie). La scurtă vreme — 2 februarie 1786 — după moartea episcopului Ioanichie, a fost ales ca episcop al Romanului ieromonahul «Leon Gheucă protosinghelul sfintei mitropolii». S-a păstrat, din fericire actul încheiat la ipopsifierea sa : «Prea sfînta episcopie a Romanului rămîind făr de arhiereu, de vreme ce arhiereul ce-au fost întru dînsa, chir Ioanichie, s-au săvîrşit întru Domnul. Noi care ne aflăm aici dimpreună, fraţi arhierei, prin voia şi îndemnarea şi slobozenia blagocestivului, iubitorului de Hristos domnului nostru şi stăpînitor a toată Moldavia, Ioan Grigore I. Calimach voevod adunîndu-ne în biserica prea sfintei mitropolii unde se cinsteşte şi se prăznuieşte hramul Stretenia Domnului nostru Iisus Hristos. Şi hotărîri canonice puind înainte spre aflarea şi alegerea cinstitului şi vrednicului obraz ce este să primească duhovnicească ocîrmuire a eparhiei şi a episcopiei aceştia, întăi dar am pus pe precuviosul întru ieromonahi Leon protosinghelul sfintei mitropolii şi al doilea pe iero-

112. Melchisedek ...II, p. 94.
113. Ibidem ; episcopul Melchisedec cu argumente convingătoare a demonstrat că Ioanichie a murit la 15 ianuarie 1769 şi nu la 15 februarie.

monahul Antonie egumen de Moldovița și al treilea pe ieromonahul Veniamin proegumen de Solca. Și s-au scris numele lor întru această sfîntă condică a prea cinstitei mitropolii a Moldaviei. Anul de la Hs. 1769, febr. 2». Actul subscris de trei arhierei — Inochentie, episcopul Hușilor și doi greci [114] pe lîngă amănuntele referitoare la ipopsifierea candidatului ce trebuia să fie așezat în scaunul episcopal al Romanului, oglindește procedura în uz la alegerea episcopilor. Ipopsifierea, în cazul de față, s-a făcut în ziua de 2 februarie — Întîmpinarea Domnului (stratenia) — zi în care biserica mitropolitană își sărbătorește hramul, deci la o împrejurare festivă. Arhiereii au săvîrșit acest act «prin voia și îndemnarea și slobozenia» domnului țării, prin urmare a autorității legale a statului, avînd ei înainte îndătinatele «hotărîri canonice». Din moment ce pentru scaunul vacant al Romanului ei «au pus» trei candidați, înseamnă că alegerea propriu-zisă s-a făcut îndată după îndeplinirea acestei proceduri, apoi s-a săvîrșit hirotonia în cadrul sfintei Liturghii. Actul, deși nu redă, cu claritate, fazele unei alegeri de episcop în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, totuși are valoarea unui document istoric.

Cine era noul episcop al Romanului!? O «notiță istorică», păstrată în arhiva episcopiei reprodusă de Melchisedec [115], cuprinde, între altele, unele referiri la acest ierarh. Potrivit acestei notițe, Leon este din «evgheneștii pămînteni» și «cirac» al mitropolitului Gavriil al Moldovei (Calimache). El era, prin urmare, un descendent al unei vechi familii moldovenești de neam ales [116]. Cînd a fost propus pentru demnitatea de episcop al Romanului, Leon îndeplinea misiunea de protosinghel al mitropolitului țării Gavriil Calimache, ascultare deosebit de importantă în contextul condițiilor bisericești din timpurile acelea.

În pomelnicul catastifului breslei meseriașilor din Roman, urmașul episcopului Ioanichie este trecut astfel: Leon ot Putna [117], ceea ce dovedește că el era de metanie de la mănăstirea Putna. Din lista mitropoliților Moldovei, însă, publicată în *Ceaslovul* editat de mitropolitul Veniamin Costachi, la Iași, în 1817, reiese că Leon era de metanie din

114. Melchisedek ...II, p. 95—96; Alexandru Ciurea, Leon Gheucă, Chișinău, 1942, p. 11—12.

115. Partea a doua, București, 1875, p. 123.

116. Constantin Sion, Arhondologia Moldovei, București, 1973, p. 54; Familia Gheucă era cunoscută la sfîrșitul secolului al XVI-lea; un Simion Gheucă a fost mare comis, mare spătar, pîrcălab de Neamț și mare medelnicer între 1617—1637; un Vasile Gheucă, mare vistier, a fost ucis la 2 octombrie 1680 de Duca Vodă; după această întîmplare tragică familia Gheucă a decăzut nemaiocupînd demnități înalte; se cunosc, totuși, boieri mici și mazili cu acest nume; episcopul Leon este urmașul unuia dintre ei.

117. Melchisedek..., II, p. 18.

Huși [118]. Cred că Leon a vieţuit mai mult timp la mănăstirea Putna, unde se va fi călugărit şi va fi căpătat cele dintîi cunoştinţe pe care, apoi, probabil, şi le-a completat la academia domnească de la Iaşi, cum şi pe cale autodidactică, va fi stat şi în preajma mitropolitului Iacob Putneanul, originar din Bucovina, stabilit la mănăstirea Putna după ce s-a retras din scaun, apoi, în calitate de protosinghel pe lîngă mitropolitul Gavriil Calimache, şi el originar din Bucovina, va fi dobîndit o mare experienţă. O călugărire a sa la Huşi pare puţin probabilă. El a trecut pe la Huşi, cum se va arăta mai departe, ca locotenent de episcop şi, probabil faptul acesta a putut duce la concluzia fixată în ceaslovul menţionat, privind metania sa.

Îndată după hirotonia sa, săvîrşită, foarte probabil, tot în luna februarie 1769, episcopul Leon Gheucă şi-a început activitatea sa chiriarhală în scaunul episcopal de la Roman. Nu se cunosc înfăptuirile din primii ani ai păstoriei sale deoarece, din nefericire, nu s-au păstrat documente. Printr-o carte pastorală a mitropolitului Moldovei, Gavriil Calimache, cu data de 20 noiembrie 1769, episcopului Leon i s-a încredinţat misiunea de a conduce, în calitate de locţiitor, episcopia Huşilor [119], deoarece titularul ei, episcopul Inochentie, fusese trimis la Petersburg în fruntea unei delegaţii alcătuită din clerici şi laici spre a cere rușilor care se aflau, atunci, în război cu turcii sprijin pentru curmarea jafurilor făcute de oştile străine în Moldova, pentru înlăturarea agresiunii otomane şi totodată ,spre a ruga sinodul Bisericii ruse ca să mijlocească înapoierea la Suceava a moaştelor Sf. Ioan cel Nou care se aflau la Zolkiew [120]. Episcopul Leon a condus eparhia Huşilor pînă în iulie 1770, cînd s-a întors titularul, deci mai bine de şapte luni.

Ne despart două secole de vremurile în care Leon şi-a îndeplinit îndatoririle sale episcopale, fără discuţie, multe şi variate, apoi cele mitropolitane, păstorind el doi ani şi cîteva luni în cel dintîi scaun al ţării, dar nu avem destule ştiri în legătură cu viaţa, strădaniile şi înfăptuirile sale. Ca şi înaintaşii săi, episcopul Leon a soluţionat problemele de ordin administrativ-gospodăresc ale episcopiei; totodată, el a fost prezent la rezolvarea unor treburi contemporane moldoveneşti în calitatea sa de înalt demnitar bisericesc. Astfel, el a scutit preoţii de plata poclonului vlădicesc, a asistat, ca martor, la încheierea unor tranzacţii, a cumpărat pentru episcopie o moşie — Rîpa lui Manolache — din ţinutul Covurlui — a întocmit, cu diferiţi demnitari din vremea sa, cărţi de judecată, a cercetat, prin delegaţii săi, neînţelegerile dintre armeni

118. Bibliografia română veche vol. III editată de I. Bianu şi Nerva Hodoş, Bucureşti, 1912, p. 195.
119. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, op. cit., p. 456.
120. Melchisedek..., II, p. 96; N. Iorga, Istoria Bisericii Româneşti, vol. II, ed. a II-a, p. 182; Mircea Păcurariu, op. cit., 2, p. 473.

și biserica *Albă* («Sf. Voievozi») din Roman, cauzate de unele împresurări de proprietate, venind cu soluții judicioase apreciate și aprobate de divanul țării [121].

Patriarhul Avramie al Ierusalimului, care se afla în Moldova, prin 1781, a discutat împreună cu mitropolitul Gavriil Calimache și cu episcopul Leon o problemă de ordin social-moral, anume luxul și podoabele corporale ale femeilor. Ajungînd ei la concluzia că moda aceasta este nesănătoasă, chiar dăunătoare, au semnat o «carte» pastorală, tipărită, apoi, la tipografia mitropolitană, prin care erau condamnate astfel de atitudini și de moravuri [122].

Un act, datat 18 decembrie 1782, referitor la alegerea și hirotonia dichiului mitropoliei, Iacob Stamate, pentru scaunul episcopal al Hușilor, la care a luat parte, alături de alți ierarhi și episcopul Leon al Romanului, ne oferă, odată mai mult, ocazia de a cunoaște cum se proceda, altădată, la ocuparea scaunelor eparhiale vacante. Reproduc din acest act în care sînt incluse înalte considerații teologice, doar, cîteva fraze cu elemente de cronică: «...Drept aceia și sfînta episcopie a Hușilor, rămînînd întru lipsa apărătorului ei celui adevărat și arhiereu, fiindcă cel ce era întru dînsa episcop, chir Inochentie, plinind obștească datorie au răposat și fiind neapărată trebuință ca fără zăbavă să se așeze la această eparhie alt episcop și alt păstor duhovnicesc spre mîntuitoarea ocîrmuire și purtarea de grijă a cuvîntăreței cei dintru dînsa, cercat-am și am aflat pe cinstitul între ieromonahi, chir Iacob, dicheul mitropoliei noastre, vrednic la toată știința și plecat întru viața călugărească, cuvios, smerit, împodobit cu blîndețe și cu alte fapte bune, temător de Dumnezeu și ispitit în multă vreme de însuși smerenia noastră [123], pe care l-am chemat către rînduiala arhieriei și după pravilă cu sorți s-au ales de arhiereii care s-au aflat la noi: Svinția sa chir Matei Mireon, iubitorul de Dumnezeu episcop a sfintei episcopii a Romanului, chir Leon și iubitorul de Dumnezeu chir Amfilohie episcopul Hotinului, ai noștri întru Hristos iubiți frați și împreună slujitori. Cu împreună plecarea și primirea a prea blagocestivului și luminatului nostru domn Alexandru Constantin voevod, pe numitul ieromonah chir Iacob cu darul și puterea și stăpînirea a prea sfîntului și de viață făcătorului Duh, l-am hirotonit episcop la sfînta episcopie a Hușului, în biserica curții gospod. din Iași...» [124].

Episcopul Leon Gheucă, în timpul îndelungatei sale păstorii la Roman — șaisprezece ani — și-a îndreptat privirile la biserica episcopală

121. Constantin Erbiceanu, Istoria Mitropoliei..., p. 307.
122. Andreas Wolf, op. cit., p. 199; Melchisedek..., II, p. 109.
123. Gavriil Calimache, mitropolitul Moldovei.
124. Constantin Erbiceanu, op. cit., p. 37.

și la clădirile care o înconjoară. În alt capitol[125], s-a arătat că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, s-au efectuat unele lucrări care diferențiază biserica episcopală din punct de vedere arhitectonic, de celelalte ctitorii ale domnului Petru Rareș. Turla, de pildă, se înalță pe o singură bază, patrată, procedeu constructiv neîntîlnit, în secolele XV—XVI, la bisericile moldovenești cu turlă pe naos. Sistemul de boltire al absidei răsăritene este, de asemenea, deosebit de cel al vechilor biserici. Plecînd de la aceste particularități ale bisericii, s-a formulat ipoteza că bolta altarului și turla, originare, s-au prăbușit, ori fiind șubrezite din cauza unor cutremure au fost desfăcute și refăcute la sfîrșitul secolului al XVIII-lea[126] sau, chiar, la începutul secolului al XIX-lea. Nu avem, fapt regretabil, mărturii documentare în legătură cu istoria bisericii episcopale, mai precis, referitoare la lucrările care s-au efectuat în decursul secolelor trecute. Dacă aceste lucrări n-au fost săvîrșite pe vremea episcopului Ioanichie, ierarh cu aptitudini gospodărești, cu preocupări de ordin ctitoricesc — unele însemnări pe baza turlei de sub acoperișul bisericii, notate mai înainte[127], ar conduce la concluzia că lucrările au început pe vremea sa — sînt temeiuri care îndreptățesc părerea că, astfel de lucrări, s-au săvîrșit pe vremea episcopului Leon, iar altele, mai tîrziu, pe vremea episcopului Gherasim Clipa. Însemnarea *«Leon ep(isco)p Rm. 1781»* de pe ușa de lemn ferecată cu vergele de fier, montată în străpungerea peretelui nordic, între absida laterală și altar, ca și însemnarea dintr-o ocniță de pe latura nordică a bazei ascunsă sub acoperiș *«Ca sî să știe de cînd m-am suit aicea episcop Leon la leat 1776...»*, arată că unele lucrări s-au săvîrșit pe vremea acestui episcop[128]. Altele, de pildă, înlăturarea pereților care separau pridvorul de pronaos și această încăpere de naos au fost săvîrșite în anul 1805, sub episcopul Gherasim Clipa, deci la începutul secolului al XIX-lea[129].

Se știe sigur că pe o latură a spațiului din jurul bisericii episcopale, probabil, pe latura de nord, se afla un turn-clopotniță[130], clădit în împrejurări necunoscute. Episcopul Leon, înainte de trecerea sa în scaunul mitropolitan, martie 1786, a început a clădi un turn-clopotniță, masiv, în locul celui vechi, care, însă, a fost terminat, după un secol, de

125. Vezi p. 58—59.
126. Vezi p. 56.
127. Vezi p. 59.
128. Vezi p. 59.
129. Vezi p. 59.
130. D.I.R. XVII, vol. III, p. 98; Melchisedek..., I, p. 242; călătorul Petru Bogdan Bakšič, în anul 1641 a observat la «mănăstirea Sf. Paraschiva sau Sf. Vineri din Roman» două turle; el văzuse, cred, de la distanță turnul bisericii și turnul clopotniță.

episcopul Melchisedec, cum arată inscripția, pe o placă de marmură, fixată în peretele turnului la cheia arcului dinspre miazăzi a gangului.

Spre deosebire de cei mai mulți dintre înaintașii săi, în scaunul episcopal al Romanului, pregătiți, mai cu seamă, în mănăstiri moldovenești unde viețuiau călugări care cunoșteau rînduielile liturgice ale ortodoxiei, literatura aghiografică, omiletică, ascetică și juridico-canonică tradusă în românește — unii dintre ei cunoșteau și «limbile cărturărești» (greaca și slavona) — episcopul Leon și-a completat și îmbogățit cunoștințele, dobîndite, la rîndul său, ca viețuitor în mănăstirea Putna, ascultînd, probabil, și profesori de peste hotare, tot mai mulți, în Moldova, pe vremea sa, legînd prietenii strînse cu renumiți cărturari și citind, singur, cărți cu tematică filosofică-etică, fie în limba în care au fost ele scrise, îndeosebi, franceza, fie traduse de către unii dintre cărturarii de pe vremea sa. Reiese limpede din ceea ce se știe despre viața și activitatea sa că Leon a fost, îndeosebi, un autodidact. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mișcarea iluministă europeană își deschisese drum și în țările române dobîndind numeroși adepți. Avînd, fără îndoială, formație de intelectual, fiind, apoi, receptiv la ceea ce era nou în viața culturală, Leon, a fost, se poate spune, un cunoscător al tradițiilor și așezămintelor ortodoxe dar, în același timp, un cititor sîrguincios al scrierilor de orientare iluministă, încît el se numără printre fruntașii acestei mișcări la noi [131].

Un cărturar sîrb de origină română, Dositei Obradovici, care, prin anul 1783, se afla în Moldova, a cunoscut pe episcopul Leon Gheucă al Romanului cu care s-a împrietenit. Într-o scrisoare trimisă, la 13 aprilie 1783, de la Lipsca unui preot, Haralambie, se pare, din Veneția, Dositei, referindu-se, între altele, la educația și instrucția copiilor moldoveni, făcea următoarele aprecieri: «Nu este acum tînăr, în Iași, carele nu știe afară de limba sa, elinește și franțuzește, mulți latinește și italienește. Peste toți însă e vrednic de veșnică glorie și laudă cel mai iubitor de învățătură și cel mai distins, domnul Leon Gheucă, episcopul Romanului în Moldova, al cărui zel către învățătură și iubire către patrie se pot descrie pe deplin. La acest loc nu voi lăsa ocaziunea a descrie mai pe larg pe acest mărit bărbat, aici numai atîta însemn că el fiind episcop, a învățat limba franceză, a adunat cu mare cheltuială foarte aleasă bibliotecă, a dat a se traduce pe limba sa felurite cărți» [132]. O dedicație subscrisă de Dositei Obradovici pe o lucrare tipărită de el, în anul 1784, oglindește prețuirea pe care el o acorda episcopului Leon:

131. Alexandru Duțu, Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII, București, p. 50 și 128.
132. Alexandru I. Ciurea, op. cit., p. 18.

«Preosfinţite şi Preacinstite părinte episcope al meu făcător de bine cel mai mare. În toată vremea vieţii mele nu am cunoscut un om care ar pofti mai mult luminarea minţilor şi a sufletelor omeneşti decît Preosfinţia Ta. Pentru aceasta dar nu te mira că îndrăznesc a închina la cel prea drag şi prea cinstit numele al Preosfinţiei Tale acest înţelept cuvînt a preaînţeleptului Zolikofer. Neputînd eu altfel să arăt cea nespusă a mea mulţumire pentru atîtea bunătăţi şi faceri de bine ce Preosfinţia Ta ai arătat spre mine, îmi pare că îmi uşurez mărturisind la toată lumea cea mai mare datorie şi mulţumire ce am către un prieten cel mai bun şi mai preacinstit. Primeşte dar mă rog acest mic semn al veşnicii mele mulţumiri, fiind cu totul încredinţat că sufletul meu pînă cînd va fi în fiinţă te va pomeni şi te va iubi. A Preosfinţiei Tale cel mai aplecat fiu şi slugă, Dositei Obradovici. Lui Leon Gheucă prealuminatului domn în Moldavia al Romanului episcop celui mie milostiv de binefăcător prea plecată dedicaţie şi cuvînt de învăţătură a lui Gh. Iachim Zolikofer tradus din nemţeşte de Dositei Obradovici» [133].

Leon Gheucă s-a remarcat printre susţinătorii mişcării iluministe moldovene acţionînd pentru reducerea limbii şi a mentalităţii greceşti în şcoli, pentru primatul limbii române în viaţa culturală a ţării, pentru sprijinirea celor ce traduceau opere literare, moral-filosofice iluministe; el şi-a făcut o frumoasă bibliotecă personală din care, se pare, nu lipsea *Enciclopedia franceză*, a trimis tineri în occident, la învăţătură, printre care Alexandru Gheucă, nepotul său, şi diaconul Gherasim [134]. Încă pe cînd era protosinghel al mitropolitului Gavriil, Leon ceruse lui Vartolomei Măzăreanu să-i traducă în limba română *Itica iropolitica* [135].

Prin 1772—1773, pisarul Grigorie Ilievici, îndeplinind comanda episcopului Leon copia *Etiopica lui Heliodor* [136]. «O altă copie a *Etiopicelor* iese de sub pana lui Grigorie Hudici la Roman în 1784» [137]. Acelaşi copist, în calitatea sa de copist al episcopiei, copia în anul 1785, cartea a II-a *Din scrierile lui Oxenstiern* [138]. În anul 1780, probabil, tot la îndemnul episcopului Leon, se traducea la episcopia Romanului o carte *Gheografie noauă...* din limba neogreacă [139], efectuată de Petru Stamatidi. Acest cărturar care avea legături cu cercurile clericale de la epis-

133. Ibidem; Alexandru Duţu, op. cit., p. 315; «Ioan Neculce» fasc. 5/1925, p. 279—280.
134. Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900, Bucureşti, 1979, p. 394.
135. Alexandru I. Ciurea, op. cit., p. 20.
136. Alexandru Duţu, op. cit. p. 223.
137. Ibidem, p. 224.
138. Ibidem, p. 222.
139. N. A. Ursu, Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti, Bucureşti, 1972, p. 16; acelaşi, Prima traducere românească din Epictet, în «Cronica», nr. 29/1980, p. 5.

copia Romanului pe vremea lui Leon a făcut și alte traduceri printre care *Haractirurile lui Epictet* [140].

Episcopul Lon Gheucă dorea să tipărească *Aventurile lui Telemah* de Fénelon, cum și scrierea *Teatrul politic a lui* Ambrosius Marlianus [141]. Cercetători ai culturii noastre vechi au atribuit lui Leon traducerea unei culegeri de texte iluministe cu titlul *Despre știința stihurilor* (1780, o culegere de meditații și fragmente din operele literare ale lui Fénelon, Cicero, Platon și Epictet). Avem de a face cu o antologie tipic iluministă, realizată în spiritul enciclopedic al timpului, «secolul dicționarelor și al compilațiilor» [142]. «Prin conținutul ei de idei, antologia continua vechea literatură bizantină de tipul «oglinda principelui», punînd-o în acord cu conceptul veacului luminilor. Meditațiile incluse aici privesc, îndeosebi, limitele puterii despotice; se avertizează că «păcatul celor mari» va fi judecat de instanțe superioare aflate pe pămînt: legea și istoria. Spiritul enciclopedic al timpului se răsfrînge și în textele din antologie care se ocupă de elementele naturii, «stihiile» (urmînd îndeaproape tratatul filozofic al lui Fénelon), de pămînt, agricultură și economie sau de corpul omenesc» [143].

Învățînd limba franceză, citind, probabil, în original, scrierile gînditorilor vestiți, greci și latini, îmbogățindu-și biblioteca personală, chemînd în jurul său dascăli și copiști, traducînd singur (sînt de părere unii cercetători) și sprijinind acțiunea de traducere, îndeosebi, a unor scrieri cu tematică flosofică, socială și etică, adunînd, după metoda antologică, cugetări și reflecții despre lume și viață din operele unor înțelepți, episcopul Leon s-a remarcat, într-adevăr, ca reprezentant al iluminismului. Cerînd dezvoltarea învățămîntului în limba română «deoarece copiii n-au învățat aproape nimic de la dascălii greci» [144] — constatarea aceasta o făcuse, probabil, la școala de pe lîngă episcopia Romanului care, se presupune, fusese deschisă cu cîțiva ani înainte — în care scop, cărturarii din preajma sa, la îndemnul său, au tălmăcit

140. N. A. Ursu, Prima traducere..., «Cronica» 29/1980, p. 5.
141. Alexandru Duțu, op. cit., p. 225; Dicționarul literaturii..., p. 395.
142. Alexandru Duțu, op. cit., p. 240.
143. Dicționarul literaturii..., p. 395. Episcopul Melchisedec informa că a găsit un manuscris de 80 de foi, copiat în anul 1814, la sfîrșitul căruia copistul a notat: «Această carte este tălmăcită de preasfinția sa mitropolitul din limba franțuzească în cea moldovenească în carele se arată multe învățături». Manuscrisul cuprinde fragmente, cugetări și meditații din scrierile filosofilor și scriitorilor amintiți mai sus referitoare la diferite probleme de ordin filosofic și etic. Cum a notat Melchisedec, manuscrisul nu avea foaia de titlu dar plecînd de la conținutul său redat sumar, învățatul episcop a crezut că este copia antologiei *Despre știința stihiilor*. Însemnarea copistului ar constitui un argument că Leon, între timp, mitropolit al Moldovei ar fi traducătorul acestor fragmente și meditații; cercetătorii mai noi nu s-au pronunțat asupra acestei probleme; n-ar fi exclus ca Leon să fi făcut singur aceste traduceri (Melchisedek..., II, p. 112—115).
144. Vezi p. 115.

cărți în limba română, acest ierarh s-a manifestat, întru totul, ca «pământean», ca iluminist stăruind pentru luminarea și dezvoltarea neamului său.

Întrucît domnul Alexandru II Mavrocordat (1785—1786) și cercurile fanariote din Moldova, de asemenea, patriarhul ecumenic, Procopie (1785—1789), nu-l voiau pe Leon Gheucă mitropolit, după moartea lui Gavriil Calimache (1786), ci pe Iacob, de neam grec, egumenul mănăstirii Barnovschi din Iași [145], se poate crede că încercarea de a nu-l accepta era pricinuită, între altele, de patriotismul său și, aș completa, de antifanariotismul său.

«Soborul» din anul 1752 hotărîse ca să se aleagă în scaunele vlădicești ale Moldovei [146] numai ierarhi pămînteni; într-un sens oarecare, la acel sinod, s-a hotărît ca să fie sprijinite tendințele și manifestările culturale ale moldovenilor, adică ale pămîntenilor. Episcopul Leon la Roman, și episcopul Dositei (Herescu), la Rădăuți, activau în spiritul hotărîrilor luate, în 1852, după cum făcuse și mitropolitul Iacob Putneanul la Iași (1750—1760) iar mai pe urmă la mănăstirea Putna unde s-a stabilit după ce s-a retras din scaunul mitropolitan. Atît Romanul, cît și Rădăuțul, cu mănăstirea Putna, pînă după 1775, cînd Bucovina a fost anexată imperiului hasburgic, s-au dovedit, în contextul condițiilor, de atunci, centre de simțire și cărturărie românească. În aceste orașe înrîurirea greco-fanariotă nu avea proporțiile pe care le luase ea, la Iași, capitala țării.

La sfîrșitul lunii februarie 1786, episcopul Leon Gheucă era ales mitropolit al Moldovei. Spre a se pune capăt încercărilor prin care se urmărea neacceptarea sa la Iași, un firman împărătesc statornicea rămînerea lui Leon în scaunul mitropolitan fiind el ales după vechiul obicei al pămîntului [147].

Iacob (1786 martie—1786 octombrie 25). La 1 ianuarie 1752 «soborul», convocat de mitropolitul Iacob Putneanul, la care participaseră vlădicii țării și egumenii mănăstirilor neînchinate luase hotărîrea, cu mare blestem, de a se respecta obiceiul pămîntului alegîndu-se în scaunele vlădicești numai «pămînteni» [148]. Hotărîrea acestui sobor, în timp ce țările române erau conduse, aproape permanent, de domni fanarioți are o importanță națională deosebită.

145. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 459.
146. Vezi p. 227.
147. «Arhiva românească», II, 1845, p. 365—368.
148. C. Erbiceanu, Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei, București, 1888, p. 24—26; Teoctist, În slujba ortodoxiei românești a năzuințelor de unitate națională și de afirmare a culturii române; Mitropolitul Iacob Putneanul, Iași, 1978, extras din «M.M.S.», nr. 5—6/1978, p. 11.

Deşi domnul Alexandru II Mavrocordat, cu sprijinul patriarhului Procopie al Constantinopolului, voia să impună, după moartea mitropolitului Gavriil Callimache, în scaunul mitropolitan al Moldovei pe Iacob «grecul», egumen al mănăstirii Barnovschi, închinată sfîntului mormînt [149], cu toate acestea, moldovenii, împotrivindu-se presiunilor, au trimis, la 25 martie 1786, un protest la înalta Poartă, după care au izbutit să aleagă mitropolit pe Leon Gheucă, episcopul Romanului. La stăruinţa domnului şi a patriarhului ecumenic însă, Iacob «grecul» a fost rînduit în scaunul episcopal al Romanului. Împreună cu Iacob, au mai fost propuşi, dar mai mult de formă, încă doi candidaţi : arhimandritul Benedict, egumenul mănăstrii Rîşca şi ieromonahul Iorest, dichiul episcopiei Huşilor. Fiind rînduit în scaunul Romanului, Iacob a fost ipopsifiat de doi arhierei greci şi de episcopul Iacob (Stamate) al Huşilor — mitropolitul Leon a lipsit, — nu la mitropolie, cum se obişnuia, ci la mănăstirea Dancu din Iaşi, închinată ca şi mănăstirea Barnovschi [150].

Cum era firesc, episcopul Melchisedec, înainte de a redacta cunoscuta sa operă *Chronica Romanului*, I 1874 şi II 1875, a adunat material documentar fără de care n-ar fi putut porni la o astfel de treabă. El s-a adresat şi colegului său de la Roman, Isaia Vicol, probabil, verbal, cerîndu-i documente referitoare la episcopia Romanului. Printr-o scrisoare trimisă de la Roman în ziua de 27 iulie 1872, episcopul Isaia îl înştiinţa pe episcopul Melchisedec, pe atunci, al Dunării de Jos, că a găsit între documentele episcopiei Romanului, un hrisov sîrbesc al domnului Iliaş, fiul lui Petru, «fondatorele bisericii episcopale, pe care-l trimite împreună cu 17 buc. hîrtii ce s-au găsit relative la episcopatul lui Iacob grecul Aghiotafitu» [151]. Melchisedec, printr-o scrisoare datată 5 septembrie 1872, mulţumeşte pentru documentele trimise : «Vă sînt foarte recunoscător pentru documentele istorice — scria el episcopului Isaia — ce aţi binevoit a-mi trimite. Ele sînt pentru istorie de o mare însemnătate, nepreţuită, prin urmare şi pentru opera cu care eu acum mă ocup. Copiindu-le pe toate, am onoarea acum a vi le înapoia, în număr de 18 piese, adică ispisocul slavon din anul 6495 de la domnul Iliaş şi 17 bucăţi privitoare la episcopatul lui Iacob grecul» [152].

149. Alexandru I. Ciurea, Leon Gheucă..., Chişinău, 1942, p. 22.
150. Melchisedek..., II, p. 115.
151. Paul Mihail, Din corespondenţa episcopului Melchisedec, în «B.O.R.», nr. 5—6/1959, p. 557 ; iată documentele referitoare la Iacob : «2 hîrtii subscrise de mitropolitul Leon adresate domniei, 1 scrisoare a episcopului Antonie către mitropolitul Leon, o scrisoare a unui creditor a episcopiei către acelaşi mitropolit, 1 memoriu nesubscris, 3 cópii de petiţiune către domni din care una se referă la jaful făcut mitropoliei de domnul Ioan Mavrocordat, 7 izvoade, din care trei greceşti, de bani ce s-ar fi dat rusfet de către episcopul Iacob, 1 scrisoare domnească în dialectul grec şi 1 tot în această limbă a unui ieromonah Athanasie».
152. Ibidem, p. 558.

Cele mai multe dintre documentele primite, referitoare la episcopul Iacob, au fost publicate de Melchisedec în menționata sa operă [153]. Prin mijlocirea lor, cunoaștem că arhipăstoria sa a fost «o adevărată calamitate», pentru episcopia Romanului și pentru Biserica Ortodoxă a Moldovei. Mitropolitul Leon a sfătuit pe Iacob să renunțe la scaunul episcopal al Romanului amintindu-i că el era obligat să slujească sfîntului Mormînt. Totodată, i-a amintit că «soborul» din 1752 «oprea cu mari blesteme ridicarea străinilor la scaunele episcopale ale țării»; el, însă, n-a ascultat ci «a atras în parte-și prin prezenturi în obiecte scumpe și în bani favoarea domnului și a deosebite persoane ce aveau trecere la curte și pe la boieri» [154]. O notiță a unui contemporan scrisă, ca și celelalte hîrtii referitoare la Iacob grecul, de aceeași mînă, cuprinde cîteva date interesante în legătură cu modul în care a ajuns el episcop și cu unele dintre faptele sale: «...Deci curtea văzînd că n-au putut să împlinească cererea arhimandritului Iacob ca să-l facă mitropolit, au hotărît să-l facă episcop la Roman, și măcar că și pentru episcopie, boierii pămînteni îndestul s-au împotrivit, dar curtea stînd cu tărie la hotărîrea sa, n-au putut pămînteni mai mult a se împotrivi și au îngăduit după voia și hotărîrea curții de s-au făcut episcop la Roman pe numitul Iacob arh. Aghiotafit în luna lui mart a acestuiași an (86) după ce mai înainte îndestul s-a arătat și s-a zis de mitropolitul Moldovei chir Leon că el cu aceasta calcă și jurămîntul cu care este legat la sfîntul Mormînt și să însărcinează și cu blăstămul ci este în arătata mai sus hotărîre asupra celor străini ce vor intra la vreunul din scaunele arhierești ale acestei țări. Arătînd și carte de blăstăm ci este făcută pentru această pricină. Dar despre o parte nepăsarea lui Iacob de acestea și despre alta sila și porunca curții au stătut pricini de s-au făcut el episcop precum s-au zis.

După aceia au mers la episcopie, au luat de pe la preoții și diaconii eparhiei dajdia obicinuită la episcop nou, ce să zice a cîrjii, cum și pocloanele episcopiei și banii școlilor pe anul acesta, care acestea s-au suit păn la 20 000 lei, osăbit de alte venituri ale casii și a eparhiei și după trecerea a șapte luni bolnăvindu-se au murit octombrie 25 mai 1786» [155].

Potrivit altor mărturii contemporane, episcopul Iacob a numit «în toate funcțiunile episcopale greci», «a vîndut acareturi», «de asemenea vitele episcopiei parte le-a vîndut, parte le-a zălogit pe la creditori»; din cauza dabilelor apăsătoare, mulți preoți și diaconi «și-au tăiat pletele, s-au lepădat de preoție preferînd a fi simpli țărani» iar «alții au fugit în

153. Chronica Romanului II, p. 123—150.

154. Melchisedek..., II, p. 117—118; în «hîrtiile» trimise episcopului Melchisedec sînt pomeniți toți cei care, de la mare la mic, au primit bani și daruri de la Iacob grecul.

155. Ibidem, p. 123—124.

lumea lui Dumnezeu, numai ca să scape de vlădica grec». Din aceleași hîrtii primite de Melchisedec, reiese că Iacob a murit pe neașteptate la Focșani, a fost înmormîntat lîngă o biserică, mormîntul său a fost profanat, apoi rămășițele sale pămîntești au fost reînhumate dar nu se știe unde [156].

Printre clericii și dreptcredincioșii din eparhia Romanului, episcopul Iacob grecul a rămas un ierarh de tristă amintire, fie din cauza apucăturilor și faptelor sale care au contrastat izbitor cu demnitatea sa de episcop, fie din cauză că era străin de neamul nostru, motiv care a pricinuit, dacă folosim un termen care circulă în zilele noastre, așa-numitul fenomen al respingerii.

De la acest episcop a rămas un act, un formular tipărit, care nu este decît o carte canonică, cuprinzînd, sumar, învățătura dată de chiriarh noilor hirotoniți, cum și unele din obligațiile acestora. Actul este reprodus de Melchisedec fără însă să arate, dacă cuprinsul său era opera episcopului sau a fost preluat de acesta din practica ortodoxiei grecești. Se spune, anume, în această carte, că, în puterea dată de înaltul arhiereu, prin Sfinții Apostoli temătorul de Dumnezeu... care a cerut darul preoției a fost cercetat după canoane și a fost ales pentru chemarea preoțească prin mărturia duhovnicului său (...), apoi, după ce i s-a acordat titlul de citeț și acela de ipodiacon, a fost hirotonit diacon și preot «dîndu-i voie și blagoslovenie a sluji toate cele ce se cuvin preoției... dar numai la ținutul (...) unde s-au rînduit» ; i s-a dat noului hirotonit, se specifică în carte, dreptul de a spovedi dar, deocamdată, numai în cazuri excepționale (boală și slăbiciune de moarte). În continuare, se cere preotului «să se îndeletnicească deapururea cu citania dumnezeieștilor Scripturi... nu într-alt chip să le înțeleagă ci după cum luminătorii Bisericii, sfinții și purtătorii de Dumnezeu părinți le-au tîlcuit cu mare unire». Dînd apoi preotului sfaturile și poruncile pe care le-a dat Sfîntul Apostol Pavel ucenicului său Timotei, episcopul îndeamnă, în încheiere, pe credincioși ca să cinstească pe noul lor păstor «ca pe un vas ales al sfintei Biserici și slujitor celor sfinte, căruia pentru încredințare i s-au dat la mînă această... carte de noi iscălită și cu pecetea sfintei episcopii» [157]. Despre această pecete se vor da unele detalii în alt capitol al lucrării, scoțîndu-se în relief caracteristicile ei. Subliniez totuși, acum, că ea pune în lumină spiritul și pregătirea episcopului Iacob grecul.

Antonie (19 iulie 1787 — mai 1796). De obicei, scaunele eparhiale se ocupau îndată ce se vacantau. După moartea neașteptată a episcopului Iacob grecul (25 octombrie 1786), a fost ales Antonie, dar tocmai la

156. Ibidem, p. 120.
157. Ibidem, p. 120—122.

19 iulie 1787. De ce a stat scaunul episcopal al Romanului fără titular atît de mult!? Din cauza abuzurilor fostului episcop care au împovărat episcopia cu datorii enorme pentru acele vremuri și, mai cu seamă, din cauză că după moartea sa mulți creditori cereau să li se restituie banii împrumutați; situația economică-gospodărească era atît de grea încît se cereau unele măsuri pentru clarificarea lucrurilor. În calitatea sa de întîistătător bisericesc al țării și ca fost episcop al Romanului, mult timp, mitropolitul Leon, îndată după moartea lui Iacob, a preluat, se pare, administrarea provizorie a eparhiei, a înlăturat clericii și laicii greci de care fusese înconjurat Iacob în administrarea treburilor eparhiale, a dispus catagrafierea (inventarierea) tuturor obiectelor și valorilor rămase, sigilarea acestora pînă la ocuparea scaunului și stabilirea sumelor de bani împrumutați de fostul episcop. Mitropolitul Leon «a dat o carte de blestem înfricoșat asupra tuturor casnicilor» lui Iacob și a celor ce aveau informații referitoare la origina acestor datorii cerîndu-le să declare tot ce știau ei în legătură cu modul în care fostul episcop a mînuit banii împrumutați. Cercetările s-au făcut cu știrea divanului și a domnului țării. Potrivit mărturisirilor făcute de «casnicii» fostului episcop, o mare parte din banii împrumutați de el au mers la curtea domnească și la alte fețe cu influență. Atît mitropolitul, cît și «boierii divaniți» au rămas surprinși de enormitatea datoriilor și de căile reprobabile prin care Iacob a ajuns episcop al Romanului. Divanul a înaintat o «anafora» domnului prin care i s-a comunicat suma cu care este datoare episcopia, ca urmare a împrumuturilor făcute de episcopul Iacob, arătîndu-i-se, totodată, că veniturile eparhiale sînt foarte mici încît achitarea datoriilor necesită ani de zile. S-au făcut și unele propuneri privitoare la aceste datorii, «cerîndu-se de la Înălțimea sa milă și ajutor» [158]. Domnul Alexandru I. Mavrocordat II (1.I.1785—3.XII.1786) [159], fiind el însuși în cauză, a dorit alegerea unui nou episcop care să achite datoriile și să liniștească spiritele, dar nu se găseau candidați pentru o moștenire atît de grea. Fiind el nevoit să părăsească scaunul domnesc, a fost rînduit ca domn al Moldovei Alexandru Ipsilanti (15.I.1787 — 8.IV.1788) [160].

În sfîrșit, după nouă luni de la moartea episcopului Iacob, a fost ales, la 19 iulie 1787, succesorul său, *Antonie*, originar din Rădăuți [161], fost «proegumenul mănăstirii Putna», retras în Moldova după ce Bucovina fusese anexată imperiului habsburgic. Ipopsifierea s-a făcut în catedrala

158. Detalii la Melchisedek..., II, p. 125—138.
159. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, op. cit., p. 711.
160. Ibidem.
161. Andreas Wolf, op. cit., p. 149; Simeon Reli, Bucovineni celebri în ierarhia Moldovei (1777—1850), Cernăuți, 1930, p. 10.

mitropolitană «Sfîntul Gheorghe» din Iași de către episcopul Iacob Stamate al Hușilor cu doi arhierei greci [162]. Îndată după instalarea episcopului Antonie în scaun, divanul a înaintat noului domn Alexandru Ipsilanti două anaforale, semnate de mitropolitul Leon și boierii divaniți, prin care i s-a adus la cunoștință «nelegiuirile fugitului domn Alexandru I. Mavrocordat și starea de mizerie în care a adus el atît mitropolia cît și episcopia de Roman». După ce, mai cu seamă, în una dintre cele două anaforale este expusă situația episcopiei Romanului arătîndu-se care sînt datoriile lăsate de episcopul Iacob Grecul și veniturile, membrii divanului își exprimă nădejdea «că nu va fi trecută cu vederea de către domneasca pronie starea acestei episcopii. Cu toate astea din durerea inimii siliți fiind pentru această casă sfîntă a patriei noastre ce primejduiește a se prăpădi îndrăznim prin această plecată anafora a face aducere aminte și a ruga pe firească bunătate și milostivirea Înălțimii tale, ca, după cum sfîntul Dumnezeu va lumina stăpîne cugetul Înălțimii tale să se puie la o cale această sfîntă episcopie ca să nu rămîie de istov la risipă și pustiire, căci amintrea este de stînsă și prăpădită ... Pentru care veșnică pomenire va fi Înălțimii tale... făcîndu-te nou ctitor și întemeietor acestei episcopii» [163].

Ambele anaforale cuprind referiri importante la starea economică în care se aflau eparhiile Moldovei în a doua jumătate a penultimului deceniu al secolului XVIII, cauzată de lăcomia și de pornirile nesăbuite ale unor domni fanarioți, mai cu seamă, a lui Alexandru I. Mavrocordat și a unor ierarhi străini de neamul nostru. Cerînd să fie aleși în scaunele chiriarhale numai pămînteni, cum hotărîse «soborul» din anul 1752, și nu străini «precum era Iacob», atît mitropolitul Leon, cît și membrii divanului s-au manifestat ca fii ai neamului românesc călăuziți de simțăminte și idei patriotice. Această atitudine de împotrivire a moldovenilor, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se adaugă la alte atitudini asemănătoare care, în cele din urmă, aveau să pună capăt etapei cunoscută, în istoria noastră, sub numele de epoca fanarioților.

Trecînd în demnitatea de episcop al Romanului, Antonie scria, la 27 august 1787, mitropolitului Leon că a deschis casa în care erau pecetluite rămășițele răposatului (Iacob) acolo unde le luam sama după izvodul ce mi s-a dat de la Eși fiind și «casnicii» de față ; cu acel prilej, scria Antonie, în continuare, am observat «că lipsesc cîteva lucruri dint-ale răposatului care la izvod nu sînt puse» și care, potrivit unor mărturii, s-ar afla la un ieromonah, anume Sofronie, viețuitor în mănăstirea Galata ; mitropolitul este rugat să fie dat acest ieromonah «la o chezășie

162. Melchisedek..., II, p. 139.
163. Ibidem, p. 142.

cinstită» pînă cînd el, episcopul, va putea veni în capitală spre a-l întreba cu privire la lucrurile ce lipsesc [164].

Episcopul Antonie a trimis o scrisoare, pare-se tot în anul 1787, și domnului Alexandru Ipsilanti rugîndu-l să-i facă unele înlesniri privind achitarea datoriilor rămase de la Iacob Grecul [165]. Nu se cunoaște răspunsul domnitorului; «o samă» a datoriilor întocmită în noiembrie 1792, arată că episcopul Antonie achitase, pînă la acea dată, o importantă sumă de bani, dar mai era încă mult de plată, ceea ce demonstrează că domnul, la intervențiile creditorilor, n-a putut acorda episcopiei unele păsuiri. În timpul păstoriei episcopului Antonie, armenii din Roman nemulțumiți de modul în care se rezolvaseră, cîțiva ani mai înainte, neînțelegerile pe care le aveau ei cu biserica *Albă* («Sf. Voievozi»), au intervenit la domnul Alexandru Moruzi cerînd diferite porțiuni de teren care, pretindeau ei, le aparținea. Prin «cartea» datată 15 iunie 1792, domnul a dispus «să se urmeze stăpînire între biserica Albă și biserica armenilor întocmai după hotărîrea anaforalei ce este întărită de răposatul domn Grigore Alexandru Ghica voevod» [166].

Mitropolitul Leon al Moldovei a trecut la cele veșnice în intervalul februarie—iulie 1789 [167]. Mitropolia a fost condusă, după moartea sa, cîtva timp, de episcopii sufragani Antonie al Romanului și Iacob Stamate al Hușilor; în predoslovia unui *Molitvenic* slavon tipărit, prin sîrguința lui Mihail Strilbițki în august 1789, cei doi episcopi sînt numiți «vicarii mitropoliei moldovenești» [168]. Spre sfîrșitul anului 1789, a fost rînduit de către sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse — în acel timp oști rusești se aflau în țările române fiind în război cu turcii (1787—1792) [169] — în calitate de exarh sau de locțiitor de mitropolit al Moldovei, arhiepiscopul rus Ambrozie Serebrenicov, fost al Ecaterinoslavului și Poltavei; în intervalul 10 februarie—aprilie 1792, mitropolia Moldovei a fost condusă de Gavriil Bănulescu Bodoni numit de același sinod al Bisericii Ruse [170].

Încheindu-se pacea, în anul 1792, la Iași, misiunea lui Gavriil Bănulescu Bodoni a încetat. În aceste condiții, patriarhul Neofit al Constantinopolului tulburat, oarecum, de amestecul sinodului rus în treburile bisericești ale Moldovei, semna o gramată patriarhală prin care dădea adeziunea sa canonică de a se face alegere de mitropolit, unde din 1789

164. Ibidem, p. 147.
165. Ibidem, p. 148—150.
166. Vezi p. 238.
167. I. Apostu, Data trecerii către Domnul a mitropolitului Leon Gheucă, în «M.M.S.», nr. 7—8/1979, p. 578—579; pe piatra care acoperă mormîntul său, în biserica «Sf. Gheorghe» — mitropolia veche — din Iași, apare anul 1788.
168. Mircea Păcurariu, 2, p. 460.
169. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, op. cit., p. 457.
170. Mircea Păcurariu, op. cit. p. 461.

nu era un întîistătător canonic. Adresîndu-se episcopilor Antonie al Romanului și Iacob al Hușilor, patriarhul Neofit spunea : «îndemnăm și dăm voie iubitorilor de Dumnezeu episcopi ai sfintei mitropolii aceștia, ca în vreme ce cu ajutorul lui Dumnezeu prin socotința a preaînălțatului ... Alexandru C. Moruzi voevod, întru Hristos Dumnezeu, fiu mult iubit și dorit al smereniei noastre, se va face după cele dintru început obiceiuri a pămîntului, cea după legea și canonicească alegere a unui obraz temător de Dumnezeu... spre duhovnicească obläduire acestei sfințite mitropolii, făcînd chemare și a celor ce se află acolo sfinți arhierei a acei de la noi sfintei biserici a lui Hristos căci se cuvine nouă, atît hirotonie cît și mutare să se facă cel mai puțin de trei arhierei...» [171]. Patriarhia ecumenică n-a mai repetat eroarea săvîrșită cîțiva ani înainte stăruind să fie trecut în scaunul mitropolitan Iacob Grecul — în cele din urmă el fusese impus ca episcop al Romanului — spre a nu irita pe moldoveni, ci le-a amintit că orice alegere trebuie făcută de cel puțin trei arhierei. Patriarhul dorea să fie, la alegerea de mitropolit, pe lîngă cei doi episcopi titulari din Moldova și un arhiereu grec, care se afla cu anumite rosturi în Moldova. Noua atitudine patriarhală, deosebită de cele anterioare, dovedește că dorința moldovenilor de a avea ierarhi pămînteni era, acum, respectată de patriarhia constantinopolitană. Episcopul Antonie a murit la 17 mai 1796. Un sgrafit din pridvorul catedralei episcopale a Romanului, pe peretele dinspre nord, este lămuritor în legătură cu sfîrșitul său : «*1796 mai 17 vineri la 4 ceasuri au murit episcopul Antonie în Eși*». El a păstorit eparhia Romanului timp de 9 ani. Caracterizîndu-l, episcopul Melchisedec nota, între altele, că Antonie a fost «bun administrator al averii episcopale», dar, plecînd de la ceea ce a păstrat tradiția, adăuga că el era «om foarte material, mîndru, despot și fără înțălegere pentru înalta sa misiune arhierească» [172]. Un răspuns dat de episcopul Antonie, la 13 martie 1794, stolnicului Ioan Codreanu în legătură cu strîmbătățile ce făceau preoții Gavriil și Matei din Bîrlad bisericii din Dealul Mare [173], cum și o carte de judecată din 8 decembrie 1795, a aceluiași episcop, prin care s-a curmat «pricina asupra protopopului Ioan Chirul» din Bîrlad care fusese însărcinat de breasla blănarilor și de unii negustori «cu facerea bisericii Sf. Ilie» din acel oraș [174], dovedesc, totuși, că Antonie era un conducător căruia îi plăceau ordinea și corectitudinea.

171. Constantin Erbiceanu, op. cit., p. 320.
172. Melchisedek.., II, p. 159.
173. Ioan Antonovici, Documente bîrlădene, vol. I, Bîrlad, 1911, p. 367.
174. Ibidem, p. 127—128.

Ca și Leon Gheucă, predecesorul său în scaunul episcopal al Romanului, care, potrivit pomelnicului din catastiful breslei meseriașilor din Roman era de metanie de la mănăstirea Putna, episcopul Antonie, originar din Rădăuți, de asemenea, îmbrăcase haina călugărească în aceeași mănăstire. În același pomelnic, despre care a fost vorba mai sus, el este menționat «Antonie ot Putna». Negreșit, el a venit în Moldova după ce Bucovina fusese anexată imperiului habsburgic. La Putna, el va fi cunoscut pe mitropolitul Iacob Putneanul care se stabilise acolo după retragerea sa din scaunul mitropolitan și pe alți călugări luminați care funcționau ca profesori la școala din acea mănăstire, printre care, negreșit, pe arhimandritul Vartolomei Măzăreanul, sufletul acestei școli [175]. Din moment ce s-a simțit apt pentru demnitatea de episcop și din moment ce a fost ales, înseamnă că avea o oarecare pregătire intelectuală dobîndită la Putna, cum și experiența necesară. Remarc faptul că la Roman, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor, au găsit adăpost și au lucrat cu spor mulți călugări veniți din Bucovina, unde, în condițiile impuse de stăpînirea habsburgică, nu se mai puteau manifesta ca atunci cînd această regiune era a Moldovei. La Roman, ei au fost atrași și sprijiniți, fie de episcopul Leon Gheucă, fie de Antonie, succesorul său, fie de Gherasim Clipa, tot bucovinean, care a păstorit în scaunul episcopal din acest oraș mai mult de două decenii, la începutul secolului al XIX-lea. Printre cei mai distinși monahi de origine bucovineană care s-au oprit la Roman și au viețuit, apoi pe lîngă mănăstirea Precista Mare din oraș sînt următorii : egumenul *Gherasim Putneanul*, a fost dichiu al episcopiei, prin strădania căruia în anul 1787, «s-a zidit din temelie, din veniturile mănăstirii» [176] biserica Precista Mare, șubrezită de cutremure și s-a pus început spitalului din preajma acestui locaș [177]. În anul 1826, biserica, între timp, șubrezită, a fost reziditâ pentru a patra oară de arhimandritul *Gherasim Bucovineanul* ; tot el a sporit numărul paturilor spitalului cu 10 [178]. Alt monah originar din Bucovina, care a viețuit la mănăstirea Precista Mare și a condus-o ca egumen, între Gherasim Putneanul și Gherasim Bucovineanul a fost arhimandritul *Vartolomei Putneanul*, care, prin anul 1780, semna ca «frate» unele copii făcute de el după tra-

175. Gheorghe I. Moisescu ș.a., Istoria Bisericii Române, vol. II, (1632—1949), București, 1958, p. 295 ; Petru Rezuș, Școlile de la mănăstirea Putna, în «M.M.S.», nr. 7—8/1966, p. 511—522.

176. Melchisedek..., II, p. 151 ; Epifanie Cozărescu, op. cit., p. 95 ; de fapt, acum biserica era reziditâ, cum arată însăși pisania, pentru a treia oară.

177. Epifanie Cozărescu, Biserica Precista Mare din Roman, III, în «M.M.S.», nr. 3—4/1969, p. 225—230 ; Uricarul XII, Iași 1881, p. 359.

178. Pisania din anul 1838, păstrată în pridvorul bisericii ; Epifanie Cozărescu, Biseria Precista Mare din Roman, IV, în «M.M.S.», nr. 1—2/1972, p. 78—79 ; Uricarul, XII, p. 360.

duceri efectuate la episcopia Romanului ; alte copii sînt semnate de alt călugăr bucovinean, *Isaia ot Rădăuți* [179].

Notăm, mai sus, că episcopul Leon Gheucă al Romanului (1769—1786), apoi mitropolit al Moldovei (1786—1789), atît prin formația sa intelectuală superioară aceleia a contemporanilor săi, cît și prin preocupările sale cărturărești, s-a remarcat ca reprezentant și sprijinitor al iluminismului. El cunoștea limba franceză, citea din scrierile gînditorilor secolului al XVIII-lea și a celor din antichitate, avea bibliotecă, traducea, probabil, el însuși, opere cu caracter filosofic-etic și dădea sprijin unor călugări și laici [180] învățați care se aflau în preajma sa ca să traducă și să scrie. Provenind dintr-o veche familie românească, fiind, deci, pămîntean, Leon a luat atitudine, alături de alți fii ai neamului nostru înflăcărați de idei și simțăminte românești, împotriva unor încercări de a alege sau a impune ierarhi străini în scaunele chiriarhale ale Moldovei. Călugării pomeniți mai sus și, fără îndoială, alții, neidentificați încă, nemulțumiți de condițiile impuse de autoritățile habsburgice și, îndeosebi, de pătrunderea și așezarea rutenilor în Bucovina, sprijiniți de aceleași autorități habsburgice [181], au trecut la îndemnul conștiinței lor naționale românești, în Moldova, oprindu-se — unii dintre ei — și stabilindu-se pe lîngă mănăstirea Precista Mare din Roman, iar alții, s-au îndreptat spre celelalte centre eparhiale moldovenești sau spre unele mănăstiri mari, unde cu sprijinul episcopilor locali amintiți mai sus — unii dintre ei bucovineni — au desfășurat activități cu caracter cultural și social-uman. Romanul, prin călugării stabiliți aici, la finele secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, a adus, deci, importante contribuții la dezvoltarea culturii bisericești — teologice, cum și la răspîndirea ideilor noi de libertate și emancipare socială, de renaștere românească.

Veniamin Costachi (1 iunie 1796 — 18 martie 1803). Episcopul Antonie a murit la 17 mai 1796. «Rămînînd episcopia Romanului, s-a notat

179. Copiile făcute de Vartolomei și Isaia se păstrează la Arhivele statului Iași, Manuscrise, cotele 121—126. Prin dieta datată 15 iulie 1797, Gherasim Putneanul a lăsat fratelui Vartolomei bani pentru achitarea «datoriei cherestelei spitalului și a morii ce se face la Cordun» ; în același an, 1797, Vartolomei, acum arhimandrit, a fost rînduit egumen al mănăstirii Precista ; el împreună cu fratele Procopie numit, ulterior Paisie, au reparat biserica și au desăvîrșit spitalul din veniturile mănăstirii (Uricarul, XII, p. 359—360). Gherasim și Vartolomei sînt înmormîntați lîngă biserica Precista Mare, pe latura de nord a absidei răsăritene : «Sub această piatră odihnește robul lui Dumnezeu Gherasim ierodiacon Putneanul. Au fost egumen mănăstirii Precista 12 ani și au răposat la anul 1797 iulie 21. Tot sub această piatră odihnește robul lui Dumnezeu Vartolomei arhimandrit ucenic numitului de sus. Au fost egumen mănăstirii Precista 6 ani, 9 luni și au răposat anul 1814 mart 1. Capul lui Adam pre tot neamul nu iartă moartea-l stăpînește».

180. N. A. Ursu, Prima traducere românească din Epictet, în «Cronica», nr. 29/1980, p. 5.

181. Gheorghe I. Moisescu ș.a. II, p. 274—275.

în condica mitropoliei Moldovei și Sucevei, întru văduvie, cu blagoslovenia preasfințitului mitropolit al țării chirio chir Iacob prin alegerea de obște și prin bunăvoința a iubitoriului de Hristos și bine credinciosului domnului nostru măria sa Alexandru Calimache voevod s-au mutat episcopul Hușilor chir Veniamin la această sfîntă episcopie... în ziua întîia a lunii iunie» [182]. La 1 iunie 1796 s-a făcut alegerea lui Veniamin, îndată după moartea episcopului Antonie, dar noul episcop și-a luat scaunul în primire cu o lună mai tîrziu. În legătură cu trecerea lui Veniamin la Roman, avem informații sigure în testamentul său «scris din cuvînt» de ieromonahul eclesiarh Calinic, la 8 ianuarie 1844, în mănăstirea Slatina și «iscălit de însăși mîna» ierarhului care se retrăsese din scaunul mitropolitan și se afla la această mănăstire. «În anul 1796, în luna iulie m-am mutat la episcopia Romanului, în locul părintelui Antonie celui mai înainte de mine episcop, unde episcopind pînă la anul 1803 în luna martie în 20 de zile cu obștească alegere am fost rînduit la scaunul mitropoliei» [183].

Deși tînăr, cînd a trecut în scaunul episcopal al Romanului — nu împlinise încă 28 de ani — cu toate acestea, el era un slujitor al Bisericii bine cunoscut. Reproduc, după testamentul său, scurta biografie : născut la 20 decembrie 1786 ; botezat «în ziua dintîi a lui ianuarie anul următor 1769... părinți ortodocși Grigore Costachi și Maria, născută Cantacuzino, în satul părintesc Roșiești Fălciului ; începuturi de învățătură... în casa părintească, apoi așezat în școală publică» ; treptat, a învățat «limba elinească» ; «la vîrsta de 15 ani... cu blagoslovenia preosfințitului Iacob episcopul Hușilor... afierosit vieții monahicești... după împlinirea a trei ani hirotonit diacon de către fericitul episcop și în urmă tras la sfînta mitropolie de fericitul întru pomenire mitropolitul Leon, unde în 26 septembrie anul 1788 cu porunca preosfinției sale (a) fost hirotonit ieromonah... slujind apoi în sfînta mitropolie pînă după trecerea din viață a preosfinției sale în rînduiala de eclesiarh mare și după puțin rămînînd vacantă egumenia sfîntului Spiridon din Iași... un an vechil de egumen, cerînd acel loc o față mai vîrstnică decît mine și de treaptă mai înaltă», apoi a fost rînduit egumen ; după ce episcopul Iacob al Hușilor a trecut în scaunul mitropolitan, Veniamin a fost ales ca succesor al acestuia și hirotonit la 27 iunie 1792 ; la Huși el a păstorit pînă în luna iulie 1796 cînd a trecut la Roman ; «în anul 1803, în luna martie în 20 de zile cu obștească alegere (a) fost rînduit la scaunul mitropoliei» [184].

182. C. Erbiceanu, op. cit., p. 42—44 ; Melchisedek..., II, p. 160—161 ; se reproduce un pasaj din condica mitropoliei Moldovei și Sucevei.
183. Constantin Erbiceanu, op. cit., p. 59—60.
184. Ibidem, p. 59.

Mitropolitul Iacob Stamate, cu prilejul trecerii episcopului Veniamin de la Huși la Roman, a semnat gramata mitropolitană de recunoaștere din care redau următorul pasaj : «Drept aceia și svînta episcopie a Romanului, rămînînd întru lipsa apărătorului ei celui adevărat și arhiereu, fiindcă cel ce era întru dînsa episcop, chir Antonie, plinind obștească datorie au răposat și fiind neapărată trebuință ca fără zăbavă să se așeze la această eparhie alt episcop și păstor duhovnicesc, spre mîntuitoarea ocîrmuire și purtarea de grijă a cuvîntăreței turme cei dintru dînsa, cercat-am și am aflat pe al nostru întru Hr. frate iubit și împreună slujitor chir Veniamin episcopul svintei episcopii a Hușului, vrednic la toată știința și plecat întru viața călugărească, cuvios, smerit, împodobit cu blîndețe și cu alte fapte bune, temător de Dumnezeu» [185].

Mai cu seamă, ca mitropolit al Moldovei și Sucevei, timp de aproape patru decenii, cu unele întreruperi, Veniamin a desfășurat o bogată și multilaterală activitate care-l așează printre ierarhii fruntași ai Bisericii Ortodoxe Române. În treacăt, amintesc că el a îmbogățit literatura bisericească traducînd și tipărind cărți de cult și de îndrumare religioasă-morală, a întemeiat și ajutat seminarul de la Socola, a sprijinit, ca efor, înființarea și buna funcționare a unor școli românești, a zidit din temelie monumentala catedrală mitropolitană a Iașului, a zidit și reînnoit mai multe biserici, a vegheat părintește asupra mănăstirilor clădind, la unele, corpuri de chilii, iar la altele paraclise, dînd îndrumări pentru buna chivernisire a averilor și rînduind, la unele, egumeni români în locul celor străini, a chemat profesori cu pregătire aleasă, a dotat tipografia de la Iași în care s-au tipărit multe cărți, a pregătit pe unii dintre ucenicii săi pentru scaunele vlădicești, într-un cuvînt, și-a închinat toată viața, toată energia sa Bisericii și neamului său.

La Roman, Veniamin a dat atenția cuvenită treburilor administrativ-gospodărești ale eparhiei și ale spitalului din localitate și, în același timp, deși tînăr, a dat, cum reiese dintr-o scrisoare pastorală trimisă de el, probabil, la începutul păstoriei sale, slujitorilor bisericești îndrumări și diferite povățuiri în legătură cu misiunea pastorală a acestora.

Cînd a trecut Veniamin în scaunul episcopal al Romanului, episcopia avea, încă, datorii mari. La intervenția episcopului, domnul Alexandru I. Calimache, prin hrisovul datat 20 mai 1798, a acordat episcopiei unele privilegii fiscale care îi sporeau veniturile [186], iar ceva mai tîrziu, domnul Constantin Alexandru Ipsilanti a redus unele din obligațiile pe care

185. Ibidem, p. 43.

186. Melchisedek..., II, p. 161 ; 2 bani de fiecare vadră de vin ce se vinde în Roman ; numai episcopia are dreptul de a vinde dohot ; dughenile vor achita episcopiei cîte un ban la zece din suma chiriei anuale, orice locuitor din tîrg va achita episcopiei Roman un leu pe an ; episcopia va lua din țarină dijmă după obicei ș.a.

le aveau locuitorii tîrgului față de episcopie [187]. O inscripție pe o piatră fixată pe peretele unei clădiri mici, sub care se află un beci, pe latura dinspre sud-est a incintei, poartă data *anul 1800* ceea ce dovedește că a fost înălțată de Veniamin [188].

Deoarece Mănăstirea Precista Mare din Roman, care, începînd din anul 1787, avea îndatorirea de a întreține spitalul întemeiat de egumenul Gherasim Putneanul, nu mai putea face față acestei îndatoriri, episcopul Veniamin, spre a mări și dota acest așezămînt de ocrotire a sănătății și spre a aduce personal medical pregătit, a împrumutat o importantă sumă de bani (80 de pungi aur) pe care a destinat-o acestui scop social-uman [189].

Referindu-se la pregătirea sa cărturească, Veniamin a notat, în testamentul său că «în casa părintească» i s-au dat «oarecare începuturi de învățătură apoi (a fost) așezat în școală publică» [190]; nu menționează școala și nici orașul unde a învățat dar o rudenie a sa, Nicolae Istrati, a lăsat unele amănunte în legătură cu școala și localitatea în care a învățat Veniamin: «Fiindcă pe atunci era la modă limba greacă, scria acesta, Veniamin, după ce un loghiotatos în casa părintească îl învățase puțin grecește, în doi-trei ani, fu dat, apoi, în școala grecească din Trei Ierarhi, unde n-au putut urma cursul învățăturilor... pentru că pe atunci sistema filosofilor ce paradosea era de a vîrî cu falanga cartea în cugetile copiilor și pentru că, pozderia de străini, fiii pămîntenilor aveau de a suferi felurimi de neajunsuri și prigoniri deși școala se ținea cu cheltuiala patriei» [191]. Părăsind această școală, Veniamin s-a «îndeletnicit cu cetirea dumnezeieștilor Scripturi, cu învățăturile sfinților Părinți, dascăli ai Bisericii Ortodoxe» [192], prin urmare, a învățat singur; cu alte cuvinte, el este un autodidact.

Atît la Huși și la Roman, în calitatea sa de episcop, cît și la Iași, ca mitropolit, — nu mă ocup de înfăptuirile sale mitropolitane — cum se știe bine, Veniamin a dat cuvenita atenție treburilor administrativ-bisericești; în același timp, el a avut preocupări cărturărești care-l înscriu printre ierarhii de prima mărime ai ortodoxiei. Etapa istorică în care a trăit și activat el, de afirmare românească, de redeșteptare națională, impunea fiecărui fiu al patriei, printre ei și slujitorilor bisericești, acțiuni consacrate, îndeosebi, procesului de dezvoltare a literaturii în limba vorbită de popor, «spre întindere a luminii», cum și procesului de

187. Ibidem, p. 172—173.
188. Vezi p. 80.
189. Vezi p. 132.
190. Constantin Erbiceanu, op. cit., p. 44.
191. Nicolae Istrati, Biografia mitropolitului Veniamin Costachi, (Melchisedek, Cronica Hușilor și a episcopiei, București, 1869, p. 372).
192. Constantin Erbiceanu, op. cit., p. 14.

închegare a limbii literare unitare românești. Veniamin și-a îndeplinit pilduitor misiunea de cărturar. În anul 1796, deja, pe cînd era el episcop al Romanului, traducea *Tîlcuirea Evangheliilor de Teofilact* [193], fapt care demonstrează că a avut preocupări cărturărești încă din tinerețe.

Îndeplinindu-și misiunea de păstor al «*cuvîntăreței turme*» și, mai cu seamă, îndatorirea de îndrumător al preoților, Veniamin, cum mărturisește în testamentul său, a «întrebuințat toate puterile spre îndreptarea și împodobirea sfintelor biserici... și în privirea slujitorilor ei. Am îngrijit a face îndreptare sfîntului botez, pentru că și în eparhia Hușului și a Romanului și în mitropolia Moldovei deși se învață preoții a face botezul în trei afundături... ei totuși botezau prin turnări... aceasta dar, cu ajutorul lui Dumnezeu, după multă stăruire, o am adus la dreapta deplinire canonicească pe temelia credinței ortodoxe» [194]. Se desprinde, din acest pasaj, grija ierarhului păstor pentru înlăturarea practicii necanonice, pentru unitatea de credință și de disciplină bisericească.

O scrisoare pastorală trimisă de Veniamin preoților din eparhia Romanului, probabil, la cîtva timp, după ce el a trecut în scaunul episcopal al acestei eparhii, oglindește grija și silința sa pentru viața demnă a slujitorilor de altar și pentru respectarea întru totul a așezămintelor canonice bisericești: «Dator ești, o preote, — scria Veniamin — ca unul ce ai primit asupra ta darul prea Sfîntului Duh și te-ai pus învățător norodului, să... fii ferit și păzit de toată prihana care aduce scandală și defăimare cinului tău». După ce dă preotului îndrumarea de a nu săvîrși păcate și fapte necuviincioase, episcopul îi cere să fie «curat atît la cele dinlăuntru... cum și pe dinafară, grijit, spălat și pieptănat... să fii pildă celor ce privesc la tine». Îl îndeamnă, apoi, să poarte grijă «pentru biserica la care (este) orînduit slujitor... ca să fie împodobită cu cele trebuncioase», insistă, în mod deosebit, să fie la fiecare biserică «cristelniță pentru sfîntul botez în care să se poată afunda pruncul cu lesnire în trei afundări, iară nu în turnări sau într-alt chip». În continuare, atrage atenția preotului să postească o zi înainte de a sluji «dumnezeiasca liturghie», să se dezbrace de toate grijile lumești, să se împace «cu toți din toată inima»; să fie cu luare aminte la pregătirea și păstrarea sfîntului Agneț «ca să nu umezească și mucezească»; poporănii să fie sfătuiți «să meargă la biserică în toate duminicile și sărbătorile și să se ispovedească fieșteș care de patru ori pe an sau măcar o dată și care vor fi vrednici să se împărtășească»; «casnicii preotului să viețuiască în frica lui Dumnezeu», să fie «ascultători ferindu-se de adunări necuviincioase, ca să ia și alții pildă bună»; preotul să se si-

193. N. Iorga, Istoria Bisericii Românești, vol. II, ediția a II-a București, 1929, p. 211.
194. Constantin Erbiceanu, op. cit., p. 44.

lească «în tot chipul ca să dezghine dintre poporăni vrăjile, farmecile, descîntecile, baiurile și altele asemenea acestora care le fac cei mai mulți prin casele lor, căci acestea sînt lucruri păgînești»; în sfîrșit, preotul este îndrumat să nu se mute în alt sat nici să slujească în altă biserică fără știrea și binecuvîntarea episcopului; dacă îl supără cineva pe preot să nu răspundă «cu sudălmi și ocări»; dacă are cu cineva pricină de judecată «preotul nu este» slobod a merge la judecată politicească pentru că dregătorii politicești nu pot «să-l judece fiind preot»; orice preot să se ferească să nu fie «începătorul pricinii». Încheind scrisoarea pastorală, Veniamin îi spune preotului că «aceste mai sus arătate» i s-au «pus ca o oglindă înainte»; de le va păzi, va «cîștiga dragoste și evlavie de la oameni... iar arhiereul se va bucura și te va milui ca pe un împreună slujitor al tainilor lui Dumnezeu» [195].

Această pastorală este un document istoric de mare importanță prin mijlocirea căruia cunoaștem diferite aspecte ale vieții bisericești la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Totodată, ea ne arată că Veniamin Costachi a fost un ierarh care a dorit și a lucrat pentru disciplină și unitate în Biserică.

Se cunoaște o «carte», datată 23 septembrie 1797, prin care Veniamin despărțea doi soți fiindcă erau rude apropiate (gradul cinci): «i-am despărțit de istov ca nici odinioară să nu mai aibă împreunare unul cu altul și să fie întocmai ca niște străini și pe Ștefan (soțul) l-am canonisit cu canonul amestecării de sînge»; el este obligat prin această carte, să restituie zestrea primită la căsătorie [196]. Actul acesta pune în lumină rolul important pe care-l avea un conducător de eparhie în viața social-morală a celor pe care-i păstorea.

Veniamin, ca episcop, a avut în vedere și răspîndirea cărților, îndeosebi, de slujbă bisericească. Un preot, cu numele Andrei, dînd ascultare episcopului de Roman, care cerea să fie înzestrate bisericile cu «multe feluri de cărți», a cumpărat, la 2 martie 1801, un *Penticostarion* de la arhim. Ghedeon, starețul mănăstirii «Sf. prooroc Samuil» din Focșani, «afierosindu-l la biserica satului (Berești Covurlui) la mai marii Voievozi» [197].

În calitatea sa de episcop al Romanului, pentru scurt timp, Veniamin s-a remarcat ca bun gospodar cu viziuni social-umane înalte, deopotrivă, cu preocupări cărturărești și ca apărător integru al ordinei ca-

195. Ilie Gheorghiță, Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi, 1946, p. 228—230.
196. «Ioan Neculce», fasc. 5/1925, p. 214.
197. Ibidem, p. 272.

nonice. Experiența dobîndită de el, mai cu seamă, la Roman, l-a ajutat mult în desfășurarea activității sale de strălucit mitropolit al Moldovei și Sucevei.

5. Secolul XIX

Gherasim (martie 1803 — 15 martie 1826). Veniamin Costachi după moartea mitropolitului Iacob Stamate, a trecut, la 19 martie 1803, în scaunul mitropolitan al țării. Peste cîteva zile, la 25 martie 1803, «s-a mutat» la Roman, prin alegere de obște chir Gherasim de la eparhia Hușului. Noul arhipăstor al Romanului era, deja, cînd a trecut la această eparhie, o personalitate binecunoscută. Fiu al unui preot, anume Clipa Barbovschi din satul Vicovul de Sus, Gherasim a urmat, probabil, cursurile școlii teologice de la mănăstirea Putna, situată în apropierea satului său natal; tot la această mănăstire se va fi călugărit. După ce Bucovina a fost anexată imperiului habsburgic, din cauză că nu se bucura de atenția episcopului Dosoftei Herescu, Gherasim a trecut în Moldova.

Cîtva timp ar fi viețuit la mănăstirea Slatina unde era egumen Sofronie Rădășanul. Fiind călugăr isteț și, fără îndoială, pregătit, Gherasim ar fi primit la Slatina ascultarea de dichiu al mănăstirii. De la Slatina, s-a afirmat, dar fără temeiuri sigure, el ar fi plecat la Episcopia Romanului în fruntea căreea se afla episcopul Leon, care viețuise și învățase la mănăstirea Putna. Mai mulți călugări bucovineni pomeniți mai înainte au fost ajutați și sprijiniți de episcopul Leon Gheucă. S-a susținut că acest episcop ar fi trimis pe Gherasim și pe un nepot al său Alexandru la Leipzig, pentru studii, însoțit de cărturarul Dositei Obradovici, prieten apropiat al ierarhului de la Roman. La întoarcere i s-ar fi încredințat lui Gherasim ascultarea de dichiu al episcopiei. Ulterior, el a plecat la Iași, unde a ajuns de asemenea dichiu al mitropoliei. Din poziția aceasta a trecut el prin alegere în iunie 1796 în scaunul episcopal al Hușilor. Printre candidații pentru acest scaun episcopal au fost și Chiril, egumenul mănăstirii Rîșca și Gherasim, egumenul mănăstirii Precista din Roman.

Epifanie Cozărăscu punînd sub semnul întrebării rolul pe care l-ar fi avut Gherasim Clipa la Roman, susține că dichiul cu numele Gherasim, tot bucovinean, promovat la această demnitate de episcopul Leon, era ierodiaconul Gherasim Putneanul care apoi în anul 1786 a fost rînduit egumen al Precistii pe care a condus-o în această calitate, timp de 12 ani. Care dintre aceste fețe bisericești cu numele Gherasim a fost trimis de episcopul Leon la Leipzig pentru studii: Gherasim Clipa sau ierodiaconul Gherasim Putneanul!?

Plecînd de la o caracterizare din prefaţa cărţii *Iconomia practică*, vol. I, 1816 pe care Dimitrie Panaghiotatul Gavdela o face episcopului Gherasim Clipa, de la care primise sprijin: «...bărbat foarte amic al muzelor şi iubitor de învăţătură şi protector ca nimeni altul mai învăpăiat în orice branşă a filozofiei sănătoasă nu numai dintre moldoveni cei de o naţie cu dînsul ci chiar dintre cei de o naţiune cu mine», se poate crede că cel trimis la studii în Germania a fost Gherasim Clipa [1].

Studiile făcute de Gherasim Clipa Barbovschi la Putna şi în Germania, cum şi lecturile i-au adîncit cunoaşterea limbilor străine — germana, franceza, greaca, poate şi rusa [2] — şi i-au întregit formaţia intelectuală. Cum se va arăta în cele ce urmează, el a tradus diferite opere literare care-l înscriu printre reprezentanţii iluminismului la noi în ţară.

Cu prilejul înscăunării episcopului Gherasim la Roman, mitropolitul Veniamin a dat obişnuita gramată în ziua de 25 martie 1803, ceea ce înseamnă că, de fapt, păstoria noului episcop începea de la această dată. În prima parte a acestui act — praxis, cum îl numeşte Veniamin — întîlnim consideraţiuni şi idei dogmatice în legătură cu ierarhia bisericească apoi, în a doua parte, după ce se aminteşte că eparhia Romanului a rămas fără păstor adevărat şi arhiereu deoarece el însuşi, mitropolitul, a primit «scaunul sfintei mitropolii prin alegerea celor de obşte», clerici şi mireni, se face cunoscut că «fratele şi împreună slujitorul chir Gherasim episcopul sfintei episcopii Huşului, vrednic la toată ştiinţa şi plecat întru viaţa călugărească, cuvios, smerit, împodobit cu blîndeţe şi cu fapte bune, temător de Dumnezeu şi... ştiut şi ispitit de multă vreme şi însuşi de smerenia noastră... după vechiul obicei al pămîntului... şi cu alegerea de obşte... i s-au încredinţat de la Dumnezeu să ocîrmuiască sufletele pravoslavnicilor ce se află întru a sa eparhie (a Romanului) şi să săvîrşească toate cîte se cuvin arhieriei neapărat, să judece şi să cerceteze a doua oară toate pricinile bisericeşti. Citeţi, cîntăreţi şi purtători de sfeşnice să însemneze, diaconi să hirotonisească

1. C. Bobulescu, neamul Holbăneştilor cu al Episcopului Gherasim Clipa Barbovschi, Chişinău, 1929, p. 12; Melchisedek... Chronica Huşilor şi a Episcopiei, Bucureşti 1869, p. 389 şi urm.; Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900, Bucureşti 1975, p. 194; Epifanie Cozărescu, Arhimandritul Vartolomei Putneanul. Contribuţie la elucidarea unei vechi confuzii, în «M.M.S.» nr. 3—4 din anul 1962, pag. 194. Potrivit unei însemnări datată 1796 august 17, pe o carte ce se numeşte Mărgăritarul Sfîntului Ioan Hrisostom, păstrată la biblioteca M. Eminescu din Iaşi, în acest oraş vieţuia un «Gherasim arhimandrit Mitr. Iaşului şi proin igumen Mănăstirea Slatina» (însemnarea mi-a semnalat-o N. A. Ursu). Acesta nu este Gherasim Clipa, deoarece la această dată el era episcop la Huşi. Nu cumva autorul însemnării din cartea Mărgăritarul Sf. Ioan Hrisostom a plecat la Roman, după ce Veniamin Costachi a fost ales mitropolit al Moldovei, şi s-a stabilit la mănăstirea Precista pe care a condus-o apoi după Vartolomei Putneanul — nu Vartolomei Măzăreanul cum s-a afirmat — ca egumen sub numele de Gherasim Bucovineanul?; C. Bobulescu, op. cit., pag. 14, 19 prefaţă la iconomia practică vol. I 1816.

2. Ibidem.

și să suie la rînduiala preoției pe cei vrednici. Duhovnicești părinți să așeze prin ale sale cărți de duhovnicie; monahi și monahii să facă, chip mare și chip mic; dumnezeiești biserici să sfințească și să învețe pe pravoslavnicul norod... Să stăpînească toate afierosirile acestei sfinte episcopii și să poarte grijă pentru starea și adăugirea lor. Asemenea să stăpînească și să adune toate veniturile și cele drepte după obicei și toate celelalte să le săvîrșească, cîte se cuvin arhieriei precum s-a zis». În încheiere, mitropolitul Veniamin sfătuiește părintește clericii și dreptcredincioșii din eparhia Romanului să asculte pe noul păstor cinstindu-l cum se cuvine și dîndu-i «cu supunere frăției sale și toate cele ce se cuvin venituri bisericești și dreptăți întregi după obiceiul eparhiei...» [3].

Cu o întrerupere de cîteva luni, Gherasim a condus eparhia Romanului aproape 23 de ani. Primele decenii ale secolului al XIX-lea, în timpul cărora a păstorit el la Roman, deschid o nouă etapă în istoria noastră. Acum își face apariția procesul de «înoire a alcătuirilor lăuntrice», acum are loc «revenirea la domniile pămîntene» și tot acum au început unele manifestări culturale «semnificative» [4]. Orientări noi survin, încet-încet, și în viața bisericească. În această etapă istorică s-a pus problema pregătirii clerului în școli speciale bisericești, s-au înfiripat legături între ierarhii din Muntenia și Moldova, îndeosebi, între Veniamin Costachi și Grigore Dascălul, care aveau să ducă, în cele din urmă, la relații strînse, la unificare bisericească și apoi, la autocefalia Bisericii Ortodoxe Române, s-a dezvoltat și s-a manifestat tot mai mult, o conștiință «românească», atît cînd era vorba de alegerea ierarhilor în scaunele chiriarhale, de păzirea drepturilor vechi ale ortodoxiei, cît și de administrarea bunurilor materiale bisericești. Fără nici o îndoială, sentimentul primatului național, conștiința pămînteană, tot mai vie, în deceniile 2—3 ale secolului al XIX-lea, au condus clerul înalt al Moldovei și pe membrii divanului domnesc să propună domnului, prin anaforalele din decembrie 1815, 11 martie 1819 și septembrie 1820, ca să nu admită un episcop romano-catolic stabil în acest principat cum dorea imperiul habsburgic. Deși se dădeau asigurări că «episcopul catolic-roman are să privegheze și să caute numai la cele ce se ating de disciplina și rînduiala riturilor, săvîrșind și cele mai înalte taine ale lor, fără a se amesteca la cele ce sînt a pămîntului sau a pretandarisi împărtășire de driturile și privilegiile arhipăstorilor pămîntești, socotindu-se întru această privire și el ca și cei mulți episcopi fără eparhie», cu toate acestea, ierarhii moldoveni, între care și episcopul Ghe-

3. Melchisedek... II, p. 175—177.
4. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, op. cit., p. 488.

rasim al Romanului, cum și membrii divanului privind această problemă prin ochii bunilor ortodocși, deci confesional, arătau, în anul 1815, că nu este «nici o încredințare că a fost vre-odinioară cu statornicie în pământul nostru episcop catholicesc»; de aceea, «ca niște fii adevărați a sfintei maicii noastre Biserici a răsăritului și supuși canoanelor sfintelor soboară și vechilor obiceiuri, ce sînt lege în pământul nostru, arătăm că nu poate fi primit». «Ne rugăm, insistau ei în anul 1819, ca să nu fie ertată niciodată intrarea arhiereului latin în Moldova, pentru că va unelti multe necuviințe și va pricinui lăcuitorilor obștească tulburare și răzvrătire». În sfîrșit, prin a treia anafora (1820), membrii divanului fiind «mai mult întru neodihnă deoarece supt numire de un episcop se formalicește păstoriu apusienesc în patrie și acela întărit de protecție», îngrijorați, apoi, că unii fii ai Bisericii Ortodoxe ar putea părăsi credința strămoșească, în eventualitatea stabilirii unui episcop romano-catolic în Moldova, au cerut, «păzirea fără nici o bănuire a legii și a Bisericilor noastre» [5]. În august 1826, adunarea obștească — acum, la Roman, era episcop Meletie care a și participat la lucrările adunării, — a întocmit încă o anafora, în aceeași problemă, în care se accentua că, un episcop romano-catolic în Moldova ar putea atrage credincioși ortodocși la romano-catolicism, de aceea este bine «să rămînem în pace» [6].

Pentru un timp, căpeteniile romano-catolicismului au părăsit ideea de a avea episcopate stabile în principatele române, cu titulaturi date de localitățile în care rezidau episcopii, și s-au mulțumit a avea, ca și în trecut, episcopi vizitatori [7].

Anaforalele în legătură cu episcopatul romano-catolic stabil, în Moldova, pun în lumină tensiunea confesională a clerului ortodox moldovean și a celorlalți membri ai divanului la începutul secolului al XIX-lea.

Episcopul Gherasim agonisise o zestre intelectuală impresionantă pentru vremea în care a trăit; ca și protectorul său, Leon Gheucă, el era un adept al iluminismului. Spre deosebire de Iacob Putneanul, Iacob Stamate, Veniamin Costachi și Grigore Dascălul care și-au îndreptat privirile, cu prioritate, spre literatura și cultura teologică a ortodoxiei, Gherasim, cum se va vedea, în continuare, ca și Leon, s-a oprit la operele unor gînditori, unor moraliști, unor umaniști, care circulau, în Europa, purtate de curentul iluminist și din care a tradus în limba română.

5. Melchisedec, Papismul și starea actuală a Bisericii Ortodoxe în regatul României, București, 1883, p. 40—42, 44—47, 55—62; Uricarul, XIV, Iassi 1889, p. 126—136.
6. Ibidem, p. 64—69.
7. Ibidem, p. 70.

Mai întîi, amintesc că, în calitatea sa de membru al divanului, episcopul Gherasim a semnat, alături de ceilalți ierarhi eparhioți moldoveni, anaforale și hrisoave domnești privind diferite probleme la ordinea zilei [8].

Deși, mai cu seamă, în tinerețe, a avut preocupări cărturărești remarcabile, cu toate acestea, episcopul Gherasim a dat atenție și treburilor gospodărești-materiale izbutind să agonisească o importantă avere personală. Se cunoaște, de pildă, între altele, că a cumpărat o moșie, la Răbăia [9]; de asemenea, că a cumpărat o casă cu loc în Iași [10]. În anul 1821, din cauza tulburărilor pricinuite de mișcarea eteristă, episcopul Gherasim și-a adăpostit averea mobilă, poate și o parte din aceea a episcopiei, la mănăstirea Secu unde erau adăpostite și averile unor boieri și ar fi făgăduit o mare recompensă unei cete de eteriști ca să păzească această mănăstire, apoi a plecat spre Fălticeni și Bucovina. Mănăstirea a fost asediată de turci, arsă, iar averile ascunse acolo luate de asediatori [11]. Limpezindu-se apele, episcopul a revenit la Roman unde a mai păstorit pînă în anul 1826 lăsînd episcopia cu datorii grele [12].

8. Printre cele mai importante sînt următoarele: 2 octombrie 1812, anaforaua în care sînt expuse unele doleanțe ale țării după ce ținutul dintre Prut și Nistru a fost anexat imperiului țarist (Uricarul, IV, p. 356); anafora prin care se fixează suma anuală a birului ce trebuia achitat turcilor (Melchisedek... II, p, 18); 30 aprilie 1816, hrisov prin care se desființează un adaos la dabila gorștinei (Melchisedek... II, p. 182—186); 1803 hrisov pentru înființarea seminarului Socola (Uricarul, III, p. 39); 1804, hrisov prin care se hotărăște înființarea unui orfanotorion (Uricarul I, ediția a doua, 1871, p. 319); 29 mai 1803, hrisov prin care se așează la Galați școală de limba elinească și moldovenească; 20 iunie 1815, hrisov prin care se hotărăște să nu se mai sporească dabila gorștinei (Uricarul II, p. 376); 18 iunie 1804, hrisov prin care se fixează lefurile isprăvnicilor și prin care sînt opriți, de la «urîte și nedrepte cîștiguri» (Uircarul II, p. 369); 1826. anafora prin care se stabilesc veniturile anuale ale mănăstirilor închinate (Uricarul II, p. 383); 1 noiembrie 1815, hrisov prin care se stabilește să nu se sporească taxa vădrăritului (Uricarul II, p. 387); 2 ianuarie 1815, anafora prin care se opresc abuzurile proprietarilor de moșii asupra sătenilor dar se recunosc drepturile boierilor (Uricarul II, p. 139); 1805, magzarul boierilor moldoveni către Înalta Poartă privind boierescul; se cere o măsurată orînduială în legătură cu obligațiile ce le au sătenii (Uricarul II, p. 144); 24 mai 1803, hrisov în care se fac referiri la învățăturile din școlile episcopiilor Romanului și Hușilor; lefurile dascălilor de la aceste școli vor fi plătite de episcopiile locale (Uricarul III, p. 26—29); 8 noiembrie 1803, hrisov în legătură cu terenul hărăzit luteranilor din Iași, spre a face biserică și cimitir (Uricarul IV, p. 175); august 1805, episcopul Gherasim împreună cu mitropolitul Veniamin întăresc statutul în 20 de puncte a societății adelfon înființată de negustorii greci din Iași (C. Erbiceanu op. cit., p. 345); 15 iulie 1814, hrisov prin care se confirmă dreptul bisericii «Sf. Voievozi» din Roman (biserica Albă) de a avea unele venituri ca mai înainte (Melchisedek... II, p. 180); 13 martie 1825, anafora privind veniturile pe care le realizează mănăstirile închinate (C. Erbiceanu, op. cit., p. 406—408).

9. Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, vol. XVII, Huși, 1927, p. 124.

10. Uricarul, vol. XII, p. 322; pe vremea domnului Ioniță S. Sturdza (1822—1828), la începutul domniei acestuia, episcopia de Roman avea case în Iași («Ioan Neculce», fasc. I, Iași 1921, p. 113.

11. Gheorghe I. Moisescu ș.a., op. cit., vol. II, p. 431; C. Erbiceanu, op. cit., p. 162.

12. Ibidem; la 22 septembrie 1811, deci pe timpul păstoriei episcopului Gherasim, postelnicul Gheorghe Kogălniceanu, prin dieta sa adeverită de mitropolitul și exarhul

Aminteam în alt capitol al acestei lucrări că biserica episcopală de la Roman nu are înfățișarea arhitectonică a bisericilor zidite de Petru Rareș: Probota, Moldovița, Rîșca, Sf. Dumitru-Suceava. Turla catedralei episcopale, de pildă, este înălțată numai pe o bază pătrată. Această biserică se mai deosebește prin forma boltei altarului. Specialiștii cred că, inițial, biserica a fost la fel cu alte biserici zidite în secolul al XVI-lea dar, între timp, a suferit unele modificări, în urma șubrezirilor pricinuite de cutremurele din secolul al XVIII-lea [13]. Nu s-au păstrat mărturii istorice referitoare la modificările survenite dar particularitățile arhitectonice ale catedralei episcopale, menționate mai sus, ca și coloritul, legendele, și, în genere, tehnica picturilor din naosul și altarul bisericii, deosebite de picturile din pronaos și pridvor, sînt temeiuri care conduc la concluzia că anumite modificări s-au făcut.

În afară de modificările începute pe vremea episcopului Ioanichie, probabil, și continuate pe vremea episcopului Leon [14], s-au făcut altele, de data aceasta, în interior, la începutul secolului al XIX-lea. În anul 1805, episcopul Gherasim, spre a mări spațiul bisericii, a desfăcut pereții care separau pridvorul de pronaos și această încăpere de naos [15]. Lucrări de felul acesta s-au efectuat, în vremea aceea, și la alte biserici din Moldova — era un fel de modă — știrbindu-li-se, astfel, înfățișarea originară. Odată cu peretele care despărțea pronaosul de naosul catedralei de la Roman au dispărut porțiuni mari de pictură veche printre care și compoziția votivă, în care, negreșit, era reprezentat domnul Petru Rareș, ctitorul și familia sa. Tot în acel an, Gherasim a înlocuit vechea catapetesmă cu alta nouă [16]. De la acest episcop provin și cîteva obiecte de cult utilizate la desfășurarea serviciilor religioase: *Panaghiar mic* cu însemnarea *Gherasim episcop Romanului 1823, tricher și dicher* cu însemnarea *Gherasim episcop Romanului 1823, potir, disc, stea* și *linguriță* cu însemnarea *Gherasim episcopul Romanului 1823, cruce* în filigran cu însemnarea *Gherasim episcopul Romanului 1824,* două *cruci* de nichel cu însemnarea *Gherasim episcop Romanului 1823,* patru *candele* mari de argint atîrnate în fața catapetesmei și două *candele* mai mici de argint în fața unor icoane așezate în pridvorul bisericii, cu aceeași însemnare. În anul 1817, el a prefăcut un clopot care fusese dăruit de Ștefan cel Bătrîn [17]. Episcopul Gherasim a clădit, în vecinătatea catedralei episcopale, o casă care a dăinuit pînă în anul

---

Gavriil a lăsat episcopiei Romanului suma de 2000 lei (Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, vol. XXV, p. 126).

13. Vezi p. 59.
14. Vezi p. 59.
15. Melchisedek... I, p. 186.
16. Vezi p. 71—72.
17. Vezi p. 77.

1852 [18], cu materiale care proveneau, nota Melchisedec, de la cetatea Smedorova, în ruină, situată la vre-o 4—5 km spre est, pe malul stîng al Siretului [19].

Deşi treburile administrative-gospodăreşti cereau prezenţa sa activă, fie ca dichiu la Slatina şi Iaşi, fie ca episcop la Huşi, apoi la Roman, luîndu-i o bună parte din timpul său, cu toate acestea episcopul Gherasim Clipa n-a neglijat îndatoririle sale social-pastorale şi, deopotrivă, pe cele culturale. Astfel, după epidemia de ciumă care a bîntuit în Moldova prin 1818—1819, el dădea o «sfătuire» clerului şi credincioşilor cu privire la curăţenia ce trebuie păzită pentru a preîntîmpina o nouă molimă cu urmări atît de dureroase: «Cu adevărat înfricoşată a fost întîmplarea şi jalnică privirea că mulţi au rămas dărîmaţi de averi, mulţi au rămas săraci de părinţi, unii s-au lipsit de soţii iar alţii de fiii şi cunoscuţii lor». Îndemnîndu-i să fie aduse la îndeplinire măsurile profilactice luate de strămoşi — privind, în chip deosebit, locuinţele, hainele şi lenjeria, el scria, printre altele, următoarele: «...de nu se vor spăla, de nu se vor curăţi şi de nu se vor aerisi, cu acea lesnire, pot să aducă primejdie, precum şi moliile care tocma atunce se ivesc cînd au stricat toate blanele din nepurtarea de grijă a stăpînului...»; adresîndu-se preoţilor, el le recomanda: «să faceţi în vremea mărturisirii cele mai puternice sfaturi fieştecăreia persoane, parte bărbătească şi femeiască să-şi ia seama şi de au niscaiva lucruri nedate spre aierisire, curăţire sau spălare îndată să le arate de faţă la rînduiţii dregători spre a se face mai sus arătata lucrare» [20]. «Sfătuirea» aceasta face dovada că, în viziunea episcopului Gherasim, preotul alături de «rînduiţii dregători» este un factor de mare utilitate în viaţa credincioşilor pe care-i păstoreşte.

Numind un protopop, episcopul Gherasim îi dă sfaturi cu caracter pastoral; în toate să fie cu «neadormită priveghere şi purtare de grijă...» «cuviincioasa podoabă şi buna rînduială a sfintelor biserici», «cinstita petrecere a preoţilor şi diaconilor» să fie preocupări de căpetenie; «să nu se facă cununii fără de lege şi amestecări de sînge»... «întru pricinile de giudecăţi ce razămă asupra protopopiei să fie foarte cu luare aminte de a nu strîmbătăţi pe nimeni şi întru cele ce va avea ştiinţă să dea hotărîri iar în cele ce va avea îndoieli sau întru cele ce atîrnă de însuşi a noastră hotărîre să ne înştiinţeze...» [21]. Dînd preotului

18. Melchisedek... II, p. 220.
19. Ibidem... I, p. 14.
20. Iacov Antonovici, op. cit., p. 369—371.
21. Ibidem, p. 371—372 (Preotul Ioan Buta din satul Blăgeşti numit protopop în ocolul Horincea ţinutul Covurlui «al eparhiei noastre»).

Nicolae Drăguț din Galați, la 17 august 1820, «slujba părinteștii duhovnicii», îl sfătuiește cum să se poarte «în scaunul mărturisirii» [22].

Deoarece oglindește modul în care se recrutau tinerii pentru misiunea preoțească și în ce condiții erau ei rînduiți la biserici, reproduc următorul act semnat de episcopul Gherasim la 22 martie 1808: «Viind înaintea noastră acest de Dumnezeu temător bărbat Nicolae din satul Văleni de la ținutul Covurluiului a eparhiei noastre cu multă cucernicie au cerut darul preoției. Deci după cuviincioasa cercetare ce i s-au făcut și după încredințarea ce-am luat din mărturia duhovnicescului său părinte chir Ghermano eclesiarhul episcopiei Romanului, vrednic aflîndu-se l-am povelit învrednicindu-l stepenei ceteților și ipodiaconului pe urmă l-am hirotonit diacon și preot desăvîrșit. Drept aceia îl trimitem către cucernicia ta protopoape Gheorghe Avraam ca să-l rînduiește la un preot din cei ce au fost aice la cercetare să-l puie să slujească la biserică toate cele ce se cuvin preoției cu mare priveghere și luare aminte după hotărîrea sfintelor canoane. Lîngă aceasta să-l puie să învețe proscomidia rost, ecteniile de sară și de dimineață cum și toate tipicile liturghiei și a molitvelnicului iar mai vîrtos să se îndeletnicească în cetiri adică apostolul și evanghelia să le citească bine și cu înelegere ca să nu fie de scandal norodului să se silească încă a deprinde și cum se va purta în biserică la vremea slujirii întru toate rînduielile bisericești. Deci dînd noi pe acest nou preot asupra privegherii cucerniciei tale, punem și vadea, ca toate acestea de sus arătate să fie silitor a le învăța deplin pînă într-o lună de zile și sfîrșindu-le toate bine să fie trimis aicea la noi ca să i se dea poucenie și să se rînduiască și la popor iar nefiind învățat întru toate acestea ce i s-au rînduit atuncea, nu numai că nu i se va da poucenie și popor dar încă și de cele preoțești poprit va fi. Gherasim episcop Romanului 1808 martie 22» [23].

Atît actul de numire a protopopului, cît și cel de alegere și rînduire a unui preot sînt mărturii care pun în lumină preocupările pastorale ale unui episcop de acum două secole.

Ca și Leon Gheucă, episcopul Gherasim, s-a alăturat mișcării iluministe din Moldova, care atrăsese boieri cărturari și patrioți cu orientări antifanariote «sprijiniți în acțiunea lor cultural-politică de loja francmasonică din Moldova de care nu era străin» [24]. El a sprijinit cărturari care făceau traduceri și, în același timp, personal, ar fi tradus scrieri care erau căutate de unii intelectuali ai timpului. Pe cînd se afla la mitropolia din Iași, el ar fi tradus din franceză, în 1787, *Taina francmasonilor*, de abatele Gábriel Perau, în 1792, *Istoria lui Carol al XII-lea*, de

22. Arhivele Statului București, Fond «Episcopia Romanului», pachet XXV/3.
23. Ibidem, pachet XXV/2.
24. Dicționarul literaturii..., p. 194.

Voltaire, iar în 1795, prin intermediar grecesc, *Istoria Americei* [25]. În 1792, el ar fi tradus tot din franceză, romanul picaresc, *Viața domnului Heruvim de la Rodna*, după opera lui Lesage, *Bacalaureatul de la Salamanca* [26]. Traducerile făcute deși cu unele stîngăcii, arată că autorul cunoștea bine limba franceză, că știa să folosească, dozat, termeni străini [27]. La Iași, în anul 1794, se publica sub titlul *Critil și Andronius*, în limba română, nouă capitole din prima parte a romanului alegoric *El criticon* de *Baltasar Gracián*, fără însă a fi menționat numele traducătorului [28]. S-a formulat, mai întîi, ipoteza că traducătorul din grecește a acestei opere, cu consultarea versiunii franceze a lui Máunroy ar fi Gherasim Clipa [29], apoi comparîndu-se această traducere cu celelalte făcute de Gherasim, menționate mai sus, și constatîndu-se că ele sînt asemănătoare ca limbă, s-a demonstrat că autorul ei ar fi acest slujitor bisericesc [30]. În traducerile sale se resimte influența graiului din Bucovina de unde era originar Gherasim Clipa, cum și influența limbii cărților bisericești cu care acesta, firește, era familiarizat [31]. Unii termeni — crăina, norodi, să înainta, protecsie, gîrlă, strai, amintere(a) — se întîlnesc frecvent în traducerile atribuite lui Gherasim Clipa, ceea ce dovedește că, într-adevăr, el este traducătorul operei *Critil și Andronius* [32].

Pe cînd se afla în scaunul episcopal al Hușilor, Gherasim a poruncit ieromonahului Pahomie să copieze *Canoanele Născătoarei* (14 ianuarie 1800) [33], apoi, la Roman, în aceeași calitate a patronat traducerea făcută de un cărturar grec, înrîurit de raționalism, *Metodie Antracitul, Păstorul oilor cuvîntătoare*. Tot în această etapă a vieții sale, Gherasim a dat sprijin profesorului grec D. Gavdela spre a alcătui în grecește o *Economie practică și generală*. Deoarece ardeleanul Nicola Nicolau dedica episcopului Gherasim traducerea *Plutarh Nou* din Pierre Blanchard, tipărită, la Buda, în anul 1819, înseamnă că ierarhul de la Roman era cunoscut bine și dincolo de hotarele Moldovei ca intelectual deosebit [34].

25. N. A. Ursu, Traducătorul necunoscut al romanului Critil și Andronius, în «Limba română», iulie-august 1977, p. 352; Dicționarul..., p. 195; Pompiliu Eliade, Influența franceză asupra spiritului public în România, București, 1982, p. 271.
26. N. A. Ursu, Un roman francez tradus în secolul al XVIII, în «Cronica», nr. 14/1975, p. 5; Dicționarul..., p. 195.
27. Dicționarul..., p. 195.
28. N. A. Ursu, Traducătorul necunoscut..., p. 351.
29. Dan Simonescu, Un roman spaniol în Moldova secolului al XVIII-lea, în «Anuarul liceului Național din Iași pe anii 1942—1945», p. 55—56.
30. N. A. Ursu, Traducătorul necunoscut..., p. 353.
31. Ibidem.
32. Ibidem, p. 354—355.
33. Vezi p. 368.
34. Dicționarul..., p. 195.

În vreme ce episcopul Gherasim păstorea la Roman au survenit evenimente — războiul ruso-turc din 1806—1812 și mișcarea eteristă din 1821, cu urmările tragice — care au avut repercursiuni și asupra vieții bisericești. Astfel, în vîltoarea evenimentelor din 1806, se aflau, în Moldova, locuitori, îndeosebi, boieri care simpatizau cu turcii sau cu rușii. Cei din partida filorusească stăruiau ca să fie înlăturați din scaune și înlocuiți atît mitropolitul Veniamin cît și episcopii Gherasim al Romanului și Meletie al Hușilor. Printr-un act, datat iunie 1807, semnat de mai mulți boieri, ierarhii moldoveni erau apărați. Despre episcopul Romanului se spune în acest act, «s-a purtat ca un bărbat înțelept și rîvnitor, păstor fiind întru toate următor spre cinstea și folosul patriei» [35]. Mișcarea eteristă izbucnită în 1821, a fost dezavuată, între alții, și de patriarhul Grigorie al Constantinopolului, printr-o carte de blestem, pe care a trimis-o ierarhilor moldoveni spre a fi citită în toate bisericile. Mitropolitul Veniamin și cei doi episcopi, Gherasim și Meletie, în aprilie 1821, au poruncit preoților «să se cetească în auz pe la bisericile toate de obște» această carte, ca nu cumva să se alăture cineva «acestor răzvrătitori» [36]. Episcopul Gherasim avînd viziunea tulburărilor pricinuite, în Moldova, de mișcarea eteristă și, mai cu seamă, întrezărind măsurile pe care trebuiau să le ia turcii împotriva acestor «răzvrătiți» și-a transportat propria sa avere, poate și a episcopiei, la mănăstirea Secu, iar el a plecat spre Fălticeni iar de acolo în Bucovina [37]. În luna iunie 1821 el se afla la Fălticeni [38]. La Roman a lăsat, în calitate de administrator al eparhiei pe ieromonahul Meletie care, presat de un pașă turcesc, cum va susține el mai tîrziu, a plecat la Tîrnova unde a fost hirotonit arhiereu, de trei arhierei greci, în octombrie 1821, dar fără știrea patriarhului ecumenic. Caimacamul Șt. Vogoride a dispus să se dea noului arhiereu Meletie, care avea să conducă eparhia Romanului în lipsa titularului canonic, Gherasim, mănăstirea Răchitoasa, închinată sfîntului Mormînt, «unde va merge și se va așeza» [39]. La Roman, Meletie a strîns mărturii prin care încerca să convingă pe turci că episcopul Gherasim este eterist [40].

Revenind în scaun după ce mișcarea eteristă a fost înăbușită, episcopul Gherasim, «om mîndru și aprig», ar fi caterisit pe Meletie pentru că a avut îndrăzneala de a-i lua locul, dar mitropolitul Veniamin n-a încuviințat așa ceva. Episcopul de la Roman s-a arătat atît de neîndurător, atît de neînduplecat în pornirea sa încît nu l-a iertat nici pe patul

35. C. Erbiceanu, op. cit., p. 46.
36. Ibidem, p. 114—116.
37. Vezi nota 11.
38. C. Erbiceanu, op. cit., p. 124; Simion Reli, op. cit., p. 15.
39. Ibidem, p. 161.
40. Ibidem, p. 167.

de moarte. În cele din urmă, mitropolitul a dezlegat pe Meletie de greșeala sa. Rînduit stareț al mănăstirii Burdujeni, Meletie era cunoscut sub numele de «proin Roman». La intervenția mitropolitului Veniamin, patriarhia ecumenică a acordat, în anul 1827, acestui arhiereu, titulatura *Stavropoleos* spre a nu fi confundat cu noul episcop de Roman al cărui nume era tot Meletie [41]. Cîtva timp, în anul 1848, după moartea mitropolitului, el a cîrmuit mitropolia în calitate de locotenent [42], ceea ce denotă că era, totuși, un ierarh deosebit; prin testament, el a lăsat o sumă de bani spitalului «Pașcanu» din Iași, iar bisericii «Buna Vestire» din același oraș casa în care a locuit. În anul 1851 el a trecut la cele veșnice [43].

La 11 februarie 1823, ierarhii moldoveni eparhioți — mitropolitul Veniamin, episcopul Gherasim al Romanului și episcopul Meletie al Hușilor — au fost îmbrăcați cu blane de către domnul Ioniță Sandu Sturdza [44]. În condițiile timpului, acordarea blanei era o distincție acordată demnitarilor țării printre care erau și ierarhii. Provenind dintre pămînteni, după atîția și atîția domni a căror origină era Fanarul, Ioniță S. Sturdza a cinstit fețele bisericești marcînd prin acest act atenția pe care o acorda el Bisericii.

Episcopul Melchisedec schițînd un portret al înaintașului său în scaun, episcopul Gherasim, nota că acesta era «neînduplecat», «mîndru, aprig și luxos», «nu simțea căldura misericordiei» și «de la (el) episcopia și țara n-au clironomisit decît datorii grele» [45]. În amintirea romașcanilor, într-adevăr, episcopul Gherasim a rămas ca păstor aspru; ar fi, însă, nedrept să reliefăm numai această latură a firii și caracterului său. El s-a remarcat prin strădanii și realizări gospodărești și cărturărești. Nefiind tipărite, traducerile amintite mai sus, n-au fost cunoscute decît în cercuri restrînse iar ulterior numai cercetătorilor. Dacă sînt ale lui, traducerile demonstrează că el a fost un slujitor bisericesc cultivat, un intelectual căruia îi plăceau, îndeosebi, scrierile cu caracter iluminist. Înfăptuirile de la catedrala episcopală, demonstrează, de asemenea, că episcopul Gherasim a dat cuvenita atenție și treburilor bisericești.

În primele luni ale anului 1826, episcopul Gherasim s-a îmbolnăvit. El a plecat la Iași unde avea un frate, arhimandritul Sofronie Barbovschi [46], pentru tratament medical; a murit însă, în ziua de 15 martie

41. Melchisedek... II, p. 193.

42. Un opis domnesc cu nr. 73 era trimis în anul 1848, locțiitorului de mitropolit Meletie Stavropoleos prin care se cerea acestuia să desființeze contracturile pentru împosesuirea de moșii sau acareturi a acelor monastiri și păzirea pe viitoriu a urmărei întocmai după așezămîntul zis («Buletin foaie oficială» XVI, nr. 65/1848, p. 262—263).

43. «Gazeta de Moldavia» XXVII, nr. 56, iulie 1851.

44. Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, vol. XXV, p. 267.

45. Melchisedek... II, p. 194, Chronica Hușilor... p. 392.

46. Sofronie studiase la Constantinopol; cunoștea limbile greacă, franceză și italiană; a îndeplinit misiunea de predicator în Asia Mică și la patriarhia din Constan-

1826 și a fost înmormîntat în biserica «Sf. Gheorghe», vechea catedrală mitropolitană [47]. Piatra care a acoperit mormîntul său nu s-a păstrat.

Meletie (iunie 1826 — februarie 1844). Rămînînd scaunul episcopal vacant prin moartea episcopului Gherasim, domnul Ioniță S. Sturdza, la 26 mai 1826, a cerut divanului să aleagă un nou arhipăstor. Adunîndu-se, la mitropolie, «în pricina văduvitei episcopii a Romanului», membrii divanului au înștiințat domnia, printr-o anafora, datată 1 iunie 1826, că au socotit «mai întîi de cuviință chemarea iubitorului de Dumnezeu episcop al Hușilor chir Meletie la văduvita episcopie a Romanului pe lîngă altele mai cu deadinsul pentru înfățoșata iconomicească sa petrecere la episcopia ce au fost, care cea mai dinadinsul o cere acum nevoia acesteilalte episcopii a Romanului, după povara datoriei în care se află din întîmplări și peristasurile trecute, s-au și făcut această chemare prin Preosfinția sa mitropolitul întru care unindu-ne și primind teofilia sa chir Meletie întru făgada sîrguinții plății și a răfuirei a toată datoria la care este supusă această episcopie, prin cele mai iconomicoase și osîrdnice chipuri a teofiliei sale, cu cît va putea mai fără prelungire, urmează cu întărirea înălțimei voastre mutarea sa la episcopia Romanului» [48]. Prin aceeași anafora, membrii divanului înștiințează pe domn că s-au unit «în socotința» Preosfințitului mitropolit Veniamin și au ales pentru scaunul episcopal al Hușilor pe ieromonahul Sofronie (Miclescu) [49]. Domnul «a întărit» alegerile făcute prin rezoluția din care redau cele ce urmează: «Înfățoșîndu-ni-se anaforaua aceasta a Preosfințitului mitropolit al țării și a Domniilor sale boierilor și pătrunzîndu-ne de conștiința ei găsim de cuviință și de toată lauda atît socotința mutării iubitorului de Dumnezeu episcop chir Meletie de la Huși la văduvita episcopie a Romanului, cît și alegerea noului episcop pentru episcopia Hușului a cuviosiei sale ieromonahul Sofronie din părinții călugări ai monastirii Neamțului, pe încredințarea dată de Preosfinția sa părintele mitropolitul chirio chir Veniamin de areti și destoinicia pomenitului ieromonah spre însărcinarea și păstoria acestei eparhii a Hușului. Drept aceea, unindu-ne cu această plăcută socotință, hotărîm atît mutarea Teofiliei sale episcopului de Huși la Roman, cît și hirotonia și

tinopol; întors în Moldova, a activat ca predicator la catedrala mitropolitană și ca egumen la mănăstirea Cetățuia; cu prilejul ungerii domnului Grigore Al. Ghica, la 2 octombrie 1849 el a rostit o predică în care critica aspru pe fostul domn Mihail Sturdza; la insistențele unor consuli străini el a fost înlocuit (C. Bobulescu, op. cit., p. 23—24; Simion Reli, op. cit., p. 18—19); știri despre Sofronie în: «Buletin foaie oficială», XVII, 1849, p. 323—324, «Zimbrul», II/1851, Uricarul, X, p. 122—123.

47. C. Bobulescu, Neamul Holbăneștilor cu al episcopului Gherasim Clipa Barbovschi, Chișinău, 1924, p. 21—22; Simion Reli, *op. cit.*, p. 16. «(Să se știe») de cînd au răposat părintele Gherasim, fiind episcop de Huș șasă ani la Roman douăzeci și patru și s-au îngropat la sfînta mitropolie în biserica Sfîntului Gheorghe 1826, mar. 15, vecinica lui pomenire...».

48. E. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 269.

49. Ibidem.

rînduirea cuviosiei sale ieromonahului Sofronie la episcopia Huşului» [50]. Noul arhipăstor al Romanului trecea, de fapt, în scaun la începutul lunii 1826.

Meletie, ca şi predecesorii săi Antonie şi Gherasim, era bucovinean. Născut la Suceava în anul 1777; numele de familie al fratelui său, deci şi al episcopului, era Lefter, poreclit de suceveni Bandraburnl; trecînd în Moldova, el a fost călugărit în anul 1795 de mitropolitul Moldovei Iacob Stamate. Un timp a slujit ca ierodiacon, la mitropolia Moldovei. Cînd a fost ridicat la treapta de episcop el avea 25—26 de ani [51]. La Huşi, Meletie păstorise mai bine de 23 de ani. Trecerea sa de la o episcopie la alta, după atîta timp, apare ca un fapt neobişnuit în viaţa bisericească de altădată. Explicaţia ar fi, cred, următoarea: episcopia Huşilor, în urma păcii de la Bucureşti, din anul 1812, rămăsese, teritorial, mai mică, după încorporarea la imperiul ţarist a ţinutului de dincolo de Prut, din care o bună parte era sub jurisdicţia bisericească a episcopului de Huşi. În aceste condiţii, Meletie a acceptat să treacă la episcopia Romanului, mai întinsă, ca suprafaţă, dar împovărată de mari datorii rămase de la înaintaşii săi în scaun. Din anaforaua reprodusă, mai sus, reiese că Meletie se remarcase, la Huşi, prin chivernisirea «iconomicească» a eparhiei. Apreciindu-se că, la Roman, va putea să achite datoriile episcopiei, el a fost chemat «prin Preosfinţia sa mitropolitul», în acest scaun episcopal. Aşadar, alt motiv care a condus la mutarea episcopului Meletie de la Huşi la Roman era şi vrednicia sa gospodărească. Nădejdile puse în acest ierarh s-au dovedit întemeiate. El a scăpat episcopia Romanului de apăsătoarele ei datorii «şi a strîns şi pentru sine mai multe zecimi de mii de galbeni» [52]. Cîteva documente păstrate şi, între timp, publicate, arată că episcopul Meletie pe cînd era episcop la Huşi, apoi, în aceeaşi calitate, la Roman, a împrumutat diferite sume de bani [53] care erau cerute de creditorii săi.

Îndată după instalarea domnului Mihail Sturdza în scaunul domnesc al Moldovei, în anul 1834, locuitorii tîrgului Roman i se jeluiau, cum am arătat în alt capitol al lucrării [54], că episcopia a dobîndit treptat, de la domnii de mai înainte, privilegii şi drepturi de stăpînire asupra moşiei care a aparţinut din vechime tîrgului iar acum ea o arendează la diferite persoane ca o deplină proprietară; tîrgoveţii cereau să li se acorde terenuri de arat urmînd a da dijmă din produse şi nu bani cum li se pretindeau. Divanul a cercetat documentele ambelor părţi şi, prin-

50. Ibidem, p. 268.
51. Melchisedek, Chronica Huşilor... Bucureşti, 1869, p. 392—393, după A. Wolf; Simeon Reli, *op. cit.*, p. 20—23.
52. Melchisedek... Chronica Romanului... II, p. 190.
53. C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 435—436, 445—446, 488—489.
54. Vezi p. 87.

tr-o anafora, cu data de 30 martie 1835, a adus la cunoştinţă domnului că pretenţia tîrgoveţilor nu este întemeiată; episcopia, a conchis divanul, are documente deplin lămuritoare în legătură cu dreptul de proprietate asupra moşiei tîrgului şi este îndreptăţită să procedeze cum va crede ea de cuviinţă. Domnul, prin hrisovul cu data de 19 aprilie 1835, a confirmat vechile privilegii ale episcopiei asupra moşiei tîrgului [55]. Fără îndoială, episcopul Meletie va fi intervenit şi apărat stăruitor drepturile episcopiei. Întocmai ca el, procedaseră şi unii dintre înaintaşii săi în scaun dînd prioritate problemelor de ordin vremelnic şi lăsînd pe al doilea plan ceea ce pentru Biserică este esenţial.

Se cunosc două scrisori de felicitare trimise de episcopul Meletie domnului Mihail Sturdza, una la 8 noiembrie 1837, ziua sa onomastică [56] şi a doua, în 1839, cu prilejul sărbătorii Naşterii Domnului [57]. Ambele au caracter protocolar dar aceea din 1839, conţine şi unele detalii privind diferite moravuri ale timpului. Probabil că episcopul Meletie făgăduise, ori verbal, ori, chiar prin scrisoarea de felicitare, ceva din rodurile binecuvîntate ale viilor episcopiei, o atenţie, de altfel, omenească şi creştinească. Mulţumind şi făcînd, la rîndul său, urări episcopului, Mihail Sturdza a adăugat următoarele: «Pe lîngă acestea iată trimitem înadins pe credinciosul nostru, ca după făgăduinţă să i se deie în două balerce vin, însă în una alb şi în alta roş, de care va fi mai bun şi mai vechi» [58]. Dorinţă întru totul firească.

Unele din atitudinile episcopului Meletie pun în lumină o altă trăsătură a firii şi caracterului său. Mitropolitul Veniamin Costachi, la 2 martie 1833, cerea, printr-un apel, ierarhilor moldoveni, clerului monahal şi mirean, cum şi întregii obşti moldoveneşti sprijin pentru aducerea la îndeplinire a planului său: zidirea catedralei mitropolitane din Iaşi, «lăcaş... spre vecinica pomenire a tot pravoslavnicului norod şi care este şi spre cinstea şi lauda aceştii patrii». Răspunzînd la acest apel, Meletie dăruia, în acelaşi an, nu se ştie dacă din partea episcopiei sau din partea sa, 20.000 lei [59]. Fapta episcopului este pilduitoare.

Dintr-o scrisoare pe care mitropolitul Veniamin o trimitea, la 4 august 1826, episcopului Meletie [60] reiese că survenise, chiar, după ce acesta fusese instalat în scaunul episcopal, o situaţie care, se pare, pricinuise unele discuţii privind limitele jurisdicţionale ale chiriarhului de la Roman. Fiind grav şubrezită de cutremure, în vara anului 1826, arhimandritul Gherasim Bucovineanul zidise «din nou» biserica «Precista

55. Melchisedek... II, p. 198.
56. C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 488.
57. Ibidem, p. 489.
58. Ibidem.
59. Scarlat Porcescu, Catedrala mitropolitană din Iaşi, Iaşi, 1977, p. 47.
60. C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 422.

Mare» din Roman [61]. Pe motiv că această biserică se află în eparhia Romanului, episcopul Meletie s-ar «fi filotimisit» ca să o redeschidă și să o sfințească el însuși. Arhimandritul Gherasim, egumenul mănăstirii Precista, prin sîrguința căruia se săvîrșiseră lucrările de înnoire ale bisericii și se înmulțise numărul «crevaturilor în spitalul alăturat, știind că biserica este metoc al mănăstirii «Sf. Spiridon» din Iași, a adus la cunoștința epitropilor acelei mănăstiri și a egumenului arhiereu «chir Varlaam Sardeon» ceea ce dorea episcopul Meletie. Sesizat de problema care se ivise la Roman, mitropolitul Veniamin scrie că «monastirea Precista știut este că se află metoh svîntului Spiridon a căreia patriarhicești singhelii (prerogative) ce le are cu ținerea în tactica sa și de arhiereu; apoi cugetarea cea supt cuvînt de eparhie rămîne și zădărnicită, cînd și toate arhierestile săvîrșiri, după singhelii care are monastirea de al ei arhiereu, au să se lucreze și să se urmeze, precum și în vremea noastră acolo». Continuînd scrisoarea, mitropolitul comunică episcopului că mănăstirea «Sfîntul Spiridon» are în fruntea ei un arhiereu — atunci chir Varlaam Sardeon — și, ca urmare, redeschiderea și sfințirea bisericii «Precista» din Roman atîrnă de «arhiereasca sa lucrare și săvîrșire», de aceea «Frăția ta într-aceasta îți vei mărgini întinderea numai pînă în singheliile patriarhicești ce are «Sfîntul Spiridon»... cu a sale metoahe». «Arhimandritul Gherasim, adaugă, în continuare mitropolitul Veniamin, se va adresarisi către fratele Sardeon cu trimiterea și a cailor trebuincioși venirii frăției sale acolo» [62].

Slujba de redeschidere a bisericii «Precista Mare» din Roman se va fi săvîrșit în toamna anului 1826, potrivit indicațiilor mitropolitului Veniamin Costachi, de către arhiereul Varlaam Sardeon, egumenul «Sfîntului Spiridon».

Alte mari cutremure «au hrintuit» grav această biserică. Prin străduania egumenului ei, Macarie Basarabeanul, a fost desfăcută partea superioară a edificiului, ceea ce înseamnă că numai boltele erau șubrede și s-a rezidit «cu ai săi bani» sporind, totodată, și «20 de crevaturi în spital» [63]. Pentru slujba de redeschidere și sfințire a fost poftit, în toamna anului 1839, însuși mitropolitul Veniamin, care, în intervalul 1796—1803, păstorise la Roman în calitate de episcop. O știre publicată, în presa timpului, cuprinde referiri la acest eveniment religios săvîrșit în ziua de 9 septembrie 1839 și la vizita mitropolitului făcută unor instituții publice din oraș. «Preosfințitul mitropolit poftit fiind a face sfințirea, la intrarea sa în Roman, s-au întîmpinat pe malul Moldovei (?) de D-lui ispravnicul ținut însoțit de un cortegiu (alai) numeros... plinul de evlavie

61. Epifanie Cozărescu, Biserica Precista Mare din Roman, în «M.M.S.» nr. 11—12/1965, p. 636—654 și nr. 3—4/1969, p. 224—231.
62. C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 422.
63. Inscripția din pridvorul bisericii.

arhipăstor au petrecut noaptea în priveghere și apoi dimineața au săr-bat sfînta Liturghie cu toată pompa și sfințenia cerută de canoane. La acest prilej părintele Macarie s-au înaintat la grad de arhimandrit. În cursul zilei Preosfinția Sa însoțit de Preosfințitul episcop Meletie au cercetat casa cea nouă a spitalului unde s-au primit de... logofătul G. Ca-targiu și de dumnealor doctorii Teodori și Hristodor. Preosf. Sa au cer-cetat acest așezămînt cu amănuntul și au mărturisit a sa cunoștință pen-tru buna rînduială care se păzește și îngrijirea ce să hărăzește bolnavilor, au cercetat felul boalelor, au pus a li se dezlega rănile și ca un adevărat părinte au sfătuit și au mîngîiat pe pătimitori.

A doua zi, Preosfinția Sa mitropolitul dimpreună cu Preosfințitul episcop de eparhie au cercetat școala publică unde s-au întîmpinat de inspectorul Dumnealui doctorul Teodori și s-au urat cu o engomie, prin care au arătat respectuoasa dragoste și mulțămire a tinerimii către acest protector a învățăturilor naționale. Preosfinția Sa au fost față la parado-sire, s-au cercetat toate apartamentele casei din nou reperuite și găsind buna orînduială păzită întru toate, au binevoit a rosti a sa mulțămire Dumnealui inspector pentru starea cea înfloritoare a acestui așezā-mînt» [64].

Ca și ceilalți ierarhi eparhioți, episcopul Meletie a participat, une-ori, la lucrările divanului domnesc. Unele dintre anaforalele, mai impor-tante, cunoscute, înaintate de divan domnului țării sînt semnate și de el [65]. «Înaltul cliros» din care făcea parte și episcopul Meletie, și «no-bleța Moldovei», la 8 noiembrie 1834, cerea domnului Mihail Sturdza să accepte să i se ridice un monument în grădina publică [66]. Numit în comisia care se ocupa cu averile mănăstirilor închinate, Meletie cerea, la 17 septembrie 1828, mitropolitului Veniamin, să-i îngăduie să plece la Roman unde-l așteptau treburile eparhiale [67].

Episcopul Meletie a păstorit la Roman 18 ani (1826—1844). În treacăt, amintesc că, la Huși, păstorise 23 ani (1803—1826), iar spre sfîrșitul vieții, (între 1844—1848), a păstorit ca mitropolit al Moldovei. El este singurul ierarh român care a purtat cîrja chiriarhală mai mult timp de-cît oricare altul în trecut. Deși păstoria sa în scaunul episcopal al Ro-

64. «Albina românească», X/1839, 28 septembrie, p. 315.

65. De pildă, anaforaua privind pronomiile Moldovei, cu data de 9 aprilie 1827, prin care se propunea să nu se dea oșteni, să se achite birul legiuit iar moșiile să nu fie supuse la îndatoriri peste măsură (Uricarul, II, p. 206).

66. Ibidem, p. 390.

67. C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 444: «Fiindcă am arătat Preosfinției Voastre nea-păratele împrejurări ce mă silesc a mă întoarce la episcopie, atît pentru multe casnice trebuințe, ce au a să pune în lucrare prin de față aflarea mea acolo, cît și pentru cele eparhialnice și fiindcă după poftirea ce am făcut Preosfinției sale pă-rintelui Apamias au primit a fi în locul meu la comitetul pricinilor greco-mănăsti-rești (pentru care am fost chemat la Iași) mă rog să binevoiți a-mi da voe a mă duce de care cer cu smerenie stăpînescul răspuns».

manului a fost îndelungată, cu toate acestea, n-au rămas de la el înfăptuiri de răsunet. Notez, că, un mare merit al său este achitarea datoriilor pe care le avea episcopia. Amintirea sa este păstrată la episcopia Romanului și de alte cîteva înfăptuiri gospodărești. Astfel, în anul 1831, el a înzestrat episcopia cu un *clopot* mare [68]. Mai multe obiecte de cult — o *cruce* de nichel și un rînd de sfinte *vase* (potir, disc, steluță și linguriță) — poartă însemnarea «*Meletie episcop Romanului*» ; pe un *Litier* se află următoarea inscripție : «*Acest discos s-au făcut de Preosfințitul episcop Romanului și cavaler chirio chir Meletie la anul ce au trecut de la scaunul episcopiei Hușului la al Romanului 1826 iunie 1*», prin urmare chiar cînd trecea în fruntea episcopiei Romanului ; o pereche de *Ripide*, potrivit însemnării — «*Pomenește Doamne pe robul tău Meletie episcop Romanului 1828 sept.*» — cum și o *cădelniță* de argint provin tot de la el.

Curînd după instalarea sa la Roman, Meletie a dispus să se facă și să se instaleze în locul peretelui care despărțea pridvorul de pronaos, desfăcut de predecesorul său, Gherasim, sub arcada prin care sînt legați pereții nordic și sudic ai bisericii un cafas sau o galerie, cum a fost numită de Melchisedec care era rezervată credincioaselor. O însemnare — «*Acest cafas s-au făcut de Preosfințitul episcop al Romanului chirio chir Meletie, cînd de la scaunul Hușilor, s-au suit la acesta al Romanului 1826 iunie 2*» [69] — care nu se mai păstrează cum nu s-a păstrat nici cafasul fiind desfăcut spre sfîrșitul deceniului trei al secolului nostru, cu prilejul lucrărilor de curățire a picturii efectuată în acel timp, era concludentă în legătură cu cel ce a dispus executarea acestui cafas.

Printr-o scrisoare circulară adresată protopopilor din eparhie, la 17 iunie 1827, la un an după instalarea sa în scaunul episcopal al Romanului, Meletie îi sfătuia să-și aleagă fiecare, «un vechil» (funcționar la cancelarie), să «privegheze» la buna îngrijire a bisericilor, să înștiințeze dacă «bisericile nou zidite au cele trebuincioase», să nu se pretindă bani, adică, să nu se ia de la preoți și credincioși mai mult decît sumele fixate pentru «plocon» și «școale», să nu se îngăduie mutarea preoților «dintr-un loc în altul», să vegheze la moralitatea tinerilor, să acționeze împotriva beției etc. [70]. Reiese dintr-un document contemporan că episcopul Meletie, cu prilejul vizitațiilor canonice făcute parohiilor, avea în atenția sa modul în care erau chivernisite și gestionate bunurile materiale de către preoți. Astfel, la 26 octombrie 1827, după ce, probabil, vizitase biserica «Sf. Ioan» din Bacău, comunica preotului că a găsit multe nereguli în administrarea averii acelei biserici, de aceea a rînduit

68. Vezi p. 76—77.
69. Melchisedek... II, p. 190.
70. Ioan Antonovici, *op. cit.*, p. 374—378 ; Colecția de documente de la Arhivele statului Bacău (1424—1848), București, 1976, p. 171.

epitropi ca să întocmească un registru pentru înscrierea averii și a stabilit ca, anual, să întocmească samă asupra veniturilor și cheltuielilor făcute.

Prin «cartea de învățătură», dată de Meletie, în august 1829, preoților numiți la parohii li se atrăgea atenția că trebuie să se ferească de beție, gîlceavă, pizmă, zavistie, care pot «aduce vătămare sufletească»; pregătirea sfintelor să se facă cu cinste, bisericile să fie îngrijite, sf. Botez să se săvîrșească după rînduială, să nu fie cununați tinerii care se înrudesc, mutările dintr-un loc în altul să se facă numai cu știrea episcopiei, credincioșii să fie mereu povățuiți făcîndu-le cunoscută dreapta învățătură a Bisericii [71]. Prin «cartea de duhovnicie», dată la 15 februarie 1828, preotului Teodor Vrînceanu de la Hăbășești, ținutul Roman, episcopul Meletie învestește pe numitul preot cu «slujba părinteștii duhovnicii»; de acum înainte acest preot va primi «gîndurile și tot felul de patimi ale celor ce vor veni către el» : «să te arăți lor — i se cere — blînd, învățător, mîngîietor ispitindu-i și cercetîndu-i de toate faptele și cugetele lor cu amănuntul și să nu te miri de mulțimea sau mărimea păcatelor nici să te pornești cu mînie la cuviincioasa mustrare ci mai vîrtos cu chip iscusit să tocmești pocăința și învățătura lor prin canonisire potrivită cu starea fiștecăruia. Să legi cele ce se cade a lega și să dezlegi cele ce se cade a dezlega după cum vei cunoaște din ispitire zdrobirea inimii și umilința fiștecăruia... Iară care pricini vor fi mai mari și nu te vei putea dumiri spre a da canon potrivit, dator ești a veni la noi să ne faci arătare fără a să ști a ce față și vei lua povățuire...» [72].

Sfaturile cu pronunțat caracter dogmatic, moral și chiar de ordin practic pe care le dădea protopopilor, preoților nou-numiți și duhovnicilor demonstrează că episcopul Meletie stăpînea temeinic învățătura creștină ortodoxă, că avea o bogată experiență chiriarhală.

Spre a cunoaște cum și pentru ce motive se acordau preoților distincții onorifice, reproduc o «carte» a episcopului Meletie prin care acorda unui preot rangul de iconom : «Se face știre prin această carte pentru cucernicul între presviteri Nicolae ce se află slujitor bisericii întru prăznuirea sf. ierarh Spiridon din orașul Galați a eparhiei noastre că după încredințarea ce-au luat s-au purtat și se poartă cu toată cuviincioasa cinste și rînduială, atît întru cele bisericești datorii, cît și întru cele din afară ale vieții bune petreceri și fiindcă acestea îndeobște sînt lăudate și plăcute, de cuviință am socotit ca pentru știre asemenea bune purtări, cum și spre pilda de îndemnare întru silința spre acestea și a altora, să fie cinstit cu vreun bisericesc cin ! și dar iată că după bisericeasca orînduială prin hirotesire l-am suit la cin de iconom

71. Ibidem, p. 378—382.
72. Uricarul, X, p. 270.

dîndu-i voie a purta şi nabederniţă la vremea dumnezeieştei liturghii cum şi de a sluji cu sobor de preoţi şi diaconi. Deci poruncim vouă tuturor slujitorilor preoţi a-i da cuviincioasa cinste şi dragoste ca unui ce de către noi găsindu-se vrednic s-au cinstit cu acest bisericesc cin. Spre arătarea dar cinstei şi învrednicirii Stepenii sale i s-au dat această arhierească carte cu a noastră iscălitură şi cu a sf. episcopii pecete. La an 1837, octombrie 10 zile nr. 12» [73]. Acest act ca şi fragmentele de acte reproduse mai sus, readuc în conştiinţa celui ce le citeşte aspecte ale vieţii bisericeşti de altădată şi, în acelaşi timp, pun în lumină stilul limbii române folosită în cancelariile eparhiale pe la începutul secolului XIX.

O carte a episcopului Meletie, datată 5 decembrie 1827, arată cum se făceau trecerile preoţilor dintr-un sat în altul, adică transferările: «...I să dă numitului (molitfa sa preotul Ştefan Tătaru din satul Săcătura Văsiiului din ţinutul Putnei) voie şi blagoslovenie de a să muta şi a sluji ale preoţiei la biserica cu hramul sf. ierarh Nicolae din numitul sat Vetreştii purtînd grijă şi creştinilor la sufleteştile rînduieli, iar de se va muta la alt popor fără ştirea noastră va fi poprit de epitrahil» [74].

Episcopul Meletie a păstorit la Roman pînă la începutul lunii februarie 1844. Miercuri în 2 ale acestei luni (februarie), «întrunindu-se... adunarea extraordinară... în marea spătărie a vechiului palat a procedat la alegerea mitropolitului». «Avînd reunită majoritatea voturilor», Meletie «a fost proclamat mitropolit al Moldovei» [75]. A doua zi, 3 februarie 1844, noul ales a primit învestitura la palatul domnesc, apoi, la mitropolie, în aceiaşi zi, a fost înscăunat [76].

Scaunul mitropolitan rămăsese vacant la sfîrşitul lunii ianuarie 1842, prin retragerea silită a mitropolitului Veniamin Costachi deoarece el nu accepta proiectele de legi ale domnului Mihail Sturdza prin care se urmărea creşterea rolului autorităţilor statului în viaţa bisericească. În fruntea mitropoliei a fost rînduit, ca locţiitor, arhiereul Filaret Beldiman Apamias care a condus, în această calitate, doi ani. În timpul acestei vacanţe prelungite s-au achitat o parte din sumele împrumutate de Veniamin spre a fi folosite, mai cu seamă, pentru zidirea monumentalei catedrale mitropolitane din Iaşi; tot acum, domnul Mihail Sturdza, nemaiavînd împotrivirea mitropolitului Veniamin, a pregătit, cu asentimentul episcopului de Roman, Meletie, adoptarea unei legi pentru ocîrmuirea avutului bisericesc şi înfiinţarea Departamentului averilor bisericeşti. În luna martie 1844, numai la cîteva săptămîni după ce episcopul

73. Arhivele Statului Bucureşti, Fond «Episcopia Romanului», pachet XXV/7.
74. Aurel V. Sava, Documente putnene, II, Chişinău, 1931, p. 100.
75. «Albina românească», XVI/1944, p. 37.
76. Ibidem, p. 41.

Romanului a trecutul în scaunul mitropolitan, legea a fost votată de forurile în drept [77].

La Iași, Meletie a păstorit patru ani. El a murit în luna iunie 1848 și a fost înmormîntat în preajma catedralei mitropolitane (biserica «Sf. Gheorghe» — mitropolia veche) [78].

Veniamin Roset (4 februarie 1844 — iulie 1851). Alegerea sa ca episcop al Romanului s-a făcut imediat după instalarea lui Meletie în scaunul mitropolitan. Pentru a se cunoaște cum s-au desfășurat alegerea, învestirea și instalarea episcopului Veniamin Roset, egumen la mănăstirea Doljești-Roman, care a condus această mănăstire și după ce a fost ales episcop, în total 26 de ani (1825—1871) [79], reproduc parafrazat, știri care au apărut în presa de atunci: «Vineri în 4/februarie) [80] s-au întrunit în palatul cel vechi adunarea alegătoare extraordinară și potrivit instrucțiunilor au păsit cătră alegerea episcopului de Roman. După ce s-au împărtășit o cerere a Preosfințitului arhiereu Filaret Apamias și alta verbală din partea Preosfințitului episcop de Huși cu demisioane din candidatură la acel post, adunarea au păsit cătră lucrare și Preacuvioșia Sa arhimandritul Veniamin Roset întrunind majoritatea voturilor s-au proclamat de episcop eparhiot al Romanului» [81]. Duminică, 6 februarie s-au săvîrșit «solenela hirotonisire ...a Preacuvioșiei Sale arhimandritul Veniamin Roset în arhiereu» și învestirea sa ca episcop al Romanului. La sfînta Liturghie săvîrșită în catedrala mitropolitană de către mitropolitul Meletie și de sinliturghisitorii arhierei Sevastias și Stravopoleos, în cadrul căreia Veniamin a fost hirotonit arhiereu au luat parte «Preaînălțatul domn împreună cu Măria Sa doamna..., miniștri și înalți amploaiați ai statului». După hirotonie «au mers cu toții la palat unde Înăl-

77. Manualul administrativ al Principatului Moldovei, tomul al doilea, Iași, 1856, p. 261—263; între altele, legea prevedea «să se facă condici în care să se treacă ele (moșiile) întocmai din cuvînt în cuvînt și să fie predate la arhiva statului».

78. Nu se cunoaște bine în ce condiții a murit mitropolitul Meletie; unii au afirmat că a fost răpus de holeră dar alții s-au îndoit. Deoarece a acordat sprijin, împreună cu episcopul Veniamin Roset al Romanului, revoluționarilor, a fost înmormîntat, potrivit poruncii domnului Mihail Sturdza «afară de biserică», dimineața la orele 6, în ziua de 22 iunie 1848; «din numărul arhiereilor ce au împlinit slujba înmormîntării episcopul Iustin Edesis fu îndepărtat din poruncă domnească... la o mănăstire departe de capitală» («Gazeta de Transilvania», nr. 68 din 2 august 1848).

79. Ath. Vasilescu, Monografia mănăstirii și comunei Doljești, Roman, 1930, p. 31.

80. Potrivit altor mărturii istorice, alegerea s-a făcut în ziua de 2 februarie 1844; Veniamin a obținut 85 de voturi (Generalul R. Rosetti, Familia Rosetti, I București 1938, p. 129, după Hurmuzacki, XVII, p. 1007—1008).

81. «Albina Românească» XVI/1844, p. 41—42; cu prilejul alegerii sale, C. Negruzzi a scris cîteva versuri din care reproduc o parte: 4 februarie 1844, Prea Sfințitului episcop de Roman Veniamin de Roseti — Precum lucește o rază pe aripile slavei / Ca steaua cînd răsare în orizont senin / Așa lucește astăzi în clirosul Moldavei / Frumosul, dulce nume al lui Veniamin... / Urmașul este vrednic! nobletea îl alege / Cuvîntătoarea Mamă alege pe păstor / Biserica săltează știind că va culege / Mîntuitoare roduri în timpul viitor...! (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 130).

ţimea Sa au dat învestitura noului episcop carele s-au îmbrăcat cu mantia arhierească de către D. Marele logofăt al Dreptăţii şi de către D. Marele postelnic, secretarul statului. După aceasta Înălţimea Sa i-au încredinţat toeagul păstoriei rostindu-i cuvintele înfăţăşitoare scopului unei asemenea înalte chemări». Noul ales «într-un cuvînt analog», a mulţumit Preaînălţatului domn şi compatrioţilor ce prin voturile lor au binevoit a-l chema către această sfinţită şi înaltă dregătorie întru care să aibă prilej a să arăta folositor bisericii, patriei şi naţiei la care ţintind după cuvîntul Mîntuitorului au zis că fraţi şi rude va avea numai pe cei ce vor asculta şi vor împlini mîntuitoarele învăţături, confăptuind împreună cu el spre binele aproapelui şi a patriei» [82].

Fapt neobişnuit pentru timpurile acelea, înscăunarea episcopului Veniamin s-a făcut tocmai în ziua de 17 martie 1844 : O corespondenţă vestea că o «deputăţie de boieri şi neguţitori din Roman întîmpinară în malul Siretului pe Preosf. Sa carele intră în politie la sunetul clopotelor şi cu semnele de respect şi de bucurie a făcuitorilor» [83]. Se pare că introducerea unui ierarh în fruntea unei eparhii nu se făcea cu solemnitatea care, încet-încet, s-a obişnuit în Biserica Ortodoxă Română ci mult mai simplu. Dacă ar fi avut loc, la catedrala episcopală a Romanului o solemnitate deosebită, corespondentul ar fi făcut o comunicare mai bogată la redacţia revistei ieşene.

Veniamin era descendentul uneia dintre familiile boiereşti cele mai însemnate ale Moldovei : părinţii Constantin Rosetti căsătorit cu Anastasia Beldiman [84]. El s-a născut în anul 1793 şi a învăţat carte în casa părintească, apoi la Smirna [85] ; cultura religioasă o căpătase pe lîngă mitropolitul Veniamin fiind unul dintre ucenicii acestui vestit ierarh. Probabil, a intrat în monahism la îndemnul mitropolitului [86], luînd chiar numele său, a fost hirotonit şi a slujit ca ierodiacon la mitropolie, apoi ca ieromonah ; tot mitropolitul Veniamin i-a acordat rangul onorific de arhimandrit, l-ar fi rînduit stareţ al mănăstirii Doljeşti şi l-ar fi luat dichiu al mitropoliei [87].

Cîteva referiri la Veniamin Roset se găsesc în *adaos* la testamentul mitropolitului Veniamin, scris la 20 martie 1844, în sfînta mănăstire Sla-

82. Ibidem, p. 45 ; se spune că pentru confirmare, domnul Mihail Sturdza i-a luat 30.000 de galbeni ; I. C. Filitti, Domniile române sub regulamentul organic, p. 530, după R. Rosetti, *op. cit.*, p. 129.

83. Ibidem, p. 97.

84. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 128.

85. Ibidem.

86. Ibidem ; Melchisedek..., II, p. 201.

87. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 128. La 8 mai 1833, Veniamin Roset, arhimandrit mitropoliei, semna împreună cu arhiereul Filaret Apamias şi cu Ioan paharnic, din partea iconomiceştii ocîrmuiri a averilor mitropoliei, o anafora către mitropolitul Veniamin referitoare la bunurile imobile ale metocului mitropoliei, Mavromolul din Galaţi (C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 477) ; în calitate de arhimandrit apare şi în alte documente (Erbiceanu..., p. 460, 463, 464).

tina. Luînd cunoştinţă că «iubit duhovnicescul fiu şi frate în Domnul Iisus Hristos, arhiereul Veniamin Roset», s-a învrednicit «a păşi pe scaunul episcopiei de Roman, ca o dovadă a sufleteştei mîngîieri către frăţia sa», mitropolitul i-a «hărăzit veşmintele arhiereşti ... aduse în monastirea Slatina împreună cu engolpionul şi crucea», cu condiţia «ca după sfîrşitul frăţiei sale să rămîie sfintei mitropolii». Aceste preţioase daruri au fost trimise de la Slatina de către mitropolitul Veniamin împreună cu «o scrisoare de gratulaţie» episcopului Veniamin Roset cu prilejul înscăunării sale la Roman [88]. Reiese din *adaosul* la testament că Veniamin Roset a primit cu unele clauze, de la mitropolitul Veniamin şi un engolpion primit de la «monarhul Rosiei». Mitropolitul trimisese, la Atena, pentru «învăţături teologice» pe Veniamin Canănău «cel mai de pe urmă duhovnicesc fiu» al său; pentru întreţinerea sa acolo, dacă el, mitropolitul, va înceta din viaţă, Veniamin Roset va putea vinde acel engolpion. Dacă nu va fi pus în situaţia de a ajuta pe cel trimis la studii, cu banii rezultaţi de pe urma vinderii engolpionului, atunci suma va fi depusă în casa şcoalelor publice; din dobînda anuală se vor acorda «remuneraţii autorilor celor mai bune compuneri în limba patriei şi mai ales privitoare la istoria patriei şi naţiei» sau ca premii elevilor academiei. Mitropolitul a «afierosit» şi întreaga sa bibliotecă «adunată cu multă greutate şi mari cheltuieli seminariei ce frăţia sa arhiereul Veniamin Roset s-au făgăduit a înfiinţa pentru monahi la sfînta mănăstire Doljeşti spre pomenirea sa» [89]. Veniamin Roset n-a întemeiat un astfel de seminar pentru monahi dar a dat viaţă la Doljeşti unei şcoli săteşti care funcţiona la mănăstire şi la care învăţau atît călugării, cît şi tineri din sat [90].

Una dintre cele mai importante înfăptuiri ale episcopului Veniamin Roset la Roman este aplanarea neînţelegerilor, uneori încordate, care, de mai multă vreme, existau între locuitorii tîrgului şi episcopie pe tema moşiei din vatra acestei aşezări urbane. S-a arătat, în alt capitol al lucrării [91], că episcopia obţinuse de la domnii Moldovei, din vechime, drepturi şi privilegii asupra moşiei tîrgului Roman. Din cauza abuzurilor pe care le comiteau cei ce luau în posesiune de la administraţia eparhială această moşie, adică arendaşii, locuitorii tîrgului nemulţumiţi, neavînd teren de arătură şi păşune înaintau autorităţilor de stat fel de fel de plîngeri. Episcopul, convins că tîrgoveţii au dreptate, le-a propus să desemneze delegaţi cu care să trateze, spre a găsi cea mai bună formulă prin care să se pună capăt neînţelegerilor. Chiar în cei

88. «Albina românească», XVI/1844, p. 97.
89. C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 64.
90. Ath. Vasilescu, *op. cit.*, p. 91—92.
91. Vezi p. 85—86.

dintîi ani ai păstoriei, Veniamin, după ce a purtat discuții cu reprezentanții locuitorilor orașului, a consimțit trecerea moșiei în proprietatea tîrgoveților, prin răscumpărare, urmînd ca aceștia să cumpere pentru episcopie alte moșii ceea ce s-a făcut și apoi, aprobat «de obștească adunare a țării» [92]. Rezolvînd această problemă, episcopul și-a atras prețuirea tîrgoveților.

Pe cînd Veniamin Roset păstorea la Roman, o bună parte a orașului a fost devastată de un incendiu. Episcopul a dăruit o sumă de bani spre a fi împărțiți sinistraților și a adresat un apel clerului și credincioșilor din eparhie ca să contribuie la ajutorarea celor loviți de acel incendiu [93]. Prestigiul său a crescut în urma acestor atitudini caritabile.

Deoarece era nevoie de candidați cu pregătire mai deosebită spre a fi hirotoniți și trimiși, unii ca slujitori la biserici, iar alții la seminarul «Veniamin» din Iași pentru continuarea studiilor, mitropolitul țării și vornicul Departamentului averilor bisericești au propus și cerut domnitorului Mihail Sturdza să reînființeze în fiecare oraș ținutal cîte o școală bisericească sub numele de școală *catehetică*; propunerea a fost aprobată.

În eparhia Romanului au fost organizate astfel de școli la Roman, Bacău, Bîrlad, Tecuci, Focșani și Galați. Deși episcopul Veniamin Roset, în principiu, a primit cu atenția cuvenită măsurile luate în legătură cu chemarea și selecționarea candidaților pentru hirotonie și pentru seminarul din Iași, cu toate acestea, el a continuat să hirotonească, pentru biserici din sate și orașe, ca și mai înainte, candidați care nu erau pregătiți în școlile catehetice, fapt care avea să-i aducă neplăceri. Poate, lipsa de preoți l-a condus pe episcopul Veniamin Roset la hotărîrea de a hirotoni candidați fără pregătire, cum, de altfel, făcuse și mitropolitul Meletie care, împreună cu autoritățile de stat, propusese înființarea școlilor catehetice dar atît în eparhia Romanului, cît și în arhiepiscopia Iașilor, hirotonirea candidaților fără pregătire corespunzătoare luase prin practica simoniei, proporții scandaloase [94].

Abuzurile săvîrșite în eparhia Romanului cu hirotonisirea candidaților fără pregătire avea să fie dată în vileag îndată după ce domnul Mihail Sturdza a înăbușit mișcarea revoluționară din anul 1848, care izbucnise și în Moldova. Atît Mitropolitul Meletie cît și episcopul Veniamin Roset, nemulțumiți de procedeele nesănătoase ale domnului și ale aparatului său de administrare a treburilor obștești, s-au alăturat acelor fii ai poporului care s-au ridicat împotriva acestor procedee.

92. Secretariatul de stat al Moldovei 1832—1862, inventar arhivistic, București, 1966, p. 246.
93. Melchisedek.., II, p. 204.
94. Ibidem, p. 205.

Printre preoții din eparhia Romanului, cu atitudini revoluționare, se numără Gheorghe Budescu de la biserica domnească din Bîrlad, care, în ziua de 30 mai 1848 — Duminica Rusaliilor — a rostit o predică în care a accentuat că în veacul de aur al libertății, frăției și al unirii nimeni nu va putea înăbuși simțirile și dreptățile poporului; după care el «s-a și arestuit în aceeași zi de ispravnicul ținutului» [95].

Epidemia de ciumă care a izbucnit în același an, 1848, a făcut numeroase victime. Printre cei care și-au pierdut viața în aceste împrejurări dramatice a fost și mitropolitul Meletie. Izbutind să pună capăt mișcării revoluționare din Moldova, domnul, între alte măsuri, a ordonat exilarea episcopului Veniamin Roset la mănăstirea Soveja unde l-a pus sub o pază aspră [96].

Ca locțiitor de episcop la Roman a fost numit, pe ziua de 12 septembrie 1848, arhiereul Chesarie Sinadon [97]. Intenționînd să acționeze pe Veniamin în judecata forurilor bisericești spre a fi condamnat după canoane, Mihail Sturdza a poruncit locotenentului de episcop, Chesarie, să cerceteze cu toată seriozitatea, spre a afla numărul hirotoniilor ilegale în eparhie, cum și eventualele abuzuri săvîrșite de exilatul la mănăstirea Soveja [98]. S-a luat chiar hotărîrea — nu s-ar putea susține dacă această hotărîre a survenit în vîltoarea evenimentelor anului revoluționar — de a se vinde, la licitație, lucrurile rămase la mănăstirea Doljești de la fostul egumen Veniamin Roset [99]. Potrivit constatărilor ce s-au făcut cu prilejul cercetărilor, înaintate domnului de către locotenentul de mitropolit, Meletie Stavropoleos, episcopul Veniamin săvîrșise «463 de hirotonii de preoți și diaconi împotriva legilor și canoa-

95. Anul 1848 în Principatele Române, Tomul I, București, 1902, p. 409—413.

96. «...Vlădica de Roman se răpește din episcopia sa și nejudecat, închis în mănăstirea Soveja, în contra articolului 413 din noul regulament...» (Anul 1848..., IV, București, 1903, p. 125); «...et l'Archevêque de Roman s-est attiré la peine d'exil pour avoir élevé la voix en faveur de son pays» («Journal des Débats», 13 octombrie 1848, în Anul 1848..., IV, p. 290); subofițerul care-l păzea pe Veniamin Roset, exilat la Soveja, comunica printr-un raport special că la a 2-a curgătoarei luni septembrie părintele episcop s-a îmbolnăvit (Anul 1848..., IV, p. 359); «Pe episcopul de Roman l-au exilat pentru că a prezis că nu se poate ca poporul Moldaviei să mai sufere aceste tiranii ci se va scula și el în contra tiranilor» (Anul 1848..., IV, p. 493); informații referitoare la exilul episcopului Veniamin și în «Gazeta de Transilvania» nr. 72/1848; de asemenea, în «Pruncul român» nr. 33/1948.

97. «Albina românească», XX/1848, p. 309; Decretul nr. 1175 al domnului Mihail Sturdza către arhiereul Chesarie Sinadon: «În urma împrejurărilor ce au urmat depărtarea episcopului de Roman Veniamin Roset de la scaunul acestuia pentru scandaloasa urmare, Prea Sfințitul Meletie Stavropoleos, locțiitorul de mitropolit și șeful Departamentului averilor bisericești cu anaforaua sub nr. 1155 recomanduind pe Prea Sfinția Ta pentru a ține locul de episcop la acel scaun. Noi am încuviințat această alegere. Drept care orînduindu-te locțiitor de episcop al Romanului rămînem în deplină încredințare că, potrivit legilor canonice, te vei sîrgui și păstori turma pe prințipiile dogmelor pravoslavnice și după toată cuviința cerută de la un arhiereu cu vrednicie». (Anul 1848..., IV, p. 313).

98. Melchisedek..., II, p. 206.

99. «Buletin Foaie Oficială», XVII (1949), p. 94—95.

nelor bisericești prin luare de mită»[100]. Evenimentele luînd alt curs, domnul Mihail Sturdza a fost înlăturat din scaunul domnesc; toți cei «desțărați și exilați», printre care și episcopul Veniamin, s-au reîntors la treburile lor.

Reluîndu-și înalta misiune de episcop, în iunie 1849, Veniamin a hirotonit un număr de 118 preoți; aceștia nu aveau, însă, pregătirea în școlile stabilite prin legi. Spre a se justifica, episcopul a înaintat noului domn o suplică în care expunea motivele care l-au condus la hotărîrea de a săvîrși aceste hirotonii. Sfatul ocîrmuitor care primise de la domn dispoziția de a analiza intervenția episcopului Veniamin a respins cererea acestuia de a se aproba hirotonii de candidați fără pregătire sugerînd să se respecte legile și dispozițiile în vigoare care stabileau că fiecare sat trebuie să trimită cel puțin trei copii la școlile catehetice în vederea pregătirii lor pentru preoție. Prin anaforaua din aprilie 1850, sfatul ocîrmuitor a propus să fie hirotonisiți «numai candidați care vor ieși din școli cu cerșutele învățături în cuvenita formă, înregistrate de Departamentul bisericesc, iar acolo unde vor fi lipsind candidați ai satului spre a fi hirotonisiți la preoție să se îndeplinească lipsa cu candidați din alte sate». Domnul a aprobat anaforaua prin rezoluția următoare: «Se încuviințează socotința sfatului nostru care se va și aduce întru împlinire»[101].

Cu o întrerupere de cîteva luni, episcopul Veniamin Roset a păstorit la Roman aproape șapte ani. Despre acest ierarh s-a spus că era de neam ales, inteligent și pregătit[102]. Episcopul s-a remarcat, mai cu seamă, prin felul în care a curmat neînțelegerile dintre locuitorii orașului Roman și episcopie. Silința sa de a găsi o formulă aplanatoare a neînțelegerilor pe care le consider regretabile, denotă că el a descifrat pulsul vremii, a înțeles, adică, ceea ce se gîndea și se dorea în acea etapă istorică.

După moartea mitropolitului Meletie și după ce a fost înlăturat domnul Mihail Sturdza, episcopul Veniamin Roset a miruit pe noul domn Grigore Ghica[103]. În lipsa mitropolitului, ca al doilea ierarh al țării, în ordinea ierarhiei tradiționale moldovenești, Veniamin a prezidat obștească Adunare[104]. Prin mijlocirea unor acte păstrate, se cunosc veniturile și cheltuielile episcopiei pe anii 1847[105] și 1848[106]; de ase-

100. Secretariatul de stat al Moldovei, *op. cit.*, p. 287.
101. Manual administrativ..., tom. II, p. 374—376.
102. Melchisedec..., II, p. 218.
103. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 129.
104. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 130, după «Analele parlamentare în România», XIV, partea II, p. 298 și urm. (el a prezidat de la 12 la 28 I 1847, de la 21.II. la 14.III.1847, de la 20.I. la 16.III.1848; Secretariatul de Stat al Moldovei, *op. cit.*, p. 279.
105. Ibidem, p. 284.
106. Ibidem, p. 287.

menea, se știe că episcopia Romanului, pe vremea sa, a cerut organizarea unei cancelarii deoarece avea acte numeroase care trebuiau păstrate în ordine [107]. Tot acum, după ce a apărut legea pentru «regularizarea averilor mitropoliei și a episcopiilor», prin jurnalul încheiat la 12 mai 1844, de mitropolitul Meletie, episcopii Veniamin al Romanului, Sofronie al Hușilor și vornicul bisericesc s-a stabilit, între altele, să se tipărească mitrice prin vornicul bisericesc care să fie împărțite parohiilor prin protoierii; în aceste condici mitrice trebuiau trecute, în mod obligatoriu, nașterile, cununiile și decesele [108].

O problemă pe care episcopul Veniamin o considera importantă, era aceea a căsătoriilor mixte între ortodocși și eterodocși. În viziunea sa, aceste căsătorii constituiau o «călcare a canoanelor bisericești» și firește, o abatere de la unitatea de credință și, deopotrivă, de la unitatea națională. Printr-o anafora, datată 15 noiembrie 1850, Veniamin, în contextul condițiilor psihologice și sociale contemporane, «neputînd trece în tăcere aceste călcări», a intervenit pe lîngă domnul Grigore Ghica pentru a binevoi să poruncească «înalt păzirea acestor așezăminte pe viitorime nestrămutate ca niște așezăminte și legiuiri a țării». Domnul a dispus să se ia măsuri pentru respectarea «canoanelor bisericești și a legilor civile». Printr-un opis domensc, el cerea tuturor «să fie cu cea mai mare luare aminte, a nu autoriza sau a cunoaște căsătoriile mixte ale pămîntenilor, ori unde s-ar fi săvîrșit ele, ca unele ce, după cum s-a zis nu sînt îngăduite de așezămintele țării» [109]. Sesizarea acestei probleme de către episcopul Veniamin dovedește că el avea preocupări cu caracter pastoral, dar pentru rezolvarea unora dintre aceste probleme el preconiza soluții gîndite prin unghiul de vedere al confesiunii căreia îi slujea.

La cîteva luni după ce a fost instalat în scaunul episcopal, deci în vara anului 1844, Veniamin Roset a vizitat unele orașe din eparhie. O corespondență din Galați, publicată în presa vremii, arată că în luna octombrie a acelui an, episcopul se afla la Galați — pînă la această dată, cercetase, probabil, orașele mai apropiate de Roman. El fusese primit în ziua de 12 «a curgătoarei luni» (octombrie) la catedrala orașului (Galați); «a doua zi au liturghisit în ființa unui mare număr de credincioși» și a «vizitat în urmă școala publică unde s-au urat de către un școler prin un cuvînt mărturisitor simțirilor de recunoștință ce-i păstrează tinerimea scolastică, ca unui arhipăstor evlavios carele arată o îngrijire mare în ființa înfăptuirilor publice» [110]. Mai înainte, el făcuse

107. Ibidem, p. 211.
108. Manual administrativ..., II, p. 269.
109. Melchisedec..., II, p. 212—213.
110. «Albina românească», XVI/1844, p. 309.

o vizitație canonică în orașul Bîrlad; un program al acestei vizite poartă data 1 septembrie 1844: (clopote, primire la biserica principală a orașului, întîmpinat de cler, intrarea în sfîntul altar pentru închinare, ectenie și polihroniu, binecuvîntarea celor prezenți, plecarea la gazdă) [111].

După moartea mitropolitului Meletie, mitropolia Moldovei a fost condusă de locțiitori aproape trei ani. Stabilindu-se între timp, modalitățile de alegere și de învestire a ierarhilor eparhioți [112], s-a hotărît alegerea mitropolitului titular. Episcopul Veniamin Roset era atît de sigur, «cu puțin timp înaintea alegerilor» care s-au ținut la 10 februarie 1851, că el va fi viitorul mitropolit al Moldovei, încît și-a trimis o parte din bagajul său la Iași. Lucrurile au evoluat altfel de cum credea el, fiind ales Sofronie Miclescu, episcopul Hușilor. Om abițios din fire, neizbutind să ajungă în cel mai înalt scaun chiriarhal al țării, s-a întors amărît la Roman, s-a îmbolnăvit greu și, la 14 iulie același an, a trecut la cele veșnice [113]. «O ștafetă sosită eri dimineața, anunța un organ de presă, la Departamentul Cultului au adus știrea că Preosf. Sa Veniamin Roset, episcop eparhiot, au răposat la Roman în 14 a curt. în urma unui atac de apopleclis. Preosf. Sa Ghenadie Tripoleos s-au deputat la Roman spre a se face ceremonia înmormîntării potrivit cu dignitatea răposatului arhiereu» [114]. Corpul său neînsuflețit a fost înhumat în pridvorul catedralei episcopale; pe lespedea de marmură care acoperă mormîntul său se află următoarea însemnare: «*Veniamin Roset episcop Romanului născut la anul 1793 trecut din viață la 14 iulie anul 1851*».

Notez că ultimii episcopi de Roman care au trecut, prin alegere, în scaunul mitropolitan al țării, au fost Veniamin Costachi, la 1803 și Meletie la 1844. Veniamin Roset deși ierarh cu pregătire corespunzătoare pentru cel dintîi scaun al țării, totuși n-a fost ales, cu alte cuvinte, n-a beneficiat de avantajul pe care, potrivit tradiției, îl avea episcopul Romanului cînd era vorba de alegerea mitropolitului țării deoarece, cum s-a remarcat, n-a ținut seamă de legiuirile și dispozițiile autorităților de stat și bisericești privind hirotonisirea diaconilor și preoților. Fără îndoială, se vor fi găsit unii care, înainte de alegere, au readus în discuție această problemă care știrbea autoritatea episcopului Veniamin Roset și de aceea n-a fost el ales.

Locțiitori de episcopi. Timp de cincisprezece ani (iulie 1851 — mai 1865), episcopia Romanului n-a avut păstori titulari, ci locotenenți; în intervalul 31 mai 1865 — 6 noiembrie 1868, cîrja episcopală a fost

111. Iacov Antonovici, *op. cit.*, p. 382—383.
112. Manual administrativ..., II, p. 433—436.
113. Melchisedek..., II, p. 219.
114. «Gazeta de Moldavia», XXIII, 1851, nr. 56 din iulie, p. 228, col. I.

purtată de un episcop rînduit prin *numire*, urmare decretului domnesc din mai 1865, de numire a mitropoliților și episcopilor eparhioți; în sfîrșit, din noiembrie 1868 pînă la 18 ianuarie 1873, în scaunul episcopal al Romanului a stat tot un locotenent; prin urmare, aproape două decenii, episcopia n-a avut la cîrma ei un episcop *ales* și învestit cu putere chiriarhală. De altfel, în această etapă a istoriei bisericești din Moldova și celelalte eparhii au cunoscut situații asemănătoare. De pildă, mitropolia țării a fost condusă, începînd din iunie 1848 pînă în februarie 1851 și din noiembrie 1860 pînă în mai 1865, de locotenenți, iar episcopia Hușilor, în intervalul august 1857 — iunie 1865, de asemenea. Explicația acestor stări de lucruri este ușor de găsit; la mijlocul secolului al XIX-lea, mai exact spus, începînd din deceniul al cincilea al secolului, pînă în al șaptelea, Moldova a fost dominată de evenimente social-politice de importanță covîrșitoare care au deschis o cale nouă pe care trebuia să meargă poporul român. Acum a început procesul de trecere de la orînduirea feudală la orînduirea liberală capitalistă, acum a început, așadar, emanciparea socială, acum s-a înfăptuit unirea celor două țări române, Moldova și Muntenia, s-au înființat și organizat școli publice, s-a abolit robia, s-au secularizat moșiile care fuseseră închinate patriarhiilor ori mănăstirilor din orient, s-au inventariat averile mănăstirilor pămîntene înființîndu-se organe centrale de stat care aveau în evidență bunurile mănăstirești; tot acum s-au făcut cele dintîi împroprietăriri. Aceste înfăptuiri, pe bună dreptate, revoluționare, impuse de mersul și spiritul vremii, au fost așteptate și primite cu însuflețire patriotică de către cei mai mulți fii ai neamului nostru, dar au fost, unii, orbiți de mentalitatea conservatoare, care nu înțelegeau calea cea nouă, ba, mai mult decît atît, se împotriveau reformelor și procesului de emancipare socială. Au fost, în acest răstimp, slujitori bisericești care spre cinstea lor, au acționat, uneori cu riscuri, pentru înfăptuirea unirii, pentru buna funcționare a școlilor publice, dar nu s-au putut despinde de mentalitatea feudală. Episcopul Melchisedec, de pildă, deși ierarh înflăcărat de idei înaintate, cu toate acestea, era, mai tîrziu, sigur că prin rînduirea și menținerea unor locotenenți în scaunele chiriarhale, se urmărea eventuala împotrivire a titularilor la acțiunea de cunoaștere și de evidență a averilor bisericești, cerută de etapa istorică în care păsiseră țările noastre [115].

La cîteva zile după moartea episcopului titular, Veniamin Roset, la Roman, prin decretul domnesc nr. 3513, a fost numit ca locotenent de episcop arhiereul *Iustin Crivăț Edesis*. Iată cuprinsul acestui decret, interesant pentru istoria noastră bisericească, atît prin conținutul său, cît

115. Melchisedek..., II, p. 219—229.

și prin forma în care a fost redactat: «Teofiliei Sale arhiereului Iustin Edesis al nostru către Dumnezeu rugătoriu. După prezentația din partea Preosfințitului mitropolit în unire cu D-lui șeful Depart. averilor bisericești și al învățăturilor publice. Noi avem plăcerea a chiema pe Teofilia ta la păstoria eparhiei Romanului, în calitate de locotenent al scaunului episcopal, care se găsește vacant, pînă la alegerea de episcop după așezămînt; așa dar încredințîndu-ți asemenea eminentă misie, Noi sperăm că Teofilia ta prin o viață pilduitoare clerului și prin integritatea și sîrguința ce vei desvăli către esacta împlinire a sfintelor datorinți ce privesc pe asemenea post, vei ști a trage a Noastră luare aminte și buna voință și în viitor. G. A. Ghica voevod» [116]. Cîteva informații referitoare la viața arhiereului Iustin Edesis au apărut într-o publicație contemporană. Reiese din ceea ce a apărut în acea publicație că arhiereul Iustin Edesis avea «origină obscură» și «a ajuns la treapta arhierească numai prin meritele sale. La 1848, cînd fiecare familie plîngea în Moldova un dișterat, un exilat sau un închis, în ziua Înălțării, serbarea mănăstirii Neamțului, în ființa unei mulțimi de peste cincizeci de mii de închinători, acest ierarh servind sfînta Liturghie a avut curajul, în mijlocul lavrei de a îngenunchia și cu glas mare a se ruga pentru frații dișterați, închiși și exilați. Aceste cuvinte au atras asupra capului Părintelui Iustin un exil de mai mult de un an în Bucovina» [117]. O corespondență trimisă de la granița Moldovei, publicată într-un ziar din Augsburg, dezvăluie că, alături de alte fețe moldovenești care, în anul 1848, au plecat peste hotare a fost și «eminența sa episcopul Iustin» [118]. Potolindu-se furtuna dezlănțuită de revoluționari, în anul 1848, care a culminat cu înlăturarea lui Mihail Sturdza din scaunul domnesc, arhiereul Iustin Edesis a revenit în Moldova. «Nobila purtare a prelatului, în vara anului 1848, a fost răsplătită», prin rînduirea sa ca stareț la mănăstirea Slatina, apoi «ca locotenent de episcop în urma săvîrșirii din viață a părintelui Veniamin Roset, episcop real al acelei eparhii» [119].

O scurtă cronică în legătură cu moartea și înmormîntarea mitropolitului Meletie, publicată în «Gazeta de Transilvania» [120], în care se subliniază că lacrimile arhiereului Iustin Edesis «vădeau simțirea recunoștinței și a durerii ce purta pentru arhipăstorul și binefăcătorul său» este un argument ce dovedește că el era un ucenic al fostului mitropolit, hirotonit, probabil, de acesta.

116. «Buletin, Foaea publicațiilor oficiale a Principatului Moldovei», XIII, nr. 11 din august 1851.
117. «Steaua Dunării» nr. 24 din 24 noiembrie 1855.
118. «Allgemeine Zeitung» nr. 2/1849, supliment (după Anul 1848..., IV, p. 590).
119. «Steaua Dunării», nr. 24/1855.
120. Nr. 68 din 2 august 1848.

La Roman, arhiereul Iustin Edesis a funcționat în calitate de locotenent de episcop pînă în toamna anului 1855, prin urmare, mai bine de patru ani, dar n-a lăsat amintiri frumoase. Notez, doar, că la intervenția sa și a Departamentului averilor bisericești, domnul Grigore Al. Ghica, prin hrisovul din 11 septembrie 1852, a întărit învoiala încheiată pe vremea episcopului Veniamin Roset, dintre locuitorii orașului Roman și cancelaria episcopală, care punea capăt unor neînțelegeri regretabile. Potrivit acestei învoieli, moșia tîrgului a trecut în proprietatea tîrgoveților; aceștia au dăruit episcopiei, în schimb, două moșii: Cordenii și Goșmanii [121]. Avînd, apoi, intenția de a construi o reședință episcopală confortabilă, Iustin Edesis, sprijinit de guvern, a demolat, în anul 1852, casele episcopale, una mai veche cu două nivele și a doua clădită cu vreo patruzeci de ani mai înainte de episcopul Gherasim. Nu și-a putut îndeplini planul deoarece între timp, s-a îmbolnăvit. Materialele rezultate din demolarea caselor s-au degradat încît n-au mai putut fi utilizate cînd, peste vreo 25 de ani, avea să se clădească o nouă reședință [122]. De la el a rămas o icoană îmbrăcată în argint, pe care se află următoarea însemnare: «*Iustin episcop Romanului 1854 oct. 13*». Deoarece socot că rezolvarea dată de el, la 17 martie 1852, unei întrebări ce-i fusese adresată de protopopul C. Vrabie din Bîrlad, la 6 martie 1852, în legătură cu prezența lăutarilor la înmormîntări, «cum se obișnuiește la Iași, Galați, Focșani și Tecuci», informa acel protopop, este interesantă, pune, adică, în lumină gîndirea și vederile sale, o reproduc, în parte: «...de vreme ce în acea politie n-au fost obicei de a se săvîrși înmormîntări cu lăutari, apoi în așa privire nu se poate nicidecum încuviința mijlocirea ce-mi faci» [123].

Referindu-se la arhiereul Iustin Edesis, Melchisedec nota că locțiitorul de episcop își «perdea timpul» cu treburi care nu cadrau cu înalta misiune ce o avea, apoi adăuga că Iustin «căzu într-o totală demență» [124]. Autorul informațiilor publicate în presa vremii, privind viața și activitatea acestui arhiereu, despre care a fost vorba mai sus, a scos în evidență patriotismul său, dar a completat că, la Roman, «noul rînduit n-a răspuns la așteptarea publică, vădind o mare necapacitate unită cu o mare vanitate care apoi a degenerat în o adevărată nebunie» [125]. Dînd «semne vederate de smintirea minții», mai nota autorul cronicii din «*Steaua Dunării*», «P. S. Părintele Iustin, în urmarea anaforalei Preosfințitului Mitropolit, întemeiată pe o cercetare prealabilă,

121. Uricarul, III, p. 241.
122. Melchisedek..., II, p. 221.
123. Iacov Antonovici, *op. cit.*, p. 384—385.
124. Melchisedek..., II, p. 221.
125. «Steaua Dunării», nr. 24/1855.

s-au desărcinat de spiritualele sale funcţii şi cu o pensie anuală de 6000 lei s-au trimis spre vindecare şi liniştire în mănăstirea Neamţului, unde părintele stareţul au primit ordinele cuvenite de a avea pentru el toată îngrijirea» [126].

Cercetarea referitoare la starea sănătăţii arhiereului Iustin Edesis s-a făcut în luna noiembrie 1855. Apreciindu-se că, într-adevăr, era bolnav, mitropolitul Sofronie Miclescu, printr-o anafora, a propus desărcinarea şi trimiterea sa la mănăstirea Neamţ, unde la 11 decembrie 1856, şi-a dat obştescul sfîrşit şi a fost înmormîntat lîngă biserica «Înălţarea Domnului», spre miazăzi. Ulterior, osemintele sale au fost deshumate şi depuse în cripta de la biserica «Sf. Ioan Bogoslov» [127]. În luna decembrie 1856, îndată după moartea arhiereului, unii dintre creditorii săi au cerut isprăvniciei ţinutului Roman să se ia măsurile cuvenite în urma cărora li s-ar achita ceea ce le datora fostul locotenent de episcop. Isprăvnicia a hotărît «a să catagrafisi tot avutul Preosfinţiei Sale», după care cumnatul său D. Handoca «va plăti toate datoriile» [128].

Succesorul său în scaunul episcopal, rînduit în noiembrie 1855, deci îndată după desărcinarea sa, a fost tot un locţiitor şi anume arhiereul *Nectarie Hermeziu Sotiriopoleos*, descendent al unei familii răzăşeşti-boiereşti din Moldova [129]. El era de metanie din mănăstirea Neamţ [130]. În «*Steaua Dunării*» apărea odată cu ştirea privind numirea sa la Roman şi un scurt portret, schiţat gazetăreşte, al noului locotenet de episcop: «bărbat întreg, cuvios, român de naştere şi de inimă şi mai ales călugăr în toată puterea cuvîntului. O mai bună numire nu se putea face, căci aceia ce ne lipseşte mai mult în biserică este de a avea adevăraţi călugări» [131]. Episcopul Melchisedec, care a cunoscut bine pe Nectarie, a notat că acesta era «mărginit» ..., «lipsit de cultură intelectuală»; «el moştenise de la mănăstirea Neamţului ataşament pentru practica cultului religios şi oarecare dispoziţiune cătră buna iconomie casnică» [132].

126. Ibidem.
127. I. Ivan, Sc. Porcescu, Mănăstirea Neamţ, p. 272.
128. «Buletin Foaea publicaţiilor oficiale», nr. 102 din 25 decembrie 1855.
129. O ramură a familiei Hermeziu avea o proprietate la Giuleşti, com. Butnăreşti jud. Neamţ. Nectarie avea un frate, Grigore Hermeziu, preşedintele tribunalului din Roman; monahia Veniamin Hermeziu (1801—1904, stareţă 1894—1904) din mănăstirea Varatec era sora sa. Arhiereul Nectarie şi sora sa Veniamina au vîndut fratelui lor Grigore Hermeziu, «părţile lor de moşie din hotarul Unceşti ce-i zic şi Butnăreşti» («Buletin nr. 17 1856, «Buletin Oficial... nr. 14/1857», «Buletin oficial... nr. 14/1859»). Negreşit, Nectarie Hermeziu descindea din ramura Hermeziu care avea proprietăţi la Butnăreşti.
130. Melchisedek..., II, p. 221.
131. Nr. 24 din 24 noiembrie 1855.
132. Melchisedek..., II, p. 221—222.

Arhiereul Nectarie Hermeziu a îndeplinit misiunea de locotenent al episcopului de Roman pînă în anul 1864. În acest răstimp s-a înfăptuit unirea principatelor române (ianuarie 1859); tot acum, survin măsuri și reforme cu caracter social-economic-politic care au deschis țării noastre calea spre independență națională și spre emancipare socială. Cum se va vedea îndată, arhiereul Nectarie Hermeziu, din nefericire, n-a putut înțelege, de la început, noua cale pe care păsise poporul român fiind împiedicat de unele vederi conservatoare.

Dotat cu oarecare spirit gospodăresc, cum s-a remarcat, arhiereul Nectarie Hermeziu a intervenit la autoritățile de stat pentru efectuarea unor lucrări de reparare și renovare la catedrala episcopală și pentru acoperirea ei cu tablă. «Urmînd — spune un document contemporan — a se da în antrepriză prin licitație acoperirea din nou cu tablă de tinichea a bisericii episcopiei de Roman precum și repararea pereților bisericii pe dinafară se publică spre obștească știință că doritorii de a lua asupră-le facerea acestui lucru să se înfățoșeze în termen de 30 de zile de la data foaei (20 iunie 1857) la sf. episcopie de Roman unde să va urma mezatul în trei zile de-a rîndul după împlinirea arătatului termen și se va încheia contract» [133]. Neprezentîndu-se antreprenori la termenul fixat, s-a publicat o nouă licitație pentru ziua de 4 mai 1858 [134]. El a înzestrat catedrala cu veșminte arhierești și preoțești [135]. Îndată după trecerea sa ca locotenent în scaunul episcopal, Nectarie a clădit pe latura sudică a absidei răsăritene a catedralei o anexă, cunoscută sub numele de veșmîntărie, ca la alte biserici mănăstirești pe care el le cunoștea (Neamț, Secu, Agapia, Văratec). Următoarea inscripție: «*Această vestmîntărie s-au făcut de Prea Sfinția Sa Nectarie Hermeziu episcop în vremea cînd a ocupat postul de locotenent la acest scaun al Romanului, anul 1856*», este concludentă în legătură cu timpul cînd s-a făcut veșmîntăria și cu ctitorul ei. Deși din punct de vedere arhitectural, veșmîntăria, privită în ansamblu, face o notă discordantă, totuși ea are un rol funcțional păstrîndu-se, în interiorul ei, veșmintele bisericești și alte obiecte de cult; de aceea n-a fost înlăturată cu prilejul lucrărilor de restaurare efectuate între timp. Prin strădania acestui arhiereu, catedrala episcopală a fost înzestrată cu o *icoană* mare, Maica Domnului, îmbrăcată în argint aurit, așezată, acum, lîngă peretele nordic al naosului bisericii, un *policandru*, un *sfeșnic* mare cu șase brațe pe care se află inscripția: «*Acest sfeșnic l-am făcut eu Nectarie Hermeziu episcop Sotiriopoleos locotenent de episcop eparhiei Romanului*

133. «Buletin Foaea publicațiilor oficiale a principatului Moldovei», nr. 48/1857.
134. Ibidem, nr. 36/1858.
135. Melchisedek..., II, p. 222.

1859» ; el a mai înzestrat catedrala cu o *candelă* mare de argint și șase mai mici de asemenea, de argint.

Cum s-a spus de către contemporanii săi, Nectarie Hermeziu n-a fost un ierarh învățat dar, spre deosebire de predecesorii săi, a sprijinit, în anul 1858, acțiunea de înființare și organizare a seminarului din Roman care, potrivit legii, trebuia să ia ființă în anul 1851 [136]. La 6 iulie 1858, se publicau vacante următoarele catedre de la noul seminar de pe «lîngă episcopia de Roman» : 1. Gramatică română, limbile elină și latină ; 2. Matematică, geometrie și istorie ; 3. Tîlcuirea Noului Testament, tipic și muzică vocală [137]. Reiese, apoi, din unele acte de cancelarie că el a stăruit pentru respectarea canoanelor. Astfel, nu desfăcea, cu ușurință, căsătoriile ; cînd una dintre părți, de pildă, solicita desfacerea unei căsătorii, consistoriul episcopal publica diferite termene la care trebuiau să se «înfățoșeze» cei doi soți. Dacă soții despărțiți se prezentau, la termenele fixate, în fața consistoriului episcopal, ei erau îndemnați să viețuiască împreună. În «Buletin foaea publicațiilor oficiale» sînt publicate numeroase termene de înfățișare fixate de consistoriul episcopal al Romanului [138]. Luînd în considerație propunerile pe care le făcea el în Divanul Ad-hoc de a se adopta legi bisericești în spiritul vechilor canoane, cînd era în discuție familia creștină, se deduce că acest ierarh dorea păstrarea neștirbită a rînduielilor și canoanelor statornicite de Sfintele Sinoade și de Sf. Părinți. Prin această atitudine privind o problemă socială atît de importantă — familia — arhiereul Nectarie Hermeziu a dovedit că înțelegea înalta misiune pe care o are un arhipăstor în viața credincioșilor. Problemele adoptate de consistoriul episcopal de la Roman sînt remarcabile ; în aceeași vreme, la alte cancelarii eparhiale, chiar la aceea de la Iași, se făceau abuzuri cu despărțirea căsătoriilor «călcîndu-se în picioare toate legile și cele dumnezeiești și cele omenești» [139].

Deceniul șase al secolului trecut a fost dominat în Moldova și Muntenia de epocala acțiune pentru unirea celor două țări. Românii de dincolo și de dincoace de Milcov, și, firește, cei din Transilvania, aveau conștiința unității lor naționale. Peste tot, în spațiul geografic carpato-ponto-dunărean, românii se simțeau acasă. «Ideea unirii politice a românilor de pretutindeni devine, acum, tot mai puternică și ajunge să

136. Vezi p. 125.

137. «Buletin Foaea publicațiilor... nr. 54/1858 ; Constantin Erbiceanu, Istoricul Seminarului Veniamin, Iași, 1885, p. 96—97.

138. «Buletin...» nr. 37, 69/1855, nr. 12, 15, 17, 24, 25—26, 27, 29—30, 32, 35, 56, 58, 62, 64, 67, 75, 77, 94/1856, 5, 14, 30, 42, 62, 64, 73, 75, 76, 83/1857, 9, 10, 24. 32—33 (adaus), 50—51 (adaus), 49, 52, 54, 64, 84—85 (adaus), 91, 94, 100 (1858), 4, 7, 12, 20, 31—32 (adaus), 24, 33, 36, 62/1959 etc.

139. Gh. I. Moisescu ș.a., *op. cit.*, II, p. 502.

se impună ca o necesitate obiectivă. Imaginea Daciei vechi a țării lui Burebista și Decebal, întinzîndu-se pe ambele laturi ale Carpaților, domină spiritele»[140]. Apăruseră, deja, cărți și publicații periodice care militau pentru înfăptuirea unirii. Tratatul de la Paris, semnat la 30 martie 1856, după războiul Crimeii, prevedea alegerea cîte unui Divan ad-hoc în Muntenia și Moldova care vor formula dorințele pe care le aveau românii, urmînd ca acestea să fie analizate de puterile europene într-o convenție. Îndată ce, prin tratatul de la Paris, s-a prevăzut alegerea Divanurilor ad-hoc care aveau menirea de a prezenta lumii ceea ce doreau românii, în cele două țări românești s-au organizat comitete unioniste centrale și ținutale, s-au publicat diferite broșuri în care se arăta că unirea este o binefacere, s-au scris versuri patriotice, s-au ținut consfătuiri și întruniri la care s-a scos în evidență ideea că unirea era singura alternativă a poporului nostru. În anul 1857, după ce alegerile măsluite pentru Divanul ad-hoc al Moldovei au fost anulate, s-au ținut alegeri libere la care fii ai poporului nostru, partizani ai unirii, au ales deputați în această adunare care aveau să aducă la cunoștința Europei dezideratele țărilor românești.

Cu unele excepții regretabile, slujitorii bisericești, începînd de la mitropolit pînă la călugării din mănăstiri și la preoții din sate, s-au aflat în rîndurile celor ce au luptat pe diferite căi pentru înfăptuirea unirii. Din nefericire, printre cei care n-au înțeles covîrșitoarea importanță și etapei istorice din viața poporului nostru, în vremea căreia se pregătea unirea, a fost și arhiereul Nectarie Hermeziu. Sigur, la îndemnul fratelui său, Grigore Hermeziu, președintele tribunalului din Roman, și a altor antiunioniști din acest oraș, Nectarie a avut atitudini de șovăială, ba, chiar, s-a împotrivit celor ce doreau și luptau pentru unire, iar, în cele din urmă, ca deputat de drept în Divanul ad-hoc, s-a manifestat ca antiunionist. Iată atitudinile acestui ierarh în vîltoarea evenimentelor premergătoare unirii celor două țări românești ; la 29 iunie 1856, el și-a dat acordul pentru înființarea comitetului unirii din Roman[141] ; la 21 aprilie 1857, cîțiva unioniști din Roman, printre care însuși arhiereul cum și unii reprezentați ai clerului au fost primiți de Savfet Effendi, comisarul sultanului, în trecere prin oraș, spre Iași, expunîndu-i doleanțele unioniștilor din localitate[142] ; la 8 aprilie 1857, însă, el ceruse ministrului de Interne, C. Catargiu, înlăturarea din func-

140. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria românilor..., București, 1971, p. 540.

141. Acte și documente referitoare la istoria renașterii României publicate de Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, vol. III, București, 1889, p. 552.

142. Ibidem, vol. IV, București, 1889, p. 379.

ție a directorului cancelariei episcopale pentru că era unionist [143]; la 23 aprilie 1857, el a hotărît destituirea protopopului din Tecuci, iconomul Gheorghe Dumitriu pe motiv că vorbea «fără respect și cu mare slobozenie, urmare care trage după sine împerechieri» [144]; dintr-o adresă, datată 26 iunie 1857, a comitetului unionist din Roman către comitetul central al unirii din Iași, reiese că Nectarie Hermeziu interzicea preoților «intrarea în casa comitetului unirii» amenințînd cu îndepărtarea din funcții pe cei care ar subscrie protestul împotriva procedeelor adoptate de autoritățile antiunioniste [145]; alte adrese, din 29 iunie 1857 și 4 iulie 1857, ale aceluiași comitet, arată că locotenentul de episcop a adresat «cele mai neiertate cuvinte iconomului Iorgu Stamatin, catihetul de aici, oprindu-l să iscălească în protestația colectivă», iar pe alți preoți «i-a chemat pe rînd la sine» speriindu-i și mustrîndu-i «pentru că au iscălit protestația colectivă» [146]; la 7 iulie 1857, prin ordinul nr. 423, a «destituit din funcția de protopop al districtului» pe iconomul D. Matcaș pentru că a îndemnat pe preoți să nu voteze candidatul cleric propus de antiunioniști [147]; la 8 iulie 1857, cu ordinul nr. 431, a desărcinat pe iconomul V. Brăescu din funcția de membru al consistoriului spiritual [148]; potrivit raportului din 8 iulie 1857 al preoților din Roman adresat mitropolitului și scrisorii, din aceeași zi, trimisă de unioniștii din Roman comisiunii europene pentru reorganizarea principatelor, Nectarie și fratele său, Grigore Hermeziu, au constrîns prin diferite metode, preoțimea din Roman ca să voteze pentru candidatul cleric impus de antiunioniști [149]. Fiind expresia unor presiuni și a unor procedee oneroase, alegerile de deputați din 7 iulie 1857 pentru Divanul ad-hoc al Moldovei, la protestele moldovenilor care doreau, cu orice preț, unirea, au fost anulate; s-au organizat și ținut alegeri noi la care au fost aleși deputați înflăcărați de ideea unirii; în sfîrșit, s-au deschis lucrările Divanului ad-hoc; la 7 octombrie, s-au votat, cu 81 voturi pentru și 2 contra, «dorințele» privind viitoarea organizare a țării, între care «cea mai mare... unirea Principatelor Române într-un singur stat» [150]; cele două voturi împotriva unirii exprimau punctul de vedere al marelui latifundiar Alecu Balș și al locțiitorului de episcop de la Roman, Nectarie Hermeziu; ati-

143. Ibidem, p. 268; nu apare numele directorului în acest document dar, probabil, este vorba de Vasile Stepleano, numit în acest post cu cîteva luni înainte prin garanția lui Grigore Hermeziu («Buletin...» nr. 82/1856).
144. Ibidem, p. 397.
145. Ibidem, p. 978.
246. Ibidem, p. 1007; vol. V, București, 1890, p. 33.
147. Ibidem, vol. V, p. 163.
148. Ibidem, p. 181.
149. Ibidem, p. 185, 191—192.
150. Ibidem, vol. VI, București, p. 80.

tudinea celor doi a fost criticată, cu asprime, de M. Kogălniceanu [151]. La 7 august 1858, Convenţia de la Paris, după ce a luat cunoştinţă de doleanţele românilor, exprimate în Divanurile ad-hoc, a încuviinţat unirea celor două ţări române dar cu doi domni şi cu unele autorităţi centrale la Focşani. Lucrurile însă, aveau să evolueze altfel.

Ulterior, înţelegînd, fără îndoială, urmările binefăcătoare ale unirii, Nectarie Hermeziu şi-a schimbat atitudinea. La 24 ianuarie 1863, împreună cu preotul L. Rossi, romano-catolic, şi alte feţe din Roman, el trimitea domnului Al. I. Cuza o vibrantă «depeşă telegrafică» : «Cu cît 24 ianuarie serbîndu-se se repetă, România saltă de bucurie văzînd realizîndu-se principiul pentru care Providenţa a voit să-l prezidaţi şi v-au chemat să-l consolidaţi. Cetăţenii din Roman, parte din România, plini de bucurie şi respect vin a vă zice : Să trăiţi Măria Ta zile multe şi fericе pe tronul României una şi nedespărţită» ; o telegramă asemănătoare trimitea el, tot atunci, şi adunării legislative [152].

După înfăptuirea actului revoluţionar al secularizării, în decembrie 1863, arhiereul Nectarie şi alţi fruntaşi ai oraşului Roman, printre care şi preotul D. Matcaş, directorul seminarului, trimeteau telegrame domnului Al. I. Cuza şi primului ministru, M. Kogălniceanu, care pun în lumină înaltele sale sentimente patriotice : «Comuna mamă a românilor — spune aceea adresată domnului — este patria şi Biserica lor. Secularizînd mănăstirile, zise închinate ne-ai dat pe mama noastră ce străinul voia a o răpi. Mare dar fii Măria Ta şi ferice pe tronul României» [153] ; astfel de atitudini, într-o vreme cînd unii dintre compatrioţii săi erau rezervaţi şi chiar potrivnici, sînt grăitoare.

În calitatea sa de deputat în Divanul ad-hoc, la şedinţa din 20 decembrie 1857 a acestui for, în care s-au discutat doleanţele comitetului clerical, Nectarie a propus amendamente, unul privind organizarea şi funcţionarea monahismului potrivit spiritului canoanelor iar al doilea sugerînd atîrnarea schiturilor şi mănăstirilor numai de episcopul local ; dacă ar depinde şi de sinod, afirma el, adică, de autoritatea centrală, «Biserica s-ar supune la două autorităţi» [154]. Părerile acestea pun în relief orientările sale conservatoare.

Ca şi predecesorul său, Nectarie s-a îmbolnăvit, manifestîndu-se, cu fiecare zi, ca un om fără orizont şi fără discernămînt [155]. Din cauza aceasta, în septembrie 1864, el a fost înlocuit. Retras la mănăstirea Neamţ unde clădise o casă care dăinuie pînă acum funcţionînd în încă-

151. Ibidem.
152. «Monitorul oficial al Principatelor unite române» nr. 20 din 28 ianuarie 1863 şi nr. 21 din 29 ianuarie 1863.
153. Ibidem, nr. 250 din 16.XII.1863 şi nr. 251 din 17.XII.1863.
154. Ibidem, p. 431—432.
155. Melchisedek..., II, p. 223.

perile ei cancelaria mănăstirească, Nectarie a murit, în ziua de 19 iulie 1867 și a fost înmormîntat lîngă biserica «Înălțarea Domnului».

Deshumate, osemintele sale au fost depuse în cripta de la biserica «Sf. Ioan Bogoslovul» [156].

Autoritățile centrale, bisericești și de stat, au rînduit trecerea arhiereului *Atanasie Stoenescu* Troadas, prin numire, ca locotenent în scaunul episcopal de la Roman. El s-a născut la București în 1815; a urmat cursurile seminarului «Sf. Nicolae» din Rîmnicul Vîlcea, s-a călugărit la mănăstirea Cernica și a fost hirotonit diacon; în anul 1843 a fost trimis la Pesta pentru continuarea studiilor; reîntorcîndu-se, el a luat parte, alături de alți fii ai neamului nostru, la mișcările revoluționare din anul 1848, mergînd «la cluburile ce se urmau în acea vreme în orașul Craiova» și fiind, chiar «prezident al clubului revoluționar», pentru care a fost «arestuit» și închis la Văcărești; liniștindu-se apele, a fost hirotonit ieromonah și numit ca inspector (spiritual) la seminarul din Rîmnicul Vîlcea, îndeplinind, în același timp, și ascultarea de mare eclesiarh al catedralei episcopale; acordîndu-i-se distincția de arhimandrit, el a funcționat, un timp, ca egumen la mănăstirea Flămînda, apoi, între 1857—1864, în aceeași calitate, la mănăstirea Sadova [157]; hirotonit arhiereu cu titulatura de Troadas, în octombrie 1864, el a fost numit locotenent de episcop în scaunul de la Roman, unde a funcționat, în această calitate, pînă la 10 mai 1865.

Trecînd peste canoanele bisericii, care statorniceau alegerea titularilor la eparhii, domnul Al. I. Cuza, semna, în luna mai 1865, decretul lege, privind numirea mitropoliților și episcopilor eparhioți în România [158]. În virtutea acestei legi, arhiereul Atanasie Troadas, printr-un decret, era numit episcop titular al Buzăului iar arhiereul *Ghenadie Țeposu*, în aceeași zi, episcop al Romanului [159], care, însă, nu și-a luat postul în primire.

Atanasie Stoenescu (26 mai 1865 — 6 noiembrie 1868). Printr-un decret din 26 mai 1865, Atanasie Stoenescu era «permutat» de la episcopia

156. Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, Mănăstirea Neamț..., p. 272.

157. Amănunte în legătură cu viața și activitatea ierarhului Atanasie Stoenescu la: Nestor Vornicescu, Contribuții aduse de slujitori bisericești pentru independența de stat a României în anii 1877—1878, Craiova, 1978, p. 35—36; Niculae Șerbănescu, Episcopia Rîmnicului, în «Mitropolia Olteniei», nr. 3—4/1964, p. 200—201; D. Bălașa, «Clerici ostenitori pentru independența națională înainte de anul 1877, în «Mitropolia Olteniei», nr. 4—6/1977, p. 337—338.

158. «Monitorul oficial» nr. 106 din 16.V.1865: mitropoliții și episcopii «se numesc de domn după o prezentare a Ministerului Cultelor, în urma deliberării Consiliului de miniștri»; mitropoliții cel puțin 40 de ani iar episcopii 35; ei trebuiau să fie cunoscuți prin pietate, învățătură și capacitate».

159. Ibidem, nr. 105 din 15.V.1865; prin același decret erau numiți următorii ierarhi eparhioți: Calinic Miclescu mitropolit al Moldovei, Neofit Scriban, episcop al Argeșului, Dionisie Romano al Hușilor și Melchisedec Ștefănescu al Dunării de Jos.

de Buzău la aceea a Romanului», Ghenadie de la Roman la Argeș, iar Dionisie de la Huși la Buzău [160]. În vîltoarea disputelor și frămîntărilor, pe tema canonicității, care au avut loc, mai cu seamă, după abdicarea lui Cuza, pricinuite de legea privind numirea mitropoliților și episcopilor, Atanasie, la 6 noiembrie 1868, s-a retras din scaun prin demisie [161]. La 18 ianuarie 1873, el a fost ales episcop al Rîmnicului [162], unde a păstorit pînă la moartea sa, 9 februarie 1880, fiind înmormîntat, potrivit dorinței sale, la mănăstirea Cernica.

Formula adoptată pentru ocuparea scaunului episcopal a fost tot locotenența. Legea lui Cuza pentru numirea clerului superior, care tulburase viața noastră bisericească dînd naștere la discuții păgubitoare nu fusese abrogată deși era considerată anticanonică; o nouă lege privind alegerea ierarhilor eparhioți avea să apară abia în anul 1872; de aceea, după retragerea episcopului Atanasie, a fost numit, ca locotenent, *Isaia Vicol Dioclias*. Născut la 1821, în satul Sarata-Dobreni, județul Neamț [163], fiu al preotului Teofan Vicol, în cele din urmă, slujitor la biserica «Nașterea Sf. Ioan Botezătorul» din Piatra Neamț; după ce a terminat școala primară din acel oraș și a fost inițiat, în cele bisericești, de către tatăl său, a urmat cîțiva ani cursurile seminarului Socola, s-a căsătorit, apoi, la 19 martie 1844, a fost hirotonit pe seama bisericii Valea Viei din imediata vecinătate a orașului. Cu acel prilej, mitropolitul Meletie semna un act păstrat la episcopia Romanului [164], din care reproduc următoarele: «...poftind ca să se învrednicească acestui prea înalt dar preoțesc întîi l-am cercetat în tot chipul de vrednicia lui, rînduindu-l la duhovniceasca cercetare, apoi după mărturisirea duhovnicescului său părinte, chir Macarie, duhovnicul mitropoliei noastre, vrednic și fără prihană aflîndu-să, l-am primit spre această chiemare... povelindu-l întîi ceteț și ipodiacon, pe urmă l-am hirotonit diacon și preot desăvîrșit dîndu-i toată voia și blagoslovenia a sluji toate cele ce se cuvin preoției... însă numai la biserica cu hramul sfinților mai mari Voievozi din mahalaua tîrgului Petrii».

Rămînînd văduv la 15 mai 1845, el a plecat la Iași unde s-a reînscris la seminarul Socola. Pe cererea sa, mitropolitul Meletie a semnat următoarea rezoluție: «1845 mai 15 să încuviințază cererea jeluitorului de a fi primit în numărul cliricilor seminariei spre a urma cursul învățăturilor statornicite prin așezămînt»; în timp ce urma cursurile, el a îmbrăcat haina monahală, i s-a încredințat misiunea de duhovnic al elevilor și

160. «Monitorul oficial» nr. 119 din 3.VI.1865.
161. Melchisedek... II, p. 225; Mircea Păcurariu, Listele cronologice..., p. 17.
162. Nestor Vornicescu, op. cit., p. 36.
163. Datele biografice după general dr. N. Vicol, Cartea neamului Vicol, București, 1931.
164. Dosarul cu actele episcopului Isaia Vicol, manuscris nr. 47.

ascultarea de eclesiarh al bisericii seminarului; după absolvire, cu «atestatul» din 21 februarie 1848, a fost numit profesor suplinitor de Istoria sfîntă, gramatică și tipic[165]. El funcționa și în anul 1860 ca spiritual și profesor de Istoria vechiului așezămînt și de geografie[166].

În octombrie 1853, el figurează printre martorii care au subscris testamentul arhimandritului Gherman Vida, ca ieromanah[167]; în 19 ianuarie 1850, i se conferise distincția de protosinghel; în toiul frămîntărilor care au precedat alegerile pentru deputați în Divanul ad-hoc al Moldovei, Ministerul dinlăuntru, prin opisul datat 3.IX.1857, făcea cunoscut că protosinghelul Isaia Vicol și alții au dreptul de a alege și de a fi aleși[168]. Din acest act, emis după anularea alegerilor măsluite, reiese că Isaia Vicol era partizan al unirii celor două țări românești. Între timp, el a fost ridicat la treapta de arhiereu cu titlul de Dioclias. La 24 iulie 1863, este poftit de arhiereul Filaret Scriban, rectorul seminarului să împlinească îndatoririle de rector al acestei școli și de egumen al Socolei în absența sa; i s-a încredințat provizoriu direcția începînd de la 1 septembrie 1863, cu adresa ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice nr. 2556/1863[169]. După ce, în decembrie 1863, s-a înfăptuit secularizarea averilor mănăstirești, arhiereul Isaia Vicol a fost rînduit în calitate de «curator provizoriu pentru gerarea afacerilor spirituale și materiale a monastirii Bărboi din orașul Iași», cu adresa ministerului nr. 36484/1963[170]. La 7 septembrie 1865, el a fost confirmat definitiv în postul de îngrijitor al bisericii Golia din Iași în locul arhiereului Vladimir Suhopan[171]. Rînduirea unor fețe bisericești de prestigiu în fruntea mănăstirilor care fuseseră închinate, în această etapă istorică, era o necesitate bisericească și națională în același timp.

În ziua de 7 septembrie 1866, la recomandarea mitropoliei Moldovei, Isaia Vicol a fost întărit, prin decretul domnesc nr. 1374, în postul de revizor ecleziastic al eparhiei[172]. La 20 aprilie 1866, ministrul cultelor, C. A. Rosetti, făcea cunoscut mitropolitului Nifon al Ungrovlahiei că, potrivit hotărîrii luată de guvern, a trimis invitație arhiereului Isaia Dioclias ca să meargă la Sf. Munte spre a sfinți biserica schitului Prodrom nou construită. Ministrul făcea, totodată, mitropolitului Nifon rugămin-

165. Constantin Erbiceanu, Istoricul seminarului..., p. 98; Gheorghe Adamescu, Istoria seminarului Veniamin din Iași, București, 1904, p. 90.
166. Ibidem, p. 108, p. 101.
167. Gheorghe Adamescu, op. cit., p. 75.
168. «Buletin...» (extraordinar) nr. 16/1875; adversarii unirii pretextau că profesorii de la seminarul Socola n-au dreptul de a alege și de a fi aleși deoarece nu locuiesc în Iași. La intervenția mitropolitului Sofronie Miclescu lucrurile s-au clarificat.
169. Dosar episcop Isaia Vicol; manuscris nr. 47; Constantin Erbiceanu, op. cit., p. 118, 131.
170. «Monitorul oficial» nr. 258 din 30.XII.1863; Dosar 47.
171. Dosar nr. 47.
172. Ibidem.

tea de a cere patriarhului ecumenic ca să dea arhiereului Isaia binecuvîntarea canonică de a săvîrși slujba sfințirii. Un proces-verbal încheiat la 21 mai 1866, arată că sfințirea a avut loc chiar în acea zi. La această ceremonie arhiereul Isaia Vicol a fost însoțit de arhimandritul Sofronie Vîrnav [173].

Arhiereul Isaia, numit la 9 noiembrie 1868 «locotenent de episcop la Roman, în locul titularului Prea Sfinția Sa arhiereul Atanasie ce s-au demisionat» [174], a condus eparhia pînă în luna ianuarie 1873, cînd a fost ales episcop titular.

Isaia Vicol (25 ianuarie 1873 — 20 iunie 1878). Alegerea noului titular s-a făcut potrivit legii pentru «alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți și a constituirii Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române» votată și promulgată în anul 1872 [175]. «Prea Sfinte, Măria Sa Domnitorul prin decretul nr. 188, se specifică în adresa nr. 797 din 25 ianuarie 1873 a ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, a binevoit a vă întări în scaunul de episcop al eparhiei Roman pentru care sînteți ales de către colegiul electoral prevăzut la art. 1 în legea pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți cum și a constituirii Sfîntului Sinod... iar învestirea cerută de art. 4 din citata lege urmează a vi se da de către Măria Sa Domnitorul duminică 28 a lunii curente» [176].

În calitate de episcop titular, Isaia Vicol a păstorit la Roman pînă la 20 iunie 1878 cînd a trecut la cele veșnice. Înfăptuirea cea mai importantă a acestui episcop care păstrează vie amintirea sa, la Roman, este clădirea casei episcopale. S-a menționat mai sus, că în anul 1852, locotenentul de episcop Iustin Edesis, la sugestia și cu sprijinul departamentului Cultului și a Instrucțiunii Publice a demolat două edificii cu intenția de a construi o casă în care să locuiască întîistătătorul acestei eparhii dar n-a putut aduce la îndeplinire planul său. Abia prin 1877—1878, episcopul Isaia Vicol, înzestrat cu spirit gospodăresc, a izbutit să înceapă lucrările de construire ale casei dar nu le-a putut duce la bun sfîrșit deoarece s-a îmbolnăvit și în cele din urmă, a încetat din viață. Potrivit inscripției fixată de urmașul său în scaun, episcopul Melchisedec, pe un perete în holul reședinței, Isaia Vicol «a hărăzit episcopiei suma de 32592 lei noi» spre a fi folosiți la «reedificarea casei». La materialele «ce au rămas de la casele stricate în 1852» s-au adăugat «grinzile» procurate «din pădurile statului». Prin străda-

173. Aceste știri le-am căpătat citind un scurt istoric al schitului Prodromul din Sf. Munte Atos, scris de schimonahul Antonie Focșăneanu, la sfîrșitul secolului trecut; manuscrisul se află la preotul I. Mareș, vicar administrativ al episcopiei Romanului și Hușilor.

174. Dosar nr. 47, adresa Ministerului nr. 12789/1868.

175. «Monitorul oficial» nr. 269 din 5.XII.1872.

176. N. Vicol, Cartea neamului Vicol, București, 1931.

niile episcopului Isaia Vicol și cu banii săi «s-au reparat fîntînile, s-a zidit foișorul și temnicul din grădină, două hrube la beci» ș.a.[177]. Se spune că el ar fi intenționat să continue lucrările de construcție ale turnului-clopotniță, începute cu aproape un secol înainte de episcopul Leon Gheucă dar, din cauza sănătății sale tot mai șubrede planul său n-a fost îndeplinit [178].

Ca bun român, Isaia Vicol, în anul 1857, ca alți slujitori bisericești, a activat pentru unirea țărilor române. Simțămintele sale românești sînt exprimate și într-o telegramă pe care o trimitea el din Roman, înaltelor autorități ale statului, împreună cu iconomul I. Ștefănescu Flor și preotul D. Matcaș, după ce s-a proclamat independența de stat a României [179].

Sfîrșindu-i-se zilele, după ce împlinise 57 de ani, episcopul Isaia a fost înmormîntat în pridvorul catedralei episcopale alături de predecesorul său în scaun, Veniamin Roset. Pe lespedea de marmură care acoperă mormîntul său se află următoarea inscripție : «*Isaia Vicol episcop Romanului născut la anul 1821 ianuarie 1 decedat la anul 1878 iunie 20*».

Îndată după moartea episcopului Isaia Vicol, conducerea eparhiei Romanului a fost încredințată arhiereului *Calist Băcăoanul* fost Stratonichias. El a funcționat ca locotenent de episcop pînă în luna februarie 1879, cînd a fost ales un nou titular. Calist s-a născut la București, în anul 1800 ; s-a călugărit la mănăstirea Cernica ; un timp a viețuit la mănăstirea Cozia pe care a condus-o, între 1845—1847, ca egumen. După ce, în anul 1850, a fost hirotonit arhiereu, mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei i-a încredințat diferite funcții, printre care și aceea de egumen al mănăstirii Snagov ; prin decretul domnesc nr. 186/1862, el a fost numit vicar al mitropoliei Ungrovlahiei [180]. Ulterior arhiereul Calist a primit titlul de Băcăoanul [181].

Melchisedec Ștefănescu (8 aprilie 1879 — 29 mai 1892). Născut la 16 februarie 1823 în satul Gîrcina județul Neamț [182], Mihai — numele său înainte de călugărie — fiul preotului Petru Ștefănescu din acel sat, a început a învăța carte la o școală care funcționa pe lîngă biserica Sf. Ioan Domnesc din Piatra Neamț, apoi la altă școală din același oraș.

177. Vezi p. 287.

178. Al. Cristea, Viața și activitatea episcopilor Romanului din secolul al XIX-lea, București, 1901, p. 25—27.

179. «Monitorul oficial» nr. 108 din 13.V.1877, p. 3219—3220.

180. Ibidem, nr. 186/1862 ; deoarece după epocalul act al secularizării averilor mănăstirești închinate, a criticat unele hotărîri ale guvernului și domnului Al I. Cuza, arhiereul Calist Stratonichias a fost destituit din funcțiunile sale de vicar al mitropoliei și egumen al mănăstirii Snagov («Monitorul oficial» nr. 25 din I.II.1864).

181. Al. Cristea, op. cit., p. 29—30.

182. Const. C. Diculescu, Episcopul Melchisedec, București, 1908, p. 1—2.

Remarcîndu-se prin însușirile sale intelectuale și, mai cu seamă, prin rîvna sa la învățătură, el a fost înscris, în toamna anului 1834, la seminarul Socola. Primind pe ziua de 10 noiembrie 1841, după șapte ani de studii, un «atestat», el a fost numit învățător la școala înființată în satul Șerbești. În toamna anului 1842 a fost rechemat la «seminaria Veniamină» spre a audia cursurile introduse în programa școlii. Absolvind seminarul, tînărul Mihai Ștefănescu, la propunerea lui Filaret Scriban, directorul acestei școli, la începutul anului 1843, a fost numit profesor «supleant la catedra de Retorică, Pastorală și Istorie națională». La 24 decembrie 1843, el a îmbrăcat haina monahală primind numele de Melchisedec. În ziua de 16 august 1844 a fost hirotonit ierodiacon pe seama bisericii «Schimbarea la Față» din mănăstirea Socola. La seminarul «Veniamin», Melchisedec a îndeplinit pe lîngă misiunea de profesor și pe aceea de inspector (spiritual). Deși tînăr, el s-a dovedit potrivit însemnărilor unor contemporani, matur, bine pregătit, și cu tact pedagogic deosebit.

La începutul anului 1848, luînd partea directorului Filaret Scriban, pe care mitropolitul Meletie voia să-l înlăture, Melchisedec, desărcinat din posturile de profesor și inspector pe care le ocupa la seminarul Socola, a fost trimis la mănăstirea Neamțu «unde să petreacă pînă ce se va înființa seminarul științelor hotărîte pentru partea monahicească, cînd după vrednicie va fi întrebuințat». Avînd înclinație spre activitățile cărturărești, Melchisedec, la mănăstirea Neamț, a cercetat biblioteca și arhiva acestei așezări călugărești, a adunat material documentar în legătură cu diferite probleme de istorie bisericească și a început a învăța limba rusă. Revenind la Iași, în vara aceluiași an, 1848, după moartea mitropolitului Meletie, cu sprijinul lui Filaret Scriban și a altor binevoitori, Melchisedec a fost trimis la vestita academie duhovnicească de la Kiev unde a studiat timp de trei ani. La finele anului academic 1850—1851, lui Melchisedec i s-a acordat titlul de magistru; cu încuviințarea canonică a arhiereului Mardarie, locțiitor al mitropolitului Moldovei și Sucevei, tînărul magistru a fost hirotonit ieromonah de către mitropolitul Filaret al Kievului. Întors în țară, Melchisedec a fost numit din nou inspector la seminar și profesor cu misiunea de a preda diferite discipline teologice și cursuri de limbi clasice și moderne. Mitropolitul Sofronie i-a acordat, la 6 iunie 1852, distincția onorifică de protosinghel iar la 6 ianuarie 1856 pe aceea de arhimandrit. Cerut de Meletie, episcopul Hușilor, în martie 1856, deci după aproape cinci ani de activitate la Iași, Melchisedec a fost numit profesor și director la seminarul din Huși. În acest oraș el a scris și publicat manuale didactice pentru a fi folosite de elevii seminariști, a studiat documente istorice păstrate în arhivele lo-

cale, pe care avea să le folosească la redactarea unei monografii asupra episcopiei Hușilor. La 29 august 1857, el a fost ales deputat în Divanul ad-hoc de către clericii din orașul de reședință al eparhiei. La propunerea lui M. Kogălniceanu, Melchisedec, pe cînd era arhimandrit, a fost numit, în ziua de 30 aprilie 1860, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice dar s-a retras din guvern după cîteva zile din cauza unei campanii dezlănțuită împotriva prezenței sale în acest for al țării. Pe ziua de 15 ianuarie 1861, cu decretul domnesc nr. 46, a fost numit locotenent de episcop la Huși, «pînă la alegerea canonicului episcop»[183]; la 30 decembrie 1862 a fost înălțat la treapta de arhiereu cu titlul de Tripoleos. Înființîndu-se episcopia Dunării de Jos, arhiereul Melchisedec, la 17 noiembrie 1864, a fost rînduit la conducerea acesteia ca locotenent[184]. Trecînd peste prevederile canoanelor bisericești care statorniceau că un episcop trebuie să fie ales, în virtutea legii privind numirea mitropoliților și episcopilor eparhioți, adoptată în luna mai 1865[185], Melchisedec a fost numit de domnul Al. I. Cuza, printr-un decret domnesc din 11 mai 1865, episcop al Dunării de Jos[186]. Adversarii săi l-au considerat, ani de-a rîndul, episcop necanonic deoarece fusese «numit» și nu «ales» cum prevăd canoanele.

În anul 1868, episcopul Melchisedec a fost trimis, împreună cu Ioan Cantacuzino, la Petersburg, într-o misiune diplomatică; în august 1875, împreună cu arhiereul Ghenadie, a participat la conferința teologică de la Bon a vechilor catolici. La 22 februarie 1879 a fost ales iar la 3 aprilie același an, înscăunat ca episcop al Romanului. La această episcopie «cel mai învățat episcop al românilor», cum l-a caracterizat, la solemnitatea instalării, mitropolitul Moldovei și Sucevei, Iosif Naniescu, și-a încununat activitatea sa administrativ-gospodărească și literar-cărturărească cu importante înfăptuiri care sînt vii în amintirea tuturor. Pe cînd păstorea în scaunul episcopal al Romanului, Melchisedec a făcut, în toamna anului 1881, o călătorie de studii la Cernăuți iar de acolo a mers și a cercetat diferite monumente istorice bisericești din Bucovina; în anul 1884, el a vizitat mai multe centre de importanță istorică și bisericească din Bulgaria iar în 1885 a călătorit în Rusia. Slăbit de o boală

183. «Monitorul oficial al Moldovei», nr. 91 din 27 ianuarie 1861.

184. În «Monitorul oficial al Moldovei» nr. 9 din 14.I.1865 este publicată o telegramă din Ismail din care redau următoarele: «Astăzi s-a deschis episcopia cu mare solemnitate. Poporul foarte entuziasmat a arătat multă recunoștință Înălțimii Sale și ministerului pentru înființarea episcopiei. Prea Sfințitul Melchisedec a primit felicitări comune din partea eparhiei, orășenilor, agenților consulari și autorităților civilo-militare».

185. Vezi p. 294.

186. «Monitorul oficial» nr. 105 din 15 mai 1865; Eftimie, episcopul Romanului, Episcopul Melchisedec Ștefănescu, viața și înfăptuirile sale, Roman, 1892, p. 20; este publicată fotocopia decretului domnesc.

necruțătoare și de unele suferințe morale, pricinuite de adversarii săi, Melchisedec a încetat din viață, la vîrsta de 69 de ani, în ziua de 29 mai 1892 [187].

Prin pregătirea sa intelectuală, mai temeinică decît a contemporanilor săi clerici, prin vederile și atitudinile sale social-patriotice, prin opera sa literar-cărturărească impresionantă și prin înfăptuirile sale gospodărești la eparhiile pe care le-a condus, episcopul Melchisedec și-a fixat un loc de cinste în istoria vieții bisericești a poporului nostru.

Referindu-mă, în primul rînd, la atitudinile sale cetățenești, subliniez că acest ierarh n-a slujit numai Biserica, instituție pentru care se pregătise, ci și patria al cărei fiu era. Spre deosebire de alți ierarhi și preoți moldoveni, din fericire puțini, care au privit cu rezervă și chiar cu ostentație calea nouă pe care mergea poporul nostru, la mijlocul secolului trecut, Melchisedec, atît ca arhimandrit, cît și ca episcop, a fost cleric militant, cleric cetățean, prezent activ în vîltoarea evenimentelor și frămîntărilor care au dus la închegarea statului român modern. El a fost alături de acei fii ai neamului nostru care au luptat stăruitor pentru *unirea* Țărilor Române; la îndemnul conștiinței sale creștine și patriotice, el a sprijinit acțiunile de inventariere a tuturor bunurilor mănăstirești, de secularizare a moșiilor care fuseseră închinate unor eparhii și mănăstiri de peste hotare, de valorificare critică a izvoarelor referitoare la istoria națională, de unitate a limbii și ortografiei române, de răspîndire a formelor de cultură etc. Se poate afirma că el a avut intuiția limpede a etapei istorice în care s-au deschis și cristalizat căile pe care trebuia să meargă poporul nostru. La 29 iunie 1856, de pildă, pe cînd era profesor și director la seminarul din Huși, în vreme ce se desfășurau înflăcăratele strădanii ale fiilor aleși ai

187. Amănunte în legătură cu viața și activitatea episcopului Melchisedec la: Constantin C. Diculescu, *op. cit.*, București, 1908; Ioan Kalinderu, *op. cit.*, București, 1914; N. Dobrescu, Episcopul Melchisedec, București, 1908; Dincă Gh., Episcopul Melchisedec, București, 1936; Al.-Cristea, *op. cit.*, București, 1901; N. M. Popescu, Episcopul Melchisedec la 50 de ani de la moartea lui, în «B.O.R.» nr. 5—6/1942; Veniamin Pocitan, Din corespondența lui Melchisedec, în «Buletinul Episcopiei Hușilor», nr. 3/1933; Eftimie, episcopul Romanului, *op. cit.*, Roman, 1982; I. Gotcu, Amintiri din viața marelui episcop Melchisedec, în «Cronica Romanului», 1925—1933; S. Mehedinți, În amintirea episcopului Melchisedec, în «Cronica Romanului» nr. 5/1932; Gherontie Neculau episcopul Constanței, Episcopul Melchisedec zugrăvit de cîțiva dintre ucenicii săi, București, 1939; Iuliu Scriban, O meritată pomenire, în «Cronica Romanului» nr. 6—7/1932; Scarlat Porcescu, Episcopul Melchisedec la 80 de ani de la moartea sa, în «M.M.S.» nr. 5—6/1972; Simion Reli, Legăturile episcopului Melchisedec cu Bucovina, în «Cronica Romanului» nr. 5—6/1942; Lucian Triteanu, Episcopul Romanului, Patruzeci de ani de la moartea episcopului Melchisedec, în «Cronica Romanului» nr. 5—6/1932; Al. Zub, Kogălniceanu și Melchisedec..., în «M.M.S.» nr. 9—10/1967; Gabriel Cocora, Din activitatea episcopului Melchisedec în Sf. Sinod al B.O.R., în «M.M.S.» nr. 5—6/1967; N. Grosu, Clerici moldoveni care au luptat pentru unire, în «M.M.S.» nr. 1—2/1969; Paul Mihail, Din corespondența episcopului Melchisedec, în «B.O.R.» nr. 5—6/1959; Epifanie Norocel, Vizita episcopului Melchisedec în Bulgaria, în «B.O.R.» nr. 9—10/1967 ș.a.

neamului nostru pentru unire, el rostea, în catedrala episcopală, un cuprinzător cuvînt intitulat de el însuşi *Jertfă pentru unirea Principatelor* [188], în care se referea la unele situaţii dramatice din trecut pricinuite de dezbinare şi reliefa urmările binefăcătoare ale unirii celor două ţări româneşti ; el accentua că unirea moldovenilor şi muntenilor era cerută de unitatea limbii, originii etnice comune, moravurilor şi credinţei ; *unirea*, conchidea el, va deschide o cale luminoasă şi va rodi dreptatea şi libertatea. La 29 august 1857, Melchisedec a fost ales deputat în Divanul ad-hoc de către clericii din Huşi. În calitate de deputat el a votat, în ziua de 7 octombrie 1857, alături de covîrşitoarea majoritate a membrilor divanului, *unirea ţărilor surori*. Cuvîntările rostite de Melchisedec în divan pun în lumină vie patriotismul său şi adeziunea sa totală la ideile înnoitoare ale epocii. El a cerut în cuvîntări, gîndind la autocefalie, neatîrnarea Bisericii Ortodoxe din Principatele unite, păstrîndu-se unitatea credinţei cu Biserica ecumenică a răsăritului ; totodată, el a propus înfiinţarea unei autorităţi sinodale în care să fie reprezentată şi preoţimea de mir a fiecărei eparhii.

După ce epocalul deziderat, *Unirea Principatelor Române*, la 24 ianuarie 1859, a devenit fapt împlinit, Melchisedec a sprijinit, neabătut, toate iniţiativele şi acţiunile înnoitoare ale domnului Al. I. Cuza. În atmosfera şi în condiţiile deşteptării naţionale, statornicite în viaţa poporului nostru, administrarea, de pildă, a unor mari domenii ale teritoriului naţional de către instituţii bisericeşti, locale sau din orientul ortodox, era, de-a dreptul, anacronică. Cuza Vodă, în virtutea principiului suveranităţii naţionale a instituit, chiar în primul an al domniei sale, o comisie în care, pe ziua de 1 iunie 1859, a intrat şi Melchisedec ca reprezentant al clerului. Comisia avea sarcina de a inventaria averile mănăstirilor neînchinate urmînd a recomanda întocmirea unor bugete anuale aprobate de guvern. Acţiunea de inventariere a tuturor valorilor mănăstireşti a fost primită pe alocuri, cu împotrivire şi chiar ostilitate. Melchisedec a fost aspru criticat, îndeosebi, de călugări, dar apreciat de domnitorul Alexandru I. Cuza [189].

M. Kogălniceanu, intuind vederile neştirbite de prejudecăţi conservatoare ale arhimandritului Melchisedec, l-a propus cum s-a amintit mai sus, domnului Cuza, ca ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice, fiind convins că îi va fi de mare ajutor, îndeosebi, la inventarierea, apoi la secularizarea averilor mănăstireşti. Primind această demnitate, Melchi-

188. Acte şi documente relative la istoria României, vol. III, Bucureşti ,1889, p. 260 şi urm. ; «Steaua Dunării» din 14 iunie 1865.

189. Domnul Al. I. Cuza aducea mulţumiri comisiei «regulatoare a averilor mănăstireşti» în care au lucrat şi clericii, arhim. Melchisedec şi preotul D. Matcaş din Roman.

sedec a fost ţinta unor atacuri tumultuoase; unii se întrebau cum poate fi admis un «călugăr liberal» în cabinetul prezidat de M. Kogălniceanu. Urmare acestor atacuri, Melchisedec îşi înaintă demisia. Domnul Al. I. Cuza subscria o rezoluţie pe cererea de demisie din care redau cele ce urmează: «Primim cu părere de rău asemenea demisie de la Prea Cucernicul Arhimandrit Melchisedec care prin nobila sa purtare la lucrările Divanului ad-hoc consultativ, destul închezăşlue adevărate serviţii într-un moment de tranziţie aşa de gingaş...» [190]. Deşi retras din guvern, Melchisedec, în ciuda adversităţilor şi a criticilor ce i se aduceau, cu toate acestea, a adus sprijinul său iniţiativelor şi înfăptuirilor lui Cuza, deoarece înţelegea că sînt un imperativ al istoriei. Începînd din octombrie 1860, el a lucrat în comisia care avea să aducă la îndeplinire secularizarea averilor mănăstirilor închinate. La 13 decembrie 1863, parlamentul ţării a votat secularizarea. Prin acest act revoluţionar, domenii întinse ale teritoriului naţional au trecut în proprietatea statului român.

Melchisedec, în timpul domniei lui Cuza, a lucrat şi în Consiliul superior de instrucţie întocmind referate în legătură cu diferite laturi ale învăţămîntului public. După abdicarea lui Cuza, el a fost alături de acei fii destoinici ai neamului nostru care doreau şi luptau pentru o viaţă mai bună; ca episcop, a îndemnat pe credincioşi să subscrie pentru ajutorarea ostaşilor care luptau, în anul 1877, pentru cucerirea independenţei naţionale; la 29 septembrie 1877, M. Kogălniceanu, ministru al Afacerilor Externe, îi scria: «...Totodată, sînt fericit a vă adresa, în numele guvernului, cele mai vii mulţumiri pentru patriotica Eminenţei Voastre ofrandă». Ideile şi sentimentele cetăţeneşti-patriotice ale episcopului Melchisedec sînt oglindite, între altele, de pasiunea sa în cercetarea trecutului istoric, de stăruinţa sa pentru dobîndirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române, firească, o problemă bisericească dar cu aspecte naţional-politice, ca şi de interesul său pentru limba, portul şi obiceiurile poporului român.

Fiind ierarh cu pregătire cărturărească adîncă, cu necontenită stăruinţă, în Sfîntul Sinod, cel mai înalt for de conducere bisericească, mai mult de două decenii el a participat activ la discutarea şi soluţionarea tuturor problemelor care se puneau pe vremea sa. Cum afirmă unii dintre cei care s-au ocupat de viaţa şi activitatea sa, el a fost «sufletul discuţiilor din Sfîntul Sinod şi autorul, aproape al tuturor regulamentelor şi hotărîrilor ce s-au luat în acest suprem for bisericesc» [191], «Creierul

190. «Monitorul oficial al Moldovei» nr. 167 (adaus) din 30.IV.1860; aceeaşi publicaţie nr. 172 din 6.V.1860; Scrisoarea de demisie a fost publicată, în întregime, în «Monitorul oficial» al Moldovei.

191. Niculae M. Popescu, Episcopul Melchisedec la 50 de ani de la moartea lui, în «B.O.R.» nr. 5—6/1942.

Bisericii noastre... piatra din capul unghiului... un vîslaș neîntrecut»[192]. Pe vremea lui Cuza nu era, încă, un sinod deplin constituit dar ierarhii țării se întruneau, discutau și luau diferite hotărîri privind, îndeosebi, unificarea bisericească, problemă care se punea după înfăptuirea unirii celor două țări, editarea cărților bisericești, învățămîntul teologic, viața mănăstirilor după secularizare, îndatoririle preoților din armată, costumul preoțesc etc. După ce Sfîntul Sinod a fost constituit pe temeiuri canonice, în luna mai 1873 s-a ținut prima ședință, apoi membrii acestui înalt for erau convocați ori de cîte ori se iveau probleme care se cereau rezolvate. În calitatea sa de membru al Sf. Sinod, Melchisedec a venit cu păreri și soluții întemeiate, fie în probleme dogmatice, fie de disciplină bisericească sau de ordin liturgic. El a întocmit numeroase proiecte de regulamente bisericești care au fost supuse dezbaterilor sinodului : de funcționare a Sf. Sinod, de disciplină a clerului de mir, a clerului monahal, de procedură și judecată bisericească, a învățămîntului seminarial, a atribuțiilor mitropolitului primat, a atribuțiilor pe care le au locotenenții episcopilor, de primire a eterodocșilor și necredincioșilor în Biserică ș.a. Cînd s-au discutat diferite probleme ca : acordarea dispenselor, a asistenței pe care o cereau credincioșii ce aparțineau altor culte creștine, crearea unui fond special al Bisericii, presa bisericească ș.a., Melchisedec a adus importante contribuții. Deoarece după înfăptuirea unirii se făceau unele comentarii tendențioase în legătură cu poziția mitropolitului Moldovei și Sucevei, episcopul Melchisedec a argumentat că după constituirea sinodului, mitropoliții nu sînt monarhi absoluți ai Bisericilor ci sînt egali și responsabili în fața acestui înalt for bisericesc, cum au statornicit canoanele ; deci mitropolitul Moldovei nu este inferior celui al Ungrovlahiei ci egal cu acesta. Interesante sînt, în sfîrșit memoriile pe care Melchisedec le-a prezentat Sf. Sinod : cel cu privire la cîntările bisericești prin care preconiza unificarea acestora pentru că «unitatea noastră națională» cere unitate deplină și pe tărîmul bisericesc. Cînd s-a discutat despre limba cărților bisericești, el s-a ridicat împotriva abuzului de neologisme, susținînd că acestea pot fi folosite numai atunci cînd sînt «cerute de vreo necesitate evidentă» sau de vreo considerație estetică ; în această ordine de idei, el spunea : «nu înțeleg a face din limba cărților bisericești o limbă staționară, nemișcată, o limbă neschimbată pentru veșnicie... Limba bisericii este o limbă vie ca și poporul ce o vorbește ; limba poporului, cu timpul, se preface, se îmbogățește, se cultivă. Biserica ținînd seama de aceasta nu trebuie a se grăbi cu inovările, dînd timp poporului a se obișnui cu formele cele noi, a le

192. Iuliu Scriban, Episcopul Melchisedec în amintirea lumii, în «Cronica Romanului» nr. 5—6/1942.

primi sau ale respinge». În privința schimbării alfabetului chirilic cu alfabetul latin, Melchisedec, spre surprinderea contemporanilor săi, chiar colegi din Sf. Sinod, sugera «temporizarea» pînă se va stabili un sistem unitar de ortografie a limbii române.

Independența de stat a României, cucerită în anul 1877, constituie, factorul politic care a contribuit, în mare măsură, la statornicirea atmosferei în care s-a frămîntat chestiunea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române, s-a proclamat și, în cele din urmă, s-a recunoscut de către patriarhia constantinopolitană. Într-un documentat răspuns întocmit de Melchisedec, la o scrisoare, din anul 1882, a patriarhului Ioachim al Constantinopolului prin care se aduceau Bisericii noastre mai multe învinuiri între care și aceea că a sfințit Marele Mir la București, episcopul amintea temeiurile dogmatice potrivit cărora Biserica Ortodoxă Română poate pregăti și sfinți mirul la ea acasă. «Biserica noastră, susținea Melchisedec, nu mai crede că Duhul Sfînt trebuie să se pogoare mai întîi la Constantinopol sau aiurea și, apoi, de acolo, să-l avem și să-l dobîndim și noi, ci trebuie să-l căutăm și cerem de sus de la Părintele luminilor și Dătătorul de tot darul desăvîrșit». Acest răspuns care reflectă demnitate și în același timp stimă în duh ecumenic, față de patriarhul din Constantinopol, a condus la autocefalia Bisericii Ortodoxe Române recunoscută în anul 1885 [193].

Adăugînd la bogata activitate a episcopului Melchisedec în Sf. Sinod privind diferite laturi ale vieții noastre bisericești și misiunile pe care în calitate de crainic al ortodoxiei române, le-a îndeplinit peste hotare, ajungem la concluzia că el a fost un ierarh de aleasă vrednicie.

Cu toate că a adus importante contribuții «într-o vreme de afirmare bisericească națională, într-o etapă istorică de mari frămîntări politice și sociale în care s-a închegat statul național român, totuși n-a fost scutit de critici, uneori usturătoare aduse chiar în Sf. Sinod, încît, în ultimii doi ani ai vieții sale n-a mai participat la ședințele acestui for bisericesc. «Poate dîrzenia cu care-și apăra opiniile, poate reliefarea unora dintre laturile negative ale vieții unor ierarhi care au păstorit în Moldova, poate tonul său, uneori ascuțit, îndreptat împotriva papalității și protestantismului, poate sentimentele sale de stimă și bunăvoință față de Biserica și teologia ortodoxă rusă, poate și invidia unora dintre contemporanii săi, i-au adus necazuri și supărări care, se spune, i-au grăbit sfîrșitul. Istoria, însă, nepărtinitoare, obiectivă, l-a așezat acolo unde-i era locul, acolo unde merită» [194].

193. Detalii privind activitatea episcopului Melchisedec în Sumarele ședințelor Sf. Sinod (1873—1886), București, 1887; Gabriel Cocora, Din activitatea episcopului Melchisedec în Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în «M.M.S.» nr. 5—6/1967

194. Eftimie episcopul Romanului și Hușilor, *op. cit.*, p. 61.

Odată cu strădaniile și acțiunile de la jumătatea secolului al XIX-lea care deschideau o etapă nouă în viața poporului nostru, de afirmare națională, de consolidare a statului român unit în interior și prețuit în afară, s-a întețit acțiunea de cunoaștere și valorificare a trecutului nostru istoric. Ucenici ai corifeilor Școlii ardelene, unii în Transilvania, alții dincoace de crestele Carpaților, demonstrau prin scrieri și prin manifestări cutezătoare că poporul român are dreptul la o viață liberă și independentă în spațiul geografic care i-a fost hărăzit de soartă, că are o istorie eroică, o limbă unitară, o cultură creată de-a lungul secolelor.

Un I. Heliade Rădulescu, în Muntenia, un Gh. Asachi, în Moldova, au militat pentru cunoașterea spiritului și creațiilor românești. În anul 1840, apărea la Iași revista «Dacia literară» care își propunea ca țel dominant răspîndirea ideilor de progres social, «revelarea prin literatură a valorilor spirituale, a glorioasei tradiții istorice», cultivarea «specificului național al literaturii»[195]; revista de istorie «Magazin istoric pentru Dacia» care apărea la București în anul 1845, preconiza «cunoașterea și studierea multilaterală a istoriei naționale» prin publicarea cronicilor, hrisoavelor, scrisorilor oficiale, inscripțiilor etc.[196]; în anul 1843, M. Kogălniceanu rostea la Iași faimosul «cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională»[197]; același învățat edita la Iași, începînd din anul 1840 revista «Arhiva românească» în care apăreau «documente din trecutul țărilor române»[198]; sub conducerea lui V. Alecsandri apărea la Iași în 1855 revista «România literară», care continua «programul literar și idealurile politice ale «Daciei literare»[199]. Atitudini și preocupări axate pe ideia unității naționale prin cunoașterea trecutului istoric.

Melchisedec, călăuzit de idei și sentimente patriotice, a activat stăruitor pentru unirea Principatelor Române și a sprijinit de pe poziția sa de slujitor al bisericii reformele și acțiunile înnoitoare ale domnului Alexandru I. Cuza. Ca intelectual, el a adus remarcabile contribuții la îmbogățirea patrimoniului nostru cultural și la clarificarea unor probleme spinoase, îndeosebi, de istorie bisericească. Este foarte adevărat, în operele sale întîlnim și răspunsuri nesatisfăcătoare, interpretări neîntemeiate, cîteodată, chiar, unele erori, deoarece n-a avut la dispoziție materialul documentar istoric descoperit între timp. Oricare ar fi laturile umbrite ale activității sale cărturărești, Melchisedec rămîne, cu toate acestea, pentru timpul său, un cărturar de prestigiu. Interesul și pasiunea sa pen-

195. Mihail Kogălniceanu, Opere I, ediția Dan Simonescu, București, 1974; p. 223; George Ivașcu, *op. cit.*, p. 409 și urm.; «Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900», București, 1979, p. 257.
196. «Dicționarul literaturii...», p. 536.
197. Al. Zub, Mihail Kogălniceanu istoric, Iași, 1974, p. 374 și urm.
198. Ibidem, p. 449 și urm.; G. Ivașcu, *op. cit.*, p. 414 și urm.
199. Ibidem, p. 744 și urm.

tru istorie — cu prioritate pentru istoria bisericească — au apărut și s-au cristalizat mai tîrziu.

În primul rînd, pe cînd era profesor și director de seminar, a întocmit manuale didactice dintre care unele au fost publicate — *Manual de liturgică sau servirea de Dumnezeu a bisericii ortodoxe*, ediția I, 1853 și a II-a 1862, *Manual de tipic bisericesc* 1854, *Teologia dogmatică a bisericii ortodoxe catolice de răsărit*, 1855, *Scurtă introducere în cursul științelor teologice*, 1856, *Catehismul otrodox*, 1857, *Introducerea în sfintele cărți*, 1860, *Teologia pastorală*, 1863, — iar altele au rămas în manuscris — *Arheologia biblică*, *Patrologia*, *Drept canonic*, *Cultura albinelor*.

Pe cînd era episcop, Melchisedec a editat cîteva cărți de cult, a scris sau a tradus cuvîntări bisericești dintre care unele au fost publicate dar activitatea cărturărească-literară care l-a fixat printre oamenii noștri de cultură și care i-a deschis drum spre academia română a fost aceea de istoric. Cu hărnicie necontenită, el a cercetat numeroase izvoare istorice, a citit și interpretat cronici, hrisoave și însemnări, a formulat ipoteze în legătură cu diferite laturi ale istoriei noastre, a emis teorii, a tras concluzii dintre care multe s-au dovedit juste.

Amintesc, doar, cîteva din operele sale istorice care sînt căutate și consultate de cercetători: *Chronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea nume, 1869.* Această carte cuprinde un vast material documentar în legătură cu istoria orașului Huși și cu episcopia din acest oraș. Sînt analizate ipotezele formulate cu privire la originea orașului Huși, apoi dă explicații lămuritoare asupra «amploaiaților domnești antici» și asupra acelor demnitari care aveau anumite misiuni în ținuturi și orașe, cum și asupra dăjdiilor, comerțului și monedelor de altădată. Într-un *apendice* care nu are o legătură organică cu această scriere, Melchisedec se referă la istoria limbii române, la unele probleme de cronologie, la chestiuni arheologice, istorice și geografice, cum și la eparhiile Romanului, Rădăuților și Proilavei.

Chronica Romanului și episcopiei de Roman, vol. I, 1874 și vol. II, 1875. Folosind aceași metodă de lucru, ca la întocmirea cărții despre care s-a vorbit mai sus, Melchisedec se ocupă de originea și vechimea orașului Roman apoi face istoricul episcopiei. Întocmai ca alcătuitorii vechilor anale, pe baza documentelor istorice cunoscute, se referă la ierarhii care au păstorit în scaunul episcopal al Romanului, dînd unele amănunte în legătură cu viața și înfăptuirile lor, cu starea socială a locuitorilor orașului, cu organizarea breslelor, cu școlile și instituțiile pentru ocrotirea sănătății. Făcînd unele digresiuni, Melchisedec, în această carte, se ocupă de unele probleme generale, de pildă, de începu-

turile vieții bisericești organizate în Moldova trăgînd, însă, unele concluzii neîntemeiate.

Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici, antice din Moldova, 1885, este pentru oricare cercetător al trecutului, o adevărată sursă de documentare. Melchisedec a vizitat numeroase biserici și mănăstiri din Moldova. Cu prilejul vizitelor, el a adunat însemnări slave, grecești și românești de pe zidurile locașurilor și clădirilor bisericești, de pe pietre de mormînt, cruci, vase liturgice etc. El nu s-a mulțumit, numai, să semnaleze aceste însemnări ci s-a referit și la unele chestiuni istorice, arheologice și filologice de mare importanță pentru cunoașterea trecutului. În legătură cu valorile istorice și artistice de la monumentele vizitate, Melchisedec nota, satisfăcut, că acestea sînt mai bine păstrate la mănăstirile neînchinate dar, amărît, că la cele închinate «tezaurul a fost prefăcut, parte nimicit... ascuns... sau transportat în orient împreună cu documentele moșiilor». Întîlnim, în paginile acestei cărți, accente de «mîhnire sau chiar de revoltă cînd vede că unele monumente s-au ruinat cu totul». «Înfățișarea aceasta, tristă, a comorilor noastre de artă, nota el, este o pată neagră pe fruntea oamenilor noștri de stat» și totodată, «un puternic motiv pentru călugării străini de a le reclama cu testamentele fondatorilor în mînă».

Episcopul Melchisedec stima și respecta celelalte culte creștine. Cunoscînd, însă, unele tendințe și acțiuni cu caracter prozelitist, mai vechi și mai noi, ale romano-catolicismului, îndeosebi, în Moldova, a întocmit un memoriu intitulat *Papismul și starea actuală a bisericii ortodoxe române,* 1883, pe care l-a înaintat Sf. Sinod. Obiectiv, dar de pe poziția unui slujitor al ortodoxiei, deci în spirit apologetic, el a reliefat, pe bază de documente istorice, metodele, cîteodată, necavalerești ale misionarilor romano-catolici în țările române. În acest memoriu el a criticat procedeele folosite de romano-catolicism pentru dobîndirea unor poziții avantajoase. Tot în calitatea sa de slujitor și apărător al ortodoxiei, episcopul Melchisedec a întocmit memoriul *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul,* 1890, pe care l-a prezentat academiei. Folosind, îndeosebi, bibliografie rusă, cum și unele documente românești vechi, el s-a referit, în acest memoriu, pe de o parte, la încercările protestantismului de a atrage pe ortodocși, iar pe de alta, la acțiunile Bisericii Ortodoxe de apărare a patrimoniului ortodox reliefînd ceea ce au întreprins, îndeosebi, bisericile constantinopolitană, kieveană ierusalimiteană și română.

O monografie istorică scrisă de Melchisedec asupra rascolnicilor, pe bază de izvoare bibliografice rusești și pe baza informațiilor dobîndite în eparhia Dunării de Jos unde se aflau adepți ai acestei dezbinări

religioase este intitulată *Lipovenismul*, 1871. Cartea este un instrument util celui ce dorește să cunoască învățătura și practicile rascolnicilor, ramificațiile și formele de organizare ale acestei schisme.

Multe alte scrieri ale episcopului Melchisedec au fost prezentate academiei sub formă de memorii sau publicate în reviste care apăreau pe vremea sa. Citez dintre acestea pe cele mai importante:

Relațiuni istorice despre Țările Române de la finele secolului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea, Grigore Țamblac, viața și scrierile sale, Biografia Preasfințitului Dionisie Romano, Inscripțiunile bisericilor armenești din Moldova, Inscripțiunea de la biserica Războeni, O vizită la cîteva biserici și mănăstiri din Bucovina, Tetravanghelul lui Ștefan cel Mare de la Humor și Tetravanghelul mitropolitului Grigore de la Voroneț, Biblioteca D-lui Dimitrie Sturdza de la Miclăușeni, Despre icoanele miraculoase de la muntele Atos de proveniență română, O excursie în Bulgaria, Catalog de cărțile sîrbești și rusești, manuscrise vechi ce se află în biblioteca mănăstirii Neamț, Schițe biografice din viața mitropolitului Ungrovlahiei Filaret al II-lea, Studiu asupra ierarhiei și instituțiunii sinodale în biserica ortodoxă a răsăritului, Notițe biografice despre mitropolitul Antim Ivireanul ș.a. Unele dintre scrierile sale se păstrează în manuscris [200].

Activitatea literară-cărturărească a episcopului Melchisedec a fost deosebit de bogată. Unii dintre cercetători, exagerînd, l-au considerat un mare *erudit*, un istoric *original și imparțial*. Este drept, el a adunat material documentar, l-a prelucrat, a făcut un mare pas înainte în ceea ce privește cunoașterea trecutului nostru bisericesc dar, uneori, a formulat ipoteze și concluzii neîntemeiate, a descifrat și transcris eronat inscripții și însemnări vechi. Unele dintre lucrările sale nu mai prezintă interes, în schimb altele, cele mai multe, sînt consultate de cei care se ocupă de trecutul nostru istoric. Mai cu seamă, *Chronica Hușilor* și *Chronica Romanului* sînt izvoare de mîna întîi. Între timp, s-au descoperit documente istorice importante, care au condus la interpretări și teorii noi, dar cercetătorul atent găsește multe opinii judicioase și multe răspunsuri temeinic argumentate în operele episcopului Melchisedec. Interesante sînt, apoi, observațiile referitoare la limbă, presărate de el în unele scrieri. Analizînd unele texte și unele expresii slavone din manuscrisele copiate pe teritoriul patriei noastre, el ajungea la concluzia că avem de-a face cu o limbă slavă proprie țărilor

200. Eftimie episcopul Romanului și Hușilor, *op. cit.*, p. 69—81; în B.O.R., 1897/1898, p. 361—378, 495—512, 634—654, 731—747, 899—914, 1047—1056, Drag. Demetrescu a publicat sub cap. «Din scrierile needitate ale Prea Sfințitului Episcop al Romanului», lucrarea acestuia *Cauzele urei creștinilor ortodocși asupra armenilor și a credințelor religioase ale acestora.*

române sau, mai corect, cu slavona română, adică cu o limbă în care au intrat forme gramaticale române, cuvinte și expresii române [201].

Remarcîndu-se activitatea cărturărească a episcopului Melchisedec, în prima sa fază, cum și strădaniile sale închinate istoriei neamului său, la 10 septembrie 1870, Societatea Academică Română l-a ales membru al ei. Din motive necunoscute, în anul 1873, împreună cu alți membri, el s-a retras din această societate. La sesiunea ordinară din 23 mai 1879 a academiei române — între timp, după cucerirea independenței, Societatea Academică Română luase numele de Academia Română — s-a hotărît rechemarea membrilor retrași — V. Alecsandri, T. Maiorescu și episcop Melchisedec — «în considerațiunea că chiar de vor fi demisionat dar după statute și după uzurile altor societăți de asemenea natură nu sînt demisionabili» [202]. Începînd din anul 1879, cînd, de fapt, se afla în fruntea episcopiei Romanului, Melchisedec a luat parte, cu regularitate, la sesiunile academiei făcînd comunicări științifice, alcătuind biografii, prezentînd referate pentru premierea unor cărți, dăruind și traducînd diferite hrisoave etc. Prin testamentul său, ca semn de prețuire pentru Academia Română, el a hotărît trecerea bibliotecii sale și a colecției de monede în patrimoniul acestei înalte instituții. «Epitropii testamentari au găsit după moartea sa 2511 cărți, 82 manuscrise și 114 monede pe care le-au expediat la București» [203]. Îndată după moartea sa, Titu Maiorescu mărturisea că Melchisedec a fost «bărbatul de o măsură superioară, stăpîn pe sine și total lipsit de fățăria pe care unii o ascund sub haina umilinții» [204], iar B. P. Hasdeu care a făcut observații critice asupra unora dintre scrierile regretatului ierarh, spunea în plenul academiei: «Episcopul Melchisedec, fără îndoială, a fost bărbatul cel mai cu știință dintre prelații noștri contemporani și locul său în Academia Română i se cuvenea lui în toată puterea cuvîntului. În episcopul Melchisedec strălucea munca literară. Ca academician, el va rămîne cu tot dreptul în panteonul nostru național» [205]. Ioan Kalinderu, succesorul său la academie, în anul 1894, remarca în fața înaltului for că Melchisedec «s-a distins ca teolog, ca istoric, ca filolog... el a fost bărbat cu mintea bogată ...un apostol a cărui inimă lumina pe frații săi cu razele credinței și-i încălzea cu caritatea sa» [206].

201. Const. C. Diculescu, *op. cit.*, p. 102.
202. Gabriel Cocora, Scarlat Porcescu, Un veac de la înființarea Academiei; clerici ortodocși din Moldova în acest înalt for de cultură, în «M.M.S.», nr. 9—12/1968, p. 690—692.
203. Ibidem, p. 692.
204. S. Mehedinți, În amintirea episcopului Melchisedec, în «Cronica Romanului», nr. 5/1932.
205. Scarlat Porcescu, Episcopul Melchisedec..., în «M.M.S.», nr. 5—6/1972, p. 402.
206. Ioan Kalinderu, Episcopul Melchisedec, București, 1914, p. 3—4.

De la episcopul Melchisedec a rămas o bogată corespondență. Scrisorile trimise de el, fie unor oameni politici, fie unor înalte fețe bisericești sau unor preoți și călugări modești, sfetnici și colaboratori de-ai săi, scriitori și oameni de știință, ca și acelea adresate rudeniilor sale, pun în lumină, unele, adînca sa pregătire cărturărească, vederile sale estetice, caracterul și firea sa, iar altele spiritul său practic-gospodăresc. După cuprinsul lor, atît cele trimise unor personalități de peste hotare, cît și celor din țară, se referă la probleme principiale teologice-bisericești, culturale, patriotice, familiale etc. Îndosariată cu grijă de colaboratorii săi, cea mai mare parte a corespondenței a fost, între timp, publicată [207]. Unele dintre scrisorile sale adresate înaltelor personalități conduc la concluzia că Melchisedec a fost un om dîrz, principial, un apărător al ordinei bisericești. Preocupările culturale ale episcopului reies limpede din corespondența sa cu oameni de cultură contemporani : I. Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, V. Mitrofanovici, Eusebiu Popovici, Gavriil Musicescu, Panaite Donici, I. Ionescu de la Brad, C. Erbiceanu, I. Bianu, V. A. Urechia, A. D. Xenopol, Ep. Bucevschi, Iosif Vulcan, mitropolitul Silvestru Moraru, teologi și ierarhi ruși, Wladimir Guettée ș.a. De obicei, scrisorile oamenilor mari sînt documente deosebite tocmai pentru motivul că sînt semnate de oameni mari, chiar, dacă, uneori, cuprinsul lor nu este interesant ; scrisorile trimise de Melchisedec sînt de o mare însemnătate pentru istoria bisericească și pentru viața culturală din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Seminarul teologic din Roman s-a bucurat de atenția și sprijinul episcopului Melchisedec [208]. Unii dintre elevii acestei școli au primit ajutoare materiale ; cîțiva dintre ei — C. Nazarie, N. Filip, P. Munteanu — după ce-au absolvit seminarul teologic superior din Iași au fost trimiși la Kiev pentru continuarea studiilor teologice.

Deși privirile episcopului Melchisedec au fost ațintite prioritar, la problemele culturale, cu toate acestea, el a avut în vedere și pe cele administrativ-gospodărești. În scaunul episcopal de la Roman, el și-a

207. Const. C. Diculescu, *op. cit.*, anexa C., p. 159—186 ; același, Din corespondențele episcopului Melchisedec, București, 1909 ; Paul Mihail, Din corespondența episcopului Melchisedec, în «B.O.R.», nr. 5—6/1959 ; același, Scrisori de la A. D. Xenopol către episcopul Melchisedec, în «Studii și cercetări istorice științifice, Istorice», Iași, 1956, p. 205—208 ; Scarlat Porcescu, Scrisori de la Vasile Alecsandri către episcopul Melchisedec, în «Cronica Romanului», nr. 3/1946 ; același, Cinci scrisori trimise de M. Kogălniceanu, în «Studii și cercetări istorice», XIV/1946, p. 33—40 ; același, Legăturile episcopului Melchisedec cu Wladimir Guettée, în «M.M.S.», nr. 9—12/1976, p. 757—761. Pînă la cel de-al doilea război mondial, corespondența lui Melchisedec și biblioteca fundației «Melchisedec» au fost păstrate la sediul acestei fundații din orașul Roman. După război, ceea ce s-a mai putut aduna se păstrează, o parte la biblioteca «M. Eminescu» din Iași, iar altă parte la Arhivele statului din Iași.

208. Vezi p. 127.

încununat opera cu mari și importante realizări care demonstrează că a fost bun gospodar. Astfel, s-au efectuat lucrări de reparații, consolidare și restaurare la catedrala episcopală, s-au înălțat corpurile de case dinspre nord-vest și vest ale incintei pentru cancelarie și chilii călugărești, s-au terminat lucrările de construcție ale reședinței episcopale, începute și efectuate, în mare parte, de predecesorul său în scaun, episcopul Isaia Vicol, a continuat și dus la bun sfîrșit lucrările de la masivul turn-clopotniță, începute cu un secol înainte, s-a amenajat un iaz în grădina, care dă peisajului frumusețe pitorească, s-au plantat pomi roditori, s-a clădit biserica «Schimbarea la Față» de la cimitirul din Roman, s-a mărit localul seminarului prin clădiri spațioase și confortabile, a îmbogățit inventarul catedralei episcopale cu diferite obiecte de cult, unele valoroase din punct de vedere artistic, a făcut vizite canonice în eparhie, a urmărit păstrarea disciplinei bisericești etc. [209].

Testamentul, redactat cu aproape trei ani înainte de moartea sa, este un document de mare însemnătate pastoral-creștină. Melchisedec, prin acest act, a dispus să se trimită, pe rînd «în perpetuitate», un student la Kiev care va învăța teologia, acordîndu-i-se anumite sume de bani din veniturile anuale ale fondurilor lăsate de el; amintesc, în treacăt, că, pînă la războiul întîi mondial, au fost trimiși de fundația «Melchisedec» mai mulți tineri la Kiev; biblioteca și colecția de monede au fost hărăzite Academiei Române; «arhieraticalele împreună cu engolpionul» pe care le primiste de la țarul Alexandru al III-lea și alte obiecte de valoare au fost lăsate catedralei episcopale; din veniturile anuale, a dispus să se înființeze o grădiniță pentru copii și o școală de cîntăreți bisericești, ceea ce s-a înfăptuit; tot din veniturile anuale, cu timpul, a dispus el, se va clădi o capelă «în grădina din deal», proprietatea sa, deasupra mormîntului său; deoarece capitalul lăsat de Melchisedec s-a depreciat în timpul și din cauza celui dintîi război mondial, la inițiativa episcopului Lucian Triteanu (1923—1947) s-a deschis o colectă cu care s-a putut clădi capela, o adevărată operă de artă [210].

Răpus de o boală necruțătoare, în ziua de 29 mai 1892, în orașul pe care-l declarase «azilul bătrînețelor sale», episcopul Melchisedec își dădea obștescul sfîrșit. El a fost înmormîntat în grădina sa în locul pe care singur îl indicase. Pe piatra care acoperă mormîntul său au fost săpate următoarele cuvinte: «*Sub această piatră odihnește robul lui Dumnezeu Episcopul Melchisedec Ștefănescu, născut la 12 februarie 1822* [211] *în satul Gîrcina județul Neamț. A fost locotenent episcop Hușilor de la 15 ianuar 1861 pînă la 18 noemvrie 1864, apoi episcop Dunării de Jos de la 18*

209. Eftimie, episcopul Romanului și Hușilor, *op. cit.*, p. 51—52.
210. Ibidem, p. 101.
211. Unele dintre datele din inscripție nu sînt reale.

noemvrie 1864 pînă la 26 februarie 1879 și episcop Romanului de la 26 fevruarie 1879 pînă la 1892 mai în 16, cînd s-a săvîrșit din viață. Veșnica lui pomenire».

Un biograf al său schițînd o caracterizare a distinsului ierarh scria cele ce urmează : «Sînt două feluri de oameni mari ; pe unii îi ridică favorurile, intrigile și combinațiunile — aceștia sînt mari numai în timpul vieții lor și în cercul mai mult sau mai puțin restrîns al lingușitorilor care cerc variază și el necontenit după cum variază și interesele meschine și mărunțișurile comune ale vieții ce-i leagă laolaltă ; pe alții, pe adevărații oameni mari îi înalță strălucirea minții lor, bogăția cunoștințelor, geniul, aptitudinile, modestia, bunătatea inimii și tezaurul virtuților... Melchisedec rămîne una dintre gloriile episcopatului român și o podoabă a țării sale» [212]. Adaug că, printre episcopii Romanului a căror muncă și a căror viață s-au încheiat în acest scaun, Melchisedec a fost, negreșit, un ierarh de remarcabilă și aleasă vrednicie. Pînă în noiembrie 1892, cînd a fost ales un nou titular, la episcopia Romanului a fost rînduit, ca locțiitor, arhiereul *Ioanichie Ștefănescu Flor Băcăoanul.* Cîteva informații în legătură cu viața și activitatea acestui ierarh, ceva mai departe.

Inochentie Moisiu (decembrie 1892 — 5 aprilie 1894). El s-a născut în satul Cervicești, jud. Botoșani, în anul 1832 ; Ioan (numele său la botez) Moisiu a urmat școala primară în Botoșani și seminarul «Veniamin» din Iași. La 15 noiembrie 1853, tînărul absolvent al seminarului, la cererea sa, a intrat în monahism luînd numele Inochentie [213] ; a fost hirotonit ierodiacon pe seama bisericii seminarului apoi ieromanah ; la începutul anului școlar 1856/1857 Inochentie Moisiu a fost numit profesor de Introducere în științele teologice, Introducere în sfintele cărți și Omiletică la seminarul pe care-l absolvise cu cîțiva ani înainte [214], funcționînd, în această calitate, pînă în anul 1862, cînd a fost numit profesor și director la seminarul din Huși. La Iași, Inochentie Moisiu a colaborat la publicația bisericească «Preotul» [215] ; un timp a îndeplinit și misiunea de redactor al acestei publicații [216]. În anul 1880 a fost ales de Sf. Sinod arhiereu cu titlul de Ploieșteanul, apoi numit vicar al mitropoliei Ungrovlahiei. La 8 decembrie 1892 a fost ales episcop al Romanului [217]. Dumi-

212. Const. C. Diculescu, *op. cit.*, p. 148.
213. Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 103.
214. Ibidem, *op. cit.*, p. 141 ; «B.O.R.», 1894/1895, p. 114.
215. «B.O.R.», 1894/1895, p. 11.
216. Atanasie Mironescu, Istoricul mănăstirii Cernica, 1930, p. 241.
217. «B.O.R.», 1892/1893, p. 116, 118 ; «B.O.R.», 1894/1895, p. 175.

nică 13 decembrie a fost învestit[218], iar duminică 20 decembrie instalat în scaun, la Roman, dar n-a păstorit decît pînă la 5 aprilie 1894 cînd a încetat din viață; a fost înmormîntat în cimitirul mănăstirii Cernica[219].

Inochentie Moisiu, în vîltoarea strădaniilor pentru unirea Principatelor Române, s-a remarcat alături de acei slujitori ai Bisericii care au luptat pentru înfăptuirea acestui deziderat național[220]. Pe cînd funcționa ca profesor și director la seminarul din Huși, a publicat un *Manual de morala creștină*, ediția I 1869 și ediția a II-a 1873, *Compendiu de teologie pastorală*, 1878, pentru a fi folosit de elevii seminariști și o carte de predici pentru toate duminicile și sărbătorile, *Predicatorul*, 1872. Înfăptuiri deosebite la episcopia Romanului, inițiate și aduse la îndeplinire de acest ierarh nu sînt, deoarece păstoria sa n-a durat decît 15 luni. Se spune despre el că era biericaș bun, cîntăreț și predicator experimentat; în relațiile sale cu preoții și subalternii era blînd și omenos[221].

De la moartea episcopului Inochentie Moisiu pînă în februarie 1895, scaunul episcopal al Romanului a fost vacant. Pentru a doua oară, arhiereul Ioanichie Ștefănescu Flor Băcăoanul a condus episcopia în calitate de locotenent.

Ieronim Ionescu (martie 1895 — 6 noiembrie 1896). Născut în comuna Poiana situată în apropiere de Cîmpina, jud. Prahova, prin 1834—1835. Absolvind, în anul 1857, seminarul teologic din București, Ioan (cum se numea înainte de călugărie) Ionescu a fost hirotonit preot pe seama parohiei Poiana unde a desfășurat o frumoasă activitate pastorală. În satul Poiana, satul său natal, a înființat o școală publică pentru care a clădit și un local. Mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei remarcînd activitatea sa pastorală și, mai cu seamă, aceea de pe tărîm școlar, l-a chemat la București încredințîndu-i misiunea de institutor la școala «Domnița Balașa». La această școală, întreținută de epitropia așezămintelor brîncovenești, institutorul Ioan Ionescu a folosit metoda intuitivă de predare pentru care a primit mulțumiri și aprecieri din partea ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor și pentru care, în anul 1888, a fost premiat de expoziția universală din Paris. La București, preotul Ioan Ionescu primise și misiunea de a sluji la biserica «Domnița Balașa»[222].

În ședința din 9 decembrie 1892 a Sf. Sinod, preotul Ioan Ionescu a fost ales arhiereu cu titlul de Ploieșteanul; alegerea a fost recunoscută

218. «B.O.R.», 1892/1893, p. 850—853; este publicată cuvîntarea sa rostită în fața colegiului electoral bisericesc cu prilejul alegerii sale, cum și cuvîntările rostite de noul episcop și de capul statului cu prilejul învestirii.

219. Unele amănute în legătură cu viața sa la Al. Cristea, *op. cit.*, p. 47—50.

220. Acte și fragmente relative la istoria renașterii României, vol. IV, București, 1889, p. 555.

221. Al. Cristea, *op. cit.*, p. 49.

222. Ibidem, p. 49.

de ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor cu adresa nr. 3170 din 14 decembrie 1892 [223]. Îmbrăcînd haina monahală, el a primit numele de Ieronim. Hirotonit apoi, arhiereu a fost numit vicar al mitropoliei Ungrovlahiei [224]. Colegiul electoral bisericesc, în ziua de 25 februarie 1895, l-a ales episcop al Romanului. Printre actele din dosarul episcopului Isaia Vicol, păstrat la episcopia Romanului, se află și decretul nr. 927 din februarie 1895, din care reiese că Ieronim a fost ales la 25 februarie acel an, urmînd a fi învestit [225]. După învestirea tradițională, care a avut loc la 5 martie 1895, a fost instalat, în ziua de 12 martie același an, în scaunul episcopal al Romanului. Ca și predecesorul său, episcopul Ieronim n-a păstorit mult ; doar un an și opt luni ; în noaptea de 6 spre 7 noiembrie 1896 a murit și la 8 noiembrie a fost înmormîntat la cimitirul Belu [226].

Aducînd la îndeplinire dorința testamentară a episcopului Melchisedec, Ieronim a înființat, la Roman, o școală de cîntăreți bisericești. Încă de pe vremea cînd funcționa el ca preot și institutor în București, alcătuise o *Liturghie* pe două voci, notație lineară, pe care a răspîndit-o și în eparhia a cărei păstor a fost.

Pentru a treia oară, arhiereul Ștefănescu Flor, era rînduit în noiembrie 1896, locotenent în scaunul vacant al Romanului.

În ziua de 5 decembrie 1896, colegiul electoral bisericesc a ales ca episcop al Romanului pe **Iosif Gheorghian**, fost mitropolit al Ungrovlahiei și primat al Bisericii Ortodoxe Române din 1886 pînă în 1893 cînd s-a retras din acel scaun ; în aceeași zi, 5 decembrie 1896, el a fost «întărit în scaunul episcopal al Romanului, pentru care fusese ales» [227]. Noul episcop n-a funcționat la Roman. A doua zi, 6 decembrie 1896, colegiul electoral bisericesc l-a ales mitropolit al Ungrovlahiei și primat al Bisericii Ortodoxe Române [228], după ce sinodul, în ședința din 4 decembrie 1896, ridicase hotărîrea de caterisire a fostului mitropolit primat Ghenadie Petrescu [229] și acesta se retrăsese prin demisie. Spre a fi ales în cel dintîi scaun al Bisericii Ortodoxe Române, legea prevedea ca, un candidat, să fie ierarh eparhiot (mitropolit sau episcop) ; de aceea, Io-

223. «B.O.R.», 1892/1893, p. 132, 134.
224. «B.O.R.», 1896/1897, p. 953.
225. Dosarul nr. 47, manuscris, păstrat la episcopia Romanului.
226. Mircea Păcurariu, Listele..., p. 17 ; P. C. Pr. Grigore Popescu, din București, m-a informat, la rugămintea mea, că mormîntul acestui episcop se află, într-adevăr, la Belu, figura 20, locul 12 ; pe crucea sa scrie : «Episcopul Eronim» fără alte date ; negreșit crucea a fost așezată ulterior deoarece mai apare pe ea și «Doctor Constantin Ionescu», probabil o rudenie.
227. «B.O.R.», 1896/1897, p. 860—863.
228. Ibidem, p. 863—864.
229. Vezi nota 238, p. 317.

sif Gheorghian fusese ales episcop al Romanului apoi mitropolit al Ungrovlahiei.

Ioanichie Ştefănescu Flor (martie 1897 — 28 iunie 1899). El s-a născut în satul Trifeşti de lîngă Roman, la 1835, a învăţat carte la şcoala publică din Roman şi la şcoala catehetică din oraş, îndeplinind prin 1850—1851 şi ascultarea de canonarh al catedralei episcopale; în anul 1852, a intrat, prin concurs, în clasa a II-a a seminarului din Iaşi [230]. Un «testimoniu» cu nr. 185 din 27.IX.1860 arată că, înainte de absolvire, el a predat, cît a fost elev al seminarului, Muzica bisericească, patru ani, fiind, totodată, psalt la strana mare a bisericii [231]. În anul 1860 a absolvit seminarul Socola [232]. La 2 aprilie 1861, arhiereul Nectarie Sotiriopoleos, locotenent de episcop la Roman, a numit după ce s-a căsătorit, pe Ioan, (numele anterior călugăriei) Flor preot la biserica «Sf. Nicolae» din acest oraş [233]. Prezentîndu-se la un concurs pentru ocuparea unei catedre la seminarul din Roman, Ioan Flor a reuşit şi, cu decretul nr. 4362/1861 [234], a fost numit, în luna mai acelaşi an, profesor-catehet la această şcoală la care a funcţionat, începînd din anul 1882, ca director, pînă în anul 1897 [235]. Pentru aplanarea unor neînţelegeri ivite între preoţii din judeţul Putna, preotul Ioan Ştefănescu Flor a fost delegat, în 1864, de către cancelaria episcopală a Romanului, protopop la Focşani, dar n-a funcţionat decît două luni (iulie şi august); în anul 1865, el a fost ales membru al sinodului; ca reprezentant al preoţilor de mir din eparhia Romanului în anul 1873 a fost numit preşedinte al consistoriului eparhiei Romanului (conducător al cancelariei episcopale), iar în 1880 predicator al catedralei episcopale [236]. Rămînînd văduv, în anul 1880, preotul Ioan Ştefănescu Flor a fost tuns în monahism, la Roman, luînd numele Ioanichie. În anul 1887, Sf. Sinod l-a ales arhiereu cu titlul de Băcăoanul; hirotonia s-a săvîrşit în catedrala mitropolitană din Iaşi la 1 ianuarie 1887 de către mitropolitul Iosif Naniescu, episcopii Melchisedec al Romanului şi Partenie al Dunării de Jos [237].

La mai multe sesiuni ale sinodului, el a îndeplinit misiunea de secretar. Alături de arhiereul Pimen Piteşteanul — ulterior mitropolit al Moldovei şi Sucevei — şi Atanasie Craioveanul — ulterior mitropolit al Ungrovlahiei — arhiereul Ioanichie Flor Băcăoanul a semnat «actul de acu-

230. Dosar nr. 48, manuscris, «Ioanichie Flor» păstrat la episcopia Romanului.
231. Ibidem.
232. Ibidem.
233. Ibidem.
234. «Monitorul oficial al Moldovei», nr. 197 din 7 iunie 1861.
235. În anul 1893 s-a retras din învăţămînt cerînd pensionarea dar a funcţionat, în continuare ca director. El a funcţionat ca profesor de Religie şi Limba elină şi la gimnaziul din Roman (Dosar nr. 48).
236. Dosarul nr. 48.
237. Ibidem.

zaţiune» întocmit de Sf. Sinod, la 17 mai 1896, împotriva mitropolitului Ungrovlahiei şi primat al Bisericii Române, Ghenadie Petrescu[238].

În anii 1892, 1894 şi 1896 — s-a menţionat mai sus — arhiereul Ioanichie Ştefănescu Flor a condus episcopia Romanului în calitate de locţiitor. Colegiul electoral bisericesc l-a ales, în ziua de 24 martie 1897, episcop al eparhiei Romanului, în fruntea căreia, după ce, la 28 martie 1897, primise învestitura, a fost instalat duminică 30 martie acelaşi an[239]. El n-a păstorit mult; în ziua de 28 iunie 1899, răpus de o boală grea, a încetat din viaţă şi a fost înmormîntat în cimitirul oraşului Roman. Însemnarea «P. S. Episcop Ioanichie Flor 1899» este înşirată deasupra intrării în mausoleul său. Acest ierarh a rămas în amintirea clericilor şi credincioşilor din eparhia Romanului, mai ales, ca profesor şi director al seminarului. Pe cînd era el director, cu sprijinul neţărmurit al neuitatului episcop Melchisedec, seminarul din Roman a fost mutat într-un local corespunzător care, în decurs de cîţiva ani, a fost mărit prin clădiri noi[240].

Timp de şapte luni, după moartea episcopului Ioanichie, în scaunul episcopal al Romanului a stat ca locotenent arhiereul *Conon Arămescu Donici Băcăoanul*[241].

6. Secolul XX

Gherasim Safirin (februarie 1900 — 24 iunie 1912). Născut în comuna Izvoarele, judeţul Mehedinţi la anul 1850, i s-a dat la botez numele Gheorghe; a absolvit şcoala primară şi liceul la Craiova; la concursul ţinut în Craiova, la anul 1896, a obţinut catedra de Limba franceză la gimnaziul din Tg. Jiu încredinţîndu-i-se şi direcţia acestei şcoli; peste un an, în 1870, a plecat la muntele Atos unde, cîteva luni, ascultînd şi meditînd, a cunoscut monahismul. Întorcîndu-se în ţară, el a funcţionat ca profesor şi director tot la gimnaziul de Tg. Jiu apoi, pînă în anul 1873, în aceleaşi poziţii, la şcoala normală înfiinţată în acel oraş. La 25 decembrie 1873, la îndemnul conştiinţei sale religios-creştine, a îmbrăcat haina monahală la mănăstirea Tismana luînd numele Gherasim. La 6 ianuarie 1874 a fost hirotonit ierodiacon pe seama catedralei episcopale din Rîmnicul Vîlcea, iar în ziua de Paşti 1878 ieromonah. Prezentîndu-se la un concurs pentru ocuparea unei catedre de Ştiinţe religioase, în anul

238. «B.O.R.», 1896/1897, p. 24—37; mitropolitul Ghenadie a fost judecat şi caterisit; la sesiunea din 4 decembrie 1896, Sinodul a ridicat «hotărîrea sinodală de la 20 mai 1896», dar mitropolitul a demisionat stabilindu-se la mănăstirea Căldăruşani («B.O.R.», 1896/1897, p. 844—855).

239. «B.O.R.», 1897/1898, p. 97—106.

240. Vezi p. 312.

241. «B.O.R.», nr. 12/1912, p. 1351.

1876, la seminarul teologic din Rîmnicul Vîlcea, ieromonahul Gherasim Safirin a reușit și, ca urmare, numit în învățămînt seminarial; în 1878—1885 a condus seminarul ca director. Acordîndu-i-se rangul onorific de arhimandrit la 6 decembrie 1888, Gherasim Safirin a fost chemat în administrația eparhială ca arhimandrit de scaun. În anul 1890, s-a retras din cancelaria episcopală, a luat concediu de la catedră și a plecat la Atena unde a urmat cursurile facultății de Teologie; revenind cu titlul de licențiat, a fost numit profesor de Limba latină la seminarul din Rîmnicul Vîlcea. La 24 mai 1899, Sf. Sinod l-a ales arhiereu cu titlul de Craioveanul, iar în ziua de 6 iunie hirotonit [1]. În ședința din 13 octombrie a Sf. Sinod, arhiereul Gherasim Craioveanul mulțumea pentru încrederea ce i s-a arătat și, în același timp, se ruga lui Dumnezeu să-i ajute ca să-și îndeplinească datoriile cu sfințenie [2].

Fiind vacant scaunul episcopal al Romanului, Gherasim Safirin a fost ales episcop al acestei eparhii la 17 februarie 1900, învestit la 20 și instalat la 27 februarie același an [3]. Ierarh riguros, de mare severitate morală, inflexibil în interpretarea prevederilor canonice, de asemenea, în convingeri, a păstorit pînă la 24 iunie 1911, cînd a fost depus din scaun. Episcopul Gherasim, la sesiuni din anul 1909 ale Sf. Sinod, a adus «învinuirea de erezie asupra mai multor frați ai săi, în Hristos Domnul» [4]. La o ședință a senatului din februarie 1910, el «fără o înțelegere cu frații săi duhovnicești» a somat guvernul să modifice legea sinodală din 1909 [5]. El a adus grave învinuiri mitropolitului primat Atanasie Mironescu pe care le-a susținut cu înverșunare la sesiunea Sf. Sinod din mai-iunie 1911 [6]. La ședințele acestui înalt for bisericesc, s-a cerut, atît mitropolitului primat, cît și episcopului Gherasim Safirin «să se demită din scaunele lor» [7]. Dînd ascultare sfatului primit, Atanasie Mironescu a făgăduit că se va retrage; prin scrisoarea din 28 iunie 1911, adresată capului statului, el anunța că demisionează [8]; neacceptînd propunerea și sfatul și apreciindu-se că Gherasim Safirin s-a făcut «vinovat de răzvrătire contra Sf. Sinod ale căruia deciziuni nu le-a respectat», tulburînd «pacea Bisericii noastre timp de doi ani», fapte pentru care a fost dat în

1. «B.O.R.», 1899/1900, p. 231; Iuliu Scriban, Episcopul Gherasim Safirin, în «B.O.R.», nr. 6/1922, p. 459—460.
2. «B.O.R.», 1899/1900, p. 9 (anexă).
3. Ibidem, p. 1060—1064; Al. Cristea, *op. cit.*, p. 57—60.
4. «B.O.R.», nr. 1/1911, p. 105—117; Cuvîntare rostită de mitropolitul primat Atanasie la deschiderea sesiunii din toamna anului 1910 a Sf. Sinod.
5. Ibidem; pe cînd era el arhimandrit, a mai avut izbucniri scriind și publicînd în grecește o broșură prin care protesta împotriva obiceiului preoților de a purta pălărie afirmînd că prin aceasta se apropie de catolicism; sinodul l-a pedepsit (Iuliu Scriban, *op. cit.*, p. 459—460).
6. «B.O.R.», nr. 4/1911, p. 372—432 și nr. 5/1911, p. 481—664.
7. «B.O.R.», nr. 5/1911, p. 659.
8. «B.O.R.», nr. 4/1911, p. 361—362.

judecată canonică înaintea Sf. Sinod și chibzuindu-se că «nu mai poate rămîne episcop al țării și membru al Sf. Sinod... (este) depus din demnitatea de episcop al Romanului»[9]. El a protestat «în contra hotărîrii dată de Sf. Sinod la 24 iunie»[10], a cerut revizuirea sentinței dar, în cele din urmă, s-a retras la mănăstirea Frăsinei, jud. Vîlcea, unde a trăit pînă la 14 februarie 1932 cînd a încetat din viață și a fost înmormîntat la această așezare călugărtască[11]. Mormîntul său se află în cimitirul de lîngă bolnița mănăstirii. Pe lespedea care-l acoperă s-au scris următoarele: «*Aici repauzează Gherasim Safirin episcop al Romanului 1850—1922*»[12].

Reproduc unele trăsături ale firii și caracterului fostului episcop Gherasim Safirin surprinse de contemporanii săi: «Venind la episcopie nu se putea să nu văd pe episcop. Gherasim Safirin mi-era cunoscut numai din zvon și anume din zvon de laudă. L-am cunoscut, acum, mai de aproape. Dacă izbutesc să-mi redau nimerit impresiile, printr-o figură, mi-a apărut ca o columnă frîntă, într-un pustiu... Am aflat despre aspra disciplină călugărească pe care și-o impune și o impune tuturor celor de subt el, despre formalismul scrupulos în care crede ca în cuvîntul mîntuirii, după cuviința lui monahicească și despre alte cîteva particularități care-i sînt, în mare parte, spre toată lauda. Dar acest biet Gherasim Safirin a uitat, ori n-a știut niciodată, că episcopul, pe lîngă călugăr, trebuie să mai fie și general și dregător și alte multe lucruri, după timp și împrejurări. El a transportat, pur și simplu, chilia lui călugărească, la reședința episcopală. Din subalternii lui spirituali voiește să scoată niște maeștri ai chipului călugăresc, din tipicul bisericesc nu vrea să lipsească un «Doamne miluiește»...[13]; «Episcopul Gherasim este un bărbat întreg, e realizarea acelui tip sufletesc pe care ni-l propovăduiesc în școli și cărți dascălii și cugetătorii»[14]. Îndată după moartea episcopului, arhim.

9. Ibidem, p. 663—664.

10. «B.O.R.», nr. 9/1911, p. 962, 990; un raport înaintat Sf. Sinod, în vara anului 1912, oglindește atitudinile pe care le-a avut Gherasim Safirin după depunerea sa din demnitatea de episcop («B.O.R.», nr. 3/1912, p. 241—247).

11. Mircea Păcurariu, Listele..., extras citat, p. 17.

12. Episcopul Gherasim Safirin a murit în anul 1922 («B.O.R.», nr. 6/1922, p. 459—460. Inscripția comunicată de cancelaria mănăstirii Frăsinei la cererea mea. P. S. arhiereu vicar Gherasim Pitești a binevoit a-mi trimite un text destinat a fi scris pe piatra de mormînt a episcopului Gherasim Safirin care ar fi fost întocmit de acest episcop: «Muritor ești, stai nu trece / și privește restul rece / Căci viața este o roată / ce întoarce soarta toată / Și ce ești am fost odată / și ce sînt vei fi altă dată / Puțin m-am bucurat de lume / Și de studiul ce-am iubit / Căci cu mare întristăciune / de părinți m-am despărțit / Acum soarta omenească / aicea m-a mărginit / Și cel ce vrea să trăiască / gîndească și la mormînt / Gîndește-te cît trăiești și la muncile de veci / Făcînd fapte bune, fii milos / că în ziua morții / Vei afla mare folos.' (Acest text, potrivit relatărilor P. S. Arhiereu Gherasim Pitești se păstrează în arhiva episcopiei Rîmnicului, dosar nr. 30/1938).

13. Gala Galaction, Jurnal (16 iulie 1906), București, 1973, p. 502.

Iuliu Scriban scria: «Contemplativ, nu avea simpatie pentru viața activă. Din cauza cugetărilor sale și chemarea de episcop o vedea cu totul altfel. Stătea închis în casă, citea din cărțile călugărilor de altădată, medita noaptea, fără a aprinde lumina, se hrănea neîndestulător, cu un post aspru, pînă ce medicii i-au spus la Roman, că, ori mănîncă, ori moare... în el trăia virtutea pustnicului. Era omul al cărui suflet nu trăia în lumea contemporanilor săi; dacă, pe de o parte, era pentru unii de neînțeles, pe de altă parte, impunea altora prin mireasma sfințeniei» [15]. Aprecierile schițate de unii dintre contemporanii săi sînt concludente în legătură cu stilul de lucru al fostului episcop Gherasim Safirin, cu trăsăturile sale dominante.

Riguros și necruțător s-a arătat el față de cei care făceau unele comentarii privind unele aspecte ale vieții sociale de pe vremea sa. De pildă, înainte de izbucnirea răscoalelor țărănești din anul 1907, în anumite cercuri, se făcea aprecierea că mortalitatea infantilă, o adevărată calamitate în acel timp, se datorește postului pe care l-a introdus și pe care-l aplică Biserica. Episcopul Gherasim a dat un răspuns care pune în lumină rigorismul său moral: «Nu din această cauză mor copiii ci din cauza mizeriei în care sînt ținuți, că n-au ce mînca nici de post, nici de frupt, a lipsei de îmbrăcăminte, de higienă, a bolilor infecțioase» [16].

Îndatoririle episcopale nu i-au întrerupt strădaniile cărturărești. Înainte de a fi ales episcop, el tipărise *Papalitatea eretică*, Rîmnicu-Vîlcea, 1885, traducere după Wladimir Guettée și *Catehismul creștin*, București 1900, traducere din grecește după Diomid Kyriacos, *Cartea numită Thicara* și *Poruncile creștinești*, București 1910, traducere după Filaretos; pe cînd păstorea el la Roman a publicat: *Tipic asupra serviciilor divine*, pentru elevii seminariști, București, 1905, *Monahii sînt gloria bisericii lui Hristos*, București, 1906, și *Culegere de cîntări bisericești*, București 1908; retras la Frăsinei, a compus cîntări bisericești tipărind unele dintre ele: *Sobornicar*, București, 1915 și *Anastasimatarul* (numai trei coale), București, 1916 [17]. Scrierile sale, în afară de traducerea operei lui Guettée, citată mai sus, care dovedește că era un slujitor ortodox cu convingeri neclintite, scot în relief predilecția sa pentru problemele de liturgică și, mai cu seamă, pentru tipic și muzica bisericească.

---

14. Tudor Arghezi, Scrieri, vol. 32, București, 1981, p. 164, 259.
15. Iuliu Scriban, Episcopul Gherasim Safirin, în «B.O.R.», nr. 6/1922, p. 459—460.
16. N. Vascan, Aspecte ale răscoalei din 1907, în Județul Bacău, în «M.M.S.», nr. 1—3/1977, p. 84, după dosarul 1/1906, fila 3, păstrat la Arhivele Statului Bacău.
17. Iuliu Scriban, *op. cit.*, p. 459—460.

Pînă la alegerea episcopului titular, în scaunul de la Roman a păstorit, ca locotenent, rînduit de autoritatea superioară bisericească și de stat, arhiereul *Calist Botoșăneanul*. În vara anului 1911, credincioșii agricultori din eparhia Romanului au fost loviți de mari inundații pricinuite de ploi. Locotenentul de episcop, Calist, a dispus printr-o scrisoare pastorală, trimisă preoților din eparhie să se colecteze bani spre a fi împărțiți sinistraților; s-a remarcat, într-un articol, *Un dar eparhial*, că apelul locotenentului de episcop a avut efecte binefăcătoare [18]. La 4 februarie 1912, Calist a fost ales episcop al Argeșului.

Teodosie Atanasiu (februarie 1912 — 1 februarie 1923). Născut la 1851 în Sascut județul Bacău. După absolvirea școlii elementare în localitatea în care s-a născut, Teodor (numele său de botez) Atanasiu a urmat cursurile seminarului inferior din Roman apoi ale celui superior din Iași. Căsătorindu-se, după ce a absolvit seminarul, a fost numit și hirotonit diacon pe seama catedralei episcopale, din Roman. În anul 1880 a fost hirotonit preot pe seama parohiei și bisericii «Sfinții Împărați Constantin și Elena» din Bacău și numit președinte al consistoriului eparhial de către episcopul Melchisedec. După un an a fost numit protopop al județului Bacău, post în care a funcționat pînă în anul 1892. Rămînînd văduv, a luat concediu de studii, în anul 1893, și a plecat la Atena unde a urmat cursurile facultății de Teologie; în anul 1897 a dobîndit titlul de licențiat. Revenind în țară, a îmbrăcat haina monahală; în anul 1898 i s-a acordat distincția onorifică de arhimandrit și a fost numit cu titlul de arhimandrit de scaun la episcopia Romanului; în anul 1899, mitropolitul Moldovei și Sucevei, Iosif Naniescu, l-a numit egumen al bisericii «Sf. Spiridon» din Iași; în semn de deosebită prețuire, același mitropolit i-a acordat rangul de arhimandrit mitrofor; în 1902, a trecut, în aceeași calitate, la biserica «Precista Mare» din Roman. Ales de Sf. Sinod, în sesiunea din luna mai 1909, arhiereu cu titlul de Ploieșteanul, după hirotonie a lucrat ca vicar al mitropoliei Ungrovlahiei [19] și egumen al bisericii Domnița Balașa [20].

La 4 februarie 1812, arhiereul Teodosie Atanasiu a fost ales episcop al Romanului. Îndată după alegere, a rostit o cuvîntare din care reproduc următoarele: «...În eparhia Romanului am văzut razele soarelui pentru prima oară; în eparhia Romanului am copilărit; în eparhia Romanului am adus servicii Bisericii timp de aproape 40 de ani în diferite grade ierarhice; în eparhia Romanului sînt trimis de astă dată de marele colegiu electoral ca episcop, în locul vacant, căci se vede că așa

18. «B.O.R.», nr. 10/1912, p. 1189—1190.
19. «B.O.R.», nr. 11/1912, p. 1215—1216.
20. Iuliu Scriban, Moartea episcopului Teodosie, fost al Romanului, în «B.O.R.», nr. 2/1927, p. 102—103.

a fost planul Providenței Divine ca, acolo, unde am văzut răsăritul soarelui pentru prima dată, acolo, poate, mi s-a rezervat de a vedea și apusul pentru cea din urmă dată» [21]. Întărit prin decret [22], a fost învestit în ziua de 12 februarie [23], iar peste cîteva zile instalat, la Roman, în scaunul episcopal.

Păstoria sa a coincis cu evenimente de mare însemnătate în istoria țării noastre: războiul din 1913, războiul din 1916—1918 în urma căruia s-a înfăptuit statul român național unitar, suferințele dramatice cauzate de război, lipsurile de după război. Episcopul Teodosie, alături de mitropolitul Pimen al Moldovei și Sucevei, s-a manifestat însuflețit de sentimente și idei patriotice: a cerut preoților să colecteze bani și îmbrăcăminte pentru ostașii de pe fronturi, a cercetat spitalele în care erau internați răniți, a difuzat cărți de îndrumare moral-religioasă, îndeosebi, răniților din spitale, a sprijinit cauza dreaptă pentru care lupta în acea vreme poporul nostru. În octombrie 1919, a intervenit pentru înființarea unei grădinițe de copii într-un imobil din orașul Roman, proprietatea sa, donat în acest scop [24]. La intervenția sa, în toamna anului 1919, s-a redeschis seminarul teologic «Sfîntul Gheorghe» din orașul Roman.

Episcopul Teodosie a avut și preocupări cărturărești. După ce s-a întors de la Atena, a început, pe cînd funcționa ca egumen la Iași, să traducă din limba greacă și să publice *Comentariile* epistolelor Sf. Apostol Pavel, scrise de Sf. Ioan Gură de Aur. În total, au apărut nouă volume: I — *Comentariile sau explicarea epistolei către Galateni*, Iași, 1902, II — *Efeseni*, Iași, 1902, III — *Filipeni*, București 1903, IV — *Coloseni, I și II Tesaloniceni*, București 1905, V — *Romani*, București 1906, VI — I *Corinteni*, București 1908, VII — II *Corinteni*, București 1910, VIII — *I și II Timotei, Tit și Filimon*, București 1911, IX — *Evrei*, București 1923. De la el a rămas în manuscris și o traducere a unei importante scrieri teologice: *Introducere în Noul Testament* de teologul grec Damalas [25].

Unele din particularitățile caracterologice ale episcopului Teodosie au fost schițate de unul dintre contemporani îndată după moartea acestui ierarh: «Vlădica Teodosie murind, lasă despre sine amintiri amestecate. Tuturor le vine în minte asprimea firii sale și făptura sa bățoasă, cu care nu te puteai înțelege ușor. Înțepenit într-o hotărîre, nu-l puteai scoate din ea și ți-o impunea cu măsuri necruțătoare. Așa a fost și ca

21. Ibidem, p. 1206.
22. «Monitorul oficial», nr. 242 din 5 februarie 1912.
23. «B.O.R.», nr. 11/1912, p. 1209—1210.
24. Anuarul episcopiei Romanului, 1936, p. 398.
25. Iuliu Scriban, *op. cit.*, p. 101—103.

vicar al mitropoliei din București și mai mult, însă, apoi, ca episcop al Romanului. Din această pricină mulți au despre el amintiri cu fiori. Tot așa povestesc alții din vremuri mai vechi, cînd răposatul a fost protopop al Bacăului. Călcătura sa, umbletul său, haina sa, masa sa, chipul cum privea lumea, avea ceva din noblețea omului sus pus care înțelege că înălțimea sa trebuie să fie înălțime, nu numai a treptei în care se află, ci și a manierei cu care trebuie s-o însoțească... vlădica Teodosie știa să fie vlădică» [26].

Fiind bolnav, la 1 februarie 1923, episcopul Teodosie și-a înaintat demisia și s-a retras la mănăstirea Neamț, unde i s-au sfîrșit zilele la 4 februarie 1927; trupul său neînsuflețit a fost înhumat în preajma bisericii «Înălțarea Domnului» din această mănăstire; ulterior, osemintele sale au fost deshumate și depuse în cripta bisericii «Sf. Ioan Bogoslovul» de la cimitir [27].

Sf. Sinod și Ministerul Cultelor, în ziua de 1 februarie 1923, cînd s-a retras episcopul Teodosie Atanasiu, au rînduit trecerea arhimandritului *Ilarion Mircea* ca locotenent în scaunul episcopal. Născut în satul Ruginoasa, comuna Bozieni, județul Neamț, la 14 mai 1873, el a urmat școala primară la Piatra Neamț, apoi a învățat la seminariile din Roman și Iași după care, un timp, a funcționat ca învățător la Marginea-Războieni județul Neamț, apoi ca pedagog la seminarul din Roman. În anul 1899 s-a înscris la facultatea de Teologie din București la care, în anul 1904, a obținut titlul de licențiat cu teza *Sfîntul Ioan Cassian*. La 28 octombrie 1902, a îmbrăcat haina monahală; în scurt timp a fost hirotonit ierodiacon de către episcopul Gherasim Safirin; în anul 1903, a fost numit mare eclesiarh al catedralei episcopale din Roman; la 30 ianuarie 1905, era hirotonit ieromonah de același episcop; la 6 ianuarie 1909, a fost hirotezit arhimandrit. Un an mai tîrziu, la 1 martie 1910, trecea în postul de egumen al bisericii «Precista Mare» din orașul Roman. La 6 iunie 1922, arhimandritul Ilarion Mircea era ales, la propunerea episcopului Teodosie Atanasiu, arhiereu cu titlul de Băcăoanul, urmînd a funcționa ca vicar al eparhiei [28]. Hirotonia sa întru arhiereu s-a săvîrșit în catedrala mitropolitană a Iașului, la 14 aprilie 1923, de către mitropolitul Pimen, Nicodim episcopul Hușilor, Nectarie episcopul Ismailului și arhiereul Iacov Antonovici [29].

Arhiereul Ilarion Mircea a îndeplinit misiunea de vicar al episcopiei Romanului aproape trei decenii deținînd, în același timp, și egumenia bisericii «Precista Mare». La 9 februarie 1950, el a trecut la cele

26. Ibidem, p. 102—103.
27. I. Ivan, Sc. Porcescu, *op. cit.*, p. 279.
28. «B.O.R.», nr. 3/1922.
29. Anuarul episcopiei Romanului, 1936, București, 1937, p. 41.

veşnice fiind înmormîntat în apropiere de catedrala episcopală. Pe crucea care-i străjuieşte mormîntul s-a săpat următoarea inscripţie: «*Aici odihneşte piosul arhiereu Ilarion Mircea Băcăoanul născut la 14 mai 1873 decedat la 9 februarie 1950*».

Prezenţa arhiereului Ilarion Mircea la buna desfăşurare a treburilor eparhiale a fost activă atît la cancelaria episcopală, cît şi pe teren. Amintirea sa a rămas vie în conştiinţa celor cîteva sute de tineri hirotoniţi preoţi pentru eparhia Romanului şi a altor tineri trimişi, spre a fi hirotoniţi de întîistătătorii unor eparhii din Moldova. Numeroase locaşuri de închinare, nou construite, au fost sfinţite, iar multe altele, restaurate şi reînnoite, redeschise prin rugăciunile sale. În cadrul liturghiilor pe care le-a săvîrşit, atît în biserica «Precista Mare» din Roman, în catedrala episcopală, cît şi în parohiile eparhiei, arhiereul Ilarion a rostit predici. O parte dintre ele au fost publicate, cu binecuvîntarea episcopului Teodosie, în volumul *Cuvîntări bisericeşti*, Roman 1921. Volumul cuprinde, pe lîngă predici duminicale, la praznice împărăteşti şi la sfinţi, cîteva cuvîntări ocazionale, îndeosebi, cu caracter patriotic; o broşură a sa *Rolul preotului şi învăţătorului în cultivarea ţărănimii noastre* cuprinde interesante sugestii privind rolul pe care-l au atît preoţii cît şi învăţătorii în lucrarea de educare şi cultivare a locuitorilor satelor. Cunoscînd bine condiţiile apăsătoare şi viaţa grea a ţărănimii noastre, la finele secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, care au condus, în cele din urmă, la izbucnirea răscoalelor din anul 1907, şi, în aceeaşi măsură, cunoscînd strădaniile şi contribuţiile clerului ortodox român consacrate procesului de emancipare a ţăranilor, arhiereul Ilarion Mircea, într-o broşură, publicată chiar în 1907, a scos în relief participarea clerului ortodox la răscoale alături de ţărani. În revista «Cronica Romanului», arhiereul Ilarion a publicat predici, cuvîntări ocazionale şi diferite articole cu tematică moral-religioasă, unele dintre ele semnate Irineu.

Lucian Triteanu (10 iunie 1923 — august 1947). Ales la 29 martie 1923, învestit în luna mai şi înscăunat la 10 iunie acelaşi an, episcopul Lucian Triteanu a păstorit la Roman aproape un sfert de secol. El era originar din Transilvania, cum, tot de acolo, a fost şi unul dintre predecesorii săi — Pahomie (1707—1714) — în acest scaun episcopal. După înfăptuirea statului român unitar, în anul 1918, visul de secole al tuturor românilor, avea să se desăvîrşească şi unitatea spiritual-religioasă a dreptcredincioşilor de dincoace şi de dincolo de Carpaţi. Între acţiunile care au condus la adîncirea unificării a fost şi chemarea unor distinşi slujitori bisericeşti transilvăneni în scaunele chiriarhale din ve-

chea Românie : *Miron Cristea*, mitropolit al Ungrovlahiei, *Nichita Duma* al Argeşului şi *Lucian Triteanu* al Romanului.

Născut la 15 august 1872, în Feldioara — astăzi Războieni Cetate — într-o familie modestă ţărănească, Lazăr (numele său de botez) Triteanu a învăţat carte, mai întîi, la o şcoală elementară din Aiud, apoi la liceul inferior din Blaj şi la cel superior din Sibiu. Între 1895—1898, el a urmat cursurile academiei teologice din Sibiu, după care, la universitatea din Budapesta, a studiat limbile germană şi română. Începînd din anul 1901, consiliul arhiepiscopesc din Sibiu i-a încredinţat diferite misiuni în acţiunea de conducere şi îndrumare a şcolilor româneşti din Transilvania. Fiind hirotonit, între timp, preot, i s-a încredinţat, în 1910, demnitatea de asesor (consilier) al secţiei bisericeşti de pe lîngă mitropolia Ardealului, pe care o avusese, pînă atunci, preotul Ilie Cristea (Miron Cristea), ales episcop al Caransebeşului, cu atribuţia de a se ocupa, în continuare, de bunul mers al şcolilor româneşti transilvănene. Totodată, i s-a încredinţat şi rangul de protopop onorific. În anul 1919, Lazăr Triteanu publica, la Sibiu, o lucrare intitulată *Şcoala noastră 1850—1916. Zona culturală*. Partea întîi a scrierii este consacrată şcolilor confesionale ortodoxe române din Transilvania, înfiinţate, începînd din anul 1850, prin străduinţa marelui ierarh Andrei Şaguna. După încheierea pactului dualist austro-ungar, la 1867, în Transilvania, s-a organizat o stăruitoare acţiune de maghiarizare prin care se urmărea «desfiinţarea naţională a poporului român». Cu toate protestele românilor, limba maghiară a fost impusă peste tot ; în anul 1910, nimic nu arăta «că eşti în şcoli confesionale române» ; s-a mers atît de departe, încît s-a interzis orice referire la români. Redau, doar, două pasaje care pun în lumină, pe de o parte, viaţa grea a românilor transilvăneni, iar pe de alta talentul literar al autorului ; cel dintîi, referitor la şcolile confesionale : «Odrăslită din trunchiul sănătos al Bisericii naţionale, şcoala confesională română, alături de biserică, ca o candelă modestă, a luminat cărările poporului român şi a veghiat la căpătîiul conştiinţei naţionale. Puţin sprijinită înlăuntru, din greu duşmănită din afară a crescut şi s-a dezvoltat ca o floare în umbră» (p. 5) ; al doilea, zugrăveşte zbuciumul sufletesc al transilvănenilor obligaţi să meargă în războiul din 1914 : «Ce era să facem noi oameni chinuiţi ? Ne-am înşiruit sub steagurile împărăteşti şi am plecat fără să ştim unde, ca să ne vărsăm sîngele fără ca să ştim pentru ce. Am ajuns faţă în faţă cu fraţii veniţi ca să ne elibereze şi noi am atentat la viaţa lor ca să întărim stăpînirea care ne zugrumase de veacuri. Vă puteţi închipui o tragedie mai mişcătoare» ?

Partea a doua intitulată *Zona culturală*, cuprinde mult material informativ referitor la acţiunile autorităţilor maghiare care au urmat după

ce trupele române, în septembrie 1916, au fost copleşite de forţele germane şi obligate să se retragă dincoace de Carpaţi. Pe motiv că mulţi învăţători au trecut în România, şcolile confesionale din comitatele care se învecinau cu «ţara» — Bistriţa-Năsăud, Trei Scaune, Braşov, Tîrnava Mare, Sibiu şi regiunile sudice ale ţinuturilor Hunedoarei şi Caraş-Severinului — au fost suprimate hotărîndu-se înfiinţarea şcolilor de stat prin care guvernul de la Budapesta urmărea maghiarizarea românilor. Tot atunci, localurile şcolilor confesionale au fost expropriate.

Mai multe articole care oglindesc, pe de o parte, pregătirea sa intelectuală, iar pe de alta preocupările sale privind şcoala a publicat Lazăr Triteanu în «Tribuna», «Foaia poporului», «Telegraful român» ş.a.

În anul 1921, el a îmbrăcat haina monahală la mănăstirea Hodoş-Bodrog luînd numele Lucian; peste cîteva luni, în primăvara anului 1922, a fost ales şi confirmat arhiereu cu titlul de Craioveanul [30], avînd atribuţii de vicar la episcopia Rîmnicul Vîlcea, pînă în martie 1923 cînd a trecut în scaunul episcopal al Romanului. Mulţumind colegiului electoral bisericesc, la 29 martie 1923, după alegerea sa, a atribuit cinstea ce i s-a făcut nu atît meritelor sale personale, cît dorului de unificare a bunilor români [31]. Cu prilejul învestirii sale a rostit printre altele, următoarele: «...Îndemnurile sufleteşti au biruit înălţimile Carpaţilor şi astfel preoţi şi călugări cu desagi încărcaţi de cărţi bisericeşti ieşite din tiparniţele mănăstirilor au coborît şi au cutreierat plaiurile Ardealului propovăduind cuvîntul, întărind ortodoxia, închegînd graiul românesc şi sporind conştiinţa unităţii naţionale... Plec deci pe pămîntul eparhiei moldovene, luminat prin tradiţiile unei vechi culturi bisericeşti şi sfinţit prin sîngele eroilor căzuţi pentru întregirea neamului, cu hotărîrea fermă de a lucra cu toate puterile mele la consolidarea internă a ţării, la nobilitarea moravurilor... la coborîrea dragostei evanghelice în sufletele fraţilor de un sînge» [32].

Păstoria îndelungată a episcopului Lucian Triteanu la Roman a fost încununată de importante înfăptuiri, unele culturale iar altele economice-gospodăreşti. Printre cele dintîi, lucrările de restaurare efectuate la catedrala episcopală în anul 1925. Cu asistenţa tehnică a Comisiei monumentelor istorice şi cu ajutorul material al statului şi al administraţiei eparhiale s-au refăcut unele ancadramente ale ferestrelor, a fost desfiinţat cafasul amenajat cu aproape un secol mai înainte, sub arcul peretelui dintre pridvor şi pronaos, au fost întregite unele contraforturi şi s-a reparat turnul-clopotniţă. În 1927—1928 s-au curăţat şi luminat, prin procedee tehnice adecuate, de către pictorul restaurator Paul

30. Anuarul episcopiei..., p. 36.
31. «B.O.R.», nr. 6/1923, p. 456.
32. Ibidem, p. 582.

Molda, frescele din secolul al XVI-lea. Îndepărtîndu-se straturile de pictură adăugată, între timp, culoare peste culoare — «văl nepătruns de ignoranță și murdărie», cum a remarcat însuși episcopul Lucian — s-a ajuns la frescele originare, de aceeași importanță cu acelea din vremea lui Petru Rareș, ceea ce demonstrează că zugravii care au lucrat la Roman erau ucenicii celor ce au pictat Voronețul, Moldovița, Homorul ș.a.[33]. Catedrala a fost redeschisă în ziua de 20 decembrie 1928. Prin înlăturarea «straturilor de întuneric, în tablourile vii, mai mult pictate cu sufletul decît cu penelul, spunea episcopul Lucian la redeschiderea catedralei, vorbește credința și evlavia de care erau pătrunși strămoșii noștri»[34].

Prin sîrguința episcopului Lucian și cu ajutorul unor preoți, îndeosebi I. Gotcu, Gh. V. Butnaru, Grigore Popescu, A. C. Cosma, Gh. Chiriac, I. V. Pascu ș.a., în anul 1925, a început să apară revista «Cronica Romanului», editată de administrația eparhială, la care au colaborat slujitori bisericești din eparhia Romanului și din alte părți, profesori de religie, profesori, învățători etc. În anul 1936, a apărut «*Anuarul episcopiei Romanului*», editat de secția culturală a eparhiei, în cuprinsul căruia se află știri referitoare la locașurile de închinare și la preoții din eparhie, cum și la alte laturi ale vieții bisericești de atunci.

La inițiativa și sub îndrumarea sa, preotul consilier I. Dănilă, un harnic și destoinic slujitor al Bisericii, a organizat o bogată bibliotecă eparhială în care preoții și cercetătorii pot găsi ceea ce le este necesar pentru documentare. Alături de un grup de intelectuali din orașul Roman episcopul Lucian a adus partea sa de contribuție la întemeierea societății culturale «Miron Costin» din oraș. El a condus această societate, ca președinte, multă vreme. Ca și predecesorii săi, episcopii Melchisedec Ștefănescu și Ioanichie Flor, a avut necontenit în atenție seminarul teologic din Roman, reînființat în anul 1919 și școlile de cîntăreți bisericești din Roman și Focșani.

Prețuind rosturile conferințelor preoțești și a cercurilor pastorale în acțiunea de documentare a clerului și mai cu seamă de păstrare a unității de credință, episcopul Lucian a urmărit îndeaproape buna lor funcționare în eparhia Romanului, fixînd, de cele mai multe ori, temele ce trebuiau tratate și în limita timpului ce-l avea, participînd la aceste manifestări preoțești. Calendarul bisericesc editat în fiecare an de eparhia Romanului avea înfățișare artistică atractivă, ceea ce denotă că întocmirea machetei era luată cu toată seriozitatea în considerație.

33. Paul Molda, Descoperirile picturale de la catedrala episcopală din Roman, în «Cronica Romanului», nr. 2/1927.
34. Anuarul episcopiei..., p. 39.

Cîtva timp, prin anii '30, episcopul Lucian a condus revista «Biserica Ortodoxă Română» în calitate de director.

Printre înfăptuirile gospodărești din vremea episcopului Lucian, mai importante, sînt cele două clădiri, format vilă, destinate a fi locuințe pentru personalul clerical de la catedrală și de la cancelaria eparhială. Aducînd la îndeplinire prevederile testamentare ale marelui ierarh Melchisedec, episcopul Lucian, împreună cu ceilalți membri ai fundației «Melchisedec», au stăruit pentru înălțarea capelei-mausoleu deasupra mormîntului neuitatului său predecesor. Din cauza și în timpul celui dintîi război mondial, capitalul fundației s-a depreciat atît de mult încît începerea lucrărilor cu ceea ce mai rămăsese era o imposibilitate. S-au găsit, în cele din urmă, prin osîrdia episcopului Lucian, fondurile necesare pentru construirea capelei, care, deși de mici proporții, cu toate acestea are înfățișarea unei opere de artă.

Episcopul Lucian a primit, din partea Sf. Sinod, unele misiuni peste hotarele țării pe care le-a adus la îndeplinire cu cinste: Astfel, între 8 și 23 iunie 1930, în fruntea unei delegații din care făceau parte arhiereul Tit Simedrea Tîrgovișteanul și profesorii de Teologie Grigore Pișculescu (Gala Galaction) și Niculae M. Popescu, episcopul Lucian a participat la conferința Bisericilor Ortodoxe întrunită la mănăstirea Vatoped din muntele Athos. La această conferință s-au formulat cîteva teme spre a fi dezbătute la un viitor sinod panortodox: pregătirea candidaților la preoție, întărirea și organizarea monahismului, codificarea canoanelor, căsătoria a doua a preoților, uniformizarea instanțelor de judecată bisericească, uniformizarea tipicului bisericesc, autonomia și autocefalia în Biserică, relațiile între Bisericile Ortodoxe, reintroducerea artei bizantine în toată ortodoxia ș.a.[35]. Sinodul panortodox proiectat nu s-a ținut. La 25 aprilie 1935, episcopul Lucian Triteanu, înconjurat de 150 de pelerini la locurile sfinte, din încredințarea Sf. Sinod, în frunte cu patriarhul Miron Cristea, a săvîrșit sfințirea apei și a pus piatra fundamentală a bisericii românești «Sfîntul Ioan Botezătorul» pe terenul situat nu departe de Iordan, în preajma Ierusalimului[36].

Un rol de însemnătate deosebită a avut episcopul Lucian în calitatea sa de senator, în timpul dezbaterilor care au avut loc în plenul acestui for legislativ, fiind raportorul legii pentru organizarea Bisericii Orto-

35. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, 3, București, 1981, p. 454; Veniamin Pocitan Bîrlădeanul, Conferința panortodoxă din Sf. Munte al Athosului, în «B.O.R.», nr. 9/1930, p. 822.

36. «B.O.R.», nr. 1—2/1936, p. 182; un document semnat de patriarhul Miron Cristea cuprinde între altele, următoarele: «...Iar în ziua de 25 aprilie 1935, cu prilejul călătoriei pe care au făcut-o la locurile sfinte, cu binecuvîntarea noastră, un grup de peste 150 de creștini ortodocși din România, s-a pus piatra de temelie, săvîrșind slujba sfințirii apei și rostind rugăciunile temeliei Prea Sfințitul Lucian Triteanu, episcopul eparhiei Romanului delegat de noi anume pentru aceasta».

doxe și statutului, sancționate la 4 mai 1925[37]. Cuvîntarea prin care a prezentat el, în senat, proiectul menționatei legi cuprinde idei și considerații care pun în lumină atît pregătirea episcopului cît și utilitatea acelui act normativ în procesul de unificare spirituală a neamului nostru. Biserica strămoșească, spunea episcopul Lucian, între altele, este o instituție a sufletelor; veacuri de-a rîndul, înainte de împlinirea idealului politic, în anul 1918 — făurirea statului național unitar român — Biserica a adus contribuții valoroase la adîncirea sentimentului de comunitate națională și la dezvoltarea conștiinței naționale; trecerea ierarhilor și, în genere a slujitorilor bisericești dintr-o parte în alta a Carpaților și circulația cărților de cult pe toată aria geogafică locuită de români «au zidit același suflet». «Statul român și Biserica Ortodoxă, adăuga el, și-au împletit soarta pe acest pămînt»; Biserica n-a fost și nu este o instituție în concurență cu statul ci înăuntrul statului; în familia ortodoxă ea este autocefală iar în interior autonomă; ea nu s-a suprapus statului. După întregirea neamului, chemarea ei capătă o însemnătate covîrșitoare pentru adîncirea unității sufletești deoarece ea propovăduiește pacea și învățătura evanghelică a iubirii frățești. Insistînd asupra cooperării necontenite a preoților și mirenilor, statornicită și cerută de noua lege, episcopul Lucian a subliniat că «prin elementul mirean energia și puterea de acțiune a Bisericii se mărește fără ca principiul ei ierarhic să sufere cea mai mică știrbire».

La o vîrstă înaintată, cu puterile slăbite din cauza unui accident, episcopul Lucian s-a retras din scaun în luna august 1947. El a mai trăit pînă la 6 septembrie 1953, locuind în casa, proprietate personală, situată în apropierea episcopiei, pe care, prin testament, a trecut-o în patriominul eparhiei. Spre locul de veșnică odihnă, lîngă acela al colaboratorului său, arhiereul Ilarion, generosul episcop Lucian a fost însoțit de rugăciunile unui impunător sobor de ierarhi, preoți și diaconi și de un mare număr de credincioși. Cu cîteva zile înainte de a-și da sfîrșitul obștesc, el a fost vizitat de scriitorul Gala Galaction care a notat în jurnalul său: «Vlădica Lucian — istețul și sfătosul Lazăr Triteanu, amicul lui Miron Cristea, diplomatul subțire pe care I. G. Duca îl găsea superior tuturor ardelenilor — zăcea în pat, fără figură expresivă, opac ca o vietate în agonie. Mai mișca o mînă și mai clipea din ochi, dar fără nici o idee, fără nici o lumină de nici un fel. Era o glastră din care floarea inteligenței murise»[38]. Inscripția de pe crucea fixată la mormîntul său cuprinde cîteva date referitoare la viața sa: «*Aici*

37. «Monitorul oficial» nr. 97 din 6.V.1925.
38. Gala Galaction, Jurnal, vol. III, București, 1980, p. 146.

odihnește blîndul episcop Lucian Triteanu 1923—1947 a păstorit — născut 1872 decedat 1953».

Timp de trei luni, începînd de la 13 septembrie 1947 pînă la 15 decembrie același an, treburile eparhiale au fost conduse, ca locotenent, de episcopul *Partenie Ciopron*, care peste 15 ani avea să devină titular în acest scaun, iar de la 15 decembrie 1947 pînă în anul 1949, în fruntea episcopiei Romanului a fost rînduit, tot ca locotenent, arhiereul *Ilarion Mircea Băcăoanul.*

Teofil Herineanu (august 1949 — 19 decembrie 1957). Alegerea s-a făcut în ziua de 8 iunie 1949 [39], hirotonia la schitul Dragoslavele, în ziua de 21 august, învestitura la 24 august și înscăunarea la 28 august 1949; noul arhipăstor al eparhiei Romanului era tot un ardelean, revenit la sînul Bisericii străbune, odată cu frații greco-catolici, în toamna anului 1948. Născut într-o familie țărănească la 11.XI.1909 în satul Arcalia, comuna Șieu Măgheruș, jud. Bistrița Năsăud, județ care a dat neamului nostru pe G. Coșbuc și L. Rebreanu, cel ce avea să păstorească în scaunul episcopal al Romanului a învățat la școala elementară din satul natal, apoi la liceul «Gh. Barițiu» din Cluj, iar după ce a trecut, în anul 1928, examenul de bacalaureat, a urmat cursurile academiei teologice românounite din Gherla-Cluj. Începînd din anul 1932 și pînă în 1949, cînd a trecut în scaunul episcopal, Teofil Herineanu a activat ca preot paroh. Deoarece cu cîteva luni înainte de trecerea sa în scaunul episcopal, fosta episcopie a Hușilor fusese contopită cu aceea a Romanului, episcopul Teofil Herineanu se va intitula al *Romanului și al Hușilor*, cel dintîi episcop în scaunul de la Roman cu această titulatură.

Referindu-se la una dintre trăsăturile caracterologice ale episcopului Teofil, scriitorul Gala Galaction nota în jurnalul său: «Vlădica Teofil este un suflet plin de cucernicie, devotat casei și slujbei Domnului și model de urmat» [40]. De altfel el însuși, într-o anumită împrejurare solemnă, din viața sa, mărturisea: «Nu cutez să spun că am fost evlavios. Nu mă lasă conștiința să susțin că aș fi deprins evlavia în mod îndestulător. Am dorit, doar, să fiu și am năzuit să ajung a stăpîni această virtute, folositoare în orice privință, bună și pentru viața de acum și pentru cea viitoare» [41]. Evlavia, această trăsătură dominantă a sufletului său, l-a condus, negreșit, la hotărîrea de a publica, pe cînd activa ca preot la parohie, literatură care dezvoltă pietatea și deprinderile sănătoase [42]. Preoților și tuturor slujitorilor bisericești le-a cerut, de la înălțimea scaunului

39. «B.O.R.», nr. 7—10/1949, p. 155—167.
40. Gala Galaction, *op. cit.*, p. 146.
41. «B.O.R.», nr. 11—12/1957, p. 1266.
42. În anul 1939, preotul T. Herineanu publica la Cluj, broșura «Nu este acesta feciorul meșterului de lemn», traducere după A. Bessiéres S. I.

episcopal, evlavie: «După cum de la un ostaș oricine așteaptă să fie viteaz, de la un artist să fie talentat, de la un negustor să fie cinstit, de la un meseriaș să fie priceput, de la un școlar să fie sîrguincios, tot astfel de la orice om al Bisericii se așteaptă să fie evlavios» [43]. Alt episcop al Romanului, Pahomie, tot ardelean, la începutul secolului al XVIII-lea, se remarcase prin înfăptuiri care oglindesc cucernicia și evlavia, iar, la începutul secolului nostru Gherasim Safirin, de asemenea, cu deosebirea că acesta din urmă, contemplativ, încununat de virtutea pustnicului, cum l-au portretizat contemporanii, nu avea înțelegere pentru viața activă.

În fața colegiului electoral care l-a ales în scaunul episcopal al Romanului, Teofil Herineanu, adînc emoționat de măreția momentului, spunea: «Eu, umilul preot revenit la Biserica strămună, în cei 17 ani de pastorație la țară, niciodată n-am visat ceasul acesta, în care, prin votul Bisericii și al poporului am fost ales și destinat la demnitatea de episcop eparhiot... Prin această alegere este prețuit gestul de mare curaj, gestul de reîntoarcere acasă a celor ce, prin vitregia împrejurărilor social-politice de acum 250 de ani, au fost îndepărtați de la vatra unde s-au născut» [44]. La înscăunare, în ziua de 28 august 1949, aducînd în conștiința sa fapte și ierarhi din trecutul istoric al eparhiei, mărturisea: «Sînt stăpînit de o profundă emoție, cînd mă văd în fața scaunului încărcat de glorie al atîtor înaintași, vrednici, care s-au distins, unii prin realizările lor, alții prin bunătatea și cucernicia lor... Îmi dau seama de greutatea sarcinii pe care Dumnezeu și oamenii săi mi-o pun pe umeri dar știu, totodată, că unde sarcina e mai mare, acolo și darul lui e mai îmbelșugat» [45].

Cu elan tineresc și cu hotărîrea de a continua lucrarea înaintașilor săi, la Roman, episcopul Teofil Herineanu și-a concentrat, în mod deosebit, privirile la tămăduirea rănilor pricinuite, în eparhie, de cel de-al doilea război mondial. Astfel, numeroase locașuri de închinare au fost restaurate și consolidate la îndemnul și prin sîrguința sa. La centrul eparhial, pe latura de nord-est a incintei episcopale, a înălțat o clădire aspectuoasă în care au fost amenajate chiliile pentru personalul monahal al catedralei. Cinstind memoria episcopului Lucian Triteanu și a arhiereului vicar Ilarion Băcăoanul, pe care i-a cunoscut avînd cu ei legături frățești, a rînduit să fie înmormîntați în curtea episcopiei și a dispus să li se înfrumusețeze, cum se cuvine mormintele. Una dintre preocupările de căpetenie ale episcopului Teofil Herineanu a fost îndrumarea

43. Teofil, episcopul Romanului, Spovedania clericilor, în «M.M.S.», nr. 10—11/1955, p. 698.
44. «B.O.R.», nr. 8/1949, p. 162.
45. «B.O.R.», nr. 11—12/1949, p. 45

dreptcredincioşilor şi slujitorilor bisericeşti în duh evanghelic şi potrivit condiţiilor noi statornicite în patria noastră. Pastoralele sale şi cuvîntările rostite în diferite împrejurări, printre care cele de la conferinţele preoţeşti la care lua parte sînt lecţii de pastorală.

Pe cînd păstorea la Roman, episcopul Teofil Herineanu, ca membru al delegaţiilor Bisericii Ortodoxe Române, conduse de patriarhul Justinian, a vizitat în anul 1950, Biserica Ortodoxă Rusă, în anul 1956 Patriarhia Bulgară şi, în 1957, Patriarhia Sîrbă, slujind la acelaşi altar cu ierarhi din cele trei Biserici învecinate. Împreună cu mitropolitul Moldovei şi Sucevei, Sebastian Rusan, a vizitat, în anul 1954, Patriarhia Antiohiei cu reşedinţa la Damasc, vechi oraş în preajma căruia, înainte cu aproape două mii de ani, s-a convertit cel ce avea să devină Pavel, apostolul neamurilor. Acolo, s-a întîlnit cu delegaţi bisericeşti de pe toate continentele [46].

La reşedinţa episcopală de la Roman, episcopul Teofil a fost vizitat, la 17 octombrie 1954 de Prea Fericitul Chiril patriarhul Bisericii Ortodoxe Bulgare şi de alţi ierarhi bulgari ; la 21 octombrie 1955 a fost vizitat de mitropolitul Grigore al Leningradului, mitropolitul Sofronie al Tîrnovei şi episcopul Paladie al Volhiniei care cu cîteva zile mai înainte luaseră parte la ceremonia de la Iaşi cu prilejul căreia a fost generalizat cultul Prea Cuvioasei Parascheva în toată Biserica Română ; la 29 octombrie 1955, mitropolitul Athenagora al Tiatirelor şi episcopul Iacob al Maltei, ca delegaţi ai patriarhiei ecumenice, cum şi mitropolitul Hrisostom al Filipilor, mitropolitul Iacob al Aticei şi arhimandritul Pantelimon Caranicola ca delegaţi ai Bisericii Ortodoxe din Grecia au vizitat pe episcopul Teofil la reşedinţa episcopală ; o delegaţie a Bisericii luterane din Danemarca, în frunte cu episcopul Skat Hoffmeyer din Aarhus, era primită de episcopul Teofil în ziua de 19 octombrie 1956.

Trecînd, prin alegere, în decembrie 1957, în scaunul de episcop al Vadului, Feleacului şi Clujului, după opt ani şi jumătate de păstorie la Roman, episcopul Teofil, în faţa colegiului electoral bisericesc, spunea, între altele : «În anii păstoriei mele de la Roman şi Huşi, am simţit cu putere cum duhul nemuritor al lui Ştefan cel Mare pluteşte treaz în atmosfera spirituală a Moldovei şi se roagă mereu altăuri de clerul şi de poporul ortodox — în bisericile ctitorite de el — pentru trăinicia dreptei credinţe şi pentru izbînzile poporului nostru. Părăsesc plaiurile moldovene cu simţămîntul că şi duhul marelui voevod atlet al creştinătăţii mă trimite la ctitoria lui de la Vad, reînviată şi sporită în condiţii de lăr-

46. «B.O.R.», nr. 11—12/1957, p. 1297.

gire și de libertate nevisate de el. Mă trimite să priveghez și să străjuiesc, ca toți românii să nu se mai despartă în două strane adverse» [47].

În luna iunie 1973, episcopia ortodoxă a Clujului a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie. Arhiepiscopul Teofil Herineanu, ridicat, tot atunci, la această treaptă, își desfășoară activitatea în fruntea acestei arhiepiscopii.

Timp de cîteva luni, pînă în vara anului 1958, arhiepiscopul Teofil Herineanu — pe atunci episcop — a condus, ca locțiitor și eparhia Romanului, apoi, în aceeași calitate, patriarhul *Iustin Moisescu*, în vremea aceea mitropolit al Moldovei și Sucevei, a preluat rezolvarea problemelor administrative-bisericești și gospodărești-economice ale acestei eparhii. În decembrie 1961 a fost rînduit ca locțiitor, la Roman, episcopul Partenie Ciopron, starețul mănăstirii Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava.

Partenie Ciopron (4 martie 1962 — 1 ianuarie 1978). De fapt, păstoria episcopului Partenie la Roman începuse în luna decembrie 1961, cînd a fost numit locotenent. La 18 februarie 1962, el era ales episcop titular, la 24 aceeași lună i s-a înmînat, la Departamentul Cultelor, decretul de confirmare iar la 4 martie era instalat în scaun. Născut la 30 septembrie 1896, în comuna Păltiniș, jud. Botoșani, el a urmat școala elementară în satul natal. Imediat după cel de-al doilea război mondial, la care a luat parte în calitate de combatant și în timpul căruia a fost rănit grav, a îmbrăcat haina monahală și s-a înscris la seminarul «Veniamin Costachi» din Iași. Între timp, a fost hirotonit ierodiacon și ieromonah pe seama catedralei, mitropolitane din Iași. Absolvind, în anul 1929, seminarul s-a înscris la facultatea de Teologie din Cernăuți la care, în 1933, a trecut examenul de licență cu teza *Despre castitate*. Acordîndu-i distincția onorifică de arhimandrit, mitropolitul Pimen i-a încredințat misiunea de exarh al mănăstirilor din Arhiepiscopia Iașilor. După ce a trecut examenele prevăzute de programa cursurilor de doctorat, în anul 1937, a susținut lucrarea cu tema *Arhieria Mîntuitorului Hristos după rînduiala lui Melchisedec* care i-a adus titlul de doctor în teologie.

În anul 1937, Sf. Sinod l-a ales și autoritățile de stat l-au confirmat episcop al armatei cu reședința la Alba Iulia. Cîtva timp a îndeplinit misiunea de episcop vicar patriarhal (1949) apoi, în 1949/1950 de profesor și director al seminarului monahal din mănăstirea Neamț; începînd din 1950 a condus, ca stareț, mănăstirea Sf. Ioan cel Nou de la Suceava.

Cînd i s-a înmînat decretul de confirmare ca arhipăstor al eparhiei Romanului și Hușilor, episcopul Partenie, spunea, între altele: «Mă voi

47. Ibidem, p. 1268.

strădui să aplic învățătura creștină în toate sectoarele și domeniile de activitate omenească, pentru ca, în felul acesta, credincioșii eparhiei ce o voi păstori să fie buni creștini și tot atît de buni cetățeni ai țării, conștienți de îndatoririle lor religioase-morale dar și pe deplin înțelegători ai vremurilor de mare progres la care a ajuns omenirea. Declar solemn că voi veghea necontenit ca preoții să-și îndeplinească în mod conștiincios îndatoririle lor, fiind în permanență în mijlocul poporului, în care scop voi avea toată grija ca ei să primească îndrumările necesare de la centrul eparhial» [48].

Privirile episcopului Partenie Ciopron au fost ațintite, mai cu seamă, la treburile gospodărești-economice eparhiale. Printre înfăptuirile de genul acesta, din vremea păstoriei sale, mai importante, sînt următoarele: mărirea casei episcopale potrivit proiectelor întocmite de Direcția Monumentelor Istorice; construirea în zona de nord-est a incintei episcopale a unei clădiri asemănătoare ca plan și înfățișare cu acelea înălțate de episcopul Melchisedec pe laturile de nord-vest și vest; pentru încălzirea complexului episcopal — catedrala, casa episcopală, locuințele personalului monahal, birouri, anexe gospodărești — s-a introdus și amenajat o centrală termică; deoarece turnătoria de lumînări funcționa într-o clădire necorespunzătoare, s-a construit alta de dimensiuni mari în care a fost instalat aparatajul necesar de producție; la mănăstirea Varatec s-a clădit o casă a episcopilor Romanului cu fonduri acordate de administrația eparhială și personal de episcopul Partenie. În eparhie, numeroase biserici au fost reînnoite prin lucrări, într-o bună măsură, cu ajutoare materiale acordate de centrul eparhial; corpurile de chilii din jurul bisericii «Sfinții Apostoli Petru și Pavel», altădată, catedrală episcopală, din Huși, de pildă, au fost în mare parte restaurate.

Împreună cu alți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române, în fruntea cărora se afla patriarhul Justinian, episcopul Partenie, în anul 1963 (24. VI.—4.VII.1963) a vizitat Atena, Sf. Munte Athos și alte centre de importanță bisericească din Grecia.

Slăbit de numărul anilor și de unele suferințe fizice, episcopul Partenie a recomandat, în decembrie 1971 și Sf. Sinod a ales în postul de arhiereu-vicar pe arhimandritul *Eftimie Luca*, starețul mănăstirii «Sfîntul Ioan cel Nou» de la Suceava pentru a-l ajuta la conducerea eparhiei. Împlinind 80 de ani, cu puterile tot mai scăzute, episcopul Partenie, pe ziua de 1 ianuarie 1978, s-a retras din scaun și s-a stabilit la casa episcopală din mănăstirea Varatec. În ziua de 28 iulie 1980 și-a dat obștescul sfîrșit, iar în ziua de 30 ale aceleeași luni a fost înmormîn-

48. «B.O.R.», nr. 3—4/1902, p. 139.

tat la cimitirul mănăstirii. Pe crucea de la mormîntul său s-au scris următoarele: «*P. S. Episcop Dr. Partenie Ciopron episcop al Romanului și Hușilor. Născut 30 septembrie 1896. Decedat la 28 iulie 1980*».

Sfîntul Sinod, a încredințat Mitropolitului Teoctist al Moldovei și Sucevei, locotenența Episcopiei Romanului și Hușilor, pînă la ocuparea postului vacant cu un Episcop titular (adresa nr. 564/1978).

Eftimie Luca (23 aprilie 1978 —). Alegerea s-a făcut în ziua de 20 aprilie 1978, înmînarea decretului prezidențial la Departamentul Cultelor, în ziua de 21 aprilie, iar înscăunarea la Roman în ziua de 23 aprilie (Duminica Floriilor) același an. Noul episcop al Romanului s-a născut la 9 noiembrie 1914 în comuna Hangu, județul Neamț. După absolvirea școlii primare în satul natal, pe cînd avea vîrsta de 20 de ani a fost primit ca frate la mănăstirea Slatina; s-a înscris apoi în 1933 la seminarul teologic monahal din mănăstirea Cernica pe care l-a absolvit în anul 1941. În intervalul 1945—1949 a urmat cursurile facultății de Teologie. Între timp a fost tuns în monahism la mănăstirea Ciolanu, jud. Buzău, hirotonit ierodiacon în anul 1941 și ieromonah în 1947.

Pe ziua de 1 aprilie 1949 a fost rînduit stareț al mănăstirii Bistrița, jud. Neamț, pe care, cu excepția anilor 1950 și 1960, cînd a funcționat ca exarh al mănăstirilor din eparhia Romanului și Hușilor, a condus-o pînă în anul 1966. Începînd din anul 1966 și pînă în februarie 1972 a funcționat ca stareț al mănăstirii Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, primind, totodată, și distincția onorifică de arhimandrit. În ziua de 13 decembrie 1971, Sf. Sinod l-a ales arhiereu-vicar al eparhiei Romanului și Hușilor cu titlul de Bîrlădeanul, hirotonia sa întru arhiereu s-a săvîrșit în ziua de 30 ianuarie 1972, în catedrala episcopală a Romanului, — pe cît se știe, prima hirotonie de arhiereu în acest sfînt lăcaș — iar înmînarea decretului de recunoaștere în această demnitate a avut loc în ziua de 17 februarie același an la Departamentul Cultelor[49].

Cu prilejul înscăunării sale ca întîistătător al eparhei Romanului și Hușilor, la 23 aprilie 1978, episcopul Eftimie Luca spunea, între altele: «Reîmprospătez și acum, pentru știința binecredincioșilor creștini încredințați arhipăstoriei mele că voi stărui cu toată îndelunga răbdare (II. Tim. IV, 2) pentru a face «cuvîntul lui Dumnezeu viu și lucrător» (Evrei IV, 1) în cugetele și faptele lor. Ca arhiereu rînduit pentru oameni, voi săvîrși lucrarea de sfințire a fiilor duhovnicești și în toate voi fi cu multă răbdare (II Corinteni VI, 6), cu bunătate, cu smerenie, cu blîndețe (col. III, 12), spre a îmbrăca și înnoi în dreptatea și sfințenia

49. «M.M.S.», nr. 1—2/1972, p. 6—25.

adevărului (Efes. IV, 24) pe toți slujitorii și binecredincioșii creștini ai eparhiei Romanului și Hușilor. Voi lucra și voi îndemna cu cuvîntul și cu fapta ca să se lucreze cu avînt patriotic și cu unire frățească, în toate acțiunile obștești, în toate locurile de muncă unde credincioșii noștri își desfășoară activitatea» [50].

Episcopul Eftimie Luca a avut și are în vedere buna desfășurare a treburilor gospodărești eparhiale, a celor administrativ-pastorale și a celor culturale. Ca gospodar activ, s-a remarcat pe cînd conducea mănăstirea Bistrița, apoi mănăstirea Sf. Ioan cel Nou de la Suceava. Într-o largă măsură, lucrările de restaurare de la complexul monumental sucevean s-au efectuat sub atenta sa supraveghere. De fapt, prezența sa în conducerea eparhiei Romanului și Hușilor s-a simțit înainte de alegerea sa în scaunul episcopal, pe cînd funcționa ca arhiereu-vicar. În atenția sa a stat, prioritar catedrala episcopală. După studii și documentații temeinice, întocmite de arhitecți și ingineri specialiști în lucrări de restaurare, începînd din anul 1979, ctitoria domnului Petru Rareș și a episcopului Macarie, cronicarul, ale cărei bolte erau șubrezite, în urma cutremurelor din 1940 și 1977, a fost consolidată ; elementele arhitecturale decorative ale fațadei apar astăzi, în urma lucrărilor, în toată frumusețea lor. Acum mai bine de 50 de ani, fusese scoasă la lumină pictura originală a bisericii ; înegrită, între timp, și fisurată din cauza cutremurelor, prin strădania episcopului Eftimie, ea a fost curățată, luminată și întregită de către pictorul restaurator V. Grimalschi în anii 1981—1982. Spre a opri acțiunea dăunătoare a fumului de lumînări și a impurităților de orice fel asupra picturii s-au luat măsuri corespunzătoare. Alte biserici din eparhie, importante monumente istorice și de artă — Precista Bacău, Bogdana, Runc, Borzești și Mănăstirea Cașin, județul Bacău, Sf. Voievozi și fosta biserică armenească din Roman, preluată, de eparhia Romanului și Hușilor — recapătă, cu fiecare zi ce trece, înfățișarea lor originară, prin lucrările de restaurare care se săvîrșesc acum. Numeroase locașuri de închinare din eparhie, zdruncinate de catastrofalul cutremur de la 4 martie 1977, în parte cu dotații acordate de administrația eparhială, au fost reparate și reînnoite.

Spre a le ocroti, potrivit legii patrimoniului și a le asigura viața, în veci de veci, într-o încăpere de la centrul eparhial, sub îndrumarea episcopului Eftimie, au fost expuse, muzeistic, valorile liturgice care aparțin patrimoniului catedralei episcopale — icoane, vase liturgice, cădelnițe, cruci, broderii, cărți vechi, manuscrise ș.a. Cărțile valoroase ale episcopiei, atît sub aspect istoric, cît și prin înfățișarea lor artistică, cum și acelea aduse de la parohiile din protopopiatul Roman, au fost

50. «B.O.R.», nr. 5—6/1978, p. 438.

expuse, potrivit normelor indicate de specialiști, într-o încăpere uscată și bine aerisită, învecinată aceleea în care se află colecția de obiecte bisericești. De asemenea, cărțile vechi adunate de la parohiile județului Bacău, în număr de cîteva mii, au fost depozitate într-o clădire, înnoită și consolidată, prin lucrări efectuate în 1979—1980, de la complexul monumental Bogdana; în aceeași clădire, în alte camere, au fost expuse muzeistic obiecte liturgice valoroase predate de parohiile județului Bacău, iar în altă clădire sînt păstrate cîteva sute de icoane vechi provenite de la bisericile din același județ. Cărțile vechi și alte obiecte de cult predate de bisericile din județul Vaslui au fost expuse în fosta casă episcopală de la Huși, revenită, de curînd, în patrimoniul eparhiei.

Participarea episcopului Eftimie Luca la conferințele preoțești, vizitațiile canonice pe care le face parohiilor și cuvîntările rostite în astfel de împrejurări, au ca țel esențial unitatea credinței strămoșești și îndrumarea clericilor și dreptcredincioșilor spre a-și îndeplini ei îndatoririle religioase și patriotice.

În zilele de 25—29 mai 1978, episcopul Eftimie, alături de mitropolitul Teoctist al Moldovei și Sucevei și de mitropolitul Antonie al Ardealului, atunci episcop vicar patriarhal, a participat la festivitățile de la Moscova prilejuite de a 60-a aniversare a reînființării patriarhiei Moscovei și a toată Rusia, iar în zilelee de 28—31.V.1983, la Sofia, împreună cu mitropolitul Teoctist, au reprezentat Biserica Ortodoxă Română la sărbătorirea celei de a 30-a aniversări a patriarhiei ortodoxe bulgare.

Cîteva articole dintre care amintesc: «*Probleme religioase-morale în scrierile lui Dimitrie Cantemir* («M.M.S.» nr. 9—10/1975); *Episcopul Melchisedec și independența de stat a României* («M.M.S.», nr. 5—6/1977); *Referiri ale episcopului Melchisedec la unirea și unitatea românilor* («M.M.S.», nr. 9—12/1978); *Miron Costin și împrejurările în care orașul Roman a devenit legat de această mare personalitate* («M.M.S.», nr. 4—6/1981); *Simbolul niceo-constantinopolitan. Importanța lui pentru viața Bisericii și valoarea lui ecumenică* («M.M.S.», nr. 7—9/1981); *Clerici ortodocși din eparhia Romanului și Hușilor în războiul din 1916—1918* («B.O.R.», nr. 11—12/1978); monografia *Episcopul Melchisedec Ștefănescu*, Roman, 1982, închinată marelui său înaintaș, cum și sprijinul larg și binevoitor acordat la întocmirea monografiei *Episcopia Romanului* ce apare acum, demonstrează că episcopul Eftimie are printre preocupările sale culturale, valorificarea trecutului nostru bisericesc.

X

CANCELARIA EPARHIALĂ

Totdeauna, episcopul, pentru conducerea și administrarea eparhiei a fost înconjurat și ajutat de colaboratori. Nu se poate preciza numărul acestora și nici atribuțiile pe care le aveau ei, fie în cancelarie, fie pe teren, deoarece documentele nu conțin precizări în legătură cu așa ceva. Biserica episcopală era organizată întocmai ca o mănăstire. În unele acte vechi, ea este denumită «mănăstirea episcopiei de Roman» [1] — «Mitrofan episcop de Roman și tot soborul de la sfînta episcopie de acolo» [2]; la Roman se află «o mănăstire minunată cu numele Sfînta Parascheva» [3] — iar în altele «Mitropolia de la Roman și cu toți călugării care sînt acolo» [4]. Negreșit, monahii care viețuiau în jurul catedralei săvîrșeau, după rînduială, slujbele religioase în această biserică episcopală, însoțeau pe episcopi în vizitațiile lor canonice și se ocupau de chivernisirea și buna gospodărire a avutului episcopiei. Inventarul bisericii și buna desfășurare a slujbelor bisericești erau în grija unui «eclesiarh» [5]. Pentru îndeplinirea îndatoririlor sale de judecător, pentru colectarea veniturilor anuale produse de moșii și diferite alte proprietăți și privilegii, pentru strîngerea poclonului, banilor cîrjei și, mai tîrziu, a banilor pentru școli, ca și pentru rezolvarea litigiilor care se iveau între episcopie, ca proprietară, și cei care cultivau pămîntul, episcopul avea oamenii săi, fie «protopopul său», fie« orînduitul său» [6]. Protopopul, așezat în fruntea unui ținut sau a unui ocol, aducea la îndeplinire toate dispozițiile chiriarhale și, fără îndoială, urmărea activitatea pastorală a preoților.

Potrivit statisticii bisericești din anul 1809, întocmită de eparhii, la dispoziția exarhului Gavriil Bănulescu, spre a se cunoaște care și cîți sînt cei scutiți de sarcinile fiscale, în eparhia Romanului erau, în total, 41 de protopopi : 2 în slujbă la episcopie, 13 în slujbă la ținuturi și ocoale, 26

1. D.I.R., veacul XVI, vol. IV, 1591—1600, doc. 34, p. 32.
2. D.I.R., veacul XVII, vol. III, 1611—1615, doc. 159, p. 98.
3. Călători străini..., VI, p. 156.
4. D.I.R., veacul XVI, vol. II, 1551—1570, doc. 200, p. 189.
5. La începutul secolului trecut, eclesiarhul se numea Gherman (Arhivele Statului București, fond «Episcopia Romanului», pachet XXV/2).
6. Documenta..., II, p. 103, 104, 189—190.

în slujbă la parohii [7]. Cu vremea, numărul protopopiatelor a variat. În anul 1925, în fiecare județ se afla unul singur. După 1925 s-au înființat circumscripții protopopești. În anul 1936 erau 9 protopopiate [8]. Astăzi sînt 7 : Roman, Bacău, Moinești, Tg. Ocna, Bîrlad, Vaslui și Huși.

Încă de timpuriu, la centrul eparhial Roman, ca și la alte centre eparhiale și chiar, la mănăstiri, întîlnim un dichiu (dicheu) a cărui atribuție de căpetenie era administrarea tuturor bunurilor episcopale ; el se ocupa, în mod deosebit, de afacerile gospodărești-economice ale episcopiei. Într-o mărturie, datată 13 ianuarie 1586, se cunoaște că dichiul episcopiei Romanului, pe vremea cînd a fost scrisă această mărturie, se numea Dionisie [9] ; în mai 1655, dichiu al episcopiei era Corbul iar unul dintre dieci se numea Ștefan ; o diată a lui Simion Veișa, cu data 3 decembrie 1740, este semnată și de Ieroftei dichiul Romanului ca martor «și încredințată de Ioanichie episcopul Romanului» [10] ; într-o mărturie, datată 11 mai 1755, de vînzarea unei moșii din satul Averești, între martori este și Corbul dichiul de la episcopia de la Roman [11] ; pe un zapis de vînzare, din 20 februarie 1783, redactat în fața episcopului Leon al Romanului, este subscris «Cosma ieromonah proin dichiu adivirez aceste mai sus scrise cu mîna mea» [12]. În anul 1786, episcopul Iacob grecul a rînduit la episcopie numai «amploiați greci», printre ei dichiul Procopie [13] ; la începutul secolului trecut, a funcționat în calitate de dichiu un Macarie [14].

Natural, pe lîngă dichiu, erau și alți slujbași ca, de pildă, vechilii moșiilor ; unul dintre ei, anume preotul Avraam, este pomenit într-o mărturie datată 4 septembrie 1818 [15], altul, «economul Mihail protoiereul ținutului Putna», a primit misiunea de vechil, la 18 martie 1844, de la episcopul Veniamin Roset [16].

7. Const. N. Tomescu, Cîteva date precise din biserica Moldovei, în «Calendarul Arhiepiscopiei Iașilor» 1932, p. 106.

Protopopii erau numiți de episcopi ; la 1 mai 1834, de pildă, episcopul Meletie scria preotului Ambrozie din Bacău că l-a numit protopop al ținutului Bacău, arătîndu-i că trebuie să vegheze la respectarea de către preoți a normelor de oficiere a serviciilor religioase (Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424—1848), București, 1976, f. 191).

8. «Anuarul..., 1936, p. 429.

9. D.I.R., veacul XVI, vol. III, 1571—1590, doc. 367, p. 229.

10. Iacov Antonovici, Documente bîrlădene, vol. V, Huși, 1926, p. 303—305.

11. Melchisedek..., op. cit., II, p. 59.

12. Ibidem, p. 122 ; pe cînd era în funcțiune, primise de la episcopul Ioanichie misiunea de a merge la București unde era domn Constantin Racoviță — domnise și în Moldova — «cu cărți» referitoare la bisericile Precista Mare din Roman și proorocul Samuil din Focșani.

13. Ibidem, p. 127—128.

14. Arhivele Statului București, fond «Episcopia Romanului» pachet XI/29 și 32, pachet XIII/17.

15. Ibidem, pachet XI/22.

16. Ibidem.

Registre de cancelarie s-au introdus mai tîrziu la episcopie. Se păstrau, doar, «cărţile» domneşti, în original, prin care domnii au dat şi au întărit diferite bunuri episcopiei ori i-au acordat scutiri şi privilegii; de asemenea, se păstrau zapise de vînzare, mărturii, hotarnice etc. Documentele acestea se puteau pierde, în împrejurări grele, cum, de altfel, s-a întîmplat [17]. Cu scopul de a ţine evidenţa tuturor proprietăţilor episcopale, a drepturilor şi privilegiilor acordate, episcopul Ioanichie, la începutul anului 1756, a luat măsura de a se transcrie, într-o condică specială, toate documentele satelor, moşiilor şi privilegiilor hărăzite episcopiei. Această lucrare a îndeplinit-o ieromonahul Grigorie, proin egumen mănăstirii Neamţului» [18].

Treptat, s-au introdus condici atît la cancelaria episcopală cît şi la parohii în care se notau, îndeosebi, operaţiunile de ordin contabil. La 1 iunie 1827, episcopul Meletie subscrie, la Bîrlad, următoarea dispoziţie: «...la cea întîi ieşire a noastră în eparhie spre duhovnicească cercetare, după a noastră păstorească datorie, luînd aminte mai întîi pentru starea sfintelor lui Dumnezeu biserici din oraşul Bîrladului, socotind de cuviinţă am rînduit a se afla la fieştecare biserică cîte o condică în care să se scrie bunurile mişcătoare şi stătătoare, veniturile şi cheltuielile pe fieştecare an... să se aleagă epitrop cu a noastră osăbită carte spre a purta grijă cu silinţă pentru folosul şi sporirea averilor bisericeşti» [19]. Meletie a fost, pe cît se ştie, un episcop care s-a ocupat cu mare luare aminte de bunul mers al treburilor gospodăreşti eparhiale; el a reuşit să achite imensele datorii ale episcopiei rămase de la predecesorii săi [20]. Personal lua cunoştinţă de «sămele» din condicile parohiale, adică de operaţiunile contabile. Iată o rezoluţie a sa grăitoare în această privinţă: «La anul 1840 august 7 privindu-să de către noi sămele din această condică a bisericii sfîntului Nicolae (Bîrlad) să însemnează spre ştiinţă poroncind ca şi pe viitorime să se urmeze întocmai» [21]. Dacă a dispus el introducerea unor condici la parohii în care să fie trecute operaţiunile de contabilitate, cu atît mai mult se va fi îngrijit de bunul mers al cancelariei episcopale introducînd registre, rînduind funcţionari şi supraveghind activitatea acestora.

La începutul deceniului opt al secolului trecut, forma de organizare şi funcţionare a cancelariei episcopale a intrat într-o nouă etapă. Evidenţa bunurilor bisericeşti de tot felul, mînuirea banilor publici, lucrările de contabilitate, din zi în zi, tot mai variate, numirea personalului

17. Vezi, p. 217.
18. Vezi p. 232.
19. Iacov Antonovici, op. cit., vol. V, p. 1—2.
20. Vezi p. 270.
21. Iacov Antonovici, op. cit., vol. V, p. 17.

bisericesc, buna desfășurare a vieții mănăstirești, grija față de școlile bisericești, coordonarea acțiunilor pentru păstrarea unității de credință, disciplina bisericească, impuneau mai mulți funcționari într-o cancelarie eparhială și, firește, diferite registre. Potrivit legii pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți sancționată la 14 decembrie 1872[22] și regulamentului pentru disciplina bisericească, sancționat la 7 iunie 1873[23], episcopul era ajutat de un consistoriu, alcătuit numai din clerici, care se pronunța, cînd era convocat, în legătură cu unele chestiuni referitoare la parohii, învățămînt, personal bisericesc, economice etc. Cancelaria urma să fie condusă de un director ajutat de «amploaiații» aleși de chiriarh și recunoscuți de Ministerul Cultelor. Aceeași lege, din 1872, prevedea arhierei vicari pe lîngă mitropolii și episcopii, aleși de Sf. Sinod și recunoscuți de guvern; arhiereul vicar al eparhiei Romanului, aproape, tot timpul, a purtat titlul de «Băcăoanul».

Cancelaria eparhială a episcopiei Romanului a căpătat altă înfățișare, începînd din anul 1925, în urma legii pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române[24] și Statutului pentru organizarea și funcționarea B.O.R. adoptat în același an. După natura lor, treburile eparhiale sînt secționate, potrivit legii și statutului, după cum urmează: administrative-bisericești, culturale și economice-gospodărești; în fruntea fiecărui resort de lucru este rînduit cîte un consilier referent.

La mitropolii, vicarul trebuia să fie neapărat arhiereu; la episcopii, potrivit legilor amintite, vicarul putea fi preot de mir sau monah; unui episcop, însă, la bătrînețe, i se putea aproba un arhiereu vicar. La episcopia Romanului, în intervalul 1925—1949, a funcționat un arhiereu vicar cu titulatura «Băcăoanul». Forul deliberativ al eparhiei, adunarea eparhială, este alcătuit din clerici și mireni, aceștia din urmă în proporție de două treimi.

Aceeași înfățișare o are cancelaria și administrația eparhială după Statutul pentru funcționarea și organizarea B.O.R., adoptat în anul 1948. Deoarece, cu fiecare zi, treburile eparhiale s-au înmulțit, a crescut și numărul funcționarilor; în loc de trei consilieri, la episcopii, au rămas numai doi.

22. «Monitorul oficial» nr. 28 din 19 decembrie 1872.
23. Ibidem, nr. 130 din 19 iunie 1873.
24. Ibidem, nr. 97 din 6 mai 1925.

XI

PECEȚI EPISCOPALE

«Cărțile» domnești vechi sau uricele, cum, obișnuit, sînt ele numite, erau — unele dintre ele — semnate de voievozi și întărite cu peceți, fie atîrnate, fie aplicate în dreptul semnăturilor pe chinovar amestecat cu alte substanțe, fie, dar mai tîrziu, timbrate. Prin analogie cu procedeele folosite în cancelariile domnești, eparhiile au introdus, de timpuriu, peceți pentru întărirea semnăturilor chiriarhale. În afară de pecețile eparhiilor care se aplicau pe acte privitoare la chestiuni de mare importanță, ierarhii eparhioți aveau peceți sau sigilii personale ce erau aplicate, în dreptul semnăturii proprii, pe zapise, mărturii, anaforale, cărți de duhovnicie, dispoziții trimise protopopilor, numiri de preoți etc. Unele acte sînt semnate de ierarhii eparhioți fără a fi întărite cu peceți.

Cea dintîi referire la o pecete a unui episcop de Roman, este din 12 iulie 1499; în acea zi, Ștefan cel Mare a încheiat un tratat cu Ioan Albert regele Poloniei; printre martori și ierarhii țării..., cu pecețile arhiepiscopilor și episcopilor...» [1].

Dacă, de pildă, pecetea personală a episcopului Mitrofan II care a păstorit la Roman (1607—1612) [2], de asemenea, a episcopului Evloghie care a păstorit în același scaun (1641—1644) [3], sînt simple avînd în mijlocul cercului numele acestor ierarhi iar în jur, dispuse circular, cuvintele: *episcop al Romanului*, aceea a episcopului de tristă amintire Iacob grecul care a păstorit numai cîteva luni în 1786 [4], dimpotrivă, este încărcată; spre deosebire de celelalte, de formă circulară, aceasta este octogonală, dar nu cu laturile egale; în cîmpul ei este reprezentată scena unei hirotonii: un arhiereu îmbrăcat în veșminte punînd mîinile pe capul unui candidat care stă în genunchi, cu mîinile la piept; în dreapta arhiereului stă un preot iar în stînga un diacon, amîndoi îmbrăcați în veșminte; deasupra persoanelor scenei planează Sf. Duh în chip de porumb revărsînd darurile sale sub formă de raze asupra celui ce este hirotonit iar la picioarele arhiereului un șarpe, simbolul înțelep-

1. Ioan Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, volumul II, București, 1913, p. 425, 434, 441.
2. Vezi p. 179—180.
3. Vezi p. 186—187.
4. Vezi p. 246.

ciunii ; în exergă, este înșirată pe cele opt laturi ale peceții inscripția : *Iacov din mila lui Dumnezeu episcop al Romanului 1768.* Deși acest episcop a fost stăpînit de înclinații nesănătoase și a săvîrșit abateri, cu toate acestea remarca Melchisedec, «el a fost un om de spirit din moment ce a conceput o astfel de pecete» [5]. Ea era personală.

Pecetea episcopiei Romanului care apare pe acte în secolul al XVII-lea și, curent, în cele următoare, poartă, în cîmpul ei, chipul Prea Cuvioasei Parascheva, hramul catedralei episcopale, iar în exergă o inscripție care a variat. Astfel, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, inscripția cuprindea următoarele cuvinte : *Pecetea sfintei episcopii Romanului.* Înainte de jumătatea secolului al XVIII-lea și, tot timpul, pe vremea episcopului Ioanichie (1747—1769), pecetea episcopală are în cîmpul ei chipul Prea Cuvioasei Parascheva și împrejur inscripția : *Pecetea sfintei episcopii Romanului i Galaților.* Includerea Galaților în inscripția de pe pecetea episcopiei se datorește faptului că mitropolia Proilavei urmărea să-și întindă jurisdicția canonică și asupra acestui oraș [6]. Pecetea de pe vremea episcopului Gherasim Clipa (1803—1826) are formă ovoidală ; în cîmp, Prea Cuvioasa Parascheva cu legenda *Aghia* în dreapta și *Para(scheva)* în stînga iar în exergă : *Pecetea sfintei episcopii Romanului* [7] ; deși ținutul Covurlui cu orașul Galați aparțineau, pe vremea lui Gherasim, episcopiei Romanului, cu toate acestea, pe pecetea din timpul său, nu apare *i Galaților.* Pe o pecete folosită de episcopul Meletie (1826—1844) este înscrisă data 2 *iunie 1826,* cînd, de fapt, numitul ierarh și-a început păstoria la Roman.

Episcopii care au păstorit în scaunul Romanului, cu începere din 1844, pînă în zilele noastre n-au folosit peceți sau sigilii personale. Întărirea semnăturilor de pe actele de cancelarie s-a făcut numai cu pecetea episcopală timbrată. Aceasta a fost și este rotundă dar a variat din punct de vedere sfragistic. Multă vreme inscripția a fost o împletire de expresii referitoare la ordinea de stat și la aceea bisericească, apoi numai bisericească.

5. Melchisedek..., op. cit., II, p. 122—123.
6. Ibidem, p. 29.
7. Arhivele Statului București, fond «Episcopia Romanului», pachet XXV/2 și 3.

XII

POMELNICELE EPISCOPIEI ROMANULUI

Cel mai vechi pomelnic, cunoscut, al episcopiei Romanului în care apar domni ai Moldovei și soțiile lor, mitropoliți (unii au păstorit, mai înainte, la Roman), episcopi și cîțiva boieri este cel anexat la catastiful breslei mișeilor, datat 7212 (1704) gen. (ianuarie) 21 [1], dar, negreșit, transcris după pomelnice mai vechi care, între timp, s-au pierdut. Cuprinsul pomelnicului : *Domnii și soțiile lor : Dragoș, Petru, Bogdan, Roman, Ștefan* bătrînul, *Alexandru* bătrînul, *Iliaș, Bogdan, Ștefan cel Bun, Bogdan, Ștefan cel Tînăr, Petru Rareș și* doamna *Ileana, Ștefăniță fiul lui Petru Rareș, Alexandru* și doamna *Ruxandra, Iancu, Ioan* și doamna *Maria, Aron, Ieremia Movilă, Constantin, Ștefan Tomșa* și doamna *Ginevra, Radu, Barnovschi, Alexandru Iliaș, Moise, Vasile, Gheorghe Ștefan, Gheorghe Ghica, Ștefăniță fiul lui Vasile, Eustatie Dabija, Duca* și doamna *Nastasia, Iliaș fiul lui Alexandru, Ștefan, Petru* și doamna *Maria, Dumitrașcu, Antonie Ruset, Constantin* bătrînul, *Constantin Duca* și doamna *Maria, Antioh fiul lui Constantin* și doamna *Ecaterina, Dimitrie, fiul lui Constantîn* și doamna *Casandra, Mihai Racoviță* și doamna *Ana.* Mitropoliți : *Teoctist, Calistrat, Teofan, Grigore, Gheorghe, Grigore, Teofan, Anastasie, Macarie, Gheorghe Movilă, Teodosie, Atanasie, Varlaam, Ghedeon, Sava, Dosoftei ;* episcopi : *Mitrofan, Gheorghe, Iftimie, Isaîa, Gheorghe, Eustatie, Agaton, Ghedeon, Nicanor, Mitrofan, Anastasie, Evloghie, Ioan, Filotei, Efrem.* Boieri : *Antioh Jora* vel logofăt, *Iordache Ruset* vel vornic al Țării de Jos, *Lupu Bogdan,* vel vornic al Țării de Sus, *Lupu Costache* hatman, *Manolachi Ruset* vel postelnic, *Ilie Enache* vel spătar, *Palade* vel vistiernic.

Al doilea pomelnic, cunoscut, este anexat la catastiful breslelor de meseriași, înnoit și întărit de episcopul Atanasie la 28 decembrie 7233 [2]. Acesta se deosebește de precedentul prin adăugarea ultimului domn *Nicolae* (Mavrocordat). Ulterior, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, au fost adăugați alți domni în ordinea următoare : *Grigore Ghica, Constantin Nicolae, Ioan* fiul lui Nicolae, *Constantin* fiul lui Mihai, *Matei Ghica,*

1. Melchisedek..., *op. cit.*, I, p. 318—320
2. Ibidem, *op. cit.*, II, p. 17—18.

Constantin Morunzi, Scarlat Ghica, Teodor, Grigore Teodor, Alexandru Mavrocordat. Episcopii: *Macarie, Anastasie, Gheorghe, Eftimie, Eustatie, Nicanor, Agaton, Mitrofan, Filotei, Anastasie Crimca, Pavel* ot Neamț, *Dionisie, Benedict, Evloghie, Anastasie, Dositei, Ioan* ot Secul, *Teodosie* ot Bogdana, *Sava* ot Putna, *Misail* ot Secul, *Lavrentie* ot Bogdana, *Pahomie* ot Neamț, *Sava* ot Păngărați, *Gheorghe* ot Neamț, *Atanasie* ot Putna; alți episcopi adăugați ulterior: *Daniil* ot Solca, *Ghedeon* ot Secul, *Teofan* ot Neamț, *Ioanichie* ot Neamț, *Leon* ot Putna, *Iacob* grec, *Antonie* ot Putna, *Veniamin Negel*; în sfîrșit alții sînt adăugați la 24 decembrie 1855: *Gherasim, Meletie, Veniamin Roset, Iustin Edesis* și *Nectarie Hermeziu Sotiriupoleos.*

La episcopie se mai păstra, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un pomelnic scris, în anul 1844, după altul mai vechi [3], probabil din vremea episcopului Gherasim. Pomelnicul are în frunte episcopii: *Anastasie, Dositei, Macarie, Eustratie, Anastasie, Eftimie, Efrem, Ieremia, Teoctist, Agaton, Anastasie, Mitrofan, Pavel, Atanasie, Evloghie, Dositei, Gheorghe,* arhiepiscop *Sava, Ioan, Dositei, Teodosie, Misail, Pahomie,* arhiepiscop *Varlaam, Lavrentie, Ghedeon, Sava, Gheorghe, Daniil, Atanasie, Ioanichie, Ghedon, Leon, Teofil, Iacob, Antonie, Gherasim.* În continuare sînt trecuți domni și doamne dar nu în ordinea în care au domnit în Moldova.

Alt pomelnic intitulat *Pomelnicul fericiților ctitori,* scris pe hîrtie, pe care, cu decenii în urmă, l-am găsit în vestmîntăria catedralei, este copiat, se pare, după cel din anul 1844, la 23 ianuarie 1862, probabil, de Ghermano arhimandrit care a adăugat și cîteva rude de-ale sale; arhiepiscopii, în acest pomelnic, sînt trecuți în frunte. În sfîrșit, în colecția de obiecte bisericești a episcopiei se păstrează «*Pomelnicul fericiților și pururea pomeniților ctitori ai sfintei episcopii a Romanului: domnitori, episcopi și alți binefăcători mireni și clerici, de la sfîrșitul veacului al XIV-lea pînă în prezent.*

Domnitori și doamne: *Roman* voevod (fondatorul orașului), *Anastasia* doamna soția sa, *Alexandru cel Bun,* fiul lui Roman, *Ana* doamna soția sa, *Ștefan cel Mare, Maria* doamna soția sa (părinții lui Bogdan voevod și *Oltea* doamna), *Bogdan* voevod (fiul marelui Ștefan), și soția sa *Stana* doamna, *Petru Rareș* voevod și soția sa *Elena* doamna, *Ștefan* voevod (fiul lui Rareș), ctitorii bisericii actuale a episcopiei, *Petru* voevod Șchiopul, *Ieremia Movilă,* voevod, *Elisabeta* doamna soția sa, *Constantin Moghilă* voevod, *Ștefan Tomșa* voevod, *Miron Barnovschi* voevod, mama sa *Elisabeta* monahia, *Vasile* voevod, *Tudosia* doamna soția sa, *Antioh Cantemir* voevod, *Dimitrie Cantemir* voevod, *Constantin Du-*

3. Ibidem, p. 203—204.

ca voevod, *Mihail Racoviță* voevod, *Nicolae Mavrocordat* voevod, *Grigore Ghica* voevod, *Constantin Mavrocordat* voevod, *Ioan Mavrocordat* voevod, *Matei Ghica* voevod, *Constantin Racoviță* voevod, *Scarlat Ghica* voevod, *Grigore Calimache* voevod, *Alexandru Ipsilanti* voevod, *Alexandru Moruzi* voevod, *Constantin Ipsilanti* voevod, *Scarlat Calimache* voevod, *Ioan Sturdza* voevod, *Ruxandra* doamna soția sa, *Mihail Sturdza* voevod, *Smaragda* doamna soția sa, *Grigore Ghica* voevod, *Alexandru Cuza* voevod, *Elena* doamna soția sa.

Episcopii: *Calist, Tarasie, Vasile, Macarie I, Dorotheu, Macarie al II-lea* (sub privegherea lui și îngrijirea lui s-a zidit biserica actuală a episcopiei între anii 1546—1550), *Anastasie I, Georgie I, Eustratie, Agathon, Anastasie al II-lea, Mitrofan I, Pavel, Athanasie I, Mitrofan al II-lea, Evloghie, Anastasie al III-lea, Sava I, Dosotheu, Theodosie, Ioan, Sava al II-lea, Misail, Lavrentie, Pahomie, Sava al III-lea, Georgie al II-lea, Athanasie al II-lea, Ghedeon, Theofil, Ioanichie, Leon Gheuca, Antonie, Veniamin Costaki, Gherasim, Meletie, Veniamin Roset,* Arhiereul *Nectarie Hermeziu, Athanasie al III-lea* munteanul, *Isaia Vicol, Melchisedec.*

Alți binefăcători: *Pascul Neniscanul,* monahul *Teodor, Preda, Grigorie Bîrcă* și soția sa *Ștefana,* căpitanul *Theodor,* medelnicerul *Andrieș Ivanovici,* fiul lui *Toderașc* fost mare logofăt, preotul *Apostol Căpătan* cu fiii săi *Georgie, Pavel* și *Vasile,* și frații *Ioniță* și *Ioan* din familia *Stahie* au hărăzit episcopiei răzășiile lor din Giurgeni cu condiția ca episcopul Ghedeon să facă acolo un schitișor de monahi, monahia *Martha Ruset, George Dimitriu* cu soția sa *Ecaterina,* arhimandritul *Ieronim Ștefănescu,* schimonahia *Evghenia Ștefănescu, Constantin Andreescu* cu soția sa *Safta,* arhimandritul *Sofronie Puiul, Ioan Stroi* și soția sa *Maria, Elena Hermeziu, Vasile Mandinescu, Maria Vrena, Ioan Michailescu.*

Miniștri binefăcători episcopiei: *Dimitrie Cantacuzino, Vasile Ureche, Petru Aurelian, Dimitrie Sturdza, Theodor Rosetti, Titu Maiorescu.*

Acest pomelnic s-a scris sub arhipăstoria Prea Sfințitului Melchisedec, Episcopul Romanului, de Maria Sturdza, născută Ghica, spre pomenirea sa și a soțului ei Georgie Sturdza Miclăușanul și a fiicei lor Ecaterina. La Miclăușeni în anul mîntuirii 1891, luna septembrie».

Pomelnicul este înrămat și are formatul unui tablou.

Pomelnicele, în general, sînt documente importante pentru istoria poporului nostru și a vieții sale religioase. Cele de la episcopia Romanului, despre care a fost vorba mai sus, au valoare documentară însă atît domnii cît și ierarhii nu apar în ordine cronologică. Unii episcopi au fost omiși alții trecuți de două ori. Numele unor domni și a unor doamne au fost scrise apoi transcrise denaturat. În orice caz, pomelnicele sînt izvoare istorice de valoare.

XIII

PREOȚI ȘI DIACONI ÎN EPARHIA ROMANULUI

La fiecare biserică slujeau, rînduiți de autoritatea episcopală, un preot sau mai mulți, uneori și un diacon, dacă satul în care se afla biserica era mai mare. Unii dintre preoți erau mai luminați dacă, înainte de a fi ei hirotoniți, învățau carte bisericească pe lîngă clericii și dascălii instruiți, pe la mănăstiri sau, chiar, la școlile organizate, începînd din secolul al XVIII-lea, în eparhii; diferite însemnări pe cărți bisericești vechi, chiar unele sgrafite pe zidurile locașurilor de închinare sînt concludente în legătură cu pregătirea candidaților pentru preoție. Alții, însă, cei mai mulți, nu erau decît țărani mai aleși, cu oarecare știință de carte bisericească, cu practică mai îndelungată la strană dar învestiți de chiriarhi cu puterea harică de a sfinți, învăța și călăuzi credincioșii.

Deși în altă parte a acestei lucrări sînt unele referiri în legătură cu starea cultural-morală ca și cu aceea social-materială a preoților din Moldova, deci și a celor din eparhia Romanului, cu toate acestea, amintesc, sumar, că toți cei care doreau să fie hirotoniți învățau *Ceaslovul, Psaltirea, cîntările duminicale*, pînă în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, în slavonește, apoi, treptat, pe măsură ce erau traduse, în limba română. Unii dintre ei învățau *Gromovnicul, Colăcăriile* sau cuvîntările ce se rosteau la nunți. Neînțelegînd ei limba slavonă, ceea ce învățau și ceea ce, uneori, copiau, era adesea stîlcit și de neînțeles [1]. Preoțimea se bucura de privilegii, printre care scutirea de dări și de dabile față de domnie. Deoarece unii dintre ei pătrunseseră în tagma preoțească fără pregătire corespunzătoare, domnii Moldovei au dispus să fie puși la bir, dacă nu știau carte. De pildă, Constantin Mavrocordat, în a doua domnie (1741—1743) «s-a apucat de capul preoților să-i învețe carte», dînd poruncă ispravnicilor să cerceteze dacă știu ei carte «adică rînduiala bisericii», iar dacă sînt unii fără de carte «să aibă voie a-i pune în bir cu țăranii». Domnul a mers pînă acolo încît strîngea la biserica domnească pe acei care nu aveau învățătură și punea un dascăl

1. D. Furtună, Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea, Vălenii de Munte, 1915, p. 150; Gh. I. Moisescu ș.a., op. cit., II, p. 350.

de carte grecească și românească spre a-i învăța «rînduiala bisericii și a botezului și a ispovedaniei» [2]. Dintr-o carte a domnului Grigore Ghica, datată 15 iulie 1764, se vede că erau preoți care «au luat darul tîlhărește»; aceștia sînt «barbari cu totul și neînvățați... încă neștiind ce sînt soboarele și cîte sînt» [3]. Tălmăcindu-se și tipărindu-se tot mai multe cărți bisericești și luîndu-se măsurile cuvenite, treptat, starea culturală a preoțimiii s-a îmbunătățit. Se cunosc preoți care copiau cărți de slujbă, pomelnice, zapise, mărturii, hotărnicii de moșii etc. [4].

În eparhia Romanului, episcopii de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și din primele decenii ale celui următor, cu unele excepții, alegeau și hirotoneau diaconii și preoții, cu oarecare grijă, căutînd la purtarea și învățătura lor [5]. Chiar dacă unii dintre ei nu aveau multă știință de carte, se remarcau, totuși, prin cumințenia și blîndețea lor. Într-un *Memoriu despre starea Moldovei la 1787*, comitele D'Hauterive, secretarul domnului Alexandru Mavrocordat, referindu-se la preoți, scria următoarele: «Starea bisericească se alege, de arhierei, dintre țăranii moldoveni și aceștia aduc cu ei... bună înțelegere și blîndețea care sînt în firea lor... Nu se cere de la ei decît să știe a ceti sau cel puțin să zică pe de rost rugăciunile și să cînte cu glas tare... prin satele moldovenești se află destui țărani care să știe să se roage și să cînte, pentru ca să nu fie niciodată greu de ales» [6].

Altădată, nu erau scheme de funcțiuni, ca în zilele noastre, în care să fie prevăzute posturile de preoți și diaconi, înființarea și desființarea acestora în raport cu numărul credincioșilor unui sat sau a unui oraș. Cine dorea preoția o obținea. Erau, firește, unele criterii după care se alegeau candidații la preoție; cele de ordin canonic — integritatea fizică și psihică — totdeauna obligatorii, dar se comiteau și abuzuri neluîndu-se în considerație, cu seriozitate, pregătirea intelectuală a acelor ce doreau să slujească la altar [7]. Numai așa se explică numărul mare de preoți și diaconi din unele sate și orașe.

Cel mai vechi document istoric prin mijlocirea căruia se poate cunoaște, deși nu deplin, numărul preoților din eparhia Romanului este recensămîntul populației Moldovei din 1772, 1773 și 1774 [8]. Citez cîteva sate, situate în apropierea Romanului, în care numărul slujitorilor bisericești era exagerat de mare: *Trifești* la 202 locuitori erau 3 preoți, la

2. Cronicile Romanului, ediția Kogălniceanu, III, București, 1874, p. 198, 203—204, 213, 214.
3. «Uricarul», vol. I, p. 152.
4. D. Furtună, op. cit., p. 163—164.
5. Vezi p. 109—110.
6. D. Furtună, op. cit., p. 166—167.
7. Vezi p. 123—124.
8. «Moldova în epoca feudalismului», vol. VII, Recensămîntul populației Moldovei din 1772, 1773 și 1774, partea I, Chișinău, 1975.

Porcești (acum Moldoveni) la 74 locuitori erau 8 preoți și diaconi, *Hociungi*, la 81 locuitori, erau 12 preoți și diaconi, *Bahna* la 96 locuitori erau 9 preoți și diaconi, *Avereşti* la 73 locuitori erau 2 preoți, *Băloșești* la 67 locuitori erau 6 preoți. În diferite ținuturi care făceau parte din eparhia Romanului situația era asemănătoare : Astfel, în *Micleşti-Fălciu* la 21 locuitori erau 4 preoți, în *Deleni*-Fălciu la 63 locuitori erau 3 preoți, în *Orbeni*-Bacău la 107 locuitori erau 12 preoți și diaconi, în *Gura Răcătăului*-Bacău, la 63 locuitori erau 3 preoți, în *Domneşti*-Putna la 177 locuitori erau 4 preoți, în *Fitioneşti*-Putna la 110 locuitori erau 10 preoți, în *Movileşti*-Putna la 98 locuitori erau 6 preoți, în *Soveja*-Putna la 282 locuitori erau 5 preoți, în *Tulnici*-Putna la 48 locuitori erau 3 preoți [9].

Altă catagrafie prin care putem cunoaște numărul bisericilor, preoților și diaconilor din eparhia Romanului este aceea din anul 1809. Mitropolitul Moldovei, Gavriil Bănulescu, în același timp, exarh al Bisericilor din Țara Românească și Moldova, rînduit în această funcțiune de autoritățile de ocupație, a cerut eparhiilor să facă și să înainteze o statistică a tuturor bisericilor, preoților și diaconilor spre a avea evidența celor scutiți de sarcinile fiscale. Exarhul a mai sugerat să se limiteze numărul preoților la parohii ținînd seama de numărul credincioșilor. El a dispus, chiar în anul 1809, la sugestia sinodului Bisericii Ruse, să nu se mai facă noi hirotonii «pînă cînd nu vor fi așezați pe la enorii preoții ce se află cu numărul peste cuviință» [10]. Un an mai tîrziu, 1810, el a dispus să se rînduiască un preot la 50 de enoriași [11]. Potrivit statisticii din 1809, în eparhia Romanului, erau 770 biserici, 1435 preoți și 91 diaconi. Pe ținuturi, situația era următoarea [12] : *Roman* — 60 biserici, 96 preoți, 10 diaconi ; *Bacău* — 117 biserici, 210 preoți, 23 diaconi ; *Putna* — 177 biserici, 364 preoți, 17 diaconi ; *Tecuci* — 130 biserici, 234 preoți și 14 diaconi ; *Covurlui* — 80 biserici, 191 preoți, 10 diaconi ; *Tutova* — 117 biserici, 195 preoți, 4 diaconi ; *Vaslui* — 89 biserici, 145 preoți, 13 diaconi. Cu unele diferențe, inexplicabile, aceeași situație o avem și în catagrafia bisericească efectuată în 1910, deci un an mai tîrziu [13].

Pe măsură ce, în viața de stat a Moldovei, s-a fixat numărul «amploaiaților» publici, natura și diversitatea domeniilor de activitate administrativă, s-au luat măsuri în legătură cu numărul preoților și dia-

9. Ibidem ; satele citate la ținuturile respective.
10. Const. N. Tomescu, Despre înmulțirea clericilor în Valahia, în «Revista societății istorico-arheologice bisericești», din Chișinău, vol. XXIII (1933), p. 266.
11. Ibidem.
12. Const. N. Tomescu, Știri catagrafice, în «Analele Basarabiei», III (1931), nr. 3, p. 174—205.
13. Ștefan Ciobanu, Contribuții privitoare la numărul populației din țările românești la 1810, în «Arhiva pentru știința și reforma socială», II (1920—1921), p. 87.

conilor din sate și orașe, cum și cu criteriile după care să fie ei aleși. Chiriarhii cereau protopopilor atenție la recrutarea și recomandarea candidaților pentru misiunea preoțească [14]. Episcopul Gherasim al Romanului, de pildă, cerea protopopului Gheorghe Avraam al Galaților să urmărească dacă un tînăr, Nicolae, hirotonit preot, corespunde misiunii preoțești; numai după ce se va ști că este corespunzător va fi rînduit slujitor la biserică [15]. Episcopul Meletie, la 17 iunie 1827, sfătuia protopopii din eparhie, printr-o circulară, ca să aleagă cu luare aminte, tinerii care vor să se preoțească nepretinzînd de la ei bani [16]. Măsuri prin care se condiționa numărul preoților de acela al enoriașilor au fost luate, cum s-a arătat, în 1809, 1810, cum și prin Regulamentul Organic care, între altele, prevedea un preot la 50 de case.

Urmare celor statornicite de Regulamentul Organic, a intervenit și o ușoară îmbunătățire a stării materiale a preoților de mir. În Moldova, de pildă, proprietarii moșiilor aveau îndatorirea de a da fiecărui preot și diacon pămînt pentru arătură, fînaț, pășune, loc de casă și lemne de foc și pentru împrejmuiri [17]. Ulterior, îndeosebi, pe vremea caimacamului Toderiță Balș, 1856, s-au luat alte măsuri de îmbunătățire a situației materiale a preoților din satele și de pe moșiile boierești [18].

Nu avem, este adevărat, evidența exactă a numărului preoților și diaconilor din eparhia Romanului în trecut. Catagrafia din 1772—1774, acelea din 1809 și 1810, despre care s-a amintit mai sus, ca și acelea din 1820, 1831, 1838 și 1845, deși nu sînt riguros exacte, cu toate acestea, sînt documente prin mijlocirea cărora cunoaștem, chiar aproximativ, numărul preoților și diaconilor care slujeau la bisericile din satele și tîrgurile acestei eparhii. În anul 1936, erau în eparhia Romanului 447 parohii cu 518 preoți și diaconi [19]. (Județele Roman, Bacău, Putna și Tecuci). Astăzi sînt în eparhia Romanului și Hușilor 503 parohii.

Potrivit hotărîrilor luate de autoritățile centrale de stat și bisericești ale Moldovei, în anul 1845, s-au înființat pe lîngă fiecare ținut școli catehetice [20], cu menirea de a pregăti candidați, unii pentru seminarul de la Socola-Iași, înființat în anul 1803, prin strădania mitropolitului Veniamin Costachi iar alții pentru a fi hirotoniți pe seama bisericilor din sate. În deceniul 6 al secolului trecut, s-au desființat școlile catehetice și s-au înființat seminariile din Huși și Roman ai căror absolvenți puteau continua studiile la seminarul superior din Iași sau puteau

14. Vezi p. 264.
15. Iacov Antonovici, op. cit., vol. I, Bîrlad, 1911, p. 374—378.
16. Vezi p. 274.
17. Gh. I. Moisescu ș.a., op. cit., II, p. 590.
18. Ibidem, p. 591.
19. «Anuarul Episcopiei Romanului», București, 1936, p. 429.
20. Vezi p. 122—123.

cere hirotonia. Deși era oprită hirotonia tinerilor fără studii, cu toate acestea au fost hirotoniți tineri fără pregătire, unii în eparhia Romanului [21]. Așa se explică faptul că, la începutul secolului trecut, numai la Roman, unde erau 4—5 biserici, slujeau 16 preoți și 2 diaconi [22], pregătiți pe la mănăstiri sau în preajma unor dascăli și preoți mai luminați, iar la jumătatea aceluiași secol erau 17 preoți [23], unii dintre ei absolvenți ai seminarului din Iași, alții, probabil, absolvenți ai școlilor catehetice, în sfîrșit, alții, de bună seamă, fără școală. Prin legile adoptate în a doua jumătate a secolului trecut [24], în sate și orașe s-au constituit parohii pentru care trebuiau să se hirotonească numai tineri cu studii.

Îndatorirea de căpetenie a preoților din eparhia Romanului, ca a tuturor slujitorilor Bisericii Ortodoxe, a fost și este, potrivit așezămintelor străvechi, învățarea, sfințirea și îndrumarea credincioșilor. Fie că nu se deosebeau, prin condiția lor socială, de locuitorii satelor, fie că, între timp, au urmat cursurile școlilor teologice la care au dobîndit certificate și diplome de studii, ei și-au îndeplinit, cu unele excepții regretabile, această îndatorire. Alături de ierarhi, mulți dintre ei au adus contribuții, vrednice de toată lauda, pe tărîmul vieții național-patriotice. La pregătirea și înfăptuirea unirii Principatelor Române, de pildă, participarea unora dintre ei a fost activă și însuflețită ; cucerirea independenței de stat a României, în anul 1877, a fost întîmpinată cu entuziasm patriotic ; frămîntările țăranilor pentru condiții omenești de viață, care au culminat cu sîngeroasa răscoală din anul 1907 au fost dramatice și pentru mulți preoți ; pentru făurirea statului român unitar, în anul 1918, printre cei care, înaripați de simțămintele patriotice, au activat în diferite forme, s-au aflat și slujitorii altarelor străbune ; epopeica străduință, din zilele noastre, pentru înveșmîntarea patriei noastre în haină nouă, pentru statornicirea dreptății și omeniei, pentru apărarea păcii în lume, a găsit sprijin nețărmurit în marea familie a clericilor ortodocși.

S-a vorbit mai înainte despre participarea ierarhilor de la Roman la procesul istoric de făurire a României moderne : episcopul *Veniamin Roset*, alături de revoluționarii din anul 1848, locotenentul de episcop *Iustin Edesis*, de asemenea, episcopul *Isaia Vicol*, pe cînd nu era, încă, la Roman, alături de luptătorii pentru înfăptuirea unirii Principatelor, episcopul *Melchisedec*, pe cînd nu era la Roman, luptător osîrdnic pentru

21. Vezi p. 124 ; în anul 1850, printr-o hotărîre a autorităților centrale de stat s-a oprit hirotonia candidaților fără studii («Buletin Foaia Oficială», 185, p. 136).

22. Const. N. Tomescu, Știri catagrafice..., în «Analele Basarabiei», III, nr. 2/1941, p. 174.

23. Vezi p. 352.

24. Legea pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioți (14 decembrie 1872). Regulamentele pentru disciplina bisericească (7 iunie 1873). Legea clerului mirean și a seminariilor (29 mai 1893).

unire, sprijinitor al reformelor sociale din vremea domnului Al. I. Cuza și al străduaniilor pentru independența de stat a României, prezent activ, apoi, în viața culturală a poporului român, episcopul *Teodosie* alături de cei care în 1916—1918, au contribuit la îndeplinirea idealului național, episcopul *Lucian Triteanu*, activ în desfășurarea acțiunilor pentru unificarea spirituală a tuturor românilor. Împreună cu ierarhii, uneori la îndemnul acestora, alteori din proprie inițiativă, numeroși preoți din eparhia Romanului au venit cu aportul lor la făurirea istoriei moderne a țării noastre. Printre ei, s-a remarcat, prin adeziunea sa la programul unioniștilor, protopopul *Gheorghe Dumitriu* din Tecuci, care, la 23 aprilie 1857, a fost destituit [25]; luptător activ pentru unire s-a dovedit protopopul *D. Matcaș* din Roman, care, ca și colegul său de la Tecuci, în ziua de 18 iulie 1857, a fost destituit [26]. El a fost ales deputat în Divanul ad-hoc de preoții din orașul Roman. «Protestînd împotriva procedeelor folosite, la Roman, de antiunioniști, următorii preoți, din acest oraș: economii *M. Pascu, D. Matcaș, A. Berescu, Șt. Stabolschi, J. Mavrodin, G. Stamatin, I. Sofrocescu, V. Brăiescu, Șt. Cucu, A. Nistor, G. Teodor, V. Loghin* și sachelarii: *N. Dornescu, C. Sîrbuleț, V. Nicolau, I. Tobolco* și *C. Teodor* [27], au înțeles măreția momentului istoric.

Îndată după proclamarea independenței, în mai 1877, preoții *I. Ștefănescu Flor* (ulterior episcop) și *D. Matcaș*, amîndoi profesori la seminarul din Roman, semnau, alături de episcopul *Isaia Vicol* o telegramă prin care-și manifestau bucuria prilejuită de acest mare act din istoria patriei. La îndemnul administrației eparhiale, mulți preoți au colectat bani, alimente și îmbrăcăminte spre a fi trimise ostașilor pe front sau răniților din spitale [28].

Învinuiți de autorități pentru instigare la răsmeriță, în anul 1907, preoții *Constantin Nalboc*, de la parohia Buciumii, *N. Tudorache* de la parohia Bogdana și *Teodor Dăscălescu* de la parohia Poduri, jud. Bacău au fost arestați [29]. Comportarea lor arată că au împărtășit cauza dreaptă a țărănimii. Îngrozit de acțiunile represive dezlănțuite împotriva țăranilor care se răsculaseră, preotul *Melchisedec Mîrza* din Roman, împreună cu un grup de intelectuali din oraș, trimitea o scrisoare omului politic, V. Gh. Morțun, cerîndu-i să intervină «ca să înceteze această barbarie și cruzime sălbatică, demnă de timpurile medievale ale inchiziției»; în continuare, îi aducea la cunoștință prin scrisoare că «se ri-

25. Acte și documente..., IV, p. 397.
26. Ibidem, V, p. 163.
27. Ibidem, p. 185, 191—192.
28. Dan Emilian Nicolau, Participarea clerului din județele Neamț, Bacău și Vaslui la războiul pentru independență, în «M.M.S.», nr. 5—6/1977, p. 443—449.
29. N. Vascan, Aspecte ale răscoalei din 1907 în județul Bacău, în «M.M.S.», nr. 1—3/1977, p. 87—88.

Personalul cancelariei episcopale 1936; rîndul I de la stînga la dreapta: Pr. I. Bucevschi, Pr. I. Vornicel, Pr. I. Dănilă, Pr. Al. Bulăceanu; rîndul II tot de la stînga: N. Iamandi, C. Dimitriu, I. Găgilă, I. Hrițculeanu, C. Georgescu şi C. Ciornei

Pr. consilier Melchisedec Mîrza

Pr. consilier I. Dănilă

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Pr. consilier I. Bucevschi

Pr. consilier Grigore Popescu

Pr. I. Vornicel, director al seminarului (1919 – 1929), consilier referent episcopal

Semnătura şi pecetea episcopului Ioan Romanschi

Pecetea episcopiei Romanului şi Galaţilor (sec. XVIII)

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Pecetea episcopului Iacob al Romanului (1786)

Pecetea episcopiei Romanului (începutul sec. XIX)

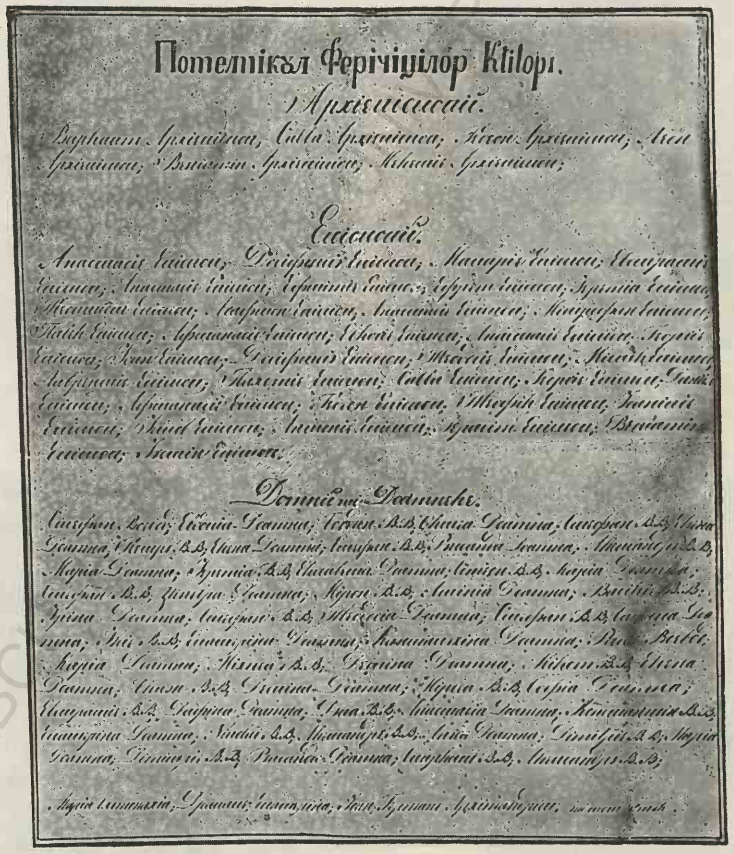

Pomelnicul fericiților ctitori scris la anul 1862

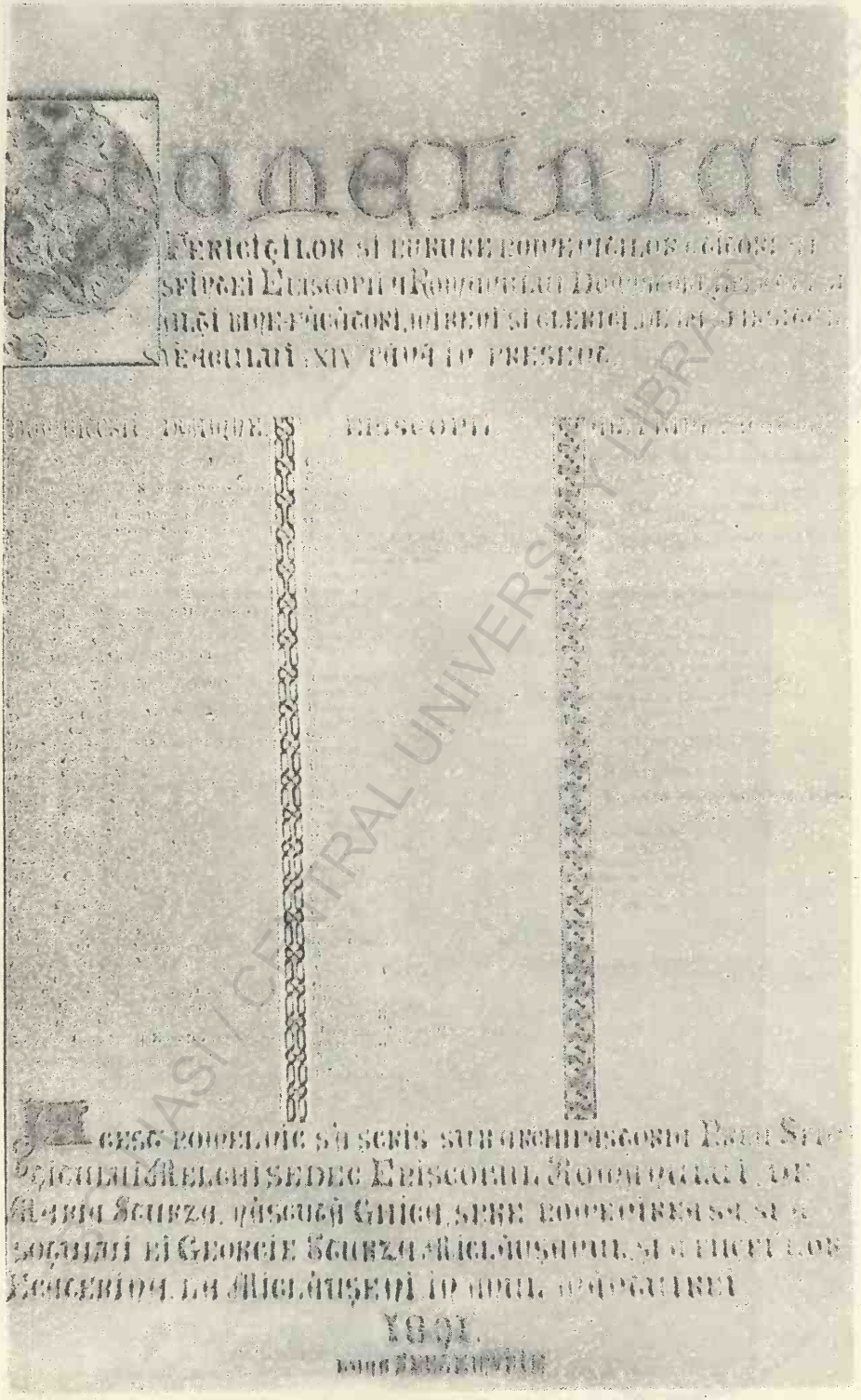

Pomelnicul ctitorilor scris la anul 1891

Protopopul Dimitrie Matcaş, director al seminarului din Roman

Pr. prof. C. Nazarie, director al cancelariei episcopale şi al seminarului apoi profesor la facultatea de Teologie din Bucureşti.

Pr. prof. V. Iordache, director al seminarului (1929 – 1933)

Pr. prof. Gh. Vlad, director al seminarului (1933 – 1948)

Protopop I. V. Miron

Protopop T. Zota

ROMANIAN CENTRAL UNIVERSITY

Protopop N. Pavalache

Protopop Dragomir Danţiş

Protopop C. Tărcuţă

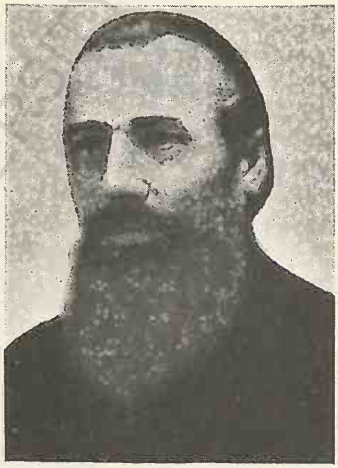

Protopop N. Conduratu

Protopop C. Cârlan

Protopop A. Lucian

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Pr. Ştefan Bazgan

Pr. Atanasie Vasilescu

Pr. A. C. Cosma

Pr. V. Petrovanu

Pr. dr. N. Comănescu

Pr. dr. C. Pavel

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Pr. D. Popovici

Pr. Al. Cristea

Protosinghelul Teofil Tulpan

Protosinghelul Isaia Cotîrleț

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

dică oameni fără nici o cercetare și-i aduc la Roman zeci de kilometri ...zilnic trec pe străzile orașului, sub puternice escorte, convoaie de nefericiți rupți de foame, aproape desculți și legați cot la cot ca făcători de rele ...gem cazărmile de vaietele acestor nenorociți din a căror trup țîșnește sîngele sub lovituri ...cu asemenea măsuri, sfîrșește scrisoarea, nu se îndreaptă lumea»[30]. Un mare număr de preoți «a privit cu simpatie și cu nădejdi bune răzvrătirea țăranilor» deoarece soarta lor era asemănătoare cu a acestora.

Unii preoți din eparhia Romanului, răspunzînd chemării ce li s-a făcut, în timpul celui dintîi război mondial (1916—1918) s-au prezentat la unități militare spre a li se încredința misiunea de confesor: *Gh. Tudorache* — Tg. Ocna, *Stoian Sandu* — Tg. Ocna, *Gh. Ciosu* — Bîrsănești, *Gh. Marcu* — Cașin, *Gh. Bujor* — Bacău, toți din județul Bacău, *I. Brudiu* — Negrilești, jud. Tecuci, *Gh. Popovici* — Trifești, *I. Tănăsescu* — Dobrota — Roman, *Gh. Ionescu* — Roșiori, *Ilie Gavrilescu* — Roman, *Gh. Nițu* — Roman, jud. Roman. Apreciindu-se modul în care și-au îndeplinit ei misiunea, preoții *Gh. Tudorache* și *Gh. Bujor*, au fost decorați[31]. Cei care au rămas la parohii au funcționat ca învățători, au îngrijit orfanii și refugiații, au dat asistență religioasă în spitale, au colectat bani, alimente și îmbrăcăminte pentru ajutorarea răniților și a celor loviți de suferințe.

Dîndu-se preoților, prin *Legea instrucțiunei publice* adoptată în anul 1864, dreptul de a preda în școlile primare, mulți dintre ei — unii și din eparhia Romanului — au activat ca învățători. Pe măsură ce școlile normale au pregătit învățători pentru a preda în școlile primare, preoții au rămas numai la parohii.

În conducerea eparhiei și, în genere, pentru buna desfășurare a treburilor administrativ-bisericești, culturale și economice-gospodărești, episcopii care au păstorit la Roman, au fost ajutați de preoți proveniți din cinul monahal și din categoria celor de mir. Documente, cuoscute, au îngăduit unele concluzii privind modul în care funcționa[32] cancelaria episcopală pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. În a doua jumătate a acestui secol s-a înființat la Roman seminarul teologic și, tot în acest timp, s-au organizat cancelariile eparhiale. Organizarea stabilită, prin legea din anul 1872 și prin aceea din 1893, a durat pînă în anul 1925 cînd au apărut legea de unificare bisericească și primul statut pentru funcționarea și organizarea Bisericii Ortodoxe Române.

30. Scarlat Porcescu, Marea răscoală a țăranilor din anul 1907, în «M.M.S.», nr. 1—3/1977, p. 40.

31. C. Cazan, Slujitori ortodocși din eparhia Romanului și Hușilor în lupta pentru întregirea pămîntului străbun, în «M.M.S.», nr. 9—12/1978, p. 715—721.

32. Vezi p. 338—340.

Seminarul «Sf. Gheorghe» din Roman, înființat în anul 1858, a fost condus de preoți destoinici, unii dintre ei îndeplinind diferite misiuni și în cancelaria eparhială: în prima etapă a funcționării sale (1858—1901) *D. Matcaș* (un timp și protopop), *I. Ștefănescu Flor* (ulterior episcop), *C. Nazarie* (un timp director al cancelariei eparhiale, apoi profesor la facultatea de Teologie din București), arhim. *Chesarie Ștefano* (ulterior, superior al capelei rotodoxe române din Paris), iar în a doua (1919—1948), *I. Vornicel* (fost director al cancelariei episcopale, apoi consilier referent), *V. Iordache* și *Gh. Vlad* (fost director al cancelariei episcopale și protopop).

În intervalul 1925—1948, au lucrat, în calitate de sfetnici și colaboratori ai episcopului, următorii preoți de mir: *Gh. Manoliu, M. Mîrza, Gh. Butnaru, I. Dănilă, I. Bucevschi, I. Pascu,* consilieri referenți, *Grigore Popescu,* misionar eparhial și consilier și *Gh. Zaharescu, N. Burlacu,* inspectori eparhiali.. După anul 1948, au îndeplinit diferite funcții în cancelaria eparhială, următorii clerici: arhim. *Partenie Bușcu,* arhim. *Emilian Birdaș* (ulterior episcop de Alba Iulia), preoții *D. Petrea, N. Barcaru, N. Toderici, I. Mareș,* vicari administrativi, *C. Popa, I. Belei, C. Platon, Vichentie Mocanu,* (ulterior protopop), *V. Videanu, I. Andrioaei, C., Cazan, V. Radu,* consilieri, *S. Bjola, C. Munteanu, Grigore Balaban, Ermil Bărbieriu, C. Pelin,* inspectori eparhiali, *Ilie Murărașu,* secretar eparhial. Timp de două decenii a funcționat ca secretar eparhial, *N. Pamfil* licențiat în teologie. Între monahi s-au remarcat protosinghelii *Isaia Cotîrleț* și *Teofil Tulpan.*

Protopopiatele eparhiei au fost conduse, în secolul nostru, de preoți destoinici: *I. Teodorescu, N. Pavalache, C. Tărcuță, V. Brumărașu, D. Aanei, Gh. Mihăilescu,* Roman, *T. Zota, N. Tudorache, I. Matei, N. Balcanașu, C. Mardare* — Bacău, *I. Miron, C. Bontea, G. Dantiș, Lazăr Chiriac,* Putna, *Al. Cristea, A. Lucian, N. Conduratu, C. Cîrlan, I. Postelnicu* — Tecuci. Consistoriul eparhial a fost condus multă vreme de preoții *Șt. Bazgan* și *At. Vasilescu.* Astăzi în fruntea protopopiatelor sînt următorii protopopi; *R. Gh. Rojniță* — Roman, *V. Radu* — Bacău, *I. Andrioaei* — Moinești, *D. Ciobotaru* — Tg. Ocna, *P. Tufaru* — Bîrlad, *C. Gălușcă* — Huși, *V. Ulea* — Vaslui. Consistoriul eparhial este alcătuit din următorii preoți: *N. Vascan,* președinte, *P. Curcuță, C. Chiriac, Gh. Movileanu, V. Brumărașu,* membri și *Gh. Mihăilescu,* grefier.

XIV

MĂNĂSTIRI ŞI SCHITURI ÎN EPARHIA ROMANULUI

În eparhia Romanului au fost cîteva mănăstiri mai mari şi mai multe schituri de călugări şi călugăriţe. Numărul lor, cum se numeau ele, cine le-a întemeiat, şi în ce împrejurări, se pot cunoaşte, cu exactitate, dacă se cercetează documentele cunoscute şi fondurile arhivistice neexplorate pînă acum. Din fericire, avem o catagrafie bisericească din anul 1809, izvor istoric de mare importanţă, deoarece cuprinde date statistice, nu însă complete, referitoare la mănăstirile şi schiturile din cele trei eparhii ale Moldovei. În acel an, Gavriil Bănulescu, mitropolit al Moldovei şi exarh al bisericilor din Ţara Românească şi Moldova, a cerut ierarhilor să trimită tabele «de cîte mănăstiri, schituri şi călugări ...se află în eparhiile lor» [1]. Statistica întocmită în 1809 cuprinde două părţi : una referitoare la mănăstiri şi călugări, iar a doua la clerul de mir.

Eparhia Romanului avea, la acea dată, cum s-a arătat mai înainte, următoarele ţinuturi : Roman, Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Tutova şi Vaslui. De bună seamă, sub atenta supraveghere a episcopului Gherasim Clipa Barbovschi, foarte meticulos, cancelaria eparhială a întocmit şi transmis o statistică detaliată în care sînt menţionate hramurile mănăstirilor şi schiturilor, ţinuturile unde sînt ele situate, de cine depind (mitropolie, episcopie, mănăstiri şi patriarhii de peste hotare), numărul ieromonahilor, ierodiaconilor, monahilor şi «ispitelnicilor» (fraţi sau ucenici) [2].

În cele ce urmează, reproduc datele din statistica întocmită în 1809 : Ţinutul *Roman* mănăstiri : *Precista Mare* — Roman (a Sf. Spiridon), *Doljeşti* (a eparhiei) ; *schituri : Giurgeni* (al eparhiei), *Tabăra* (al eparhiei), *Drăgeştii de Sus* (al eparhiei), *Drăgeştii de jos* (al eparhiei), *Dealul Mare* (al eparhiei).

Ţinutul *Bacău* — mănăstiri : *Adormirea* — Bacău (Trei Ierarhi din Iaşi), *Bogdana* (a mitropoliei), *Caşin* (Sf. Mormînt), *Buna Vestire* şi *Adormirea* — Tg. Ocna (Ivir), *Berzunţi* (Lavra), *Tazlău* (Sf. Mormînt) ;

1. Const. N. Tomescu, Ştiri catagrafice din Biserica Moldovei la 1809, în «Arhivele Basarabiei» III (1931), nr. 2, p. 2, 73—90 şi nr. 3 p. 174—205.
2. Ibidem, «Arhivele Basarabiei» III (1931), nr. 2, p. 74—90.

schituri : *Măstăcanul* (al eparhiei), *Buciumi* (al eparhiei), *Măgura Ocnelor* (Sf. Spiridon), *Cotumba* (al eparhiei) *Asău* (al eparhiei), *Unrii?* (al eparhiei), *Frumoasa* (Sf. Mormînt).

Ţinutul *Putna* — mănăstiri : *Vizantea* (Sf. Munte ?), *Mera* (Vatoped), *Soveja* (Sf. Mormînt), *Profetul Samuil* — Focşani (Sf. Spiridon), *Adormirea* — Focşani (Vatoped) ; schituri : *Dumbrăviţa (al mitropoliei), Tarniţa* (al eparhiei), *Drăguşani* (al eparhiei), *Gheuca* (al eparhiei), *Pralea* (al eparhiei), *Trotuşanu* (M-rea Bogdana), *Varniţa* (M-rea Neamţ), *Lepşa* (al eparhiei), *Vrancea* (al eparhiei), *Buluc* (M-rea Neamţ), *Căpătarul* (al eparhiei), *Scînteia* (al eparhiei).

Ţinutul *Tecuci* — mănăstiri : *Răchitoasa* (Sf. Munte ?) ; schituri : *Beldiman* (al eparhiei), *Toflea* (al eparhiei), *Buzduganul* (al eparhiei), *Crainicii* (M-rea Mera), *Gălescu* (al eparhiei), *Cornii de Jos* (M-rea Dohiar), *Ţicma* (al eparhiei), *Pogleţ* (al mitropoliei), *Diineţu* (al eparhiei), *Runcu* (M-rea Adormirea — Tg. Ocna), *Năneşti* (al eparhiei), *Sihastru* (al eparhiei), *Buciumeni* (al eparhiei).

Ţinutul *Covurlui* — mănăstiri : *Mavromolu* (a mitropoliei), *Sf. Nicolae* (Sinai), *Sf. Gheorghe* (Sf. Mormînt), *Sf. Dumitru* (Sf. Pavel — Sf. Munte), *Adormirea* (Vatoped), *Sf. Voievozi* (M-rea Neamţ), *Sf. Parascheva* (a eparhiei), *Adam* (a mitropoliei) ; *schituri : Sf. Nicolae* (al eparhiei), *Ghiriaşa* (al eparhiei), *Pănăşeşti* (al eparhiei).

Ţinutul *Tutova* — mănăstiri : *Floreşti* (Esfighemon) ; schituri : *Deleni, Pîrveşti, Orgoieştii Noi, Orgoieştii Vechi, Bogdăniţa, Măgarul, Crîngul de Sus, Crîngul de Jos, Rusu, Cîrlomăneşti* (ale eparhiei), *Fătăciuni* (M-rea Golia), *Grăjdeni* (Vatoped), *Cîrţibaşu, Golgota, Hărşova, Armăşoaia* (ale eparhiei), *Lipova* (M-rea Neamţ).

Ţinutul *Vaslui* — mănăstiri : *Fîstîci* (Sinai), *Dobrovăţ* (Zografu) ; schituri : *Porcişani, Ştioborăni, Borosăşti* (ale eparhiei), *Liești* (Sf. Spiridon), *Munteneşti* (Frumoasa), *Rafaila* (a mitropoliei), *Giurgeni, Nacu, Gorgana, Cetatea, Mera, Parpaniţa* (ale eparhiei), *Lipovăţ* (M-rea Dobrovăţ).

Potrivit catagrafiei din 1809, în eparhia Romanului erau în total, 26 mănăstiri, 74 schituri, în care vieţuiau 143 ieromonahi, 20 ierodiaconi, 318 monahi, 53 monahii, 24 ispitelnici şi 6 ispitelnice [3]. Obişnuit, în schiturile şi mănăstirile eparhiei veţuiau 2—10 monahi (mai mulţi vieţuiau în mănăstirile şi schiturile : *Lepşa* (15), *Buluc* (10), *Buzduganul* (14), *Sf. Nicolae* — Galaţi (22), *Adam* (12), *Floreşti* (11), *Deleni* (13), *Nacu* (22), *Scînteia* (30 călugăriţe).

Schiturile erau conduse de un ieromonah mai destoinic care purta titulatura de stareţ sau egumen şi cîteodată numit în acte nacealnic. O

3. Ibidem.

carte a episcopului Meletie, datată 17 iulie 1844, către protoieria ţinutului Putna este concludentă în legătură cu modul în care se făcea alegerea stareţului şi cu îndatoririle ce le avea cel ales : «După cerirea ce mai înainte mi-au făcut ctitorii schitului Valea-Neagră (nu apare în catagrafia din anul 1809 ceea ce denotă că era înfiinţat după această dată sau fusese trecut cu alt nume) dinVrancea a li să da voie a-şi alege nacialnic ...văzîndu-să acum şi în faptă a lor creştinească rîvnă şi silinţă prin trimiterea înfăţăşătoriului ieromonah Veniamin de a i să încredinţa această însărcinare ...Să încuviinţează şi de noi şi să rînduieşte nacialnic la arătatul schit, cu îndatorire a păzi buna rînduială întru urmare dumnezeieştilor slujbe a bisericii cu necontenire, a îngriji pentru buna iconomie şi sporire a celor din lăuntru şi pe dinafară a schitului care i să vor da pe seamă cu izvod. A privighe pentru purtările călugărilor petrecători în acel schit de a fi cu bună orînduială şi potrivit podvigului carii vor fi datori a-i da ascultare şi cinste cuviincioasă şi a nu primi în schit nici unul mai mult sau a călugări fără în scris voia noastră. Acestea în cîtă vreme va urma a le păzi cu întocmai împlinire, purtîndu-se şi însuşi mai cu osăbire, fără prihană spre a pute fi pildă celorlalţi, va fi şi neschimbat din această însărcinare, iar la orice împotrivă urmare a sa va fi îndată depărtat şi canonisit» [4].

Urmare secularizării averilor mănăstireşti închinate, hotărîtă în decembrie 1863, şi exproprierii unor moşii mănăstireşti pămîntene, cum şi altor legiuiri din vremea domnului Al. I. Cuza care statorniceau o vîrstă mai înaintată pentru cei ce doreau să îmbrace haina călugărească, unele dintre mănăstirile şi schiturile din eparhia Romanului au devenit biserici parohiale sau biserici filiale, mai cu seamă, cele ce fuseseră închinate. În anul 1936, erau în funcţiune, în această eparhie — atunci numai cu judeţele Roman, Bacău, Putna şi Tecuci — două mănăstiri : *Bogdana* — Bacău, de călugări şi *Giurgeni* — Roman, de călugăriţe şi 13 schituri : *Măgura Ocnei* — Bacău, *Savu* — Bacău, *Buluc, Valea Neagră, Brazi, Lepşa, Muşinoaele, Tarniţa* — Putna, *Sihastru* şi *Oancea* — Tecuci de călugări şi *Buciumeni* — Tecuci, *Trotuşanu şi Sf. Ioan* — Putna, de călugăriţe, în care vieţuiau 94 călugări şi 123 călugăriţe [5].

4. Aurel V. Sava, op. cit., II, Chişinău, 1931, p. 201 ; ctitorii schitului Valea Neagră aveau drept de patronat asupra acestei aşezări călugăreşti, de aceea au recomandat ei pe ieromonahul Veniamin.

5. «Anuarul...», 1936, p. 333—364.

XV

PATRIMONIUL RELIGIOS-ISTORIC PĂSTRAT ÎN EPARHIA ROMANULUI ŞI HUŞILOR

Variate prin natura şi înfăţişarea lor, valorile patrimoniale religioase-istorice — locaşuri de închinare, de piatră sau de lemn, diferite obiecte utilizate în desfăşurarea cultului liturgic — pun în lumină evenimente, concepţii şi orientări de altădată, readuc în conştiinţa celui ce le priveşte, ideile, sentimentele, frămîntările şi înfăptuirile înaintaşilor. Ele sînt, deci, mărturii prin mijlocirea cărora se pot cunoaşte aspecte ale istoriei poporului nostru, monumente de mare importanţă. Fie biserici din sate şi oraşe, expresii care reflectă viziuni arhitectonice, fie picturi murale sau pe lemn, fie motive decorative, fie cărţi manuscrise sau tipărite, fie ţesături sau vase liturgice, toate, comori nepreţuite ale patrimoniului cultural naţional, sînt, ca niciodată, în istoria noastră, mai cu seamă în ultimele trei decenii, restaurate, păstrate şi ocrotite cu grijă şi atenţie mare.

Bisericile istorice presărate ca «boabele de mărgăritar» pe pămîntul Moldovei — amintesc cîteva din Eparhia Romanului şi Huşilor : catedrala episcopală Roman, «Sf. Voievozi» Roman, «Precista» Bacău, «Sf. Apostoli» Huşi, «Domnească» Bîrlad, Borzeşti, M-rea Caşin, Rădeana, Bogdana, Runc ş.a. — au semnificaţiile unor file de letopiseţ. Toate aceste edificii, înălţate prin osîrdia şi strădaniile înaintaşilor, sînt întrupări în care se împletesc artistic arhitectura populară laică, izvoadele bizantine sau gotice intrate, la noi, prin înrîurire, cum şi ceea ce a născocit închipuirea, ingeniozitatea şi iscusinţa meşterilor locali. Ele apar, cum aprecia criticul de artă Vasile Drăguţ, ca «o dovadă de putere spirituală, de creaţie culturală şi de civilizaţie». Prin liniile şi proporţiile lor armonioase, prin decoraţia lor, în unele cazuri, prin picturile lor, mai de demult sau mai noi, ele pun grăitor în evidenţă vibraţia spirituală, pasiunea şi gustul artistic al înaintaşilor. Dacă, de pildă, privim unele dintre frescele catedralei episcopale din Roman cunoaştem aspecte din viaţa etnografică a moldovenilor : portul, uneltele casnice, mobilierul, armele de altădată etc. Aşadar, ele sînt izvoare istorice, documente care ajută cercetătorului la întocmirea biografiei naţionale.

Această importantă moștenire culturală nu s-a bucurat, în trecut, de atenția cuvenită. Dintele necruțător al vremii, condiții și împrejurări, uneori dramatice dar și nepăsarea oamenilor au pricinuit monumentelor răni dureroase de tot felul : zidurile de incintă desfăcute și grav deteriorate, fațadele sfintelor locașuri acoperite cu tencuieli efectuate la întîmplare, ancadramentele originare ale ușilor și ferestrelor înlăturate, acoperișurile modificate, fundațiile șubrezite de infiltrațiile apelor pluviale, unele clădiri din preajma acestor locașuri, mormane de moloz, pereții de separare din interiorul unor biserici istorice îndepărtați, picturile cele dintîi înecate în straturi de picturi noi ș.a. Este adevărat, s-au întreprins unele acțiuni, spre sfîrșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru, pentru restaurarea, protecția și ocrotirea monumentelor dar fără studii și planuri sistematice ; a lipsit, cu alte cuvinte, preocuparea de a reda acestor elocvente mărturii ale trecutului nostru înfățișarea lor originară, prin măsuri temeinic studiate și nici nu s-au acordat fondurile necesare solicitate atunci, de oamenii de știință din cadrul Comisiei monumentelor istorice.

Într-un ritm necunoscut, pînă acum, în ultimele decenii s-a lucrat și se lucrează cu pilduitoare stăruință pentru fața nouă a patriei noastre. Privirile tuturor sînt ațintite la ceea ce va să fie, la chipul îmbrăcat în frumusețe și demnitate al țării. În iureșul acțiunilor complexe al căror obiectiv esențial este prezentul și, deopotrivă, viitorul, avuția noastră cultural-artistică s-a bucurat de solicitudinea și prețuirea conducerii de stat. Astfel, pentru ca numeroase monumente de arhitectură să capete haina lor cea dintîi, unele din Eparhia Romanului și Hușilor, amintite mai sus, s-au întocmit proiecte și documentații privind efectuarea unor lucrări de protejare, conservare și consolidare sau de reconstituire, restaurare, reîntregire, degajare și înlăturare a unor construcții nevaloroase adăugate, între timp, de refacere a unor elemente de arhitectură ș.a. Atît pentru întocmirea documentațiilor, cît și pentru efectuarea lucrărilor, statul a acordat prin Departamentul Cultelor și prin Direcția Monumentelor Istorice fondurile necesare. La ceea ce a acordat statul s-au adăugat dotațiile administrației eparhiale cum și contribuțiile credincioșilor. Îmbrăcînd «din nou veșmintele lor de sărbătoare din zilele dintîi ale existenței lor», prin lucrările de restaurare, sfintele locașuri dezvoltă în conștiința celui ce le privește sentimente de prețuire pentru cei ce le-au înălțat și pentru cei ce le-au restaurat.

Acțiunea de restaurare, ocrotire și bună păstrare nu s-a limitat și nu se limitează numai la edificiile religioase, adică numai la monumentele de arhitectură. O largă înțelegere și o deosebită atenție se acordă valorilor liturgice de altădată — manuscrise, tipărituri, icoane, veșminte, vase, cruci, sfeșnice etc. — avuție spiritual-materială de mare impor-

tanță pentru istoria Bisericii ș ia neamului nostru. În Eparhia Romanului și Hușilor, în ultimii 4-5 ani, s-au adunat cu sprijinul Departamentului Cultelor și a Comitetelor județene Bacău, Neamț și Vaslui de Cultură și Educație Socialistă, numeroase și variate obiecte liturgice care nu mai sînt utilizate în cult, apoi orînduite muzeistic în încăperi amenajate prin strădania administrației eparhiale ; astfel, la centrul eparhial sînt orînduite obiecte adunate de la bisericile din protopopiatul Roman, județul Neamț, la Bogdana cele adunate de la biserici din județul Bacău, iar în fosta reședință de la Huși cele din județul Vaslui. Icoanele și cartea veche, cum și celelalte obiecte de cult sînt, acum, cercetate și studiate de către specialiști. Însemnările, îndeosebi, cele de pe cărți sînt grăitoare în ceea ce privește circulația lor. Totodată, ele sînt un izvor prețios de documentare la întocmirea monografiilor istorice.

În cele ce urmează, înșir, doar, enunțiativ, cîteva biserici din eparhie, valoroase atît din punct de vedere istoric, cît și artistic, cum și cîteva obiecte liturgice, cîteva manuscrise și cîteva cărți tipărite în secolele trecute, păstrate și ocrotite, în condiții pilduitoare, la centrul eparhial.

1. Biserici monumente istorice și de artă

Cel dintîi document istoric prin care cunoaștem numărul bisericilor din eparhia Romanului este catagrafia făcută în anul 1809. Erau, atunci, în cele șapte ținuturi ale eparhiei 770 biserici. Pe ținuturi, situația era următoarea : 60 biserici Roman, 117 Bacău, 177 Putna, 130 Tecuci, 80 Covurlui, 117 Tutova și 89 Vaslui [1]. Din catagrafia făcută în anul 1810 reiese că erau în eparhie 787 biserici [2]. Diferența dintre cele două statistici este inexplicabilă ; probabil, între timp, unele biserici au dispărut, altele, noi, au fost deschise dar, mai sigur, statisticile n-au fost întocmite cu grija cuvenită.

În tîrgurile mai mari, printre care și Roman, erau, din vechime, mai multe biserici [3] iar în satele cu mai mulți locuitori cel puțin una. În majoritate covîrșitoare, bisericile erau de lemn, de dimensiuni mici, modeste. Cu vremea, au fost înălțate și biserici din materiale neperisabile. Care era numărul exact al bisericilor de lemn și care de piatră, din eparhia Romanului ,nu se cunoaște deoarece nu dispunem de documente deplin lămuritoare. De asemenea, nu se poate cunoaște, decît aproximativ, planimetria și proporțiile vechilor locașuri, mai cu seamă, a ce-

1. Const. N. Tomescu, Știri catagrafice..., în «Arhivele Basarabiei», III (1931), nr. 2, p. 74—90.
2. St. Ciobanu, Contribuții privitoare la numărul populației..., în «Arhiva pentru știință...» II (1920—1921) p. 87.
3. Călători străini care au trecut prin Moldova au notat că, în tîrgurile mai mari — Iași, Roman ș.a. — erau mai multe biserici.

lor de lemn. Problema aceasta comportă o lucrare specială care cere timp și investigații serioase. În această monografie dau, doar, cîteva informații, generale, asupra bisericilor cu valoare deosebită, istorică și de artă, din eparhia Romanului.

O biserică despre care avem referiri în documentele istorice de la începutul secolului al XV-lea, este «*Sfînta Vineri*» din *Roman*[4]. Foarte probabil, în locul acestei biserici a fost înălțată, la jumătatea secolului al XVI-lea, actuala catedrală episcopală. Nu știm ce dimensiuni avea vechiul locaș în care a fost înmormîntată cneaghina Anastasia, soția lui Roman I și mama lui Alexandru cel Bun. Bisericile de piatră din eparhia Romanului și Hușilor, zidite în secolul al XV-lea, sînt următoarele: «*Tăierea cinstitului cap* al sfîntului prooroc și înaintemergător și botezător Ioan» din *Vaslui*, zidită în anul 1480 de Ștefan cel Mare dar refăcută ulterior; «*Adormirea Preacuratei de Dumnezeu Născătoarea*» din *Borzești*, zidită de Ștefan cel Mare în 1493—1494; «*Sfinții întru tot lăudați Apostoli Petru și Pavel*» din *Huși*, zidită de Ștefan cel Mare, transformată ulterior; «*Adormirea Preacuratei...*» din *Bacău*, zidită de Alexandru fiul lui Ștefan cel Mare[5]. Ca formă și stil, potrivit clasificației făcută de profesorul Grigore Ionescu, biserica din Borzești se încadrează între bisericile de plan dreptunghiular cu o serie de cupole dispuse în filă și prinse sub un singur acoperiș, iar aceea din Bacău în categoria: biserici de plan trilobat cu turlă pe naos și acoperiș fragmentat[6]; biserica din Vaslui, reconstruită ulterior, este un edificiu de plan trilobat[7], iar aceea din Huși, atît de transformată și refăcută, nu poate fi încadrată în vre-o categorie deoarece nu se știe cum arăta[8]. O biserică, după tradiție, de la sfîrșitul secolului al XV-lea sau începutul celui de al XVI-lea, ctitoria lui Cozma Șarpe, dar transformată ulterior, este aceea din *Văleni*, jud. Neamț. Secolul al XVI-lea a adăugat în eparhie cîteva biserici dintre care, mai importantă, este catedrala episcopală din *Roman*[9]. Tot în secolul al XVI-lea a fost zidită, la *Roman*, biserica *Precista Mare*, care, ulterior, a fost refăcută[10].

Secolele următoare au înmulțit bisericile din eparhia Romanului. Unele sînt ctitorii domnești iar altele boierești. Cum s-a obișnuit, unele au fost clădite în locul bisericilor mai vechi despre care, din nefericire,

4. Documenta..., I, p. 32—34.
5. Gh. Balș, Bisericile lui Ștefan cel Mare, București, 1926, p. 64, 21, 67, 61.
6. Grigore Ionescu, Istoria arhitecturii în România, I, București, 1963, p. 243, 234.
7. G. Balș, op. cit., p. 66.
8. Ibidem, p. 67.
9. Vezi p. 9, 53—73.
10. G. Balș, Bisericile moldovenești din veacurile XVII și XVIII, București, 1933.

nu avem ştiri documentare. Cele mai importante, din punct de vedere arhitectural, zidite în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, sînt cele ce urmează : *Dulceşti* — Neamţ, 1605, *Sfinţii Voievozi* — Roman, începuturile secolului XVII, *Rădeana* — Bacău, 1628, *Bozieni* — Neamţ, prin 1640—1650 dar refăcută ulterior, *M-rea Caşin* — Bacău, 1655, *Miron Costin* — Neamţ, refăcută în secolul al XVII-lea, *Budeşti—Ghica* — Neamţ, 1664, *Bogdana* — Bacău, 1660—1670, *Runc* — Bacău, a doua jumătate a secolului al XVII-lea, *Tg. Trotuş* — Bacău, secolul XVII, *Răchitoasa* — Bacău, 1697, refăcută în secolul al XVIII-lea, *Berzunţi* — Bacău, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *Doljeşti* — Neamţ, 1774.

În categoria monumentelor istorice şi de artă, sînt clasate multe locaşuri de închinare din eparhia Romanului şi Huşilor, în afară de cele notate mai sus, unele remarcabile prin vechimea lor, iar altele prin particularităţile arhitecturale sau prin picturile lor. Dintre acestea, mai importante sînt următoarele : «*Sf. Nicolae*» — Roman, sfîrşitul secolului XVIII, *Sf. Nicolae* — Trifeşti — Neamţ, secolul XVIII, «*Sf. Voievozi*» — Soci — Pîncești — Bacău, de lemn —, secolul XVIII, «*Sf. Voievozi*» — *Fîntînele* — Hemeiuş — Bacău, secolul XVIII, «*Sf. Nicolae*», Ciolpani — Buhuşi — Bacău, de lemn, secolul XVIII, «*Sf. Voievozi*» — Drăgeşti — Dămieneşti — Bacău, de lemn, secolul XVIII, «*Sf. Voievozi*» — Tisa Silvestri — Odobeşti — Bacău, de lemn, secolul XVIII, «*Sf. Nicolae*» — Călineşti — Negri — Bacău, secolul XVIII, «*Adormirea Maicii Domnului*» — Mărăşti — Filipeni — Bacău, de lemn, secolul XVIII, «*Cuvioasa Parascheva*» — Hangani — Moineşti — Bacău, secolul XVIII, «*Sf. Voievozi*» — Merişari — Scorţeni — Bacău, de lemn, secolul XVIII, «*Sf. Nicolae*» — Leorda — Comăneşti — Bacău, de lemn, secolul XVIII, «*Sf. Nicolae*» — Rîpile — Gura Văii — Bacău, secolul XVII, «*Adormirea Maicii Domnului*» — Patraşcani — Gura Văii — Bacău, secolul XVIII, «*Sf. Ioan Botezătorul*» — Bogdăneşti — Bacău, secolul XVIII, «*Sf. Voievozi*», Caşin — Bacău, de lemn, secolul XVIII, «*Buna Vestire*» — Pogleţ — Corbasca — Bacău, de lemn, secolul XVII, «*Buna Vestire*» — Tg. Ocna — Bacău, secolul XVIII, «*Sf. Gheorghe*» — Tiseşti — Tg. Ocna — Bacău, secolul XVIII, «*Cuvioasa Parascheva*» — Gheorghe Doja — Tg. Ocna — Bacău, de lemn, secolul XVIII, «*Adormirea Maicii Domnului*» — Bîrlad — Vaslui, secolul XVII, «*Sf. Gheorghe*» — Grăjdeni — Griviţa — Vaslui, de lemn, secolul XVIII, «*Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul*» — Mînzaţi — Al. Vlahuţă — Vaslui, secolul XVIII, «*Cuvioasa Parascheva*» — Voineşti — Vaslui, de lemn, secolul XVIII, «*Sf. Nicolae*» — Cetăţuia — Puieşti — Vaslui, de lemn, secolul XVII, «*Cuvioasa Parascheva*» — Şiscani — Hoceni — Vaslui, de lemn, secolul XVIII, «*Sf. Gheorghe*» —

Măluşteni — Vaslui, secolul XVIII, «*Sf. Nicolae*» — Gîrceni — Vaslui, de lemn, secolul XVIII, «*Adormirea Maicii Domnului*» — Tatomireşti — Rebricea — Vaslui, secolul XVIII, «*Sf. Dumitru*» — Corni Albeşti — Vaslui, de lemn, secolul XVIII, «*Sf. Nicolae*» — Pîrveşti — Costeşti — Vaslui, de lemn, secolul XVII, «*Sf. Nicolae*» — Fîstîci — Oşeşti — Vaslui, secolul XVIII, «*Sf. Gheorghe*» — Lipovăţ — Vaslui, de lemn, secolul XVII, «*Sf. Nicolae*» — Balică — Ivăneşti — Vaslui, de lemn, secolul XVIII, «*Sf. Nicolae*» — Ştioborăni — Soleşti — Vaslui, de lemn, secolul XVIII etc.

2. Obiecte liturgice de valoare istorică şi de artă, cărţi rare păstrate la episcopie

Dacă, într-adevăr, la începutul secolului al XVIII-lea, pe vremea episcopului Sava (1713—1718), apele rîului Bistriţa au înghiţit «ce a fost mai bun a sfintei episcopii» [1], înseamnă că lucrurile mobile — vase liturgice, cruci, sfeşnice, epitafe, veşminte, manuscrise, cărţi, urice etc. — intrate în patrimoniul catedralei episcopale de-a lungul veacurilor, au dispărut năprasnic. Împărtăşesc părerea celor ce au pus sub semnul întrebării această întîmplare, pentru motivul că nu era indicată transportarea bunurilor episcopiei tocmai în zona în care «catanele» [2] puteau pune mîna pe ele şi pentru motivul că un veşmînt vechi — un *Felon* care ar fi aparţinut Sf. Ioan Gură de Aur — se păstrează la episcopie. Acest veşmînt care, pe lîngă valoarea sa artistică are o valoare istorică deosebită, n-a fost, oare, încărcat spre a fi transportat şi adăpostit!? N-aş putea crede că acest veşmînt a rămas la voia întîmplării, adică părăsit.

Felonul despre care se spune că ar fi aparţinut Sf. Ioan Gură de Aur este, la ora actuală, cel mai valoros obiect liturgic păstrat la episcopia Romanului. Potrivit tradiţiei, acest felon ar fi fost trimis de la Constantinopol, în Moldova, prin secolul al XV-lea. Cea dintîi menţiune referitoare la acest felon datează din anul 1653. Diaconul Paul de Alep, însoţitorul patriarhului Macarie al Antiohiei care vizita în 1653, Moldova, nota, în cunoscutele şi interesantele sale însemnări privitoare la ceea ce a văzut el în ţările noastre, că «domnul nostru patriarh s-a dus îndată la

1. Vezi p. 217.

2. Din cauza tulburărilor pricinuite în Moldova de «catanele» căpitanului François d'Ernaut (Ferenţ), episcopul Sava al Romanului, spre a ocroti bunurile episcopiei, le-ar fi încărcat în nişte care şi le-ar fi trimis spre mănăstirea Păngăraţi dar «intrînd în apa Bistriţei, s-au prăvălit şi s-au înecat». Dacă măsura aceasta s-a luat, într-adevăr, înseamnă că episcopul Sava s-a gîndit şi la «catane» care ar fi putut lua anumite lucruri de valoare de la episcopie şi, de asemenea, la tatarii chemaţi pentru izgonirea nemţilor; se ştie, tătarii ori de cîte ori se aflau în Moldova, prădau fără nici un fel de milă.

Roman care este reşedinţa domnilor, căci nu se întîlnise încă cu el (domnul) şi nici nu-l văzuse... Ne-am întîlnit cu el (domnul) şi i-am dat patru daruri, anume : o pereche de perne brodate, o sticluţă cu mir, un covor şi două feluri de săpun. După liturghia de Sf. Mihai — 8 noiembrie — (domnul) a dat domnului nostru patriarh un ospăţ» [3]. La Roman, patriarhul Macarie, a zăbovit, aproximativ trei săptămîni. În ziua de 13 noiembrie 1853, sărbătoarea Sf. Ioan Gură de Aur, el era la Roman. Paul de Alep dă unele amănunte în legătură cu slujba săvîrşită, în acea zi, la catedrala episcopală : «Am fost de faţă şi la sărbătoarea (Sf. Ioan) Gură de Aur ; a fost o mare solemnitate. Episcopul titular (Anastasie) s-a îmbrăcat cu felonul Sfîntului Ioan Gură de Aur zis «polistravion», aşa cum îl îmbrăca în fiecare an la slujba din ziua sărbătorii sfîntului. Patriarhii de la Constantinopol trimiseră acest felon în dar lui Ştefan voievod cel vechi şi acesta l-a făcut danie episcopului amintit în mănăstirea cea mare a Sf. Parascheva» [4]. Prin urmare, în anul 1653, felonul se afla la episcopie. De cînd, anume, nu se ştie precis. Înzestrat cu spirit de observaţie — însemnările sale sînt edificatoare în acest sens — şi, totodată, cu spirit de investigaţie, Paul de Alep va fi cerut informaţii în legătură cu acest veşmînt. De cînd se păstrează acolo ! ? De unde provine ! ? Cine l-a dăruit episcopiei şi în ce împrejurări ! ? ş.a. La întrebările ce le va fi adresat el, i s-a răspuns cu ceea ce se cunoştea din tradiţie şi anume că felonul a fost trimis de patriarhul Constantinopolului lui Ştefan Voievod cel vechi ; care Ştefan ! ? Cel mai important domn al Moldovei, cu acest nume, a fost Ştefan cel Mare (1457—1504). El a fost mitizat în Moldova, îmbrăcat în aură de legendă. Tot ce este vechi şi valoros provine de la el. Felonul era atribuit tot acestui slăvit voievod.

Cel dintîi dintre istoricii noştri care s-a ocupat de acest felon a fost episcopul Melchisedec [5]. El, de bună seamă, văzuse acest veşmînt, pînă în anul 1874, cînd a publicat *Chronica Romanului* ; cunoştea şi ceea ce notase Paul de Alep, însemnările acestuia fiind publicate, mai înainte, de B. P. Haşdeu. Spre deosebire de diaconul antiohian care aflase şi notase că felonul a fost trimis de vreun patriarh constantinopolitan lui Ştefan (cel Mare) Melchisedec precizează că, potrivit tradiţiei locale, veşmîntul ar fi fost trimis, cu alte daruri, «de un împărat Paleolog lui Alexandru cel Bun şi mitropolitului Iosif al Moldovei», iar Alexandru le-a dăruit bisericii «Sfînta Vineri» din Roman în care era înmormîntată cneaghina Anastasia, mama sa, dar completează că această tradiţie nu are valoare.

3. Călători..., V, Bucureşti, 1976, p. 103.
4. Ibidem, p. 104.
5. Melchisedek..., I, p. 269 şi urm.

Într-adevăr, această tradiție nu are acoperire istorică dar este puternică și de aceea nu trebuie înlăturată. În secolul al XV-lea, pe vremea lui Alexandru cel Bun și după el, au putut fi aduse, în Moldova, din Constantinopolul asediat, de la Sfîntul Munte Atos și din alte localități și mănăstiri balcanice, diferite obiecte de cult valoroase, în schimbul unor ajutoare. Din nefericire, pentru obiectele care «țin de așa-zisele arte minore, cum a fost de pildă *Epitaful* de la biserica Sf. Nicolae din Iași, admirat, în anul 1653, de Paul de Alep care ne-a lăsat indicația că prețioasa țesătură era un dar al lui Ioan al VI-lea Cantacuzino pentru Atos, probabil pentru mănăstirea Vatoped — adaug și felonul de la Roman văzut tot de același călător antiohian, în același an — nu avem indicații asupra condițiilor în care au circulat și a datei aproximative la care au sosit în Moldova» [6]. Bizantinologul Al. Elian consideră aducerea, în Moldova, în secolul al XV-lea a unor icoane și, firește, a altor obiecte liturgice de către călugării din sud, ca probabilă [7]. Tot atunci, în împrejurări pe care nu le cunoaștem bine, va fi sosit și felonul păstrat la Roman. Dacă acest veșmînt ar fi fost primit, să zicem, cu cîteva decenii înainte de a-l vedea și semnala Paul de Alep, negreșit, slujitorii catedralei episcopale ar fi cunoscut împrejurările în care a ajuns acolo. Sînt, deci, motive care conduc la concluzia că felonul fusese trimis, la Roman, cu mult înainte ; odată cu acest veșmînt a venit și tradiția care spunea că a aparținut Sf. Ioan Gură de Aur. Studiindu-l temeinic, specialiștii vor stabili dacă a fost lucrat în secolului al IV-lea sau ulterior.

Țesătura de fond a felonului este de mătase albă iar dublura de pînză de cînepă. Pe țesătura de fond apar motivele dominante : patrufoiul și crucea rectangulară din galon, lucrate în fire de aur și mătase galbenă. Numărul mare de cruci din cîmpul felonului i-a adus denumirea de polistavrion. Chipul Mîntuitorului binecuvîntînd, brodat în fire de aur, mătase și perle, încadrat într-un cerc, este aplicat în spatele veșmîntului. Marginea deschiderii de sus, a felonului, în formă circulară, este ornată cu un chenar cusut în fire de aur și mătase roșie. Spre deosebire de feloanele noi, cel de la Roman este încheiat în față, începînd de la piept pînă la poale, cu nasturi aurii. Chenarul deschiderii circulare de sus se repetă atît la poale cît și la marginile încheiate în față [8].

6. Al. Elian, Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea, în «Cultura moldovenească...», p. 167.

7. Ibidem ; potrivit tradiției, icoana Maicii Domnului de la mănăstirea Neamț și icoana Sfînta Ana de la mănăstirea Bistrița au fost trimise domnului Alexandru cel Bun și soției sale Ana de împăratul bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul și împărăteasa Ana.

8. Cîteva detalii la Melchisedek..., op. cit., I, p. 269—270 și I. D. Ștefănescu, L'évolution de la peinture religieuse..., în «Orient et Byzance», VI, Paris, 1929, p. 52.

Printre obiectele de cult ale catedralei episcopale, unele păstrate în biserică iar altele în colecția de obiecte bisericești amenajată într-o încăpere specială, mai importante sînt următoarele: *Epitaf* în care este reprezentată scena «Coborîrea de pe cruce» a Mîntuitorului, broderie în fire de aur și argint, secolul al XVIII-lea; *Pateriță* (cîrjă arhierească), cu însemnarea *«Această pateriță au făcut-o smeritul Ghedeon episcopul Romanului în zilele măriei sale prea înălțatului domn Grigore Ghica voievod purtînd cîrma păstoriei Sfinția Sa chir Nichifor mitropolit, anul 1740, luna iunie»* [9]; *Icoane* din secolul al XVIII-lea, cum și obiecte de metal — *vase liturgice, cruci, cădelnițe* ș.a. — provenind de la episcopi care au păstorit în secolul al XIX-lea [10].

Biblioteca eparhială numără peste 20 000 de volume. Alături de cărțile teologice — exegeză, dogmatică, liturgică, pastorală, istorie bisericească — sînt dicționare, enciclopedii, colecții de documente, tratate de istorie, critică și istorie literară, opere ale scriitorilor străini și români, proză și versuri. Numărul cărților bibliotecii eparhiale crește necontenit. Prin conținutul ei și prin modul cum este organizată, biblioteca este un izvor de documentare.

În ultimii ani, la centrul eparhial Roman, s-a amenajat, într-o încăpere specială, colecția numită *Cartea rară*, care cuprinde cărți tipărite, unele preluate din biblioteca eparhială iar altele adunate de la parohiile din protopopiatul Roman. Printre cărțile de mare importanță pentru istoria literaturii și culturii noastre vechi, păstrate, acum, în colecția *Cartea rară*, sînt cîteva imprimate în secolul al XVII-lea: *Cazania lui* Varlaam, Iași, 1643, *Psaltirea slavo-română* a lui Dosoftei, Iași 1680, *Evanghelie*, București 1682, *Apostol*, București 1683, *Biblia*, București 1688, *Evanghelie greco-română*, București 1693, *Evanghelie*, Snagov 1697; multe alte cărți, îndeosebi, de cult, tipărite în secolele XVIII-XIX, cum și unele manuscrise, sînt orînduite și păstrate cu grijă în colecția episcopală. Însemnările referitoare la circulația acestor cărți, la fenomene meteo și la diferite evenimente din trecut, în majoritate de interes local, au fost culese spre a fi publicate de Doru Mihăescu. Unele au apărut deja [11].

În această colecție se păstrează, cum s-a arătat, și cîteva manuscrise în limba română, cu conținut moral-religios sau de cult; unele dintre ele au conținut laic; alături de cele românești sînt și manuscrise în limbile slavă și greacă. Sumar, manuscrisele românești au fost descrise de

9. Vezi p. 221.
10. Vezi p. 263, 274, 287, 289.
11. Mihăescu H. Doru-Eugen, Vechi tipărituri și manuscrise din biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor, în «M.M.S.», nr. 1—2/1943, p. 129—133.

Mircea Păcurariu în anul 1960[12]. Cele mai importante din categoria celor cu conținut religios-moral sînt următoarele: *Pateric*, hîrtie, 283 foi, copiat, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, de ieromonahul Irinarh din mănăstirea Neamț; manuscrisul a aparținut, mai înainte, bisericii din Doljești. *Pateric*, hîrtie, 192 foi, copiat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor de un necunoscut; manuscrisul a fost trimis din București unei călugărițe din mănăstirea Varatec cum arată o însemnare. *Pateric*, hîrtie, 470 foi, copiat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor de un necunoscut; provine de la biblioteca fostei episcopii a Hușilor. *Psaltire cu tîlc*, hîrtie, 130 foi, copiat în 1778—1779; mai multe însemnări pe diferite foi ale manuscrisului arată că a fost copiat de un diac anume Ilie Daneș din Sighișoara care a ajuns protopop în acest oraș și paroh în Hendorf. O însemnare mai bogată, pe foaia 130 v, a cărui cuprins pare o confesiune se încheie cu următoarea frază: «...Iară frăția ta cetitorule găsind vreo greșală într-această mică osteneală a mea să nu blastemi sau să-ț(i) faci rîs. Ci mai bine îndreaptă cu duhul blîndețelor și pe mine nu mă pune în ponos, că adevărat zic că mai numai o parte s-au scris ziua și doao părț(i) noaptea și știi și frăția ta că lucrul nopț(i) iaste mai greu și cu anevoie ci mă rog iartă, iartă ca și frăția ta să afli iertare. Al frăției tale mai mică slugă diiac Ilie Daneș». Pînă a ajuns la episcopie, manuscrisul, cum reiese din alte însemnări, a circulat din mînă în mînă. *Hexaimeron*, hîrtie, 360 foi, de Sf. Vasile cel Mare, copiat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. *Cuvinte la Sf. Evanghelii*, de Teofilact al Bulgariei, hîrtie, 189 foi, copiat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea. *Cuvinte*, de Casian Rîmleanul, hîrtie, 52 foi, copiat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. *Cuvinte*, de Efrem Sirul, 193 foi, hîrtie, copiat în anul 1810, de schimonahia Singlitichia, cum arată însemnarea din care redau cele ce urmează: «Și s-au scris această carte cu blagoslovenia părintelui Iosif și a maice(i) Nazaria stareții de mine păcătoasa schimonahia Singlitichia să să cetească și să fie dăruită la sf(î)nta mănăstire Varatec... și s-au scris la anii de la zidirea lumii 7318 iar de la Hristos 1810 decembrie 29». Copista a dăruit manuscrisul schitului Buciumeni. *Cuvinte*, de Petru Damaschin, hîrtie, 128 foi, copiat de monahul Ilarion din mănăstirea Rîșca, în anul 1815, cum rezultă din însemnarea: «Sfîrșit al celor ale lui Petru Damaschin dureri. Și s-au scris de mine smeritul Ilarion monah paraclisiarh în sf(î)nta m(ă)n(ă)stire Rîșca 1815 noemb(rie) 6». *Alăută duhovnicească și trîmbiță cerească*, hîrtie, 40 foi, copiat la începutul secolului al XIX-lea. *Crucea de argint*, hîrtie, 263 pagini, copiat la 1826, de ieromonahul Iulian

12. Două caiete în care sînt descrise manuscrisele românești, pe care le-am consultat, se păstrează la redacția revistei «Mitropolia Moldovei și Sucevei»; unele manuscrise au fost semnalate în paginile acestei reviste.

din mănăstirea Slatina după romanul religios *Crucea de argint*, în care este vorba de patimile, moartea și învierea Mîntuitorului, tradus din franțuzește de Ioan Eliade și publicat la București, în anul 1858.

Cărți de cult: Apostol, hîrtie, 178 foi, copiat, potrivit însemnării de la pagina 178, de «...Constantin dascălul, tipografu și fii(i) miei Neculaiu și Iordachie v(ă)leat 7249 (1741) iul(ie) 8 dni». Tot pe foaia 178 r. este o altă însemnare mai bogată din care redau cele ce urmează: «...iară pre tine pravoslavnice cititorule cu smerenie te rog ca de vei afla ceva nu bine alcătuit cuvîntul sau greșit aceia să o acoperi cu d(u)hul blîndeților și al dragostei și să o socotești a fi din nesăvîrșire (a) slabii minții meale și din lunecarea condeiului, iară nu din voia ostinenții mele, aducîndu-ți aminte că toți aceiași neputinții săntem părtași și D(u)mnezeu carele numai singur iaste desăvîrșit să te învrednicească vederii feții sale și mila lui să fie cu tine p(u)r(u)rea amin». Alte însemnări arată că acest manuscris a circulat din mînă în mînă. Unele dintre ele conțin informații în legătură cu modul și locul în care se învăța carte altă dată: «Să să știe de cînd am învățat eu Constantin la dascal la Procop(ie) la anii 1777 iulie 6. Aceasta am însemnat eu dascăl Procopie ot...» (pe coperta din față v); «Să să știe cînd șezu(i) eu la mănăstire la veleatu 1789. Am șezut pentru învățătură» (foaia de legătură din față). *Osmoglasnic*, hîrtie, 81 foi, copiat, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, de Evstatie Popovici, cum indică o însemnare de la sfîrșitul manuscrisului: «Sfîrșitul osmoglasnicului prin osteneala lui Evstratie Popovici ardelean den varmeghia (județul) Belgradului și s-au scris la Moldova la sf(î)nta mănăstirea Măgurii Ocnelor». El a mai copiat și alte cărți bisericești. *Canoanele Născătoarei*, hîrtie, 365 foi, copiat, în 1800, din «porunca Preosfințitului Kirio Kir Gherasim episcop Hușului... s-au scris... în ani(i) 1800 ghenariu 14 la sf(î)nt schit Caralașevca în ținut(ul) Sorocii (de) ieromonah Pahomie nacialnic». *Rînduiala mărturisirii*, hîrtie, 62 foi, copiat la începutul secolului al XIX-lea, probabil, de un preot de mir; manuscrisul a aparținut mănăstirii Bogdana. *Rînduiala tunderii în monahism*, hîrtie, 79 foi, copiat la începutul secolului al XIX-lea. Reține atenția însemnarea cu caracter meteorologic de la paginile 34—36 înșirată jos: «La anul 1876 mai în 10 zile să știe cei viitori că au dat un ger di s-au stricat viile di tăt». *Slujba cuvioasei maicii noastre Paraschivei*, hîrtie, 55 foi, copiat la începutul secolului al XIX-lea. *Irmologhion*, hîrtie, 105 foi, copiat de ierodiaconul Teofilact în luna martie 1809, manuscrisul a aparținut mănăstirii Bogdana. Semnalez o notă cu caracter meteorologic care se află pe coperta ultimă: «La anul 1813 februarie 23 au tunat la 10 ceasuri din

Biserica „Pogorîrea Duhului Sfînt" din Dulceşti – Neamţ

Biserica „Sf. Treime" din Doljeşti – Neamţ

Biserica „Sf. Patruzeci de Mucenici" din Văleni – Neamţ

Biserica „Duminica tuturor sfinților"
din Miron Costin, jud. Neamț

Biserica „Sf. Nicolae" din Trifeşti – Neamț

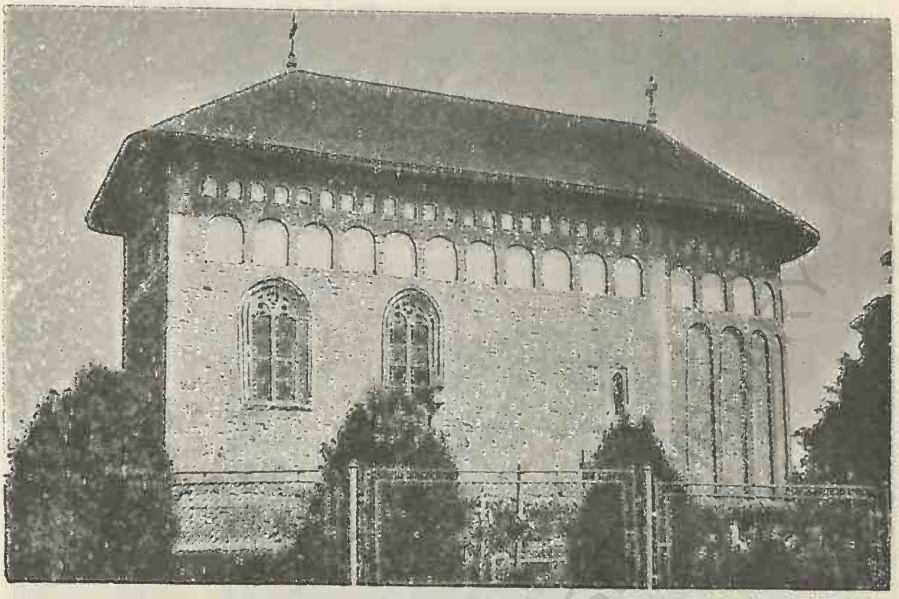

Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Borzeşti – Bacău

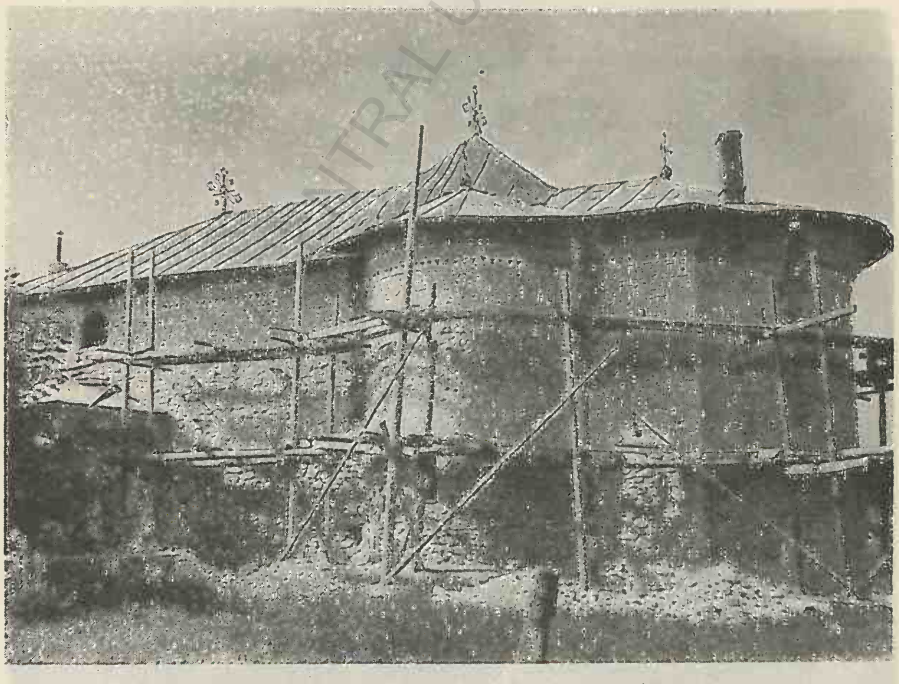

Biserica „Sf. Voievozi" din Tg. Trotuş – Bacău

Biserica schitului Runc – Bacău
(în restaurare)

Biserica „Sf. Voievozi" din M-tirea Caşin – Bacău

Biserica „Pogorîrea Duhului Sfînt", Bogdana – Bacău

Biserica „Sf. Voievozi" din Rădeana – Bacău

Biserica „Sf. voievozi" din Caşin – Bacău

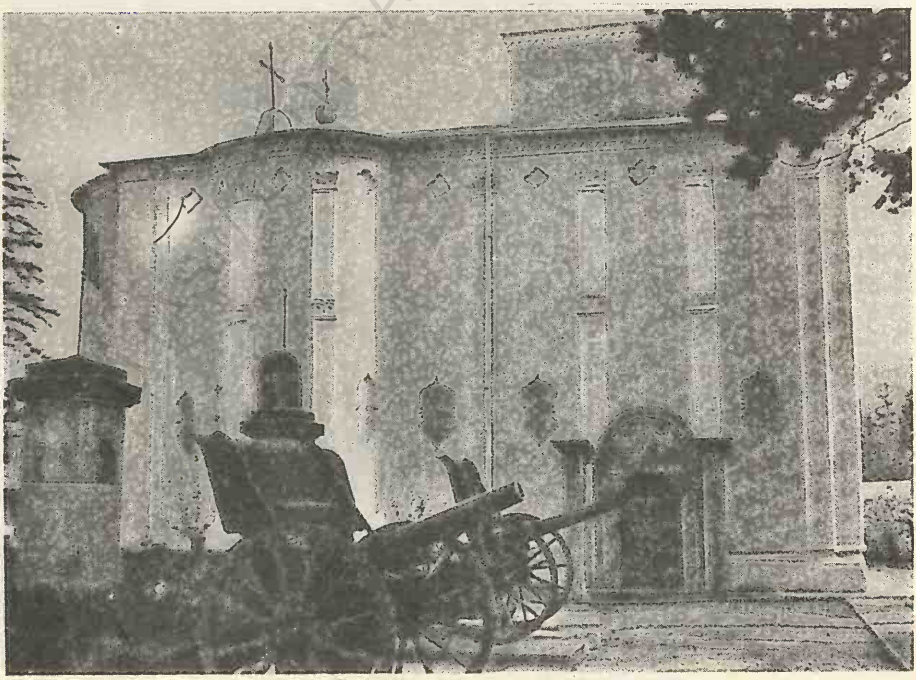

Biserica „Sf. Nicolae" din Tg. Ocna – Bacău

Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Bacău

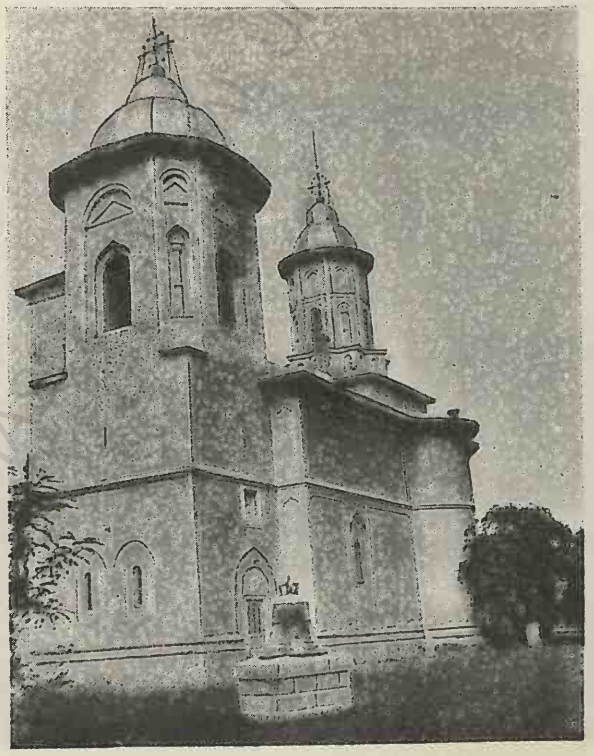

Biserica „Buna Vestire" (Răducanu)
din Tg. Ocna – Bacău

Biserica „Buna Vestire" din Pogleț – Bacău

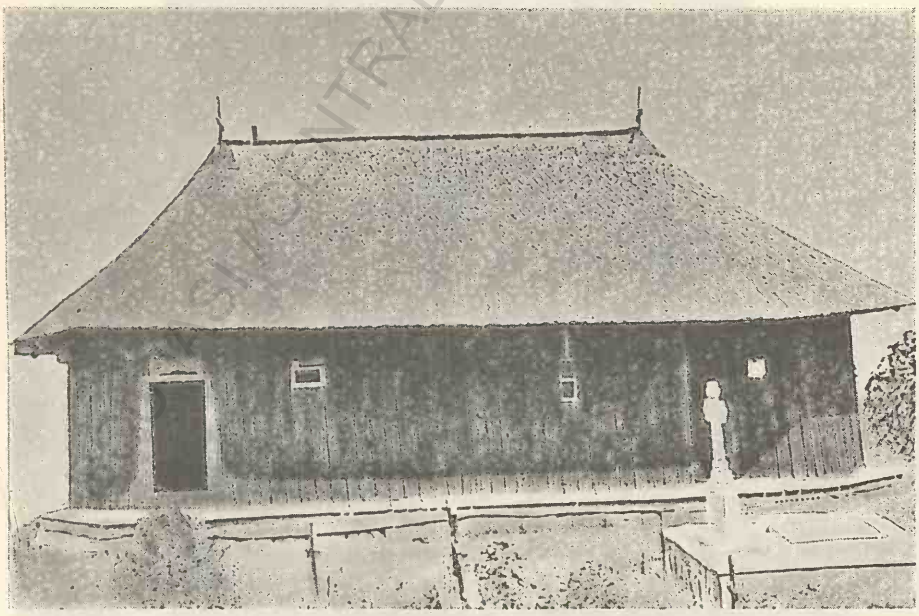

Biserica din Soci-Pînceşti – Bacău

Biserica „Sf. Nicolae" din Fîstîci – Vaslui

Biserica „Sf. Apostoli" din Huşi – Vaslui

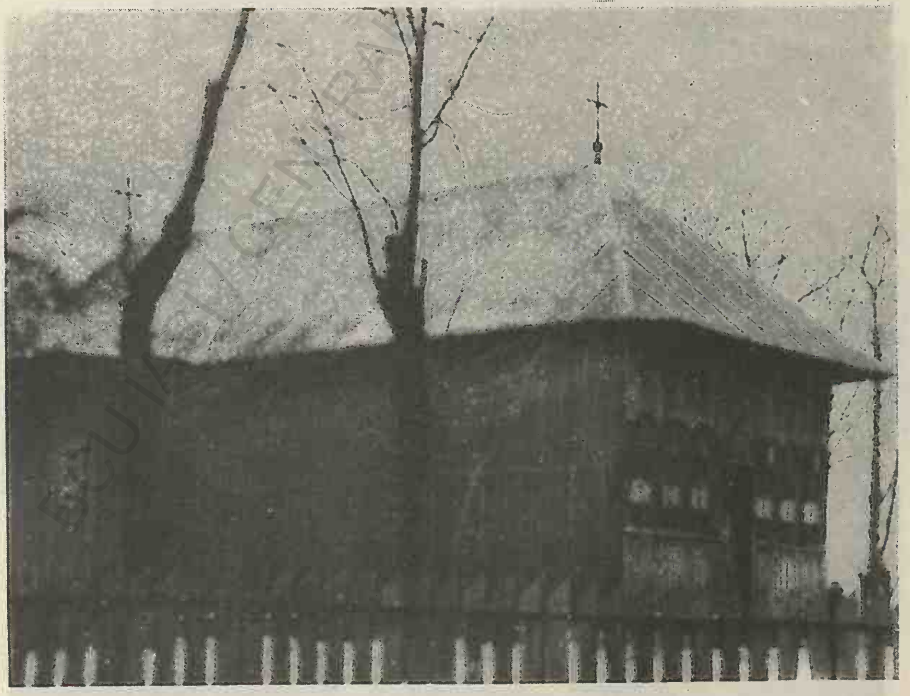

Biserica „Sf. Nicolae" din Gîrceni – Vaslui

Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Bîrlad – Vaslui

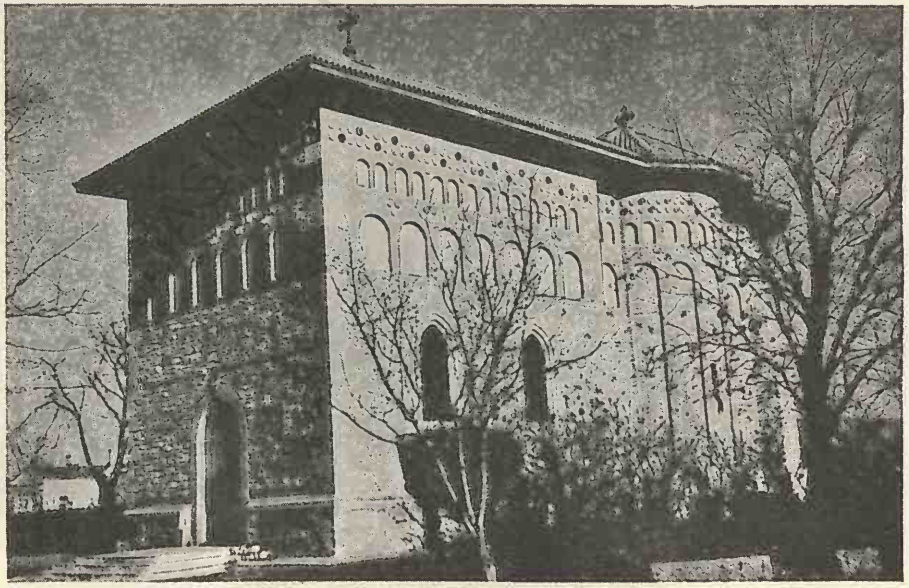

Biserica „Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul" din Vaslui

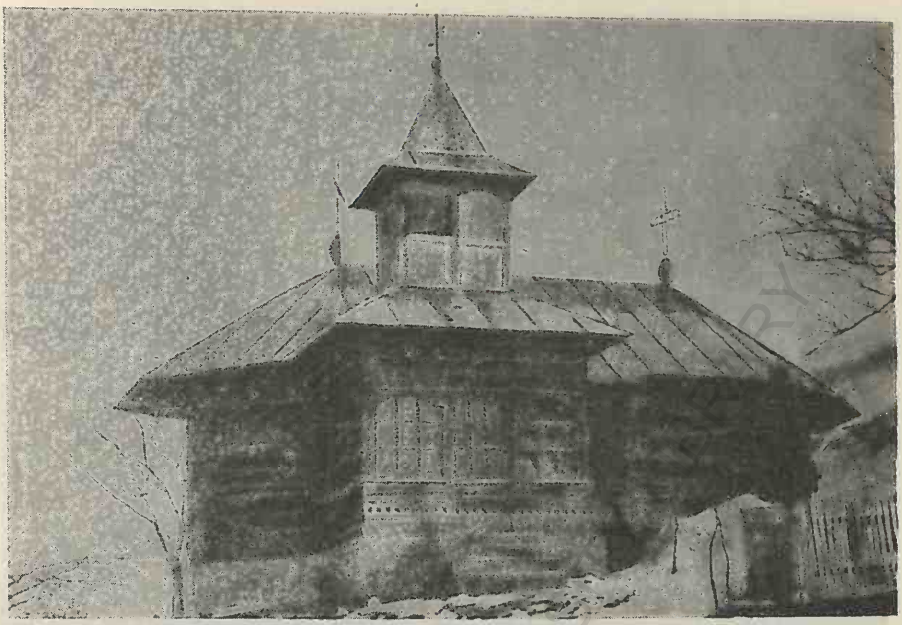

Biserica „Sf. Nicolae" din Ştioborăni – Vaslui

Biserica „Sf. Gheorghe" din Lipovăţ – Vaslui

Biserica „Sf. Nicolae" din Pueşti (cetăţuia) – Vaslui

Felonul Sf. Ioan Gură de Aur văzut din faţă

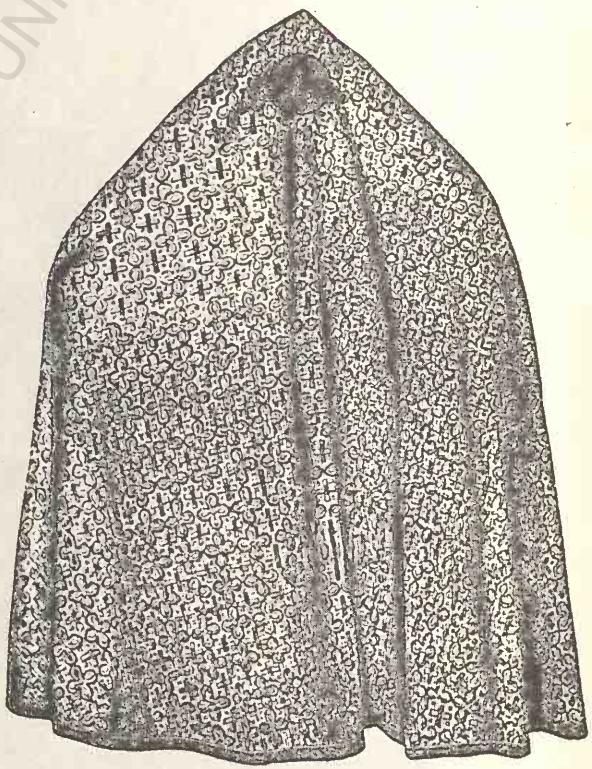

Felonul Sf. Ioan Gură de Aur văzut din spate

Policandru din biserica episcopală

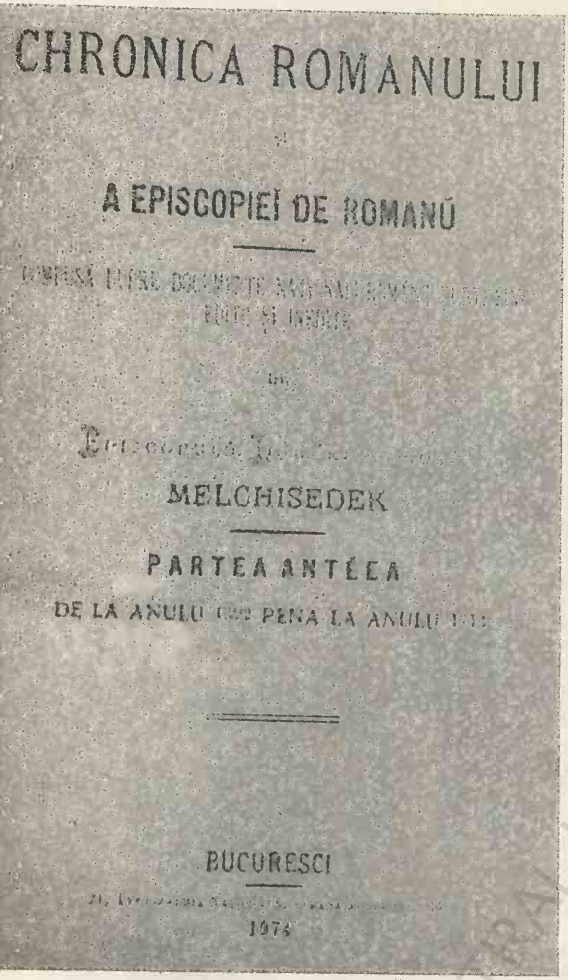
CHRONICA ROMANULUI

A EPISCOPIEI DE ROMANU

MELCHISEDEK

PARTEA ANTÉA

BUCURESCI

1874

Foaie de titlu a „Cronicii Romanului" I
de Melchisedec

CHRONICA ROMANULUI

A EPISCOPIEI DE ROMANU

MELCHISEDEK

PARTEA A DOUA

BUCURESCI

Foaie de titlu a „Cronicii Romanului" II
de Melchisedec

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Paterița episcopului Ghedeon

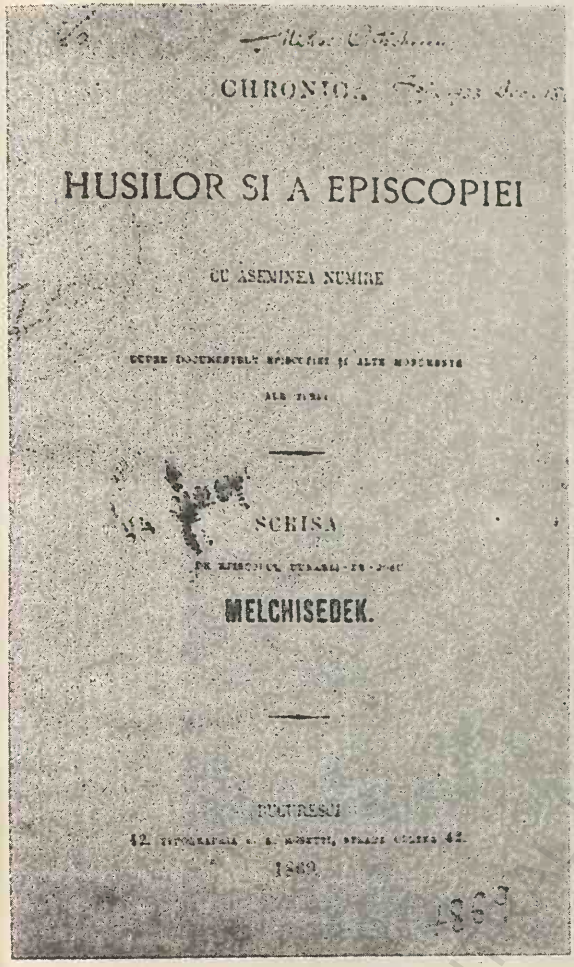

CHRONICA

HUSILOR SI A EPISCOPIEI

CU ASEMINEA NUMIRE

SCRISA

MELCHISEDEK.

BUCURESCI

1869

Foaie de titlu a „Cronicii Huşilor" de Melchisedec

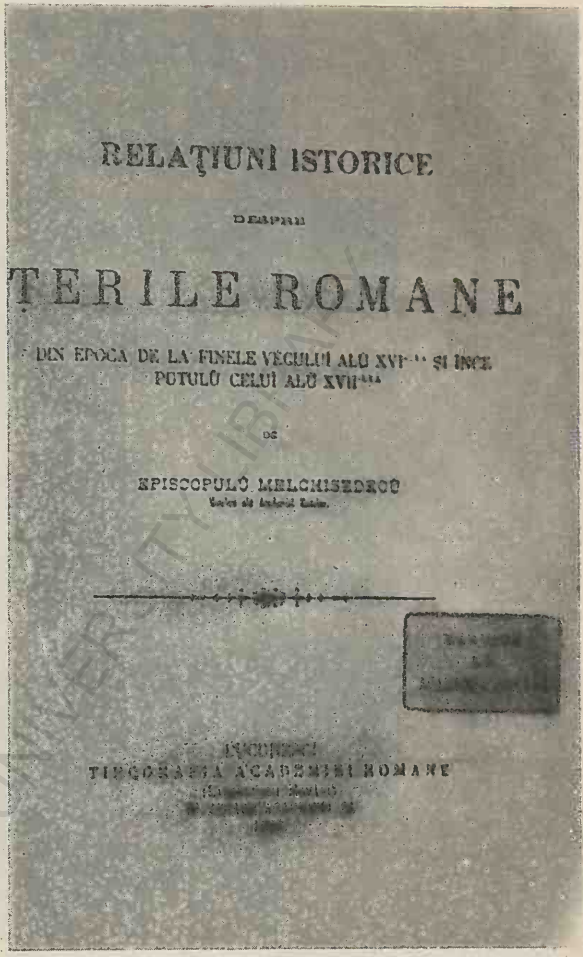

RELAŢIUNI ISTORICE

DESPRE

ŢERILE ROMANE

DIN EPOCA DE LA FINELE VECULUI ALŬ XVI-LEA SI INCE-PUTULŬ CELUI ALŬ XVII-LEA

DE

EPISCOPULŬ MELCHISEDECŬ

TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE

„Relaţiuni istorice despre Ţările Române" de episcopul Melchisedec

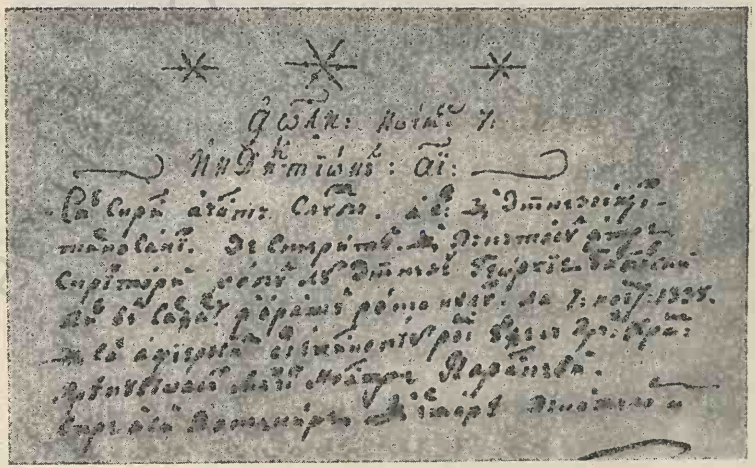

Însemnarea biv vel sardarului Gheorghe Barbovschi în ms. „Tîrnosaniei"

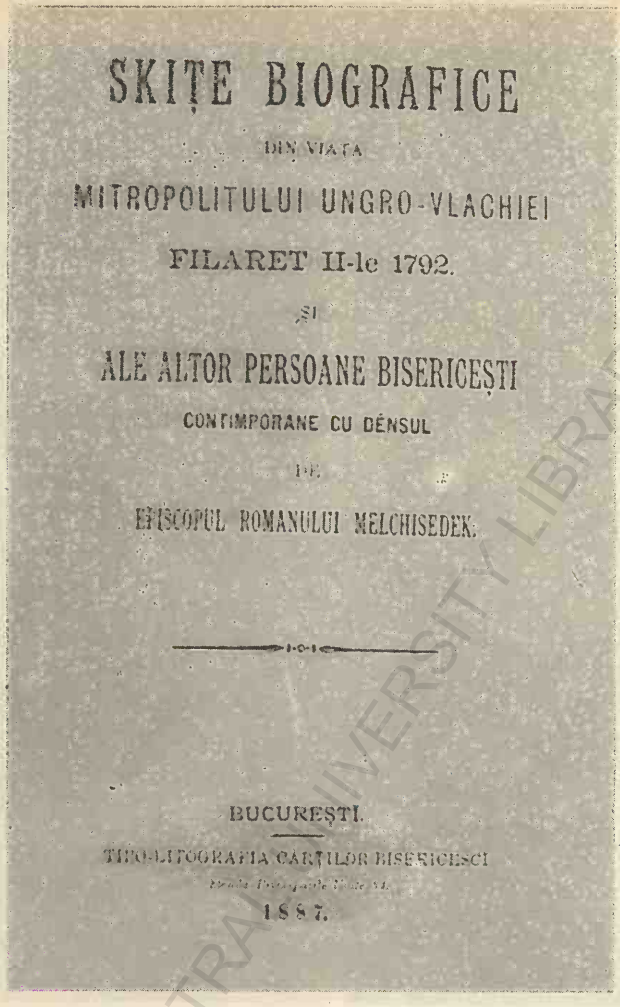

SKIȚE BIOGRAFICE

DIN VIAȚA

MITROPOLITULUI UNGRO-VLACHIEI

FILARET II-le 1792.

ȘI

ALE ALTOR PERSOANE BISERICEȘTI

CONTIMPORANE CU DÉNSUL

DE

EPISCOPUL ROMANULUI MELCHISEDEK.

BUCUREȘTI.

TIPO-LITOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICESCI

1887.

„Schițe biografice" de episcopul Melchisedec

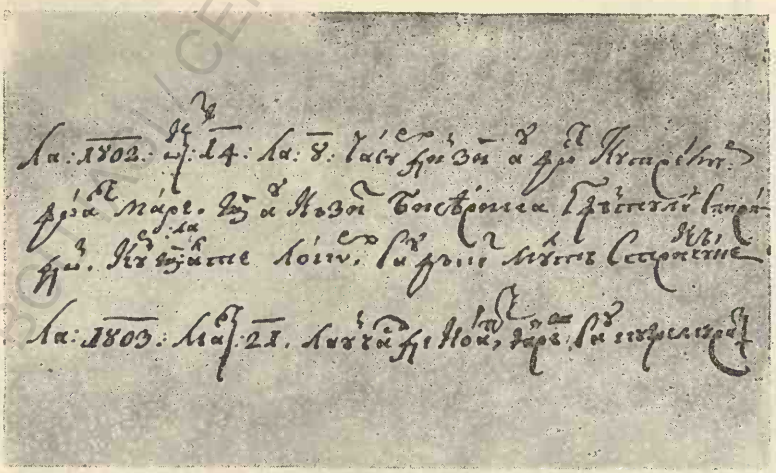

Însemnări referitoare la cutremurele de pământ din 1802 şi 1803 în manuscrisul „Intîmplările lui Telemah"

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Schitul Pocrov Neamţ – ctitoria episcopului Pahomie al Romanului

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Episcopul Romanului Lucian Triteanu punînd temelia bisericii române de la Iordan

BCU IASI / CENTRAL UN

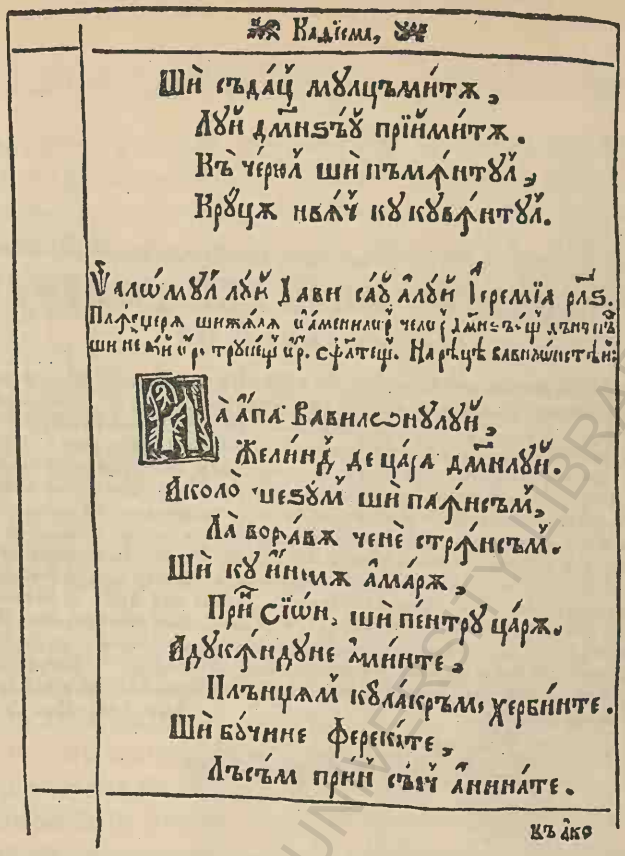

Пагина 245, v, a Psaltirii în versuri

Act din anul 1808, semnat de episcopul Gherasim al Romanului, de rînduire a unui preot

CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Carte de duhovnicie din anul 1820, semnată de episcopul Gherasim al Romanului.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

zi de trei ori». *Carte de slujbă*, hîrtie, 24 foi, copiat de ierodiaconul Samuil în s(fînta) m(ănăstire) Slatina la 1815. *Tîrnosanie*, hîrtie, 57 pagini, copiat după cartea cu acest titlu ce s-au tipărit la 1752 prin osîrdia mitropolitului Iacob Putneanul. Însemnarea de la p. 47 — «1838 noiemvr(ie) indictionul 11. S-au scris această slujbă a s(intei) și d(u)mnezeiești tarnosanii de smeritul și păcătosul între scriitori robul lui D(u)mnezeu Gheorghie Barbovschi biv vel sardari în orașul Romanului la 7 noem(vrie) 1838. Și s-au afierosit Sf(intei) Episcopii Rom(anului) unde se prăz(nuiește) hram(ul) Preacuvioasei Maicii noastre Paraschevi(i) spre a sa pomenire și ertarea păcatelor» — este concludentă în legătură cu timpul și copistul acestei cărți. Nu cumva, Gheorghe Barbovschi era o rudenie de-a fostului episcop Gherasim Clipa Barbovschi? *Miscelaneu* (rînduiala celor trei liturghii, a hirotoniilor și hirotesiilor și diferite molitve), hîrtie, 176 p. (+ 26 foi tipărite), copiat la începutul secolului al XIX-lea de un necunoscut; rînduiala săvîrșirii arhidiaconului, ieromonahului mare sau protopopului și rînduiala săvîrșirii protosinghelului sînt scrise de șatrarul Gheorghe Barbovschi. *Arhieraticon*, hîrtie, 136 foi, combinat la 1874, după un manuscris vechi de la Mitropolia Moldovei și după alte cărți liturgice ale Bisericii Ortodoxe, de episcopul Melchisedec; «s-a prescris de ierodiaconul Meletie în Ismail»; manuscrisul a fost adus, probabil, la Roman, de Melchisedec cînd a trecut în scaunul de aici, folosit de urmașii săi pînă ce episcopul Teodosie în luna mai 1922 l-a dăruit episcopiei.

Manuscrise laice: Geografia, hîrtie, 397 foi, copiat de un necunoscut, în secolul al XVIII-lea, după o traducere din grecește apărută între 1755—1772—1776 (nu amintește de împărțirea Poloniei și de formarea statelor americane). În afară de noțiuni geografice generale, manuscrisul cuprinde știri privitoare la continentele și țările lumii în configurația lor politică din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Manuscrisul a aparținut mănăstirii Bogdana. *Întîmplările lui Telemah*, 121 foi, copiat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de un necunoscut. Pe foaia de legătură din urmă, două însemnări referitoare la cutremurele din 1802 și 1803: «La 1802 oct(omvrie) 14 la 2 ceasuri din zi au fost cutremur foarte mare și au căzut biserica Sfîntului Spiridon, cum și la alte biserici s-au făcut multă stricăciune»; «La 1803 mart(ie) 21 la ceas de noapte iarăși s-au cutremurat». Dînd informații în legătură cu biserica Sf. Spiridon, care nu poate fi alta decît aceea din Iași, se poate crede că manuscrisul a fost copiat în acest oraș. *Îndreptarea legii*, hîrtie, 245 foi, copiat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui de al XIX-lea, de un necunoscut. *Condică* în care sînt copiate anaforale și urice din secolele XVII—XVIII, referitoare la chestiuni bisericești, de un necunoscut. Între ma-

nuscrise sînt trei dosare, unul cu acte ale episcopului Isaia Vicol, altul cu acte ale episcopului Melchisedec și altul cu acte ale episcopului Ioanichie Flor.

Aproape toate manuscrisele sînt copiate cu cerneală neagră. Frontispiciile, inițialele și unele indicații tipicale sînt copiate cu cerneală roșie. Nici la frontispicii, nici la inițiale, însă, nu întîlnim bogăția și măiestria artistică pe care le vedem la manuscrisele vechi. Mai interesant sub aspectul formei sale este *Arhieraticonul*. Pe lîngă scrierea caligrafică, observăm ornamente care-i ridică valoarea artistică. Fiecare pagină este închisă într-un chenar policrom în care apar diferite desene geometrice. Cîteva scene cu tematică religioasă, executate cu măiestrie, sînt rînduite pe diferite foi. Mîntuitorul binecuvîntînd pîinea și vinul la Cina cea de taină (f. 2. v), Sf. Ioan Gură de Aur (f. 5. v), Sf. Vasile cel Mare (f. 36. v), Sf. Grigore Dialogul (f. 56 v), un arhiereu binecuvîntînd cu dicherul și tricherul în fața unei catapetesme (f. 69. v.), hirotonii (f. 70, f. 72, f. 74, f. 78, f. 97, f. 103 e) și Dumnezeu Tatăl deasupra globului pămîntesc.

Deși nu sînt prea vechi — cele mai multe au fost copiate cu două secole în urmă — cu toate acestea manuscrisele românești păstrate la episcopia Romanului au circulat pe o întinsă arie geografică, contribuind, într-o oarecare măsură la cunoașterea și apropierea unora de alții a românilor.

Fondul de manuscrise din avuția patrimonială a episcopiei cuprinde și cîteva în limbile greacă și slavă, dintre care menționez pe cele ce urmează: 1. *Grecești* — *Manualul de pedagogie* al lui Iosif Mesiodar închinat lui Alexandru Scarlat Ghica, domnul Țării Românești (1800); manuscrisul mai cuprinde *Istoria lui Herodian, manualul lui Epictet, Ciropedia* κυρου παιδεια și *Anavasis* ('ΑΝΑΒΑΣΣΕΩΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ), (identificat de P. Năsturel în 1967); ωρολογιον το μεγα (orologiul mare); 'Αορατος πὸλεμος (lupta nevăzută), (secolul XIX); *Poem* (în neogreacă), versuri, probabil, ale lui Constantin Chesarie Dapontes, care a trăit în țările române (1750—1780) adresate unei doamne; Αποκάλυψις (Revelatio), în greacă și latină, secolul XIX; 'Αορατος πὸλεμος după Nicodim Aghioritul secolul XIX; τά πολίθικα, traducerea unor scrieri politice de ale lui Bossuet (scoase din Sf. Scriptură), către Delfinul Franței, făcută de Evghenie Bulgarul și închinată voevodului Constantin Mihail Racoviță al Ungroclahiei 1763 (identificat de P. Năsturel); cartea a aparținut lui Gheorghe Melidon din Roman; *Extrase din pateric și viețile sfinților*, secolul

XIX; *Epitomi*, a lui Chiril din Alexandria și apoi patriarh de Constantinopol, lucrare prescurtată, împotriva iudeilor (P. Năsturel); *Comentarul lui Gherasim Vlahios* din Creta la cartea despre Meteore a lui Aristotel, scris la Patmos 1733; *Teotocarion* (Minunile Maicii Domnului), copiat de ierodiaconul Gavriil din Korfu la 1607; *Simbolul sfîntului Atanasie Alexandrinul*, secolul XIX; *Cîntări bisericești* după Ioan Cucuzel, Manuil protopsaltul, Petru Peloponezianul, Petru Berechetul, Grigore protopsaltul ș.a.; *Slujba Bunei Vestiri, Slujba Sf. Atanasie de Acțiu* (5 iulie), *Irmologhion* care a aparținut lui Vasile Nicolau 1835 ș.a.; 2. *Slavone — Cuvintele sfîntului mucenic Ipolit* papa Romei și *Vedenia Sfîntului Grigore* ucenicul preacuviosului Vasile cel Nou, scrisă de smeritul ieromonah Pahomie Patoțchi... țara Moldovei ținutul Sorocii 1809 iulie 11, însemnare: «Această carte este a sfintei episcopii Hușî»; *Praxiu* slavo-român, copiat la 1742, *Tetraevangheliar*, secolul XVII, *Skazanie, 1742, Moliftenic mic*, secolul XIX, *Sfințirea apei mari* ș.a.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ÎNCHEIERE

Încheind această lucrare, potrivit planului fixat, schiţez cîteva concluzii referitoare la întemeierea episcopiei Romanului şi la viaţa ei, privită din diferite unghiuri de vedere, de-a lungul veacurilor.

Vechile documente istorice — hrisoavele sau «cărţile» domneşti — cunoscute, zapisele, mărturiile şi hotărniciile în care sînt referiri la această episcopie, menţiunile literare întîlnite în cronici, de asemenea, însemnările călătorilor străini care, trecînd prin Moldova, au văzut şi Romanul, sînt izvoare de mare importanţă pentru întocmirea unei expuneri privind trecutul istoric al episcopiei. Nu s-au putut cerceta toate fondurile arhivistice — mănăstiri, schituri, biserici, moşii — constituite începînd din secolul al XVIII-lea şi ulterior, care cuprind menţiuni în legătură cu episcopia. Pentru aşa ceva ar trebui ani de zile. Totuşi, pe baza izvoarelor publicate pînă acum, a unor acte păstrate în arhiva episcopiei, a informaţiilor publicate în presa timpului, îndeosebi, a celei din secolul al XIX-lea, s-au tras concluzii întemeiate ori s-au formulat ipoteze acceptabile în legătură cu etapele istorice prin care a trecut episcopia, cu rolul pe care l-a îndeplinit ea în viaţa social-economică şi culturală, cu oraşul de reşedinţă şi cu zona geografică în care este el situat şi cu ierarhii care au păstorit în scaunul chiriarhal de la Roman. Ipotezele au fost formulate numai atunci cînd nu s-au putut găsi nici un fel de izvoare, ţinînd, însă seama de contextul condiţiilor politice şi de evoluţia vieţii bisericeşti la noi, cu toate formele ei de manifestare.

Întemeierea acestei episcopii la începutul secolului al XV-lea şi, treptat, organizarea ei demonstrează, în primul rînd, că Moldova era, atunci, un stat închegat de sine stătător ale cărui hotare se întindeau de la Ceremuş la Cetatea Albă şi de la Vrancea la Hotin. Domnul Roman I (1391—1394) se intitula «Marele singurul stăpînitorul domn Io Roman voievod al Ţării Moldovei de la munţi pînă la ţărmul mării». Întinderea geografică a ţării impunea şi organizarea bisericească fapt care n-a întîrziat. Deşi nu avem, pînă acum, mai multe dovezi materiale referitoare la forme de viaţă bisericească ortodoxă în regiunea peste care avea să se întindă autoritatea jurisdicţională a episcopului de Roman, cu toate acestea, logic, nu s-ar putea crede şi susţine că n-au existat în această zonă credincioşi, biserici, evident modeste, schituri şi slujitori biseri-

cești. Cu fiecare zi ce trece, mărturii arheologice și istorice descoperite, atestă existența formelor de viață bisericească ortodoxă în regiune. Însăși întemeierea și organizarea unei episcopii ortodoxe în părțile sud-vestice ale Moldovei demonstrează, pe de o parte, că, aici, viața bisericească era în plină desfășurare, iar pe de alta, că episcopia, de fapt, era o necesitate impusă de aspectele bisericești din zonă. Realitățile, prin urmare, au condus la hotărîrea de a se întemeia o instituție centrală care să coordoneze, organizeze și conducă manifestările bisericești ale clericilor și credincioșilor.

Ce motive au condus la hotărîrea de a se așeza scaunul nou-întemeiatei episcopii la Roman! ? Răspunsul vine de la sine. Orașul acesta ale cărui origini trebuie căutate în adîncurile istoriei era, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea, o așezare de tip urban importantă. Nu se exagerează dacă se afirmă că, în acea etapă a istoriei noastre, Romanul era cea mai remarcabilă localitate din sud-vestul Moldovei. Situată la confluența rîurilor Siret și Moldova, pe văile cărora se făceau de obicei, călătoriile, prielnic din toate punctele de vedere, locuit cum atestă vestigiile arheologice, din cele mai vechi timpuri, Romanul avea să atragă, de timpuriu, meșteșugari, negustori, imigranți. Un stăpînitor feudal, probabil, cu numele Roman, a ridicat pe colina din sudul așezării, din necesitatea de a apăra această așezare, o fortăreață din materiale perisabile. Încet-încet, s-au stabilit aici sași veniți din Transilvania și armeni siliți de împrejurări vitrege ca să plece din țara lor de origine sporind și potențînd, astfel, activitățile meșteșugărești și comerciale. Domnul Roman I, mai mult decît înaintașii săi în scaunul Moldovei, și-a îndreptat privirile spre această localitate. El a construit o cetățuie de piatră pe un promontoriu, încins pe trei laturi de rîul Moldova, în locul întăriturii de lemn și de pămînt. Tot el va fi ridicat, în locul unei biserici modeste de lemn, alta mai mare cu hramul Sfînta Vineri (Prea Cuvioasa Parascheva). Din moment ce în acest locaș a fost înmormîntată soția sa, cneaghina Anastasia, mama viitorului domn Alexandru cel Bun, și deoarece acesta din urmă a dat, în anul 1418, zugravilor Nichita și Dobre, misiunea de a picta această biserică se poate crede că ea era un edificiu de piatră și cărămidă. Sub cupolele acestei ctitorii avea să-și îndeplinească rosturile arhierești noul episcop al Romanului și în preajma sa avea să se dezvolte administrația eparhială. Deci, pe măsură ce statul moldovean se consolida, în aceeași măsură și în același timp, se organiza, în interiorul acestui stat, și viața bisericească.

Unii cercetători au admis, nu fără temeiuri, că episcopia din sud-vestul Moldovei, cu scaunul de reședință la Roman a fost înființată, în-

tre altele, cu scopul de a preîntîmpina acțiunile prozelitiste ale romano-catolicismului. În unele regiuni ale Moldovei peste care avea să se întindă jurisdicția episcopului de Roman se stabiliseră, în împrejurări care nu se cunosc temeinic, romano-catolici, în majoritate români ardeleni, iar alții, cunoscuți sub numele de ciangăi, atît unii cît și ceilalți imigranți. Prezența acestora constituia o primejdie pentru unitatea ortodoxiei.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, mai cu seamă, pe vremea lui Alexandru cel Bun, misionarii romano-catolici activau în Moldova, uneori sprijiniți chiar de domni, cu scopul de a atrage pe «schismatici», adică pe locuitorii ortodocși băștinași, la romano-catolicism. O episcopie în părțile sud-vestice ale Moldovei și alta la nord, a Rădăuțului, alături de mitropolia Sucevei, întemeiată mai înainte, erau, negreșit organizații bisericești prin care se apăra unitatea ortodoxiei.

Nu dispunem de documente istorice care ar îngădui o concluzie sigură privind timpul cînd a fost întemeiată episcopia Romanului. Tradiția istorică, notată în vechile cronici, îl cunoaște ca întemeietor al acestei episcopii pe Alexandru cel Bun, pentru zona geografică «de sub munți în gios». Cel dintîi episcop, cunoscut, este *Calist*, pomenit într-un document din 30 septembrie 1445, deci mai tîrziu de sfîrșitul domniei lui Alexandru cel Bun. Aceasta nu înseamnă, nicidecum, că episcopia a fost întemeiată în acest an. Ea luase ființă mai înainte dar, din nefericire, nu se cunosc episcopii care au păstorit la Roman în cele dintîi decenii ale secolului al XV-lea.

Tradiția istorică privind întemeierea episcopiei Romanului pe vremea lui Alexandru cel Bun are, într-o oarecare măsură, acoperire documentară. Într-o «carte» domnească din anul 1413, este pomenită episcopia Rădăuțului pe care tradiția istorică o atribuie tot lui Alexandru cel Bun. În ierarhia bisericească a Moldovei, episcopul Rădăuțului trecea totdeauna pe locul al treilea. Ordinea aceasta canonică decurgea din faptul că episcopia Romanului era mai veche decît acea a Rădăuțului. În anul 1408, Alexandru cel Bun dăruia bisericii Sfînta Vineri din Roman două sate dar nu se referea, în documentul respectiv, la episcopia din acest oraș. Sînt deci motive care conduc la concluzia că episcopia Romanului a fost întemeiată, în intervalul 1408—1413, dacă nu înainte de aceea a Rădăuțului, atunci odată cu aceasta, cum spune și puternica tradiție istorică.

Teritoriul Moldovei asupra căruia episcopul Romanului avea autoritate jurisdicțională, cum reiese din Letopisețul Grigore Ureche, — este vorba de un adaos la acest letopiseț — se întindea «pe sub munte în

gios». Nu se cunosc, cu exactitate, hotarele geografice ale episcopiei Romanului în secolul al XV-lea dar, potrivit documentelor, mai tîrzii, ţinuturile Roman, Bacău, Putna, Covurlui, Tecuci, Tutova şi Vaslui aparţineau bisericeşte acestei eparhii. Cu vremea, după înglobarea ţinutului dintre Prut şi Nistru, în anul 1812, la imperiul ţarist şi după înfiinţarea episcopiei Dunării de Jos, în 1865, au survenit modificări. În intervalul 1865—1949, această eparhie, avea, în componenţa ei, ţinuturile — respectiv judeţele — Roman, Bacău, Putna şi Tecuci. Cu începere din 1949, o parte a teritoriului care aparţinea episcopiei Huşilor a trecut la episcopia Romanului.

Pornind de la titulatura sub care este menţionată, uneori, episcopia Romanului, în documente din secolul al XV-lea şi chiar din al XVI-lea, ca şi de la aceea a ierarhului din fruntea acesteea, — «Mitropolia din tîrgul de jos», — «mitropolitul de la episcopia Romanului» ş.a. — s-a afirmat şi susţinut că eparhia întemeiată de Alexandru cel Bun era, de fapt, o mitropolie. S-a precizat chiar, că eparhia Romanului a devenit mitropolie pentru Ţara de Jos, după ce fiii lui Alexandru cel Bun — Ştefan şi Ilieş — au domnit simultan. Analizarea critică a documentelor nu duce la o astfel de concluzie. Din moment ce chiar mitropolia Moldovei apare, în documente, este adevărat, rar, sub numele de episcopie iar episcopul Rădăuţului sub numele de mitropolit, cred că sîntem în faţa unei confuzii de termeni. Diecii şi copiştii din cancelaria domnească, adică, nu stăpîneau destul de bine, în etapa de organizare bisericească, termenii «mitropolie», «mitropolit», «episcopie», şi «episcop». Deşi sînt motive care îndreptăţesc părerea că, la Roman, n-a fost o mitropolie, totuşi ierarhul de aici avea o întîietate de onoare faţă de colegii săi de la Rădăuţi şi Huşi. Întîietatea aceasta de onoare, canonică, decurgea, negreşit, din vechimea scaunului eparhial al Romanului, din întinderea şi poziţia geografică a acestei eparhii.

Locaşul din Roman sub cupolele căruia episcopul şi-a îndeplinit îndatoririle sale arhiereşti a fost biserica «Sfînta Vineri» (Prea Cuvioasa Parascheva) despre care este vorba într-un document din anul 1408. Nu se ştie sigur cînd şi de cine a fost clădită această biserică. Este ea ctitoria unui stăpînitor feudal care, din necesităţi defensive, construise o întăritură pe colina dinspre sud a zonei în care avea să se dezvolte tîrgul Romanului sau ctitoria domnului Roman I, care a clădit o fortăreaţă de piatră în locul celei dintîi ! ? sînt întrebări la care nu se pot da răspunsuri categorice. Din moment ce domnul Roman I a ales această biserică pentru înmormîntarea soţiei sale, cneaghina Anastasia, iar Alexandru cel Bun, fiul lor, a zugrăvit-o — nu este exclus ca acesta din urmă s-o fi construit din nou, mărind-o, întrucît era o necropolă voievodală

— cred că biserica era un edificiu de piatră, în condițiile timpului, mai deosebită. Deoarece Ștefan cel Mare n-a clădit, în Roman, o biserică așa ca în celelalte orașe principale din Moldova, înseamnă că locașul cu hramul «Sfînta Vineri», din Tîrgul de Jos, clădit de înaintașii săi, întrunea condițiile unei catedrale episcopale.

Vechea ctitorie a dăinuit pînă pe vremea lui Petru Rareș. Acest domnitor, ajutat de episcopul locului, Macarie, a zidit impunătoarea biserică pe care o vedem astăzi. Înfățișarea ce o are, acum, turla, forma acoperișului, sistemul de boltire al absidei răsăritene, înlăturarea pereților care, altădată, împărțeau spațiul interior, diversitatea sub care se prezintă picturile, decorația arhitecturală, îndeosebi, aceea exterioară, demonstrează că această biserică și-a pierdut particularitățile ei originare. Chiar așa fiind, ea continuă să fie, mai cu seamă, în urma lucrărilor efectuate în 1981—1982, un monument de mare valoare artistică.

Documentele istorice de care dispunem ajută, într-o mare măsură, la cunoașterea ierarhilor care, succesiv, au păstorit în scaunul episcopal al Romanului. Cel dintîi arhipăstor, cunoscut, al acestei eparhii este *Calist,* pomenit într-o «carte» domnească datată 30 septembrie 1445. Negreșit, înainte de el vor fi păstorit alți ierarhi pe care nu-i cunoaștem deoarece, lipsesc izvoarele lămuritoare. Se știe, la această oră, cînd, anume, a început păstoria unor episcopi, de asemenea, cînd și în ce împrejurări s-a încheiat ea. Lipsa documentelor și mărturiilor istorice însă, mai cu seamă, pentru secolele XV—XVII, n-a îngăduit cunoașterea exactă a timpului cînd, și cît au păstorit și ce, anume, au realizat episcopii Romanului. Știrile mai numeroase și mai concludente privind viața acestei episcopii cu începere de la 1700 și pînă în zilele noastre, au îmlesnit răspunsuri, de cele mai multe ori, precise, referitoare la întîistătătorii ei, la înfăptuirile acestora și la diferite laturi ale vieții din această eparhie istorică.

Neavînd la dispoziție materialul documentar, descoperit după ce el a trecut din viață, Melchisedec nu s-a referit în valoroasa sa lucrare *Chronica Romanului...,* la episcopul *Teoctist* (1500—1508), apoi mitropolit al Moldovei sub numele de Teoctist al II-lea și nici la *Filotei* ales, în vara anului 1600, de sinodul constituit sub Mihai Viteazul. Convins că Ștefan cel Mare s-a adresat, în anul 1465, arhiepiscopului *Dorotei* al Ohridei, cerîndu-i binecuvîntarea de a alege alt mitropolit în locul răposatului *Visarion,* Melchisedec afirma că acesta ar fi păstorit la Roman. Istoricii și lingviștii slaviști au dovedit însă, că atît pretinsa scrisoare a domnului Moldovei, cît și răspunsul arhiepiscopului Dorotei al Ohridei nu sînt autentice. Prin urmare, nici un temei nu îndreptățește trecerea lui Visarion între episcopii Romanului.

Cei mai mulți dintre episcopii Romanului au viețuit, înainte de a trece ei în rîndurile clerului superior, în mănăstirile Moldovei unde, de bună seamă, au dobîndit cultură teologică și experiență. Unii proveneau de la Neamț iar alții de la Secu, Putna, Bogdana, Păngărați sau Solca. Cîțiva dintre ei — *Anastasie* (Crimca), *Anastasie, Dosoftei, Veniamin Costachi, Gherasim Clipa, Meletie, Melchisedec* — înainte de a trece la cîrma episcopiei Romanului, au păstorit la Rădăuți, Huși sau Dunărea de Jos. Remarcîndu-se prin însușiri deosebite, alții — *Tarasie, Vasilie, Teoctist, Macarie* cronicarul, *Pahomie, Ioanichie, Antonie* — au trecut din poziția de ieromonahi sau stareți în scaunul episcopal.

Unii — *Iustin Edesis*, locotenent, *Nectarie Hermeziu*, locotenent, *Isaia Vicol, Inochentie Moisiu, Ieronim Ionescu, Ioanichie Flor, Gherasim Safirin, Teodosie Atanasiu, Lucian Triteanu, Partenie Ciopron, Eftimie Luca* — au activat, mai înainte, la eparhii, ca arhierei vicari, iar alții — *Teofil Herineanu* — au activat, un timp, ca preoți de mir, la parohii. În sfîrșit, unii — *Teoctist, Anastasie* (Crimca), *Dosoftei, Sava, Leon Gheucă, Veniamin, Meletie ș.a.* — au trecut din scaunul episcopal al Romanului în acela mitropolitan al țării. Notez că ultimul dintre episcopii Romanului care a trecut, prin alegere, în scaunul mitropolitan, a fost Meletie.

La sfîrșitul anului 1957, episcopul *Teofil Herineanu* a trecut din scaunul episcopal al Romanului în acela al Clujului, Vadului și Feleacului ridicat, ulterior la rangul de arhiepiscopie, iar titularul la treapta de arhiepiscop.

Dacă ne referim la regiunile geografice din care sînt originari, cei mai mulți dintre episcopii Romanului sînt moldoveni ; unii — *Anastasie Crimca, Antonie, Gherasim Clipa, Meletie* — au fost bucovineni, alții — *Pahomie, Lucian Triteanu* și *Teofil Herineanu* — ardeleni, în sfîrșit alții — *Atanasie Stoenescu* și *Ieronim Ionescu*, munteni, iar *Gherasim Safirin*, oltean. Scaunul episcopal al Romanului a fost ocupat cîteva luni, în 1786, de un grec, anume *Iacob*, care n-a lăsat amintiri frumoase. Episcopii care au venit în scaunul de la Roman din alte regiuni românești au contribuit, prin înalta lor misiune, la adîncirea sentimentelor de unitate românească. Ei s-au manifestat în eparhia la care au fost rînduiți ca slujitori ai Bisericii și ca buni români. Îndeosebi, prin episcopii Lucian Triteanu și Teofil Herineanu clericii și dreptcredincioșii din eparhia Romanului au cunoscut și înțeles mai bine unele laturi ale vieții religioase de dincolo de munți, după cum acești ierarhi au făcut cunoștință cu tradițiile și realitățile ortodoxiei de dincoace.

Unii dintre arhipăstorii Romanului aveau să se distingă prin înfăptuiri, fie gospodărești, fie cărturărești, fie social-obștești. Deși avem prea

puține știri despre viața și înfăptuirile episcopilor care au păstorit la Roman, în secolul al XV-lea, cu toate acestea sînt temeiuri care arată că ei au fost ierarhi ce s-au remarcat în istoria Bisericii moldovene. *Tarasie*, de pildă, apare alături de mitropolitul *Teoctist I* printre sfetnicii și martorii de credință ai domnului Ștefan cel Mare. Bucurîndu-se de această cinste, se presupune că episcopul era un slujitor înțelept și vrednic. *Vasilie*, urmașul său în scaun, de asemenea, apare, în documente, ca sfetnic al aceluiași domn. Corespondența sa cu mitropolitul Moscovei, *Gherontie*, prin care dădea acestuia informații de ordin liturgic, dovedește că ierarhul de la Roman era cunoscut peste hotare, firește, datorită pregătirii sale.

Dacă se încearcă schițarea portretelor unora dintre episcopii Romanului, din secolele următoare, scoțîndu-se în relief însușirile, preocupările, strădaniile și înfăptuirile acestora, sigur, trebuie să se arate că: *Teoctist*, în condițiile timpului, a fost un ierarh dotat cu spirit cărturăresc, care a știut să crească și să formeze ucenici pentru care el era «dascălul Moldovei»; *Macarie* s-a remarcat ca dascăl de slavonie și continuator al letopisețului moldovenesc; *Dosoftei* a versificat psalmii — va fi scris și alte opere, publicate ulterior — pe cînd păstorea el la Roman; *Leon Gheucă* a fost adept al iluminismului, posesor al unei biblioteci și traducător, în română, a unor opere literare în limba franceză; *Veniamin Costachi* s-a distins, mai cu seamă, după ce a trecut în scaunul mitropolitan al țării, printr-o susținută politică de ordin cultural; *Melchisedec* este creatorul școlii de istorie bisericească la noi și autor al unor opere valoroase; *Teodosie Atanasiu* a tradus din grecește unele scrieri ale Sfîntului Ioan Gură de Aur. Alți episcopi ai Romanului și-au îndreptat, prioritar, privirile la treburile gospodărești fără a nesocoti pe ctle culturale: *Ioanichie*, de pildă, a urmărit stăruitor prosperitatea economică a episcopiei, de asemenea, *Meletie*, iar alții — *Leon Gheucă*, *Gherasim Clipa*, *Isaia Vicol*, *Melchisedec*, *Lucian Triteanu*, *Partenie Ciopron*, *Eftimie Luca* — s-au remarcat prin silința lor de a înnoi și restaura catedrala episcopală și edificiile mai vechi din jurul ei și de a ridica altele. Unii episcopi — *Pahomie*, *Ghedeon*, *Gherasim Safirin*, *Teofil Herineanu* — s-au distins prin preocupările și acțiunile lor duhovnicești.

În sfîrșit, alți episcopi ai Romanului — *Lavrentie*, *Melchisedec*, *Lucian* — au adus la îndeplinire, peste hotare, diferite misiuni încredințate de Biserică și stat, iar *Teofil Herineanu*, *Partenie* și *Eftimie* au făcut parte din delegații care au vizitat Bisericile Ortodoxe surori.

Misiunea de căpetenie a unei episcopii, ca instituție religioasă potrivit vechilor așezăminte ale Bisericii, este îndrumarea credincioșilor spre

a ajunge la ţelul înalt creştin — mîntuirea veşnică — şi la condiţii omeneşti în viaţa aceasta vremelnică. Episcopii Romanului şi, în genere, clericii acestei eparhii au propovăduit cuvîntul Mîntuitorului, au învăţat şi au săvîrşit lucrările sfinte, s-au străduit, pe cît a fost posibil, să înlăture suferinţele, să aline necazurile, să uşureze viaţa socială a credincioşilor. Ei, pe vremea orînduirilor social-politice de altădată, şi-au îndeplinit misiunea pastorală prin mijlocirea bunurilor materiale dobîndite în cadrul condiţiilor de atunci, şi-au apărat poziţiile, privilegiile şi proprietăţile pe căile şi prin mijloacele orînduirilor care au trecut; episcopia Romanului, cu toate acestea, a fost prezentă, în viaţa credincioşilor îndeplinindu-şi sfîntul ei mesaj.

Cuvîntul şi influenţa ei au fost vii în organizarea şi buna desfăşurare a breslelor din Roman şi din alte tîrguri; prin străduinţile unor călugări şi ale unor episcopi s-au întemeiat, la Roman, cele dintîi instituţii pentru ocrotirea sănătăţii; cele dintîi şcoli publice din eparhie au fost organizate şi au funcţionat sub oblăduirea episcopiei; epocalele deziderate ale neamului nostru — unirea, emanciparea socială, independenţa de stat — şi străduinţile pentru traducerea lor în fapt au fost sprijinite cu lealitate şi dăruire patriotică atît de către întîistătătorii episcopiei Romanului, cît şi de către preoţii şi credincioşii din această eparhie.

S-ar comite o gravă eroare dacă nu s-ar sublinia că, în viaţa istorică a eparhiei, alături de arhipăstori, au stat preoţii sprijinind prin ascultare şi prin muncă tot ceea ce era consacrat omului şi patriei. Modeşti, de multe ori, neobservaţi, de aceea numele şi aportul lor nu sînt temeinic cunoscute, ei s-au aflat totdeauna alături de semenii lor, împărtăşind durerile acestora şi lucrînd împreună cu ei pentru dreptate socială, pentru condiţiuni mai bune de viaţă. Fără ei, fără aceşti slujitori din eparhia Romanului, cei mai mulţi necunoscuţi, n-ar fi fost posobilă dezvoltarea istorică a acestei eparhii.

Este adevărat, prin lucrarea aceasta s-a urmărit, prioritar, cunoaşterea trecutului istoric al episcopiei Romanului. S-ar putea, deci, spune că ea prezintă un interes limitat. Deşi, în prim plan a stat episcopia, cu toate acestea, lucrarea nu s-a limitat numai la această eparhie ci a urmărit împletirea istoriei ei cu istoria Bisericii Ortodoxe Române din ţara noastră şi, într-o oarecare măsură, cu istoria poporului nostru.

Astăzi, episcopia istorică a Romanului poartă, începînd din anul 1949, titlul de *Episcopia Romanului şi Huşilor* după ce o parte a teritoriului fostei episcopii a Huşilor a trecut la aceea a Romanului. Deoarece, în această lucrare, episcopia istorică a Huşilor n-a fost luată în atenţie o monografie asupra acestei eparhii este aşteptată.

RESUMÉ

La création de l'Evêché de Roman, au début du XV-e siècle, et son organisation graduelle prouvent que la Moldavie était, à l'époque, un etat unitaire, indépendant, dont les frontières s'étendaient de Ceremuș à Cetatea Albă et de Vrancea à Hotin. Roman I, le prince régnant entre 1391—1394, s'intitulait «Le grand, le seul prince souverain Io Roman voïvode du Pays de la Moldavie depuis les montagnes jusqu'au bord de la mer». L'étendue géographique du pays imposait l'organisation de l'église, ce qui n'a pas tardé. Malgré le fait que nous n'avons pas, jusqu'à présent, des preuves matérielles plus nombreuses concernant les formes de vie religieuse orthodoxe dans la région sur laquelle devait s'étendre l'autorité juridictionnelle de l'évêque de Roman, on ne saurait croire ni soutenir qu'il n'y ait pas eu, dans cette zone, des fidèles, des églises, évidemment modestes, des ermitages et des gens d'église. D'un jour à l'autre, des témoignages archéologiques et historiques que l'on découvre attestent l'existence des formes de vie religieuse orthodoxe dans la région. Même la création et l'organisation d'un évêché orthodoxe dans les régions du sud-ouest de la Moldavie démontre, d'une part que la vie religieuse y était en plein déroulement et, d'autre part, que la création de cet évêché était en fait une nécessité imposée par les aspects de la vie ecclésiastique de la zone. La décision de créer une institution centrale destinée à coordonner, à organiser et à conduire les activités religieuses des ecclésiastiques et des fidèles avait été, par conséquent, déterminée par les réalités de l'époque.

Nous ne disposons pas de documents historiques qui puissent permettre une conclusion certaine concernant le moment de la création de l'évêché de Roman. La tradition historique, notée dans les vieilles chroniques, connaît Alexandre le Bon comme créateur de cet évêché pour la zone géographique située «au pied de la montagne vers le sud». Le premier évêque connu est *Calist* mentionnée dans un document du 30 septembre 1445, donc après la fin du règne d'Alexandre le Bon. Cela ne signifie pas du tout que l'évêché fût créé cette année-là. Cet évêché avait été crée avant cette date mais, malheureusement, on ne connaît pas les évêques qui avaient dirigé pastoralement à Roman pendant les premières décennies du XV-e siècle.

La tradition historique concernant la date de la création de l'évêché de Roman à l'époque d'Alexandre le Bon s'appuie — en quelque mesure — sur des documents. Dans une ordonnance («carte») princière de 1413 on mentionne l'évêché de Rădăuţi que la tradition historique attribue encore à Alexandre le Bon. Dans la hiérarchie ecclésiastique de la Moldavie, l'évêque de Rădăuţi passait toujours au troisième rang. Cet ordre canonique découle du fait que l'évêché de Roman était plus vieux que celui de Rădăuţi. En 1408, Alexandre le Bon faisait don de deux villages à l'église «Sfînta Vineri» de Roman, mais dans le document respectif il ne se rapportait pas à l'évêché de cette ville. Il y a donc des motifs qui conduisent à la conclusion que l'évêché de Roman a été fondé entre 1408—1413, sinon avant l'évêché de Rădăuţi, alors en même temps que celui-là, ainsi que la puissante tradition historique le dit.

Le territoire de la Moldavie sur lequel l'évêque de Roman exerçait son autorité juridictionnelle s'étendait «au pied des montagnes vers le sud», comme le montre la chronique de Grigore Ureche — il s'agit d'un supplément de cette chronique. On ne connaît pas exactement les limites géographiques de l'évêché de Roman au XV-e siècle, mais, plus tard, selon des documents, les régions de Roman, Bacău, Putna, Covurlui, Tecuci, Tutova et Vaslui appartenaient du point de vue ecclésiastique à cet évêché. A la longue, des modifications sont apportées, après l'inclusion du pays situé entre le Prut et le Nistru, en 1812, dans l'empire tzariste, et après la création de l'évêché du Bas Danube, en 1865. Durant l'intervalle 1865—1949, cet évêché comprenait les régions — respectivement les districts — de Roman, Bacău, Putna et Tecuci. A partir de 1949, une partie du territoire qui avait appartenu à l'évêché de Huşi passa à l'évêché de Roman.

En prenant comme point d'appui le titre sous lequel l'évêché de Roman est parfois mentionné dans des documents du XV-e et même du XVI-e siècle et le titre du prélat qui le dirigeait — «La Métropolie du bourg du sud», «Le Métropolite de la cathédrale de Roman» etc. — on a affirmé et soutenu que l'évêché créé par Alexandre le Bon était en réalité une métropolie. On a même précisé que l'évêché de Roman était devenu archevêché pour le Pays Bas (Ţara de Jos) après le règne simultané des deux fils d'Alexandre le Bon, Etienne et Iliaş. L'analyse critique des documents ne conduit pas à une telle conclusion. Du moment que même la Métropolie de la Moldavie apparaît dans certains documents, rarement, il est vrai, sous le titre d'évêché et l'évêque de Rădăuţi sous celui de métropolite, je crois que nous sommes en présence d'une confusion de termes, c'est-à-dire qu'à l'époque de l'organisation ecclésiastique, les scribes et les copistes des bureaux du prince ne maîtrisaient

pas assez bien les termes de «metropolie», «métropolite», «évêché», «évêque». Bien qu'il y ait des motifs qui justifient l'opinions qu'il n'y a pas eu de métropolie à Roman, l'évêque de Roman jouissait de la primauté par rapport à ses collègues de Rădăuți et de Huși. Cette primauté d'honneur, canonique, découlait, sans nul doute, de l'ancienneté du siège diocésain de Roman, de l'étendue et de la position géographique de ce diocèse.

La sainte église de Roman sous les voûtes de laquelle l'évêque de Roman accomplissait ses devoirs a été l'église de «Sfînta Vineri» (Sainte Parascheva) mentionnée dans un document de 1408. On ne sait pas précisément quand et par les soins de qui cette église a été bâtie. Serait-elle la fondation d'un propriétaire féodal qui, pour des nécessités défensives, aurait fait construire une fortification sur la colline sud, le zone où devait se développer le bourg de Roman, ou bien elle serait la fondation de Roman I qui aurait fait construire une forteresse en pierre à la place de la précédente? Ces sont des questions auxquelles on ne peut pas donner des réponses catégoriques. Du moment que le prince Roman I a choisi cette église pour y enterrer sa femme, la princesse Anastasia, et que leur fils, Alexandre de Bon, l'a fait peindre — il n'est pas impossible qu'il l'ait fait reconstruire et agrandir car c'était une nécropole voïvodale —, je crois que, dans les conditions de l'époque, cette église était un edifice en pierre, d'un aspect à part. Le fait qu'Etienne le Grand n'a pas fait bâtir, à Roman, une église, comme dans les autres villes principales de la Moldavie prouve que la sainte église de «Tîrgul de Jos», vouée à la Sainte Parascheva et fondée par ses devanciers, remplissait toutes les conditions nécessaires à une cathédrale d'évêché.

L'ancienne cathédrale a persisté jusqu'à l'époque de Petru Rareș. Ce prince, aidé par l'évêque de Roman, Macarie, a fait bâtir l'imposante église que nous voyons aujourd'hui. Son aspect actuel, la tour, la forme du toit, le système de voussure de l'absida-est, la disparition des murs qui, autrefois, divisaient l'intérieur, la diversité des peintures, la décoration architecturale, surtout à l'extérieur, montrent que cette église a perdu ses particularités originaires. Malgré tout cela, elle continue d'être, surtout après les travaux effectués en 1981—1982, un monument d'une grande valeur artistique.

Les documents historiques dont nous disposons nous aident, en grande mesure, à connaître les évêques qui ont, successivement, dirigé l'évêché de Roman. Le premier évêque, connu, de ce diocèse est *Calist*, mentionnè dans un document voïvodal portant la date de 30 septembre 1445. Avant Calist, le diocèse avait sans doute été dirigé par d'autres évêques que nous ne connaissons pas parce que, malheureusement, les sources d'in-

formations nous manquent. On sait, à l'heure actuelle, quand a commencé l'activité religieuse de certains évêques, quand et dans quelles circonstances elle a pris fin. Mais le manque de documents et de témoignages historiques, pour les XVe—XVIIIe siècles surtout, a empêché la connaissance exacte du temps où les évêques de Roman ont dirigé le diocèse et de ce qu'ils ont réalisé. Les renseignements, plus nombreux et plus édifiants concernant la vie de cette éparchie à partir de 1700 jusqu'à nos jours, ont aidé à trouver des réponses, le plus souvent précises, concernant les dirigeants spirituels et leur activité, de même que certains aspects de la vie ecclésiastique de ce diocèse historique.

La plupart des évêques de Roman, avant de passer dans les rangs du clergé supérieur, avaient vécu dans les monastères de la Moldavie où, ils avaient sans doute acquis leur culture théologique et leur expérience. Certains d'entre eux provenaient du monastère de Neamț, d'autres de Secu, de Putna, de Bogdana, de Păngărați ou bien de Solca. Quelques — uns, comme *Anastasie* (Crimca), *Anastasie, Dosoftei, Veniamin Costachi, Gherasim Clipa, Meletie, Melchisedec,* avant de devenir évêques de Roman, avaient exercé leur activité spirituelle dans les évêchés de Rădăuți, Huși ou bien de Dunărea de Jos. D'autres comme: *Tarasie, Vasilie, Teoctist, Macarie,* le chroniquer, *Pahomie, Ioanichie, Antonie,* se faisant remarquer par des qualités exceptionnelles, ont passé de la position de prêtre-moine ou de supérieur de monastère directement au trône d'évêque.

Certains — *Justin Edesis,* lieutenant, *Nectarie Hermeziu,* lieutenant, *Isaia Vicol, Inochentie Moisiu, Ieronim Ionescu, Ioanichie Flor, Gherasim Safirin, Lucian Triteanu, Partenie Ciopron, Eftimie Luca* — avaient travaillé avant dans des diocèses comme vicaires ; d'autres — *Isaia Vicol, Ieronim Ionescu, Ioanichie Flor, Teodosie Atanasiu, Lucian Triteanu, Teofil Herineanu* — avaient été prêtres séculiers ; d'autres, enfin — *Teoctist, Anastasie* (Crimca), *Dosoftei, Sava, Leon Gheucă, Veniamin, Meletie* etc. — sont passés du trône épiscopal de Roman au trône de métropolite du pays entier. Notons que le dernier des évêques de Roman qui fût passé, par élection, au trône de métropolité a été Meletie.

A la fin de l'année 1957, l'évêque *Teofil Herineanu* passa du siège épiscopal de Roman à celui de Cluj, de Vad et de Feleac. Cet évêché fut ultérieurement élevé au rang d'archevêché et son titulaire devint archevêque.

En ce qui concerne la région géopraphique d'où ils sont originaires, la plupart des évêques de Roman étaient moldaves ; certains — *Anastasie Crimca, Antonie, Gherasim Clipa, Meletie* — etaint originaires de Bucovina, d'autres — *Pahomie, Lucian Triteanu, Teofil Herineanu* de

Transylvanie, d'autres enfin — *Atanasie Stoenescu* et *Ieronim Ionescu* — de Valachie, tandis que *Gherasim Safirin* venait d'Olténie. Le siège épiscopal de Roman a été occupé pendant quelques mois, en 1786, par un grec, *Iacob*, qui n'a pas laissé de beaux souvenirs. Les évêques de Roman provenus des autres régions roumaines ont contribué, par leur haute mission, à l'approfondissement des sentiments d'unité roumaine. Ils ont agi dans ce sens à l'intérieur du diocèse où ils avaient été introduisés comme des représentants de l'Eglise et comme des roumains de bonne foi. Spécialement par les evêques Lucian Triteanu et Teofil Herineanu, les ecclésiastiques et les fidèles de diocèse de Roman ont ainsi connu et mieux compris certaines aspects de la vie religieuse de Transylvanie ; a leur tour, ces évêques ont connu les traditions et les réalités de l'orthodoxie de ce côté-ci.

Certains évêques de Roman devaient se distinguer par des réalisations dans le domaine administratif, ou de l'activité intellectuelle, ou bien de l'activité sociale. Bien que nous ayons très peu d'informations sur la vie et sur les réalisations des évêques de Roman au XV-e siècle, il y a des preuves qui attestent le fait qu'ils se sont remarqués dans l'histoire de l'église moldave. *Tarasie*, par exemple, apparaît à côté du métropolite *Teoctist I* parmi les conseillers et les hommes de confiance du prince Etienne le Grand. Puisqu'il jouissait de cet honneur, il est à supposer que l'évêque était un collaborateur sage et capable. *Vasilie*, son successeur, apparaît, selon les documents, comme conseiller du même prince. Sa correspondence avec le métropolite de Moscou, *Gherontie*, prouve que l'évêque de Roman était connu en dehors des limites du pays grâce, certes, à sa bonne formation.

Si l'on essaie d'esquisser les portraits de certains évêques de Roman, des siècles suivants, en mettant en relief leurs qualités, leurs préoccupations et leurs réalisations, il faut certainement montrer que : *Teoctist* a été, dans les conditions de son temps, un évêque doué de l'esprit d'érudition, qui a su élever et former des disciples pour lesquels il était «le guide spirituel» de la Moldavie ; *Macarie* s'est fait remarquer comme maître de slavon et comme continuateur de la chronique moldave ; *Dosoftei* a mis des psaumes en vers à l'époque où il dirigeait l'évêché de Roman — il doit avoir écrit d'autres oeuvres aussi, publiées plus tard ; *Leon Gheucă* a été un adepte de la philosophie des lumières, possesseur d'une bibliothèque et traducteur, en roumain, de certaines oeuvres littéraires écrites en français ; *Veniamin Costachi* s'est distingué, surtout après son avènement au trône de métropolite du pays, par une politique culturelle soutenue ; *Melchisedec* est le créateur de l'école d'histoire ecclésiastique chez nous et auteur de certaines oeuvres de

valeur ; *Teodosie Atanasiu* a traduit du grec cetains oeuvres écrits de Saint Jean Chrysostome. D'autres évêques de Roman ont dirigé leur attention de manière prioritaire vers les travaux administratifs, sans négliger les problèmes culturels : *Ioanichie* et *Meletie*, par exemple, ont poursuivi avec persévérence la prospérité économique de l'évêché, d'autres aussi — *Leon Gheucă, Gherasim Clipa, Isaia Vicol, Melchisedec, Lucian Triteanu, Partenie Ciopron, Eftimie Luca* — se sont remarqués par leurs efforts pour rénover et pour restaurer la cathédrale de l'évêché et les édifices plus anciens qui l'entoure et d'en faire bâtir encore. Certains évêques — *Pahomie, Ghedeon, Gherasim Safirin, Teofil Herineanu* — se sont distingués par leur préoccupations et par leurs actions dans le domaine de la vie religieuse.

Il y a eu enfin des évêques de Roman — *Lavrentie, Melchisedec, Lucian* — qui ont accompli, en dehors du pays, diverses missions confiées par l'église et par l'état et des évêques comme *Teofil Herineanu, Partenie* et *Eftimie* qui ont fait partie des délégations constituées pour visiter les Églises Orthodoxes soeurs.

La mission principale d'un évêché comme institution religieuse est, selon les vieux dogmes de l'église, de guider les fidèles vers le haut idéal chrétien, la rédemption éternelle, et pour les faire passer dans des conditions humaines cette vie passagère. Les évêques de Roman et, en général, les membres du clergé de ce diocèse ont propagé la doctrine de Jésus-Christ, ont appris et ont accompli les tâches religieuses, ils ont fait tous les efforts possibles pour éliminer les souffrances, pour alléger les peines et pour faciliter la vie sociale des fidèles. A l'époque des régimes socio-politiques d'autrefois, ils ont accompli leur mission à l'aide des biens matériels obtenus par les voies légales du temps.

La propriété et les biens matériels ont généré, comme on le sait, au milieu des communautés humaines, des contradictions et des désaccords nuisibles. Même si, quelquefois, dans le contexte des conditions des époques révolues, il a défendu ses positions, ses privilèges et ses propriétés par les voies et par les moyens des régimes passés, l'évêché de Roman a toutefois été présent dans la vie des fidèles en accomplissant sa sainte mission.

Les idées et l'influence de l'évêché ont eu une importance à part dans l'organisation et dans le déroulement de l'activité des corporations dans la ville de Roman et dans d'autres villes ; par les efforts de certains moines et de certains évêques, on a créé à Roman les premières institutions pour la protection de la santé ; les premières écoles publiques de ce diocèse ont été organisé et ont fonctionné sous l'administrations de l'évêché ; les aspirations épocales de notre nation —

pour leur réalisation ont été soutenus loyalment et avec dévouement patriotiques autant par les évêques de Roman que par les prêtres et par les fidèles du diocèse.

On commettrait une grave erreur si l'on ne soulignait pas que, dans la vie historique de l'évêché, aux côtés des évêques se sont toujours trouvés les prêtres qui, par leur discipline et par leur travail, appuyaient tout ce qui était consacré à l'homme et à la patrie. Modestes, assez souvent restés dans l'ombre, ce qui fait que leur nom et leur apport ne soient pas bien connus, ils se sont toujours trouvés auprès de leurs concitoyens, participant à leurs douleurs et à leurs joies dans la lutte pour la justice sociale, pour de meilleures conditions de vie. Sans eux, sans ces ecclésiastiques de l'évêché de Roman — la plupart d'entre eux inconnus —, le développement historique de cet évêché aurait été impossible.

Il est vrai que, par ce travail, on a poursuivi, en premier lieu, la connaissance du passé historique de l'évêché de Roman. On pourrait donc dire qu'il présente un intérêt limité. Bien qu'au premier plan du travail se trouve l'évêché de Roman, on ne s'y est pas limité à l'étude de l'histoire de cet évêché, mais on a présenté en même temps une vue d'ensemble sur l'histoire de l'Eglise Orthodoxe Roumaine de notre pays et dans une certaine mesure, sur l'histoire de notre peuple.

A présent, l'évêché historique de Roman porte — à partir de 1949— le titre de *l'Évêché de Roman et de Huşi*, après avoir reçu sous sa juridiction une partie du territoire de l'ancien évêché de Huşi.

BCU IAŞI / CENTRUL DE ISTORIE

GLOSAR

A.

Aoratos polemos ('Ἀόρατος πόλεμος) — război nevăzut
abager — fabricant sau negustor de aba (postav alb țărănesc)
afierosi(a) — a dărui, a dedica
agareni — turci sau tătari mahomedani
aghiografie — scriere despre sfinți
aghiotafit — călugăr de la Sfîntul Mormînt
ambrazură — deschidere în zid în vederea montării unei ferestre
anafora — raport scris înaintat domnului de către dregători
anagnost — cititor la biserică
analog — asemănător, la fel
anastasimatar — carte care cuprinde cîntări în cinstea Învierii Domnului
anatemiza(a) — a afurisi, a blestema
anavasis — înălțare, asalt, ascensiune, expediție în interiorul unei țări
antologhion — carte care cuprinde slujbele unor sărbători bisericești dintr-o anumită perioadă a anului
apocalipsis — scriere cu caracter profetic, care face parte din Noul Testament, descoperire
apopleclis — (apoplexie) pierdere bruscă a cunoștinței cauzată de o hemoragie cerebrală
arbanaș — arnăut, ostaș de origine albaneză
areti — virtute, însușire morală pozitivă, integritate morală
arhieraticale — veșminte și diferite obiecte bisericești care aparțin arhiereului
arhivoltă — detaliu de arhitectură constînd din muluri, așezat deasupra unei arcade la o ușă sau fereastră
arhimandrit — distincție acordată unui stareț sau unui călugăr
arhondologie — istoria familiilor boierești
aspri — monede turcești de argint care au circulat în țările române

B.

baiu — suferință, supărare
berat — diplomă, brevet, decret
bezmen(ăn) — cîntar, dare pe care o plăteau cîrciumarii, producătorii de ceară și săpun
bezmănar — cel care ține pămînt cu bezmăn, arendaș, cel care încasa bezmenul
blagocestiv — pios, evlavios

BCU IASI UNIVERSITY LIBRARY

bogomilism — doctrină și sectă creștină care propovăduiește învățături greșite despre sfînta Treime și despre existența umană a Mîntuitorului Hristos

bolniță — spital organizat pe lîngă mănăstiri, infirmerie

branițte — pădure netăiată un timp, loc de pășune și fînaț pe moșiile domnești

brănițter — agent al căpitanului de branițte

breaslă — asociație de meșteșugari, frăție

breslaș — membru al unei bresle

C.

calotă — boltă a cărei suprafață interioară are, în secțiune, forma unui semicerc

camănă, camină — piatră, greutate, măsură, bir pe care-l plăteau producătorii de vin și cîrciumarii

cămănar, căminar — slujitor care încasa camăna

cămăraș — slujitor al cămării (vistieriei domnești), intendent, iconom

canon — lege sau regulă bisericească, normă morală, regulă făcînd parte dintr-un ansamblu de procedee artistice

canonarh — călugăr însărcinat cu orînduirea slujbelor religioase în mănăstiri

canonicitate — însușirea de a fi canonic, calitatea unui lucru canonic

canonisit, canonit — chinuit, pedepsit potrivit canoanelor

caravelă — corabie rapidă cu pînze

caretaș — fabricant sau vînzător de trăsuri

«carte» — act scris, document

catagrafie — recensămînt, statistică, inventar

catastih, catastii — registru, condică

catehisis, catehism — carte care cuprinde învățături religioase creștine

catehet — cel ce predă catehismul

catehetice (școli) — școli cu caracter religios care pregăteau candidați pentru preoție

caterisire — înlăturare din cler, răspopire

capitel — partea superioară a unei coloane sau a unui pilastru

cazanie (scazanie) — predică, cuvîntare religioasă, carte care cuprinde predici

ceaslov — carte religioasă care cuprinde slujba ceasurilor

ceitiș — procedeu tehnic folosit la îmbrăcarea cu metale a unor obiecte liturgice din lemn

chimval — instrument muzical folosit în vechime, compus din două talere care erau lovite unul de altul

chinovar — sulfură roșie de mercur folosită ca medicament și colorant

chinovitic — stil de viață mănăstirească

chiriarh — arhiereu, conducător al unei eparhii

cin — rang, treaptă, tagmă, grad

ciniș — oricine, fiecare

cintru — parte concavă a unei bolți, cofraj pe care se toarnă o boltă

cirac — discipol, ucenic

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ciropedie (κύρου παιδεία) — educația lui Cyrus (cel Bătrîn) întemeietorul statului persan, lucrare a lui Xenofon
colăcării — orații de nuntă
concă — scobitură în forma unui semicerc
cuniță — bir pe vitele aduse la varat, un fel de văcărit
cneaghină — soție sau fiică de domnitor
consistoriu — altădată cancelarie eparhială, acum instanță de judecată bisericească
consolă — element arhitectural de lemn sau piatră care sprijină o cornișă sau un balcon
contrafort — întăritură masivă de beton sau zidărie în formă de pilastru care formează corp comun cu un zid
crăină — împărătească, domniță, crăiasă
cuhnie — bucătărie
cut(uri) — cot, colț, loc unde un drum sau o vale își schimbă direcția

D.

davă — oraș, cetate (dacică)
dare — bir, contribuție, impozit
dabilă — dare, bir, impozit
datio libertatis — dăruirea libertății, eliberarea cuiva
dèlă — afacere, lucrare, dosar
denticul — element decorativ în relief de forma unui dinte, folosit la ornarea cornișelor
(s-au) deputat — (s-au) delegat, trimis într-o misiune
deseatină — zeciuială, impozit de zece la sută din recoltă, mai ales din recolta de la stupii de albine
deșugubină — crimă, păcat mortal
diac (dieci) — scriitor de cancelarie, uricar, învățat, slujbaș al vistieriei
diată — testament, orînduială
dicher — sfeșnic cu două lumînări
dichiu, dicheu — intendent, administrator
dijmă — dare, a zecea parte din produsele principale percepută de proprietarii feudali
dijmar — persoană care strîngea dijmele, dijmuitor
disc — obiect de cult în formă rotundă pe care se așează Sf. Agneț (parte scoasă dintr-o prescură care se preface în trupul Mîntuitorului)
divan — adunare, sfat, consiliu cu atribuții politice, administrative și juridice, alcătuit din sfetnicii tronului
dogmă — învățătură de credință religioasă neschimbabilă
dohot — substanță uleioasă pentru ungerea osiilor și a cizmelor
dres(uri) — act, document
drit — drept

E.

ecumenic — investit cu autoritate bisericească peste întreaga ortodoxie (duh ecumenic — duh frățesc)
embatic — formă de arendare a unei proprietăți, pe termen lung, în care arendașul se bucură de toate drepturile de proprietar

erminie — interpretare, cod după care se execută și se orînduiesc picturile într-o biserică
encomiastic — cu caracter laudativ, elogios
engolpiu — iconiță prețioasă pe care o poartă arhiereii atîrnată pe piept
engomie — cuvînt de laudă
epitaf — aer, țesătură pe care este brodată scena punerii în mormînt a Mîntuitorului
epitome (ἡ ἐπιτομή) — prescurtare, rezumat al unei lucrări
eponimic — referitor la un personaj de la care vine numele unei localități
evsevios — smerit, cucernic
exarh — locțiitor sau trimis al unui scaun patriarhal sau mitropolitan spre a conduce o biserică; organ de inspecție a mănăstirilor dintr-o eparhie
exegeză — interpretare, explicare, comentare a unui text scripturistic
exergă — spațiu pe o medalie destinat să fie acoperit cu o inscripție

F.

falangă — bici, butuc în care se prindeau picioarele unui vinovat ca să fie bătut la tălpi
felon — veșmînt bisericesc pe care-l poartă preotul peste celelalte veșminte
feregea — manta sau pelerină din stofă fină și subțire sau de mătase pe care o purtau boierii
feronie — lucrare artistică executată din fier prin ciocănire sau prin deformare la cald din care rezultă grilaje, stîlpi ornamentali etc.
filigran — lucrare artistică asemănătoare cu o dantelă, compusă din fire subțiri de aur sau argint
filoxenia — iubirea de străini, primire de oaspeți
filotimisit — privit cu amabilitate, cu generozitate, stimat

G.

Galiatovschi — călugă ucrainian, autorul unor cuvîntări bisericești și a unor scrieri cu caracter moral-religios
gloabă — amendă, taxă care se plătea în trecut cu scopul de a opri deschiderea unui proces
globnic — cel ce strînge gloabele, amenzile
goștină (gorștină) — bir de pășunat pe munte, bir pe podgorii, bir pe oi și porci
goștinar — cel ce strîngea goștina
gospod — (prescurtare grafică din vechiul slavon gospodin) domnesc, oficial al statului
gramată — act oficial scris de o autoritate bisericească superioară (patriarh, mitropolit)
grămătic — scriitor într-o cancelarie domnească, ucenic, elev
gromovnic — carte care prezicea viitorul după fulgere și tunete

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ IAȘI

H.

hexameron — șase zile ale creației

hatișerif — ordin sau decret emis de poarta otomană purtînd pecetea sultanului

hatman — boier de divan în Moldova, care era însărcinat de domn cu comanda întregii oști

havalea — îndatorire pe care o aveau țăranii de a presta zile de clacă, prestație în bani sau în natură făcută în contul haraciului

hieratism — spirit sau sistem hieratic, preocupare referitoare la lucruri sfinte

hirotesie — ridicarea unui candidat la una din treptele ierarhiei inferioare bisericești prin rugăciunile arhiereului și prin punerea mîinilor

hirotonie — ridicarea unui candidat la una din treptele ierarhiei superioare bisericești, prin rugăciunile arhiereilor și prin întinderea mîinilor

hirtă — unitate de măsură pentru suprafețe egală cu un sfert de pogon

hrintui (a) hrentui (a) — a se strica, a se hodorogi, a se risipi

hrisov — act domnesc prin care se acorda o proprietate, un privilegiu

hristoitie — morală creștină, comportare evlavioasă

hotarnică — act încheiat de hotarnici prin care se stabileau hotarele unei moșii sau a unui sat

hronograf — scriere populară cu caracter istoric alcătuită pe baza izvoarelor istorice, a bibliei și a legendelor populare

husitism — mișcare religioasă creștină îndreptată împotriva papalității și a feudalilor germani

I.

iconografie — disciplină care se ocupă cu studiul picturilor bisericești, îndeosebi, cu orînduirea acestora în biserică

iconom — distincție bisericească onorifică, administrator

iconomicească (petrecere) — petrecere cuviincioasă, ordonată

iliș — impozit care se percepea în Moldova asupra cerealelor

iluminism — mișcare ideologică și culturală care urmărea răspîndirea culturii, a «luminilor», în mase

imunitate (ți) — drept sau privilegiu de care se bucurau unele persoane

inchiziție — instanță în biserica romano-catolică instituită pentru a judeca pe cei învinuiți de erezie

inhumație — înmormîntare, îngropare în pămînt

interpolație — intercalarea într-un text a unor cuvinte sau a unor fraze care nu aparțin originalului

intrados — fața interioară (concavă) a unei bolți, a unui arc, a unei construcții

BCU IAȘI / CENTRU VEST LIBRARY

iobag — țăran dependent de stăpînul feudal și legat de pămînt, șerb, rumîn, vecin

ipodiacon — subdiacon, rang inferior diaconului

ipopsifiere — propunerea unui candidat pentru treapta arhieriei în vederea aprobării

irmologhion — carte care cuprinde irmoase (cîntări bisericești)

isholă — școală

isihastic — care caută liniște, tihnă

islamism — mahomedanism

ispisoc — act, document, copie

ispiti (a) — a cerceta, a examina

ispovedi (a) — a mărturisi unui duhovnic greșelile

isprăvnicie — reședința ispravnicului, a conducătorului unui județ

istov — cu totul, definitiv, perfect

izvod — însemnare, listă, concept, model

izvodi (a) — a inventa, a descoperi, a concepe

Î.

împosesuire — arendare, darea «în posesie» a unei moșii

(se) înaniță — slăbea

închezășluie — garanta

învestitură — act prin care un ierarh este întărit în demnitatea chiriarhală

J.

jalobă — plîngere făcută unei autorități, reclamație

janseniste — referitor la jansenism, curent religios împotriva iezuitismului, propovăduitor al unei morale austere

judecii — domnii, stăpîniri

jurisdicție — autoritate pe care un ierarh eparhiot o are asupra unui teritoriu

L.

lavră — mănăstire, mare așezare călugărească

laz(uri) — teren de curînd despădurit transformat în loc arabil sau pășune

lăturaș — care locuiește într-un anumit loc, într-o anumită latură

letopiseț — scriere cu conținut istoric în care evenimentele sînt redate în ordine cronologică

lexic — vocabular, totalitatea cuvintelor dintr-o limbă

litier — vas, de obicei, în formă de tabla în care se așează litia

loghiotatos — învățat grec, titlu dat dascălilor greci în epoca fanariotă

logofăt — șeful cancelariei domnești, scriitor într-o cancelarie, grămătic, copist

M.

magzar — jalbă colectivă adresată sultanului sau marelui vizir

manumissio — manumisiune, eliberarea unui sclav, a unui rob

meremetisi (a) — a repara, a drege, a reface

BCU IASI / CENTRU UNIVERSITAR LIBRARY

meser — sărac, umil
meserciu — măcelar
metanie — mănăstire în care cineva a fost călugărit, îngenunchiere și închinare a corpului pînă la pămînt
metoc — așezare călugărească mică subordonată unei mănăstiri mari
mezat — licitație
minei — carte care cuprinde slujbele sărbătorilor religioase dintr-o lună
miscelaneu — volum cu conținut variat
misericordie — milă, îndurare, iubirea celor sărmani
mitrică (e) — condică în care erau însemnați născuții, cununații, morții.
molitvă — rugăciune, termen de reverență folosit altădată față de clerici
molitvenic — carte de ritual care cuprinde diferite slujbe religioase (botez, cununie, înmormîntare etc.) și diferite rugăciuni
mortasipie — taxă la vînzarea vitelor și a mărfurilor
moșnean — țăran liber, răzeș, moștenitor
musulman — mahomedan, islamic

N.

nacealnic — conducător al unui schit, fruntaș
naos — sînul sau partea centrală a unei biserici
năimiți — slujitori angajați cu o retribuție, paznici
nebederniță, nabederniță — ornament de forma unui pătrat pe care este brodată scena învierii Mîntuitorului și pe care-l poartă unii clerici
nomocanon — colecție de legi imperiale bizantine și de canoane bisericești
norodi (a) — a popula
ntiri (a) — a alunga, a expulza

O.

obraz — persoană, «față»
obroc — măsură de capacitate, baniță, privilegiu
ocină — moștenire, bucată de pămînt moștenită
octoih — carte de cult care cuprinde cîntările din fiecare zi a săptămînii succesiv pe cele opt glasuri
ofis — decret domnesc, hîrtie oficială
(c)olac — curier special care ducea corespondența, sol, ștafetă, poștalion
omiletică — disciplină teologică privind principiile și regulile oratoriei bisericești
omofor — veșmînt bisericesc pe care arhiereul îl poartă în timpul slujbelor religioase
orfanotropion — orfelinat
orologhion — carte bisericească de cult care cuprinde slujbele ceasurilor (orelor) etc.

osluhar — cel care cerceta actele de nesupunere
osmoglasnic — octoih
ot — din, de la
ovă (e) — ornament arhitectural de forma unui ou folosit la decorarea fațadelor, capitelelor etc.

P.

paharnic — mare demnitar la curțile domnești, care avea misiunea de a turna în pahare
paisianism — curent care urmărea însănătoșirea monahismului, inițiat de starețul Paisie de la Neamț
palisadă — întăritură constînd din pari bătuți în pămînt legați prin întărituri de nuiele
panaghiar — vas de metal împodobit cu încrustații artistice pe care se așează panaghia (icoana Sfintei Fecioare)
panegirică — atitudine prin care este elogiată o personalitate însemnată, vorbire laudativă
pandantiv — element arhitectural în formă de triunghi sferic cu vîrful în jos, situat în colțurile arcelor mari pe care se sprijină o boltă sau o turlă
panortodox — care privește întreaga ortodoxie
pantocrator — Mîntuitorul Hristos ca împărat al lumii pictat, obișnuit, pe bolta naosului
paraclisiarh — persoană însărcinată cu paza și îngrijirea unei biserici
paradosi(a) — a preda o materie de învățămînt, a învăța pe cineva
paremie — un text din biblie, pildă, maximă, învățătură
pateric — colecție de istorisiri din viața sfinților și a călugărilor renumiți
paterisi(a) — a demisiona, a se retrage
pateriță — cîrjă episcopală, toiag arhieresc
patrologie — disciplină care se ocupă de scrierile Sfinților Părinți
pîrcălab, pîrcălab — demnitar care conduce un județ sau o cetate, administrator al satelor boierești și mănăstirești
penticostar — carte bisericească de cult care cuprinde slujbele religioase începînd de la Paști pînă la prima duminică după Rusalii
pererubți — cei care curmau neînțelegerile dintre locuitori
peristas — împrejurare
peșcheș — plocon (poclon), dar, cadou
pilastru — stîlp circular sau paralelipipedic cu o bază și un capitel care servește ca element de ornamentație sau de sprijin a unui zid
pîrg — turn, bastion
pîrgar — membru în sfatul administrativ al unui oraș
pisanie — inscripție sculptată în piatră, pe lemn sau pe metal
pisar — scriitor, copist
pitar — titlu dat boierului care se ocupa cu aprovizionarea cu pîine a curții domnești și a oștirii și cu supravegherea brutăriilor

BCU IAȘI CENTRU DE RESURSE IBRARY

plocon, poclon — dar oferit unui superior

podvadă, podvoadă — obligație care consta în prestații (transport, cărăușie sau rechiziții a animalelor de tracțiune)

pogonărit — impozit pentru fiecare pogon cultivat cu viță de vie, tutun sau porumb

pol — monedă rusească sau franțuzească veche, jumătate dintr-un întreg

polistavrion — țesătură pe care apar numeroase cruci din care se confecționau veșminte bisericești

politie — oraș, tîrg

ponos — necaz, nemulțumire, supărare; calomnie, insultă; învinuire, acuzare; cusur, vină

poslușnic — cel ce îngrijea camerele de dormit ale domnitorului; servitor la un boier sau la o mănăstire

postrig — referitor la locul unde s-a făcut tunderea călugărilor la intrarea lor în mănăstire

poucenie — învățătură religioasă, predică

poveli(a) — a porunci, a hotărî, a dispune trecerea cuiva într-o situație

pravilă — lege, regulament, regulă de comportare; carte care conține legi

praznicare — icoane pe care sînt reprezentați sfinți sau fapte din viața Mîntuitorului Hristos

praxis — practică, experiență

praxiu — cartea Faptele Apostolilor

preaevsevios — preacucernic

predoslovie — prefață, cuvînt înainte

prestăvi(a) — a muri, a înceta din viață

pretandarisi(a) — a pretinde, a aspira la ceva

prezent — cadou, dar, atenție

prihană — necinste, păcat, vină morală

pripășar — care rezolva certurile din cauza vitelor de pripas

procopsi (a) — a învăța, a se instrui, a ajunge la o situație fericită

prodrom — înainte mergător, Sf. Ioan Botezătorul

proedros — președinte

proin — fost

prolog — introducere, prefață

pronaos — încăpere între pridvor și naos la o biserică

pronie (domnească) — bunăvoința sau grija domnitorului; pronia divină

pronomii — privilegii

proscomidiar — masă sau firidă în peretele de nord al altarului unde se săvîrșește proscomidia

prozodie — totalitatea regulilor referitoare la compunerea versurilor

protosinghel — distincție monahală, mai mare decît singhel

psaltichie — muzică bisericească

pungă — săculeț cuprinzînd 500 de galbeni, taleri sau lei vechi cu care, în trecut, se făceau plăți

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

R.

răzăşie — proprietate a unui răzăş (răzeş)
registru — suprafaţă cuprinsă între două profiluri sau linii orizontale care se întinde pe lungimea unei faţade
ripidă — obiect în formă de paletă împodobit cu imaginea unui serafim, care este utilizat în timpul Sf. Liturghii
ritor — retor, orator, profesor de retorică
rodul (nostru) — copil, prunc, neamul nostru
rumîn(i) — şerb, clăcaş, ţăran lipit de pămînt, vecin

S.

sacos — veşmînt arhieresc lung pînă la genunchi care se îmbracă peste stihar
salhana, zalhana — abator rudimentar, tăietoare
samă — socoteală, cont, totalitatea obligaţiilor financiare ale birnicilor
şameş — casier, administrator de moşie
sardar, serdar — comandant de oaste mai ales de călărime; boier de rang mijlociu
schimnic — pustnic, sihastru, călugăr cu viaţă aspră
schimă — haină monahală care arată că un călugăr a trecut la o viaţă aspră, riguroasă
schismatic — care s-a rupt de comunitatea Bisericii, care nu mai recunoaşte Biserica
scolastic — referitor la şcoală, la filosofia scolastică
secularizare — acţiune prin care au trecut în patrimoniul statului român moşii care fuseseră închinate mănăstirilor din orient
semiuncială — literă de tipar reprezentînd jumătate din mărimea unei unciale
septuaginta — Sf. Scriptură a Vechiului Testament, versiune grecească făcută de cei 70 de traducători
sgrafit — însemnare pe un perete prin zgîriitură
simbolică — disciplină a teologiei care studiază simbolurile de credinţă ale confesiunilor creştine
simonie — vînzarea sau cumpărarea celor sfinte
sinait — călugăr care aparţine mănăstirii Sinai
sinaxar — vieţile sfinţilor zugrăvite pe zile în biserici, calendar creştin
singhelie — carte sau act care dă unele prerogative
sinliturghisitor — împreună-liturghisitor
sintagmă — scriere care cuprinde canoanele bisericeşti
sodomie — păcat greu săvîrşit de locuitorii Sodomei
solărit — dare, bir pe sarea transportată
solenelă — solemnă, grandioasă
soroc — termen fixat pentru săvîrşirea unei acţiuni, dată la care se întîmplă ceva

spătărie – demnitatea de spătar, camera spătarului, sală la curte unde aveau loc unele ceremonii
suplică – cerere, jalbă, plîngere
suret – copia sau traducerea unui act
staroste – conducător al unei corporații, al unei bresle
stepenă – treaptă, rang
stratenia, stretenia – sărbătoarea religioasă Întîmpinarea Domnului
surlă – instrument muzical de suflat, flaut

Ș.

șoltuz – cîrmuitorul unui oraș
ștafetă – scrisoare, mesaj oficial dus de un curier special, veste
ștează – piuă de bătut postav, clădire în care se află piua

T.

temnic – adăpost subteran, bordei
tempera – pictură realizată din culori amestecate cu substanțe albuminoase sau gelatinoase
teofilia(sa) – adresare reverențioasă, cel ce iubește pe Dumnezeu
testimoniu – certificat, adeverință, dovadă
tetraevanghel – carte care cuprinde cele patru evanghelii
thicara – acoperămînt, învelitoare
timpan – suprafață de zidărie netedă sau ornamentală, situată între o grindă orizontală și un arc de deasupra golului unei uși sau unei ferestre
tipic – carte care cuprinde reguli după care se desfășoară slujbele bisericești
tîrnosanie – sfințirea unei biserici, carte care cuprinde slujba de sfințire a unei biserici
tochiță – toacă mică de lemn sau metal pe care se bate ritmic înainte de începerea serviciilor religioase
torsadă – motiv arhitectonic ornamental care imită frînghia împletită
transsubstanțiere – prefacerea pîinii și vinului în trupul și sîngele Domnului
tretină – amendă pe care o plătea hoțul prins asupra faptului, egală cu a treia parte din valoarea lucrurilor furate
tricher – sfeșnic cu trei lumînări folosit în timpul slujbelor arhierești
trilobat – cu trei lobi, în formă de trifoi
trimulurat – cu trei profile ornamentale
triptic – icoană sau pomelnic compuse din trei părți separate, legate în așa fel ca părțile laterale să se închidă pe cea din mijloc

U.

uniație – actul prin care o parte a credincioșilor ortodocși din Transilvania s-au unit cu romano-catolicismul
uric – hrisov, document de proprietate veșnică, moșie care se bucura de privilegiul de ereditate

utrenie — slujbă religioasă care se oficiază dimineața înainte de Sf. Liturghie

V.

vadea — soroc, termen
văcărit — dare pentru fiecare cap de vită
vadră — măsură de capacitate pentru lichide egală cu 10 oca (12,2 l.)
vădrar — cel însărcinat cu încasarea vădrăritului
vădrărit — dare care se achita pentru fiecare vadră de vin
vătaf — supraveghetorul slugilor la o curte feudală, căpitan peste 500 de ostași, conducător, vechil
vătăman — conducător al obștii într-un sat liber
vecernie — slujbă religioasă care se oficiază seara
vechil — administrator de moșie, om de încredere, econom
vecini — țărani aserviți (în Moldova) stăpînului feudal și obligați la diferite prestații: muncă, bani ș.a.
vel — mare, «prefix» la unele titluri boierești
veleat — termen de timp, dată, an
vintrile, vîntrele — pînzele unei corăbii
vistiernic — vistier, demnitar care avea în sarcină finanțele
volnic — liber, independent
volnicie — libertate, neatîrnare
voloste — ținut, ocol
voloșesc — valahic, românesc
vornic — demnitar însărcinat cu supravegherea curții domnești, demnitar a cărui autoritate se întindea asupra unei jumătăți din Țara Moldovei, primar într-un sat sau tîrg
votivă (inscripție) — inscripție care oglindește sentimentele și gîndurile ctitorilor de biserici
vovidenia — sărbătoarea religioasă Intrarea Maicii Domnului în biserică

Z.

zapciu — administrator de plasă, grad în armată, agent de poliție
zapis — document, act scris, dovadă
zavistie — invidie, ură, dușmănie, gîlceavă
zlot — monedă de aur care circula pe vremuri în țările române
zlotaș — slujbaș însărcinat cu strîngerea dărilor

INDICE GENERAL

A

Aanei D., preot, 354
Aarhus, 332
Abel, 62
Achris (Ohrida),arhiepiscopie, 146, 149, 150
Adam, 62; — m-tire, 356
Adamescu Gh., 117, 122, 296, 313
«Adormirea»...», m-tire, Bacău, 355; — Focșani, 356; — Galați, 356; — Tg. Ocna, 355; — biserică, Borzești, 361; — Bacău, 361; — Mărăști, 362; — Patrașcani, 362; — Bîrlad, 362; — Tatomirești, 362
Adrian, pictor, 65
Africa, 164
Agapia, m-tire, 170, 173, 178, 180, 231, 289
Agafton ot Rîșca, 171; — episcop al Romanului, 36, 77, 90, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 34, 345
Agamemnon, 164
Aiud, 325
Alba Iulia, 333
Albania, 146
Albert Ioan, 42, 153, 154, 342
Alecsandri V., 306, 310, 311
Alexandria, patriarhie, 215, 217
Alexandru cel Bun, domn, 23, 24, 25, 26, 27, 28 ,29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 40, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 57, 58, 61, 66, 74, 77, 81, 82, 83, 85, 107, 108, 139, 141, 142, 344, 345, 361, 364, 365, 372, 373, 374; — Fiul lui Ștefan cel Mare, 52, 361; — Cornea, domn, 162, 164; — Lăpușneanu, domn, 55, 159, 166, 168, 220, 228, 344; — Iliaș, domn, 344; — Mavrocordat, domn, 345, 348; — Moruzi, domn, 116, 117, 249, 250, 346; — C-tin Mavrocordat, domn, 238, 243, 244; — Ipsilanti, domn, 247, 248, 249, 346; — Scarlat Ghica, domn Țara Rom. 370; — Șuțu, 235; — Calimache, domn, 253, 254; — țarul Rusiei, III 312; — Cuza, domn, 126, 293, 294, 295, 298, 300, 302, 303, 306, 346, 351, 357
Alexandrescu M. Dersca — Bulgaru, 10, 51, 56, 57, 187
Alexianu Al., 206
Altini Eustație, pictor, 72, 73
Ambrozie Serebrenicov, arhiepiscop, 249; — preot, 339
America (istoria), 266
Amilohie (Hotiniul), episcop, 116, 238
Amos, prooroc, 177
Ana, (soția lui Alexandru cel Bun), 50, 66, 345, 365; — împărăteasă, 365
Anastasia, cneaghina, 25, 26, 28, 48, 50, 345, 361, 364, 373, 374; — soacra lui Alexandru cel Bun, 29
Anastasie, egumen Neamț; 159; — egumen Putna, 168; — episcop Rădăuți, 186, 187, 189; — episcop Roman, 36, 84, 102, 104, 166, 168, 169, 344, 345, 346; — Crimca, episcop Rădăuți, 177, 178; — episcop Roman, 178, 376; — I, mitropolit Moldovei; 36, 17; — II, Crimca, 178, 179, 182, 183, 344, 345, 346; — egumen Galata, 179
Andreas Nicolai de Romany, 109
Andreescu Al., 200, 201
Andrei (Șaguna), mitr., 325; — pictor, 64; — preot, 257
Andreoaei I., preot, 353, 354
Andronic Al., 15, 18
Andrutsos Hr., 188
Antioh Cantemir, domn, 94, 104, 135, 145, 346
Antiohia, patriarhie, 75
Antonescu Iulian, 10, 21
Antonie, mitrop. Halici, 23; — ep. Romanului, 60, 104, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 270, 345, 346, 376; — Plămădeală, episcop, 189, 190, 193, mitrop. 337; — mitr. Mold. 219, 221; — eg. Moldovița, 236; — Ruset, domn, 87, 138, 344
Antracitul Metodie, 266
Apostu I., preot., 249
Arbanașilor, «țara», 144
Arbore (Luca), 162
Arcalia, sat, 330
Ardeal, mitropolie, 23, 162, 163, 325, 326
Arghezi T., 203, 204, 320
Aristotel, 370
Armășoaia, schit, 356
Armeanca, 157
Aron Tiranul, domn, 24, 172, 173, 344
Aronescu V., 184
Asachi Gh., 206
Așău, schit, 356
Asia Mică, 268
Atanasie, patr. Alexandriei, 370; — Anghel, mitrop. Ardealului, 194; — Mi-

ronescu, mitrop. Ungrovlahiei, 313, 318; — mitrop. Mold., 182, 344; — ep. Rădăuți, 181; — ep. Romanului, 36, 84, 85, 102, 104, 182, 219, 220, 344, 345, 346; — Stoenescu, arhiereu, Troadas, 294; — arhiereu, Craioveanul, 316; — ep. Romanului, 294, 295, 297, 346, 376; — ep. Rîmnicului, 295; — arhim. 21; — poiană, 221
Atena, 279, 318, 321, 322, 334
Athanasie, ierom., 244
Athenagora, mitrop. Tiatirelor, 332
Athos (Sf. Munte), 233, 317, 328, 334, 364, 365
Augsburg, 286
Augustin, arhim., 227
Aurelian, C., 78, 127, 346
Averăuți, sat, 40
Avereşti, sat, 339, 349
Avignon, 108
Avraam (Gheorghe), protopop, 265, 350; — preot, 339
Avramie, patr. Ierusalim, 238
Azarie, cronicar, 42, 43, 156, 158, 160, 161, 162, 166, 167, 168
Azăpeni, sat, 83, 157

B

Bahna, 223, 349
Baia, 12, 15, 52
Bacău, 52, 274, 338; — şc. catehetică, 123, 280; — protopopiat, 47, 323, 337, 339, 354; — ţinut, 45, 46, 349, 355, 360, 374; — regiune, 46; — judeţ, 47, 323, 337, 339, 354; — biserică, 336, 358
Balcani (ci), munţi, 163
Balş (Toderiţă), caimacam, 350; — Cheorghe, 56, 57, 59, 60, 61, 179, 210, 361; — Alecu, 292
Baksic, Bogdan P., 74, 239
«Balaşa Domniţa», biserică, 321
Balaban Grigore, preot, 354
Balcanaşu N., preot, 354
Bandini, 19
Barbovschi Gheorghe, 368
Barcaru N., preot, 353
Barila Leontie, 190
Barnovschi, m-tire, 243, 244
Barsi Nicolo, 9
«Bariţiu Gh.», liceu Cluj, 330
Bathori Sigismund, 177
Bazgan St., preot, 354
Bădărău Dan, 37
Băiceni, sat, 156
Băileanu Gh., 131
Bălaşa D., preot, 294
«Bălcescu N.», cartier Roman, 11
Băloş, cneaz, 83
Băloşeşti, sat, 180, 349
Bănăţeanu Vlad, 14
Bărbieru Ermil, preot, 354
Bărboi, m-tire, 296
Bătrîna Ad., 18; — Lia, 18
Bejenaru N., 166
Bela, principe ungur, 19, 22
Beldiman Anastasia, 277
Beldiman, schit, 356
Belei, I., preot, 235
Belgrad, 50; — Belgrad (Alba Iulia), 368
Belu, 315
Benedict (Venedict), ep. Romanului, 102, 104, 182, 183, 345; — eg. Rîşca, 244
Berechet Şt., 189
Berescu A., preot, 352
Bereşti, 257
Berzunţi, m-tire, 355; — biserică, 362
Bessiéres A., 330
Beza Theodor, 201
Bezviconi Gh., 211, 219
Bianu I., 159, 200, 201, 205, 206, 237, 311
Birdaş Emilian, arhim., 354
Bistriţa, m-tire (Neamţ), 19, 20, 22, 28, 34, 41, 50, 107, 151, 152, 153, 165, 167, 169, 181, 182, 335, 336, 365; — m-tire (Oltenia), 146; — ţinut Transilvania, 12, 183, 217, 326; — rîu, 217, 363; — pomelnic, 44, 141, 152
Bizanţ, 22, 150, 163
Bîrcă Grigore, 346
Bîrlad, 102, 250, 281, 340, 350, 284, 287; — protopopiat, 47, 339, 354; — regiune, 46; — şc. catehetică, 123, 280; — rîu, 83
Bîrleşti, sat, 84, 160
Bîrsan Şt., 131
Bîrsăneşti, sat, 353
Bjola Sergiu, preot, 354
Blaj, 23, 325
Blanchard Pierre, 266
Blăgeşti, sat, 264
Bobulescu C., preot, 212, 221, 233, 259, 269
Bodeşti, metoc, 229
Bodogae Teodor, preot-profesor, 190
Bogdan I, întemeietorul Moldovei, 22, 28, 50, 51, 52, 344, 345; — II, domn 77, 143, 344, 345; — III, domn, 54, 55, 91, 155, 156, 157, 162, 344, 345; — Lăpuşneanu, 84, domn, 160; — Lupu, vornic, 344; — Ioan 42, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 153, 158, 163, 164, 342; — Damian, 22, 41, 141
Bogdana, m-tire, 209, 210, 336, 337, 355, 356, 357, 358, 368, 369, 375; — sat, 352
Bogdăneşti, m-tire, 141; — schit, 356; — sat, 84, 85, 160
Bohotin, m-tire, 20; — apă, 83
Bolohoveni (lor), «ţară», 18
Bon, 300
Bonfinius, 10
Bontea C., preot, 354
Borosăşti, schit, 356
Borş (Borşova), uliţă Roman, 85, 86, 87, 91
Bosfor, 65
Borzeşti, biserică, 336, 358

Bossuet, 370
Botăș, parte de sat, 83, 153
Botniates Nichifor, 163
Botoșani, 52, 102; — regiune, 46; — județ, 313, 333
Bandraburul (Meletie), 270
Braniște, sat, 84
Brașov, 85, 326
Bratei, 49
Bratul, sat, 48, 82, 85
Brazi, schit, 357
Brăescu Gh., iconom, 292
Brăiescu V., preot, 352
Brătianu Gh. I., 15, 18; — Brătianu (Leucușești), sat, 48
Brătulescu Victor, 229
Brătulești, sat, 184
Brodnici (lor), «țară», 18
Bromberg J., 11
Brudiu I., preot, 353
Brumărașu V., preot, 354
Bucevschi Epaminonda, 311; — Ioan, preot, 354
Buciumi, schit, 355; — sat, 352
Buciumeni, schit, 356, 357, 367
Bucovina, 14, 45, 118, 237, 243, 247, 251, 252, 262, 266, 286, 300, 301
București, passim.
Buda, 266
Budapesta, 325, 326
Budescu Gh., preot, 123, 281
Budești Ghica, biserică, 361
Budișor, sat, 183
Buhăiescul V., 223, 234
Bujor Gh., preot, 353
Bulat T. Gh., 234, 369, 376
Bulgaria, 174, 176, 300, 301
Buluc, schit, 356, 357
«Buna Vestire», m-tire, Tg. Ocna, 355, 362; — biserică, Pogleț, 362
Bunea Augustin, 23
Burdujeni, m-tire, 268
Burebista, 10, 291
Burlacu N., preot, 354
Bușcu Partenie, arhim. 354
Buta Ioan, protopop, 264
Butnaru Gh. V., preot, 327, 354
Butnărești, 288
Buzău, episcopie, 294; — județ, 335
Buzduganul, schit, 356

C

Calinic (Miclescu), mitrop. Moldovei, 294; — patr. C-pol., 194; — ieromonah, 253
Calist, mitrop. al Romanului, 23, 25, 35, 36, 39, 90, 142, 143, 346, 373, 375; — Botoșăneanul, arhiereu, lt. ep. Roman, ep. Argeș, 321; — Băcăoanul Stratonichias. arhiereu, lt. ep. Roman, 298
Calistrat, mitropolit, 344
Calistru, ep. Huși, 297
Calvin, 201
Cameniță, 174
Cantacuzino V., 228; — Dimitrie, 346; — Maria, 253; — Ioan, 300
Caproșu Ioan, 11, 37, 52, 55, 60, 61
Caracala, 10
Caralașevca, schit, 368
Caranicola Pantelimon, arhim. 332
Caraș Severin, 326
Caransebeș, 325
Carlovit, 212
Carol, XII, 265
Carpați, 10, 17, 19, 22, 44, 45, 212, 217, 291, 306, 324, 326, 329
Carsidava, 10
Cart Ioan, 122
Cartojan N., 49, 158, 188, 193, 194, 197, 200, 201, 205, 206
Casandra (Cantemir), 344
Casian (Rîmleanul), sfînt, 367
Cașin, m-tire, 336, 355, 358, 361; — sat, 353
Catargiu G., 273; — C-tin, 291
Catarha, sat, 83
Căbești, 21
Căldărușani, m-tire, 317
Călugăreni, 20
Călugărița, 20
Căpătarul, schit, 356
Căpătaru Apostol, preot, 346
Căpitanu V., 10
Cazacu B., 192, 194
Cazan C., preot, 353, 354
Ceahlău, protopopiat, 46
Celținei, mitropolie, 21
Cepești, sat, 83, 84
Ceremuș, 27, 44, 371
Cernăuți, 13, 14, 26, 34, 108, 177, 188, 194, 201, 247, 300, 333
Cernica, m-tire, 294, 295, 298, 313; — seminar, 335
Cernigov (Ipolit), 211
Cernovodeanu Paul, 10, 56
Cervicești, sat, 313
Cetatea, schit, 356
Cetatea Albă, 27, 63, 65, 371
Cetățuia, m-tire, 217, 269
Cheptea Stela, 18
Chesarie (Sinadon), arhiereu, 281
Chigheci (lor), «țară», 18
Chilia, sat, 27
Chilii, 20
Chiriac C-tin, preot, — sardar, 120; — munte, 213, 215; — Lazăr, preot, 354; — Gheorghe, preot, 327
Chiril, (Lucaris), patr. C-pol., 186, 188; — al Alexandriei, sfînt, 370; — patr. Bisericii Bulgare, 332; — eg. Rîșca, 258
Chirul Ioan, protopop, 250
Chișinău, 236, 244, 259, 269, 276, 349, 357
Chițescu, N., 188, 189; — Lucian, 12, 16, 18
Chițimia, I. C., 193, 206, 208
Cicero, 242

Ciceu, 164
Cihodaru, C., 11, 15
Ciobanu Șt., 189, 199, 205, 349, 360
Ciobotaru D., preot, 354
Ciolanu, m-tire, 335
Ciosu Gh., preot 353
Ciucă Marcel D., 87
Ciurea Al., preot-profesor, 189, 236, 240, 241, 244; — Dumitru, 50
Cîmpina, 314
Cîmpulung, «țară», 18
Cîndești, sat, 21
Cîrlan C., preot, 354
Cîrligătură, 228
Cîrlomănești, schit, 356
Cîrțibașu, schit, 356
Claudiu, 10
Clipa Barbovschi, preot, 258
Clitemenstra, 164
Cluj, 330, 332; — episcopie, 333, 376; — arhiepiscpie, 376
Cocora Gabriel, preot, 301, 305, 310
Codăești, sat, 21; — protopopiat, 47
Codreanu Ioan, 250
Colincăuți, sat, 80
Colomeia, 29
Coman I. Gh., preot — profesor, 129; — Ghenuță, 21
Conduratu N., preot, 354
Conon Arămescu Donici, arhiereu, lt. ep. Roman, 317
Constantin, cel Mare, sfînt, 148; — Brîncoveanu, domn, 194; — Movilă, domn, 344, 345; — Cantemir, domn, 135, 210, 344; — Duca, domn, 138, 344, 346; — Mavrocordat, domn, 95, 105, 110, 111, 221, 225, 344, 346, 347; — Racoviță, domn, 87, 89, 93, 95, 96, 105, 113, 130, 131, 135, 138, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 339, 345, 346; — Mihai Racoviță, domn, Țara Rom., 370; — Ipsilanti, domn, 254, 346; — Moruzi, domn, 344, 345; — Rareș, 54, 55, 71; — dascăl, 367; — protopop, 38, 39, 109
Constantinescu Iași. P., 13, 152, 190; — Ioana, 30
Constantinopol, 19, 21, 24, 33, 38, 50, 108, 144, 146, 149, 150, 162, 186, 190, 217, 218, 268, 305, 363, 364
Constanța, sinodul de la, 108; — Constanța, eparhie, 46; — Corbea Teodor, 202
Corbul, dichiu, 339
Cordeni pe Crasna, 87, 287
Cordun, sat, 11, 252
Corfus Ilie, 223
Cornii de Jos, schit, 356
Coroliuc Gabriela, 21
Corugă Matei, preot, 166
Corvin Matei, 10, 14, 15
Cosma, dichiu, 90; — proin dichiu, 339; — A. C., preot, 327
Cosmin(ului), codru, 154
Costache Grigore, 253; — Lupu, hatman, 344
Costăchescu M., 48, 82, 83, 91, 143, 156, 157
Costin Miron, 12, 14, 30, 74, 149, 200, 337
Coșbuc Gh., 330
Cotumba, schit, 356
Coțmanul Mare, sat, 29
Covurlui, 45, 46, 237, 343, 349, 355, 356, 360, 374
Cozărescu Epifanie, 129, 130, 131, 132, 133, 228, 251, 258, 272
Cozia, m-tire, 298
Cracovia, 109
Crainicii, schit, 356
Craiova, 13, 14, 161, 188, 211, 212, 213, 294, 317
Crăinicești, sat, 51
Crimeia, 291
Cristea Ilie, preot, 325; — Alexandru, preot, 7, 24, 141, 143, 224, 232, 298, 301, 314, 318, 354
Critil și Andronius, 266
Crîngul de Sus, schit, 356; — de Jos, 356
Cucu Ștefan, preot, 352
Cucuzel Ioan, 370
Curcuță P., preot, 354
Curtea de Argeș, 43
«Cuvioasa Parascheva», biserică Hangani, 362; — biserică Gh. Doja, 362; — biserică Voinești, 362; — biserică Șiscani, 362
Cuza Grigore, 79

D

Dacia, 10, 13, 291
Dalila, 164
Damalas, 322
Damasc, 332
Damaschin Petru, 367
Damian, mitrop. Sucevei, 38, 39, 108
Dan D., preot, 14, 23, 24
Danciul, 83
Dancu, m-trie, 244
Danemarca, 332
Daneș Ilie, 367
Daniil, ep. Rom. 220, 345
Danțiș G., preot, 354
Dapontes C-tin Chesarie, 370
Darrauzée Jean, 38
Davidăuți, sat, 29
Dănești, sat, 170
Dănilă I., preot, 327, 354
Dăscălescu T., preot, 352
Dealul mănăstirii, 20; — Mare, 250
Dealul, biserică Tîrgoviște, 33
Decebal, 291
Decei A., 187
Deleni, schit, 356; — Fălciu, 349
Demetrescu Drag., 309
Deoclețian, 49

D'Hauterive, 348
Despot-Vodă, domn, 168, 169
Diculescu C., 7, 127, 298, 301, 310, 311, 313
Diineţu, schit, 356
Dimitrie Cantemir, domn, 13, 15, 30, 149, 213, 337, 344, 345; — episcop al Rădăuţilor (?), 168; — al Rostovului, sfînt, 212, 213, 216; — grămăticul, 154
Dincă Gh., 301
Dionisie Ralli, mitrop. Tîrnavei, lt. al Moldovei, 174, 175, 176, 178; — ep. Rădăuţi, 182; — ep. Romanului, 182, 345; — Romano, ep. Huşi, apoi al Buzăului, 294, 295; — dicheu Roman, 36, 339
Dobre, zugrav, 51, 107, 372
Dobrescu N., preot-profesor, 13, 25, 29, 34, 141, 147, 149, 301
Dobrogea, 21
Dobrotvor, 223
Dobrovăţ, m-tire, 92, 356
Dohiar, m-tire, (Atos), 356
Dolheşti pe Şomuz, sat, 157
Doljeşti, m-tire, 122, 277, 278, 279, 281, 355; — biserică, 362, 366
«Domnească», biserică Bîrlad, 358
Domneşti, 349
Done Grigore, 87, 124
Donici Panaite, 311
Dornescu N., sachelar, 352
Dorohoi, 52
Dorotei, arhiep. Ohridei, 6, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 375; — ep. Roman 36, 83, 157, 346; — egumen Neamţ, 158, 159, 235
Dositei patr. Ierusalimului, 188, 194, 205; — Herescu, ep. Rădăuţi, 230, 243, 258; — ep. Romanului, 102, 183, 185, 186, 345
Dosoftei, ep. Huşi, 190; — ep. Romanului, 104, 108, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 214, 345, 346, 366, 376, 377; — mitrop. Moldovei 189, 209, 210, 344; — eg. Tazlău, 185; — monah, 213
Dragomir Silviu, 214; — N. Silviu, 123, 124, 126, 127; — N. preot, 120, 121, 123, 126, 127
Dragomirna, m-tire, 58, 60, 179, 182, 183, 233
Dragomireşti (Păncești) ,sat, 103; — zonă teritorială, 48, 82, 85, 88, 89, 100, 134, 139, 150, 153; — Suceava, 179
Dragoslavele, schit, 330
Dragoş, 10, 344
Dragoşin, 64
Drăgeştii de Sus, schit, 355; — de Jos, schit, 355
Drăghici Manolache, 25
Drăguşani, schit, 356
Drăguţ V., 358; N. preot, 265
Drăsliviţa, apă, 51
Dumitriu George, 346
Duca I. G., 329
Dulceşti, sat, 178; — biserică, 361
Dumbrava, schit, ? 20
Dumbrăviţa, schit, 356
Dumitraşcu Cantacuzino, domn, 135, 137, 209, 344
Dumitriu, preot-catehet, 123; — protopop, 292, 352
Dumitru, sfînt, 112, 190; — diac., 60, 145; — pîrcălab, 86
Duţu Al., 240, 241, 242
Dunărea de Jos, episcopie — eparhie, 5, 6, 46, 244, 294, 300, 308, 312, 316, 374, 376; — fluviu, 21, 33, 44, 150, 174, 194

E

Ecaterina (Cantemir), 344
Ecaterinoslav, 249
Effendi Saveft, 291
Efrem de Habrul, 170, 175, 344, 345; — Sirul, sfînt, 367
Eftimie (Iftimie), ep. Rădăuţi, 36, 168, 169; — ep. Romanului, 169, 171, 344, 345, 376, 377; — Luca, arhiereu, (Bîrlădeanul), 334; — ep. Romanului, 8, 127, 128, 300, 301, 305, 309, 312, 335, 336, 337; — cronicar, 42, 43, 94, 156, 158, 160, 162, 165, 166, 171
Elena (Rareş), 54, 55, 71, 160, 164, 165, 166, 344, 345; — Cuza, 346
Eliade (Heliade) Ioan, 367; — Pompiliu, 266
Elian Al., 149, 188, 191, 199, 200, 365
Elisabeta (Movilă), 345; — monahia, 345
Elisei, prooroc, 103
Eminescu M., 208; — biblioteca, 6, 259, 311
Enache Ilie, 344
Epictet, 241, 242, 252, 370
Epifanie Norocel, episcop, 301
Epivat (Tracia), 50, 67
Erbiceanu C., 23, 25, 39, 143, 227, 238, 243, 250, 253, 255, 256, 262, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 278, 279, 290, 296, 311
Eremia, schismatic, 171
Erodiacon Gheorghe, 60
Esfighemon, m-tire (Athos), 356
Eşi (Iaşi), 120, 248, 334
Europa, 14, 224, 261, 291
Eustatie (Evstratie) Dabija, domn, 344; — eg. Putna, 171
Eustatie, ep. Romanului, 36, 171, 344, 346
Eustatievici Dimitrie, 115
Eva, 62
Evloghie, ep. Roman, 186, 342, 344, 345, 346; — ep. Rădăuţi, 186

F

Fanar, 268
Fălciu, 46, 253
Fălticeni, 262, 267

Fătăciuni, schit, 356
Feldioara, sat, 325
Feleac, 332
Fénelon, 242
Ferrara (Florența), 38, 39, 108, 149
Feredei (lor), uliță Iași, 213
Filaret (Apamias), arhiereu, 273, 276, 277, 278; — Scriban, arhiereu, 296, 299; — mitrop. Kievului, 299
Filaretos, 320
Filip, fratele lui Irod, 67; — din C-pol, 108; — N. student, 311
Filipașcu Al., preot-profesor, 26
Filitti I. C., 278
Filotei, ep. Roman, 6, 170, 174, 176, 177, 344, 345, 375; — ep. Răd. 178
Filoteia, sfîntă, 43
Firoiu V. D., 140
Fitionești, 349
Fîntîna călugărului, 223
Fîstîci, m-tire, 356
Flămînda, m-tire, 294
Florești, sat, 27
Focșani, 93, 246, 287, 292; — biserica Profetul Samuil, 131, 229, 339; — șc. catehetică, 123, 280, 316; — infirmerie, 131; — șc. cîntăreți bis. 327
Focșăneanu Antonie, schimonah, 297
Forum Romanorum (Roman), 10
Fotino Dionisie, 10
François d'Ernaut (Frenț), 215
Frăsinei, m-tire, 319, 320
Frenț, 217, 363
Frumoasa, schit, 355; — m-tire Iași, 356
Furtună D., preot-profesor, 347, 348

G

Gabără, 20
Galaction Gala, (Pișculescu Grigore), preot-prof., 203, 204, 319, 329, 330
Galata, m-tire, 177, 248
Galați, 21, 33, 45, 186, 222, 262, 265, 275, 278, 283, 287, 343, 350; — șc. catehetică, 123, 280
Galdi Ladislau, 200
Galiatovschie Ioanichie, 231
Galiția, 177
Gaspar Grațiani, domn, 185
Gavdela Dimitrie, 259, 266
Gavril Calimache, mitrop. Moldovei, 114, 216, 236, 237, 238, 241, 243, 244; — Bănulescu Bodoni, mitropolit, 249, 263, 338, 349, 355; — preot Bîrlad, 250; — din Korfu, ierodiacon, 370
Gavrilescu Ilie, preot, 353
Gălescu, schit, 356
Găluscă C., preot, 354
Gelimer, 164
Gelu, 18
Gemenești, 230
Georgescu Ilie, 39, 142
Germania, 77, 259
Ghedeon, ep. Romanului, 31, 88, 220, 221, 222, 344, 345, 365, 377; — ep. Hușilor, 220, 221; — mitrop. Moldovei, 213, 217, 344; — arhim. staret, 257
Ghenadie, arhiereu, Tripoleos, 284; — Țeposu, arhiereu, 294; — ep. Argeș, 295; — Petrescu, fost mitropolit, 291, 315, 316; — arhiereu, 300
Gheorgachi, condica lui, 30
Gheorghe (Ștefan), domn, 74, 75, 79, 187, 344; — Ghica, domn, 136, 224, 249, 344, 346; — Duca, domn, 84, 196, 206, 236, 344; — ep. Romanului, 95, 104, 165, 167, 168, 169, 344, 345, 346, 218, 219; — ep. Rădăuți, 36; — ep. Huși, 186; — mitrop. Moldovei, (Gh. David), 166, 36, 42, 153, 155, 166, 167, 168, 174, 175, 178, 344; — pictor, 64
Gheorghian Iulia, 87
Gheorghiță Ilie, preot-profesor, 80, 221, 257
Gherasim Clipa, ep. Roman, 58, 59, 71, 72, 73, 75, 77, 79, 105, 108, 116, 117, 118, 120, 239, 251, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 274, 287, 343, 345, 346, 350, 355, 368, 376, 377; — ep. Huși, 259, 269, 368; — Safirin, ep. Roman, 317, 318, 319, 320, 323, 331, 376, 377; Pitești eanul, arhiereu, 319; — Putneanul, eg. Precista Mare și dichiu ep. Roman., 132, 251, 252, 255; — Bucovineanul, eg. Precista Mare, 117, 251, 259, 272; — ierodiaconul, 117; — diaconul, 241; — Vlahios din Creta, 370
Gherăești, sat, 48
Gherla Cluj, 330
Gherman, mitrop. Cezareea, 175, 178; — Vida, arhim., 296; — eg. Neamț, 159; — arhim., 345; — eclesiarh, 265, 337
Gherontie, arhiepiscop Moscovei, 152, 153, 377; — Neculau, ep. Constanței, 301
Ghervasie, ieromonah, 140
Gheuca, schit, 356; — Alexandru, 241, 258; — Simion, 236
Ghibănescu Gh., 262, 263, 268
Ghiriașa, schit, 356
Gibescu Gh., preot, 147
Ginevra, 344
Giulești, sat, 288
Giurescu C. C., 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 22, 25, 27, 34, 37, 45, 50, 53, 77, 146, 154, 161, 168, 169, 170, 215, 225, 237, 247, 249, 260, 291; — Dinu C., 10, 12, 18, 22, 25, 27, 37, 45, 50, 77, 146, 167, 170, 215, 225, 237, 247, 249, 260, 291
Giurgeni, schit, 220, 355, 356, 357; — sat, 88, 346
Gîdinți, sat, moșie, 85, 87.
Gîrcina, sat, 298, 312
Glad, 18
Gledin, sat, 212
Gligoraș, diac din Roman, 60

Glodeni, sat, 83
Goilav Grigore, 14
Golgota, schit, 356
Golia, m-tire, 178, 296, 356
Gomolka N., 200
Gonța Al., 26, 220
Gorgana, schit, 356
Gorovei, Șt., 12, 77, 109
Gostar N., 10
Gostilești, sat, 83, 153
Goșmani, 87, 287
Gotcu I., preot-profesor, 301, 327
Gotha, 12
Gracian Baltasar, 266
Grăjdeni, schit, 356
Grecia, 108, 334
Grigoraș N., 13, 15, 52, 94, 231
Grigore T. Calimache, domn, 235, 345, 346; — Ghica, domn, 31, 45, 95, 105, 109, 111, 114, 219, 220, 221, 228, 229, 269, 282, 283, 286, 287, 344, 345, 346, 348, 365; — papă IX, 19, 22; — mitrop. Sucevei, 36, 165, 166, 344; — patr. C-pol., 267; — mitropolit Leningrad ,332; — ep. Rădăuți, 22, 29, 141; — Dascălul, 260, 261; — Dinga, eg. Neamț, 339, proin. eg. 232; — Țamblac, 108, 212; — protopsaltul, 370; — Dialogul, sfînt, 370
Grigoriu I., 141
Grigorovici, 145, 146, 147
Grimalschi Viorel, 63, 69, 336
Grosu G., preot, 354; — N. preot, 301
Grumăzești, sat, 230
Guettée Wladimir, 311, 320
Gura Răcătău, 349
Guțu Gh., 13, 30, 149

H

Haga, 109
Halki, schit, 217
Halici, 23, 38
Halunga Ioan, preot-catehet, 123
Handoca D., 288
Hangu, m-tire, 207; — comună, 335
Haralambie, preot, 240
Hasan, 223
Hașdeu B. P., 14, 310, 364
Hăbășești, 275
Hălăucești, sat, 85
Hărșova, schit, 356
Heliodor, (Etiopica lui), 241
Hendorf, 367
Hermeziu, familie, 288; — Grigore, 288, 291, 292; — Elena, 346; — Veniamin 288
Hermolaus Tyronsky, 60
Herodian, 370
Heruvim de la Ronda, 266
Hilderich, 164
Hildescheim Hanovra, 77
Hîrlău, 52, 221; — biserică, 56
Hlivești, sat, 29
Hociungi, sat, 349
Hodoș Nerva, 237; — Bodrog, m-tire, 326, 327
Hoffmeier Skat, ep. luteran, 332
Holban Maria, 10, 13, 30, 56
Holbăneștii, familie, 259, 269
Homor, m-tire, 20, 28, 169, 327
Horincea, 264
Horodnic, m-tire, 20
Hotin, 27, 44, 174, 371
Hrețca, sat, 40
Hrisant, patr. Ierusalimului, 101, 105, 130, 217
Hrisostom, mitrop. Filipelor, 332
Hristodor, 273
Huba (Nechid), 20
Hudici Grigore, 241
Hunedoara, 326
Hurmuzaki, colecție documente, 21, 23, 42, 56, 153, 166, 172, 174, 175, 176, 186, 194, 277
Huru, 10
Hus Jan, 108
Huși, 5, 6, 51, 236, 237, 262, 273, 302; — episcopie — eparhie, 5, 6, 8, 30, 33, 45, 46, 111, 112, 114, 116, 170, 180, 181, 237, 238, 255, 258, 262, 269, 270, 285, 300, 330, 369, 370, 374, 378; — mănăstirea «Sf. Apostoli», 36; — protopopiat, 47, 339, 354; — seminar, 125, 126, 127, 299, 301, 313, 314, 350; — biserica «Sf. Apostoli», 334

I

Iacob, mitrop. Moldovei (Putneanul), 115, 227, 230, 231, 234, 235, 237, 243, 251, 261, 368; — Stamate, 212, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 258, 261, 270, 339, 342, 343, 345, 376; — ep. Huși (Stamate) 244, 248, 249, 250, 253; — Antonovici, profesor, arhiereu, ep. Huși, 264, 284, 323, 339, 340, 350; — ieromonah 238; — dichiu, 238; — arhim. 245; — mitrop. Aticei, 332; — Grecul, ep. Roman, 92, 115, 226, 243
Iancu Sasu, domn, 167, 170, 171, 344
Iași, 15, 18, 25, 29, 48, 75, 83, 105, 111, 116, 120, 133, 143, 176, 182, 189, 198, 217, 228, 238, 240, 249, 251, 259, 262, 268, 271, 277, 284, 290, 299, 306, 360; — arhiepiscopie, 45, 46, 47, 280; — biserici, 365, 369; — seminar, 125, 126, 127, 280, 311, 316, 321, 323, 335, 351; — spitalul «Pașcanu», 268; — regiune, 46, 47
Idești, sat, 83, 157
Ieremia Movilă, domn, 170, 173, 174, 175, 177, 178, 344, 345; — patr. C-pol, 150
Ieroftei, dichiu, 339
Ieronim (Ionescu), ep. Roman, 128, 314, 315, 376; — arhiereu, Ploieșteanul, vicar al Ungrovlahiei, 314; — Ioan, institutor, 314; — arhim. 78

Ierusalim, 193, 211, 328
Ilarion Mircea, arhiereu, Băcăoanul, 323, 324, 329, 330, 331; — monah Rîșca, 367
Iliaș, fiul lui Al. cel Bun, domn, 35, 37, 38, 39, 77, 142, 374; — Rareș, domn, 55, 56, 71, 94, 157, 160, 161, 162, 163, 165, 244; — Alexandru Movilă, domn, 182, 344
Ilie, proorocul, 62, 102, 103; — (Crimcovici), 179
Ilievici Grigore, 241
Inochentie (Moisiu), ep. Roman, 313, 314, 376; — ep. Huși, 223, 230, 236, 237, 238; — arhiereu, Ploieșteanul, 313
Ioachim, patr. Moscovei, 188, 189; — patr. C-pol., 305; — eg. Secu, 181
Ioan, cel Nou, sfînt, 43, 214; — cel viteaz, domn, 166, 167, 168, 169, 170, 344; — ep. Roman, 84, 102, 135, 137, 138, 182, 209, 210, 344, 345, 346; — ep. Huși, 174, 175, 178, 209; — Cassian, sfînt, 322; — Gură de Aur, sfînt, 217, 259, 363, 364, 365, 370, 377; — ep. arhiep.? 22, 141; — VIII Paleologul, 109, 227, 365; — VI Cantacuzino, 365; — Mavrocordat, domn, 111, 138, 222, 244, 344, 345; — Sobieski, rege, 214; — zidarul, 55, 56; zugrav, 70; — Flor, preot-catehet, 316; — director seminar, 128, 316; — protopop, 316; — paharnic, 278
Ioanichie, ep. Roman, 45, 56, 59, 79, 85, 93, 95, 102, 104, 105, 113, 130, 151, 133, 135, 138, 212, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 263, 330, 340, 343, 345, 346, 376, 377; — ep. Rădăuți, 29, 35, 36, 40, 41, 42, 87, 151, 153, 156; — Ștefănescu Flor, arhiereu, Băcăoanul, 128, 313, 314, 315, ep. Roman, 316, 317, 327, 369, 376; — monah, 213
Iohanes, 60
Ionașcu, 181
Ionescu Grigore, 53, 361; — G. M. preot, 147; — I. de la Brad, 311; — Gh. preot, 353
Iordache V., preot-profesor 354
Iordan, rîu, 328
Iorest, ep. Huși, 217; — dichiu, Huși, 244
Iorga N., 12, 14, 25, 29, 34, 141, 146, 147, 154, 158, 165, 169, 174, 175, 176, 177, 179, 186, 199, 201, 203, 205, 227, 237, 256
Iosif, patr. C-pol, 109; — mitropolit Moldovei, 19, 21, 23, 24, 33, 44, 141, 264; — Naniescu, mitropolit Moldovei, 300, 316, 321; — Gheorghian, ep. Roman, 315, 316, mitropolit al Ungrovlahiei, 315; — duhovnic, 367
Iov, dreptul, 164
Ipolit, papă, 370; — Visenski, ierom., 211
Irinarh, ierom. Neamț, 366
Irineu Crăciunaș, arhim. episcop, 212, 313; — Ilarion, 324
Irod, rege, 67
Irodiada, 67
Isaia (Vicol), arhiereu, Dioclias, lt. ep. Roman, 295, 296, 297, ep. titular, 75, 79, 297, 298, 312, 315, 346, 351, 352, 369, 376, 377, 244; — protosinghel, 296; — de la Rădăuți, 252; — de la Slatina, 162; — pîrcălab de chilia, 90; — proorocul, 177; — Cotîrleț, protosinghel, 354
Ismail, 300
Istrati Nicolae, 255
Italia, 10
Itu, județ(i), 83
Iulian, ierom. Slatina, 367
Iustin (Moisescu), profesor, 188, mitropolit Moldovei, 190, 191, 333; —Edesis, arhiereu lt. ep. Roman, 79, 123, 124, 277, 285, 286, 288, 297, 345, 351, 376
Ivan Ioan, diacon-profesor, 39, 43, 101, 143, 187, 222, 223, 227, 230, 231, 233, 288, 294, 323; — țar IV, 159
Ivașcu George, 158, 190, 197, 199, 200, 201, 206, 207, 306
Izvoarele, 317

J

Joachim, mitrop. Moldovei, 146
Joldea, domn, 166
Jora Antioh, 344; — stradă la Roman, 11
Justinian, patriarh, 332, 334; — împărat, 140
Justiniana, arhiepiscopie, 144

K

Kalinderu I., 301, 310
Kasper Liohonski, 60
Kiev, 108, 171, 214, 215, 223, 299, 312
Kochanovski Jan, 200, 201, 206
Kogălniceanu M., 24, 30, 226, 229, 293, 300, 302, 303, 306, 311, 348; — Enache, 111, 226, 229; — Gh. postelnicu, 262
Kosma, arhidiacon, 60
Kyriacos, Diomid, 320

L

Lapedatu Al., 56
Lascaris M., 146, 149, 150
Lațcu, domn, 51
Laurent V., 23, 38
Lavrentie, ep. Rădăuți, 211; — ep. Roman, 100, 101, 210, 211, 345, 346, 377
Lavrintie, ep. Rădăuți,? 22, 29, 141
Lazăr Triteanu, preot, 325, 326, 329; — Baranovici, ep. Cernigov, 187; — monah 213
Lăudat I. D., 202
Lefter, 270
Leipzig, 116, 258
Leningrad, 167, 171
Leon (Gheucă), ep. Roman, 56, 57, 58, 59, 75, 76, 90, 104, 108, 114, 115, 116, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 250, 251, 252, 258, 261, 263, 265, 298, 339, 346, 347,

377; — mitrop. Moldovei, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 253
Leonardo Loredano, 148
Lepşa, schit, 356, 357
Lesage, 266
Leucoşeşti, sat, 51 (Leucuşeni), 48, 82, 88, 89, 100, 103, 134, 139, 150, 153, (Leucûsăuţii lui Brătianu), 48, 81, 82
Lieşti, schit, 356
Liov, m-tirea «Sf. Onofrei», 159; — Lwow, 190, 215, 231; — Lyon, 108
Lipova, schit, 356
Lipovăţ, schit, 356
Lipsca, 240
Loghin V., preot, 352
Lozova, 83
Lozoviţa, 83
Luca, 56
Lucaci, 171
Lucian (Triteanu), arhiereu, Craioveanul, 326; ep. Roman, 76, 301, 128, 312, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 352, 376, 377; — A. preot, 354
Lupşa Şt., preot-profesor, 26
Lupu (Stroici), 179

M

Macarie, mitropolit al Romanului? 141; — mitropolit al Moldovei, 142; — I ep. Roman, 83, 156, 157, 159, 346; — II, ep. Roman, 36, 42, 43, 54, 55, 56, 71, 83, 84, 91, 108, 158, 159, 160, 161, 162, 167, 168, 223, 336, 345, 346, 375, 376, 377; — arhiepiscop, 41; — cronicar, 55, 154, 155, 156, 161, 163, 166; — patr. Antiohiei, 75, 187, 363, 364; — mitropolit, 344; — mitrop. Ungrovlahiei, 144, 147; — arhim., 121; — eg. Neamţ, 133, 156, 158, 159, 213; — ierom., 162, 295; — Basarabeanul, eg. Precista Mare Roman, 272—273; — dichiu, 339; — Cuviosul, 63
Maciu V., 18
Maiorescu Titu, 310, 346
Manasse C-tin, 163, 164
Mandinescu Vasile, 346
Manolescu R., 109
Manoliu Gh., preot, 354
Manuil II, împărat C-pol, 108, 142; — protopsalt, 370
Maramureş, 193
Marcian, împărat, 163
Marcu, 64; — Gheorghe, preot, 353
Mardare C., preot, 354
Mardarie, arhim., 299; — monah, 213
Mareş I., preot, 297, 353, 354
Marginea, sat, 323
Maria Misira, 190; — soţia lui Ştefan cel Mare, 344, 345; — soţia lui Petru Şchiopu, 344; — soţia lui Gh. Duca, 344
Marinescu C., 27
Marlianus Ambrosius, 242
Marot Clement, 201
Martin Luther, 201
Matcaş D., preot-catehet, 123, 124, rector seminar, 125, 126, 354, protopop, 291, 293, 297, 302, 352
Matei (Ghica), domn, 87, 135, 229, 345, 346; — Basarab, domn, 187; — Mireo, arhiereu, 238; — Vlastarie, 139, 140; 159; — Mircea D., 12, 16, 18, 52; — Muriano, 148; — preot în Bîrlad, 250; — Ioan, preot, 354; — evanghelistul, 67
Mavrodin J., preot, 352
Mavromolu, m-tire Galaţi, 278, 356
Maxim, mitrop. Ungrovlahiei, 162; — Mihai, 150
Măgura Ocnelor, schit, 356, 357, 368
Mănăstirea, 20
Mănăstiri, 20
Mărişescu Teodor, 155
Măstăcanul, schit, 356
Măzăreanu Vartolomei, arhim. 241, 251, 259
Mehedinţi Simion, 128, 301; — Judeţ, 317
Melchisedec Ştefănescu, arhim. 299, 302, 303, arhiereu, Tripoleos, 300, lt. ep. Huşi, 312, episcop, 5, 6, 7, 10, 12, 13, 23, 24, 30, 31, 32, 33, 34, 41, 45, 48, 51, 55, 57, 59, 72, 75, 76, 78, 79, 80, 87, 89, 90, 92, 93, 95, 100, 102, 103, 104, 108, 110, 115, 118, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 141, 143, 145, 154, 156, 158, 166, 169, 170, 172, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 253, 254, 255, 259, 261, 262, 263, 264, 268, 270, 271, 274, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 288, 289, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 315, 316, 321, 327, 328, 334, 337, 339, 343, 344, 346, 351, 364, 365, 369, 375, 376, 377; — Fundaţia, 312, 328
Meletie, episcop sec. XIV, 21, 24, 44, 141; — ep. Huşi, 117, 267, 268, 269, 270; ep. Roman, 12, 76, 120, 121, 261, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 339, 340, 343, 345, 346, 350, 356, 376, 377; mitropolit al Moldovei, 123, 124, 277, 280, 281, 283, 284; — Istrati, ep. Huşi, 299; — ierom. 267; arhiereu, 267, 268, Stavropoleos, 268, 277, 281; — Sirigul, 186, 188; — ierodiacon, Ismail, 368
Melidon Gh., 124, 370
Menumorut, 18
Mera, m-tire, 210, 356; — schit, 356
Mesiodor Iosif, 370
Mestugean V., 14
Meteş Ştefan, 169, 183

Michailescu Ioan, 346
Miclăușeni, 346
Mihai Viteazul, domn, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 375; — Racoviță, domn, 95, 100, 101, 104, 136, 213, 215, 217, 218, 219, 344, 345; — Sturdza, domn, 122, 229; — protoiereu, Putna, 339; — Iacovlici, 152; — preot, 223; — diacon, 233
Mihail(ovici) Paul, preot, 152, 244, 301, 311.
Mihăescu Doru, 58, 60, 366.
Mihăilescu Vintilă, 30; — Gheorghe preot, 354.
Mihul, 162.
Milcov, 27, 290.
Milcovia, episcopie, 19, 22.
Milescu N., 189.
Miloș Ioan, preot-catehet, 123.
Miklosich J., 23.
Minea Ilie, 13, 152, 153, 158, 161, 163.
Mirăuți, biserică, Suceava, 52.
Miron (Cristea), mitropolit, patriarh, 325, 328, 329; — Barnovschi, domn, 87, 185, 344, 345; — Ioan V. preot, 354; — «Miron Costin», societate culturală, Roman, 327; — Costin, biserică, 361
Misail, ep. Rădăuți, 210; ep. Roman, 104, 135, 138, 210, 345, 346; mitropolit Moldovei, 101, 210, 213.
Misterski Henryk, 200.
Mitrofan, ep. Rădăuți, 166, 167; — ep. Roman I, 36, 172, 344, 346; mitropolit al Moldovei, 172; — ep. Huși, 180, 184, 185; — ep. Roman II, 86, 179, 180, 183, 184, 185, 338, 342, 344, 345, 346.
Mitrofanovici, preot-profesor, 311.
Mîrza Melchisedec, preot, 352, 354.
Mocanu Vichentie, preot, 354.
Mohorăști, sat, 223.
Moinești, protopopiat, 47, 338.
Moise (Movilă), domn, 87, 183, 344 .
Moisescu Gh. I., preot-profesor, 22, 26, 38, 109, 147, 149, 151, 165, 166, 168, 169, 187, 188, 201, 227, 251, 252, 262, 290, 347, 350.
Molda Paul, 64, 327.
Moldavia, 241, 277, 281.
Moldova, passim.; — principat, 277; — Țara, 50, 77, 110, 144, 226, 371 — scaun (tron) domnesc, 28, 55, 82, 86, 136, 146, 166, 169, 177; — divanul, 125; — mitropolie, 6, 23, 27, 33, 38, 43, 55, 176, 177, 236, 249, 253, 296, 304; — rîu, 10, 12, 15, 37, 48, 82, 85, 89, 272; — Seacă, 48.
Moldoveni, sat, 10, 20, 348.
Moldovița, m-tire, 19, 28, 51, 56, 92, 107, 189, 263.
Moldovlahia, 33, 38, 39, 94, 144, 175.
Morțun V. Gh., 352.
Moscova, 159, 214, 337; — cneaz, 152; — Biserica, 153.
Moțoc din Odobești, 209.
Movilă, familie, 185.
Movileanu Gh., preot, 354.
Movilești, Putna, 349.
Moxa, 146.
Muhamed, sultan, 144.
Müller J., 33.
Muntenești, schit, 356.
Munteanu C., preot, 354; — P. student, 311.
Munteni — Scutași, sat, 83, 153.
Muntenia, 90, 146, 147, 162, 178, 196, 211, 260, 285, 290, 291, 306.
Murărașu Ilie, diacon, 354.
Musicescu Gavriil, 311.
Mustafa Ali Mehmed, 51, 57, 187.
Mușinoaiele, schit, 857.

N.

Nacu, schit, 356
Nalboc C., preot, 352.
Nanu Ioan, 120, 121.
Narcis Crețulescu, arhiereu, 141.
Nastase Gh. Gh., 131.
Nazaria, monahie-stareță la Varatec, 367.
Nazarie C., preot-profesor, 31, 354.
Nănești, schit, 356.
Năsăud, 212.
Năsturel P. S., 38, 370.
Neagoe, logofăt, 109.
Neagră, Mare, 44.
Neamț, m-tire, 19, 20, 28, 39, 41, 54, 80, 84, 107, 115, 128, 140, 142, 143, 155, 156, 157, 158, 159, 180, 181, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 222, 223, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 268, 286, 288, 293, 299, 323, 356, 365, 376; — ținut, 83, 87, 184, 223, 233; — Cetate, 190; — munți, 163; — județ, 21, 47, 48, 50, 221, 229, 288, 298, 312, 323, 335, 352, 360, 361; — m-tire în cetatea Neamț, 210; — biserica «Înălțarea»... de la Neamț, 54, 56, 60, 155, 159, 181, 222, 288, 289, 294, 323; — seminar, 333; — Neamț-Secu, m-tire, 227.
Nechid, 20.
Nectarie, arhiep. Ohrida, 174; — Hermeziu, arhiereu, Sotiriopoleos, lt. ep. Roman, 59, 123, 125, 126, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 316, 345, 346, 376; — ep. Ismail, 323.
Neculce I., 110, 191, 198, 210, 211, 213, 217, 226.
Negoiești, sat, 82, 134, 139, 153.
Negrești, protopopiat, 47.
Negrilești, sat, 353.
Negruzzi C., 277.
Neofit (Scriban), ep. Argeș, 294; — patr. C-pol. 249, 250.
Nemesceni, sat, 219.

Neniscanul Pascal, 346.
Nero, 49.
Nicanor, ep. Roman, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 344, 345; lt. mitropolit, 171, 173, fost mitropolit, 178; — eg. Neamț, 230.
Niceea, 152.
Nichifor, mitrop. Moldovei, 113, 226, 227, 234, 365; — monah, 157.
Nichita, zugrav, 51, 372; — Duma, ep. Argeș, 325.
Nicodim, ep. Huși, 323; patriarh, 233; — patr. de Peci, 149; — Aghioritul, 370.
Nicolae (Mavrocordat) ,domn, 93, 137, 213, 215, 217, 344 ,345; — episcop de Rădăuți? 22, 29, 141; — voievod, fiul lui Mihai Viteazul, 176; — Pavlovici, țar, 76; — zugrav, 72, 107; — ieromonah, 229; — din Văleni-Covurlui, 265; — presviter, 275; — candidat la preoție, 350.
Nicolaescu St., 173, 174, 175, 176.
Nicolau V., sachelar, 352; — Vasile, 370; — Dan Emilian, preot, 352.
Niculescu Remus, 72, 73.
Nifon, mitrop. Ungrovlahiei, 296, 298, 314.
Nistor A., preot, 352.
Nistru, liman, 27; — fluviu, 45, 171, 262, 374.
Nițu Gh., preot, 353.
Noe, 164.
Nour, 161, 165.

O.

Oancea, schit, 357.
Obradovici Dositei, 240, 241, 258.
Ohrida, arhiepiscopie, 6, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 375.
Oltea, doamna, 345.
Olteni, pe Bîrlad, 83.
Onciul D., 25.
Oprișești de Sus, sat, 223, 232; — de Jos, sat, 223.
Orăscu Al., 127.
Orbeni, 349.
Orbic, pîrîu, 228.
Orgoiești Noi, schit, 356; — Vechi, 356.
Orțești, sat, 157.
Ovanes Cristea, 87.
Oxenstiern (din scrierile lui), 241.

P.

Pahomie, ep. Roman, 93, 101, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 221, 223, 233, 324, 331, 345, 346, 376, 377; — ep. Rădăuți, 41; — ierom. 212, 213; — arhim., 214; — ierom., 226, 368.
Paisie, patr. Ierusalim, 187; — stareț, 216, 232.
Palade, 344.
Paladie, ep. Volhiniei, 332.
Palamed Gh., 200, 202.
Paleolog, împărat, 364.
Pamfil N., 354.
Panaitescu P. P., 12, 30, 42, 94, 108, 140, 149, 152, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 168, 174, 177, 180, 187, 188, 191, 192, 212.
Panco, 83.
Pann Anton, 206; — stradă Roman, 11.
Parascheva, sfîntă, 48; — mucenițâ, 49; — prea cuvioasă, 49, 50, 186, 343; — mare mucenițâ, 49.
Paris, 65, 109, 187, 291, 292, 314, 353.
Parpanița, schit, 356.
Partenie, ep. Roman, 78, 79, 80, 128, 330, 333, 334, 335, 376, 377; — ep. Dunărea de Jos, 316; — eg. Neamț, 159.
Pascu Șt., 18; — I. V., preot, 327, 354; — M., preot, 352.
Paşca, tătar, 23, 90, 143.
Patmos, 370.
Patoțchi Pahomie, ierom. 370.
Paul de Alep ,51, 57, 74, 75, 187, 363, 364, 365.
Pavalache N., preot, 354.
Pavel, sfînt apostol, 332; — ep. Huși, 181, ep. Roman, 180, 181, 182, 235, 345, 346.
Pavlescu Eugen, 98, 100, 102, 103, 104, 105, 129, 130, 190.
Păcurariu Mircea, preot-profesor, 22, 23, 24, 26, 34, 38, 39, 102, 108, 109, 142, 143, 147, 149, 152, 157, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 209, 211, 220, 221, 222, 227, 237, 243, 249, 295, 315, 319, 328, 366.
Păjikian Minas, preot armean, 14.
Păltiniș, sat, 333.
Pănășești, schit, 356.
Pănceşti, sat, 48, 83, 85, 157.
Păngărați, m-tire, 216, 217, 363, 376.
Pecerska, lavră la Kiev, 212, 215.
Peci (Pec, Ipek), patriarhat, 146, 149.
Pelin C., preot, 354.
Pencu Iftimie, preot, 212.
Perau Gabriel, abate, 265.
Pesta, 294.
Petca, Piatca, 50.
Petersburg, 237, 300.
Petrea D., preot, 354.
Petrescu M. Dîmbovița, 18; — I., preot, 128.
Petreuță I., 188.
Petrodava, cetate, 10.
Petru, domn, I., Mușat, 23, 50, 344; — domn, sec. XV, 142, 143; — Rareș, domn, 15, 51, 53, 54, 55, 56, 61, 63, 71, 74, 75, 83, 84, 90, 94, 150, 157, 159, 161, 162, 163, 164, 166, 170, 228, 238, 244, 263, 327, 336, 344, 345, 375; — Șchiopul, domn, 77, 90, 167, 170, 171, 179, 344, 345; — țar I, 213, 214; — Movilă, mi-

trop. Kiev, 186, 187, 188; — Peloponezianul, 370; — Berechetul, 370.
Petronie, ep. Muncaci, 175.
Piatnița, 49, 50.
Piatra Neamț, 221, 323; — protopopiat, 46; — biserică, 52, 295, 298.
Pimen (Georgescu), arhim. 128, arhiereu, Piteșteanul, mitrop. Moldovei, 322, 323.
Pippidi D. M., 30.
Pirg, 231.
Piroburidava, 10.
Piru Al., 190, 201, 203.
Pisa, 108.
Pîrvești, schit, 356.
Pișculescu Grigore (Gala Galaction), 328.
Platon, 242; — C-tin, preot, 354; — Levșin, 116.
Plavetul (Safta lui Efrim), 213.
Poarta (înalta), 244, 262.
Pocrov, schit, 212, 213, 214, 215, 216, 233.
Poduri, sat, 352.
Pogleț, schit, 356.
Poiana, 314.
Polonia, 39, 42, 162, 170, 174, 177, 179, 188, 190, 200, 209, 210, 211, 214, 215, 227, 342, 368.
Poloțk, 49.
Poloțchi Simeon, 202.
Poltava, 249.
Pop Vasile, 191; — Augustin Z. N., 200, 201, 202.
Popa Radu, 18; — C-tin, preot, 354.
Popescu T. M., 188; — Niculae N., preot-profesor, 187, 188, 301, 303, 328.
Popovici Eusebiu, preot-profesor, 24, 25, 148, 311; — Evstratie, 368; — Gheorghe, preot, 353.
Porcescu Scarlat, preot, 7, 8, 37, 78, 160, 220, 223, 226, 271, 288, 294, 301, 310, 311, 323, 353.
Porcești (Moldoveni), 348.
Porcișani, schit, 356.
Poslușnicii, sat, 86.
Postelnicu I., preot, 354.
Prale Ioan, 191, 202.
Pralea, schit, 356.
Praxeda, 49.
«Precista Mare», biserică Roman, 355, 361.
Preda, 346.
Pretoria Augusta (Roman), 10.
Principatele Române, 306, 314, 351.
Prahova, județ, 314.
Probota, m-tire, 19, 28, 56, 107, 190, 263.
Procopie, patr. C-pol, 242, 244; — monah, 252; — dichiu, 339; — dascăl, 368.
Procopovici Al., 211, 213.
Prodrom, schit (Athos), 297.
«Profetul Samuil», m-tire Focșani, 356.
Prohor, arhiep. Ohridei, 150.
Proilavia, mitropolie, 33, 45, 307, 343.
Prut, rîu, 45, 262, 270, 374.
Ptolomeu, 10.
Puiul Sofronie, arhim., 346.
Pușcașu N., 18.
Putna m-tire, 20, 92, 152, 155, 156, 168, 179, 210, 219, 220, 231, 234, 236, 237, 240, 243, 251, 252, 258, 376; — letopiseț I, 42, 43, 152; — letopiseț II, 42, 43, 152; — școală, 116, 259; — ținut sudul Moldovei, 46, 230, 231, 276, 349, 355, 356, 357, 360, 374; — județ, 316, 350, 357.

R

Radu (cel Mare), domn, 162; — Paisie, domn, 150; — Mihnea, domn, 84, 181, 184, 185, 344; — de la Afumați, domn, 162; — V., preot, 354.
Rafaila, schit, 356.
Răbăia, 262.
Răchitoasa ,m-tire, 267, 356, 362.
Rădăuți, 20, 22, 23, 41, 52, 165, 243, 251, 376; — episcopie, episcop, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 40, 43, 111, 112, 141, 148, 170, 180, 182, 230, 273, 374; — mitropolie, 92; — mănăstire, 27, 29; — biserică, 26, 29, 40, 50, 51, 52, 53, 169; — pomelnic, 141.
Rădeana, biserică, 358, 361.
Rădulescu I. Heliade, 306, 311.
Rămureanu I, preot-profesor, 21.
Răreșteni, familie, 166.
Rășcanu V, 131.
Războieni, biserică, 155; — sat, 323; — cetate (Feldioara), 325.
Rebreanu Liviu, 330.
Reli Simion, preot-profesor, 22, 23, 24, 29, 52, 141, 251, 301.
Rezuș Petru ,preot-profesor, 22, 23, 24, 29, 52, 141, 251.
Rîmnicul Vîlcea, 128, 231, 294, 317, 318, 320, 326; — episcopie, 319.
Rîpa lui Manolache, 237.
Rîșca, m-tire, 56, 62, 171, 172, 263.
Rojniță Gh. Raul, preot, 354.
Roma, 9, 10, 39, 49, 108.
Roman, stăpînitor feudal, 372; — domn, I, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 28, 44, 50, 51, 52, 53, 58, 77, 81, 107, 172, 344, 345, 369, 371, 372, 374; — oraș — tîrg, passim; — eparhie — episcopie-episcopi, passim; — mitropolie, scaun mitropolitan, 27, 33, 38, 39, 41, 43; — mănăstire în, 25, 27; — biserică la. 25, 26, 27, 34, 48, 49, 51, 55, 57, 60, 62, 63, 64, 65, 155, 239, 358, 361, 374; — episcopia (eparhia) Romanului și Hușilor, 47, 330, 335, 336, 337, 350, 353, 358, 359, 360, 361, 362, 378; — ținut, 45, 84, 121, 122, 275, 288, 349, 355 ,360, 374; — raion 47; — protopopiat, 47, 76, 336, 339, 354, 360, 366; — municipiu, 85; — județ, 350. 357; —bresle, 130, 166, 169, 172, 179, 181,

182, 209, 210, 211, 216, 217, 218, 219, 220, 236, 251, 378; — seminar, 125, 126, 127, 128, 290, 311, 316, 321, 322, 323, 327, 350; — şcoală de cîntăreţi, 124, 128, 315, 375; — bolniţă, spital, 129, 132, 133; — infirmerie, 131; — pomelnice, 170, 178, 180, 183.
România, 14, 18, 46, 53, 261, 266, 282, 293, 294, 298, 305, 325, 328, 351; — cronicile, 30.
Rosetti Al., 192, 193, 194; — Radu, 277, 278, 282; — C-tin, 278; — C.A., 296; — Theodor, 346; — familia, 277.
Rosia, Rusia, 45, 76, 212, 214, 278, 337; — Mică ,186.
Roşieşti, sat. 253.
Roşiori, sat, 353.
Rudolf II, 172.
Ruginoasa, sat, 323.
Runcu, m-tire, 223, 336, 358.
Ruseni, sat. 21.
Ruset Manolache, postelnic, 344; — vornic, 344; — Martha, 346.
Russo Demostene, 175, 191, 200, 202.
Rusu, schit, 356, 362; — Mircea, 18.
Ruxandra Lăpuşneanu, 131, 228, 344; — Sturdza, 346.

S

Sadova, m-tire, 294.
Salomeia, 65, 67.
Samuil, patr. Alexandriei, 101, 105, 114, 130, 215, 217, 218; — arhiepiscop ? 22, 141; — ierodiacon Slatina, 368.
Samson, 164.
Sascut, 321.
Sava, ep. Huşi, 189, 190; ep. Rădăuţi, 136, 189, 190; ep. Roman, I, 189, 190, 344, 346; — mitropolit. Moldovei, 190; — II, ep. Roman, 210, 345, 346; — mitropolit Moldovei 210; — III ep. Roman, 214, 216, 217, 218, 345, 346; — Aurel, 275, 375; — ep. Rădăuţi, 22, 29, 141; — cuviosul, 158.
Savin, preot, 214.
Savu, schit, 357.
Săbăoani, sat, 48.
Săcăleni, sat, 88.
Săcătura Văsiiului, 276.
Sbiera I,G., 194.
Scandenberg, 147.
Scarlat Ghica, domn, 114, 138, 345, 346; — Calimache Al., domn, 77, 346.
Scheuleţi, sat, 84, 85, 160.
Scînteia, schit, 356.
Scriban Iuliu, arhim., 301, 304, 318, 320, 321.
Scutaşi (Munteni), sat, 83.
Sebastian Rusan, mitropolit, 332.
Secu, m-tire, 170, 171, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 190, 209, 213, 220, 221, 222, 262, 267, 376; — biserica «Sf. Ioan», 184, 185, 289.
Seliştea lui Coman, sat. 83.
Selim, 162.
Serbia, 174.
Sevastias ?, arhiereu, 277.
«Sf. Apostoli», biserică, Huşi, 358, 361.
«Sf. Dumitru», biserică, Corni, 362; — m-tire, Galaţi, 356.
«Sf. Gheorghe», m-tire, Galaţi, 356; — — biserică, Tiseşti, 362; — biserică, Grăjdeni, 362; — biserică, Măluşteni, 362; — biserică, Lipovăţ, 363.
«Sf. Ioan Botezătorul», schit, Putna, 357; — biserică, Bogdăneşti, 362.
«Sf. Nicolae», m-tire, Galaţi, 356; — biserică, Trifeşti, 362; — biserică, Roman, 362; — biserică, Ciolpani; — biserică, Călineşti, 362; — biserică, Leorda, 362; — biserică, Pîrveşti, 362; — biserică, Fîstîci, 362; — biserică, Balică, 363; — biserică, Stioborăni; — biserică, Rîpile, 362; — biserică, Cetăţuia, 362; — biserică, Gîrceni, 362.
«Sf. Parascheva», m-tire, Galaţi, 356.
«Sf. Voievozi», m-tire, Galaţi, 356; — biserică, Roman, 358, 361; — biserică, Soci, 362; — biserică, Fîntînele, 362; — biserică, Drăgeşti, 362; — biserică, Tisa Silvestri, 363; — biserică, Rusăşti, 362; — biserică, Merişari, 362; — biserică, Caşin, 362.
Sibiu, 10, 132, 152, 179, 183, 326.
Sighişoara, 367.
Sihastru, schit, 356, 357.
Sihăstria Secului, m-tire, 221.
Sihla, schit, 221, 232.
Sila, stareţ Putna, 234.
Silvan, 159.
Silvestru Syropulos, 109; — ierom, 218; — Moraru, mitropolit Bucovinei, 311.
Simion Ştefan, mitrop. Ardeal, 194; — Movilă, domn, 176; — Dascălul, 14, 161, 167; — Stroici, 179.
Simionescu N., 119.
Simioneşti, sat, 10, 11.
Simion, 176.
Simonescu Dan, 30, 191, 266, 306.
Sinai, m-tire, 356.
Singlitichia, 367.
Sion G., 10.
Siret, 52, 232; — rîu, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 37, 48, 81, 84, 85, 87, 211, 217, 264, 278, 371.
Siruni H.D., 14.
Sînmedru (Roman ?), 13.
Sîrbuleţ C., sachelar, 352.
Slatina, m-tire, 80, 168, 253, 258, 259, 264, 279, 286, 335.
Slătioru, schit, 223.
Smaragda, 346.
Smeredova, 10, 13, 14, 264.
Smirna, 278.

Smochină N., 171; — N.N., 171.
Snagov, m-tire, 298.
Snyatin, 29.
Socola, m-tire, 116, 117, 254, 295, 296; — seminar, 125, 299, 316, 350.
Sofia, 337.
Sofronie Miclescu, ierom. 269, 270; ep Huși, 270, 283, 284; mitrop. Moldovei, 125, 288, 296, 299; — Barbovschi, arhim. 268; — Rădășanul, staret Slatina, 258; — ierom. Galata, 248; — ierom. 213, 215; — Vîrnav, arhim., 296; — mitropolit al Tîrnovei, 332.
Sofrocescu I, 352.
Solca, m-tire, 181, 186, 220, 376.
Soroca, 370.
Soveja, 187, 349; — m-tire, 356; — Maria, 87, 187, 281.
Spinei Victor, 18, 21.
Stabolschi Șt., 352.
Stahie Ioniță și Ioan, 220, 346.
Stahl, Henri H., 89.
Stamatide Petru, 241.
Stamatin Iorgu, catehet, 292, 352.
Stan Liviu, 139.
Stana, 345.
Stanisla(v) Paylo(v)ski, 60.
Stavronichita, m-tire (Athos), 173.
Stănilești, sat, 213.
Stăniloae D., preot-profesor, 21, 188.
Stepleano (Stefano ?) V., 292.
Stețcu N. Gr., 120, 121, 124.
Stoian Sandu, preot, 353.
Stoicescu N, 13, 30, 51, 57, 187, 221, 223.
Stornești, 228.
Strat Dumitru, 87.
Strahoae Giurgiu, 83.
Strilbițki Mihail, 249.
Strîmba, schit, 212.
Stroi Ioan, 346.
Stupcanu Ioan, preot, 77; — Vasile, preot, 77.
Sturdza I.S., domn, 262, 268, 269, 346; — Mihail, domn, 269, 270, 271, 273, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 286, 346; — G. Miclăușeanul, 346; — Dimitrie, 78, 291, 346; — C-tin, 85; — D.C., 291; — Maria, 346.
Suceava, 23, 27, 28, 33, 35, 41, 43, 52, 53, 54, 55, 63, 65, 102, 107, 176, 177, 190, 237, 270; — ținut, 84, 218; — regiune, 46; — mitropolie, scaun mitropolitan, 21, 24, 27, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 92, 143, 168, 373; — bisercia «Sf. Gheorghe», 55, 56, 57, 59, 60, 62, 155; — m-tirea «Sf. Ioan cel Nou», 333, 335, 336; — biserica «Sf. Dumitru» 56, 263.
Sucevița, m-tire, 62, 63, 183.
Suhoverhul, sat, 29.
Suleyman, 150, 162.

Ș

Șarpe Cozma, 361.
Șărban, județ(i), 83.
Șchei Brașov, biserică «Sf. Nicolae».
Șeptelici Ilie, 219.
Șerbănescu Niculae, preot-profesor, 203, 207, 294.
Șerbești, sat, 299.
Șeșan M., preot-profesor, 21, 49, 193.
Șieu Măgheruș, 330.
Șimanschi L., 11, 159.
Ștefan, domn, I, 21, 172; — domn, II, 23, 25, 35, 37, 38, 39, 43, 77, 90, 142, 143, 374; — domn, III, cel Mare, 6, 13, 14, 26, 29, 34, 39, 41, 42, 48, 51, 53, 54, 55, 61, 77, 82, 88, 89, 91, 100, 103, 109, 129, 130, 134, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 172, 332, 342, 345, 361, 364, 375, 377; — cel tînăr (Ștefăniță), domn, 54, 55, 83, 155, 157, 162, 344; — Rareș (Lăcustă), domn, 54, 55, 71, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 344, 345; — Tomșa, domn, 86, 87, 118, 181, 185, 186, 228, 344, 345; — Răzvan, domn, 344; — Petriceicu, domn, 137, 209, 232; — cel Bătrîn ?, domn, 77, 172, 263, 344; — Lupul (Ștefăniță), domn, 190, 344; — ep. Rădăuți, 22, 29, 141; — ot Gîdinți, 60; — diac, 339; — Bîrcă, 346.
Ștefănescu I.D., 65, 69, 365; — Ieronim, 346; — Evghenia, 346; — Mihai, 298, 299; — Petru, 298; — I. Flor, 298, 352, 353; — Valerian, 78.
Ștefano Chesarie, 354.
Știoborăni, schit, 356.
Ștrempel G., 171.

T

Tabăra, schit, 355.
Tamasidava, 10.
Tarakia, 223.
Tarasie, ep. Roman, 34, 35, 36, 41, 42, 43, 53, 147, 150, 151, 152, 346, 376, 377; — arhiereu, 41.
Tarnița, schit, 356, 357.
Tazlău, m-tire, 185, 186, 355.
«Tăierea cinstitului cap», biserică, Vaslui, 361; — biserică, Mînzați, 362.
Tănase, 181.
Tănăsescu I. Dobrota, preot-profesor, 353.
Tărcuță C., preot, 354.
Tătaru Șt., preot, 276.
Tecuci, 45, 46, 223, 232, 287, 349, 352, 355, 356, 360, 374; — Județ, 350, 353, 357; — șc. catehetică, 123, 280; — protopopiat, 354.
Telebecinți, sat, 156.
Telemah, 242, 369.
Tempea Radu, 173.
Teoctist, mitrop. Suceava, I, 35, 36, 42, 145,

146, 147, 149, 150, 151, 344, 377; — II, 154, 155, 156, 157, 159, 162, 375, 376; — III (Arapaş), 115, 191, 335, 337; — ep. Roman, 6, 41, 42, 53, 108, 154, 155, 156, 345, 375, 376, 377; — stareţ Neamţ, 155, 156.
Teodor D., 18, 21; — logofăt, 159, 162; — protopop, 174, 175; — monah, 346; — G., preot, 352; — C., sachelar, 352; — schimnic, 156; — Calimache, domn, 114, 345.
Teodorescu I., preot, 354.
Teodori Al., 121, 273.
Teodosie, ep. Rădăuţi, 157, 175; — ep. Roman, 209, 210, 345, 346; — Atanasiu, ep. Roman, 128, 321, 322, 324, 352, 369, 376, 377; — arhiereu, Ploieşteanul, 321; mitrop. Moldovei, 344; — Barbovschi, ep. Rădăuţi, 174, 178, 179; — mitrop. Ungrovlahiei, 194, 195, 197.
Theo (Arghezi), 204.
Theodor, căpitan, 346.
Teofan, ep. Roman, 345; — mitrop. Moldovei, 36, 344; — ep. Rădăuţi, 157; — mitrop. Moldovei, 168, 170, 344; — al Vodenei, 175.
Teofil, ep. Huşi, 222; — ep. Roman, 138, 222, 235, 345, 346; — Herineanu, 78, 330, 331, 332, 376, 377; — arhiepiscop, 333; — eg. Neamţ, 213; — Tulpan, protosinghel, 354.
Teofilact al Bulgariei, 255, 367; — copist, 368.
Teştiban Ioan, 66, 67.
Tigheci(ului), «ţară», 18.
Tihomirov, M.N., 15.
Tindar, 164.
Tismana, m-tire, 317.
Tit Simedrea, arhiereu, 328.
Tîrgul Jiu, 317; — Neamţ, 46, 142; — Ocna, 353, protopopiat, 47, 339, 354, şc. catehetică, 123; — Trotuş, biserică, 362.
Tîrgul de Jos (Roman), 16, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 43, 50, 51, 107, 154, 375.
Tîrnava Mare, 326.
Toader Orsul Tichie, 59, 60; — Toader Tichie, vătav, 113.
Tobolco(?) I., 352.
Toderaşc, 346.
Toderici N., preot, 354.
Todoran Isidor, 188.
Tofan, staroste, 102.
Toflea, schit, 356.
Toma, pictor, 64.
Tomescu C.N., 339, 349, 351, 355, 360.
Tracia (Epivat), 50.
Traian, 10.
Transilvania, 13, 90, 177, 178, 190, 193, 196, 202, 205, 212, 215, 290, 306, 324, 325, 372.
Trei Scaune, 326.
Trifăilă, 162.
Trifeşti, sat, 85, 87, 316, 348, 353.
Tristeaneţ, sat, 156.
Tropi, 108.
Trotuşanu, schit, 356, 357.
Tudor, ierei, 223.
Tudorache Gh., preot, 353; — N., preot, 352, 354.
Tudosia Lupu, 345.
Tufaru P., preot, 354.
Tulnici, 349.
Turcu C., 182.
Tutova, 45, 46, 87, 212, 346, 355, 356, 360, 374.
Tuţcani din Deal, sat, 223; — din Vale, sat. 223.
Tyndarida, 164.

Ţ

Ţara Românească, 12, 27, 30, 38, 111, 150, 187, 349, 355; — mitropolie, 150; — de Sus, 35, 37, 38, 43, 142; — de Jos, 35, 37, 38, 39, 43, 142.
Ţibeştii, sat, 83, 153.
Ţicma, schit, 356.
Ţifeşti, sat, 214, 218.

U

Ucraina, 188.
Udişteanu Dionisie, arhim., 186.
Ulea Sorin, 62; — V., preot, 354.
Ulrich von Richenthal, 108.
Unceşti, sat. 288.
Ungaria, 23, 162.
Ungrovlahia, mitropolie, 43, 144, 147, 298, 304, 313, 315, 321.
Ungureşi, 228.
Uniev, 198, 208.
Stupcanu Ioan, preot, 77; — Vasile,
Urăsa, sat, 223.
Ureche Nestor, 184, 220; — Grigore, 13, 14, 24, 29, 30, 38, 43, 53, 152, 158, 161, 163, 166, 167, 168, 169; — letopiseţ, 44, 45, 373.
Urechia V.A., 10, 109, 111, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 126, 311, 346.
Uric Gavriil, 155.
Ursachi V., 10, 11, 20.
Ursu N.A., 116, 191, 201, 204, 241, 242, 252, 266; — Ioan, 151; — ierei, 223.
Ustia, 177.
Utidava, 10.

V

Vacariu D., 191.
Vad, 183, 332.
Valahia, 349.
Valea Neagră, schit, 346; — Viei (Piatra N.), 295; — Albă, 151.

Varatec, m-tire, 288, 289, 333, 366, 367.
Varlaam, 180, 184; arhim. 213; stareț, 200; mitrop. Moldovei, 180, 183, 185, 186, 189, 191, 193, 196, 198, 344, 345, 366; — Răileanu, 128; — Sardeon, 272.
Varnița, schit, 356.
Vartolomei Măzăreanul, arhim, 251; — Putneanul, arhim, 251, 252, 259.
Vascan N., preot, 320, 352, 354.
Vasile, cel Mare, sfînt, 129, 171, 367, 370; — Lupu, domn, 74, 87, 136, 137, 138, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 198, 344, 346; — ep. Roman, 36, 41, 42, 53, 83, 108; 152, 153, 346, 376, 377; — cel Nou, sfînt, 370.
Vasilescu Athanasie, preot, 122, 277, 279, 354.
Vasiliada, 129.
Vaslui, 37, 52, 161; — ținut, 45, 46, 346, 355, 356, 360, 374; — județ, 21, 47, 337, 352, 360; — protopopiat, 47, 339, 354.
Vasutca, 83.
Vatoped, m-tire (Athos), 168, 178, 328, 356, 365.
Văcărești, 294.
Vălenii de Munte, 347; — Neamț, biserică, 361.
Vătășianu Virgil, 52.
Veisa Simion, 339.
Veneția, 148, 248.
Veniamin Costachi, ep. Huși, 253, 254, 255; ep. Roman ,75, 76, 80, 108, 115, 116, 132, 252, 254, 255, 257, 258, 284, 345, 346, 376, 377; mitrop. Moldovei, 116, 117, 117, 125, 133, 236, 254, 255, 259, 261, 262, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 298, 339; — Roset, arhim., 277; ep. Roman, 87, 121, 122, 123, 124, 125, 277, 278, 345, 346, 350, 351; — Pocitan, arhiereu, Bîrlădeanul, 301, 328; — Proegumen Solca, 236; — ierom, 357; — Canănău, 278; — seminar, 280, 299, 313.
Verescu Teodor, 117, 118, 119.
Vetrești, sat, 276.
Vicina, 21.
Vicol N., 295, 297.
Vicovul de Sus, sat, 258.
Videanu V,, preot, 354.
Vidin, mitropolie, 23, 38.
Viena, 23, 133.
Vinerea Mare, 50.
Visarion, mitrop. Roman ?, 6, 143, 144, 145, 147, 148, 375.
Vitănești, sat, 230, 231.
Vitold, 108.
Vitzu, 121.
Vîlcea, 318.
Vîrtosu Emil, 15.
Vlad Gh., preot-profesor, 354.
Vladimir Suhopan, arhiereu, 296.
Vladislav, 108.
Vodena, 175.
Vogoride Șt., 267.
Voicescu C., 212.
Voltaire, 265.
Vornicel I., preot, 354.
Vornicescu Nestor, mitropolit, 294, 295.
Voronej, 214.
Voroneț, m-tire ,20, 157, 327.
Vovidenia, schit, 229, 230, 231, 235.
Vrabie C., protopop, 287.
Vrancea, «țară», 18, 44; — ținut, 187, 210, 357, 371; — schit, 356.
Vrena Maria, 346.
Vrînceanu T., preot, 275.
Vulcan Iosif, 311.
Vulpășești, sat, 229.
Vulpe Radu, 10.

Z

Zaharescu G., preot, 105, 354.
Zaharia Em., 18; — Nicolae, 18.
Zamfirescu Dan, 191, 200, 207, 208.
Zamoyscki, 177.
Zapolya Ioan, 164.
Zarcidava, 10.
Zeletin, apă, 223.
Zogravu, m-tire (Athos), 356.
Zolkiev, 39, 237.
Zolikofer, 241.
Zosin, schit, 220.
Zota T., preot, 354; — blanar, 103.
Zub Al., 301, 306.
Zugrav I. ,preot-profesor, 108, 223, 232.

W

Weigel, 72.
Wiclif Iohn, 108.
Wolff Andreas, 10, 75, 132, 238, 247, 270.

X

Xenopol A.D., 13, 31.

CUPRINSUL

Cuvînt înainte 5
I. **Tîrgul Romanului** 9
II. **Întemeierea episcopiei Romanului** 17
III. **Titulatura scaunului eparhial de la Roman: episcopie sau mitropolie?** . 32
IV. **Teritoriul de jurisdicție al eparhiei Romanului** 44
V. **Biserica episcopală de la Roman** 48
1. Biserica «Sfînta Vineri» 48
2. Biserica episcopală zidită de Petru Rareș 53
VI. **Clădirile din jurul bisericii episcopale** 74
VII. **Averea de odinioară a episcopiei Romanului. Privilegiile episcopului și ale personalului clerical** 81
1. Moșii, sate, fînețe 81
2. Privilegii acordate episcopiei și episcopului Romanului 88
3. Oameni (slujitori) dăruiți episcopiei 89
4. Venituri întîmplătoare mobiliare 91
5. Venituri mobiliare chiriarhale 92
6. Privilegii acordate personalului clerical 94
VIII. **Episcopii Romanului în viața social-culturală a credincioșilor** 97
1. Episcopii Romanului și breslele din Roman 98
2. Episcopii Romanului și școlile 106
3. Episcopii Romanului și sănătatea publică 129
4. Episcopii Romanului judecători 133
IX. **Episcopii Romanului** 141
1. Secolul XV 141
2. Secolul XVI 154
3. Secolul XVII 178
4. Secolul XVIII 210
5. Secolul XIX 258
6. Secolul XX 317
X. **Cancelaria eparhială** 338
XI. **Peceți episcopale** 342
XII. **Pomelnicile episcopiei Romanului** 344
XIII. **Preoți și diaconi în eparhia Romanului** 347
XIV. **Mănăstiri și schituri în eparhia Romanului** 355
XV. **Patrimoniul religios-istoric păstrat în eparhia Romanului și Hușilor** . . 358
1. Biserici monumente istorice și de artă 360
2. Obiecte liturgice de valoare istorică și de artă, cărți rare păstrate la episcopie 363
Încheiere 371
Rezumat în limba franceză 379
Glosar 386
Indice general 398

1985

Tehnoredactor : Diac. V. BOGDAN

Dat la cules : 20 aprilie 1984. Bun de tipar : 12 septembrie 1984. Format 16/70×100, legat 1/1 p. Coli de tipar 26. Planșe 48. Comanda 33.

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC
ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

100

5152 DER LEERE 1934